LUND UNIVERSITY

Kampen om välfärdsarbetets värde

Fackligt aktiva kommunalare minns strejken 2003

Linderoth, Kristin

2020

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

Link to publication

Citation for published version (APA):
Linderoth, K. (2020). *Kampen om välfärdsarbetets värde: Fackligt aktiva kommunalare minns strejken 2003*. [Doktorsavhandling (monografi), Genusvetenskap]. Leopard förlag, Stockholm.

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

KAMPEN OM VÄLFÄRDSARBETETS VÄRDE

– FACKLIGT AKTIVA KOMMUNALARE MINNS STREJKEN 2003

KRISTIN LINDEROTH

Leopard förlag
Stockholm, 2020

Leopard förlag
Björngårdsgatan 15, 118 52 Stockholm
info@leopardforlag.se

Avhandling för filosofie doktorsexamen vid Genus-
vetenskapliga institutionen, Lunds universitet,
med disputation den 16 oktober 2020

© Kristin Linderoth 2020

Omslag: Anneli Norell/ETC
Omslagsbild: Dan Hansson/SvD/TT
Inlaga: Sanna Ehrnlund
Tryck: ScandBook, Falun, 2020
ISBN 978-91-78955-98-5 (print)
ISBN 978-91-78955-99-2 (pdf)

INNEHÅLL

1. När kommunalarbetarna tog fajten – introduktion **11**
Syfte och frågeställningar 15
Varför en bok om Kommunalstrejken? 18
Tidigare forskning 25
Bokens upplägg 31

2. Metodologiska utgångspunkter **34**
Muntlig historia möter feministisk ståndpunktsteori 36
Att studera subjektivitet i arbetskonflikter genom muntlig historia 41
Subjektivitet i forskningsprocessen – forskarens roll 50
Att transportera intervjupersonernas berättelser till andra platser 61

3. Teoretiska utgångspunkter **66**
Inledning 66
Arbete och arbetskonflikter som utgångspunkt för utforskandet av klassrelationer 67
Klass som social relation 71
Klass som ”görande” 74
Arbetskonflikter, fackföreningar och klassmedvetande 77
Arbetskonflikter och solidaritetskulturer 80
Styrkor och svagheter i begreppet solidaritetskulturer 83
Erkännande och omfördelning i kamp för social förändring 87
Avslutande reflektioner 94

4. Välfärd och lönekamp i ett historiskt perspektiv – Kommunal som facklig och politisk aktör **96**
Inledning 96
Kommunalarbetareförbundet bildas 97
Kommunal som ett ”LO i miniatyr” 98
Det offentliga arbetsgivarskapet 101
Kommunal som ”välfärdssamhällets spegel” 104
Avslutande reflektioner 113

5. Intervjupersonerna – arbetsplatsen, sektionen, avdelningen och förbundsexpeditionen **115**
Arbetsplatsen: Sofia, Elisabeth, Ulrika, Helen 117
Sektionen och avdelningen:
Aina, Margareta, Lena, Gustav, Tord, Kajsa, Anders 129
Förbundsexpeditionen: Lars och Inger 152
Avslutande reflektioner 154

6. Välfärdsarbetets värde – strejken som kamp för erkännande och omfördelning **159**
Strejken som politisk maktkamp 159
Orättvisa löneskillnader – omfördelning som mål 163
Försvar av välfärdstjänsterna – omfördelning och erkännande som medel 180
”Vi upplevde att vi var osynliga” – erkännande som mål 191
Lön som omfördelning och erkännande 201
Avslutande diskussion – erkännande och omfördelning i strejken 207

7. Uppladdning för strejk **211**
Våren 2003 – förhöjd aktivitet i hela landet 212
”Jag tror att vi jublade, faktiskt” – när strejkbeskedet kom 217
Lokala förberedelser – att rigga en konfliktorganisation 222
Avslutande reflektioner 228

8. ”Man hamnade i en annan värld” – solidaritetskulturer i strejken **232**
Smörgåsar, omsorg och stadiga strejkvakter 233
Strejkens repertoar – sambaorkester och ”Galna kommunalare” 244
Könad strejksubjektivitet 248
Synlighet, styrka och solidaritetskulturer 252
”Man var som i en stor bubbla” 260
Strejken som kollektiv lärandeprocess 263
Avslutande diskussion – solidaritetskulturer i Kommunalstrejken 269

9. När strejken tog slut **274**
Strejkens sista dagar 274
Ett nytt avtal skrivs 275
Att förklara och försvara avtalet 282
”När strejken tog slut tog luften slut” 293
Rond 2 och strejkens efterdyningar 303
Avslutande reflektioner 305

10. Bokslut – lärdomar av strejken **309**
Sedda men ändå ensamma 309
Kommunals strejkstrategi 321
Arbetsgivarna som strejkbrytare 327
”Vi kom i blickfånget” – strejken som erkännande 330
”Det var som en gigantisk vitamininjektion” – strejken som facklig förnyelse 332
”Vi var litegrann ett Kommunal” – strejken att samlas kring 338
Om det blev strejk igen 344
Avslutande reflektioner 349

11. Kampen om välfärdsarbetets värde – slutsatser och avslutande reflektioner **352**
Avhandlingens bidrag 353
Att strejka i offentlig sektor 356
Solidaritetskulturer i strejken 358
Mer än lönekamp – erkännande och omfördelning i strejken 361
Kollektivt handlande och solidaritetens villkor – några tankar om vidare forskning 362

Tack 366

Bilaga 1: Hur fungerar en avtalsrörelse? 372

Bilaga 2: Konflikten i datum 374

Noter 377

Referenser 421

Källor 421

Litteratur 425

Till Filip

Och där ute i natten, över djupsvarta vatten,
har tankarna vandrat på sin irrande färd.
Vandrat på nattgammal is,
tankar, om arbetets värde och pris.

Ronny Eriksson, 1984
”Tankar om arbetets värde och pris”

1.

NÄR KOMMUNALARBETARNA TOG FAJTEN – INTRODUKTION

> Vi vädjar, ber, ropar och skriker: Ge vårt arbete ett erkännande! Tillåt oss att ta hand om de sjuka på ett sätt som inte kränker både dem och oss! Och ge oss anständigt betalt för vårt arbete![1]

Nödropet från en sjukhusvaktmästare i Uppsala publicerades på insändarsidan i medlemstidningen *Kommunalarbetaren* under våren 2002. Det var ungefär ett år innan Kommunal[2] utlyste vad som blev den mest omfattande och omtalade strejken i förbundets historia, och den största bland offentliganställda i Sverige någonsin.[3] Insändaren riktade sig till de offentliga arbetsgivarna – de folkvalda politiker som skulle bli Kommunals motpart i konflikten.[4] I tre meningar sammanfattade skribenten det som den fem veckor långa strejken kom att handla om: en kamp för högre löner, hand i hand med en strävan efter ett erkännande av välfärdsarbetets betydelse för samhället.

Vaktmästarens vädjan är ett av många exempel på att ”det var mycket som kokade just där, på den tiden”, som Margareta, en av kommunalarna jag intervjuat, uttrycker det. 1990-talskrisen var slut, men för de undersköterskor, vårdbiträden, skötare, lokalvårdare, barnskötare och andra välfärdsarbetare som burit ett tungt lass och gjort stora uppoffringar under krisåren, märktes ännu ingen ljusning.[5] 1990-talet hade inneburit massuppsägningar för första gången sedan andra världskriget, och genomgripande strukturförändringar skapade osäkerhet hos de anställda om huruvida de skulle få behålla sina jobb. Decenniet präglades också av eftersläpande löner för offentliganställda och en generell ökning av klass- och könsojämlikhet i samhället.[6]

Valåret 2002 visade en undersökning att kommunalarna hade mer värk, ångest och sömnbesvär än den övriga befolkningen, och att situationen hade förvärrats. 1988 hade 42 procent av kommunalarna ont i skuldror, nacke och axlar, 1999 hade andelen ökat till 54 procent.[7] Dessutom upplevde 45 procent att arbetsmiljön hade försämrats de senaste tre åren.[8] Lönemässigt såg det inte mycket bättre ut. Lönegapet mellan den offentliga sektorn och den privata ökade betydligt under och efter krisen. 1992 tjänade en offentliganställd i genomsnitt 96,9 procent av vad en privatanställd tjänade. 2001 hade det sjunkit till 89,6 procent.[9] Det sega lönegapet mellan Kommunals kvinnodominerade yrkesgrupper och jämförbara mansdominerade yrkesgrupper i andra LO-förbund bestod, trots otaliga försök från Kommunals sida att komma ikapp. Dessutom ökade löneskillnaderna mellan arbetare och tjänstemän i den offentliga sektorn.[10] Kommunalarna var innerligt trötta på att alltid få stå tillbaka, och kravet på att det egna fackförbundet skulle sätta ner foten blev allt starkare.

Så valde Kommunal, efter mycket övervägande, att under hösten 2002 använda möjligheten att säga upp det sista året på det treåriga avtal för offentliganställda medlemmar (medlemmar inom privat välfärdsverksamhet var inte berörda av förhandlingarna) som man hösten 2001 hade ingått med arbetsgivarna i Kommunförbundet och Landstingsförbundet.[11] Kommunals argument var att avtalet inte hade gett så mycket i löneökningar som man förväntat sig när det tecknades.[12] Den nivå som Kommunal betraktat som ett golv i avtalet hade de lokala arbetsgivarna, enligt Kommunal, i praktiken behandlat som ett tak när lönerna väl skulle förhandlas.[13] Arbetsgivarna, å andra sidan, hävdade att Kommunals medlemmar hade fått ut extra löneökningar lokalt.[14]

I förhandlingarna om ett nytt avtal krävde Kommunal löneökningar på 5,5 procent och höjda lägstalöner till 14 000 kronor i månaden för vuxna arbetare.[15] Kommunals målsättning var att gapet mellan Kommunals yrken med krav på yrkesgymnasial utbildning och verkstadsarbetarna skulle utraderas under en fyraårsperiod, och att alla yrken skulle ha en lägsta lönenivå som inte fick understigas.[16] LO:s avtalssekreterare menade att Kommunals krav översteg det löneökningsutrymme på maximalt 4,2 procent som 2001 hade överenskommits i samordningen inom LO som tak för de lågavlönade förbunden.[17]

Flera LO-förbund uttryckte sig kritiskt om Kommunals krav. De menade att Kommunal, genom att säga upp det avtal som annars skulle ha löpt ut samtidigt som de andra LO-förbundens, äventyrade samordningen i

den avtalsrörelse som skulle komma 2004.[18] Kommunals företrädare argumenterade för att andra måste stå tillbaka för att de som länge halkat efter skulle ha en chans att komma ikapp, och hänvisade till att man inom LO varit överens om att det var de kvinnodominerade yrkenas tur.[19] Arbetsgivarna avfärdade Kommunals krav som orealistiska, och Kommunal avvisade i sin tur deras motbud som för lågt.[20]

Förhandlingarna kantades av att kommunalare runt om i landet genomförde demonstrationer, namninsamlingar och andra aktioner för högre löner, och trycket var hårt på att förbundet inte skulle ge sig. Den 8 april 2003 varslade Kommunal till slut om strejk, och det första strejkvarslet trädde i kraft 23 april.[21] *LO-tidningens* framsida fångade stämningen med rubriken ”Det är på tiden att vi hävdar oss!” och en bild på tre barnskötare i Stockholm som visade att de var redo för strid.[22] Strejken flyttades sedan i vågor mellan olika yrkesgrupper och kommuner, en metod som kallas för rullande eller hoppande strejk.[23] De röda jackorna med parollen ”Vi tar fajten!” på ryggen blev ett välbekant inslag i stadsbilden runt om i landet, när hoppfulla och kamplystna kommunalare strejkvaktade utanför sina arbetsplatser eller genomförde utåtriktade aktioner för att skapa uppmärksamhet för sina krav.

Den sista strejkvågen skulle pågå tills en uppgörelse nåddes och för att sätta ytterligare press på arbetsgivarna hade Service- och kommunikationsfacket (Seko) och Transport varslat om sympatiåtgärder.[24] Dessa hann dock aldrig träda i kraft, eftersom den sista vågen bara pågick i två dagar, innan Kommunal den 28 maj kom överens med arbetsgivarna och strejken blåstes av. Då hade sammanlagt 86 431 offentliganställda kommunalarbetare från många olika yrkesgrupper varit uttagna i konflikt[25] och antalet förlorade arbetsdagar uppgick till 600 000[26].

Uppgörelsen mellan Kommunal och Kommunförbundet och Landstingsförbundet omfattade cirka 450 000 offentliganställda kommunalare.[27] Kommunal hade krävt ett ettårigt avtal för att inför avtalsrörelsen 2004 återigen vara i fas med resten av LO, men resultatet blev ett tvåårigt avtal. Istället för ett löneutrymme på 5,5 procent att fördela under ett år i de efterföljande lokala förhandlingarna, som Kommunal kämpat för, blev resultatet totalt lägst 3,95 procent första året och lägst 2,45 procent andra året. Det uppsagda avtalet, som bara skulle ha gällt i ett år till, hade gett ett löneutrymme på 3,5 procent att fördela lokalt.[28]

I avtalet prioriterades dock några stora yrkesgrupper, som fick ett löneutrymme på 5 procent. 2003 rörde det sig i kommunal verksamhet om

vårdpersonal inom vård- och omsorg av äldre och funktionshindrade samt personal inom individ- och familjeomsorg, och i landstingen gällde det undersköterskor. 2004 handlade det om barnskötare och dagbarnvårdare i kommunal verksamhet och skötare i landstingen. För övriga yrkesgrupper blev utrymmet lägst 2,6 procent för 2003 och lägst 2 procent för 2004. Lägstalönerna höjdes till 13 000 kronor i månaden för de som fyllt 19 år och hade fast anställning, och till 14 000 kronor i månaden för de som hade yrkesförberedande gymnasieutbildning och minst ett års sammanhängande erfarenhet i yrket.[29]

Huruvida överenskommelsen med arbetsgivarna var en seger eller inte för kommunalarna blev föremål för mycket diskussion, både inom organisationen och i media. Många lokala företrädare för Kommunal var kritiska mot att förbundsledningen valt att godta budet och blåsa av strejken innan sympatiåtgärderna hunnit träda i kraft.[30] Kommunals ordförande Ylva Thörn menade att det nya avtalet var en framgång för förbundet, och att kritiken istället borde riktas mot vad hon såg som ett exceptionellt hårdnackat motstånd från arbetsgivarna. Utan strejken skulle det inte ha blivit några löneökningar över huvud taget, menade Thörn, som särskilt framhöll höjningen av lägstalönerna som en seger.[31] Thörn underströk också att det centrala avtalet var en ram, och dessutom bara resultatet av den första ronden i lönekampen, eftersom de faktiska lönerna skulle sättas i lokala förhandlingar under hösten. Den processen var enligt Kommunals förbundsledning att betrakta som den andra ronden i kampen, där det skulle vara möjligt att pressa ut mer än vad det centrala avtalet garanterade.[32]

Strejken och dess epilog kantades, som jag redan nämnt, också av oenigheter mellan Kommunal och andra LO-förbund, som kritiserade Kommunal för att med sina lönekrav om 5,5 procent gapa efter för mycket, och försvaga lönesamordningen inom LO.[33] Även mellan Kommunal och de politiska arbetsgivarna innebar strejken en slitning, inte minst synlig i den diskussion om strejkbryteri som uppstod efter att kommunpolitiker, däribland företrädare för Socialdemokraterna och Vänsterpartiet, hade utfört arbete som nedlagts av de strejkande. Det handlade bland annat om att låsa upp skolor, tömma parkeringsautomater och städa i olika kommunala lokaler.[34]

Att Kommunalstrejken utspelade sig i hjärtat av den offentliga välfärdssektor som historiskt stått i centrum för det socialdemokratiska samhällsbygget innebar att den blottade spänningar och konflikter kring prioriteringar, strategier och lojaliteter inom arbetarrörelsen. Frågan om vad välfärdsarbetet egentligen är värt ställdes på sin spets, liksom frågan om vilka

möjligheter och begränsningar som omgärdar välfärdsarbetares fackliga kamp. Detta är centrala teman i den här avhandlingen, och de diskuteras med utgångspunkt i fackligt aktiva kommunalares muntligt förmedlade berättelser om strejken.

Syfte och frågeställningar

Att studera en uppmärksammad och omdiskuterad händelse som ligger relativt nära i tiden innebär att människor bär på personliga minnen kring det som hände. Många har sett det avsnitt av Uppdrag granskning som sändes i SVT hösten 2003, där Janne Josefsson drev tesen att strejken till och med inneburit lägre löner för en del kommunalare, och spekulerade i att dåvarande statsminister Göran Persson intervenerat för att få slut på konflikten.[35] När jag berättat för människor att jag skriver om Kommunalstrejken har reaktionen inte sällan varit ”Jaha, det var den som blev så misslyckad va?”, och det är tydligt att det antagandet till stor del grundar sig i en tolkning presenterad av media, och särskilt av Uppdrag granskning. Eftersom detta blivit en dominerande bild av strejken vill jag redan här understryka att verkligheten naturligtvis är mycket mer komplex än så, bland annat för att en strejk, som jag kommer att visa, inte bara handlar om kronor och ören. Mot bakgrund av den etablerade (mediala) historieskrivningen om Kommunalstrejken kan det också vara värt att tydliggöra att avhandlingen inte är någon utvärdering av ett löneavtal, och inte heller en granskning av enskilda makthavares eventuella agerande. Det som står i fokus är hur några av de som var med och möjliggjorde den största arbetarmobiliseringen hittills i offentlig välfärdssektor i Sverige själva ser tillbaka på vad de gjorde och varför de gjorde det, och vilka slutsatser och lärdomar de har dragit av sina strejkerfarenheter.

En grundläggande utgångspunkt för studien är att arbetskonflikter handlar om mer än de specifika krav som ställs i dem. Arbetskonflikter ”talar”, både om den kontext i vilken de uppstår och om vad som händer under konfliktens gång.[36]

För det första berättar de något om arbetsvillkor och lönevillkor för de som väljer att visa sitt missnöje genom att gå ut i konflikt, och samtidigt talar de om visioner om alternativ till rådande villkor. För det andra vittnar arbetskonflikter om det strejkande kollektivets försök att göra sig hörda, genom skapandet av ett gemensamt symboliskt ramverk inom

vilket strejkkraven artikuleras, kontextualiseras och legitimeras.[37] Sådana ramverk tenderar givetvis att ta sin utgångspunkt i arbetsvillkor och lönevillkor, men exakt hur berättelsen om de strejkandes situation och mål ska konstrueras är inte på förhand givet, utan står i relation till vilka man vill övertyga och de förutsättningar som omgärdar konflikten. För det tredje berättar arbetskonflikter om de gemensamma konfliktpraktiker i vilka det kollektiv som deltar formeras och förändras.[38] I en strejk kan sådana praktiker utgöras av det lokala arbetet med strejkvakter utanför arbetsplatser, aktiviteter i syfte att skapa opinion, eller interaktion med arbetsgivaren och andra aktörer. I konstruktionen av ett symboliskt ramverk, liksom i det praktiska arbetet med strejken, formas och uttrycks en kollektiv självuppfattning eller identitet för det strejkande kollektivet.[39]

Avhandlingen argumenterar således för att ett utforskande av arbetskonflikter dels belyser den konkreta situation och det samhälle de uppstår inom, och dels fördjupar våra insikter om förutsättningarna för underordnade grupper att artikulera motstånd och kollektiva ambitioner. Genom att fokus riktas mot det symboliska ramverk och de gemensamma praktiker som ligger till grund för formeringen av en kollektiv identitet, utvecklas också kunskapen om betydelsen av kollektivt handlande för individers subjektivitet. På båda dessa sätt bidrar analyser av erfarenheter av arbetskonflikter till förståelsen av social förändring.

Med målsättningen att utforska villkoren för välfärdsarbetares arbetskonflikter i offentlig sektor syftar avhandlingen till att 1) empiriskt undersöka Kommunals strejk 2003 och 2) bidra till en teoretisk diskussion om strejken som en kamp om välfärdsarbetets värde och som arena för kollektiv mobilisering och subjektsformering.

Mot bakgrund av den förståelse av arbetskonflikter som beskrivits ovan, och med utgångspunkt i intervjupersonernas berättelser om Kommunalstrejken 2003, undersöker avhandlingen följande frågeställningar:

- Vilka kunskaper om strejken förmedlas genom fackligt aktiva kommunalares erfarenheter?
- Vad betydde deltagandet i strejken för formeringen av individuell och kollektiv subjektivitet?
- Hur kan en belysning av fackligt aktiva kommunalares strejkerfarenheter bidra till en fördjupad förståelse av hur frågor om rättvisa artikuleras i klassbaserad kamp för samhällsförändring?

Studien bygger på både muntligt och skriftligt material. Jag har genomfört djupintervjuer med tretton personer i Kommunal som antingen själva var uttagna i strejken 2003, eller på andra sätt deltog i arbetet med den. En majoritet av dem befinner sig på lokal nivå i organisationen. Intervjuerna har kretsat kring hur dessa personer minns strejken, och vilka lärdomar de tycker sig ha dragit av att ha deltagit i den. Deras muntligt förmedlade berättelser om strejken har legat till grund för urvalet av kompletterande skriftligt material, som framförallt har hämtats från medlemstidningen *Kommunalarbetaren*, interntidningen *Kommunal-Nytt*, Kommunals opinionsbildningsplan för strejken och utvärderingen av Kommunals kommunikationsstrategi, *LO-tidningen* (nu *Arbetet*) och det statliga Medlingsinstitutets rapporter.[40] Tillsammans utgör intervjupersonernas muntligt förmedlade berättelser och det skriftliga materialet den empiriska grunden för avhandlingens analyser.

Avhandlingen befinner sig i skärningspunkten mellan genusvetenskap och modern arbetarhistoria. Den metod jag använder kallas för muntlig historia (*oral history*), och jag arbetar inom den tradition som särskilt betonar historieskrivning underifrån.[41] Jag använder muntlig historia inom ramen för ett förhållningssätt till kunskapsproduktion som feministiska och marxistiska forskare konceptualiserar som ståndpunktsteori (*standpoint theory*). Detta ramverk omfattar bland annat ett syfte med kunskapsproduktionen, en idé om vilka grupper som ska stå i fokus för denna, samt en uppfattning om att människors subjektiva erfarenheter står i förbindelse med det omgivande samhället och bör utforskas i relation till det.[42] Att muntlig historia används inom ramen för marxistisk och feministisk teoribildning innebär att syftet inte bara är att producera ny kunskap eller utvidga ramarna för vad som kan utgöra historiskt källmaterial, utan också att skapa en annan sorts vetenskap än den som utgått ifrån dominerande grupper.[43]

Min utgångspunkt är att intervjuerna möjliggör en djupare förståelse av strejken än vad enbart skriftliga källor hade kunnat ge, inte minst när det gäller hur organiseringen av konflikten såg ut på lokal nivå och hur enskilda kommunalare uppfattade det som de var en del av. Genom att fokus ligger på hur intervjupersonerna själva beskriver strejkens mål och mening, strejkens praktik och hur deltagandet i strejken påverkade dem, utforskas formeringen av individuell och kollektiv subjektivitet, alltså hur vi förstår oss själva och våra aktiviteter. Hur de som deltar i en strejk uppfattar sig själva och vad de gör är inte givet på förhand, utan produceras

under strejkens gång i en process av meningsskapande.[44] Sådana processer kan variera mellan olika strejker och olika tidsepoker, liksom naturligtvis mellan olika aktörer. Det skriftliga materialet används för att teckna en bredare bild av strejken och placera intervjupersonernas berättelser i en större politisk kontext. Genom det skriftliga materialet kompletteras de muntliga berättelserna med uppgifter som relevanta datum, avtalskrav och löneavtal, statistik kring löneutveckling, Kommunals officiella kommunikation kring strejken samt andra aktörers uttalanden och reaktioner på Kommunals lönekamp.

Ett centralt begrepp i boken är solidaritetskulturer.[45] Det syftar till mothegemoniska eller oppositionella kulturer som potentiellt kan uppstå i arbetskonflikter. Begreppet används för att analysera strejken som ett fenomen där det sker förändringar i de deltagandes subjektivitet, vilket innebär att sociala relationer som klass och kön kan utmanas och omvandlas. Viktiga begrepp är också erkännande och omfördelning, som fått stort utrymme i feministiska debatter om villkoren för social förändring i en nyliberal era.[46] Jag använder dem för att analysera hur intervjupersonerna upplever och konceptualiserar ojämlikhet, samt hur de beskriver syftet med, och resultatet av, strejken.

Varför en bok om Kommunalstrejken?

Nästan varje gång andra genusforskare fått höra om mitt avhandlingsämne har jag mötts av förvånade ansiktsuttryck. Ofta har jag blivit ombedd att förklara på vilket sätt Kommunalstrejken har med genusvetenskap att göra. Ibland har frågan varit precis så direkt och kritiskt formulerad, ibland mer subtilt skeptisk (”…och då antar jag att du anlägger någon slags genusperspektiv på strejken … eller?”). Några gånger har följdfrågan förblivit outtalad, och bara svävat där i den obekväma tystnad som följt efter ett kort ”jaha”.

De förvånade eller skeptiska reaktioner jag fått när jag presenterat mitt ämne är ett uttryck för precis det fenomen som fick mig att vilja skriva en bok om Kommunalstrejken: ett ointresse från feministiska intellektuella för kommunalarnas kamp, trots att den borde vara högintressant.[47] I Kommunalstrejken artikulerades kraven på löneökningar bland annat som en fråga om jämställdhet mellan kvinnor och män, med hänvisning till att de kvinnodominerade yrkesgrupperna som utgör majoriteten av förbundet

tjänade mindre än mansdominerade jämförbara yrkesgrupper.[48] LO-kvinnor har dessutom under lång tid haft de sämsta villkoren på arbetsmarknaden, både vad gäller löner, arbetstid och inflytande över det egna arbetet.[49] Ändå kunde journalisten Kerstin Fredholm, samma år som Kommunalstrejken ägde rum, i en kunskapsöversikt konstatera att LO-kvinnor verkade vara ett lågstatusobjekt i forskningen.[50]

Trots att vi lever i en tid av ökade klyftor i ekonomi[51] och hälsa[52], och försämrade förutsättningar och medlemstapp för fackliga organisationer, inte minst för LO-förbund[53], har heller ingen våg av forskning om arbetarkvinnors eller kvinnodominerade LO-gruppers villkor eller kamp följt under de snart två decennier som förflutit sedan kommunalarnas strejk.

Feministiska forskare och intellektuella kan naturligtvis inte ensamma klandras för detta; tystnaden speglar en politisk förskjutning i hela samhällsdebatten. Som statsvetaren Katharina Tollin visat upphörde klasskillnader under 1990-talet att betraktas som ett jämställdhetspolitiskt problem. Jämställdhetsfrågor avgränsades till förslag som inte stod i motsättning till en nyliberal ekonomisk politik, vilket bland annat innebar att kvinnors tillträde till makt- och statuspositioner blev självklara jämställdhetsfrågor, medan stratifieringen i arbetslivet och de ökande löneskillnaderna mellan låg- och högavlönade inte betraktades som sådana.[54] Detta måste förstås i en kontext där revolutionära perspektiv på social förändring ersatts av ett liberalt frigörelseparadigm.[55]

Jag tolkar alltså reaktionerna på mitt val av ämne som ett uttryck för att frågor om klass och arbete under lång tid existerat i periferin av samhällsvetenskaplig forskning, samt i samhällsdebatten i stort.[56] Samhällsvetenskaplig forskning om motstånd och försök till social förändring har under denna period endast i liten utsträckning riktat sökljuset mot kollektiv organisering och mobilisering i arbetslivet.[57] Sociologen Ruth Milkman har påtalat den ambivalens inför det fackliga som funnits hos feministiska forskare, som ofta fokuserat på hur kvinnor utestängts eller underordnats genom patriarkala strukturer i arbetslivet eller i fackföreningar.[58] I Sverige har, som sociologerna Diana Mulinari och Anders Neergaard konstaterat, ”facket” i betydelsen LO och dess förbund, ofta kommit att associeras med gubbighet, tröghet och byråkratiska strukturer.[59] Samtidigt är det svårt att bortse från de förbättringar av kvinnors villkor som facklig kamp har åstadkommit och den fortsatta potential som ryms i sådan kamp.[60]

Det finns, menar jag, starka argument för feministiska forskare att intressera sig för arbetskonflikter och andra former av kollektiv arbetsplats-

mobilisering. Även om endast ett litet antal förhandlingar på arbetsmarknaden slutar i öppna konflikter utgör hotet om strejk eller andra arbetsplatsaktioner fortfarande de anställdas viktigaste maktresurs.[61] Att studera strejker är därför centralt för förståelsen av maktförhållanden i samhället och möjligheter till omvandling av dessa. Dessutom har det skett en global förändring av strejkmönster, där tjänstearbetare kommit att stå för en ökande del av arbetskonflikter.[62] Det innebär bland annat att andelen strejker i offentlig sektor har ökat och andelen strejker i den privata sektorn minskat.[63] Den offentliga sektorns ökade betydelse vad gäller arbetskonflikter har medfört ändrade demografiska profiler för arbetarkamp. Det är helt enkelt mer sannolikt att de som idag är involverade i strejker är kvinnodominerade yrkesgrupper i välfärden. Att undersöka kvinnodominerade arbetskonflikter, inte minst i välfärden, blir därför allt mer relevant för att empiriskt och teoretiskt utveckla förståelsen av strejker som maktmedel.[64]

I Sverige har, förutom Kommunalstrejken 2003, även Kommunalstrejken 1995 och sjuksköterskestrejkerna 1995 och 2008 varit stora arbetskonflikter i offentlig sektor.[65] Det har också förekommit andra former av kollektiva aktioner, så som sjuksköterskestudenternas kampanj för höjda ingångslöner (startade 2011 som ”Inte under 24k”), sjuksköterskors hot om kollektiv uppsägning[66], kampanjen ”Barnmorskor för trygg och säker vård” som startade 2013, socialarbetarnas mobilisering ”Nu bryter vi tystnaden bland socialarbetare” som startade 2011[67], samt mer nyligen Undersköterskeupproret och Förskoleupproret.[68] I Danmark genomförde flera kvinnodominerade yrkesgrupper i den offentliga välfärdssektorn en stor strejk 2007–2008, för jämställda löner och mot nedskärningar.[69] I Finland organiserade sjuksköterskor 2007 en kollektiv uppsägningsaktion med tusentals deltagare i kamp för högre löner[70], och i Norge genomfördes 2014 en stor lärarstrejk mot förändringar av arbetstiden.[71] En del av dessa mobiliseringar har framför allt handlat om löner, medan andra har omfattat krav som gått utöver det, så som bättre arbetsmiljö, en annan organisering av arbetet och motstånd mot åtstramningspolitik. Så har det sett ut även i resten av Europa, och globalt.[72]

Välfärdsarbetare i ett förändrat fackligt och politiskt landskap

Bakom valet att studera Kommunalstrejken ligger ett intresse för hur välfärdsarbetare upplevt de stora förändringar som den offentliga sektorn genomgick under 1990-talet; specifikt hur detta artikulerats i kollektiva pro-

tester och arbetskonflikter. Utan att romantisera villkoren som välfärdsarbetare hade under de så kallade ”gyllene åren” av offentlig välfärdsexpansion, eller romantisera välfärdsstaten som fenomen[73], är det otvetydigt så att offentliganställda har påverkats dramatiskt av den nyliberala strukturomvandlingen[74]; en omvandling som utgjort ett svar på den kris kapitalismen genomgått sedan de ekonomiska rekordåren under efterkrigstiden tog slut[75].

Både i Europa och globalt har offentlig samhällsservice pressats att reformera, banta ner och marknadsanpassa.[76] Införandet av olika industriellt inspirerade styrningstekniker i offentliga verksamheter, ofta refererade till som New Public Management (NPM), har lett till ökade krav på effektivitet och kostnadsreducering. Detta har medfört en intensifiering av arbetet för välfärdsanställda, bland annat med ökad arbetsrelaterad stress som konsekvens.[77] Tillsammans med eftersläpande löner i den offentliga sektorn har dessa faktorer orsakat en radikalt annorlunda arbetssituation för välfärdsanställda.[78] Samtidigt har det politiska landskapet förändrats, och därmed också förutsättningarna för att bedriva fackligt arbete, särskilt för fackförbund med offentliga arbetsgivare.[79] Strejkforskaren Richard Hyman beskriver det som att det psykologiska kontraktet mellan staten och offentligt anställda brutits, och att arbetskonflikter därför blivit vanligare.[80]

Medan det finns en omfattande litteratur om faktorer som påverkat minskningen i facklig organisationsgrad i västvärlden de senaste tre decennierna[81], har mindre uppmärksamhet riktats mot de sätt på vilka fackföreningar fortsätter att spela en viktig roll[82] och mot arbetare som väljer att vara fackligt aktiva i detta förändrade landskap. Detta trots att de är kärnan i den fackliga verksamheten.[83] I min studie ligger fokus på personer som ser facklig organisering som ett verktyg för att öka arbetares makt på arbetsplatser och i samhället i stort.

Att fokusera på kommunalares muntligt förmedlade erfarenheter vidgar kunskapen om ett kvinnodominerat arbetarkollektiv från frågor på en institutionell och övergripande nivå (som könsarbetsdelning, löneskillnader, hur många som är medlemmar i facket, har förtroendeuppdrag etcetera) till de subjektivitetsprocesser som finns bakom dessa strukturella förändringar.[84] Här finns en forskningslucka att fylla, inte minst när det gäller Kommunals yrkesgrupper, som ofta befinner sig långt ner i samhällshierarkin utbildnings- och lönemässigt. Fackligt aktiva kommunalares erfarenheter är också särskilt intressanta eftersom Kommunal är det största fackförbundet inom offentlig sektor i Sverige, och det största LO-förbun-

det.[85] År 2003 var Kommunal med sina 586 569 medlemmar även det största fackförbundet över huvud taget i Sverige.[86] Kommunalarbetarna utgjorde då ungefär en åttondel av den svenska arbetskraften.[87]

Kommunal beskrivs av arbetarhistorikern Lars Ekdahl som ”välfärdssamhällets spegel”, i betydelsen att Kommunal speglat både uppbyggnaden och omvandlingen av den offentliga välfärdssektorn.[88] På grund av den historiskt avgörande betydelse den offentligt organiserade välfärden haft för den svenska socialdemokratin som kortsiktig och långsiktig strategi för ökad jämlikhet, har välfärden – och därmed indirekt Kommunals yrkesgrupper – ofta stått i centrum för arbetarrörelsens politiska och ideologiska debatter om hur samhället bör och kan utformas. Den nyliberala förskjutningen[89] har inte bara påverkat kommunalarbetarna när det gäller arbetsvillkor och facklig organisering, utan också när det gäller deras relation till resten av arbetarrörelsen[90]. Därmed blir Kommunals historia – den äldre och den mer närliggande – inte bara en historia om en organisation och dess medlemmar, utan också om en central del i kampen om Sveriges politiska utveckling.[91]

Offentliganställda arbetares fackliga anslutning har varit den främsta tillväxtfaktorn för den västerländska arbetarrörelsen under efterkrigstiden och den offentliga sektorn är världens största arbetsgivare.[92] Trots det, och trots omfattande förändringar av välfärdsanställdas villkor under denna period, har välfärdsarbete ofta placerats utanför studier av den moderna klasstrukturen.[93] Arbetsmarknadsrelationer i den offentliga sektorn är fortfarande relativt outforskade, och betydelsen av sektor (privat/offentlig) i arbetsplatskamp underteoretiserad.[94] Bland marxistiska feministiska forskare har mycket uppmärksamhet visserligen riktats mot reproduktivt arbete – dess omsorgskaraktär och betydelse för ekonomin – men trots att den offentliga sektorn är central i organiseringen av det reproduktiva arbetet har den inte, som genusvetaren Rebecca Selberg påtalar, varit i fokus för marxistiskt feministiskt teoretiserande.[95]

Även om reproduktivt arbete inom den offentliga sektorn skiljer sig från produktionen av varor och tjänster i den privata sektorn genom att det inte syftar till att generera mervärde åt kapitalet, är den offentliga sektorn en arena där människor säljer sin arbetskraft för att överleva.[96] Dess arbetsplatser präglas av maktrelationen mellan arbete och kapital, liksom av de hierarkier och skiktningar som karaktäriserar arbetsmarknaden och samhället i övrigt. Arbetet utförs dessutom i ökande grad i relation till marknadsliknande mekanismer genom införandet av organisationsmodel-

ler och språkbruk från den vinstdrivande sektorn.[97] Arbete i sjukvård och omsorg utspelar sig med andra ord på samma territorium som annat arbete i kapitalismen, såtillvida att det utmärks av ständiga konflikter och begränsningar, och formas av kapitalets behov av att kontinuerligt öka produktiviteten och därför omorganisera och rationalisera arbetsprocessen.[98] Som bland andra feministiska forskare understrukit skulle kapitalistiska samhällen dessutom inte kunna rekrytera, underhålla och integrera arbetskraft i produktionsprocessen utan välfärdsverksamheter.[99]

Trots att privatiseringar och marknadsanpassningar av offentlig samhällsservice gör gränsen mellan privat och offentlig sektor mindre skarp är det dock fortfarande så att offentliganställda verkar på en arena som till sin essens är politisk.[100] Offentliganställdas arbete måste således förstås både i relation till den kapitalistiska ackumulationsprocessen och till politiska processer, och utan tvekan måste offentlig sektor också betraktas som en arena för klasskamp, där kapitalets och arbetarklassens intressen på olika sätt står emot varandra.[101] Den offentliga sektor som finns är vid varje givet tillfälle ett resultat av kompromisser mellan dessa två intressen.[102] Vad som ska räknas som samhällsservice, hur denna ska organiseras och vad den får kosta, är till exempel inte statiskt, utan ständigt föremål för politiska konflikter och avvägningar.[103] Hur mycket resurser som avsätts till den sociala reproduktionen avgörs av den klasskamp som bland annat äger rum i den politiska sfären.[104] Staten är alltså inte bara ett instrument för och en produkt av politiska strategier, utan i sig själv en arena där politisk och ekonomisk kamp utspelar sig.[105]

Hur den politiska status som fackförbund inom offentlig sektor haft historiskt kan förstås, och hur deras fackliga identitet, ideologi och strategier ändrats av de genomgripande förändringar som präglat offentlig sektor de senaste fyrtio åren, pekas av arbetsmarknadsforskarna Whyeda Gill-McLure och Christer Thörnqvist ut som viktiga frågor som behöver belysas mer.[106] Sociologen Göran Therborn har identifierat ”[m]ellanskikt med humanistiska yrken” som allt viktigare ”[…] i radikal politisk mobilisering”, eftersom deras kunskap och erfarenhet inte längre är något värt när lönsamhet och effektivisering är de överordnade målen.[107] Medan flera studier gjorts av sådana yrkesgruppers, till exempel sjuksköterskors och socialarbetares, mobiliseringar[108], har mindre uppmärksamhet riktats mot de yrkesgrupper som i Sverige organiseras av Kommunal, när det gäller deras betydelse i motstånd mot nyliberal omvandling.

I den här boken riktar jag blicken mot kommunalarnas position som

offentliganställda arbetare, och utforskar de speciella villkor som omgärdar arbetsplatskamp i offentlig välfärdssektor. I avhandlingen lokaliseras strejken i det spänningsfyllda fältet mellan nyliberal hegemoni och en välfärdsstat och arbetarrörelse i förändring.[109]

Klass och subjektsformering

Under avhandlingsarbetets gång har mitt intresse successivt ökat också för dynamiken i själva strejken, och vad strejken betytt för de kommunalarbetare som deltog i den. Ett sådant perspektiv är relativt ovanligt i modern strejkforskning, som inte varit inriktad på strejkandes förståelse av de egna strejkaktiviteterna, utan snarare på långsiktiga historiska förändringar. Att kartlägga eller förklara upp- och nergången i strejkfrekvens eller hur arbetskonflikter migrerar mellan sektorer i anslutning till ekonomins strukturomvandling, är exempel på det senare angreppssättet.[110]

Som den feministiska strejkforskaren Linda Briskin har påtalat, lämnar dessa studier efter sig obesvarade frågor om betydelsen av kön och ”ras”/etnicitet i strejker.[111] De svarar inte heller på hur de människor som finns bakom arbetskonflikterna själva agerat inom ramen för den enskilda konfliktens dynamik, eller hur de har uppfattat sin egen aktivitet. Liksom strejkkamp är föränderlig genom att den rör sig i vågor och migrerar mellan sektorer, sker det också förskjutningar i hur en strejk förstås och hur de deltagande förstår sig själva som strejkande.

Att utgå från erfarenheter hos strejkande kommunalarbetare och undersöka hur de själva såg på varför de gick ut i konflikt 2003, på strejkens förlopp och hur strejken har påverkat dem, bidrar med viktig kunskap om hur individuell och kollektiv subjektivitet formats i kollektiv mobilisering.[112] Eftersom en arbetskonflikt alltid utgör en kraftmätning mellan olika intressen blir utforskandet av hur de deltagande själva ser på sina erfarenheter och på de förväntningar de hade på utfallet av en strejk ett sätt att undersöka hur en specifik del av arbetarkollektivet betraktar sin kollektiva position och styrka i denna intressekonflikt. [113] Det är också ett sätt att utforska ”görandet” av denna position, med avseende på bland annat köns- och klassrelationer, i den specifika kontext som en strejk utgör.[114] Som ekonomhistorikern Anita Göransson formulerar det är ”[k]unskapen om kvinnors och mäns arbete och fackliga och politiska organisering […] central i historien om klassernas och könens relativa styrkepositioner över tiden”.[115]

Tidigare forskning

Två kategorier av strejkforskning är särskilt intressanta för min studie. Den första kategorin består av forskning kring arbetskonflikter och andra former av kollektiv mobilisering i offentlig sektor, framför allt i välfärden. Den andra kategorin utgörs av studier av arbetskonflikter där de medverkandes egna erfarenheter av att ha deltagit är i fokus. Av dessa är det särskilt studier av konflikter som involverat en majoritet kvinnor eller lågavlönade arbetare som är relevanta. I några fall överlappar dessa två kategorier varandra, men det finns väldigt lite forskning om hur offentliganställda välfärdsarbetare upplevt det egna deltagandet i arbetskonflikter.

Jag lyfter i det följande fram några studier i urval inom respektive fält; studier som inspirerat mitt arbete och som jag går i dialog med i boken. Ett par av dem är centrala för avhandlingens teoretiska diskussioner, och presenteras i den kapaciteten mer utförligt i kapitel 3.

Arbetskonflikter i offentlig sektor

Arbetskonflikter i offentlig sektor karaktäriseras av att tre parter är involverade – de anställda, de politiskt valda arbetsgivarna och allmänheten/medborgarna/brukarna.[116] Forskning kring arbetskonflikter i offentlig välfärdssektor utgör än så länge en liten del av strejkforskningen både i Sverige och globalt, men kan ses som en del av ett växande forskningsfält, där den nyliberala omvandlingens effekter för arbetsvillkor, yrkesutövande, yrkesidentitet och strategier för förändring för olika kategorier av välfärdsanställda står i fokus.[117]

Ett gediget bidrag till förståelsen av den betydelse sektoriell tillhörighet har för fackliga förutsättningar är sociologen Paul Johnstons *Success while others fail. Social movement unionism and the public workplace* från 1994. Johnstons centrala argument är att arbetare i offentlig respektive privat sektor har olika maktresurser att använda sig av i kampen för bättre villkor. Medan privatanställda arbetare har möjlighet att i direkt mening utöva ekonomisk makt gentemot arbetsgivaren, verkar offentliganställda arbetare på en politisk arena. Genom fyra fallstudier av sjuksköterskors och lokalvårdares fackliga mobiliseringar visar Johnston att en framgångsfaktor var att argumentera för de egna kraven genom att hänvisa till allmänintresset. Han visar också att det var en styrka för ett strejkande kollektiv att alliera sig med andra aktörer, framförallt med politiska rörelser i lokalsamhället.

Ett sådant arbetssätt benämns ”social movement unionism”, och är enligt Johnston särskilt framgångsrikt för fackförbund i offentlig sektor, som är beroende av stöd utifrån för att sätta press på arbetsgivarna.

Johnston diskuterar också ett dilemma som sjuksköterskorna brottades med; en spänning mellan viljan att ta strid för de egna villkoren, och det könskodade självuppoffrande ideal som historiskt ingått i sjuksköterskans professionella identitet. Detta tema, liksom allmänintressets betydelse i offentliganställdas arbetskonflikter, har utvecklats av andra forskare. Linda Briskin har utforskat dessa teman, och fördjupat såväl den empiriska som teoretiska förståelsen av kvinnodominerade arbetskonflikter i välfärden.[118] Briskin, som framförallt har studerat sjuksköterskors arbetskonfliktmönster, menar att omsorgsarbetets karaktär, liksom det faktum att det utförs inom offentlig sektor, skapar specifika typer av motstånd. Hennes huvudfokus är Kanada, där nyliberal rationalisering och omstrukturering, liksom i många andra länder, orsakat förändringar i omsorgsarbetet. Detta har i sin tur lett till ett militant gensvar med fler strejker i offentlig sektor från 1980-talet och framåt.[119]

Framväxten av ett militant ramverk bland sjuksköterskor, där strejker och andra kollektiva aktioner legitimeras med att syftet är att värna patienternas och allmänhetens bästa, kallar Briskin för ”politisering av omsorg” (”politicization of care”). Politisering av omsorg syftar på en logik där ett hängivet engagemang för arbetet leder till genomförandet av kollektiva aktioner, snarare än till att vård- och omsorgsanställda avstår från att gå ut i konflikt av rädsla för att åsamka brukarna skada.[120] I sin studie av en grupp sjuksköterskors hot om kollektiv uppsägning i ett försök att få högre löner har sociologen Magnus Granberg utforskat subjektivitet hos de som deltog, bland annat med fokus på politisering av omsorg. Anna Ryan Bengtsson, forskare i socialt arbete, och genusvetaren Paula Mulinari har utvidgat tillämpningsområdet för begreppet, både när det gäller vilka subjekt och praktiker som omfattas, och vilka krav som ställs i mobiliseringarna. Mulinari använder det för att undersöka sjukhuspersonals mobilisering av den egna yrkesidentiteten i antirasistiskt syfte, och Bengtsson för att utforska kampanjen ”Barnmorskor för trygg och säker vård” och socialarbetarnas mobilisering ”Nu bryter vi tystnaden bland socialarbetare”, två initiativ som fokuserade på arbetsvillkor kopplat till tjänsternas kvalitet.[121] Däremot finns en forskningslucka att fylla när det gäller hur Kommunals yrkesgrupper förhållit sig till komplexiteten som förekomsten av en tredje part har för mobiliserandet kring fackliga krav. En sådan studie i en amerikansk kontext är sociologen Pablo Gastóns

undersökning av hur moraliska uppfattningar om arbete format mönster för sjukhusarbetskonflikter i Kalifornien.[122] Gastón visar hur bland annat fackförbundet Service Employees International Union (SEIU) gått från att under efterkrigstiden betrakta kollektiva stridsåtgärder som ett brott mot plikten att vårda, till att i slutet av 1980-talet istället tolka sådana åtgärder som i linje med vårdanställdas moraliska åtaganden.

Eftersom villkoren för sjuksköterskor och andra kvinnodominerade tjänstemannagrupper i offentlig sektor skiljer sig på flera punkter från de villkor som exempelvis barnskötare, undersköterskor och städare har, är det angeläget att utforska begreppet ”politisering av omsorg” i relation även till de senare yrkesgruppernas erfarenheter av kollektiv mobilisering. I avhandlingen diskuterar jag Briskins begrepp i relation till intervjupersonernas berättelser om varför de strejkade och hur de resonerar om strejkens strategiska förutsättningar.

Forskning om arbetskonflikter som involverat yrkesgrupper motsvarande Kommunals är än så länge ganska sällsynt, men två exempel som inspirerat min studie är historikern Astrid Elkjaer Sörensens undersökning av danska välfärdsanställdas omfattande strejker 2007–2008 och sociologerna Gerry Mooneys och Patricia McCaffertys studie av den skotska barnskötarstrejken 2004. I båda dessa konflikter förhandlades frågor som också var centrala i Kommunalstrejken, så som välfärdens värde och synliggörande av kvinnodominerat arbete.[123]

Någon omfattande empirisk studie av Kommunalstrejken 2003 har inte genomförts. Däremot har Thörnqvist diskuterat konflikten och dess efterspel i relation till offentligt arbetsgivarskap samt värderingen av omsorgsarbete, och har tillsammans med arbetsmarknadsforskaren Carole Thornley jämfört strejkens bakgrund och utfall med den stora kommunalarbetarstrejk som genomfördes i Storbritannien 2002.[124] Historikern Ylva Waldemarson avslutar sin jubileumshistorik om Kommunal med en övergripande diskussion om strejken 2003.[125] Waldemarsons fokus är på de särskilda förutsättningar förbundet har som en stor och heterogen organisation med politiskt valda arbetsgivare. Dessa bidrag har varit viktiga för min bakgrundsförståelse av strejken, och även för den diskussion jag för kring vissa teman som lyfts fram i intervjupersonernas berättelser. Jag bygger vidare på deras forskning genom att låta fackligt aktiva kommunalares egna erfarenheter av strejken stå i centrum, och genom att diskutera vilken betydelse det hade för subjektsformeringen i strejken att kommunalarna har offentliga arbetsgivare och tillhör ett heterogent fackligt kollektiv.

Subjektivitet i arbetskonflikter

Subjektivitet i arbetskonflikter har framför allt varit i fokus i studier av strejker under 1970- och 1980-talen. Det gäller inte minst så kallade vilda strejker, det vill säga arbetsinställelser, eller hot om arbetsinställelser, under gällande kollektivavtal.[126] I västvärlden skedde under 1970-talet ett uppsving för sådana arbetskonflikter.[127] Flera av de yrkesgrupper som strejkade under denna period var sådana som inte tidigare varit välrepresenterade i strejkstatistiken, och några av dessa var kvinnodominerade.[128] Med undantag för sociologen Eva Schmitz pionjärforskning om de strejkande städerskorna på ASAB och sömmerskorna på Algots är detta dock ett kapitel i svensk arbetarhistoria som fått lite uppmärksamhet.[129]

De strejker som ägde rum under perioden handlade om löner, men ofta också om arbetets villkor och organisering.[130] Några av de strejkande kvinnodominerade yrkesgrupperna som deltog var behäftade med låg status, framför allt städerskor och kvinnor i tillverkningsindustrin. I forskning och dokumentation framkommer att detta gav en särskild dimension till de strejkandes egna upplevelser av arbetsplatskamp, där både klass och kön formade såväl den praktik som skapades som de erfarenheter som gjordes. Att strejka beskrivs inte bara som ett kraftfullt vapen i kampen för arbetarkvinnors rättigheter, utan också som en potentiellt frigörande erfarenhet i sig. Ett centralt argument är att deltagande i en arbetskonflikt ger kvinnor en uppfattning om den kollektiva styrka de besitter, en tydligare förståelse av orsaker till kvinnors underordning samt en vidare förståelse av sociala, ekonomiska och politiska förhållanden i samhället.[131]

Flera tidiga studier av kvinnors solidaritetsarbete under den brittiska gruvkonflikten 1984–1985 betonar de deltagande kvinnornas förvandling genom strejkarbetet. Utifrån 60 djupintervjuer genomförda mellan fem och tio år efter gruvstrejken med ett tvärsnitt av invånarna i gruvsamhället Hemsworth i västra Yorkshire, visar historikern Jacqueline Ellen Briggs att strejken medförde en politisering, särskilt för kvinnor och personer som deltog aktivt i strejkaktiviteter, till exempel som strejkvakter. Strejken hade enligt Briggs djupgående effekter både på attityder och beteenden, och motiverade människor som menade sig aldrig tidigare ha intresserat sig för politik.[132]

Den allmänna bild som etablerats av den brittiska gruvstrejken är att kvinnors solidaritetsgrupper för det första växte fram spontant, och för det andra bestod av kvinnor som var gifta med gruvarbetare och som saknade

tidigare politisk och organisatorisk erfarenhet, men som politiserades under strejken.[133] Senare studier har problematiserat vad som uppfattas som romantiserande och förenklade tolkningar av kvinnors deltagande och har visat på variationer både inom och mellan olika grupper.[134] Den bredd av feministiskt influerade studier som producerats i ämnet visar på omförhandlandet av genus i arbetskonflikter, liksom den komplexa relationen mellan identitet och strategi, och har bidragit till viktig kunskap om subjektifieringsprocesser i arbetskonflikter med avseende på samspelet mellan klass och kön.

Historikern Jonathan Moss använder muntlig historia för att studera erfarenheter och politisk subjektivitet hos kvinnor som deltog i arbetsplatskamp i Storbritannien 1968–1985; en period som förknippas med ett uppsving för arbetskonflikter, liksom för kvinnors fackliga organisering och för andra vågens kvinnorörelse. Med fokus på frågor som hur kvinnorna själva beskriver varför de deltog i arbetsplatskamp och hur det påverkat deras politiska uppfattningar, analyseras konstruktionen av politisk subjektivitet. Moss visar bland annat att intervjupersonerna inte uppfattar det som att de var del av någonting extraordinärt eller avvikande (så som den tidens arbetsplatskamp tenderat att beskrivas i forskning), utan som att de reagerade på vardagliga erfarenheter av klass- och könskonflikter. Kvinnorna såg inte det egna deltagandet i kollektiva aktioner som kopplat till den framväxande kvinnorörelsen, och identifierade sig inte med feminism, men talade om sig själva och motiven bakom det egna agerandet i termer som Moss menar kan förstås som feministiska, så som jämlikhet, självbestämmande och självkänsla.[135]

Även historikern George Stevenson har i sin studie av kvinnodominerade arbetskonflikter i Storbritannien 1968–1978 framhållit att kvinnorna i samtliga fyra strejker han undersökte utryckte klassbaserade identiteter, men också vittnade om hur dessa identiteter omförhandlades på grund av möten med patriarkala strukturer på arbetsplatser och i de egna fackföreningarna. Kvinnornas kritik av könsojämlikhet begränsades dock till arbetslivet; de kände ingen stor samhörighet med den feministiska rörelsen.[136]

Sociologen Rick Fantasia har med sin bok om lokal arbetarkamp i USA på 1970- och 1980-talen bidragit till förståelsen av subjektivitetsprocesser hos arbetare involverade i kollektiv aktion. Genom att studera två (vilda) strejker på ett stålgjuteri, en strejk på en livsmedelsfabrik, samt sjuksköterskors, undersköterskors och annan sjukhuspersonals kamp för rätten att organisera sig fackligt, utforskar Fantasia hur oppositionella kulturer, så

kallade solidaritetskulturer, skapades och växte mellan de som deltog i dessa mobiliseringar.[137] I en svensk kontext har subjektivitet i arbetskonflikter också undersökts av bland andra historikern Robert Nilsson Mohammadi, i hans avhandling om gruvstrejken i Malmfälten 1969–1970, sociologen Magnus Granberg, i hans tidigare nämnda avhandling om sjuksköterskors hot om kollektiv uppsägning, och genusvetaren Paula Mulinari, i hennes studie av reproduktivt arbete och omsorg i Seko-strejken 2014.[138]

De studier jag lyft fram av hur människor förändras genom deltagande i arbetskonflikter betonar alla att sociala relationer inte är statiska, utan formas, reproduceras eller utmanas i olika former av konflikter och motsättningar. Samtidigt finns viktiga skillnader när det gäller hur detta tagit sig uttryck, i vilken utsträckning det skett och vilken betydelse människors bakgrund, tidigare erfarenheter av kollektiv mobilisering och ideologiska uppfattningar haft för subjektivitetsskapande i enskilda konflikter.

Jag vill utveckla förståelsen av subjektivitet i arbetskonflikter, inom ramen för det växande fältet av kritisk forskning om välfärdsanställdas protester i den nyliberala eran. Det finns en tydlig forskningslucka att fylla kring hur just offentliganställda arbetare upplevt det egna deltagandet i arbetskonflikter, inte minst när det gäller Kommunals yrkesgrupper. Medan forskning om subjektivitetsprocesser i arbetskonflikter i huvudsak fokuserat på vilda strejker inom eller i anknytning till tillverkningsindustrin, där arbetarna agerat utan stöd av en facklig organisation, undersöker jag en laglig strejk inom offentlig välfärdssektor där den fackliga organisationen var den aktör som utlyste strejken och också avgjorde när den skulle avblåsas. Tidigare forskning har ofta betonat hur deltagande i arbetskonflikter påverkat arbetare som saknat erfarenhet av facklig kamp eller kollektivt handlande. Min studie undersöker istället hur strejkdeltagande upplevdes av arbetare som redan innan hade facklig erfarenhet, och som identifierade sig med fackföreningsrörelsens värderingar och praktiker.

Avhandlingens teoretiska och metodologiska bidrag: en sammanfattning

Avhandlingen ger ny kunskap om Kommunalstrejken som samtidshistorisk händelse, och därmed också om den svenska arbetarklassens moderna historia. Genom att studera kommunalares strejkerfarenheter utvecklar den förståelsen av villkoren för arbetskonflikter i offentlig välfärdssektor. Att utgångspunkten tas i fackligt aktiva välfärdsarbetares

muntligt förmedlade strejkerfarenheter innebär att forskningsfältet om arbetskonflikter utvecklas både empiriskt och metodologiskt. Avhandlingen ger också ett bidrag till feministiska teoretiska debatter om klass och identitet, och betalt arbete som grund för både exploatering och motstånd. Diskussionerna om subjektsformering i strejken, bland annat utforskandet av kommunalarnas konceptualisering av rättvisa, bidrar till ett feministiskt teoretiserande av klass som en social relation central för samhällsförändring.

Bokens upplägg

I det här kapitlet har jag introducerat Kommunalstrejken 2003 som samtidshistorisk händelse och tydliggjort mitt intresse för strejken som ett sätt att utforska villkoren för välfärdsarbetares arbetskonflikter i offentlig sektor. Jag har på olika sätt visat att det finns starka skäl för feministiska forskare att intressera sig för arbetskonflikter och andra former av kollektiv arbetsplatsmobilisering som ett sätt att förstå möjligheter till social förändring. Jag har presenterat avhandlingens syfte som tvådelat: att empiriskt undersöka Kommunalstrejken och att bidra till en teoretisk diskussion om strejken som en kamp om välfärdsarbetets värde och som arena för kollektiv mobilisering och subjektsformering. Jag har också skisserat det forskningsfält avhandlingen går i dialog med, genom att lyfta fram exempel på studier som utforskar arbetskonflikter och andra former av kollektiv mobilisering i offentlig välfärdssektor, samt studier av arbetskonflikter där de medverkandes egna erfarenheter står i fokus.

Nästa kapitel fokuserar på den forskningsprocess som ligger till grund för boken. Genom en dialog mellan muntlig historia och feministisk ståndpunktsteori fördjupar jag mig i några centrala metodologiska diskussioner kring erfarenhet, ståndpunkt och subjektivitet. Jag beskriver också det konkreta tillvägagångssättet för studien och reflekterar kring urval av material, genomförandet av intervjuerna, samt tolkningsprocessen.

Kapitel 3 diskuterar studiens grundläggande teoretiska utgångspunkter och de analytiska verktyg och centrala begrepp som används, prövas och utvecklas genom analysen av materialet. I kapitlet förankras avhandlingen inom en marxistisk och feministisk tradition som förstår sociala relationer som samkonstruerade och historiska, och som betraktar arbete som en central praktik i organiseringen av människors liv och för konstruktionen

av subjektivitet. Begrepp som särskilt diskuteras är solidaritetskulturer, samt erkännande och omfördelning.

Avhandlingens fjärde kapitel kontextualiserar strejken genom att översiktligt presentera Kommunal som facklig och politisk aktör, särskilt med avseende på för Kommunal utmärkande karaktärsdrag som en stor heterogenitet i medlemssammansättningen och att medlemmarna har offentliga arbetsgivare. Jag diskuterar också förbundets roll i uppbyggnaden och omvandlingen av den svenska välfärdsstaten samt skisserar en förståelse av välfärdsstaten som klass- och könskompromiss med avgörande betydelse för kampen om Sveriges politiska utveckling.

I det femte kapitlet presenterar jag de tretton fackligt aktiva jag har intervjuat, med fokus på vad de berättat för mig om sin bakgrund, sitt arbete, och det egna fackliga engagemanget. Syftet med kapitlet är att erbjuda en introduktion till de personer som läsaren kommer att träffa under resans gång och vars berättelser om strejken utgör grunden för studien.

Kapitel 6 inleder den empiriska undersökningen av strejken och utforskar hur intervjupersonerna själva definierar lönekampens mål och innehåll. Jag diskuterar de särskilda förutsättningar som omgärdar arbetskonflikter i offentlig sektor, med fokus på betydelsen av inramning för att kontextualisera och försvara de krav som ställs. Jag undersöker hur intervjupersonernas reflektioner om syftet med strejken förhåller sig till Kommunals avtalskrav och det ramverk med fokus på jämställda löner och kvalitet i välfärden som mobiliserades i konflikten. Teoretiskt kretsar diskussionen kring konceptualiseringen av rättvisa i arbetarkamp, specifikt vilken betydelse och mening som tillskrivs erkännande och omfördelning.

I kapitel 7 behandlas den långa period av uppladdning som föregick och ledde fram till strejken. Jag utforskar hur denna uppladdning konkret tog sig uttryck, samt vad intervjupersonerna kände när de fick veta att det skulle bli strejk och vilka förväntningar de hade på utfallet. Centrala begrepp är mobilisering och positiv förstärkning. I kapitlet läggs grunden för den diskussion om subjektivitetsomvandling som fördjupas i kapitel 8 och 9, genom begreppet solidaritetskulturer.

Kapitel 8 kretsar kring hur intervjupersonerna minns strejkvardagen; vad de gjorde och hur det kändes att strejka. Jag analyserar hur sammanhållning, kampvilja, omsorg och stolthet genererades i de dagliga strejkpraktikerna och vilken betydelse en särskild artikulering av erkännande och omfördelning fick för de solidaritetskulturer som jag menar formades i strejken.

I kapitel 9 behandlas strejkens slutskede och efterdyningar. Huvudfokus ligger på hur intervjupersonerna minns dagen när strejken blåstes av, men jag utforskar även hur de beskriver sina egna och andras reaktioner på det nya avtal som tecknades mellan Kommunal och arbetsgivarna. Diskussionen kring solidaritetskulturer tas vidare genom att jag analyserar den betydelse dessa fick för de starka känslor som följde på beskedet om att strejken var över.

I det efterföljande kapitlet undersöker jag hur de kommunalare jag har intervjuat utvärderar strejken när de blickar tillbaka. Ambitionen är att lyfta fram vad som för dem blev de långsiktiga lärdomarna av konflikten. Strejkens förutsättningar och tillvägagångssätt är centrala teman, liksom vad den subjektivitetsomvandling som skedde i strejken betydde efter att strejken tog slut.

I bokens elfte och avslutande kapitel lyfter jag fram avhandlingens bidrag till kunskapsutveckling inom genusvetenskap, arbetarhistoria och feministisk arbetslivsforskning. Jag återvänder till de frågor jag ställde i bokens inledande kapitel och sammanfattar undersökningens viktigaste resultat.

2.

METODOLOGISKA UTGÅNGSPUNKTER

> Det är viktigt att få vara med och tolka verkligheten. Och det kan jag känna att där har vi förlorat ganska mycket mark, som fackförening och som lågavlönade har vi tappat väldigt mycket. Det är andra som tolkar verkligheten. Och då överensstämmer inte den [tolkningen] med våran verklighet helt enkelt. (Lena)

Vem är det som definierar ”samhällsansvar”? Det pratar vi om när jag intervjuar Lena, vårdbiträde och ordförande för en Kommunalsektion, och hon säger att kommunalarna inte längre är med och tolkar verkligheten. Under strejken anklagades kommunalarna för att gapa över för mycket med sina lönekrav, och utsätta landets ekonomi för risker. Av arbetsgivarna i Kommunförbundet, Medlingsinstitutets generaldirektör, en minister i regeringen och ledningarna för ett par andra fackförbund hölls de ansvariga för att fler arbetarkollektiv skulle kunna följa efter och också kräva 5,5 procent i löneökningar. I förlängningen skulle det leda till inflation, och därmed hota den svenska lönebildningsmodell där industriförbunden är löneledande och sätter ”märket” och där fackföreningsrörelsen förväntas visa återhållsamhet.[139] Enligt den berättelsen brast kommunalarna i samhällsansvar när de gick ut i strejk. Lena håller inte med om det:

> Om du ska ställa krav på att någon med artontusen i månadslön på en heltid ska ta sitt samhällsansvar, ska den då ta det i förhållande till sina artontusen, jämfört med någon annan som ligger på sextioåttatusen? Ska det ligga i proportion till vad man tjänar, eller vad menar man egentligen med att ta sitt ansvar? För det är ju inte så att ”ta sitt samhällsansvar” innebär att man ber folk som tjänar över femtiofemtusen i månaden att sänka sin lön. Har jag en

> låg lön så tar jag mitt samhällsansvar genom att ta strid för att få en lön som jag kan leva på. Annars blir ju jag en kostnad för samhället. […] Och det är väl märkligt att desto högre lön man själv har, desto lägre lön tycker man att det går att leva på. […] Så jag tycker man kan ta i ordentligt [när Kommunal ställer lönekrav, min anm.]. Jag tänker aldrig på samhällsansvar mer än utifrån den aspekten att se till att medlemmarna har en lön som de kan försörja sig på. Det är ju också ett samhällsansvar. Men det kan väl se olika ut kanske.

Att det, som Lena avslutar, kan ”se olika ut” vad man menar med samhällsansvar betyder att verkligheten ter sig olika beroende på om man tjänar 68 000 kronor i månaden eller 18 000, om man är arbetsgivare eller anställd, sitter på ett kontor eller arbetar med sin och andras kroppar. Det innebär inte att det finns en massa olika, parallella verkligheter, utan att världen ser olika ut beroende på varifrån den betraktas. Lenas reflektion om att det är andra som tolkar verkligheten, och att den tolkningen inte speglar kommunalarnas erfarenheter, bygger på premissen att det betyder något vems röst det är som hörs och som får genomslag. Därför spelar det också roll vems erfarenheter som utgör grunden för kunskapsproduktion.

I fokus för min studie är fackligt aktiva kommunalares erfarenheter av strejken, och Lena är en av de tretton personer som jag intervjuat för att få ta del av dessa. Intervjuerna har kretsat kring vad intervjupersonerna tycker att konflikten handlade om, hur de minns det praktiska strejkarbetet där de befann sig och vilka lärdomar de tycker att deltagandet i strejken gett dem. Med utgångspunkt i deras berättelser har jag även vänt mig till skriftliga källor för att komplettera det muntliga materialet. Det rör sig framför allt om artiklar ur fackförbundspress och internt Kommunalmaterial.[140] Jag lutar mig också mot sekundärlitteratur för att kunna placera kommunalarnas erfarenheter i en större historisk, politisk kontext. Den metod jag använt för att samla in mitt material kallas för muntlig historia eller oral history.[141] Jag använder metoden inom ramen för ett förhållningssätt till kunskapsproduktion som kallas ståndpunktsteori.[142]

Min ambition i det här kapitlet är att redogöra för och reflektera kring den forskningsprocess som ligger till grund för boken och samtidigt bidra till ett produktivt samtal mellan muntlig historia och feministisk ståndpunktsteori. Jag inleder med att översiktligt presentera dessa traditioner, för att sedan fördjupa mig i några metodologiska teman. Jag diskuterar bland annat hur jag förhåller mig till relationen mellan den personliga berättelsen och det omgivande samhället, till arbetskonflikter som arena

för utforskandet av subjektivitet, till studiet av händelser som ligger i det förflutna, samt till min egen roll som forskare och kunskapsproducent. Parallellt beskriver jag det konkreta tillvägagångssättet för studien och reflekterar kring urval av material, genomförandet av intervjuerna samt tolkningsprocessen.

Muntlig historia möter feministisk ståndpunktsteori

Muntlig historia syftar i det här sammanhanget på den forskningstradition som växt fram inom det socialhistoriska fältet, framför allt i USA och Italien.[143] Utvecklandet av denna tradition grundades i en ambition om att rikta fokus mot grupper av människor som tidigare varit osynliggjorda i historisk forskning. Tanken om historieskrivning underifrån är fortfarande bärande inom muntlig historia.[144] Metoden har använts för att utforska sådant som inte kunnat studeras med hjälp av skriftliga källor, så som personliga erfarenheter av arbete, facklig organisering och arbetsplatskamp och det sätt på vilket människor förstår dessa erfarenheter när de ser tillbaka på dem.[145] I feministisk muntlig historia har tonvikten legat vid att sätta kvinnors erfarenheter i centrum och låta deras röster bli hörda.[146]

Ståndpunktsteori är en kritisk teori om relationer mellan makt och kunskap, men också en metodologisk guide till att genomföra forskningsprojekt.[147] Forskaren börjar i erfarenheter som presenteras av de människor vars ståndpunkt[148] är utgångspunkt för studien, och undersökningen utvecklas vidare därifrån. Den grundläggande förutsättningen är att kunskap alltid produceras av människor, och människor lever under vissa specifika förhållanden som kommer att påverka vilken kunskap som blir möjlig. Eftersom människor befinner sig på olika positioner i samhället utgår kunskap från olika, specifika platser, precis som Lena beskriver i citaten som inledde detta kapitel.[149] Sociala relationer som klass, kön och etnicitet bidrar till att vi får olika erfarenheter, och påverkar också hur vi tolkar dessa, liksom hur de värderas av omgivningen.[150]

Ståndpunktsteori riktar fokus mot kunskap som utvecklas ur praktiker och erfarenheter som traditionellt inte stått i centrum för akademisk kunskapsproduktion[151]; i den här studien fackligt aktiva kommunalares strejkerfarenheter. Jag betraktar de personer jag har intervjuat som kunskapsbärande subjekt, och inte bara som några som jag ska producera kunskap om.[152] De har stor erfarenhet av fackligt arbete och av välfärdsarbete,

och reflekterar medvetet kring sin egen fackliga praktik, kring arbetsvillkor och kring de sociala relationer som formar dessa. En central drivkraft i skrivandet av den här boken har varit att lyfta fram den kunskap som intervjupersonerna besitter.

Genom att utgå från underordnade gruppers erfarenheter har forskning influerad av ståndpunktsteori som ambition att bidra till en mer fullständig och rättvis bild av samhället.[153] Att kommunalarna tillhör en underordnad grupp betyder i det här sammanhanget att de ingår i ett kollektiv som befinner sig i en viss relation till den politiska och ekonomiska makten. Termen underordnad ska alltså inte förstås som att den betecknar en minoritetsposition, som karaktäriseras av marginalisering eller särskild utsatthet. Den ska heller inte tolkas som att den implicerar svaghet eller underdånighet. Den feministiska sociologen Miriam Glucksman markerar i det nyskrivna förordet till sin studie av kvinnliga fabriksarbetare i England att kvinnorna på fabriken ”[…] behövde hävda sig för att bli hörda” men att de inte var ”[…] beskedliga eller blida, eller kuvade av sina omständigheter” utan ”[…] framstod som starka och uthålliga, beredda att stå upp för sig själva […]”[154]. På samma sätt tolkar jag kommunalarna jag har intervjuat som starka personer som kämpar både för sin egen och för andras rätt. De är stolta över sitt fackliga engagemang, över sina viktiga välfärdsjobb och över att tillhöra den klass vars arbete utgör det fundament som hela samhället vilar på.

Genom att använda muntlig historia inom ramen för marxistisk och feministisk teoribildning försöker jag skapa en brygga mellan en humanistisk tradition, vars fokus ligger på att lyssna till människor och sedan låta andra ta del av deras berättelser, och en samhällsvetenskaplig tradition, som framför allt är kritisk och analytisk i sin ansats. Intervjupersonernas erfarenheter är utgångspunkten för kunskapsproduktionen, men de tolkas och analyseras i relation till en ekonomisk och politisk historisk kontext, som både är en del av, och samtidigt större än, det enskilda subjektet. Som sociologen Diana Mulinari formulerar det är ”[t]olkning […] ett försök att länka det individuella ödet och den djupt personliga berättelsen med teorier om samhällsstruktur och samhällsförändring”[155].

Marxism och feminism är båda emancipatoriska teoretiska traditioner i bemärkelsen att de omfattar en tro på att de förtryck och den exploatering de analyserar borde upphävas, och att detta är möjligt att uppnå. Båda ser också underordnade kollektivs kamp som kärnan i ett sådant frigörelseprojekt.[156] Marxistiska och feministiska teoretiker anklagas ofta för att vara för

politiska, och därmed ovetenskapliga, genom sina antaganden om att ojämlikhet existerar. Som Mulinari och Neergaard framhåller är dock antaganden om ojämlika maktrelationers existens baserade på vetenskaplig forskning; insamlad och analyserad empiri och utvecklandet av teoretiska perspektiv.[157]

Jag kommer nu att utveckla den förståelse av begreppen erfarenhet och ståndpunkt som ligger till grund för avhandlingen, och diskutera förhållandet mellan det personliga och det samhälleliga i ståndpunktsteori.

Det personliga och det samhälleliga: Erfarenhet och ståndpunkt

Begreppet erfarenhet har varit centralt i feministisk kunskapsproduktion för att utforska kvinnors historia och verklighet med utgångspunkt i deras egna liv. Jag använder mig av ett erfarenhetsbegrepp som betonar social förändring genom handlande. Världen karaktäriseras av ständigt pågående processer av mänskligt tillblivande och skapande, där vi reflekterar över det vi upplever, utvecklar våra behov och förmågor och försöker förbättra de sätt som dessa organiseras på.[158] Medvetande är alltså i grunden orienterat gentemot världsliga praktiska problem, i betydelsen att det är problem vi möter i livet som får oss att tänka, och utmanar oss att tänka annorlunda när det behövs.[159] Sociologen Maria Mies beskriver det som att erfarenhet handlar om summan av de processer som individer eller grupper har genomgått i produktionen av det egna livet.[160]

Det erfarenhetsbegrepp jag utgår från förutsätter också att erfarenhet är situerad: den äger rum inom en specifik social, kulturell, historisk och rumslig kontext, som definierar hur erfarenheten formas.[161] Att studera erfarenheter är således att utforska och förklara individuella upplevelser genom kollektiva villkor.[162] Det betyder att även om erfarenheter hos underordnade grupper är ståndpunktsteorins utgångspunkt, riktas blicken framförallt mot hur sådana erfarenheter skapas. Fokus är inte på gruppen som sådan, utan på de relationer som underordnar gruppen, och hur dessa relationer skulle kunna ändras. Att studera kvinnors erfarenheter avslöjar med andra ord inte något om gruppen kvinnor *i sig*, utan om de maktrelationer och strukturella villkor som organiserar vår tillvaro.[163] Ett annat sätt att uttrycka det är att forskning om erfarenheter är forskning om könsrelationer, vilka i sin tur är kopplade till klass och rasifiering.[164] Sociologen Joan Acker med flera skriver:

> Även om vi betraktar människor som aktörer i sina egna liv, och som sådana som skapare av sina sociala världar, ser vi inte den aktiviteten som isolerad och subjektiv. Snarare lokaliserar vi individuell erfarenhet i samhället och historien, inbäddad i en uppsättning sociala relationer som producerar både möjligheterna och begränsningarna för den individuella erfarenheten. Vad det handlar om [för forskaren, min anm.] är inte bara vardaglig erfarenhet, utan också de underliggande relationerna och kopplingarna mellan de två.[165]

I mina forskningsfrågor utgår jag från att det utifrån fackligt aktiva kommunalares berättelser om strejken går att förstå någonting som är större än intervjupersonernas enskilda erfarenheter, nämligen villkoren för arbetskonflikter i offentlig välfärdssektor. På motsvarande sätt menar jag att en förståelse av strejken och de strejkandes erfarenheter förutsätter att dessa belyses i sin historiska och samhälleliga kontext. Kvalitativ forskning betraktas ibland som begränsad, eftersom de slutsatser sådan forskning kan dra inte anses kunna överskrida den enskilda undersökningens specifika sammanhang. Sociologen Dorothy Smith menar att en sådan kritik missar att det lokala – alltså det som människor gör på en viss plats vid en viss tidpunkt – genomsyras av samhällets övergripande styranderelationer; maktrelationer som strukturerar över- och underordning, och som spänner över många platser.[166] Ett sätt att beskriva detta är att ”det som människor gör i socialt situerade praktiker hakar i handlingssekvenser som är producerade av människor vid andra tillfällen och vid andra platser”.[167] Som individer är vi därför aldrig isolerade från resten av världen. Samhällets styranderelationer finns implicit i enskilda erfarenheter, och därmed i individuella berättelser, och detta skapar en vidare relevans för dessa. Genom att utforska lokala sammanhang kan alltså en bättre förståelse av samhället uppnås.[168] När fokus är på erfarenheter som förmedlas av människor som tillhör underordnade kollektiv, åstadkoms en större förståelse av historiska processer än när enbart överordnade gruppers historia studeras. Kunskapen om samhället kan aldrig bli fullständig, men den kan bli mer omfattande.[169]

I en kollektiv kontext, så som en arbetskonflikt eller facklig aktivism, kan människors tolkningar av egna erfarenheter fungera som en katalysator för förändring.[170] När en viss social position och vissa kollektiva erfarenheter leder till ett kritiskt medvetande om effekterna av samhällets ojämlika maktrelationer, kan man tala om detta som en viss ståndpunkt. En ståndpunkt är en kollektiv identitet, eller ett kollektivt medvetande, som uppnås genom handling. Som jag redan nämnt syftar ståndpunktste-

ori inte till att säga någonting om hur en underordnad grupp är, utan om erfarenheter som formas av kollektiva villkor i en värld som är föränderlig. Ståndpunktsteoretiker har trots detta kritiserats för att tillskriva kategorin kvinnor delade och definierande egenskaper, och därför för att utgå från en essentialistisk förståelse av kön.[171] Men en ståndpunkt ska inte förstås som ett perspektiv som en underordnad grupp har automatiskt, som en direkt effekt av en social position.[172] Ett perspektiv som genereras av en social eller ekonomisk position kan utgöra en startpunkt för utvecklandet av en ståndpunkt, men en ståndpunkt konstrueras genom erfarenhet av kamp. Ståndpunktsteori ska heller inte tolkas som en teori om enskilda individers position och medvetande; en ståndpunkt är resultatet av kollektiva processer. I min studie beskriver ståndpunkt en kollektiv omvandling av en viss subjektsposition, producerad i facklig kamp.

Ojämlika maktrelationer innebär att olika kollektivs liv organiseras på olika sätt. Detta skapar en grund för kollektivt definierade sociala positioner, som i sin tur möjliggör olika typer av erfarenheter och kunskap. Feministiska, marxistiska och även postkoloniala forskare har argumenterat för att erfarenheter av underordning och förtryck möjliggör epistemologiskt (kunskapsteoretiskt) privilegierade perspektiv på samhällets maktrelationer.[173] Argumentet har sina rötter i Marx uppfattning om arbetarklassen – den klass vars arbete producerar villkoren för mänsklig existens – som epistemologiskt överlägsna när de artikuleras som en ”klass för sig”.[174] Detta är ett annat sätt att uttrycka det jag beskrivit ovan om att en viss social position i kombination med vissa kollektiva erfarenheter kan leda till ett kritiskt medvetande. Att en ståndpunkt är epistemologiskt privilegierad betyder att underordnade grupper är bärare av kunskap om samhället som ofta är osynlig för överordnade grupper[175], och som kan leda till att nya perspektiv på samhället kommer fram och att nya relevanta forskningsfrågor kan formuleras. När detta är fallet kan, som filosofen Alison Wylie understryker, inte avgöras på en generell eller abstrakt nivå. Det behöver diskuteras i relation till ett specifikt problem; med hänsyn till specifika kunskapsprojekt kan vissa ståndpunkter ha epistemologiska fördelar.[176] Jag menar att kommunalarnas ståndpunkt kan förstås som kunskapsmässigt privilegierad i förståelsen av strejken och de villkor som omgärdade den.

Att studera subjektivitet i arbetskonflikter genom muntlig historia

Att studera subjektivitet genom muntlig historia innebär att inte bara intressera sig för vad som hände, utan också för vad intervjupersonen kände kring det som hände och hur hen förhåller sig till det vid intervjutillfället.[177] Medan muntliga källor är underlägsna när det gäller att ta reda på hur de exakta kraven Kommunal ställde i strejken var formulerade, eller vilka löneökningar som blev resultatet av den, är de överlägsna om syftet är att utforska andra former av vinster och förluster, och vad de som deltog i strejken själva upplever stod på spel.[178] Muntliga berättelser gör det möjligt att studera sådant som identitet och medvetande; kunskap som är svår att komma åt på andra sätt.[179] Jag är intresserad av hur fackligt aktiva kommunalare som på olika sätt deltog i strejken minns denna när de blickar tillbaka. Intervjuerna är en unik möjlighet att ta del av kommunalarnas egna erfarenheter, där komplexa strukturella frågor kring gränsdragningar, identitet och lojalitet förkroppsligas genom enskilda aktörer.

I min studie undersöks ett kvinnodominerat arbetarkollektivs strejkerfarenheter, där ståndpunkter konstrueras utifrån praktiker kopplade till arbete och arbetsplatskamp. Arbete är en social aktivitet som inte bara producerar kapital, utan också är central för produktionen av samhället självt, inklusive de subjekt som ingår i det. Arbete är med andra ord en konstitutiv länk mellan sociala strukturer och subjektiviteter, och att studera människors erfarenheter av arbetslivet möjliggör därför en särskild blick på konstruktionen av subjektivitet.[180] Att sociala relationer skapas genom mänskliga praktiker bygger på antagandet att människan inte kan förstås som en isolerad individ som konfronteras av statiska, externa strukturer. Vi är själva med och producerar de strukturer som omger oss, men vi gör det inom vissa historiska ramar, även dessa givetvis skapade av människor.

Forskning kring arbetskonflikter och andra kollektiva mobiliseringar har varit bättre på att studera aktionernas utfall i form av policyförändringar eller löneökningar, än i form av förändringar inom andra, mindre mätbara dimensioner, som hur rörelser påverkar värderingar[181], hur de betraktar och förstår sig själva och hur de betraktas av andra.[182] På motsvarande sätt har kollektivt agerande inte givits mycket uppmärksamhet när sociologer haft (klass)medvetande som studieobjekt.[183] Istället har modern samhällsvetenskaplig forskning om arbetarklassens medvetande nästan uteslutande behandlat medvetande som attityder och uppfattningar, ofta

studerade genom enkätundersökningar för att mäta saker som klassidentifikation, politiska preferenser och inställning till jobbet, och där forskaren utifrån sådana data sedan bedömer graden av klassmedvetande i en viss grupp av arbetare.

Ett sådant tillvägagångssätt riskerar att paradoxer och motstridigheter i människors medvetande går förlorade, liksom dess kollektiva dynamik, eftersom subjektivitet förstås som individuella attityder som helt abstraheras från en social kontext.[184] Genom att med enkätundersökningar fokusera enbart på attityder hos enskilda arbetare har, menar Fantasia, samhällsvetenskapen missat fenomen som klasskänsla och uppfattningar som uttrycks i arbetares kollektiva agerande, som i sig själva kan representera attityder och värderingar. Attityder måste istället undersökas i relation till de praktiska, institutionella och historiska sammanhang där de formas och förhandlas i samspelet mellan människor.[185]

Fantasia, liksom Moss, har kritiserat den tendens till ensidighet som finns i forskning där själva studieobjektet är ”medvetande”. Klassmedvetande eller feministiskt medvetande definieras på förhand av forskaren, och sedan är forskaren antingen kritisk till att arbetarna i fråga inte uppvisade detta, eller så överdrivs förekomsten och den betydelse arbetskonflikten haft för de som deltagit.[186] Ett sådant angreppssätt innebär att arbetarsolidaritet riskerar att missas i forskning, för att den inte motsvarar bilden av hur klassmedvetande bör se ut.[187] De som letar efter klassmedvetande tenderar då att bli besvikna, antingen för att de hittar det men för att det inte är långvarigt eller leder till tydliga segrar, eller för att de fokuserar på misslyckanden och svagheter. Som Fantasia konstaterar: om den radikala forskaren ”hittar” klassmedvetande eller inte har framför allt att göra med huruvida hen är optimist eller pessimist.[188] Snarare än att som forskare fråga sig varför arbetare inte är mer klassmedvetna, eller utgå från en på förhand bestämd bild av hur klassmedvetande bör se ut och sedan leta efter det, kan studier av rådande mönster för motstånd på arbetsplatser och fokus på arbetares levda erfarenhet av kollektivt handlande möjliggöra en bättre förståelse av sociala relationer.[189]

Att börja i de muntliga berättelserna

Inom muntlig historia är narrativet som utforskas ofta livsberättelsen, där intervjuer struktureras så att den som blir intervjuad ombeds att berätta hela historien om sitt eget liv.[190] Eftersom mitt intresse kretsat kring en

specifik händelse, och eftersom intervjupersonerna haft en begränsad tid till sitt förfogande innan de behövt återgå till sitt arbete eller till andra åtaganden, har det varit nödvändigt för mig att organisera intervjuerna på ett annat sätt.

Inom den muntliga historietraditionen finns det en spänning mellan att bara ställa en enda fråga och sedan låta intervjupersonerna tala fritt, och att försöka styra dem mot att bidra till kunskap inom de specifika teman som forskaren valt ut på förhand. Jag började i det senare förhållningssättet, genom att konstruera en intervjuguide med omkring trettio frågor. Jag hade som ambition att få veta så mycket som möjligt om strejken, för att sedan kunna avgöra hur jag ville ta undersökningen vidare. Det handlade också om att jag upplevde det som en trygghet när jag, som framför allt ägnat mig åt arkivforskning tidigare, skulle ge mig ut på okänd mark. Dock frångick jag denna omfattande intervjuguide omedelbart, genom att spontant inleda den allra första intervjun med två frågor jag inte alls hade förberett. Dessa var ”Vad är det första du tänker på när jag säger Kommunalstrejken 2003?”, samt ”Har du något särskilt minne från strejken som du vill berätta om?”. Detta ledde till att intervjupersonen direkt kom in på några av de teman som fanns längre ner bland mina förberedda frågor, men som jag aldrig skulle ha inlett med att fråga om, eftersom jag trodde att de kanske skulle upplevas som känsliga eller kontroversiella. Den första intervjun fick mig således att tänka att en mer narrativ intervjupraktik kunde vara användbar, i syfte att ta reda på vad intervjupersonerna tyckte var viktigast att förmedla, och vad som gjort starkast intryck på dem. Den fick mig också att ifrågasätta antagandet att många frågor automatiskt leder till att man får veta mycket.

Intervjuguiden förändrades efterhand genom att jag strök en del frågor som inte kändes relevanta och lade till några nya utifrån vad intervjupersonerna lärde mig om strejken. Jag blev mer intresserad av vilka intervjupersonerna var – av deras bakgrund och hur det kommit sig att de blivit fackligt aktiva – och började istället intervjuerna med att fråga om det, för att sedan gå vidare och ställa frågor om strejken. Jag tänkte mer och mer på intervjuguiden som en lista över olika teman som jag ville beröra, och lät intervjupersonernas berättelser styra samtalen i högre utsträckning. Centrala teman som jag ville fånga var hur konfliktens mål och mening beskrevs av intervjupersonerna, hur de beskrev strejkens förlopp och sin egen roll i det, samt vilka lärdomar och slutsatser de tyckte sig ha dragit av sina strejkerfarenheter. Varje intervju varade mellan 1,5 och 2,5 timme, där tiden styrdes av intervjupersonernas scheman och ork.

Även om jag efterhand rörde mig mot en mer narrativ intervjupraktik, där intervjupersonens biografi kom att ta större utrymme, fortsatte intervjuerna att karaktäriseras av att det var jag som ställde frågorna och intervjupersonerna som svarade. Jag övergick aldrig till en helt öppen intervjuteknik, så som att uppmana intervjupersonen att berätta om strejken och därefter bara lyssna. Ett potentiellt problem med att ha en sådan intervjuteknik kan vara att det står i motsättning till vad de flesta väntar sig av en intervjusituation; alltså att svara på frågor, och att det är den som intervjuar som leder och tar ansvar för processen. Om intervjupersonen inte upplever att hen har något särskilt viktigt eller intressant att berätta, kan det också verka hämmande med ett upplägg där man förväntas ta initiativ och styra samtalets riktning.[191] Detta gäller naturligtvis särskilt om den som intervjuas är ovan vid en situation där hen förväntas prata mycket om sig själv. Flera av de kommunalare jag intervjuade uttryckte en osäkerhet både kring huruvida de mindes något av strejken och kring om de hade något intressant att säga. Flera personer uttryckte samma oro efter att intervjuerna avslutats, trots att vi hade samtalat i minst en och en halv timme och jag hade upplevt det som väldigt givande.

Att ta undersökningen vidare

I muntlig historia, liksom i feministisk ståndpunktsteori, utgår forskaren från de perspektiv som presenteras av de människor vars ståndpunkt forskaren intagit, och undersökningen utvecklas vidare därifrån. Insamlandet av material och den analys forskaren gör formar en dialektisk process, där både intervjuer och skriftligt material kan ge nya insikter om fler personer att intervjua eller analytiska spår att följa.[192] Ett sådant tillvägagångssätt utgår från forskarens vilja att lära av intervjupersonerna, där kunskapen produceras i dialog mellan forskare och intervjupersoner, och även forskaren förändras under forskningsprocessens gång.[193] Detta tillvägagångssätt kan också kallas för induktivt, och skiljer sig från ett förfarande där forskaren har en på förhand detaljerad plan för forskningsprocessen, eller börjar i teoretiska begrepp.[194]

Min studie placerar hur fackligt aktiva kommunalare själva definierar strejken och sin medverkan i den i förgrunden. Samtidigt försöker jag lokalisera deras muntligt förmedlade erfarenheter inom de politiska och fackliga relationer, och de arbetsmarknadsrelationer, som strejken ägde rum inom. Det innebär att intervjuerna inte ensamma räcker till för att kunna

besvara forskningsfrågorna; jag har även behövt vända mig till skriftliga källor. Historikern Malin Thor menar att muntliga och skriftliga källor inte utesluter varandra, och historikern Alessandro Portelli betonar behovet av att kontrastera intervjupersonernas utsagor mot kompletterande skriftligt material. Oral history kan, argumenterar Thor, ses som ett möte mellan det muntliga och det skriftliga, där nya frågeställningar och ny kunskap föds. I många fall kan muntliga källor göra de skriftliga källorna mer begripliga.[195]

Som jag beskrivit ovan tog forskningsprocessen sin början med att jag formulerade intervjufrågor och genomförde några intervjuer. I intervjupersonernas berättelser om strejken var det några teman som återkom och som jag började arbeta med analytiskt. Det handlade om välfärdsarbetets villkor och värde (både före och efter strejken), och hur kraven på högre löner gick hand i hand med en strävan efter att bli sedd. Det handlade också om vad som hände i själva strejken och hur det kändes när strejken tog slut. Som en röd tråd genom båda dessa teman löpte betydelsen av den offentliga välfärdssektorn som arena för arbetet och nedläggelsen av arbetet.

Som flera forskare understrukit är analysarbetet inte något som äger rum efter att allt material finns på plats, utan en process som påbörjas redan under materialinsamlingen.[196] Efter de första tre intervjuerna blev det tydligt för mig att strejken i intervjupersonernas berättelser gav kopplingar både bakåt och framåt i tiden, och att den ganska ytliga kunskap jag på förhand hade om strejken hindrade mig från att förstå allt som framkom i intervjuerna. De teman som framträtt som centrala i intervjupersonernas berättelser styrde det insamlande av skriftligt material som jag då påbörjade. Med hjälp av Medlingsinstitutets årsrapporter från 2002, 2003 och 2004 satte jag mig in i Kommunals löneavtal och gjorde en kartläggning av viktiga datum före, under och efter strejken.[197] Utifrån dessa datum genomförde jag sedan en databassökning och en översiktlig genomgång av artiklar i nationell tidningsmedia, för att utveckla min bakgrundsförståelse av strejken och debatten som omgav den. Jag tittade på det avsnitt av SVT:s Uppdrag granskning (25/11 2003) som behandlade strejken, eftersom den första personen jag intervjuade pratade mycket om detta. Därefter läste jag protokoll och material från Kommunals förbundsmöte 2–3/6 2003, från Kommunals kongress 1–4/6 2004 samt från LO-kongressen 19–23/6 2004, där strejken gjorde avtryck i såväl motioner som rapporter, samt diskuterades i talarstolen.

En annan materialkategori utgörs av fackförbundspress, där jag valde ut Kommunals medlemstidning *Kommunalarbetaren* (KA) från åren 2002,

2003 och 2004, samt *LO-tidningen* (nuvarande *Arbetet*) från samma år. KA fungerar både som ett organ för bevakning av olika fackliga och politiska frågor, och som ett forum för intern debatt samt för opinionsbildning utåt. Tidningen har en självständig profil i förhållande till Kommunals förbundsledning.[198] Inför och under konflikten publicerade tidningen reportage om de aktiviteter som ägde rum runt om i landet för att skapa tryck mot arbetsgivaren, och argumenterade kontinuerligt på ledarsidan för betydelsen av välfärdsarbetet och för löneökningar för kommunalarna. Efter att strejken avblåsts granskade tidningen kritiskt det nya avtalet och lyfte fram såväl positiva som negativa röster i organisationen. KA utkom under perioden med 22 nummer per år. Jag valde ut och läste drygt 300 artiklar, där merparten hämtades från utgivningen under strejkåret 2003.

Jag gjorde motsvarande genomgång av *LO-tidningen*, där jag valde ut drygt 150 artiklar, merparten också hämtade från 2003. *LO-tidningen* utkom under perioden med 40 nummer per år. Utifrån min läsning drar jag slutsatsen att man på ledarplats framför allt drev opinion *för* strejken och Kommunals krav, medan man i övrigt gav utrymme åt såväl kritiska företrädare från andra fackförbund som strejkberedda kommunalare.

Interntidningen *Kommunal-Nytt* tillkom som källmaterial i ett senare skede i processen, genom en av mina intervjupersoner. Tidningen gjordes av press- och informationsenheten vid Kommunals förbundskontor och skickades ut till alla förtroendevalda inom Kommunal. *Kommunal-Nytt* utkom med cirka 20 nummer om året, varannan tisdag, och hade inte den självständiga eller granskande profil som kan tillskrivas KA, utan syftade till att nå ut med information till kommunalarna och att höja stridsmoralen under konflikten. Ofta framgår det inte vem som är artikelförfattare. Ansvarig utgivare var Kommunals press- och informationschef. I min genomgång läste jag relevanta artiklar från 2002 och 2003. I ungefär samma skede tillkom också internt material från press- och informationsenheten på Kommunals förbundskontor; opinionsbildningsplanen för strejken samt en utvärdering av förbundets kommunikationsstrategi.

Detta kompletterande material gav mig en ökad förståelse av den politiska samtid strejken ägde rum i, och även för Kommunals interna diskussioner inför, under och efter strejken. Utifrån denna breddade och fördjupade förståelse gjorde jag några förändringar i min intervjuguide, och efter hand ökade min förmåga att ställa relevanta följdfrågor. Från att jag i början hade betydligt mindre kunskap om strejken än intervjupersonerna märkte jag att jag efterhand var säker på saker som datum, avtalskrav och

medierapportering som många av de jag intervjuade var osäkra på, eftersom det hade gått lång tid sedan strejken ägde rum och de hunnit glömma. När jag genomfört alla mina intervjuer kunde jag återvända till det skriftliga materialet, och utifrån de teman jag uppfattat som mest centrala i intervjupersonernas berättelser använda mig av det för att kontextualisera deras utsagor.

Att studera händelser i det förflutna

Aina: Det är bara synd att jag inte kommer ihåg så mycket mer.

Kristin: Jag tycker du har sagt jättemycket.

Aina: Tycker du det? Du kanske inte har fått nåt svar, tiden går så fort.

Kristin: Om man tänker på motparten, under strejken, hur tycker du att de agerade? Kommer du ihåg det?

Ulrika: Nä… nej, det kommer jag faktiskt inte ihåg… nej… jag skulle ha behövt läsa på. [skratt]

Kristin: [skratt] Fast det är inte riktigt det som är meningen.

Ulrika: Det är länge sedan…

Kristin: Ja, det är länge sedan.

Ulrika: Det är så himla länge sedan, nej jag kommer faktiskt inte ihåg.

Fokus på förfluten tid är det som skiljer muntlig historia från annan forskning som intresserar sig för hur människor uppfattar sig själva och sina aktiviteter.[199] I det här avsnittet diskuterar jag vad det innebär när subjektivitet utforskas i relation till händelser i det förflutna.

Muntlig historia kritiserades när fältet växte fram för att bygga på minnen och berättelser som bleknat, omtolkats eller friserats under tiden som gått mellan en inträffad händelse och tidpunkten för intervjun. Detta, liksom påverkan av kollektiva tolkningar och forskarens inflytande, menade

kritikerna diskvalificerade muntlig historia från vetenskapen.[200] För muntliga historiker innebär det snarare att frågor om tid och minne blir en del av forskningsprocessen. Subjektivitet existerar med nödvändighet under särskilda betingelser, genom att en person både konstruerar sig själv och sin förståelse av tidigare erfarenheter inom de menings- och kunskapsramar som är tillgängliga vid tillfället för intervjun. Genom att berätta om erfarenheter ägnar sig intervjupersonerna också åt subjektivitetsskapande i nuet.

När jag började göra mina intervjuer hade det gått nio år sedan Kommunalstrejken ägde rum, och när jag gjorde den sista intervjun hade tretton år passerat. Flera av de personer jag intervjuat har varnat mig för att de kanske inte skulle kunna svara på frågorna, och uttryckt oro över att inte ha något att säga om strejken, eftersom den ägde rum för så länge sedan. Några, som Ulrika, lokalvårdare och arbetsplatsombud för Kommunal, har under intervjun nästan bett om ursäkt för att inte ha ”förberett sig”. Andra, som Aina, barnskötare och facklig företrädare på sektionsnivå, har efter intervjun varit lite skeptiska när jag sagt att deras berättelser bidragit väldigt mycket till studien. I bakgrunden har jag anat en föreställning om att en forskare framför allt ska vara intresserad av ”fakta” om datum och siffror, trots att jag betonat att det är intervjupersonernas egna erfarenheter jag velat ta del av. Reaktionerna kan också bottna i en ovana vid, och därmed en förvåning över, att bli tilltalade som historieskapande subjekt, och kanske även en rädsla för att inte leva upp till förväntningarna.[201]

Vilken tyngd som ges till erfarenhet som kunskapsbas inom muntlig historia varierar.[202] Glucksmann argumenterar för en position som hon kallar för ”det hermeneutiska förhållningssättet”, som koncentrerar sig på den mening som erfarenheten, eller minnet av den, har för den som upplevde den. Syftet är att nå en förståelse av medvetande om det förflutna och den mening människor tillskriver det, snarare än av det förflutna i sig.[203] För mig har det hela tiden funnits en spänning mellan att försöka berätta om strejken som historisk händelse och att utforska subjektivitet genom att analytiskt fokusera på några få utvalda teman i intervjupersonernas berättelser. Det handlar delvis om en skillnad i angreppssätt mellan två olika discipliner – historia och genusvetenskap – som jag vill överbrygga med den här avhandlingens tvådelade syfte. Som historikern Lynn Abrams påpekat är en skarp distinktion mellan att återskapa och att tolka framför allt relevant för att beskriva de debatter som varit centrala i formeringen av fältet, men i praktiken behöver dessa två angreppssätt inte utesluta varandra.[204]

Jag har studerat subjektivitetsprocesser, och dessa avstannade inte när strejken tog slut, utan har fortsatt under de år som gått. Under intervjuerna har detta blivit tydligt; att minne inte fungerar som ett arkiv eller en frysbox där tiden står stilla.[205] Snarare än att intervjupersonerna kommit till intervjusituationen med färdigformulerade minnen har intervjuerna varit ett sätt för dem att minnas:

> Men det var bara kul att prata om det här, det är lite minnen som kommer tillbaka ju mer man pratar om det. (Gustav)

Minnena har formats av frågorna jag ställt och av hur samtalet utvecklat sig. Vid flera tillfällen har den jag intervjuat sagt under andra halvan av intervjun att hen nu minns något som hen tidigare varit osäker på. Gustav, som är reparatör i grunden och verksam på avdelningsnivå i Kommunal, återkommer flera gånger till huruvida han ingick i Kommunals centrala avtalsdelegation under strejken. Avtalsdelegationen var den som rekommenderade förbundsstyrelsen att acceptera det bud från medlarna som sedan blev uppgörelsen med arbetsgivarna:

> Men jag undrar om jag, höll jag på att säga [skratt], var jag avtalsdelegerad då? Nej, jag kanske inte var det. Ja, du ser, vet du tiden, det har gått alldeles… [skratt] Jag har ju varit avtalsdelegerad någon gång eftersom man har suttit med, ja, rekommenderad av förbundsstyrelsen. […] Men det var kanske… nej, det var kanske inte 2003, det var kanske senare…

Gustav är säker på att han ingått i avtalsdelegationen vid något tillfälle, men är osäker på om det var 2003 eller i någon annan avtalsrörelse. Ungefär halvvägs in i intervjun pratar vi om hur det var när strejken tog slut och många medlemmar var besvikna över utfallet. Gustav berättar om när han fick ett samtal från en ombudsman som var förbannad och undrade hur Gustav hade kunnat säga ja till det nya avtalet:

> Det var ju till och med så att en ombudsman ringde mig och var så förbannad och ”Hur fan kunde du säga ja till det!”

När jag frågar honom om det betyder att han faktiskt var avtalsdelegerad 2003 är han fortfarande inte helt säker. Han säger att han är rädd att han blandar ihop det med något senare tillfälle, och när jag frågar om han inte

kan hänga upp det på någon annan livshändelse svarar han att han inte kan det eftersom:

> Jag är ju en sådan där person som… Jag lämnar ganska fort och ser framåt hela tiden, jag är väldigt dålig på det här med backspegeln. Utan det blir liksom nya perspektiv framåt hela tiden.

Alldeles i slutet av intervjun säger han att han nu är säker på att han var avtalsdelegerad. Det är telefonsamtalet han fick som fått honom att bli säker. Han minns hur det var när han kom ut från mötesrummet där beslutet hade fattats:

> Jag var ju avtalsdelegerad, så nu faller mer och mer på plats. Så att när jag klev ut så ringde telefonen […] Jag minns att det var varmt och gött och man kom ut och det var en fin sommardag i Stockholm.

För Gustavs del är det arga telefonsamtalet han mottog inget positivt minne, även om han i sin berättelse balanserar upp det med att det var fint sommarväder. Minnet av telefonsamtalet påminner honom om att han trots allt var en av de som var med och tog det svåra beslutet att rekommendera förbundsstyrelsen att säga ja till medlarnas bud, och att han omedelbart ställdes mot väggen för sitt val. Portelli erfar att minnen i det muntliga intervjunarrativet ofta organiseras tematiskt, snarare än strikt kronologiskt.[206] Mina intervjupersoner har ofta börjat sina berättelser bakifrån, med hur det var när strejken tog slut, och hur de kände då. Det har utgjort ett tema genom vilket de minns även det som hände medan strejken fortfarande pågick. För Gustavs del var det strejkens avslut och medlemmarnas reaktioner på beskedet som till slut fick honom att slå fast att han under konflikten faktiskt ingick i avtalsdelegationen.

Subjektivitet i forskningsprocessen – forskarens roll

Jag ansluter mig till den feministiska kritiken av forskaren som en oberoende producent av objektiv kunskap. Som den feministiska vetenskapsteoretikern Donna Haraway framhållit finns det, i motsats till vad en positivistisk vetenskapssyn tagit för givet, ingen neutral vetenskapsutövare som kan se allting uppifrån och samtidigt från ingenstans.[207] Som forskare är

vi en del av världen, inte skilda från den. Forskaren har alltid en biografi, är alltid närvarande i forskningsprocessen, och påverkar denna i alla led.[208] Valet av forskningsämne, under vilka villkor forskaren får tillgång till fältet, vilken kunskap som kommer att produceras och hur forskningen kommer att tolkas är inte slumpmässiga faktorer. Frågorna vi ställer, och urvalet och tolkningen vi gör, genomsyras av vår teoretiska hemvist.[209] Att som forskare positionera sig innebär, som Mulinari och Neergaard formulerar det, att:

> Teoretiskt förstå hur skilda eller gemensamma erfarenheter skapar kontexter för vad som kommer att sägas, vad som kommer att frågas efter och vad som kommer att förbli outtalat. Det är att kontinuerligt reflektera över den egna närvaron i forskningsprocessen, den egna rollen i konstruerandet av de texter (genom ett selektivt val av citat, teoretiskt styrt intresse, interaktion under själva mötet mellan informanten och forskare) som ska presenteras som informanternas egna ord.[210]

Om dessa aspekter av forskningsprocessen förblir dolda, och om det framstår som att forskaren inte är situerad någonstans, osynliggörs en viktig del av kunskapsproduktionen. Vägen till kunskap bör istället ledas av frågor som varför vi gör det vi gör, i vems intresse vi arbetar, vad vi vill uppnå, och med vilka grundläggande antaganden vi börjar.[211]

Syftet med resten av kapitlet är att erbjuda läsaren möjligheter att situera den kunskap som den här avhandlingen producerar. Jag börjar med att beskriva mitt eget anländande till forskningsfältet. Därefter visar jag hur jag gick tillväga för att hitta personer att intervjua till studien, och reflekterar över vilka konsekvenser mitt tillvägagångssätt fick. Jag går sedan vidare till att diskutera interaktionen mellan mig och intervjupersonerna under intervjuerna, samt hur maktrelationer strukturerar forskningsprocessen. Avslutningsvis säger jag något om tolkningsprocessen, vad det innebär att arbeta med muntligt material i textform, och vem kunskapen den här studien producerar riktar sig till.

Att anlända till ”fältet”

Som genusvetaren Anna Olovsdotter Lööv beskriver, med referens till den feministiska kulturteoretikern Sara Ahmed, spelar det roll hur vi anländer till olika platser. När vi som forskare kommer till forskningsfältet gör vi det

med förkroppsligade historier i bagaget, och texterna som skrivs formas också av dessa.[212] För mig började intresset för frågor om klass, kön, arbete och social förändring långt innan jag anlände till universitetet. Dessa teman var närvarande vid köksbordet i mitt barndomshem; inte som teoretiska och abstrakta diskussionsämnen, utan som levda erfarenheter av maktstrukturer i vardagen, av klyftor i ekonomi och hälsa, och som politiska ställningstaganden grundade i självklara insikter om kollektiva villkor och intressen. Mycket av den teoretiska kunskap som ligger till grund för skrivandet av den här boken utvecklades i den kollektiva lärandemiljö som arbetarrörelsen så småningom kom att bli för mig, från mina tidiga tonår och framåt. Att Kommunal är en del av den arbetarrörelsen innebär att jag började arbetet med den här studien med viss förkunskap om fackföreningsrörelsens struktur, dess interna debatter, och vilka ämnen som potentiellt skulle kunna vara känsliga eller svåra att tala om under intervjuerna.

Under ett par år arbetade jag, parallellt med studierna, inom socialpsykiatrin. Jag jobbade även några månader som personlig assistent. Under denna period var jag medlem i Kommunal. Medlemstidningen *Kommunalarbetaren* som kom hem i brevlådan var det som fick mig intresserad av just Kommunal som möjligt studieobjekt, och mitt examensarbete på masternivå handlade om Kommunals könspolitiska debatt 1958–2006.[213] Jag har dock aldrig varit aktiv i Kommunal, eller i något annat fackförbund. Det innebär att jag haft väldigt lite förkunskap om de termer och förkortningar från det dagliga fackliga arbetet som intervjupersonerna använt i våra samtal. Jag har återkommande behövt be dem förklara saker, oftare för att jag faktiskt inte har förstått vad de har sagt, än för att jag velat att de skulle uttala det jag trott mig läsa mellan raderna. Den fackliga världen är full av traditioner, koder, uttryck, praxis och regler som det inte alls är någon självklarhet att känna till bara för att man tillhör arbetarrörelsen. Det som skiljer mig från den som befinner sig helt utanför är förmodligen snarare vetskapen om hur mycket jag inte vet.

Flera forskare har argumenterat för att den som är engagerad i något kan vara epistemologiskt privilegierad i den kontexten.[214] I motsats till den traditionella uppfattningen om att politiskt engagemang begränsar forskningens trovärdighet menar Smith, och jag delar den analysen, att en engagerad forskare känner ännu större ansvar för den egna kunskapsproduktionen, eftersom dess syfte också är att tjäna de vars ståndpunkt hen intagit. För att kunna göra det måste forskningen vara trovärdig.[215] Att studera något som man i någon bemärkelse är en del av innebär också

att forskningssubjektet inte blir något exotiskt och främmande som ska avtäckas. Snarare handlar det om att upptäcka nya saker i en kontext som i någon mening är vardaglig och bekant.[216]

Frågan om forskarens positionalitet har diskuterats utförligt av feministiska intellektuella, både i termer av betydelsen av forskarens egen biografi och förhållandet till forskningssubjekten generellt, och mer specifikt vad det innebär när forskaren befinner sig i marginalen i akademin. Sociologen Patricia Hill Collins ville med sin text om ”the outsider within” beskriva svarta kvinnors position inom sociologin, men begreppet är enligt Collins användbart för att analysera även andra outsiderpositioner i akademin. Grupper som har en status som både innanför och utanför samtidigt kan ha en annan förmåga att se mönster som är svåra att upptäcka för de som alltid med självklarhet befunnit sig på insidan.[217] Sociologen Beverly Skeggs beskriver hur den egna erfarenheten av marginalisering och social rörlighet (en så kallad klassresa) gjorde det möjligt för henne att skapa distans både till sin arbetarklassbakgrund och till sin nya position som forskare, men understryker att det också är en smärtsam position, där ångest och ilska blir en del av forskningsprocessen.[218]

Som forskare med arbetarklassbakgrund delar jag Collins och Skeggs analyser av de särskilda förutsättningar som en sådan dubbel position skapar, och likaså Skeggs erfarenhet av både möjligheterna och de inbyggda svårigheterna som medföljer. Som filosofen Tracy Bowell påtalat finns det dock en potentiell spänning mellan uppfattningen att kunskapsteoretiska insikter är resultatet av en enskild persons insider/outsider-status i akademin (även om denna baseras på en position inom relationer som med nödvändighet är kollektiva till sin karaktär), och att en ståndpunkt ska förstås som kollektiv och delad.[219] Här blir det viktigt att understryka att även om epistemologiska insikter är möjliga utifrån den enskilda akademikerns erfarenhet som både innanför och utanför, är det bara i en politisk kontext som sådana insikter verkligen kan vara fruktbara och utvecklas från en bättre förståelse av sociala fenomen till social och politisk förändring.

I Portellis begrepp ”upside-down intellectual”, som jag uppfattar som mest fruktbart för att konceptualisera min egen position, betonas kopplingen mellan forskarens roll i akademin och tillhörighet till sociala rörelser. Begreppet beskriver en forskare som innehar kunskap som är specifik för akademiska yrken, men som också använder sig av kunskap förvärvad i arbetarklassen och i de rörelser hen tillhör.[220] Sociala rörelser är viktiga platser för kritisk kunskapsproduktion[221], och för mig har mitt engage-

mang i arbetarrörelsen och, på senare år, i en antirasistisk rörelse, gett mig kontakter och färdigheter som varit till gagn för mig i arbetet med den här boken. Begreppet ”upside-down intellectual” lyfter specifikt fram detta, och inte bara att avsaknaden av en ”naturlig” hemvist i akademin kan medföra särskilda epistemologiska möjligheter eller utmaningar.[222]

Urval och insamling av muntligt material: att hitta intervjupersonerna

När jag skulle hitta personer att intervjua om strejken letade jag efter orter där kommunalare var uttagna i strejk under mer än ett par dagar. Min tanke var att det var sannolikt att en längre strejkupplevelse skulle ha gett fler minnen av strejken. Jag bestämde mig också för att intervjua personer som valt att stanna i Kommunal och som skulle kunna blicka tillbaka på strejken i ljuset av en fortsatt facklig erfarenhet. Som jag visar i kapitel 5 innebär det att intervjupersonerna identifierar sig med det fackliga projektet, även om de kan ha olika uppfattningar om vad facket bör vara. Min ambition var också att främst intervjua personer på lokal nivå, eftersom sådana röster om strejken hörts i mycket liten utsträckning, trots att det var på arbetsplatserna som strejken de facto ägde rum.

Den ena huvudkategorin av intervjupersoner består av kommunalare som själva var uttagna i strejk, och som var och fortfarande är fackligt aktiva i någon utsträckning, men som inte hade något fackligt heltidsuppdrag under strejken. Den andra huvudkategorin utgörs av personer som under strejken jobbade fackligt på heltid eller deltid på sektionsnivå, och som organiserade strejken lokalt. För att kunna fånga potentiellt olika strejkerfarenheter valde jag att intervjua både personer ur de yrkesgrupper som prioriterades i det avtal som blev resultatet av strejken (främst vård- och omsorgspersonal) och därför fick ett löneutrymme om 5 procent antingen 2003 eller 2004, och personer ur yrkesgrupper som fick 2,6 procent första året och 2 procent andra året. Eftersom det på många orter endast var en eller ett fåtal yrkesgrupper som togs ut i strejk valde jag, för att täcka in flera olika yrkesgrupper, att söka efter intervjupersoner på flera olika platser i landet.

Med de urvalskriterier jag hade gjort som utgångspunkt valde jag att lokalisera intervjupersoner genom det som brukar kallas snöbollsmetoden.[223] Det betyder konkret att jag använde egna kontakter för att identifiera personer att intervjua, och att jag sedan bad intervjupersoner att tipsa om andra som de trodde skulle vara intresserade av att ställa upp. Som

genusvetaren Maja Sager konstaterat, kan en forskare som sedan tidigare har kunskap om fältet ha lättare att få åtkomst.[224] Min bakgrund i arbetarrörelsen gjorde det enklare för mig att hitta personer att intervjua, eftersom jag till viss del kunde gå vägen via egna kontakter, men jag behövde trots det flera gånger börja om med att sätta en ny ”snöboll” i rullning.

Den första intervjun gjorde jag på Kommunals förbundskontor, med en intervjuperson som valts ut av Kommunal, utifrån mitt kriterium att det skulle vara någon som arbetade på förbundskontoret under 2003, med arbetsuppgifter kopplade till strejken. Jag ville intervjua någon på central nivå för att få en överblick av hur de formella processerna såg ut, till exempel vilka som fattade beslut om vad inför och under strejken. Jag ville också se hur mina intervjufrågor fungerade och få ett intryck av vilka teman som skulle kunna vara intressanta att behålla. Under intervjun visade det sig att intervjupersonen gjorde reflektioner kring strejken som jag tyckte var intressanta i sig, och jag valde därför att använda intervjun inte som bakgrundsmaterial, utan på samma sätt som övriga intervjuer.

Efter den första intervjun påbörjade jag lokaliseringen av intervjupersoner på lokal nivå. De två första intervjupersonerna fick jag tips om av personer jag känner. Intervjuperson tre föreslog intervjuperson fyra och fem, och intervjuperson fem tipsade i sin tur om intervjuperson sex. Därefter tog det stopp. Genom ett lokalt reportage om strejken i *Kommunalarbetaren* fick jag upp ögonen för intervjuperson sju, och en vän i arbetarrörelsen bistod med kontaktuppgifter. Jag vände mig sedan till en vän som är aktiv i Kommunal för att be om tips på ytterligare personer att intervjua. Det resulterade i att jag fick namnen på fem personer, som alla tackade ja till att medverka. Den sista intervjupersonen hade hört talas om mitt forskningsprojekt, och sökte själv upp mig med tips om att interntidningen Kommunal-Nytt skulle kunna vara ett relevant material för min undersökning. Det ledde sedan vidare till att vi träffades för en intervju.

Jag hade inte på förhand någon bestämd uppfattning om hur många personer jag ville intervjua; antalet styrdes delvis av att jag ville prata med kommunalare från olika platser i landet, men också av hur många kontakter som en viss igångsatt snöboll genererade. Insamlandet av det muntliga materialet pågick under en fyraårsperiod, vilket gör att det får klassas som exempel på vad etnologen Marja Ågren kallar ”det successiva intervjuandet”[225]. Jag slutade göra intervjuer när jag bedömde att jag hade tagit del av ett antal intressanta berättelser om strejken, som kretsade kring vissa teman, men utifrån olika perspektiv.

Den öppna inställningen till materialinsamlandet fick också som konsekvens att det, trots min ursprungliga avsikt att bara intervjua kommunalare på lokal nivå, slutade med att tio personer tillhör den kategorin, medan en person framför allt var aktiv på avdelningsnivå under strejken och två personer arbetade på Kommunals förbundskontor. Tonvikten behölls alltså vid lokala erfarenheter, men inkluderingen av några berättelser från andra positioner i den fackliga strukturen visade sig ge en särskild dynamik åt analysen av de olika teman som behandlas i avhandlingen.

Syftet med de urvalskriterier jag satte upp var inte att försöka uppnå någon slags representativitet, utan att skapa goda förutsättningar för att få olika berättelser. När jag började forskningsprocessen hade jag vissa föreställningar om vilka faktorer som bäst skulle möjliggöra detta. Jag trodde till exempel att den prioritering av olika yrkesgrupper som gjordes i avtalet skulle visa sig vara viktig för intervjupersonerna, i bemärkelsen att vad de själva fick för löneökning skulle påverka deras bild av strejken. I själva verket visade det sig att position i organisationen, geografi (i bemärkelsen avdelnings- eller sektionstillhörighet) samt längd på facklig erfarenhet framstod som betydligt viktigare för att upptäcka skillnader i intervjupersonernas sätt att förhålla sig till strejken.

Valet av snöbollsmetoden, i kombination med de urvalskriterier jag bestämde mig för, fick vissa konsekvenser för vilka som inkluderades och vilka som exkluderades. Jag nådde personer som jag förmodligen inte skulle ha nått om jag istället skickat ut en efterlysning av personer att intervjua till Kommunals avdelningar, eller om jag försökt ”handplocka” varje enskild intervjuperson för att få så stor heterogenitet som möjligt i materialet. Samtidigt exkluderades andra personer. Det är omöjligt att hitta en urvalsmetod där alla inkluderas, och med ett så litet urval som tretton personer går det inte att tala om representativitet i någon traditionell bemärkelse, eftersom det skulle förutsätta en tro på att en eller två personer kan tala för en viss kategori. Trots det är det viktigt att reflektera över de fördelar och nackdelar som ett visst tillvägagångssätt har.[226]

En konsekvens av mitt val av snöbollsmetoden för att lokalisera intervjupersoner är att jag – trots att jag inte specifikt undersöker kvinnliga kommunalares erfarenheter – främst har intervjuat kvinnor (nio stycken), eftersom Kommunal är en kvinnodominerad organisation, och det helt enkelt är mer sannolikt att de personer som lokaliseras tillhör majoriteten, om man inte aktivt letar efter något annat. Jag hade dock, som jag beskrivit, vissa urvalskriterier. Ett av dem var att jag ville försöka hitta personer från flera olika

yrkesgrupper, både sådana som prioriterades i det centrala avtalet och sådana som inte gjorde det. I strejken var det flera mansdominerade yrkesgrupper som inte prioriterades i det centrala avtalet, och valet att lokalisera personer från sådana yrkesgrupper medförde att gruppen av intervjupersoner även kom att bestå av fler män än vad den förmodligen skulle ha gjort annars. Ett annat urvalskriterium – att jag ville fånga strejken genom de som var med och organiserade den – ledde till att de som medverkade men saknade formella roller till stor del osynliggörs i materialet. Eftersom andelen fackliga företrädare som rasifieras inte är representativ för hur Kommunals medlemssammansättning ser ut[227] är en konsekvens av detta urvalskriterium att mina intervjupersoner, trots att de skiljer sig åt vad gäller ålder, kön, yrke, geografisk hemvist, facklig erfarenhet och politisk identitet, är en homogen grupp när det gäller ursprung. Med ett undantag är samtliga födda i Sverige.

Öppenhet och förtroende i intervjusituationen

Om vi accepterar premissen att inte bara forskningssubjekten utan även forskaren har en biografi, och att denna biografi påverkar forskningsprocessen, blir det rimligt att reflektera över hur detta tar sig uttryck i intervjusituationer. Muntliga historiker har betonat att forskaren inte kan förvänta sig uppriktiga berättelser från intervjupersoner om hen inte själv är öppen med vem hen är.[228] I mina möten med intervjupersonerna har jag haft med mig den principen, men har fått anledning att fundera både över hur den bäst praktiseras, och över hur betydelsefull den egentligen är för insamlandet av muntligt material.

Inför varje intervju har jag sagt något ganska kort om att jag tycker att det är viktigt att det skrivs historia om strejken 2003, och att jag generellt är intresserad av förändringarna i offentlig sektor. Ibland har jag också sagt att jag hoppas kunna bidra till större kunskap om, och intresse för, kommunalarnas erfarenheter inom genusvetenskapen. I de fall där det varit aktuellt har jag nämnt någon gemensam bekant i arbetarrörelsen, till exempel om hen tipsat mig om att kontakta intervjupersonen eller har bistått med kontaktuppgifter. Jag har inte på något sätt gått in för att försöka dölja saker om mig själv eller forskningsprojektet, utan har alltid varit inställd på att svara uppriktigt om någon skulle ha frågor om mig eller mina intentioner.

Min erfarenhet är dock att de jag intervjuat inte har varit särskilt intresserade av vem jag är, eller av att få veta mer om varför jag vill prata med dem.

De har haft en begränsad tid till sitt förfogande, innan de behövt återvända till sitt arbete, bege sig till ett möte eller utöva omsorgsansvar. Deras fokus har legat på att berätta sin egen historia och på att försöka svara på mina frågor så bra som möjligt. I sin intervjustudie med brittiska arbetarkvinnor reflekterar Skeggs över forskningens betydelse för intervjupersonerna, och menar att den när studien genomfördes var försumbar: ”De går vidare med sina liv medan striderna om kunskapens legitimitet utkämpas i den akademiska världen”.[229] På motsvarande sätt föreställer jag mig att de personer jag intervjuat har gått vidare i livet, och förmodligen inte tänkt så mycket mer på vårt möte, eller på vad som skulle bli av min studie. Jag, å andra sidan, har under flera år fortsatt att leva med avhandlingen, och intervjupersonernas berättelser om strejken har stått i centrum av min tillvaro. När jag arbetat med de transkriberade intervjuerna har jag kunnat höra deras röster i huvudet, och se intervjusituationerna framför mig.

Eftersom jag inte har upplevt att intervjupersonerna haft ett behov av att veta saker om mig eller om avhandlingsprojektet har jag inte gått in för att bygga förtroende genom att berätta saker. Istället har jag strävat efter att skapa en bra intervjusituation genom att visa mitt uppriktiga intresse för deras berättelser. Jag har inte försökt dölja mina reaktioner på det de har sagt, utan har visat stöd genom att nicka, humma eller skratta, så som jag skulle göra i vilket samtal som helst med någon som jag delar vissa erfarenheter eller uppfattningar med. I flera intervjuer har jag upplevt en känsla av gemensam förståelse, utan att det varit uttalat. Ett exempel är när två intervjupersoner, oberoende av varandra, refererade till en stor antirasistisk manifestation som om det vore en självklarhet att jag antingen hade varit där eller skulle ha velat vara det. Historikerna Karen Olsen och Linda Shopes beskriver fint känslan av gemensam förståelse i intervjusituationer och hur den uppstår:

> [v]år egen kritik av den ojämlikhet som präglar den sociala och politiska värld som vi alla lever i kommuniceras otvivelaktigt till intervjupersoner, som väljer att höra den i våra frågor, våra sidorepliker, våra välvilliga bekräftelser.[230]

Vem har makten?

Att man delar värderingar eller vissa erfarenheter betyder dock inte att ojämlikhet i makt över forskningsprocessen eller i kulturellt kapital utraderas.[231] Jag instämmer i Olsen och Shopes varning för risken att anta att

sådana klassbarriärer övervunnits för att en känsla av samförstånd uppstått i intervjun.[232] Oavsett hur feministisk eller progressiv forskningen är när det gäller syften, perspektiv eller metoder som används är det inom ramen för en traditionell forskningskontext omöjligt att överkomma den ojämlikhet i makt över kunskapsproduktionen som på grund av arbetsdelningen i samhället existerar mellan forskare och forskningssubjekt.[233]

För det första är initiativet till studien mitt och forskningsfrågorna mina; det är inte ett gäng kommunalare som har kontaktat mig och bett mig hjälpa dem att skriva historien om strejken. Jag är där för att jag vill ha något av intervjupersonerna, och vad det är kan dessutom upplevas som ganska diffust, inte minst eftersom det som händer inom universitetets väggar för många är höljt i dunkel. Det är jag som ställer frågorna till dem, och det är jag som kommer att gå därifrån med materialet och använda mig av det i syften som de inte kan påverka. Det är jag som sedan gör ett urval från materialet för att besvara mina forskningsfrågor, och det är jag som skriver texten. Intervjupersonerna kan tycka att helt andra saker än de jag valde ut är de mest intressanta eller viktiga, eller kanske vara helt ointresserade av vad som händer efter att intervjun är avslutad. Det jag får ut av intervjun är inte det samma som den som blir intervjuad får ut. Den färdiga produkten är förmodligen till större nytta för mig som forskare än för intervjupersonerna, åtminstone på kort sikt. På längre sikt kan man hoppas att det man skriver ska vara till gagn för det kollektiv vars erfarenheter ligger till grund för kunskapsproduktionen.[234]

Även om feministiska forskare teoretiserat dessa maktrelationer i syfte att försöka överkomma dem, och på olika sätt försökt involvera forskningssubjekt i tolkningsprocessen, är det inte möjligt att i alla sammanhang åstadkomma en delad tolkningsprocess.[235] Individuella ansträngningar kan inte utradera skillnader i makt, eftersom skillnaderna har sin grund i något som ligger bortom individen. Glucksman illustrerar detta argument med en liknelse: Ingen tror att vi kan omvandla olika former av ojämlikhet kopplad till kön genom forskningsprocessen, och detsamma borde rimligtvis gälla när det handlar om skillnader baserade på klass. Det handlar inte om intentionerna hos forskaren som person, utan om en verklig social arbetsdelning som oundvikligen villkorar även feministisk forskning.[236]

Glucksmann föreslår att sökandet efter feminism i själva forskningssituationen skulle kunna tolkas som ett uttryck för bristen på extern politisk kontext. Att fokusera på den egna forskningsprocessen – en situation där vi känner att vi kan påverka något och ha en viss kontroll – blir en kvasilös-

ning på frustrationen över det rådande politiska klimatet.[237] Mulinari och Neergaard gör en viktig poäng när de påtalar att diskurser om emancipatorisk forskning ibland har använts för att legitimera att feministiska forskare frånsäger sig ansvar som samhällsmedborgare, för att istället betrakta den egna forskningsprocessen, och de texter som blir resultatet av den, som emancipatoriska i sig själva. Som de konstaterar är politisk aktivism en helt annan sorts praktik, som kräver ett vardagligt och uthålligt (kollektivt) engagemang.[238]

Den argumentation jag hittills har fört handlar om forskares möjligheter att genom utformandet av enskilda forskningsprojekt utmana strukturell ojämlikhet. Om vi istället fokuserar på den konkreta intervjusituationens dynamik delar jag Olsen och Shopes analys av att en känslighet för ojämlikhet kan leda till att forskaren överskattar den status hen som person har i intervjupersonernas ögon. Deras upplevelse är att människor de intervjuat inte verkat varken särskilt imponerade eller skrämda. Jag har samma erfarenhet. Ett exempel är från min intervju med Aina, när vi slog oss ner på den lokala fackexpeditionen och hon frågade mig ”Vad ska du bli när du blir stor?” Frågan kan förstås ha kommit ur en brist på kunskap om just doktorandutbildningens plats i akademins karriärstege, men visar ändå att det i Ainas ögon inte fanns så mycket att vara imponerad av. Det faktum att jag är yngre än nästan alla jag har intervjuat bidrar troligen till det. För Aina var jag helt enkelt en ung person – någon slags student – som skulle skriva något om strejken.[239]

Vad detta visar är att det inte bara är vilka vi är, utan också vilka vi verkar vara, som påverkar forskningen.[240] En återkommande situation som gett mig anledning att reflektera över detta är undertecknandet av samtyckesblanketten i början av varje intervju. Alla som deltagit i studien har fått skriftlig information om studiens syfte, att de kommer att avidentifieras så långt det är möjligt, att de när som helst kan avbryta sin medverkan och hur de i så fall går tillväga. Även om det är nödvändigt att göra på det sättet av hänsyn till forskningsetik har jag känt mig väldigt obekväm i rollen som den som presenterar blanketten och förväntar sig en underskrift. Som Glucksman påtalar kan formella procedurer förstärka den sociala uppdelningen mellan forskare och forskningssubjekt, och därmed påverka undersökningen negativt.[241] Jag har varit rädd att blanketten skulle få en sådan effekt, men snarare har jag upplevt det som att flera av de jag intervjuat har verkat uppfatta det som lite lustigt att de behövt skriva under någonting. Jag har tolkat det som att en så formell ritual inte riktigt gått ihop med min informella framtoning.

Även om det är forskaren som söker upp intervjupersonen och ställer frågor i ett specifikt syfte, och som i slutändan gör de tolkningar som syns i det färdiga resultatet, finns det för intervjupersonen också en chans att bli hörd, och att få delge sina uppfattningar.[242] I nästa avsnitt diskuterar jag vem det är intervjupersonerna talar till när de delger mig sina berättelser om strejken, och vem kunskapen som produceras i den här studien riktar sig till. Avslutningsvis berör jag hur de muntligt förmedlade berättelserna omvandlats till skrift, samt reflekterar kort över hur jag genomfört analyserna av materialet.

Att transportera intervjupersonernas berättelser till andra platser

Ett av de dilemman som forskare måste brottas med är vem eller vilka vi forskar för. Vem är det som kan dra nytta av kunskapen som produceras, och på vilket sätt? Forskningsstudier, inklusive de begrepp som används i dem, är nästan alltid konstruerade för att forskare ska tala med varandra, inom det egna akademiska fältet och mellan olika fält.[243] I sin studie av subjektivitet hos unga arbetarklasskvinnor i England på 1990-talet reflekterar Skeggs kring att den akademiska publiken hon talar till kräver ett språk som gör arbetet otillgängligt för de personer hon intervjuat.[244] Sådana begränsningar i tillgänglighet finns till stor del inbyggd i den framställningsform som en akademisk avhandling utgör.[245] Antropologen Jonathan Neale konstaterar att det är en nästintill omöjlig uppgift att som forskare och aktivist försöka skriva både för en akademisk publik och för sociala rörelser. Om forskaren-aktivisten får fritt spelrum kan det bli ett alltför indignerat orerande för den akademiska publiken (och ”systemets röst” dyker gärna upp i huvudet och talar om att man inte kan skriva på det sättet), och när forskaren-akademikern dominerar blir det för mycket obegriplig rappakalja för läsare utanför akademin. Neales slutsats är att man bör skriva olika texter för olika målgrupper.[246] Naturligtvis är detta lättare för den seniora forskaren med hög publiceringstakt än för en doktorand som investerar (minst) fyra år i ett avhandlingsprojekt. Även om jag är medveten om det delvis utopiska i påståendet, har jag därför ändå försökt att inom ramen för den akademiska framställningsformen skriva så rakt och lättillgängligt som möjligt, i förhoppningen om att boken ska läsas även utanför akademin. Mitt val att skriva på svenska, trots att det blir allt

vanligare att avhandlingar skrivs på engelska, bottnar i denna ambition. Framförallt hoppas jag att boken ska vara av intresse för fackligt aktiva, inte minst i Kommunal, och att den akademiska framställningsformen och det språk som denna omfattar inte ska utgöra ett oöverstigligt hinder för läsning.

Som jag tidigare konstaterat besitter fackligt aktiva redan mycket kunskap om den egna situationen. Jag ser det som att det jag kan erbjuda framför allt är en möjlighet att organisera den kunskapen på ett nytt sätt, och förhoppningsvis stimulera till reflektion och diskussion. I likhet med Portelli menar jag dock att forskarens viktigaste bidrag är att ta intervjupersonernas berättelser till andra platser, genom att låta dem nå andra människor. Med Portellis ord blir forskarens ansvar inför de människor vars berättelser hen tar del av ”[…] att koppla ihop dem med ’historien’ och sedan tvinga historien att lyssna på dem”[247]. Detta ansvar omfattar att försöka bidra till ökad medvetenhet inom akademin om erfarenheter och maktrelationer som sällan står i centrum för akademiska debatter, och därmed bidra till ny kunskap om hur samhället fungerar.

Som historikern Ronald J Grele påpekar, talar intervjupersonen alltid till en större krets än den som är närvarande i rummet.[248] De personer jag har intervjuat har inte bara pratat med mig om värderingen av olika grupper i samhället, utan har – medvetet eller omedvetet – kommunicerat detta även till resten av akademin, och till andra som kommer att läsa boken. I sin avhandling om arbete och maktrelationer i svensk sjukhusmiljö beskriver Selberg hur sjuksköterskorna och undersköterskorna hon pratade med återkommande uppmanade henne att skriva ner saker de sa för att kunna föra dem vidare. Selberg menar att de hade en förväntan om att hon som forskare skulle kunna nå ut med deras berättelser om stress och resursbrist i vården, och på det sättet bidra till en positiv förändring.[249] Som Olsen och Shopes konstaterar är antaganden eller förhoppningar om att forskaren ska kunna förändra rådande uppfattningar, eller göra arbetarklasserfarenheter mer synliga i samhället, ett uttryck för just den klassojämlikhet som gör att några hörs och andra inte.[250]

Jag upplevde inte att det fanns en sådan förväntan hos de flesta som jag intervjuade, vilket jag kopplar till det jag skrivit tidigare om hur jag tror att jag framstod i deras ögon (inte som någon med stor makt). Däremot upplevde jag att flera personer hade starka uppfattningar om hur facket, arbetslivet och samhället borde fungera, och att de förde fram dessa uppfattningar under intervjun som de skulle ha gjort till vem som helst som

visade ett intresse för deras åsikter och kunskap. Ibland uppfattade jag dock att det fanns en mer avsiktlig strategi bakom detta; en ambition att lära mig saker, och kanske också en förhoppning om att jag skulle föra den kunskapen vidare. Oavsett om intervjupersonerna hade sådana förväntningar eller inte så hoppas jag att avhandlingen ska bidra till att öka kunskapen i akademin om välfärdsarbetares villkor, fackliga förutsättningar och kollektiva ambitioner.

Att återge och tolka muntligt och skriftligt material

Alla intervjuer jag har genomfört har spelats in och sedan transkriberats.[251] Några har transkriberats av mig, andra av personer som hjälpt mig med detta tidskrävande och viktiga arbete. Transkribering är en selektiv, tolkande och representerande process; det finns alltså ingen fullständig samstämmighet mellan inspelningen och det som sedan blir texten.[252] Det viktiga är att fånga in de aspekter som är centrala för ändamålet; en strävan efter exakthet är i sig ingen garanti för goda analytiska resultat.[253] Jag gör inte någon lingvistisk undersökning – fokus är på de erfarenheter och den kunskap som intervjupersonerna förmedlar. Därmed är det centrala för mig att begripliggöra innehållet i intervjupersonernas berättelser för läsaren.

Som Mohammadi påtalar kan ”[y]ttranden som är starka i talspråk […] se svaga ut när de skrivs ut, särskilt när de står vid sidan om meningar som från början varit byggda för skrivspråk”. Skeggs menar att skillnaden mellan skriven och talad kommunikation återskapar skillnaderna mellan forskare och intervjupersoner. Även Portelli argumenterar för att en exakt transkription inte gör det talade ordet rättvisa, utan förvandlar det som i talat språk är välformulerat till en text som blir oläslig. Jag har därför anpassat citaten ur intervjuerna genom att städa bort en del utfyllnadsord och upprepningar, eller marginellt ändra i ordföljd för att läsaren lättare ska förstå intervjupersonens berättelse. Människors sätt att prata färgas av dialektala ord och uttryck, som ger karaktär åt deras berättelser. Trots att jag tycker att det ger ett mer levande intryck att låta en persons dialekt synas i texten har jag valt att utesluta sådant som på ett tydligt sätt kan kopplas till en viss plats, med avsikten att intervjupersonerna ska bli svårare att identifiera.

Längre hopdragningar i citat markerar jag med hakparentes, som antingen står för en uteslutning […] eller innehåller sammanfogande ord. Tre punkter … ska läsas som en längre paus i ljudfilen. När någon påbörjar

en mening men sedan avbryter sig och istället påbörjar en annan, har jag markerat det med bindestreck i slutet av den avbrutna meningen. När en intervjuperson citerar vad hen själv eller någon annan sagt, återger vad hen tänkte eller tolkar vad någon annan tänkte, markerar jag det med dubbla citattecken.

Som Sager har påpekat är det en mödosam och ibland krokig process att förvandla långa intervjusamtal till forskningsdata, och att tolka och analysera materialet är kanske den svåraste uppgiften man står inför som forskare.[254] Sociologen Lena Sohl konstaterar att analysarbete är mycket mer kreativt och mindre linjärt än vad det ibland framställs som.[255] Därför är det inte helt enkelt att redogöra för, men jag känner igen mig i den process som Sohl beskriver i sin avhandling om kvinnliga klassresenärer. Hon reflekterar över hur tolkning och analysarbete skedde kontinuerligt; hur det tog sin början redan under intervjuerna och fortsatte dagarna efter en intervju med en känsla av att fortsätta befinna sig ”i intervjun” mentalt. Hon skriver också, vilket överensstämmer med min process, att analysarbetet gick in i en intensiv fas under transkriberingen av intervjuerna och läsningen av transkriptionerna, och att det fortsatte även under skrivfasen.[256] Det är ingen överdrift att säga att analyserandet i mitt fall inte avslutades förrän den dagen som jag skickade in slutmanus till förlaget.

Jag har strukturerat materialet utifrån teman jag identifierat som återkommande och centrala i intervjupersonernas berättelser, och analysen tar sin utgångspunkt i de betoningar som intervjupersonerna gjort genom att återkomma till dessa teman. Kapitelindelningen följer en kronologisk struktur, och inom varje kapitel följer textens struktur intervjupersonernas berättelser, snarare än att organiseras utifrån centrala teoretiska begrepp.

Att arbeta med intervjumaterialet har varit en känslofylld process. Klass är stolthet och gemenskap, men det är också smärta och ilska över att vårt enda liv levs under så ojämlika förhållanden. Ibland blir det skarpare att se någonting i skrift än att höra det sägas, och vissa citat ur intervjupersonernas berättelser – framför allt om känslan av att som kommunalare vara osynlig och utbytbar – påverkar mig fortfarande starkt, trots att jag läst och reflekterat över dem många gånger vid det här laget.

Som jag beskrivit på olika sätt i det här kapitlet är förmedling en central komponent i min analysmetod. För mig har det inneburit ett ständigt reflekterande över hur jag förhåller mig kritiskt och analytiskt till materialet. Liksom för samhällsvetaren Yvette Taylor har analysen för mig aldrig separerats från de människor som berättade sina historier; när jag arbetat

med deras ord har jag kunnat höra deras röster i huvudet, deras tonfall och dialekter.[257] Skrivandet har präglats av en osäkerhet kring vad det är jag ska kunna tillföra som inte mina intervjupersoner redan har sagt bättre.[258] Ibland har jag känt att jag bara velat samla de transkriberade intervjuerna och publicera dem istället. Arbetet har också genomsyrats av funderingar kring hur det går att göra ett urval och presentera detta i en analys, utan att begå våld på intervjupersonernas berättelser och därmed på de människor utan vars erfarenheter avhandlingen aldrig hade blivit till. Svaret är förmodligen att det inte går. Genom min tolkning av det de har sagt skapar jag en ny berättelse som kanske, eller kanske inte, överensstämmer med deras förståelse av hur det var och hur de menade.[259]

Jag ser det som att jag är på intervjupersonernas ”sida” i bemärkelsen att jag utgår från deras erfarenheter och ståndpunkter i min undersökning av strejken.[260] Jag betraktar dem som kunskapsbärande subjekt, vars berättelser om fackligt arbete och välfärdsarbete är värda att tas på allvar, och jag ser fackföreningar (och de fackligt aktiva som bär upp dessa) som centrala i strävan efter ett mer jämlikt samhälle. Att jag är ”på deras sida” innebär däremot inte att jag håller med om allt som intervjupersonerna säger. Precis som alla berättelser innehåller deras ibland motsägelser eller dissonanser, som jag som forskare väljer att lyfta fram och granska. Alla intervjupersoner tycker heller inte likadant och har inte precis samma erfarenheter, vilket jag försöker visa både när jag presenterar intervjupersonerna (kapitel 5), och i de kapitel där jag analyserar deras berättelser om strejken. Jag har försökt att göra deras respektive berättelser rättvisa. Genom att ofta återge långa utdrag från intervjuerna och erbjuda läsaren utförliga presentationer av intervjupersonerna och deras fackliga och politiska positioneringar, har jag strävat efter att skapa en öppen text som inbjuder till vidare dialog, och kanske till olika tolkningar av materialet.[261]

I nästa kapitel är det avhandlingens teoretiska ramverk som står i fokus. Jag diskuterar studiens grundläggande teoretiska utgångspunkter, och de analytiska verktyg och centrala begrepp som används, prövas och utvecklas genom analysen av materialet.

3.

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Inledning

Syftet med det här kapitlet är att diskutera grundläggande teoretiska utgångspunkter och de analytiska verktyg som används, prövas och utvecklas i avhandlingen. Som jag beskrivit i föregående kapitel har arbetet med studien präglats av ett induktivt tillvägagångssätt, där intervjupersonernas berättelser om strejken varit utgångspunkten, och undersökningen utvecklats vidare därifrån. Det betyder att teoriutveckling har skett i relation till utforskandet av materialet, snarare än att på förhand utvalda begrepp styrt arbetet. Det ska inte förstås som att jag började från en ”neutral” position. Jag skriver inom en marxistisk feministisk tradition, vilket innebär att jag utgår ifrån en viss grundläggande förståelse av hur världen är beskaffad, men de teman som diskuteras, och de teoretiska begrepp som används för att göra detta, har mejslats fram i dialog med intervjupersonernas berättelser samt med tidigare forskning om arbetskonflikter och social förändring. Under arbetets gång har de analytiska verktygen preciserats och några begrepp framträtt som centrala. Jag har dock valt en traditionell framställningsform, där de teoretiska utgångspunkterna och verktygen presenteras i detta kapitel, för att sedan utvecklas vidare i de kapitel där empirin analyseras.

Det här kapitlet är strukturerat så att jag inleder med att beskriva hur dominerande teoretiseringar av klass inom samhällsvetenskaplig forskning marginaliserat frågor om arbete och ekonomi, för att sedan argumentera för den fortsatta relevans och potential som finns i att studera erfarenheter av arbete och arbetskonflikter. Därefter redogör jag för den grundläggande förståelse av sociala relationer som historiska och samkonstruerade som

ligger till grund för avhandlingens analyser. Jag lyfter sedan fram marxistiska och feministiska teoretiska interventioner kring arbetskonflikter, fackföreningar och subjektivitet, med särskilt fokus på begreppet solidaritetskulturer, som i dialog med feministiska perspektiv på arbetskonflikter är centralt i analysen av subjektivitet i Kommunalstrejkens dynamik.

Sist i kapitlet diskuterar jag begreppen erkännande och omfördelning, som sedan mitten av 1990-talet fått en framträdande roll i feministiska teoretiska samtal om sociala rörelsers kamp för rättvisa. Med utgångspunkt i feministiska och marxistiska forskares debatt kring filosofen Nancy Frasers förståelse av begreppen[262] skisserar jag en kritik av en stabil uppdelning mellan erkännande och omfördelning, och mellan olika kollektiv, för att sedan utveckla min förståelse av begreppen i de kapitel som utforskar intervjupersonernas erfarenheter av strejken.

Arbete och arbetskonflikter som utgångspunkt för utforskandet av klassrelationer

> Arbete, i dess olika former, är en central aktivitet i människors liv, och detta grundläggande faktum är en av anledningarna till att motstånd mot ojämlikhet och exploatering äger rum på arbetsplatser över hela världen. Betalt arbete är inte bara centralt för att det ger ekonomisk ersättning, utan också för att det är en arena för solidaritet, stolthet, identitet, inkludering, exkludering, diskriminering, befordran, status, hälsa och ohälsa, frihet och begränsningar, acceptans, respekt och förtryck: alltihop finns där, på platser där arbete utförs.[263]

Flera feministiska forskare har pekat på att den dominerande position som poststrukturalistiska perspektiv kom att få inom genusvetenskapen på 1990-talet innebar en marginalisering av klassanalys inom fältet.[264] I den mån klass fortsatte att studeras var det på andra sätt än tidigare, där språk, identitet och kultur till stora delar ersatte arbete som undersökningsområde.[265] Att rikta sökljuset mot ekonomi, arbete och exploatering kom att betraktas som deterministiskt och essentialistiskt, och marxistisk teori att associeras med klassreduktionism och utraderat aktörskap.[266] Sociologen Martha Gimenez kallar detta för en ”rituell kritik” av marxistiska perspektiv, som kommit att utgöra ett förgivettaget inslag i samhällsvetenskap, inte minst i studier av ojämlikhet.[267]

När klass studerats har det istället ofta varit med utgångspunkt i en weberiansk klassförståelse, där status, inkomst och konsumtion betraktas som definierande egenskaper.[268] Sociologer som Zygmunt Bauman har argumenterat för att det inte längre är kring arbete, utan snarare kring konsumtion, som människor formar sin identitet.[269]

Förändrade mönster för arbete och konsumtion har också identifierats som anledningar till en påstådd nergång för arbetarklassolidaritet och arbetarklasstolthet.[270] Historikern Tithi Bhattacharya beskriver hur påståenden eller förutsägelser om arbetarklassens frånfälle präglat debatten, och hur arbetarklassen räknats ut som en samtida och framtida potentiell aktör för samhällsförändring. Istället har andra aktörer placerats i fokus, som nya sociala rörelser eller olika underordnade minoritetsgrupper.[271] Det betyder också att arbetsplatsen som arena för motstånd och kollektiv mobilisering hamnat i skymundan, trots att erfarenheter av arbete är viktiga för att utveckla förståelsen av hur dessa kan utgöra en grund för politiskt aktörskap.[272] Denna perspektivförskjutning inom samhällsvetenskaplig forskning har inte skett i ett vakuum, utan samtidigt som en global nyliberal omvandling ägt rum, där arbetarklassen pressats tillbaka och den ekonomiska ojämlikheten blivit större.[273]

Flera forskare har beskrivit detta som ett trolleritrick eller ett bedrägeri: hur exploateringen har ökat, men arbetarklassen som subjekt raderats ur den offentliga föreställningsvärlden.[274] Sociologerna Diana Mulinari och Kerstin Sandell har pekat på denna paradox i en feministisk kontext, där klassojämlikhet hamnat i skymundan i teoretiska diskussioner samtidigt som den ökat i samhället.[275]

I den mån arbetarklassen fortfarande omskrivs som politisk aktör tenderar det idag snarare att vara som en konservativ kraft, ofta med de uttalade eller underförstådda prefixen ”vit” och ”manlig”.[276] Arbetarklassens påstådda konservatism anses omfatta skepsis mot fenomen som invandring, jämlikhet mellan könen, sexuell likabehandling, och andra företeelser som klassificeras som ”nya”. Bhattacharya menar att detta förkastande av arbetarklassen som subjekt bygger på en missuppfattning om vad arbetarklassen är för typ av gemenskap, där ”arbetare” reduceras till att betyda en person med en viss typ av jobb och en viss typ av (opåverkbara) åsikter. I den komplexa förståelse av klass som utmärker marxistisk teoribildning betonas istället att arbetarklassen varken är homogen eller statisk, utan genom kamp kan överskrida interna partikulära motsättningar eller uppdelningar.[277]

Liksom Selberg och Mulinari vill jag argumentera för arbetets betydelse som utgångspunkt för utforskandet av ojämlikhet.[278] Arbete är centralt för förståelsen av hur ojämlikhet skapas och återskapas och hur människor upplever detta, men också för förståelsen av gemenskap och kollektivt motstånd. Även om konsumtion kan ha blivit viktigare i människors liv, innebär det inte att betalt arbete har upphört att vara en central praktik och referenspunkt. Det gäller oavsett om arbetet utförs i fabriker, på kontor, i butiker eller hemma.[279] Det finns inga tydliga indikationer på att arbete skulle ha marginaliserats som källa till identitetsskapande och kollektiv tillhörighet.[280] Det finns heller ingen anledning att anta att välfärdsarbete eller andra former av tjänstearbete skulle ha mindre betydelse för de som utför det än vad arbete i fabrik har för fabriksarbetare. I alla sektorer finns exploatering[281], och arbete kan uppfattas som tillfredsställande, tråkigt, krävande, ansträngande eller allt detta samtidigt eller över tid.[282]

Att mänskligt arbete i kapitalismen äger rum inom en exploaterande kontext, där de flesta av oss är tvungna att sälja vår arbetskraft för att överleva, innebär att arbetet karaktäriseras av ett antal inneboende motsägelser eller motsättningar. Vi jobbar för att vi måste[283], men hur mycket arbetet än kostar oss, i form av förslitningsskador, psykiska men, utmattning etcetera, är det samtidigt det som håller oss vid liv genom att sätta mat på bordet. Arbetet kan också vara det som håller oss vid liv i bemärkelsen att det ger tillvaron struktur och mening, och blir ett bevis på att vi är behövda och har en uppgift. Detta ger arbetet, oavsett vad vi tycker om det, en svårslagen betydelse. Bruce Springsteens låt ”Factory” (Darkness on the Edge of Town, 1978), om minnet av fadern som går till sitt fabriksjobb i regnet på morgonen, fångar denna arbetets motsägelsefullhet och komplexitet, inte minst i textraden som översatt till svenska lyder ”fabriken tar hans hörsel, fabriken ger honom liv”:

> Through the mansions of fear, through the mansions of pain,
> I see my daddy walking through them factory gates in the rain,
> Factory takes his hearing, factory gives him life,
> The working, the working, just the working life

Arbetet ”ger liv” också på det sättet att det för många utgör den huvudsakliga källan till social interaktion eller gemenskap med andra människor, även om vi inte befinner oss där av egen fri vilja.[284] Att de flesta av oss måste arbeta för att överleva behöver heller inte betyda att arbetets innehåll

inte samtidigt kan upplevas som meningsfullt. Det kan handla om att man själv tycker att det man gör på jobbet är roligt eller givande, och/eller att det man gör är betydelsefullt för andra, kanske till och med avgörande för att samhället som helhet ska fungera.

Arbetet – oavsett om vi trivs med det eller inte – kan utgöra en stor del av vår identitet.[285] I sin avhandling om kvinnliga fabriksarbetares deltagande i arbetskonflikter i Storbritannien 1968 till 1985 visar historikern Jonathan Moss att lönearbete var avgörande för formandet av kvinnornas dagliga erfarenheter, och för förståelsen av den egna positionen inom mer övergripande sociala relationer, inte bara under deras yrkesaktiva tid utan under hela livet. Specifika färdigheter kopplade till arbetet var nära sammanlänkade med deras självförståelse. Det innebar inte nödvändigtvis att arbetet upplevdes som en emancipatorisk erfarenhet. Kamratskap och solidaritet med arbetskamrater betonades som en positiv aspekt av arbetet, men relationen med arbetsgivaren var konfliktfylld. Intervjupersonerna uppfattade sig som längst ner i den könade klasshierarkin på sina arbetsplatser, och det var detta förhållande de försökte förändra genom att delta i arbetsplatskamp.[286]

Liksom i Moss studie är det i den här boken nedläggning av arbetet som står i fokus; arbetskonflikten utgör den lins som arbetet betraktas genom. Arbetskonflikter som företeelse pekar på ytterligare en grundläggande motsägelsefullhet i lönearbetsrelationen: att vara tvungen att sälja sin arbetskraft till någon annan för att överleva innebär per definition att vara underordnad, men arbetet är samtidigt en arena för formeringen av kollektiv styrka, och för mobilisering och kollektiv kamp.[287]

En arbetskonflikt, oavsett i vilken form den sker, är ur ett marxistiskt perspektiv aldrig bara en enskild händelse, utan en del av en pågående kraftmätning mellan olika intressen.[288] Denna kamp rör sig i vågor, och är mer manifest vid vissa tillfällen än andra. Den typ av arbetskonflikt som kallas för strejk är ”[…] en tillfällig arbetsnedläggelse av en grupp av anställda, i syfte att uttrycka ett klagomål eller genomdriva ett krav”, och är kanske det mest synliga uttrycket för intressemotsättningen mellan arbetsgivaren och anställda[289].

I den repertoar av kollektivt handlande[290] som arbetare har tillgång till, är strejken sannolikt den form som förändrats mest under de gångna 150 åren. Från att ha varit olagliga och förenade med mycket stora risker för arbetare har en slags rutinisering skett, som inneburit att strejker har begränsats till ett fåtal standardformat och har fått sin egen byråkrati med

tillhörande juridik eller regelverk[291]. Sedan kollektivavtalens utbredning är perioderna när strejker kan förväntas äga rum kända på förhand även för motparten.[292] Dessa förändringar till trots, och trots att endast ett litet antal förhandlingar på arbetsmarknaden idag slutar i öppna konflikter, utgör hotet om strejk eller andra arbetsplatsaktioner fortfarande anställdas viktigaste maktresurs och är avgörande för fackliga organisationers förhandlingsstyrka.[293]

I enlighet med andra strejkforskare menar jag att arbetskonflikter erbjuder en unik möjlighet att utforska subjektivitet, alltså hur vi, medvetet, och omedvetet, förstår arbete och oss själva som arbetare.[294] Om arbetet, när det utförs som förväntat, står för det vardagliga och ”normala”, står arbetskonflikten för ett brott mot detta, och kan därför ”tala” om saker som vanligtvis är utom synhåll och okända.[295] En avvikande händelse kan på det sättet vara symboliskt central och avslöja mer om det vardagliga än det vardagliga självt.[296]

En strejk frammanar med nödvändighet reflektioner kring själva arbetet – hur det organiseras och värderas, vad man är missnöjd med, hur man skulle vilja att det var istället – och potentiellt också kring samhället runt omkring.[297] Arbetskonflikter berättar därigenom något om den situation och det samhälle de uppstår i, men också om visioner kring alternativa sätt att organisera saker och ting. Att vägra att lönearbeta till dess att man fått igenom sina krav utgör i praktiken ett ifrågasättande av arbetsgivarens rätt att leda och fördela arbetet. Därför omfattar en strejk också alltid fler dimensioner än vad som fångas i de specifika kraven som ställs.

Arbetskonflikter talar givetvis även om det som händer under själva konfliktens gång: om arbetarkollektivs försök att göra sig hörda genom skapandet av ett ramverk inom vilket de gemensamma kraven artikuleras[298], om förväntningarna på utfallet av konflikten[299] och därmed om hur den egna och motpartens styrka uppfattas, samt om de konfliktpraktiker i vilka det kollektiv som deltar formeras och förändras[300].

Klass som social relation

I enlighet med sociologen Göran Therborn förespråkar jag ett perspektiv på klass där fokus ligger på ”[…] hur samhällssystemets motsättningar och konfliktlinjer skapar möjliga sociala förändringskrafter”[301]. Det innebär ett klassbegrepp som är grundat i organisationen av arbete och ekonomi, som

betecknar en relation av ojämlikhet och därmed också ”[…] en enighet av motsatser; både en plats för exploatering och […] en plats där potentiella agenter för social förändring skapas”[302]. Det skiljer sig från en förståelse av klass som social stratifiering, där klasser betraktas som grupper av individer med delade sociala karaktäristika och liknande tillgång till resurser, så som utbildning eller inkomst. Ett sådant perspektiv kan vara användbart för att besvara viktiga frågor om graden av ojämlikhet i ett samhälle vid en viss tidpunkt, men är något annat än den marxistiska klassuppfattningen.[303] I den senare används klassbegreppet för att förstå samhällsförändring, inte för att beteckna en viss plats i en hierarki.[304]

I ett marxistiskt ramverk uttrycker klass att människor kollektivt är placerade i specifika ekonomiska och sociala relationer till varandra, relationer som är historiskt föränderliga. Klasser existerar alltså inte oberoende av varandra, utan är funktioner av relationer med andra klasser.[305] Att förstå klass som en relation skiljer sig från att se klass som en kategori. ”Kategori” antyder ett neutralt förhållande, eftersom ordet inte omfattar en inneboende förståelse av makt och underordning.[306] Som genusforskaren Maria Mies har påtalat uppfattas klass (eller kön och ”ras”) ofta på detta sätt; som fixerade, atomiska och ahistoriska enheter. Istället, menar hon, borde feministisk forskning sträva efter att betrakta fenomenen som motsägelsefulla, kopplade till varandra och föränderliga.[307] Ett sådant sätt att förstå världen gör att vi kan se att makt och social förändring är inneboende i sociala relationer. Att beskriva klass, kön eller rasifiering som sociala relationer innebär dels att de inte är biologiska eller essentiella ”egenskaper” hos den enskilda personen[308], och dels att de inte bara kan ”tillskrivas” de som underordnas inom dessa relationer[309].

En av de grundläggande principerna för en feministisk marxistisk förståelse av rasifierings- och könsrelationer är att de inte är isolerade och uppträder på samma sätt oavsett tid och plats, utan formas och omformas i förhållande till andra sociala processer, i specifika historiska och geografiska kontexter. En feministisk analys som inte är grundad i dessa materiella förutsättningar riskerar att resultera i en ahistorisk och statisk förståelse av ojämlikhet, ofta med utgångspunkt i relativt priviligierade kvinnor, som i västerländsk teori ofta har setts som naturliga feministiska subjekt.[310]

Jag förstår klassrelationer som genomsyrade av kön, rasifieringsprocesser och andra sociala relationer.[311] Konflikter och ojämlikhet i kapitalismens historia är kopplade till både klass- och könsrelationer, och betalt arbete är en central arena för det ömsesidiga konstituerandet av dessa.[312]

På en abstrakt nivå är kapitalet likgiltigt inför rasifiering och kön, så länge som arbetskraften bidrar till kapitalackumulation. Men produktionsförhållandena är i verkligheten en sammanlänkning av sociala relationer, formade av historien, nuvarande institutioner och stater.[313] Som Bhattacharya påpekar har till exempel arbetskraftsreproduktionens könade (och rasifierade) karaktär betydelse för utvinningen av mervärde, och statsvetaren David Bernans beskriver hur ”[s]ättet överskott utvinns konstrueras, reproduceras, upplevs och kämpas mot är färgat av rasistisk och (hetero)sexistisk kultur och politik”[314].

Arbetsmarknadens struktur, relationer på arbetsplatsen, kontrollen över arbetsprocessen och löneförhållanden är alltid påverkade av könsrelationer, både på en materiell och på en ideologisk nivå.[315] I kapitalismen finns en ”[…] stark könssegregering, diskriminering, [och] devalvering av kvinnors arbete och av kvinnor som arbetare”[316]. Kvinnors lönearbete har historiskt befunnit sig under ständig förhandling, vilket gjort kvinnor mer sårbara i förhållande till kapitalets förändrade krav.[317] Kvinnodominerat arbete är också ofta osynliggjort, naturaliserat och undervärderat, inte minst kvinnodominerat omsorgsarbete, som inte självklart betraktas eller belönas som något som kräver kompetens.[318] Detta är i ännu högre utsträckning fallet med rasifierade kvinnors omsorgsarbete, som ofta är placerat längst ner i hierarkin i arbetsorganisationer.[319]

Detta är viktigt att lyfta fram för att understryka att det inte finns någon ”typisk” eller generisk arbetare. Konkreta klasskollektiv är historiskt konstruerade och specifika och kan bestå av kvinnor och män, personer med olika hudfärg, olika kulturer och etniska bakgrunder.[320] Genom att implicit definiera vissa aktörer som universella klassubjekt, som ofta skett i forskning som saknar genusperspektiv, framstår vithet och manligt kön hos specifika historiska aktörer som irrelevant, och hur kön och rasifiering konstituerar klassidentiteter ignoreras.[321] I studier av relationen mellan reproduktivt och produktivt arbete[322], liksom av hur kön och etnicitet både görs genom och formar arbetsdelning, arbetsprocesser[323] och arbetsplatskamp[324] har feministiska forskare teoretiskt och empiriskt utmanat den dominerande representationen av arbetare som vita män i industrin och klass som en isolerad social relation.

I praktiken existerar inga klassrelationer som inte är könade, och inga könsrelationer som inte är påverkade av klass i någon mening, och samma sak gäller för rasifieringsprocesser. Som den ungersk-amerikanska filosofen Agnes Heller understryker beskrev Marx samhället som en förening

av strukturer som samkonstrueras och är länkade till varandra.[325] För oss som subjekt betyder det att vi inte är påverkade av, eller påverkar, endast klassrelationer eller endast könsrelationer, etcetera. Marx formulerade det som att människan är ”summan av de samhälleliga förhållandena”, vilket innebär att hela det samhälle vi lever i finns i oss[326]. I en vetenskaplig analys kan sociala relationer abstraheras och lyftas ut av forskaren, för att det ska gå att undersöka hur de verkar med hänsyn till ett specifikt fenomen som studeras. Fokus kan förändras beroende på vad man undersöker och vilka frågor man vill försöka besvara. Ibland kan klass vara i förgrunden, ibland kön, men i verkligheten kan de inte brytas loss som olika enheter. Utmaningen är snarare att utforska hur dessa dynamiker hänger samman i praktiken.[327]

Den förståelse som jag här skisserat, av arbete som identitetsskapande och som grund för både exploatering och motstånd, och av sociala relationer som historiska och samkonstruerade, ligger till grund för de analyser som presenteras i boken, och utvecklas vidare i dialog med materialet och tidigare forskning om arbete och arbetskonflikter. I det följande avsnittet utvecklar och fördjupar jag diskussionen kring klass som en historisk relation i centrum för samhällsförändring, genom att fokusera på kopplingar mellan mänskligt handlande och mänskligt medvetande i en kontext av klassformering. Detta avsnitt lägger grunden för den diskussion som sedan följer kring subjektivitet i facklig kamp och arbetskonflikter.

Klass som ”görande”

Människors dagliga aktiviteter producerar inte bara det vi behöver för att överleva, utan också oss själva och den värld vi lever i. Sociala relationer skapas, formas, reproduceras och utmanas ständigt i pågående historiska processer.[328] Samtidigt finns det ”[…] en underliggande organisation av dessa aktiviteter vilken resulterar i liknande utfall”[329]. Detta kan kallas för strukturer, men ska inte tolkas som någonting som är statiskt eller avskilt från mänsklig aktivitet.[330] Samhället är inte en mystisk enhet som tvingar oss att agera på ett förutbestämt sätt. Trots att ekonomiska och sociala processer kan skapa förutsättningar för ideologisk och politisk förändring, orsakar inte dessa processer förutbestämda eller ofrånkomliga reaktioner, och förändringen ger inte heller förutbestämda eller ofrånkomliga utfall.[331] Att individens agerande inte är förutbestämt av strukturer betyder dock

inte att individen är helt fri. Som Marx skriver i en klassisk formulering gör ”[m]änniskorna […] själva sin historia, men de gör den inte efter eget gottfinnande, inte under omständigheter som de själva valt utan under omständigheter, som är omedelbart förhandenvarande och nedärvda”[332]. Ett annat sätt att uttrycka det skulle kunna vara att vi påverkas av det som människor har gjort tidigare i historien.

Underordnade grupper kommer alltid att försöka skapa utrymme för tillfredsställandet av sina behov, och därigenom åstadkomma mindre eller större förändringar av strukturer.[333] Arbetskonflikter är sådana tillfällen av social förändring, men vilken riktning och vilka dimensioner förändringen tar är öppet. Som Granberg påpekar i sin studie av sjuksköterskors hot om kollektiva uppsägningar ska förändring inte förstås som en motsats till bevarande. Snarare omfattar förändring också reproduktion. Att studera hur arbetskonflikter påverkar könsrelationer innebär till exempel inte ett antagande om att dessa helt omkullkastas. Förändring omfattar både reproduktion (dock alltid i ny skepnad) och ett ersättande av det som fanns (där avgörande drag förändras och något nytt uppstår).[334] Även om en struktur som helhet reproduceras ser den alltså inte exakt likadan ut som innan. Genom konflikter – kraftmätningar – dras nya linjer över det politiska landskapet, eftersom strider leder till någon form av eftergift, anpassning eller kompromiss. De nya linjerna blir i sin tur de som utmanas eller försvaras i efterföljande konflikter.[335]

Snarare än att studera klass som en statisk struktur som är oberoende av människors handlande, vill jag argumentera för en återaktivering av utforskandet av människors levda erfarenhet av klass, i en kontext av klassformering. Klasser är alltid i ett tillstånd av tillblivande, upplösning och omorganisering i relation till andra klasser, men klassformering ska i det här sammanhanget förstås specifikt som det som händer när arbetare använder kollektiva strategier för att värna eller försvara sina intressen, till exempel genom facklig kamp.[336] Min utgångspunkt är att arbetares maktresurser framför allt är kollektiva och att facklig organisering är en av de tyngsta av dessa.[337] Även om få fackföreningar idag presenterar sig som verktyg för arbetarklassens intressen[338] gör fackföreningarnas syfte och uppbyggnad att de måste betraktas som klassaktörer, oavsett om de själva formulerar sig i klasstermer eller inte[339].

Att klass ska betraktas som ”görande” är ett huvudargument i en av de första och mest inflytelserika studierna om klassformering: historikern E.P. Thompsons *The making of the English working class* från 1963. Thom-

pson definierar där klass som ”[…] något som händer i relationer mellan människor”[340]. När klassrelationer studeras, menar Thompson, måste de alltid vara förkroppsligade i verkliga människor och i en verklig kontext. Thompson vände sig mot marxistiskt influerade teoretikers strukturalism som inte tog hänsyn till människors handlande, eller till klass som en levd erfarenhet. ”Arbetarklassen”, skrev han, i vad som blivit en berömd formulering, ”steg inte upp som solen vid en bestämd tidpunkt, den var närvarande vid sitt eget skapande”[341].

Med sin studie lyfte Thompson fram moral och värderingar som centrala drivkrafter i processer av klassformering, och riktade därmed sökljuset inte bara mot ekonomiska förhållanden, utan även mot arbetarklasskultur och klassmedvetande. Klassmedvetande är enligt Thompson det sätt på vilket klasserfarenheter hanteras i kulturella termer: förkroppsligade i traditioner, värdesystem, idéer och institutionella former. Att allt mänskligt agerande på något sätt filtreras genom kultur är inte samma sak som att klassrelationer bara är en effekt av kultur, eller av språk. Att kultur har betydelse i klassformering innebär heller inte att kultur kan upplösa grundläggande materiella intressen som påverkar politiska konflikter.[342] Klasserfarenheten avgörs i stort av de produktionsförhållanden som människor föds in i, eller ofrivilligt inträder i, och det går att se en logik i hur liknande yrkesgrupper som genomgår liknande erfarenheter reagerar, men på detta går det inte att basera någon lag.[343]

Thompsons bok fick stort inflytande på efterföljande debatter om arbetarklasskultur och klassmedvetande, som båda kan sägas utgöra aspekter av det jag väljer att kalla för subjektivitet. Han pekade på problemen med tendensen att betrakta människors medvetande enbart som en automatisk avspegling av strukturella positioner, och klassmedvetande som något på förhand definierat, som arbetarklassen förväntades ha om den bara vore medveten om sina egna intressen.[344]

Som historikern Howard Zinn konstaterat visar uppror, revolter och kollektiva protester genom historien att klassmedvetande eller andra insikter om orättvisa har många olika nivåer och uttrycksformer.[345] Idag förstår många marxistiskt influerade forskare både mänskligt medvetande och strukturer dialektiskt; som processer som är i ständig rörelse, och få skulle hävda att medvetande är något fixerat eller förutbestämt.[346] Snarare kan man beskriva det som att det sker en ömsesidig påverkan mellan medvetande och struktur. Uppfattningar om verkligheten är socialt genererade och människors förmåga att uppnå sina mål begränsas av objektiva fakto-

rer, men handling ”framkallas” inte av den objektiva situationens struktur, utan beror också på hur situationen uppfattas och tolkas.[347] Strukturer kan helt enkelt förklara varför aktörer kommer att dela vissa gemensamma omständigheter eller intressen, men har däremot mindre att erbjuda när det gäller hur aktörer kommer att reagera på dessa.

Teorier som syftar till att analysera social förändring måste därför ta hänsyn till människors handlande och hur människor själva uppfattar detta. En sådan utgångspunkt är viktig för att vi ska kunna utforska vilken roll fackliga organisationer, politiska partier eller andra sociala rörelser spelar för vår uppfattning om oss själva och världen runt omkring.[348] Även Hyman, som studerar arbetskonflikter på makronivå, menar att utforskande av den subjektiva dimensionen är nödvändigt för att förstå arbetsmarknadsrelationer.[349] Strejker skulle inte äga rum om det inte vore för att arbetare var aktörer med uppfattningar och värderingar som fick dem att tolka arbetsgivarens agerande som orimligt och se kollektivt handlande som en potentiellt framgångsrik strategi.[350]

Strejker har också potential att påverka uppfattningar och värderingar när det kollektiva handlandet skapar nya behov och möjligheter. I nästa avsnitt diskuterar jag teoretiska interventioner kring vad som händer med kollektiv och individer som deltar i kamp för social förändring. Jag inleder med en historisk tillbakablick på det Marx och Engels med flera beskrev som klassmedvetande i arbetskonflikter och facklig organisering. Därefter lyfter jag fram hur samtida marxistiskt inspirerade forskare teoretiserat det kollektiva agerandets betydelse för förändring av subjektivitet.

Arbetskonflikter, fackföreningar och klassmedvetande

Uppfattningen om att facklig kamp och deltagande i arbetskonflikter påverkar människors medvetande är inte ny. Hos Marx och Engels, och hos marxistiska tänkare under 1900-talets första halva, var frågan om klassmedvetande intimt sammanlänkad med synen på strejker och fackföreningar i kapitalismen, närmare bestämt den fackliga kampens funktion i omvandlingen till det socialistiska, klasslösa samhället. Marx och Engels gav från början uttryck för en väldigt optimistisk syn på fackföreningar, där de menade att arbetarnas kollektiva organisering kunde börja som ett medel för att få upp lönerna men efterhand utvecklas till något större. Den fackliga kampen genererade ett klassmedvetande och förvandlade arbetar-

na från en klass ”i sig” till en klass ”för sig”. Engels menade att strejker var ”[…] arbetarnas krigsskola, där de förbereder sig för den stora kampen, som inte längre kan undvikas”[351].

Marx och Engels utvecklade över tid en något mer pessimistisk syn på fackföreningarnas karaktär och vad de kunde åstadkomma, och efter Marx och Engels död fokuserade inflytelserika strömningar inom socialistisk teori framförallt på sådana aspekter av fackliga organisationer som ansågs förhindra ett verkligt utmanande av kapitalismen.[352] En sådan aspekt har varit tendensen till byråkratisering – bland annat i form av att det fackliga ledarskiktet, trots demokratiska målsättningar, har för stort inflytande på medlemmarnas bekostnad, och att expertis samlas hos avlönade företrädare, vilket gör dem svåra att ersätta. Kritiken har också handlat om att den sociala åtskillnaden mellan ledarskikt och medlemmar efterhand ger ledarskiktet mindre intresse av en radikal samhällsförändring, och att den enskilda fackliga organisationen därmed förvandlas från ett medel till ett mål i sig själv. Gräsrotsmilitans blir då ett hot mot den fackliga förhandlingsmodellen och därmed mot ledarskiktets intressen av status quo, och måste därför undertryckas.[353]

Trots en kritisk syn på vad som sågs som fackföreningars inbyggda begränsningar betraktades strejk fortsatt i huvudsak som en arena för utvecklandet av någon form av klassmedvetande, om än inte det socialistiska medvetande som var idealet. Rosa Luxemburg menade att det var i praktisk kamp som arbetarklassen utbildades[354] och Lenin beskrev hur arbetaren ”[u]nder normala, lugna tider gör […] sitt jobb utan att knysta, säger inte emot arbetsköparen och ifrågasätter inte sina villkor” men ”[u]nder strejktider lägger han [sic!] med hög röst fram sina krav, påminner arbetsköparna om alla deras missgärningar, kräver sin rätt, tänker inte bara på sig själv och sin lön, utan också på alla sina arbetskamrater som tillsammans med honom [sic!] lagt ned sina verktyg och kämpar för arbetarnas sak utan att frukta några umbäranden”. Strejkerna hade enligt Lenin ett ”[…] starkt moraliskt inflytande […]”, genom att arbetare ”[…] upptäcker att deras kamrater har upphört att vara slavar och, om så bara för stunden, kommit på jämställd fot med de rika!”[355].

Ju mer fackföreningarna institutionaliserades, desto mindre ansågs de dock kunna rymma och ta vidare den revolutionära potential som fanns i en strejk. Det medvetande som kunde utvecklas i facklig kamp betraktades därför som begränsat; antingen som ofullständigt eller till och med som ett hinder för en socialistisk samhällsomdaning. Lenin menade till exempel i

Vad bör göras? att det faktum att fackföreningarna avspeglade splittringen av arbetarna i olika näringsgrenar och yrken, ledde till ett partikularistiskt medvetande som motverkade möjligheten att enas och kämpa som klass.[356] Kamp för högre löner ansågs som ett uttryck för detta, eftersom det innebar ett snävt fokus på bara den egna yrkesgruppens villkor. Att enbart kämpa för högre löner betraktades som ”ekonomistiskt”, i motsats till idealet om ett bredare politiskt (socialistiskt) medvetande.[357]

Flera forskare har kritiskt diskuterat ensidiga antaganden om klassformering och klassmedvetande.[358] Hyman har framhållit att även om det tveklöst går att hitta många exempel genom historien på institutionalisering och byråkratisering är det problematiskt att formulera en slutgiltig och universellt applicerbar teori om strejker, facklig kamp och klassmedvetande i kapitalismen.[359] Den tidiga marxistiska synen på fackföreningar och strejker, där de betraktades som den gyllene vägen till ett socialistiskt medvetande och i nästa steg ett revolutionärt agerande, lider av ensidighet och brist på nyanser. Det gör även den senare mer pessimistiska uppfattningen, där facklig aktivitet ansågs kunna skapa enbart ett begränsat klassmedvetande och snarare fungera som en bromskloss för samhällsomdaning. Det går inte att dra en skarp linje mellan ”ekonomiska” och ”politiska” strejker som två skilda fenomen – en konflikt innehåller ofta båda dessa element, eller har potential att göra det.[360] Det går inte heller att stanna vid ett visst skede som den naturliga slutpunkten på historien, och därmed utesluta att saker kan komma att förändras – till exempel att odemokratiska eller byråkratiska strukturer i en fackförening kan komma att utmanas under andra förhållanden.[361] Hyman menar att det får betraktas som riskfyllt för en facklig organisation att alltid försöka dämpa missnöje från medlemmarna och avvärja alla arbetskonflikter, eftersom det i längden hotar organisationens existensberättigande. Så länge samhället bygger på att människor inte har makt över det egna arbetet kommer facklig institutionalisering helt enkelt att förbli partiell och osäker.[362]

De statliga attacker mot fackföreningar som under de senaste decennierna genomförts i exempelvis Kanada och Storbritannien, visar dessutom att fackföreningarna betraktats som reella hot mot den nyliberala omvandlingen av samhället, snarare än som krafter som entydigt bidrar till att upprätthålla det kapitalistiska systemet.[363] Som historikern Perry Anderson har argumenterat för måste fackföreningar förstås dialektiskt, både som en del av det kapitalistiska samhälle de bildats och verkar inom, och som ett centralt verktyg för motstånd mot kapitalismen.[364]

Såväl den optimistiska som den pessimistiska uppfattningen om fack-

föreningars funktion saknar en öppenhet för hur människor själva upplever och förstår deltagandet i facklig kamp och i kollektiva aktioner. De osynliggör också betydelsen av de historiskt specifika sammanhang som en arbetskonflikt äger rum inom. Som Hyman konstaterar kan fackligt medvetande variera betydligt mellan olika historiska kontexter, och det kan också förändras snabbt. Deltagande i en strejk – oavsett strejkens signifikans för världshistorien – kan ha stora konsekvenser för de deltagandes subjektivitet; för deras självförtroende och ambitioner. Under vissa omständigheter kan bildningspotentialen i en strejk vara liten, under andra omständigheter kan den vara stor. Ingen generell teori kan förklara kopplingen mellan kampen för materiella förbättringar och utvecklandet av ett visst medvetande. Det är frågor som med nödvändighet måste vara öppna, och som inte besvaras genom universalistiska teoretiska spekulationer utan genom att studera kollektiva praktiker.[365]

I följande två avsnitt behandlar jag det för avhandlingen centrala begreppet solidaritetskulturer, som ska förstås som en precisering av hur jag förhåller mig till subjektivitet i min studie av strejken. I det första avsnittet presenterar jag sociologen Rick Fantasias användning av begreppet, och diskuterar det i relation till feministiska perspektiv på subjektivitet i arbetskonflikter. I det andra avsnittet lyfter jag fram styrkor och svagheter i Fantasias förståelse av solidaritetskulturer, och argumenterar för att en operationalisering av begreppet är produktiv i utforskandet av kommunalares strejkerfarenheter, om hänsyn tas till den specifika kontext av offentliga arbetsmarknadsrelationer och kvinnodominerat välfärdsarbete som strejken ägde rum i.

Arbetskonflikter och solidaritetskulturer

Att utforska människors erfarenheter av arbetskonflikter, bland annat förändringar av subjektivitet, är att försöka fånga den delen av en arbetarrörelses påverkan som inte handlar om de konkreta kraven som genomdrivs. Som sociologerna Francesca Polletta och James M. Jasper har konstaterat omvandlar rörelser även representationer, alltså hur grupper betraktar och förstår sig själva, och hur de betraktas av andra. Därför är frågan om i vilken utsträckning kollektiva identiteter skapas i och genom protester, snarare än att finnas där på förhand, en viktig aspekt av förståelsen av sociala rörelser.[366] Fantasia har med sin bok *Cultures of solidarity*, om lokal

arbetarkamp i USA på 1970- och 1980-talen, gjort en viktig intervention i den teoretiska diskussionen om subjektivitetsprocesser hos arbetare involverade i kollektiv aktion. Fantasias utgångspunkt är att medvetande inte är ett statiskt attribut eller en ägodel som man ”har”, utan en aktiv kulturell process som är komplex och skiftande. Snarare än att föreställa sig att klassmedvetande är ett faktum som finns där och ska upptäckas – något som ska uppstå som ett direkt resultat av klasstrukturens logik – är det enligt Fantasia rimligare att tänka på det som något som historiskt kan bli till under vissa förhållanden, och som aktivt upprätthålls.[367] Eftersom medvetande skapas och förändras genom social aktivitet, argumenterar Fantasia för att det också helst bör studeras i en sådan kontext.

Genom att analysera tre arbetskonflikter visar Fantasia att både de som deltog och verkligheten omkring dem förändrades under konflikternas gång. Hur de som deltar i en strejk uppfattar sig själva och vad de gör är med andra ord inte givet på förhand, utan kan ändras, i en process av meningsskapande. Den kollektiva kampen utgör en kulturell förändring där något nytt uppstår; en ny dimension av verkligheten framträder. Att medvetande inte är något permanent innebär inte att Fantasia hävdar att strejkerfarenheter representerar vardaglig arbetarklasserfarenhet, eller att medvetande som formas i strejker skulle vara mer ”autentiskt”. Snarare behöver det som händer i arbetskonflikter uppmärksammas *just* för att det avviker från det rutinmässiga, och därför också kan belysa den komplexitet och de motsättningar, spänningar och begränsningar som finns i det vardagliga arbetslivet, men som annars inte syns så tydligt.[368]

Fantasia benämner det som skapades mellan arbetarna under de arbetskonflikter han studerade som solidaritetskulturer (”cultures of solidarity”); ”[…] kulturella formationer som uppstår i konflikter, och som skapar och upprätthåller solidaritet i opposition mot den dominerande strukturen”[369]. En solidaritetskultur är alltså ett mothegemoniskt eller oppositionellt fenomen som utvecklas inom ramen för kollektivt agerande.[370] En solidaritetskultur formas av den dominerande kultur den uppstår inom, men utgör samtidigt en utmaning mot det rådande systemet, eftersom solidaritet och jämlikhet utgör en antites till de värderingar om individualism och konkurrens som alstras i kapitalismen.[371] En solidaritetskultur ska inte förstås som något som måste innehålla vissa exakta element eller se ut på ett visst på förhand definierat sätt, utan begreppet används för att kunna studera ett brett spektrum av kulturella praktiker som genereras i arbetsplatskamp. Hur en solidaritetskultur ser ut varierar mellan olika arbets-

konflikter, tidsperioder och olika kollektiv. Solidaritetskulturer kan därför omfatta mer än det snävare begreppet ”klassmedvetande”, även om detta är en del av vad som åsyftas.

Som jag tidigare konstaterat är kön och klass inte fixerade eller atomiska enheter, utan interagerar och är i ständig rörelse. Könsrelationer bidrar till skapandet, formandet, reproducerandet och utmanandet av klassrelationer, och vice versa. Det innebär att social kamp, till exempel en strejk, också medför möjliga förändringar av både klass- och könsrelationer.[372] Briskin har konstaterat att även om arbetskonflikter ofta är uttryck för kampen mellan arbete och kapital, har arbetarna flertalet grupptillhörigheter och identiteter som kan mobiliseras och omvandlas under en konflikt.[373] Om arbete är en central arena för formandet av sociala relationer, och om dessa konstitueras ömsesidigt, innebär det också att medvetande inte är ett uttryck för antingen kön eller rasifiering eller klass, utan att dessa samverkar.[374]

Fantasia har framhållit att gränserna för kvinnlig militans är snävare än för manlig; att det finns krav på att kvinnor i arbetskonflikter inte får överskrida normer för hur kvinnor ska bete sig.[375] Samtidigt har detta utmanats historiskt, i arbetarkvinnors konkreta, men ofta mindre synliggjorda, praktiker. Det antyder att arbetskonflikter har potential att utmana eller förändra traditionella könsroller. Genusvetaren Margaret Fonow argumenterar i sin studie av kvinnliga stålverksarbetares strejkdeltagande för att arbetskonflikter kan blottlägga sprickor i den rådande kulturen och möjliggöra formandet av solidaritetskulturer, vilket i sin tur kan utmana normativa manuskript för görandet av kön och erbjuda ett utrymme för formandet av nya identiteter.[376] Det kan handla om kortvariga förändringar, men visar likväl att sociala relationer inte är statiska, utan görs och förändras i våra materiella praktiker där arbete har en central roll.

Briskin använder uttrycket ”gendering labour militancies” för att beskriva att kön både mobiliseras, motarbetas och omvandlas i arbetsplatskamp och att dessa processer också formar kampen.[377] Att kön mobiliseras kan handla om att en strejk tar sin utgångspunkt i upplevelser av en könad klassojämlikhet, så som kvinnors lägre löner eller osynliggörandet av kvinnodominerat arbete. Ibland utformas särskilda strategier som speglar detta, exempelvis när arbetets könade karaktär används för att skapa uppmärksamhet kring de strejkandes krav.[378] Kön utmanas eller motarbetas när ett strejkande kollektiv ifrågasätter eller tar avstånd från könade förståelser av arbete, och att kön omvandlas syftar på olika förändringar av könsre-

lationer som kan ske under eller efter en arbetskonflikt. Ett exempel på detta är sociologen Burcu Sakas studie av strejkande manliga och kvinnliga metallarbetare i Turkiet. Saka visar att själva strejkaktionen, liksom den process av facklig organisering som sedan följde, utmanade den rådande könsarbetsdelningen på fabriken.[379]

Såväl feministiska forskares argument om medvetandeförändringar i arbetskonflikter som Fantasias konceptualisering av solidaritetskulturer bygger på tanken om att när ramarna man verkar inom ifrågasätts och utmanas genom kollektivt handlande, kan det ge de som är involverade vidare möjlighetshorisonter. Det kan handla om att facklig aktivism får arbetare att se bortom sin individuella situation och se sig själv i andra. Det kan också handla om att man tydligare uppfattar olika typer av hierarkier och auktoritetsstrukturer på arbetsplatsen. I förlängningen har konflikter på arbetsplatsen potential att synliggöra sådana hierarkier och motsättningar också i resten av samhället. Genom att den egna tillvaron under en strejk i högre utsträckning organiseras enligt kollektivistiska principer, kan den fackliga aktiviteten visa på andra sätt att leva. Under konfliktens gång kan ett bredare politiskt medvetande utvecklas, men det måste inte bli så. Det centrala är att i en strejk konfronteras individualism av kollektivism genom konkret handling. Oavsett om en vision om ett framtida, nytt samhälle uttrycks, eller om en, enligt radikala forskare ”korrekt” uppfattning om samhällets ojämlika strukturer existerar, kan byggandet av solidaritet i de processer av ömsesidighet som kollektiv organisering innebär, representera ett praktiskt försök att omstrukturera mänskliga relationer.[380]

Styrkor och svagheter i begreppet solidaritetskulturer

Sociologen Tom Langford har kritiskt diskuterat antaganden om förändringar av subjektivitet i arbetskonflikter, bland annat Fantasias teori om solidaritetskulturer. Han menar att eftersom en arbetskonflikt är en stor händelse i en persons liv, en händelse som omfattar känslosamma erfarenheter som inte tillhör vardagen, är det inte förvånande att en del människor upplever att deras världsbild har förändrats. Det är dock sannolikt, menar han, att även om arbetare känner att strejken påverkat dem mycket, kommer vissa uppfattningar att kvarstå.[381] Han hävdar också att för de flesta som deltar, som inte tillhör den mest aktiva kärnan, handlar det om små förändringar i hur man ser på världen. Enligt Langford är det endast ett

fåtal arbetare som ”internaliserar” solidaritet, alltså fortsätter att bära den efter strejkens slut.[382] Hans slutsats är att alla som deltar i en strejk inte upplever den på samma sätt, och enbart deltagande behöver inte innebära stora förändringar av en persons politiska medvetande. Därför är det viktigt för forskare att skilja mellan olika typer av förändringar, och att vara medveten om att vissa förändringar inte nödvändigtvis implicerar andra.[383]

Även om slutsatsen i sig är rimlig uppfattar jag Langfords invändningar som baserade på ett missförstånd av vad Fantasia menar med solidaritetskulturer. Fantasias poäng är just att solidaritetskulturer är kontextbundna, och att de kan vara både kortvariga och långvariga. Precis som att uttryck av arbetarklassolidaritet underskattats i forskning, menar Fantasia att det också finns en bristande förståelse för att sådana uttryck ofta har en ömtålig, fragmentarisk och defensiv karaktär.[384] Jag tolkar således inte begreppet som att det förutsätter att varje enskild deltagare i en strejk måste “internalisera” solidaritet, att alla som deltar i en arbetskonflikt måste uppleva den på samma sätt, eller att människors hela världsbild måste förändras. Snarare handlar det om att det kollektiva agerandet kan synliggöra nya aspekter av tillvaron, så som behovet av kollektivism eller sprängkraften som kan finnas i att hålla ihop och kämpa tillsammans.

Langford presenterar en annan invändning som jag uppfattar som mer relevant, och det är att teorin om solidaritetskulturer inte tar hänsyn till erfarenheter som kan ha ägt rum innan strejken i fråga, och hur redan existerande strukturer, så som en facklig organisation, påverkar vad som händer i strejken.[385] Som sociologen Vivek Chibber påtalat är även institutionella förutsättningar, som till exempel förekomsten av en strejkkassa, relevanta för möjliggörandet av byggandet och upprätthållandet av solidaritet i en arbetskonflikt.[386] Fantasia konstaterar i sin bok att arbetsvillkoren och den dagliga sociala interaktionen mellan de anställda på en av arbetsplatserna han studerade hade skapat en grund för samarbete och ömsesidig tillit[387], och att själva existensen av en facklig organisation gav arbetarna känslan av grundtrygghet och att de hade rätt att kräva saker av arbetsgivaren[388]. Fackföreningen diskuteras dock inte i *Cultures of solidarity* som en arena i vilken praktiserande av solidaritet och kollektivism skulle kunna ligga till grund för den solidaritetskultur som sedan utvecklas under en arbetskonflikt.

Feministiska strejkforskare har också kritiskt diskuterat bristande hänsyn till tidigare politiska och organisatoriska erfarenheter i undersökningar av kvinnodominerade arbetskonflikter, en brist som lett till ensidiga

antaganden om medvetandeförändringar. Genom att visa på variationer både inom och mellan olika kvinnokollektiv har de problematiserat vad som uppfattas som romantiserande och förenklade tolkningar av kvinnors deltagande i kollektiva mobiliseringar.[389] Dessa studier har synliggjort problemen med det inflytelserika narrativ där arbetarkvinnor framställts som oskrivna blad, för vilka deltagande i en strejk med nödvändighet innebär en förvandling från en apolitisk och familjecentrerad tillvaro, till ett nytt liv som revolutionära och feministiska subjekt. Sociologerna Jean Spence och Carol Stephenson har i en analys av kvinnors deltagande i stödarbetet för den brittiska gruvstrejken 1984–1985 framhållit betydelsen av ideal eller principer för valet att delta i kollektiv mobilisering och argumenterat för att kvinnors aktivism snarare karaktäriserades av kontinuitet, där de som var socialt eller politiskt engagerade före strejken också tenderade att vara det efteråt. Erfarenheten av strejken var central i kvinnornas liv, och aktivismen förstärkte solidariteten och bar på en kraftfull emotionell laddning associerad med politisk kamp, men dess konkreta påverkan på kvinnornas respektive framtid, personligt och politiskt, varierade beroende på deras tidigare omständigheter.[390]

Historikerna Florence Sutcliffe-Braithwaite och Natalie Tomlinson har i en studie av samma strejk visat på en begränsande dikotomi mellan vardaglighet (”ordinariness”) och politiskt medvetande, som gjorde att kvinnorna underströk det vardagliga och ”opolitiska” för att främja sina politiska syften. ”Den autentiska arbetarklasskvinnan”, skriver de, ”skulle vara opolitisk, i kontrast till männen som strejkade”.[391] Spence och Stephenson har också argumenterat för att kvinnliga strejkaktivister visade upp olika subjektspositioner för olika åhörare, baserat på vad de bedömde som strategiskt i olika sammanhang.[392]

Dessa studier ska inte tolkas som ett avvisande av betydelsen av strejkerfarenheter för utforskandet av subjektivitet, utan visar snarare på vikten av att som forskare ha en öppenhet för olikheter och nyanser i materialet. Det kan handla om hur eventuella förändringar av de deltagandes medvetande tar sig uttryck, i vilken utsträckning det sker och vilken betydelse människors bakgrund, tidigare erfarenheter av kollektiv mobilisering och ideologiska uppfattningar har för subjektivitetsskapande i enskilda konflikter. Mitt val att intervjua fackligt aktiva kommunalare, varav flera med ett mångårigt engagemang, innebär att jag ser tidigare fackliga erfarenheter som potentiellt betydelsefulla för intervjupersonernas upplevelser av strejken. Jag utgår från att någon form av fackligt och politiskt medvetande

redan existerade innan strejken bröt ut, och är bland annat intresserad av huruvida intervjupersonerna upplever att det förändrades med strejken, och i så fall på vilket sätt.

En sista viktig nyansering av antagandet om en spontan framväxt av solidaritetskulturer i arbetskonflikter har lyfts av Fantasia själv, när han i en senare utsaga påpekade att han i *Cultures of solidarity* missade att situationer där det sker ett tydligt brott mot vardagen – situationer som Fantasia kallar för kriser oavsett om dessa upplevs positiva eller negativa eller både och – inte bara kan skapa nya möjligheter, utan också nya begränsningar. Exempel på sådana kriser är attacker mot facklig organisering, kraftigt ökad arbetslöshet, eller andra omständigheter där kollektivism inte underlättas, utan snarare försvåras.[393]

Det är med andra ord ingen lätt eller självklar väg från det Marx kallade ”klass i sig” till det han kallade ”klass för sig”. Starka krafter verkar i motsatt riktning, inte minst olika interna skiktningar. Inom alla grupper av arbetare finns motstridiga intressen som inte underlättar klassolidaritet. Under vissa omständigheter kan arbetare välja att vara delaktiga i kollektivt agerande för att uppnå bättre villkor, och under andra omständigheter välja utestängande eller individuella överlevnadsstrategier.[394] Eftersom klassformering är en mödosam och utmanande process, sårbar och med osäkert utfall, gäller det också formerandet av klassmedvetande eller klassidentitet. En solidaritetskultur uppstår således inte med självklarhet bara för att vardagen ”störs” av en exceptionell situation, och inte heller för att denna situation är en strejk. Det krävs en kombination av vissa förutsättningar och aktivt och medvetet handlande från de som deltar. Men just det faktum att solidaritet inte är en självklarhet, gör att det blir särskilt intressant att studera när det trots allt uppstår i kollektiv mobilisering.

För att sammanfatta diskussionen om solidaritetskulturer ser jag begreppet som produktivt, eftersom det har potential att rymma mer än det som brukar benämnas klassmedvetande. Begreppet har också den fördelen att en solidaritetskultur inte är något exakt, vars förekomst kan bedömas utifrån en på förhand bestämd mall. Istället förstås solidaritetskulturer som processer i sin kontext, med hänsyn till gruppdynamik och de institutionella sammanhang som genererar och formar dem.[395] Sådana processer kan variera mellan olika strejker och olika tidsepoker, liksom mellan olika strejkande kollektiv. En strejk är aldrig generisk (allmängiltig eller utan särskilda kännetecken), och detsamma gäller för de arbetare som deltar i den. Både en strejk och de strejkande existerar i ett visst historiskt ekonomiskt

och politiskt sammanhang och inom de särskilda maktrelationer som karaktäriserar arbetet i fråga.[396]

Liksom de vilda strejkerna på 1970-talet hade sina specifika förutsättningar ägde också Kommunalstrejken 2003 rum i en viss samhällelig kontext. För fyra decennier sedan var rationaliseringar och ökad arbetsintensitet några av orsakerna till att yrkesgrupper med låga löner och låg status gick ut i strejk.[397] På motsvarande sätt måste de senaste tjugo årens arbetskonflikter i offentlig sektor förstås mot bakgrund av att välfärden genomgått genomgripande förändringar, som för kommunalarna påverkat både deras konkreta arbetssituation och deras relation till det omgivande samhället, inklusive den arbetarrörelse Kommunal är en del av.[398] Som tidigare forskning visat spelar det faktum att en arbetskonflikt äger rum i offentlig välfärdssektor roll för både taktik, strategier, fackligt medvetande och förutsättningarna att få genomslag för de krav som ställs.[399] Det är alltså rimligt att anta att det finns skillnader mellan vilda strejker i tillverkningsindustrin och lagliga strejker i välfärden, mellan strejker i USA eller strejker inom ramen för den svenska modellen, eller mellan strejker på en enskild arbetsplats och nationella strejker, när det gäller hur solidaritetskulturer kan uppstå och se ut. I analysen av solidaritetskulturer i Kommunalstrejken måste dessa faktorer vävas in.

Jag går nu vidare till att diskutera två andra för studien centrala begrepp – erkännande och omfördelning – som i analysen av intervjupersonernas berättelser används för att utforska hur de beskriver strejkens mål och mening, och för att utveckla förståelsen av den karaktär som solidaritetskulturer fick i strejken.

Erkännande och omfördelning i kamp för social förändring

I intervjupersonernas berättelser om strejken spelar strävan efter både erkännande och omfördelning en central roll, inte minst när det handlar om bakgrunden till konflikten och vad intervjupersonerna hoppades uppnå genom strejken. Att intervjupersonerna återkommande talar om behovet av ekonomisk omfördelning är inte så förvånande, eftersom Kommunals krav i strejken handlade om höjda löner. Erkännande har dock också visat sig ha en avgörande och mångfacetterad betydelse, kopplad till undervärderingen av det reproduktiva välfärdsarbetet.

Syftet med den här delen av kapitlet är att, utifrån feministiska och marxistiska interventioner, kritiskt diskutera den förståelse av begreppen erkännande och omfördelning som blivit dominerande genom filosofen Nancy Frasers teoretiska modell[400], specifikt den stabila uppdelning mellan erkännande och omfördelning och mellan olika kollektiv som karaktäriserar Frasers abstrakta och normativa angreppssätt. Jag argumenterar istället för ett förhållningssätt där begreppen används analytiskt, och prövas i utforskandet av kommunalarnas strejkerfarenheter. Diskussionen om erkännande och omfördelning utvecklas sedan vidare i dialog med intervjupersonernas berättelser, framför allt i kapitel 6, som analyserar hur intervjupersonerna beskriver bakgrunden till strejken.

Frasers teoretiska modell

Begreppen erkännande och omfördelning har, sedan Frasers uppmärksammade artikel i tidskriften New Left Review 1995, varit centrala i feministiska debatter om villkoren för social förändring i en nyliberal era, och har använts flitigt av samhällsvetenskapliga forskare. I det här avsnittet presenterar jag kort Frasers teoretiska modell för hur erkännande och omfördelning kan förstås i sociala rörelsers kamp för rättvisa, en modell som får sägas ha haft ett avgörande inflytande över den samtida feministiska förståelsen av dessa begrepp.

När Fraser skrev sin omtalade artikel var hennes utgångspunkt en kritik av vad hon uppfattade som en pågående negativ utveckling bland västvärldens sociala rörelser, där ”[k]ulturellt herravälde ersätter exploatering som den fundamentala orättvisan [...] [o]ch kulturellt erkännande tränger undan socioekonomisk omfördelning som botemedlet för orättvisa och målet med politisk kamp”[401]. I en uppföljande artikel utvecklade hon sin problembeskrivning, och tecknade bilden av en värld med ökad marknadsanpassning och ojämlikhet, där socialistiska ideal inte längre sågs som legitima och där det saknades en trovärdig vision för en alternativ världsordning.[402] Den ideologiska förskjutning mot identitetspolitik som Fraser kritiserade skedde, menade hon, vid exakt den tidpunkt då förstärkt fokus på omfördelning var det som behövdes.[403] Frasers mål var att utveckla en kritisk teori kring hur kamp för erkännande skulle gå att kombinera med kamp för omfördelning, där förståelsen av erkännande inte skulle bygga på identitet och därmed befästa skillnader mellan grupper. Samtidigt ville hon förebygga en återkomst av vad hon betraktade som en klassredukti-

onistisk/ortodox marxistisk vänster, där omfördelning var det enda som gavs utrymme.[404]

Frasers grundantagande är att socioekonomisk orättvisa (exploatering, ekonomisk marginalisering, fattigdom) och kulturell eller symbolisk orättvisa (kulturell dominans, icke-erkännande, brist på respekt) är två olika former av underordning som kräver olika former av botemedel. Ekonomisk orättvisa behöver bekämpas med politisk-ekonomisk omstrukturering (omfördelning), medan kulturell rättvisa kräver kulturell eller symbolisk förändring (erkännande). Enligt Fraser utsätts vissa underordnade kollektiv för socioekonomisk orättvisa, och är därför i behov av ekonomisk omfördelning. Andra grupper drabbas av kulturell eller symbolisk orättvisa och behöver erkännande.

Arbetarklassen är enligt modellen typexemplet på den första kategorin, och har inget behov av erkännande, eftersom dess politiska mål är att avskaffa sig själv som klass.[405] Arbetarklassen lider visserligen också av kulturell orättvisa, menar Fraser, men detta är bara en effekt av den ekonomiska strukturen, där kulturell nedvärdering legitimerar fortsatt ekonomisk underordning.[406] En underordnad sexualitet, å andra sidan, behöver enligt Fraser kulturellt erkännande. Fraser menar att det också finns kollektiv i mitten av spektret, så kallade bivalenta kollektiv[407], eller vad hon senare kallar tvådimensionellt underordnade grupper[408]. Sådana kan drabbas av både socioekonomisk snedfördelning och kulturellt icke-erkännande. Ingetdera är resultatet av det andra, menar Fraser, utan dessa orättvisor kan spåras till två olika maktordningar: den ekonomiska strukturen och samhällets statusordning. Både kvinnor och personer som rasifieras är enligt Fraser sådana kollektiv, och behöver därför både ekonomisk omfördelning och erkännande.[409]

Kritiska interventioner och omarbetningar

Frasers texter om omfördelning och erkännande har gett upphov till en intressant och viktig feministisk debatt om ojämlikhet och social förändring, där ett antal kritiska interventioner har gjorts som är relevanta för en utveckling av begreppen erkännande och omfördelning. Ett centralt tema i debatten är den skarpa åtskillnad som Fraser gör mellan ekonomisk orättvisa/omfördelning och kulturell orättvisa/erkännande. Queerforskaren Judith Butler anklagar Fraser för att förutsätta en stabil åtskillnad mellan det materiella och det kulturella, och menar att Fraser därmed bortser från

Marx analys av hur det kulturella och ekonomiska i kapitalismen *konstruerades* som separata sfärer genom arbetsdelning.[410] Även statsvetaren Jacinda Swanson har understrukit att samhället i verkligheten inte består av olika sfärer, utan att varje praktik i grunden utgörs av en komplex uppsättning av politiska, kulturella och ekonomiska processer eller existensbetingelser. Det innebär att inga sociala fenomen är enbart ekonomiska, kulturella eller politiska. Att överkomma förtryck, oavsett dess form, kräver därför sannolikt ett omvandlande av en bred uppsättning av kulturella, ekonomiska och politiska praktiker.[411]

En annan kritik kretsar kring Frasers förståelse av olika kollektiv i kampen för rättvisa. Statsvetaren Iris Marion Young påpekar att Fraser framställer arbetarklassen, liksom queera rörelser, som betydligt mer endimensionella än vad de är, och kritiserar henne för att påtvinga den komplexa verkligheten en förenklad och dikotom modell.[412] Young menar, liksom Swanson, att delar av Frasers beskrivning strider mot hennes eget åtagande att endast göra analytiska, och inte verkliga, åtskillnader mellan ekonomi och kultur. Även filosofen Linda Martín Alcoff har argumenterat för att Frasers modell skymmer mer än vad den förtydligar när den ställs mot verkligheten. I verkliga kollektivs strävan efter samhällsförändring, konstaterar hon, måste också känslor av underlägsenhet adresseras om kamp för ekonomisk omfördelning ska vara möjlig.[413]

Invändningar har också riktats mot den historieskrivning som utgör premissen för Frasers kritik av samtida sociala rörelser. Filosofen Nanette Funk menar att Frasers kontrastering av samtida feminism mot 1970-talets kvinnorörelse bygger på generaliseringar och förenklingar av båda. 1970-talets feminism var inte, argumenterar Funk, i huvudsak antikapitalistisk, och att beskriva dagens feminism som genomgående koopterad av nyliberalismen är att missa alternativa mottendenser.[414] Kritik mot Frasers genealogi har också framförts av filosofen Axel Honneth, som menar att beskrivningen av hur erkännande av olikheter och identitetspolitiska krav kommit att dominera samtida sociala rörelser felaktigt bygger på antagandet att rörelser som verkat historiskt inte har strävat efter ett erkännande av de egna värderingarna eller det egna sättet att leva. Som exempel på rörelser som både fokuserat på omfördelning och erkännande nämner Honneth kvinnorörelsen, det antikoloniala motståndet och kampen mot slaveriet.[415] Även Poletta och Jasper har kritiserat antaganden om att identitet utgör en motsats till intresse, och att identitetsbaserade rörelser och intressebaserade rörelser skulle vara varandra uteslutande.[416]

Enligt Honneth har erkännande en central betydelse, inte för att det uttrycker mål som är specifika för dagens sociala rörelser, utan för att erkännande är nyckeln till att utforska erfarenheter av orättvisor generellt, både historiskt och i samtiden, där respekt och värdighet är avgörande.[417] I en debatt med Fraser argumenterar han för att även fördelningsmässiga orättvisor måste förstås som ett uttryck för bristande respekt, eftersom kapitalismen är en ”institutionaliserad erkännande-ordning”, där materiell fördelning äger rum i enlighet med etablerade värdeprinciper. Det som motiverar individer eller kollektiv att ifrågasätta den rådande sociala ordningen och delta i motstånd är enligt Honneth en moralisk upplevelse av bristande respekt, och han ser detta som den motiverande faktor som utgör grunden för alla sociala konflikter. Hos Honneth får spänningen mellan ekonomiska och kulturella strider därför en sekundär betydelse, genom att den snarare anger det sätt på vilket bristen på respekt upplevs i olika kontexter.[418]

I debatten med Honneth har Fraser fördjupat sin förståelse av erkännande och omfördelning, och de dimensioner av ojämlikhet som hon menar att de är knutna till. Hon har understrukit att målet för henne är det jämlika deltagandet; att alla vuxna i ett samhälle tillåts interagera med varandra som jämlikar. Det jämlika deltagandet förutsätter både att fördelningen av materiella resurser är sådan att den garanterar människor oberoende och möjlighet att ha en röst, och att institutionaliserade kulturella värdemönster uttrycker jämlik respekt för alla och därmed garanterar lika möjligheter att uppnå social aktning.[419] För Fraser innebär en klasstruktur att samhället har institutionaliserat ekonomiska mekanismer som systematiskt förvägrar några de medel och möjligheter som behövs för att delta jämlikt i det sociala livet.[420] Att ett samhälle har en statusmässig hierarki betyder att det finns institutionaliserade kulturella värdemönster som förvägrar några det erkännande de behöver för att delta fullt ut i social interaktion.

En klasstruktur och en statusmässig hierarki utgör båda hinder för jämlikt deltagande och är därför också att betrakta som orättvisa. Status och klass är dock enligt Fraser associerade med analytiskt distinkta dimensioner av rättvisa/orättvisa. Generellt, menar Fraser, handlar statusmässig orättvisa om brist på erkännande. Den kan ackompanjeras av ekonomisk snedfördelning, men behöver inte göra det. På motsvarande sätt handlar den essentiella klassorättvisan om ekonomisk snedfördelning. Den kan i sin tur ackompanjeras av brist på erkännande, men inte nödvändigtvis.[421]

Frasers uppdaterade slutsats är att varje praktik måste behandlas som simultant ekonomisk och kulturell, om än inte nödvändigtvis i samma omfattning, och utan att något av perspektiven reduceras till det andra. Omfördelning och erkännande, menar hon, svarar inte mot två självständiga, verkliga samhälleliga domäner i form av ekonomi och kultur, utan utgör två analytiska perspektiv. Erkännandeperspektivet, menar hon, kan användas för att identifiera de kulturella dimensionerna av vad som vanligtvis ses som omfördelningsfrågor, och erkännandeperspektivet för att rikta fokus mot de ekonomiska dimensionerna av vad som vanligtvis betraktas som frågor om erkännande. Därmed kan rättvisan i varje social praktik bedömas från två analytiskt distinkta och normativa utgångspunkter, och frågan kan ställas om praktiken i fråga fungerar för att garantera både de ekonomiska och kulturella villkoren för jämlikt deltagande, eller om den underminerar dem.[422]

Erkännande, omfördelning och välfärdsarbetares levda erfarenhet

Fraser har efterhand medgett att så gott som alla förtryckta kollektiv i den verkliga världen är bivalenta (eller tvådimensionella[423]) och att verklig underordning ofta involverar båda orättvisedimensionerna[424]. Men trots konstaterandet att i princip all ojämlikhet i praktiken kan förstås som tvådimensionell, har detta inte påverkat grundprinciperna för den analytiska modellen, eller hur den appliceras. Även efter brasklappen om att så gott som alla verkliga kollektiv är tvådimensionella, är de fortsatt placerade bredvid varandra som separata, och erkännande och omfördelning som två skilda perspektiv som svarar mot analytiskt distinkta ojämlikhetsdimensioner.

Medan diskussionen om nyliberalismens inverkan på feminism och på andra sociala rörelser är fortsatt relevant[425], och Frasers texter har varit viktiga bidrag till återförandet av ekonomisk omfördelning på den feministiska teoretiska agendan, är modellen därför ändå problematisk. Målet för Fraser är både att analysera sociala rörelsers kamp för rättvisa och att erbjuda en teori om rättvisa som underlättar deras strävanden. Om villkor och förutsättningar för kollektiv kamp för social förändring är vad modellen är tänkt att belysa, är, som Alcoff har påtalat, en bristande förståelse för sociala relationer och verkliga kollektiva gemenskaper och rörelser oundvikligen en svaghet.[426] För att kategorier och förklaringsmodeller ska

fungera måste de göra det i relation till de eller det som de utformades för att representera.[427] En analytisk modell behöver ta hänsyn till att klass formar vissa könsbetingelser, och att klass och kön därför inte kan förstås som separata från varandra. Kön organiseras och upplevs olika när det bryts genom prisman för klass (och ”ras”-olikheter).[428] I den verkliga världen ingår vi med andra ord aldrig bara i *ett* kollektiv, och ett kollektiv är också alltid en del av ett annat.

Frasers modell har blivit så inflytelserik att omfördelning och erkännande som begrepp idag snarast tas för givna, både i genusvetenskapliga och populärfeministiska sammanhang. I en svensk kontext har de fått en status som i det närmaste teoretiskt neutrala och universellt applicerbara. Forskare eller aktivister kan visserligen ha olika uppfattningar om huruvida det ena eller det andra är viktigast eller mest intressant att diskutera, men modellens grundpremisser – begreppens innehåll och relationen dem emellan – ifrågasätts sällan. Som Smith har observerat tenderar levande relationer som klass och kön, eller praktiker som omfördelning och erkännande, att bli fixerade när de görs till teoretiska begrepp. Begreppet eller teorin undantränger sedan ”originalet”, och behandlar det som ett uttryck för, eller ett resultat av, begreppet eller teorin.[429] Begreppen får eget liv, och verkligheten förväntas spegla dem. Frasers resonemang att både omfördelning och erkännande är legitima anspråk och måste ”harmoniseras programmatiskt”[430] är symptomatiskt för ett sådant abstrakt angreppssätt, ett angreppssätt som ovillkorligen kolliderar med föremålen för den analytiska modellen; levande, komplexa och heterogena sociala rörelser och kollektiv.

Jag delar Smiths ambition att vi istället ska försöka behandla analytiska begrepp som arenor för att undersöka de sociala relationer som uttrycks i dem. Världen finns till i och med verkliga människors aktiviteter, och teoribyggande kan inte helt skiljas från analys av levda erfarenheter. Som sociologen Anna Pollert argumenterat är utforskande av mänsklig praktik och erfarenhet en förutsättning för att teori ska kunna utvecklas som en tolkande och analytisk aktivitet.[431] Om teoretiska meningsskiljaktigheter uppstår kan de benas ut genom en återgång till processer som kan iakttas, alltså verkliga människors faktiska handlingar. När utgångspunkten är det konkreta, i den här studien människors erfarenheter av en strejk, och en rörelse mot det teoretiskt abstrakta sker därifrån istället för tvärtom, finns potential för att uppnå en mindre statisk eller förenklad förståelse av sociala relationer och de begrepp som används för att analysera dem.[432]

Jag ser således erkännande och omfördelning som relevanta begrepp om de hjälper oss att förstå hur olika kollektiv upplever och konceptualiserar ojämlikhet, samt hur krav på ökad rättvisa formulerats i olika kontexter. Medan Frasers användning av begreppen är normativ, där syftet är att argumentera för en viss väg framåt för samtida rörelser, är min användning analytisk. Det betyder att min utgångspunkt inte är att en specifik modell är att föredra, utan att jag använder begreppen för att utforska vissa teman i intervjupersonernas berättelser om strejken. Jag undersöker vad som händer med begreppen när välfärdsarbetares levda erfarenhet av arbetskonflikter blir utgångspunkten. Är begreppen användbara för att analysera och teoretisera intervjupersonernas erfarenheter, och i så fall, på vilket sätt? Vad får detta för konsekvenser för förståelsen av erkännande och omfördelning?

Avslutande reflektioner

I utmejslandet av ett teoretiskt ramverk för att förstå intervjupersonernas strejkerfarenheter har jag kritiserat två olika men relaterade epistemologiska tendenser som präglat samhällsvetenskaplig forskning under de senaste decennierna. Den första handlar om *vad* som placeras i centrum när klass studeras, där det skett ett skifte från arbete och ekonomi till språk och kultur. Den andra är en förskjutning av *hur* klass förstås; från en kollektiv och historisk relation, som är central i kollektiv mobilisering och försök till samhällsförändring, till en i första hand individualiserad och ahistorisk erfarenhet, där klass blir en kategori bland många.[433]

I kapitlet har jag lokaliserat min avhandling inom en marxistisk och feministisk tradition, som förstår klass, kön och rasifiering som historiska relationer som skapas genom mänsklig praktik.[434] Arbete är centralt i människors liv, bland annat för konstruktionen av subjektivitet, och utgör en bas för såväl underordning som solidaritet och motstånd. Inom denna marxistiska feministiska tradition ansluter jag mig till de som betraktar klassrelationer, formade och levda genom andra sociala relationer som kön och etnicitet, som fundamentala för samhällets politiska, ekonomiska och sociala organisation, och därmed också för förändring av samhället.

Jag har länkat teoretiska interventioner kring facklig organisering, arbetskonflikter och subjektivitet till historiska marxistiska debatter om fackföreningars karaktär i kapitalismen och arbetarklassens medvetande,

och argumenterat för en dialektisk förståelse av fackföreningar, som både inbäddade i det rådande ekonomiska och politiska systemet och grundläggande verktyg för kollektivt motstånd mot ekonomisk exploatering och underordning. Frågan om det som marxister och feminister historiskt tenderat att benämna som medvetande i facklig kamp, och som kan rymmas inom det vidare och därför mer användbara begreppet subjektivitet, behöver utforskas empiriskt och i relation till de specifika förhållanden som råder.

Jag använder mig av begreppet solidaritetskulturer för att utforska subjektivitet i Kommunalstrejken. Begreppet syftar på oppositionella kulturer som har potential att uppstå mellan arbetare i arbetskonflikter, och som kan omfatta omvandlingar av subjektivitet.[435] Begreppet är dynamiskt eftersom en solidaritetskultur inte är något fast, utan en process som måste studeras i sin specifika kontext. Jag har argumenterat för att ett användande av begreppet förutsätter att hänsyn tas till hur olika sociala relationer – inte bara klass – format och formats av strejkprocessen.[436] Hänsyn behöver också tas till det nedlagda arbetets karaktär, och de politiska och ekonomiska förhållanden som omgärdar den sektor de strejkande arbetar inom.

Avslutningsvis har jag presenterat en kritisk läsning av den förståelse av begreppen erkännande och omfördelning som blivit dominerande genom filosofen Nancy Frasers teoretiska modell, framför allt den skarpa åtskillnad mellan olika orättvisedimensioner och kollektiv som genomsyrar Frasers konceptualisering av sociala rörelsers kamp.[437] Jag har argumenterat för ett analytiskt angreppssätt där begreppen prövas i utforskandet av kommunalarnas strejkerfarenheter. Som jag kommer att visa i avhandlingens empiriska kapitel är en viss artikulering av problematiken erkännande/omfördelning inbegripen i de solidaritetskulturer som formerades i strejken.

I nästa kapitel kontextualiserar jag strejken genom att översiktligt presentera Kommunal som facklig och politisk aktör, särskilt med avseende på för Kommunal utmärkande karaktärsdrag och utmaningar. Jag diskuterar också förbundets roll i uppbyggnaden och omvandlingen av den svenska välfärdsstaten, och skisserar en förståelse av välfärdsstaten som klass- och könskompromiss med avgörande betydelse för kampen om Sveriges politiska utveckling.

4.

VÄLFÄRD OCH LÖNEKAMP I ETT HISTORISKT PERSPEKTIV – KOMMUNAL SOM FACKLIG OCH POLITISK AKTÖR

Inledning

I det här kapitlet presenterar jag organisationen Svenska Kommunalarbetareförbundet, som till vardags går under namnet Kommunal. Jag vill ge läsaren en grundläggande förståelse av den aktör som gick ut i strejk 2003 och placera Kommunal och kommunalarbetarna i en övergripande facklig och politisk historisk kontext. Kapitlet bygger på forskning om Kommunal som inspirerat mitt arbete.[438] Det är framför allt forskning som fångar en rad konfliktytor och utmaningar för förbundet. Jag har organiserat min läsning utifrån teman som framträtt som centrala i mina intervjupersoners berättelser. Genom tematiska tillbakablickar på Kommunals historia vill jag visa att denna präglats av kontinuitet när det gäller flera av de frågor och dilemman som omförhandlades och återaktualiserades genom strejken 2003.

Jag inleder med en kort tillbakablick på Svenska Kommunalarbetareförbundets bildande 1910. Därefter lyfter jag fram två faktorer som är utmärkande för Kommunal som fackförbund. Den första är den förvandling av kommunalarbetarkollektivet som skett från bildandet av förbundet för drygt 120 år sedan till idag, där den nutida heterogeniteten i medlemssammansättningen gett upphov till att Kommunal ibland kallas för ett LO i miniatyr eller ”lilla LO”.[439] Den andra utmärkande faktorn är att

majoriteten av medlemmarna arbetar i den offentliga välfärdssektorn, och därmed har politiskt valda arbetsgivare. Dessa två karaktärsdrag påverkade strejkens förutsättningar och dynamik, vilket jag återkommer till i avhandlingens empiriska kapitel (6–10).

Kapitlet fördjupar också historieskrivningen kring ett ytterligare tema som jag menar har relevans för förståelsen av strejken; den särskilda roll som kommunalarna haft och har för det svenska välfärdsbygget och som har lett till att förbundet kallats för ”välfärdssamhällets spegel”[440]. Jag tecknar en övergripande förståelse av välfärdsstaten som en klass- och könskompromiss i centrum för en hegemonisk kamp om samhällsutvecklingen. Denna förståelse ligger till grund för de analyser av intervjupersonernas berättelser som görs i avhandlingen.

Kommunalarbetareförbundet bildas

Vid sekelskiftet 1900 fanns omkring 15 000 kommunalarbetare i Sverige. De var grovarbetare, skötte latrintömning, sopade gatorna, skötte vattenledningar, jobbade vid el- och gasverk och vid spårvägen.[441] Det kommunala arbetet betraktades inte fullt ut som riktigt arbete. Lönerna tenderade att vara lägre än för yrkesarbetare, och arbetet utfördes till viss del av personer som på grund av ålder eller sjukdom hade svårt att få anställning på den privata arbetsmarknaden. Kommunalarbetet var ofta säsongsbetonat, och reglerades enbart genom muntliga avtal.[442]

Många tidiga kommunalarbetare var inte fackligt organiserade alls.[443] De som var det tillhörde inte ett gemensamt fackförbund, utan var utspridda i flera olika fackliga organisationer.[444] De första kommunalarbetarna som organiserade sig var grovarbetare, arbetare vid industriverken och spårvägsanställda.[445] De flesta, med undantag för spårvägsmännen, tillhörde det stora och heterogena Grov- och Fabriksarbetareförbundet.[446] Det som förde samman de olika medlemsgrupperna var att de saknade yrkesutbildning och därmed inte hade någon given tillhörighet till något av de gamla yrkesbaserade fackförbunden. Kommunalarbetarna var en stor minoritet i Grov- och Fabriks, och bildade ibland egna sektioner inom deras avdelningar.[447] En majoritet av dessa kom sedan att utgöra grunden för Kommunalarbetareförbundet.[448]

Bland de kommunalarbetare som organiserade sig fackligt, vilket främst skedde i större städer, fördes diskussioner om huruvida det vore bäst att

göra det tillsammans med andra som utförde icke-kvalificerat arbete (till skillnad från yrkesarbete), eller om det var alla som hade kommuner som arbetsgivare som hörde hemma i samma fackliga organisation.[449] Ju mer den kommunala arbetsmarknaden utvidgades, och ju fler kommunalarbetarna blev, desto starkare blev kravet på ett eget fackförbund.[450]

På LO-kongressen 1909 behandlades frågan om kommunalarbetarna skulle få bilda ett eget förbund, och motståndet var stort. Varken de yrkesförbund som nu skulle tappa sina kommunalanställda medlemmar eller LO:s landssekretariat tyckte att det var en bra idé. Det var svårt att motivera varför ett så brokigt kollektiv skulle samlas i ett eget förbund. Det kunde varken stödja sig på yrkes- och fackprincipen, industriprincipen eller någon allmän uppsamlingsprincip.[451] Ändå lyckades kommunalarna övertyga en majoritet av ombuden att rösta ja.[452] De organiserade sig utifrån en egen princip, nämligen att de alla hade det offentliga som arbetsgivare.[453]

Kommunal som ett ”LO i miniatyr”

2003 var Kommunal inte bara det största LO-förbundet, utan med sina då 586 569 medlemmar även det största fackförbundet i Sverige. Kommunalarbetarna utgjorde en åttondel av den svenska arbetskraften.[454] När konflikten bröt ut var över 85 procent av förbundets medlemmar kommunal- eller landstingsanställda, och därför berörda av strejken. Organisationsgraden bland de kommunal- och landstingsanställda var 79 procent.[455] Av resterande medlemmar var 13 procent anställda i den privata sektorn och övriga var kyrkoanställda. Dessa medlemsgrupper har andra avtal och omfattades inte av förhandlingarna med Kommunförbundet och Landstingsförbundet.

De största branscherna för Kommunal 2003 var äldreomsorgen med cirka 206 000 medlemmar, sjukvården med cirka 106 000, barnomsorgen med cirka 90 000 medlemmar och den särskilda omsorgen (inklusive personliga assistenter) med cirka 70 000 medlemmar. De fyra största yrkesgrupperna var vårdbiträden, undersköterskor, barnskötare och vårdare.[456]

Det första kvinnodominerade yrkeskollektiv som organiserade sig i Kommunal var spårvagnsstäderskorna 1913, och två år senare hade förbundet 19 kvinnor som medlemmar, vilka utgjorde 0,5 procent av den samlade medlemskåren.[457] Den heterogenitet som inneburit att Kommunal ibland har kallats för ”ett LO i miniatyr”[458] eller ”lilla LO”[459] har växt

fram successivt, framför allt genom att det offentligas ansvar utsträckts till fler samhällsområden. Det rådde arbetskraftsbrist och svenska kvinnor, som utgjorde en arbetskraftsreserv, kom att fylla den offentliga sektorns arbetsmarknad där lönerna var relativt sett låga.[460] Genom den ständiga tillkomsten av nya yrkesgrupper som präglade decennierna för välfärdssamhällets uppbyggnad och utbyggnad gick Kommunal från att vara ett fackförbund som främst samlade manliga grovarbetare, till att bli ett tydligt kvinnodominerat förbund med en majoritet medlemmar inom vård och omsorg. I mitten av 1940-talet utgjordes 40 procent av förbundet av kvinnor. Från 1955 har kvinnorna varit i majoritet, och från 1990 utgjort omkring 80 procent av medlemmarna.[461] Ylva Waldemarson sammanfattar Kommunals transformation:

> Under förbundets första tjugo år dominerade grovarbetarna, verksarbetarna och spårvägsmännen. På 1920- och 30-talen tillkom brandmän, sjukvårdspersonal och skolpersonal. Efter kriget kom de skolmåltidsanställda – ett resultat av att alla skolbarn nu fick skollunch. Under 1950-talet började Kommunal organisera personalen inom hemvården. Nästa medlemsexpansion kom inom barnomsorgen och från och med 1960-talet ökade antalet medlemmar som arbetade som barnskötare, ekonomipersonal, lokalvårdare, lekparks- och lekplatspersonal, dagbarnvårdare och fritidspedagoger.[462]

Det var inte utan konflikter och spänningar som Kommunal ändrade karaktär från grovarbetarförbund med manlig dominans till kvinnodominerat förbund präglat av sjukvårdspersonal.[463] Den förvandling som Kommunal genomgått när det gäller medlemssammansättningen har varit central i interna diskussioner om förbundets självförståelse[464] och har orsakat många debatter kring representation, bland annat i löneförhandlingarna. Länge var de funktionärer som skötte förhandlingsarbetet rekryterade ur de ursprungliga medlemsgrupperna, samtidigt som de i allt större utsträckning förhandlade åt nya medlemsgrupper.[465] Den könsuppdelade arbetsmarknaden gör att yrkesgrupp och kön ofta samspelat i de organisatoriska utmaningar och spänningar som Kommunal ställts inför. Kvinnors arbete behövdes när välfärdsstaten skulle byggas, men när välfärdsarbetarna sedan behövde kämpa för sina intressen fanns ingen omedelbar plats att göra detta från, då fackförbunden framför allt utgick från de manliga medlemmarnas intressen. Kommunal utgjorde inget undantag.

En annan förändring i medlemssammansättningen, som skett senare,

består i att andelen kommunalare med migrantbakgrund har ökat.[466] 2002–2003 hade 22 procent av medlemmarna utländsk bakgrund, varav 14 procent själva var födda i ett annat land än Sverige.[467] Liksom kvinnor länge var underrepresenterade i Kommunals olika församlingar[468] har medlemmar med utländsk bakgrund i mindre utsträckning innehaft förtroendeuppdrag i organisationen. Vid tiden för strejken var bara nio procent av arbetsplatsombuden, sju procent av ledamöterna i sektionernas styrelser och sex procent av ledamöterna i avdelningarnas styrelser födda utanför Sverige.[469] I Stockholmsområdet hade nästan 50 procent av medlemmarna invandrarbakgrund, men bara en knapp femtedel av arbetsplatsombuden.[470] Detta samtidigt som villkoren för medlemmar med migrantbakgrund de facto skiljer sig från de villkor medlemmar med svensk bakgrund har. År 2007 hade de kommunalare som är födda utanför Norden som grupp ett sämre löneläge än de medlemmar som är födda inom Norden, och nästan hälften av medlemmarna födda utanför Norden var tillfälligt anställda.[471]

Kommunals kontinuerliga omvandlingsprocess har inneburit en ständigt pågående utmaning att förena alla olika intressen till ett övergripande, framför allt med avseende på olika yrkesgrupper och kön.[472] Den fackliga intressegemenskapen är byggd på klass, men i sakfrågor har olika medlemsgruppers konkreta intressen ofta kolliderat.[473] Det främsta exemplet på utmaningen i att vara en stor och heterogen facklig organisation är lönepolitiken. Debatten om hur man ska få upp lönerna – för kommunalarna generellt men också för de kvinnodominerade yrkesgrupperna specifikt – har pågått inom förbundet i över 100 år.[474] Många olika lönepolitiska strategier har provats genom åren, för att sedan förkastats när de inte gett önskat resultat.[475] Tvära kast mellan olika strategier får sägas vara ett signum för Kommunals lönepolitik.[476] På kongresserna har debatter ofta förts om huruvida förbundet verkligen företrätt den ena eller andra yrkesgruppen tillräckligt.[477]

Att nå löneframgångar har blivit särskilt svårt för Kommunal sedan LO övergav den solidariska lönepolitiken. Under 1970-talet, när lönepolitiken karaktäriserades av låglönesatsningar, både med procentuella ökningar som skulle gynna de lägst avlönade och genom fasta krontalshöjningar, innebar det minskade löneskillnader inom fackförbund, mellan förbunden och mellan arbetare och tjänstemän.[478] Utvecklingen bröts under 1980-talet och lönegapet började öka igen, vilket överensstämmer med den internationella utvecklingen.[479]

Waldemarson menar att det som gjort att Kommunal, trots interna

intressekonflikter kring bland annat löner, ändå lyckats hålla ihop sitt stora och spretiga förbund, är det politiska arbetsgivarskapet. Trots inbördes olikheter har man i relation till andra grupper med andra anställnings- och lönevillkor haft detta gemensamt.[480]

Det offentliga arbetsgivarskapet

Att kommunalarna arbetar i den offentliga välfärdssektorn innebär att de har politiker som sina ytterst ansvariga arbetsgivare. Till skillnad från arbetsgivare i privat sektor är offentliga arbetsgivare politiskt tillsatta, politiskt påverkbara och möjliga att byta ut genom allmänna val.[481] Det innebär att arbetsgivarna har mer eller mindre uttalade samhällsförändrande uppdrag, och att de bara har makt av villkorlig karaktär.[482] Eftersom offentliganställdas villkor inte går att skilja från samhälleliga prioriteringar kring välfärdstjänster är facklig organisering i offentlig sektor med nödvändighet politisk till sin karaktär.[483] Sociologerna Werner Schmidt och Andrea Müller formulerar det som att ”förhandlingar i den offentliga sektorn […] inte [är] så mycket en ekonomisk procedur, som en konflikt kring politiskt och samhälleligt […] erkännande av offentlig service” [min övers.][484].

Vilka som har den politiska makten påverkar i direkt mening offentliganställdas arbetsmarknad.[485] Det innebär att Kommunal är mer utsatta för dagliga politiska överväganden och långsiktiga politiska svängningar än industriförbunden.[486] Att arbetsgivarskapet under stora delar av förbundets existens framför allt utövats av socialdemokratiska politiker ger dessutom Kommunal en relation till det socialdemokratiska partiet som andra LO-förbund inte har. Dels är motparten i förhandlingar ofta företrädare för den arbetarrörelse som Kommunal är en del av, dels händer det att förbundets egna medlemmar ibland byter stol och blir en del av motparten.[487] Som både Waldemarson och Ekdahl har visat har dessa förutsättningar haft stor betydelse för Kommunal, och förbundet har tvingats anpassa sina strategier efter förändringar i den politiska omvärlden.[488]

Redan under Kommunals tidiga historia skapade det faktum att kommunalarna var offentliganställda särskilda förutsättningar. Långt efter att de privata arbetsgivarna i stor utsträckning accepterat att de behövde teckna kollektivavtal och gå med på förhandlingsrätt för de anställda fanns det hos de offentliga arbetsgivarna en stark ovilja att göra detsamma.[489] Inte förrän på 1940-talet framstod kommunerna som aktörer för

ett gemensamt arbetsgivarintresse gentemot de anställda, och det första riksomfattande avtalet slöts 1944, att jämföra med verkstadsindustrins första riksavtal 1905.[490] Även för landstingen slöts ett riksavtal först under 1940-talet.[491] Redan tidigt fanns det dock en uppfattning bland kommunalarna om att de offentliga arbetsgivarna borde vara bättre än de privata, och att de borde använda sitt politiska inflytande för att förbättra kommunalarnas villkor. 1917 argumenterade en Kommunalavdelning i Västerås för att om en skattehöjning var det som krävdes för att löneökningar skulle bli möjliga så borde en sådan genomföras:

> Staten och kommunerna bör vara mönsterarbetsgivare och om en eventuell höjning å stadens gasverksarbetare återverkar prisstegrande på verkets arbete – således minskar verkets direkta förtjänster – så må denna minskning å förtjänst utjämnas genom höjning av den direkta skatten till kommunen. Detta är det sätt, som är mera tilltalande än att fråntaga redan förut fattiga arbetare en rättvis löneförhöjning.[492]

Waldemarson konstaterar att det i denna propå till arbetsgivaren går att utläsa mycket om kommunalarnas villkor vid tiden, så som de låga lönerna, (de grusade) förhoppningarna om att politiker skulle vara bättre arbetsgivare, och det speciella i att tillhöra en skattebaserad sektor. Citatet berättar självfallet något om hur det var att vara kommunalare år 1917, men om det inte vore för det ålderdomliga språket skulle det kunna vara hämtat från vilket år som helst i förbundets historia. De speciella förutsättningarna med att ha folkvalda arbetsgivare, och de utmaningar som det skapar, har fortsatt att prägla Kommunals kamp för högre löner.

För de politiska arbetsgivarna, å andra sidan, har det varit ett dilemma huruvida de ska agera som arbetsgivare i privat sektor, eller om funktionen som företrädare för medborgarna ska prioriteras, eller solidariteten med de offentliganställda i kamp för samhällsförändring.[493] Under 1900-talets första årtionden var visionen om kommunsocialism levande i arbetarrörelsens internationella diskussioner, och begreppet mönsterarbetsgivare spelade en viktig roll i denna vision. I de svenska socialdemokraternas kommunpolitiska program var det ett framskjutet krav att kommuner skulle vara goda arbetsgivare, och man krävde bland annat åttatimmarsdag och kollektivavtal för kommunalanställda. Med införandet av allmän rösträtt ökade möjligheterna att omsätta dessa visioner i praktiken.[494] Historikern Kjell Östberg noterar i sin studie av den socialdemokratiska kommu-

nalpolitikens roll i framväxten av den svenska välfärdsmodellen att det på vissa håll fanns en tydlig strävan från socialdemokratiska företrädare att höja lönerna för kommunens arbetare – till exempel skolvaktmästare, städerskor och spårvägsarbetare – medan man däremot motsatte sig löneökningar för kommunala tjänstemän.[495] Sociologen Rolf Å Gustafsson menar att Östbergs studie visar att ”Socialdemokraterna på sina håll aktivt utnyttjade möjligheterna att väva samman den relativt nyvunna rollen som arbetsgivare med ambitionerna att förändra det lokala samhällets sociala struktur och politiska karaktär”[496]. Kommunsocialismen blev dock aldrig någon utbredd strategi, och redan under mellankrigstidens lågkonjunkturer utmanades idealet om mönsterarbetsgivarskapet av en sparsamhetsparoll.[497]

Sedan 1965 har utvecklingen i den offentliga sektorn allt mer liknat den på den privata arbetsmarknaden, och den syn på arbetsgivarskapet som tonade ner den offentliga anställningens särdrag har kommit att dominera.[498] Hur den offentligt finansierade verksamheten styrs och organiseras har kommit att ses antingen som en fråga om kostnader eller som en fråga om medborgarnas möte med välfärdsbyråkratin, snarare än som en fråga om personalens situation och arbetsvillkor.[499] Som exempel lyfter Gustafsson fram den socialdemokratiska regeringens försök att under 1980-talet skära ner i de offentliga utgifterna genom att sätta press på de offentliganställdas fackförbund att inte söka kompensation för den privata sektorns löneglidning.[500] ”Enligt min mening”, skriver Gustafsson, ”finns det mycket som talar för tolkningen att det offentliga arbetsgivarskapet någon gång kring 1980-talets mitt i realiteten underställdes ambitionen att bibehålla, helst öka, den ekonomiska tillväxt som baseras på en internationellt konkurrenskraftig industri. Fokus riktades därigenom mot behovet av kostnadsmedvetenhet inom den offentliga sektorn, vilket bl.a. ställde krav på välfärdstjänstearbetets arbetsgivare att ha ’hårda nypor’ i löneförhandlingarna”[501].

Stora förändringar har skett när det gäller hur det offentliga arbetsgivarskapet har organiserats och utövats. Länge var det de folkvalda församlingarna som diskuterade löner både för arbetarkollektiv och enskilda anställda.[502] Lönefrågorna har successivt flyttats till de politiska arbetsgivarorganisationerna,[503] som består av företrädare för de politiska partierna. Under 1990-talet gjorde förändringar i kommunernas organisation att politikerna som arbetsgivare blev mer osynliga, i takt med att tjänstemännen fick ökat inflytande och att individuella löneförhandlingar fördes ner till den enskilda arbetsplatsen.[504]

En aspekt av de styrningsformer som konsoliderades i offentlig sektor under 1990-talet är att de politiska arbetsgivarnas intressen, värderingar och beslutsfattande blev mindre transparenta. Riksdagen fick en mer bekräftande roll i arbetsgivarpolitiken, snarare än att fungera som arena för debatt och beslutsfattande. Även kommun- och landstingsfullmäktigeförsamlingarna marginaliserades från rollen som aktiva arbetsgivarpolitiska arenor.[505] De folkvalda kunde formalisera och rationalisera sitt arbetsgivarskap, istället för att politiker diskuterade enskilda anställnings- eller lönefrågor. Waldemarson har pekat på att det under 1990-talet var en uttalad ambition från Socialdemokraterna att politiker skulle fjärma sig från arbetsgivarrollen; en roll som uppfattades som besvärlig eftersom den omfattade motstridiga lojaliteter och förväntningar.[506] Gustafsson menar att det kan ha funnits fördelar för arbetsgivarna med att tona ner den direkta kopplingen mellan förtroendevalda politiker och utövandet av arbetsgivarskapet, till exempel att de politiska riskerna med att bromsa löneökningar och stå emot krav på förbättring av anställningsförhållandena minskade.[507] Bestämmanderätten över offentlig sektors målsättningar, roll i samhället samt utformning och storlek ligger fortfarande hos de politiska församlingarna, men för de som arbetar i välfärden har det har blivit ett större avstånd till arbetsgivarna.[508]

Kommunal som ”välfärdssamhällets spegel”

De medlemmar i Kommunal som gick ut i strejk 2003 var välfärdsarbetare i den offentliga sektorn, alltså den sektor av ekonomin som ägnar sig åt att tillhandahålla, producera, distribuera och fördela kollektiva nyttigheter och tjänster.[509] Utmärkande för välfärdsarbete inom den offentliga sektorn är, som jag tidigare nämnt, att det äger rum i en kontext som till sin essens är politisk, men också att arbetet som utförs går ut på att ta hand om, ge service till eller skydda människor.[510] Arbetets speciella karaktär innebär förekomsten av en tredje part – brukaren eller medborgaren – som oftast är mer synlig i arbetssituationen än både ledningen och de politiska arbetsgivarna.[511] Dessa faktorer påverkar förutsättningarna för välfärdsarbetares fackliga kamp och deltagande i arbetskonflikter, vilket jag återkommer till i kapitel 6.

Som sociologerna Gerry Mooney och Alex Law konstaterat är det svårt att åstadkomma en precis definition av välfärdsarbete, eller skilja det från

annat arbete utfört inom den offentliga sektorn.[512] Gustafsson definierar välfärdsarbete, eller välfärdstjänstearbete, som ”[…] landstingens och kommunernas verksamheter inom hälso- och sjukvård, socialtjänst, barnomsorg, äldreomsorg, skola och övrig omsorg, inbegripet förebyggande arbete på dessa områden, samt den utbildning som ges inom dessa områden genom kommuner och landsting”[513]. Jag har valt att använda begreppen välfärdsarbete och välfärdsarbetare något vidare, baserat på den roll som Kommunals medlemmar haft historiskt för skapandet av välfärdssamhället som politiskt projekt, och har för upprätthållandet av välfärdsstaten.[514]

Mot bakgrund av detta använder jag begreppet välfärdsarbete för att beskriva inte bara arbete inom omsorg, vård och utbildning (det som ibland kallas för välfärdens kärnverksamheter), utan också inom annan offentlig samhällsservice, så som renhållning, skötsel av gator och parker med mera. Det rör sig om arbete som är en del i upprätthållandet av en specifik organisation av samhället, där värden som omfördelning och likvärdighet är bärande; vi har rätt till saker inte för att vi kan betala för dem utan för att vi är medborgare.[515] Jag använder välfärdsarbete/välfärdsarbetare tentativt, som en minsta gemensamma nämnare för den grupp jag undersöker. I de empiriska kapitlen utforskas intervjupersonernas förhållningssätt till det egna arbetet och nedläggningen av detsamma under strejken, vilket ger utrymme för att upptäcka likheter och skillnader mellan hur välfärdsarbetare med olika yrken och arbetsuppgifter uppfattar vad de själva gör, och hur de upplevde strejken.

Att Kommunal har befunnit sig i centrum för både uppbyggnaden och omvandlingen av välfärdsstaten, genom kommunalarbetarnas strategiska position som utförare av välfärdsarbete, har haft både organisatoriska och ideologiska implikationer för kommunalarbetarna och deras organisation. När välfärdssamhället växte fram växte också Kommunals yrkesgrupper, och nya yrkesgrupper kom till. Mellan år 1965 och 1975 var ökningen av offentliganställda arbetare 70 procent, och mellan 1975 och 1979 var den hela 50 procent på bara fyra år.[516] Det medförde i sin tur en ständig medlemsökning för Kommunal. Från 1960-talet och fram till tidigt 1990-tal ökade förbundet med över en halv miljon medlemmar.[517]

När utbyggnaden av välfärdssamhället avstannade, avstannade också Kommunals medlemsutveckling. I Sverige inleddes 1980-talet med nedskärningar i den offentliga sektorn och arbetslöshet för kommunalare för första gången sedan andra världskriget.[518] Under 1990-talets ekonomiska kris ökade arbetslösheten till nivåer som tidigare förknippats med 1930-ta-

let. Under decenniets första halva blev totalt omkring 200 000 offentliganställda av med sina jobb.[519] Kommunalarnas arbetssituation påverkades också av att verksamhet såldes ut eller lades på entreprenad, vilket innebar att många gick från att ha offentliga till privata arbetsgivare.[520]

Kommunal har tagit en aktiv roll i arbetarrörelsens konflikter gällande målet med, och organisationen av, välfärdstjänster.[521] I de avsnitt som följer tecknar jag en övergripande förståelse av den välfärdsstat kommunalarna verkar inom, som en klass- och könskompromiss i centrum för hegemonisk kamp om samhällsutvecklingen. Jag diskuterar också hur Kommunal agerat inom ramen för denna kamp.

Välfärdsstaten som klass- och könskompromiss

Välfärdsstaten omvandlar samhället och människors levnadsomständigheter genom fördelningspolitik, och är på det sättet en politisk kraft i direkt mening. Men välfärdsstaten formar också klass- och könsrelationer genom välfärdsarbetets själva organisation.[522] Att en ökande del av det reproduktiva arbetet kommit att organiseras genom offentliga välfärdstjänster har inneburit grundläggande förändringar i mönster för kvinnors lönearbete.[523] Den keynesianska politiken som praktiserades i många länder efter andra världskriget underlättade på flera sätt för kvinnors deltagande på arbetsmarknaden. Tillväxt gjorde att efterfrågan på arbetskraft ökade, socialpolitiken övertog en del av det obetalda arbete kvinnor utfört i hemmen och underlättade lönearbete, och expansionen av den offentliga välfärden gav anställningsmöjligheter inom ansvarsområden som traditionellt tillskrivits kvinnor.[524] När den allmänna barnomsorgen byggdes ut fick kvinnor möjlighet att lönearbeta i betydligt högre utsträckning än tidigare. Samtidigt fortsatte arbetsmarknaden att vara segregerad, med en könsarbetsdelning där kvinnor är kraftigt överrepresenterade i låglönejobb och i deltidsanställningar.[525] I Sverige arbetar nära hälften av de anställda kvinnorna i den offentliga sektorn.[526]

Debatter om välfärdsstatens karaktär och funktion har ibland tenderat att vara ensidiga, där en del feminister tolkat välfärdsstaten enbart som ett projekt för kvinnofrigörelse, och andra bara som en cementering av kvinnors underordning. På motsvarande sätt har en del forskare betraktat den endast som en väg till ökad jämlikhet mellan klasser, och andra enkom som ett verktyg för underlättande av kapitalackumulation och för fortsatt legitimering av kapitalismen som ekonomiskt system. Dessa ensidiga för-

ståelser missar det inbyggt motsägelsefulla som kommer av att välfärdsstaten är ett uttryck för en kamp och en kompromiss mellan olika intressen, en kamp som dessutom är ständigt pågående. Välfärdsstatens tillkomst kan således varken förklaras som ett uttryck för patriarkala intressen eller för kapitalets intressen, utan måste förstås som resultatet av arbetarrörelsens politiska kamp, vilken inkluderat kvinnors kollektiva organisering.[527]

De mobiliseringar som 1900-talets arbetarrörelser genomförde ledde till en expansion av sociala rättigheter, som operationaliserades i välfärdsstater där centrala aspekter av människors tillvaro dekommodifierades.[528] Detta innebär vissa möjligheter för människor att överleva oberoende av lönearbetsmarknaden, men kommodifieringen av arbetskraft har ändå förblivit grundläggande som en förutsättning för skapandet av välstånd.[529] I Sverige har arbetsmarknadens parters strävan efter ekonomisk utveckling och tillväxt omfattat rationaliseringar, produktionsökning och industriell expansion, liksom full sysselsättning och ökad levnadsstandard.[530] Å ena sidan spelar den offentliga sektorn en central roll i organiseringen av reproduktionen av de villkor som underlättar det kapitalistiska samhällets överlevnad, genom att tillgodose kapitalets intressen av frisk och utbildad arbetskraft, erhållandet av en gemensam infrastruktur och ett gynnsamt företagarklimat.[531] Samtidigt bidrar likvärdig sjukvård, utbildning och grundläggande trygghet för alla till att stärka arbetarklassen socialt och ekonomiskt, och därigenom också till en potentiell underminering av kapitalets intressen.[532] Som en arena där klasser och andra sociala krafter utkämpar strider baserade på intressemotsättningar har staten alltså institutionaliserat syften och ambitioner som står i direkt motsättning till kapitalets, och det innebär att välfärdsstaten är en viktig arena för klasskamp. Denna sker inom de begränsningar som de kapitalistiska produktionsförhållandena sätter upp, men inom dessa kan omfattande reformer fortfarande rymmas. De reformer som har genomförts historiskt har inte kommit som gåvor från ovan, utan har kommit till genom politisk och facklig kamp som lett till kompromisser där kapitalet tvingats göra vissa eftergifter.[533]

En motsvarande komplexitet finns när det gäller könsrelationer, genom att välfärdsstaten ökar kvinnors ekonomiska och sociala oberoende, samtidigt som en könsarbetsdelning reproduceras där kvinnor utför vissa typer av arbeten till låga löner.[534] Det finns också en motsägelsefullhet i hur själva välfärdsarbetet har karaktäriserats och värderats:

> Betalt vårdarbete har varit en central arena för institutionaliserade former av kvinnlig underordning, men har också skapat utrymme för kvinnor att bli ekonomiskt självständiga och tillskansa sig yrkeskunnande. Samtidigt har värdet av vård och omsorg konstruerats motsägelsefullt: å ena sidan som mer än ett yrke – som ett kall – å andra sidan som mindre än ett yrke, som något som kommer naturligt för kvinnor och därför inte behöver värderas genom löner som motsvarar traditionellt manliga yrkesområden.[535]

Samtidigt har välfärdsstaten inneburit utjämnade skillnader mellan kvinnor i olika klasser. Medan kvinnor med höga inkomster genom det egna lönearbetet kan åtnjuta en ekonomisk och social trygghet, och har möjlighet att till viss del köpa sig fria från omsorgsarbete, kan ekonomisk och social trygghet, liksom frihet från ett tyngande omsorgsansvar, för de flesta kvinnor bara uppnås kollektivt. Att förändra den samhälleliga organiseringen av det reproduktiva arbetet genom att expandera det kollektiva ansvaret för barn och gamla, samt att garantera kvinnor en grundläggande ekonomisk standard även om de saknar en hög inkomst eller en partner som kan försörja dem, har varit ett sätt att åstadkomma detta. Välfärdsstaten måste därför även förstås som ett resultat av feministisk klassorganisering,[536] om än ett motsägelsefullt sådant. Precis som välfärdspolitikens utformning har speglat och påverkat maktbalansen mellan klasser har den också speglat och påverkats av maktbalansen mellan kvinnor och män. Mäns behov och prioriteringar har generellt dominerat arbetarrörelsens vägval, till exempel har högre löner i industrin ofta stått högre upp på agendan än ytterligare välfärdsreformer. Men ett avgörande hinder har varit att kapitalet kontinuerligt motsatt sig sådana expansioner som skulle göra människor mindre beroende av lönearbete, och som skulle kräva en ytterligare omfördelning av resurser från vinster till välfärd.[537]

De senaste decennierna har attackerna mot olika former av trygghetssystem, samt de omfattande privatiseringarna av offentlig sektor, visat att kampen om välfärden i allra högsta grad är pågående, även när arbetarrörelsen inte försöker göra några offensiva framflyttningar. Tesen om att välfärdsstaten bara är ett uttryck för kapitalets intressen har därmed klarat sig dåligt i ljuset av den politiska och ekonomiska utvecklingen, både globalt och i Sverige. I nästa avsnitt diskuteras hur dessa omvandlingar påverkat förutsättningen för facklig kamp, framför allt i offentlig sektor.

Ändrade fackliga förutsättningar

Som jag beskrivit måste välfärdsstater förstås som produkter av nationella kompromisser mellan arbete och kapital. Dessa var beroende av att båda parter kunde göra ekonomiska vinningar genom snabb ekonomisk tillväxt, så att ökade vinster för kapitalet och en viss utjämning av ekonomiska resurser kunde kombineras.[538] Kompromisserna, som karaktäriserade efterkrigstiden i många länder i västvärlden[539], var tillfälliga; i slutet av förra århundradet och början av detta har de lösts upp eller försvagats.[540] En central del i denna process har varit att välfärdstjänster i allt högre utsträckning kommit att beskrivas som en belastning på samhällsekonomin.[541] Det som var en drivkraft bakom utvecklandet av den traditionella välfärdsstaten – att skapa ett skydd mot marknadskrafternas spel – har fått minskande betydelse som politisk målsättning.[542]

Den nyliberala omvandlingen som den förändrade synen på välfärdsstaten är en del av, har förskjutit styrkeförhållandena mellan arbete och kapital till kapitalets fördel.[543] Det har inneburit en försvagning av fackligt samhällsinflytande.[544] Under 1990-talet och därefter har förhandlingar mellan parterna i många välfärdsstater skett på helt andra villkor än under efterkrigstiden, med svagare fackliga organisationer, rörligare kapital och en mindre expansiv finanspolitik. Arbetarklassen har förlorat makt både ekonomiskt och politiskt.[545] Sverige är inget undantag, även om den svenska fackföreningsrörelsen är fortsatt stark sett ur ett internationellt perspektiv, framför allt när styrka mäts i facklig organisationsgrad.[546]

Globalt har de förändringar jag nämnt inneburit att regeringar inte varit lika beroende av att försöka behålla fackföreningsrörelsers lojalitet genom politiska reformer. Istället har fackliga organisationer uppmanats att hålla nere lönekraven och att acceptera nedskärningar i välfärden. I kontrast till de gynnsamma resultaten under efterkrigstiden har detta för fackliga organisationer ofta framstått som det minst dåliga, och man har inte kompenserats för sina eftergifter.[547] Detta har, tillsammans med privatiseringar av välfärden, särskilt påverkat offentliganställdas fackförbund.[548] I vissa länder har stater också gått till direkta attacker mot fackföreningar genom införandet av lagar som försvårar fackliga stridsåtgärder, exempelvis i Storbritannien och Kanada.[549] Fackliga organisationers förhandlingsstyrka har även påverkats negativt av att det har blivit svårare att försvara eller utvidga de sociala skyddsnäten som ger trygghet utanför lönearbete. Åtstramningspolitiken är således en av flera faktorer som gör fackförbund

svagare.[550] Att det har blivit svårare för arbetares fackliga och politiska sammanslutningar att åstadkomma förbättringar för sina medlemmar riskerar på sikt att urholka förtroendet för dessa organisationer.

Samtidigt som fackens ekonomiska makt minskat de senaste decennierna så har de också tappat politiska allierade i regeringsställning[551] och det har skett en tillbakagång för de socialdemokratiska partier som dominerade många av 1900-talets arbetarrörelser[552]. Förväntningar om lönepolitisk återhållsamhet har orsakat spänningar inom arbetarrörelser, inte minst mellan ledning och medlemmar.[553] Den dubbla roll som socialdemokratiska partier har som både allierade och arbetsgivare till välfärdsarbetare, är särskilt utmanande i tider av åtstramningar eller nedskärningar, och skapar ett unikt problem för arbetare i offentlig sektor, som måste förhålla sig till frågor om lojalitet och självständighet, och hur politiskt inflytande kan utövas.[554] Historiskt har det generellt varit få arbetskonflikter i den offentliga sektorn, bland annat för att anställningstrygghet och villkor ofta varit bättre. En konsekvens av minskade ekonomiska resurser, eftersläpande löner och att det psykologiska kontraktet mellan staten och offentligt anställda bröts under 1980- och 1990-talet är att detta har ändrats.[555]

Flera feministiska och marxistiska forskare har teoretiserat den påverkan som den nyliberala ekonomiska och politiska dominansen har haft på sociala rörelser och den politiska debatten i västvärlden. Fraser hävdar att de sociala rörelserna har blivit fragmenterade och tillbakatryckta, samt att gränserna för vad som kan tänkas kring organisering av samhället har förflyttats till gagn för kapitalet.[556] Mulinari beskriver hur den nyliberala förflyttningen har påverkat alla aspekter av mänsklig aktivitet; särskilt uppfattningen om möjligheterna att utmana det ideologiska ramverk som döljer dominerande klassers intressen[557], och statsvetaren Wendy Brown hävdar att idéer om ett annat samhälle har blivit svårare att upprätthålla, eftersom den samtida kapitalismens värderingar tränger igenom ”varje skreva av den sociala och subjektiva existensen”[558]. Därmed har vänstern förlorat förmågan att föreställa sig själv vid makten.[559]

Den nyliberala förflyttningen har således påverkat både arbetarrörelsens praktik och självbild, där uppfattningen om att det inte finns något alternativ till det rådande systemet har haft en demobiliserande inverkan.[560] ”Idén om makt” har tidigare i sig själv varit en katalysator för reell makt, där kollektiv mobilisering underblåsts av tron på att arbetarklassen varit en viktig politisk kraft, som kunnat förbättra sina arbets- och livsvillkor. Med förskjutningen av makt från arbete till kapital har denna tro punkterats.[561]

Ett sätt att beskriva dessa processer är genom begreppet hegemoni, som utvecklades av den italienska marxisten Antonio Gramsci under Europas fascistiska epok.[562] Det syftar till att förklara hur en klass kan etablera sin makt genom ideologisk dominans och skapandet av konsensus.[563] Hegemoni kan beskrivas som makten hos en styrande grupp eller klass att definiera vad som i ett samhälle anses vara sunt förnuft[564], där rådande förhållanden framstår som naturliga och rimliga[565]. Motsättningar i samhället innebär att det pågår en ständig kamp över hegemonin; en hegemoni är aldrig stabil eller statisk.[566] Hegemonisk kamp pågår inte bara mellan arbetarrörelsen och dess motparter, utan också inom arbetarrörelsen, där olika aktörer intagit mothegemoniska positioner under olika historiska perioder och i relation till olika frågor.[567] I Sverige har välfärden utgjort en nyckelarena i striden om hegemoni, och i nästa avsnitt diskuterar jag hur Kommunal agerat som en part i denna strid.

Kommunal och striden om välfärden

I Sverige har kampen om hegemoni sedan i början av 1930-talet till stor del kretsat kring hur stor den offentliga sektorn ska vara[568], och välfärdsstaten har haft en central roll i den nyliberala omvandling av det svenska samhället som påbörjades under 1980- och 1990-talet[569]. Under välfärdsstatens uppbyggnad sågs den offentliga sektorn av arbetarrörelsen som en nödvändig del av samhällsekonomin, och en fortsatt utbyggnad uppfattades som en strategi för samhällsomvandling.[570] Eftersom välfärdsstaten utgjort kärnan i det moderna socialdemokratiska projektet, som en kortsiktig och långsiktig strategi för ökad jämlikhet, har den också varit grundläggande för de politiska och ideologiska förskjutningar som sedan skett inom rörelsen.

Mot bakgrund av ekonomisk och industriell kris höjdes röster i arbetarrörelsen under 1980-talet för att en fortsatt utbyggnad av välfärden var omöjlig.[571] I en rapport till LO-kongressen 1986 om fackföreningsrörelsen och välfärden skrevs till exempel att den offentliga sektorn inte gick att bygga ut mer, utan måste vitaliseras med privata inslag. Den offentliga sektorn, tidigare betraktad av arbetarrörelsen som en huvudstrategi för ett jämlikt samhälle, anklagades nu för att vara byråkratisk och för att hämma kvinnors karriärmöjligheter.[572] Det offentliga ägandet framställdes som det centrala problemet, och den offentliga sektorn skulle utvecklas med det privata näringslivet som förebild, genom införande av resultatinriktning,

rationaliseringar, decentraliseringar och konkurrens.[573] Berge med flera beskriver det som att välfärdsstaten gick från att vara en nationalsymbol till att betraktas som en problemhärd.[574]

Kommunal, som under välfärdsstatens uppbyggnadsfas sågs som bärare av den sociala demokratin och därför hade en särskild plats i arbetarrörelsens framtidsvision, kom i takt med att den offentliga sektorn allt mer betraktades som en utgift och ett hot mot ekonomisk tillväxt[575] att få en mer komplicerad relation till resten av arbetarrörelsen[576]. Kommunal spelade en central roll i det som kommit att kallas ”Rosornas krig”, när det socialdemokratiska partiet och fackföreningsrörelsen under 1990-talets början drabbade samman bland annat om hur åtstramande finanspolitiken skulle vara och om synen på avregleringar.[577] Socialdemokraterna framställde i allt högre utsträckning Kommunal som en kravmaskin utan vilja till samhällsansvar, baserat på att Kommunal inledde sina löneförhandlingar utan att invänta resultatet från den av tradition löneledande privata industrisektorn.[578] Man var också oeniga om den offentliga sektorn, där regeringen propagerade för att nedskärningar behövde göras. Ekdahl menar att den politiska omorienteringen i Sverige under 1980- och 1990-talen innebar ett minskat fackligt inflytande över politiken, och att möjligheterna för facket att påverka socialdemokratin snävades in allt mer.[579] Det skedde en grundläggande maktförskjutning i arbetslivet och politiken som underminerade de styrkepositioner fackföreningsrörelsen tidigare hade haft.

Kommunal tillhörde de krafter inom arbetarrörelsen som in på 1980-talet betraktade den offentliga sektorn som en strategi för att successivt utvidga det gemensamma på kapitalets bekostnad. Man såg den som ett verktyg för att möjliggöra interventioner i de privata produktionsrelationerna och långsiktigt stärka arbetarklassen gentemot kapitalet.[580] Förbundet såg det som sin uppgift att aktivt bidra till utveckling av den offentliga sektorn, som den dåvarande förbundsordföranden Gunnar Hallström betraktade som en form av socialism. Under 1960-talet tog Kommunal strid mot entreprenader och på 1970-talet förespråkade man kommunaliseringar av privat verksamhet, så som räddningstjänst, bussbolag, sotningsväsende och taxinäring.[581]

Waldemarson har visat att många av de stora politiska och organisatoriska förändringar som Kommunal genomfört har haft som syfte att anpassa förbundet till en förändrad politisk omvärld.[582] Debatten om hur välfärden ska organiseras, som ekat i förbundets egna diskussioner och ideologiska utveckling, är ett centralt exempel på detta, där Kommunal har genomgått en förändring i sin hållning jämfört med under välfärdens

uppbyggnadsfas och den svenska modellens guldålder. För Kommunal utgjorde avregleringar, privatiseringar och nedskärningar av de gemensamma utgifterna svåra utmaningar under det sena 1900-talet och sekelskiftet 2000.[583] I en tid av politisk turbulens och ekonomisk kris började förbundet successivt att anpassa sig till övriga arbetarrörelsen, och förändra sin syn på den offentliga sektorn och det fackliga uppdraget.[584] Den offensiva inställningen, där man såg den offentliga sektorn som ett verktyg i kampen för socialism, ersattes under 1980- och 1990-talet med en mer defensiv hållning. En central del i denna mer defensiva hållning var att man under 1990-talet kom att acceptera privata inslag i välfärden och inte längre var emot privatiseringar som princip.[585] Dessa processer har varit konfliktfyllda – att det tidigare privatiseringsmotståndet övergavs var mycket kontroversiellt inom förbundet.[586] Även om Kommunal fortsatt ifrågasatte saneringspolitiken skruvades från mitten av 1990-talet också kritiken av den förda socialdemokratiska ekonomiska politiken ner.[587]

Avslutande reflektioner

Tidigare forskning om Kommunal har pekat på några förutsättningar som särskilt har präglat förbundets välfärdspolitiska och lönepolitiska strävanden; att Kommunal är en heterogen organisation med många olika inbördes intressen att ta hänsyn till, att de flesta kommunalare har offentliga arbetsgivare, och att Kommunals utveckling speglar välfärdssamhällets. Som jag visat i det här kapitlet har dessa karaktärsdrag fått konsekvenser för Kommunals interna dynamik och för förbundets självbild och identitet, liksom för fackliga och politiska ambitioner.

Jag har också tecknat en bild av välfärdsstaten som en klass- och könskompromiss, som luckrats upp med de senaste decenniernas ändrade styrkeförhållanden mellan arbete och kapital; en förskjutning som påverkat förutsättningarna för fackligt samhällsinflytande negativt. Jag har argumenterat för att välfärden är en central arena för kamp om hegemoni, och gett exempel på hur denna kamp även utspelar sig inom arbetarrörelsen, där Kommunal historiskt varit en stark förespråkare för offentlig sektor som jämlikhetsstrategi men fått allt svårare att hävda denna uppfattning. Av sina politiska arbetsgivare, vilka ofta varit socialdemokratiska företrädare, har kommunalarna uppmanats att ta sitt samhällsansvar, till exempel genom att hålla igen på kraven i lönerörelser.[588]

I avhandlingens empiriska kapitel återknyter jag till den bakgrundsförståelse av Kommunal och den politiska kontext förbundet verkar inom som jag har tecknat i det här kapitlet. Jag utvecklar diskussionen om de karaktärsdrag som är utmärkande för Kommunal i relation till intervjupersonernas berättelser om strejken.

I nästa kapitel presenterar jag de tretton personer jag har intervjuat, med fokus på vad de berättat för mig om sin bakgrund, sitt arbete, och det egna fackliga engagemanget.

5.

INTERVJUPERSONERNA – ARBETSPLATSEN, SEKTIONEN, AVDELNINGEN OCH FÖRBUNDSEXPEDITIONEN

I det här kapitlet presenterar jag de tretton personer jag har intervjuat, med fokus på vad de berättat för mig om sin bakgrund, sitt arbete och det egna fackliga engagemanget. Syftet med kapitlet är att erbjuda en introduktion till de personer som läsaren kommer att träffa under resans gång och vars berättelser om strejken utgör grunden för studien. Tonvikten ligger på att identifiera gemensamma erfarenheter, men också heterogenitet, när det gäller bakgrund, politisk identifikation och perspektiv på facklig kamp; faktorer som är relevanta för förståelsen av hur de beskriver sina strejkerfarenheter.

I linje med vedertagen praxis i samhällsvetenskaplig forskning har de jag intervjuat tilldelats andra namn, och platser och personer som förekommer i deras berättelser har avidentifierats.[589] Det betyder naturligtvis inte att intervjupersonerna är omöjliga att identifiera för de som känner dem. I (det inte helt enkla) valet mellan att försöka att helt undvika risk för igenkänning och att presentera delar av intervjupersonernas livshistorier har jag valt den senare vägen, i syfte att för läsaren möjliggöra en närhet och en djupare förståelse av deras berättelser.[590]

Några av intervjupersonerna hade samma position yrkesmässigt och fackligt när jag intervjuade dem som de hade under strejken, medan andra hade en annan situation jämfört med 2003. I den indelning jag gjort i det här kapitlet, där intervjupersonerna placerats i tre olika kategorier,

är utgångspunkten vilken roll de hade under strejken. Den första kategorin består av personer vars huvudsakliga koppling till strejken var genom arbetsplatsen. De jobbade på arbetsplatser som togs ut i strejken, var arbetsplatsombud för Kommunal, och var strejkvakter utanför den egna arbetsplatsen eller utanför en arbetsplats där det behövdes förstärkning. Att vara arbetsplatsombud betyder att man försöker få med nyanställda arbetskamrater i facket, arbetar för att de som är medlemmar på arbetsplatsen ska vara fackligt aktiva, och bevakar arbetsmiljön på arbetsplatsen. Den som är arbetsplatsombud är ofta även skyddsombud.[591]

Därefter följer en kategori av personer som jobbade fackligt på deltid eller heltid, antingen på sektionsnivå eller på avdelningsnivå. En sektion består vanligtvis av medlemmar inom en förvaltning eller ett geografiskt område, och om det finns fackklubbar på enskilda arbetsplatser ingår de i en sektion. Varje sektion har en förtroendevald styrelse, där ordföranden ofta arbetar fackligt på hel- eller deltid.[592] Sektioner som ligger inom ett visst geografiskt område tillhör samma avdelning. Varje avdelning har en styrelse, samt anställda ombudsmän och administrativ personal.[593]

Den sista kategorin utgörs av de två intervjupersoner som jobbade på Kommunals förbundskontor under strejken, och vars arbetsuppgifter under våren 2003 på olika sätt kretsade kring strejken. Förbundskontoret ligger i Stockholm och där jobbar funktionärer som är anställda av Kommunal på nationell nivå. Funktionärerna består både av kongressvalda sådana, som exempelvis förbundsordförande och förbundssekreterare (vilka ingår i det som kallas förbundsledning), och av tillsatta tjänster som avtalsombudsman och andra ombudsmän och tjänstemän.[594] Personalen på förbundskontoret är dels personer som själva varit fackligt aktiva på lokal nivå och sedan rört sig uppåt i organisationen, och dels personer som rekryterats för olika specialkompetenser.

Av de tretton personer jag har intervjuat är fyra barnskötare (varav en vidareutbildat sig till förskollärare efter strejken), en är vårdbiträde, en skötare, en reparatör, två undersköterskor, en lokalvårdare, en vaktmästare, en facklig ombudsman på förbundsnivå och en jobbade med Kommunals opinionsbildning och kommunikation under strejken. Tre personer arbetade under strejken inom landstinget och åtta arbetade kommunalt. Nio av intervjupersonerna är kvinnor och fyra är män. Intervjuerna genomfördes mellan 2012 och 2016, på platser som intervjupersonerna föreslog. De flesta föredrog att träffa mig på sina respektive arbetsplatser, men tre intervjuer gjordes hemma hos intervjupersoner.

Arbetsplatsen: Sofia, Elisabeth, Ulrika, Helen

Sofia, Elisabeth, Ulrika och Helen var uttagna i strejken från sina respektive arbetsplatser inom barnsomsorg, skola och vård. Det innebär att de fick sin försörjning genom konfliktersättning från Kommunals strejkkassa. Medan de var uttagna i strejk stod de strejkvakt, vilket betyder att man på uppdrag av sin fackförening befinner sig utanför en arbetsplats (ofta den egna) vid fackliga stridsåtgärder. Syftet är att observera om strejkbryteri pågår, försöka övertyga den som vill bryta strejken att inte göra det och informera intresserade från allmänheten om konfliktläget.

Sofia, barnskötare

Född i början av 1980-talet är Sofia den yngsta personen jag har intervjuat. Vi sitter i vardagsrummet i hennes lägenhet, hon bor högt upp i ett höghus och man ser långt från balkongen. Då och då påminner barnskratt om parkleken som ligger nära. Sofia berättar om sin lilla son, och säger att när hon inte jobbar så umgås hon med honom och med vänner och familj.

Sofia gick med i Kommunal i slutet av 1990-talet, när hon sommarjobbade på ett sjukhus. Sofias mamma, också kommunalare inom sjukvården, hade uppmanat Sofia att gå med i facket omedelbart. Direkt efter att Sofia tagit studenten började hon jobba som barnskötare på en förskola och blev fackligt aktiv efter ett par år på arbetsplatsen. När strejken bröt ut våren 2003 hade hon nyligen valts till arbetsplatsombud, och under strejken var hon strejkvakt utanför sin arbetsplats. Vid tidpunkten för intervjun jobbar hon fortfarande som barnskötare men på en annan förskola. Efter ett uppehåll för föräldraledighet blev hon arbetsplatsombud för andra gången, och tillsammans med en kollega företräder hon kommunalarna på alla sex förskolor som ingår i deras förskoleenhet. Hon berättar att hon valdes till arbetsplatsombud första gången ”för de tyckte att jag sa vad jag tyckte och tänkte och sådär [skratt]”.

När jag frågar Sofia vad det fackliga engagemanget betyder för henne svarar hon att det ger henne kunskap om hur det får och inte får gå till på arbetsplatsen, vilket gör att hon kan säga ifrån när det behövs. Hon tycker att hon för egen del har lättare för att förstå politiska samband eftersom hon är fackligt aktiv.[595]

Den stora utmaningen med att vara arbetsplatsombud, menar hon, ligger i att vara representant inte bara för arbetskamraterna på den egna

förskolan, utan även för barnskötarna på de andra fem förskolorna inom enheten. Förskolorna ligger visserligen inom gångavstånd, men Sofia menar att det i praktiken inte hjälper, eftersom hon ändå inte kan lämna sin egen förskola då alla behövs i verksamheten hela tiden. Arbetets karaktär och det faktum att de alltid är precis så många som jobbar att det precis går ihop påverkar förutsättningarna för det fackliga arbetet:

> Men jag har inte tid, alltså under en arbetsdag, då måste jag vara på min arbetsplats. För jag måste även vara med barnen. Så jag kan ju inte bara ta en dag och gå iväg för då finns det ingen som är- eller ja, jag har ju andra kollegor som är med barnen men [skratt] då får ju de göra mer jobb för att jag är borta.

Sofia återkommer flera gånger till hur viktigt barnskötaryrket är, men beskriver också hur det sliter på de som jobbar med det. Hon tror att möjligheten att gå i pension tidigare och att kunna jobba deltid och ändå klara sig ekonomiskt skulle underlätta:

> I vårt yrke som är ganska fysiskt, att kanske vid 50 redan så ska du ha rätt till att gå i pension om du vill och fortfarande ha en bra levnadsstandard. […] Om man behöver och inte känner att man orkar. Och ändå ha- kunna leva på det också. […] Jag och en kollega satt och pratade om det, drömmen vore att få jobba halvtid och typ jobba torsdag till onsdag och sen vara ledig torsdag till onsdag. Alltså hela tiden få jobba så. För då skulle man ju orka. Då kanske man skulle orka jobba tills man var 70 om man inte får några fysiska men. Bara för att man får den här vilan. Hon [kollegan] sa att ”vinner jag mycket pengar, då ska jag nog göra det!” [Skratt]

Att en annan organisation av arbetet skulle underlätta för henne och arbetskamraterna är genomgående i intervjun med Sofia. Hon beskriver med frustration hur de ökade kraven på att barnskötarna och förskolelärarna ska genomföra olika typer av administration och dokumentation gör att värdefull tid med barnen går förlorad, och menar att under de delar av dagen när det är som mest hektiskt på förskolan hade det behövts högre bemanning. Det skulle underlätta både arbetet med barnen och det fackliga uppdraget.

Elisabeth, barnskötare

Elisabeth är född i början av 1950-talet. Under strejken jobbade hon som kommunal dagmamma på ett familjedaghem, och var arbetsplatsombud för Kommunal. När vi träffas har hon sedan några år tillbaka bytt facklig tillhörighet till Lärarförbundet, eftersom hon nu jobbar som förskollärare på en förskola. Vi gör intervjun utomhus, på innergården vid hennes arbetsplats. Medan vi pratar börjar förskolebarn, arbetskamrater och föräldrar samlas till vårfest på gården. Under intervjun kommer ett av barnen på förskolan fram till Elisabeth med en present till henne. Elisabeth får tårar i ögonen för att hon blir så rörd, och säger att det är den kontakten med barnen som gör jobbet roligt.

Trots att Elisabeth inte längre är medlem i Kommunal identifierar hon sig mer med sin gamla fackliga tillhörighet (”Jag *saknar* att jag inte hör dit”). Elisabeth saknar också den samhörighet som fanns på hennes förra arbetsplats där alla var barnskötare och där den fackliga aktiviteten var hög. På förskolan, där det jobbar både barnskötare och förskollärare, tycker hon att barnskötarna ofta osynliggörs. Elisabeth berättar att hon försöker stötta sina kollegor som är barnskötare i deras fackliga engagemang, eftersom hon tycker det är viktigt. Hon återkommer flera gånger under intervjun till att hon saknar sin gamla Kommunalsektion, som hon upplevde som stridbar och bra på att göra utåtriktade aktioner som syntes och fick uppmärksamhet. En bra facklig organisation ska vara precis så, tycker Elisabeth:

> De ska vara nära. Och lyhörda, välkomnande. De ska synas tydligt. Man ska inte känna när man öppnar dörren, om man har något ärende, till sektionen, att ”oj oj oj”. Utan då ska man bli uppfångad och ”hej, välkommen! Vem är du? Kom och ta en macka!”

Hon kontrasterar det mot sitt nya fackförbund Lärarförbundet, som hon inte tycker syns så mycket och som hon tycker felaktigt har accepterat systemet med förstelärare ”som ska ha 5 000 kronor mer i lön”. Det går emot den kollektivistiska tanken som Elisabeth värnar om.

Förutom att hon varit arbetsplatsombud för Kommunal har Elisabeth också varit skyddsombud, och satt en kort period i sektionsstyrelsen. När jag frågar var hon tror att hennes fackliga engagemang kommer ifrån svarar hon blixtsnabbt:

> Det är morfar och mormor. De var väldigt aktiva. Morfar var sjöman. Och mormor hon var väldigt aktiv i föreningar. De bodde från början i USA. Men de blev av med alla pengar eller allting när bankkraschen kom. Så då tog de jobb på en båt med min mamma och syrran och jobbade sig över till Sverige. Morfar var väldigt- han startade bland annat en socialistisk tidning i New York. […] Och speciellt när morfar var ute på sjön så- mormor, hon var ju med också, och hjälpte flyktingar som kom från kriget, Tyskland. Så att ja, de har varit otroligt samhällsmedvetna. Och när morfar blev gammal så gjorde han inget annat än satt och skrev insändare och hade ett bra tyckande.

Elisabeth berättar att hennes morfar var fackligt aktiv, och att hon tror att hennes mormor också var det. Hennes mormor var föreståndare för en lokal där det hölls fackliga och politiska möten, ett jobb som bland annat omfattade att städa och laga mat. Elisabeths pappa gick bort när hon var liten, och hon växte upp med sin mamma och sina syskon i en liten etta i ett arbetarkvarter. Hon beskriver det som att deras lägenhet var ”lyxig” på det sättet att de hade både toalett och badkar inomhus, medan många av hennes klasskamrater behövde gå ut på gården eller upp på vinden för att gå på toa. Även om hennes mamma hade mycket åsikter fanns det inte utrymme för något fackligt engagemang, eftersom hon var tvungen att ägna all sin tid åt att försörja familjen. Som mest hade hennes mamma fjorton städjobb samtidigt, bland annat som byggstäderska:

> Hennes liv gick ut på att jobba, jobba, jobba, jobba. Och så att man skulle göra rätt för sig. Arbetsmoral var otroligt viktig i min familj, både på mammas sida och hos farmor och farfar, allihopa.

Innan Elisabeth började jobba som dagmamma jobbade hon på förskola. Hon har även varit parkleksföreståndare, städat på Finlandsbåtarna, städat trappor, jobbat inom äldreomsorgen, på bondgård och som barnflicka.

Under strejken var Elisabeth strejkvakt utanför en skola där det behövdes extra stöd, eftersom några som inte var fackligt anslutna valde att gå in och jobba. Elisabeth säger att hon nog placerades där för att hon hade lång erfarenhet av nattvandring och att många visste vem hon var i området. Elisabeth åkte också runt med smörgåsar och delade ut till alla strejkande och strejkvakter i området. Hon berättar att när hon började jobba på sin nuvarande arbetsplats nästan tio år efter strejken var det barnskötare där som sa ”Jag kommer ihåg när du kom med smörgåsar till oss!”

Elisabeth menar att det inte längre är lika självklart att man ska vara med i facket, som det var när hon var yngre. Även synen på vad facket är har förändrats, vilket kan göra det svårt för arbetsplatsombuden:

> Och många säger ”Vad ska man vara med i facket för?” Det har det ju blivit mycket, verkligen. ”Nej, de har aldrig hjälpt mig när det har varit nånting” och sådana där saker. Men man glömmer att facket är ju du. Och att i facket är det väldigt mycket, allting från hemförsäkringar och rättshjälp och arbetsmiljön, och så vidare. Och då finns det alltid någon, nästan på alla arbetsplatser som ”Nej men jag fick inte någon hjälp [med lustig röst]”. [skratt] Då gäller det att man stöttar de som vill ta på sig att bli arbetsplatsombud. Att om man har en chef som säger ”Nej, du kan inte gå på det och det mötet” fastän det är förhandlat, [att man säger] ”Jo, vi vill att hon ska gå därför att…”. Eller om man har en chef, som när man frågar när det har varit löneförhandling ”Varför fick jag så låg lön?”, säger såhär ”Ja, det får du väl fråga facket om”. Det gäller att man stöttar den personen som är facklig och tala om att facket sänker *aldrig* [löner].

Elisabeth är kritisk till vad hon tycker är en osund kultur inom Kommunal, framför allt längre upp i organisationen, där företrädare kan sitta väldigt länge på sina positioner. Hon menar att det finns många på sektionsnivå som är tuffa och stringenta, som hon tycker att en bra facklig företrädare ska vara, men att de personerna sällan kommer högre upp i den fackliga hierarkin:

> Och att en del, tycker jag, sitter för länge på sin post. Man värnar om varandra liksom. ”Oj, vad ska den stackarn göra om den åker ut?” liksom. Jag menar, antingen får man se över att man får bara sitta säg fem år, högst, max. Tre kanske någon säger. Men strunt samma. Men du ska inte kunna sitta på din post i tio–tolv år och bli bekväm och inte våga ta fajten för du är alldeles för bekväm med *dina* pengar. Och det har vi alldeles för många i vårat fackförbund. Det övre skiktet. Och de som jag har upplevt som bra, som man vill få in, nej då får man ofta höra att ”Nej, nej nej, hon är för mycket vänster” eller ”Den är för mycket si”. Det finns en rädsla för kvinnor som har bra åsikter, som vågar bemöta någon som har någon sämre åsikt.

Ulrika, lokalvårdare

Ulrika är född i början av 1970-talet och har jobbat som lokalvårdare i många år. Hon beskriver det som att hon ”fastnade i den banan” och att hon trivs. Direkt efter gymnasiet började hon jobba som hotellstäderska men gjorde bara det under några månader. Därefter jobbade hon som lokalvårdare på en förskola. Sedan 1990 är hon lokalvårdare på den skola där vi träffas för att göra intervjun. Det är osäkert fram till två dagar innan om intervjun ska bli av, eftersom en av Ulrikas arbetskamrater är sjukskriven och Ulrika inte vet om hon ska få in en vikarie så att hon kan ta sig tid att sitta ner med mig. Men det får hon, och vi sitter i en arbetskamrats rum och pratar. Utifrån korridoren hörs elevernas stojande.

Ulrika är arbetsplatsombud för kommunalarna på skolan, och ersättare i styrelsen för sin sektion. Tidigare var hon ordinarie ledamot i sektionsstyrelsen. Hon är inte helt säker på om hon var det redan när strejken ägde rum, men hon tror det. Hon bor med sin man i samma samhälle där hon är född och uppvuxen. Två vuxna barn har, som hon säger, ”flugit in till stan”, men hon hoppas att de ska återvända så småningom.

Precis som flera andra säger Ulrika att det är föräldrarna som är upphov till det fackliga engagemanget. Hennes mamma var också kommunalare. Hon var hemmafru när Ulrika var liten, men började sedan jobba inom hemtjänsten och därefter som lokalvårdare. Hennes pappa jobbade på fabrik, och när fabriken lades ner började han köra lastbil.

> Och sen började han jobba som kyrkogårdsvaktmästare tills han blev pensionär. Och då var han kommunalare [skratt].

Ulrika beskriver hur synen på det fackliga medlemskapet som något självklart har gått i arv från hennes föräldrar till henne, och hur hon sedan har fört det vidare till sina barn.

> Det känns som att när jag växte upp så var det inget alternativ att inte vara med i facket. Så var det. Och lite så har det varit för våra barn också, alltså inte att vi har tvingat dem att vara med i facket, men talat om för dem hur viktigt det är. Så båda är fackligt anslutna idag.

Ulrika säger att hennes föräldrar inte var fackligt aktiva, men att de pratade om politik och fackliga frågor hemma när hon växte upp. Hon berättar om

ett barndomsminne, som fungerar som en illustration av att arbetarrörelsen var närvarande under hennes uppväxt:

> Jag minns i huset som vi bodde i, därifrån startade alltid demonstrationståget på första maj, för han som var fanbärare bodde granne med oss. Så det var alltid- före första maj, då stod plakaten färdiga efter väggen.

Hon vet inte om den äldre generationen var fackligt aktiva, men hon berättar att hennes mormor och morfar jobbade på fängelset när hennes mamma växte upp, mormodern som kokerska. Hennes farmor var bagare. ”Och min farfar jobbade också på fabriken där i [Ulrikas uppväxt- och hemort]. Där jobbade alla män då”, säger hon och skrattar.

Medlem i Kommunal blev hon när hon började städa på en förskola. En fackligt aktiv arbetskamrat värvade henne, och hon beskriver det som en arbetsplats där alla var fackligt anslutna och det fanns en stark kultur av att man skulle vara medlem: ”Alla nya som kom dit fick ett papper att fylla i med medlemskap. Så var det.” Hon beskriver medlemskapet i Kommunal som något som ger henne trygghet på jobbet, något att luta sig mot ”om det skulle knipa”.

På frågan om vad som fick henne att gå från att bara vara medlem i Kommunal till att bli fackligt aktiv svarar hon att det var ”övertalning för länge sedan av en vaktmästare som jobbade här [skratt]”.

> Ulrika: …det var så jag började engagera mig, för han satt med i styrelsen och tyckte att ”Men vad tusan Ulrika, det är klart att du ska engagera dig”, och så blev det. Och då blev jag också kvar, för jag tyckte att det var himla kul. Så att hade han inte övertalat mig då hade jag nog inte suttit där. För jag tror inte att jag hade förstått att det var så himla trevligt själv [skratt].
>
> Kristin: Vad är det som är trevligt då tycker du, eller vad är det som har varit trevligt?
>
> Ulrika: Ja, men man har ju lärt sig otroligt mycket och lärt känna jättemycket människor och alltså… att få läsa allt som man har fått läsa, alltså… ja, men gå alla kurser och allt sådant här. Det är ju jättenyttigt. Det skulle fler få göra.

När Ulrika berättar om sitt fackliga engagemang kommer det fram att det inte bara handlar om trygghet på jobbet, utan också om att det fackliga ar-

betet i sig är roligt. Ulrika lyfter fram det sociala, att hon lärt känna många människor genom det fackliga engagemanget, och att hon lärt sig mycket. Hon markerar en gräns mellan två olika sätt att förhålla sig till det fackliga medlemskapet. Å ena sidan finns det sådana som hon och andra, som är fackligt aktiva och därmed får ut mycket mer, å andra sidan finns det de som bara betalar medlemsavgiften:

> … både strejken och engagemanget i Kommunal är ju lärorikt. För om jag bara betalar den där fackavgiften så då… ja. Då får jag ingenting tillbaka.

En röd tråd genom Ulrikas berättelse är att hon verkligen gillar sitt jobb och sin arbetsplats. Hon anger flera orsaker till det, där en är den dagliga kontakten med eleverna på skolan, en annan är självständigheten i arbetet och en tredje den kommunala arbetsgivaren:

> Ja, vi som är på en skola har ju ett helt fantastiskt jobb som får träffa ungdomar varje dag. Och det är ett fritt jobb, jag styr det ganska själv, hur jag liksom vill lägga upp dagen. Det som ska göras ska göras, men jag lägger upp den själv. Och vi har en fantastiskt bra arbetsgivare, [kommunens städservice], väldigt, väldigt bra. […] Det är ju ett fritt jobb, eftersom jag kan styra det, jag har ingen som liksom vaktar bakom ryggen och säger att ”Nej hörrudu, nu ska du göra det här, nu har du hållit på med det där i två minuter för länge”, och det känns ju otroligt skönt. Så att jag är jättestolt över mitt yrke och jag tycker att vi är viktiga. […] Jag skulle aldrig kunna gå på ett kontor och städa, då skulle jag bli galen tror jag [skratt]. Men det är ju lite hur man är som person, det är ju jag som person. Eller det är vi här, jag och mina två kollegor, vi värdesätter otroligt mycket de här ungdomarna.

När jag frågar om det händer ofta att elever kommer och pratar med henne och de andra lokalvårdarna svarar Ulrika:

> Ja, oh ja. De skämtar och de pratar och busar och de kommer och ställer frågor… som kan vara om precis vad som helst. Och är otroligt sociala… jättetrevliga ungdomar. En fråga som jag alltid får när eleverna börjar sjuan är ”Är det verkligen roligt att städa?” Och när man då säger ”Ja”, då tycker de att det låter jättekorkat för de tycker det är skittråkigt att städa. Och då säger de ju alltid ”Men varför tycker du det är roligt?” och när man då säger att liksom ”Tänk att få jobba med 400 ungdomar varje dag, hur trevligt tror du inte att

det är?" så säger de "Mmhm, så det är alltså vi du tycker är det trevliga?" "Ja", svarar man då [skratt].

En fjärde anledning till att Ulrika trivs så bra är den speciella anda hon tycker finns på skolan, där alla i personalen uppfattas som lika viktiga för skolan och lika mycket värda. Hon säger att hon tror att det påverkat hennes vilja att fortsätta jobba som lokalvårdare, något som inte var självklart från början:

> Alltså när jag var 18 år och började städa så tänkte jag nog inte att jag skulle fortsätta. Det gjorde jag nog inte. Det var egentligen, ja, men kanske 1990 då när jag började här… för här har ju stämningen varit en otrolig "vi-känsla" hela tiden. Alla har varit lika mycket värda, elever, vaktmästare, lokalvårdare… det spelar ingen roll och alla är delaktiga i allt. Planeringar och allt möjligt, så att vi har en otrolig "vi-känsla" och jag tror, jag tror faktiskt att det är det som har gjort att jag har valt att stanna kvar. Det tror jag. För kroppen är väl inte den som är mest hel [skratt] […] Oavsett om du är rektor eller vad du är… är det ingen som tittar ner på någon. […] Här pratar vi ju inte om att, ja men "lärarna på [skolan]" eller "rektorerna på [skolan]" utan "*personalen* på [skolan]" pratar vi om.

Den speciella andan var närvarande under strejken också, tycker Ulrika. Trots att lärarna har en annan facklig tillhörighet minns hon det som att hon och de andra kommunalarna fick stöd av dem för sina krav, och att de bar ut kaffe till Ulrika och de andra som strejkvaktade.

Ulrika understryker dock att hon uppfattar den egna arbetsplatsen som väldigt speciell, och att det inte nödvändigtvis ser likadant ut för lokalvårdare på andra skolor:

> Alltså när vi träffar andra lokalvårdare så hör jag att vi är unika. Det är inte sällan som man hör andra kollegor säga att "Men vadå, ska ni följa med på en kick-off med skolan?" Och när jag svarar att "Ja, det är klart vi ska!" så säger de "Men jaha." Eller om jag frågar "Sitter ni i personalrummet och fikar?" så säger de "Nej, vi sitter i källaren i ett rum." Då känner jag "Men sluta!" Så att ja, jag tror att vi är väldigt unika.

När jag frågar Ulrika vad hon menar med att "kroppen väl inte [är] den som är mest hel" berättar hon att hon sedan ungefär fem år tillbaka dras med förslitningsskador i axlar och rygg. Efter en fallolycka utanför arbets-

platsen har hon även problem med sin nacke, och behöver medicinera varje dag. Dessutom gör hon vad hon kan regelbundet för att kroppen ska orka. Hon tycker att utvecklingen går på rätt håll när det gäller hjälpmedel för att skona kroppen. Överhuvudtaget tycker Ulrika, medan flera andra intervjupersoner beskriver en mer pressad situation på arbetsplatserna idag jämfört med 2003, att det lokalt gått åt rätt håll med olika saker. Hon menar att lönerna har höjts för kommunalarna, och hon tycker att lokalvårdaryrket har fått lite högre status. Hon tycker också att facket lokalt har blivit tuffare, vilket hon ser som positivt:

> Och det tycker jag att fackförbunden är också, att de är lite tuffare i sina förhandlingar idag. Det känns- ja, men det känns lite som att man vinner lite mer idag… med fackförbunden. Ja, men bara som det här med sex timmars arbetsdag som vi nyss har fått igenom på prov på ett äldreboende. Det är ju jätteimponerade, så det hoppas man ju verkligen att det får fortsätta och att det– för det skapar ju arbetstillfällen också. Så att det blir som ringar på vattnet, så att det känns jättebra.

Helen, undersköterska

Vi träffas tidigt på morgonen på sektionsexpeditionen. Jag lyckas komma i tid, trots att det visar sig att min klocka har stannat utan att jag märkt det. Det är adventspyntat, och Helen bjuder på kaffe.

Helen är född i slutet av 1960-talet och började arbeta som undersköterska direkt efter att hon gått ut vårdlinjen. Hon har jobbat på samma avdelning på sjukhuset hela tiden. Under strejken stod Helen strejkvakt utanför sin avdelning, tillsammans med sina arbetskamrater.

När vi träffas är det fyra år sedan hon började arbeta fackligt på sektionsexpeditionen, något hon gjorde på deltid en kort period innan hon gick upp till heltid. Liksom flera andra tyckte hon det var svårt att kombinera jobbet i verksamheten med att jobba fackligt. Hon ville ”gå all in”, som hon uttrycker det.

Det första Helen gjorde när hon börjat på sektionen var att samordna alla arbetsplatsombud som tillhör sektionen. Hon beskriver det som att det bland annat handlade om att se till att arbetsplatsombuden gick rätt utbildningar, och om att vara ett stöd för dem ute på arbetsplatserna. Hon hade själv varit arbetsplatsombud sedan mitten av 1990-talet och suttit i samverkansmöten med arbetsgivaren. När jag kommenterar att hon var

arbetsplatsombud under lång tid markerar Helen att hon inte växte upp med ett arbetarrörelseengagemang:

> Men facket, det var inte som- jag har inte varit engagerad så i unga år så men det var ju- man skulle vara med i facket och så var det inget mer med det. Så att jag har inte varit- jag är inte *uppvuxen* med det här föreningsengagemanget. Det är ju också en resa som jag har gjort. På kort tid, att när man då får inblicken och förstår verkligen vikten av en fackförening.

När jag ber henne beskriva varför det är viktig att vara med i facket säger hon att det handlar om att ”bli starkare gentemot arbetsgivaren och kunna påverka våra arbetsvillkor, på arbetsplatsen”:

> Om ingen är med i facket, varför ska de då ge oss Ob-ersättning till exempel? Det tror jag ingen arbetsgivare skulle ”Ja, men åh, nu ska vi vara snälla och ge personalen mer om de jobbar kväll”, om inte vi ställer det kravet. Skulle vi inte haft fackföreningar skulle vi inte ha det så bra som vi har det, även om man tänker att vi skulle kunna ha det bättre, så hade vi haft sämre arbetsvillkor, det är jag helt övertygad om.

Hon berättar att hennes föräldrar var tjänstemän. De var fackligt anslutna men inte aktiva. Hennes pappa jobbade på Folksam, och genom det beskriver hon att hon blev bekant med kooperationen i form av OK och Coop. Hon växte upp i ett socialdemokratiskt hem och menar att hon alltid varit samhällsintresserad, men att det var först genom det fackliga engagemanget hon började ställa frågor och förstå saker som tidigare bara hade legat latent:

> Vi pratade- alltså det var ju att man skulle vara med och de var socialdemokrater och den värdegrunden har jag ju med mig. Så det var nånting som fanns där naturligt. Men bara för det finns naturligt behöver det inte betyda att jag förstår det. [skratt] Utan det är ju först då när man börjar ställa sig frågan: Varför ska man egentligen va med? Det minns jag för jag ifrågasatte när jag började, ”Ja men varför ska Kommunal ha koppling till Socialdemokraterna?” Även om jag är socialdemokrat. Och jag förstod inte, jag frågade och frågade tills jag riktigt tänkte, ja men det måste ju ändå vara någon vits med det. Och det är ju den här facklig-politiska- Jag har ju inte varit politiskt engagerad så. Har alltid varit intresserad vad som händer i samhället och kring våra politiker, men

> inte varit med i något parti eller gått in- velat sitta med i någon nämnd eller så. Så engagerad har jag inte- det intresset har jag inte haft. Men då började jag ifrågasätta och tyckte varför? *Varför*? Och det är ju då, alltså vi måste titta tillbaka. Vi måste titta på historien vad som- och om man tittar på ja men Olof Palme, de här arbetsrättslagarna, alltså så mycket som var i samarbete med Socialdemokraterna. Att det är där vi har- alltså vår värdegrund inom Kommunal är värdegrunden inom socialdemokratin, och genom att då ha samarbete, att kunna påverka och få igenom de kraven som vi vill ha som vilar på den värdegrunden.

När jag frågar om hon tycker att Kommunal får igenom sina krav i den facklig-politiska samverkan lokalt suckar hon. Hon betonar att det inte är hon som är facklig-politiskt ansvarig på sektionen, men beskriver sedan vad hon upplever som en ensidighet i relationen mellan Kommunal och Socialdemokraterna:

> Från min vinkel så kan jag ju tycka att det är... Jag skulle önska att det var mer *politisk*-facklig. Det är mycket facklig-politisk samverkan. Det är hela tiden vi som ska- När politikerna kommer till oss, det är när det är val. Då vill de vara med på våra möten och då vill de träffa våra medlemmar, men annars så är det inte lika lätt att driva igenom saker. Men vi gör ju det. Nu, det här med rätten till heltid, det är ju nånting som vi har jobbat för länge. Så att, man får se det som små, små steg. Huvudsaken är att det går i rätt riktning.

Helen säger att hon tycker det är väldigt stor skillnad mellan den inställning till facket som fanns när hon själv gick med i slutet av 1980-talet och den som finns idag. Hon tar sina egna barn, som är i tjugoårsåldern, och deras klasskamrater som exempel på vad hon uppfattar som en mer individualistisk inställning:

> De läser ju fortfarande, de har ju inte kommit ut i arbetslivet. Men de har ju kompisar som börjar arbeta och de säger det att det är skrämmande att i skolan fick de inte lära sig nånting om fackföreningar. De säger det att det är hemma som vi har fått lära oss vikten av att vara med och de är på sina kompisar, och säger ”Ja, men ni måste gå med i facket och ni måste gå med i A-kassan”, och deras kompisar, de är som frågetecken. För varför-, ”Vad är det för nånting? Nä vadå, då blir arbetsgivaren kanske sur om jag går med i facket.” Så det är en skrämmande bild. Det är den bild jag har från dem. Sen

den bild jag har härifrån när jag träffar nya medlemmar – eller nya anställda som inte är med och när man börjar prata med dem, för många är det: ”Ja men vad får jag då?” Att det är den här individ-, ”Ja, men vad får jag för förmåner? Får jag en kaffemaskin eller en iPhone eller [skratt] alltså?” Det är mycket sånt: ”Vad får *jag*, om jag går med i facket?” Så att där är det ju också det här att få med historien- sätta sig och prata historia, det är inte alla som är med på den. Så att där har ju både vi på den här nivån och arbetsplatsombuden en jätteviktig, en otroligt viktig, roll. Att möta de här människorna som kommer och som kanske absolut inte vet nånting om facket.

Sektionen och avdelningen: Aina, Margareta, Lena, Gustav, Tord, Kajsa, Anders

Som fackliga företrädare på heltid eller deltid var Aina, Margareta, Lena, Gustav, Tord, Kajsa och Anders involverade i strejken som lokala ledare. De arbetade med förberedelser inför strejken där de befann sig, organiserade det lokala strejkarbetet och hade kontakt med andra lokala företrädare liksom med de övre organisationsleden. Deras funktion var mobiliserande, och några av dem hade också kontakt med media under konflikten.

Aina, barnskötare

Aina har föreslagit att vi ska göra intervjun på fackexpeditionen där hon jobbar 28 timmar i veckan. Den ligger i ett stort hus som bland annat rymmer olika kommunala verksamheter, och jag väntar i receptionen tillsammans med invånare som ska träffa socialsekreterare, lämna in blanketter och göra andra ärenden. Aina kommer ner för att hämta mig, och vi åker några våningar upp med hiss. Sedan går vi genom ringlande korridorer där hon snabbt presenterar några ansikten tillhörande de kontor vi passerar. Kommunal delar ett väldigt litet kontor med Lärarförbundet, Vision och SACO (som Aina säger). Kommunal får inte ha sina tavlor eller några bilder på väggen utanför, berättar hon, och inne på kontoret finns över huvud taget ingen plats. En av Robert Nybergs satirteckningar står på golvet, och det märks att Aina tycker det är tråkigt att de inte kan ha den uppe. Hon berättar att de i sin tidigare lokal hade bilder från strejken uppsatta, och tillägger ”men vi har i alla fall vårt minne kvar, om man säger så”.

Vi sätter oss på det lilla kontoret. Aina pratar snabbt och energiskt.

Hon berättar att hon föddes i Finland i början av 1960-talet och flyttade till Sverige i slutet av 1970-talet. Sitt svenska arbetsliv började hon med att jobba på fabrik, men efter att ha fått sitt första barn läste hon SFI och utbildade sig sedan till barnskötare, vilket hon började jobba som 1986. På fabriken ”pratade man ingenting om facket”, minns Aina, men som nybliven barnskötare blev hon medlem i Kommunal.

Den första riktiga kontakten med facket var i mitten av 1990-talet när förskolan hon jobbade på skulle läggas ner. Aina fick veta att det inte fanns jobb till alla barnskötarna på andra förskolor, och att hon var en av de som inte skulle erbjudas en annan tjänst. Hon tog kontakt med Kommunal, och på deras uppmaning samlade hon sedan alla sina arbetskamrater till ett möte med facket. Aina minns det som ett avgörande ögonblick, som öppnade hennes ögon för vad facket kunde vara:

> Och där- då började man liksom fatta att ”Herregud, alltså man kan ju påverka sin situation!”

Aina minns att hon två år senare gick en datorutbildning hos ABF tillsammans med andra kvinnor som också var kommunalare, och det var i samband med det som hon blev fackligt aktiv på riktigt. Kort därefter valdes hon in i den lokala styrelsen, valdes till arbetsplatsombud av sina arbetskamrater på förskolan och blev även så småningom huvudskyddsombud för Kommunal. Aina beskriver det som att facket, från att framför allt ha varit kvinnan som hjälpte henne och hennes arbetskamrater när deras arbetsplats skulle läggas ner, nu hade blivit även Aina själv och ”alla vi tillsammans”.

Ainas pappa jobbade på spårvagn och hennes mamma sålde skor på dagarna och städade på kvällarna. Föräldrarna var kommunister, berättar Aina, och hon minns att hon som liten gick i förstamajtåg tillsammans med dem. Hon kommer inte ihåg att hennes föräldrar hade något fackligt engagemang eller att de pratade om fackliga frågor hemma, men hon beskriver att det var självklart för henne att gå med i facket när hon började jobba:

> Man blir bara med i facket. Jag vet inte varför, jag har alltid varit med i facket. Det kanske är någonting som kommer hemifrån som jag inte kommer ihåg.

När strejken bröt ut 2003 jobbade hon som barnskötare och var facklig fö-

reträdare på deltid. När jag intervjuar henne elva år senare delar hon fortfarande sin arbetstid mellan uppdraget som fackligt förtroendevald i sin stadsdel och jobbet på förskolan. Hon är ansvarig för facklig-politisk samverkan i sektionsstyrelsen, och aktiv medlem i Socialdemokraterna. Aina trivs med att jobba fackligt, men betonar att det inte varit något alternativ för henne att göra det på heltid, trots att det är vanligt i hennes position:

> Jag vill absolut inte jobba heltid fackligt, jag vill ha liksom ha fötterna i verkligheten […]. Jag vill veta vad som sker ute, och jag tycker det är jätteviktigt för att det blir så mycket förändringar under tiden, på kort tid, alltså då tappar man totalt verklighetsbilden. Jag tycker det är jätteviktigt, jag tycker många borde göra som jag […].

Trots att Aina betonar att det är viktigt för henne att fortsätta jobba i verksamheten pratar hon väldigt lite om jobbet som barnskötare, och desto mer om sitt fackliga arbete. Men hon återkommer flera gånger under intervjun till att ett viktigt fackligt mål för henne är att höja lönerna och statusen för barnskötaryrket.

Margareta, barnskötare

Margareta är född i slutet av 1950-talet, och började jobba inom barnomsorgen 1974. Vi gör intervjun på kontoret hon har som facklig företrädare i sin stadsdel. Margareta visar mig runt lite och berättar att Kommunal blivit flyttade från en våning de hade för sig själva till en de delar med Lärarförbundet, Vision och några företag. Det är trångt precis som där Aina sitter, och inte heller här går det att ha arbetarrörelsekonst uppe. Margareta säger att det i alla fall är bättre än att dela lokaler med arbetsgivaren, eftersom det då hade varit ännu svårare att ta dit medlemmar. Granne med Margaretas kontor ligger två andra kontor som också innehas av fackliga företrädare för Kommunal. Margareta har tända ljus på sitt rum och bjuder på te.

Hon berättar att hon löste medlemskap i Kommunal redan första dagen på jobbet som barnskötare:

> På den tiden var det ju så att när man steg innanför dörrarna så möttes man av ett fackligt ombud som sa att ”Här är vi alla med i facket”. Så att första dan innan man nu över huvud taget fick göra något annat så fick man skriva in

> sig i facket. Vilket i för sig inte var så konstigt, för facket var ju mer levande på den tiden. Man fick det via sina föräldrar och så där, så att det var ju inte konstigt då.

Hon fick sin första fasta anställning på en förskola 1977, och jobbade där i fyra år. I samband med att hon sedan bytte arbetsplats lämnade hon Kommunal under några år och var istället medlem i Syndikalisterna. Hon återvände till Kommunal i slutet av 1980-talet och blev arbetsplatsombud på förskolan hon jobbade på. Därefter arbetade hon fackligt på deltid under 1990-talet, för att sedan i början av 2000-talet börja göra det på heltid. Margareta menar att hon till slut valde att jobba fackligt på heltid, eftersom hon av arbetsgivaren (kommunen) förväntades vara tillgänglig för fackligt arbete även de dagar hon jobbade på förskolan. Trots att Kommunals hållning är att det ska gå att kombinera fackligt arbete med jobb i verksamheten är det svårt i praktiken, menar hon:

> Det är svårt att dela på sig, att jobba både i barnomsorg och ha facklig tid. För de flesta har ju- eller man tänker så från början, att ”jag ska jobba fackligt några dagar sen så är jag kvar i min verksamhet”. Men det funkar oftast inte, man äts upp då.

Margareta säger att hon ”älskar jobbet med barnen och förskolans verksamhet”, men att det också kan vara svårt att återvända för den som jobbat fackligt på heltid. Det är vanligt att all förvärvad kunskap om lagar, avtal och fackliga rättigheter innebär att chefer känner sig hotade:

> Dom vill inte ha tillbaka oss när jag har jobbat fackligt, det är jättesvårt att få en placering. Det är rädslor eftersom arbetsgivaren inte har lika mycket kunskap som oss.

Margaretas mamma var hemmafru när hon var liten, men började sedan jobba som tjänsteman på en statlig myndighet. Hennes pappa var tryckare, och som liten fick hon ibland följa med när hans fackklubb ordnade ”fest och glam”, vilket hon minns som väldigt spännande. Båda föräldrarna var politiskt aktiva, den ena i Socialdemokraterna och den andra i Vänsterpartiet (då Vpk), ett engagemang de i sin tur ärvt från sina respektive föräldrar. Margareta minns att de pratade mycket politik hemma när hon växte upp. Att hennes mamma och pappa tillhörde olika partier ur arbetarrörel-

sen innebar en utmaning på första maj, då Margareta och hennes syskon behövde välja vilket demonstrationståg de skulle gå i. Lösningen blev en kompromiss:

> […] så vartannat år gick man med vänstern och vartannat år med Socialdemokraterna, för att det skulle vara rättvist. Då var det rättvist mot farmor och mormor, alltså mot den äldre generationen på nåt sätt.

Margaretas farmor och farfar jobbade på fabrik. De var fackligt anslutna och hennes farfar gick på fackmöten, men var inte fackligt aktiv utöver det. Hon tror att hennes morfar var mjölkbud, och hennes mormor var först hemmafru men började ”på ålderns höst” att jobba på Domus. Margareta kopplar sitt eget engagemang till sin klassbakgrund:

> Det har ju alltid kommit ur arbetarklassen, det har ju varit ett strävande med allting, och det var så […] man blev [politiskt] intresserad.

Margareta har själv varit aktiv i Vänsterpartiet, men tycker att det varit svårt att få tiden att räcka till för både fackligt och partipolitiskt arbete, och att det fackliga engagemanget känns allra viktigast. När jag frågar vad det är som driver henne och får henne att fortsätta lägga så mycket energi på det fackliga arbetet nämner hon både viljan att förbättra kommunalarnas villkor och gemenskapen som facket ger:

> Det är ju hoppet om att kunna få den optimala arbetsplatsen där vi kan få arbetsro, där vi kan arbeta. Jag tycker att det finns så mycket fördelar med våra jobb, det ger så himla mycket. Och vi som jobbar inom det är så hängivna våra arbeten på nåt sätt. Det är ju människor vi jobbar med, det är känsloverksamhet, vi jobbar ju med känslor. Och folk kan liksom utplåna sig själva, utplåna sig själva bara genom att försöka- I hemtjänsten, hur många har vi inte som efter arbetstid går och köper tidningen till tant? ’Det är väl okej’, fast det är inte okej, utan vi vill ju kunna göra det här för tant Märta även på arbetstid. Att vi har en professionell syn på våra gamla, och våra barn och våra sjuka. Att alla får en bra omvårdnad. Det är väl lite så man försöker se det, det tycker jag liksom är det viktiga.
>
> Sen är det ju det här att kunna se framåt och ha idéer, att kunna göra bra saker, och att samla folk är också en trevlig del i det fackliga. Jag menar, det finns ju väldigt många saker som- Det är gemenskap, det är föreningsliv. Sen

kan man ju gråta över att man ibland har många kvällar- hur mycket tid man offrar på denna förening. Men det är ju någonting som driver, för mig är det drivet att kunna hjälpa och att kunna få göra det bättre, försöka hjälpa kollegor och sånt så mycket det bara går.

Lena, vårdbiträde

Lena föddes i slutet av 1950-talet och började jobba som vårdbiträde i äldreomsorgen 1981. Redan året efter blev hon vald till fackligt ombud på sin arbetsplats. Sommaren 1983 vikarierade hon på den expedition som hennes Kommunalsektion hade då, och ”blev kvar där”, som hon själv uttrycker det. Hon blev ordförande för sin sektion 1991 och var det ända till 2007. Innan hon började som vårdbiträde jobbade hon på Konsum, och vårdbiträdesjobbet var egentligen bara tänkt som en mellanlandning innan hon skulle börja plugga till fritidspedagog. Men hon trivdes så bra som vårdbiträde att hon fortsatte som det.

Lenas första fackliga medlemskap var i Handels, och hon minns att det var en väldigt stark facklig kultur på Konsum där hon jobbade. När hon började jobba som vårdbiträde var det självklart att gå med i Kommunal, men det dröjde ett tag innan hon hittade någon som kunde skriva in henne:

> Herregud, jag kommer ihåg när jag började jobba [som vårdbiträde] […] så hittade inte jag nån som kunde skriva in mig i facket, så jag jobbade nog där i flera månader innan jag hittade han som – och jag var jätterädd att nån skulle upptäcka mig alltså, och säga liksom att ’du är inte med i facket!’. Så naiv var jag. Men alltså det arbetet jag hade innan jag började [som vårdbiträde] […], det var ju att jag jobbade på Konsum och där fick man ju skriva under anställningsavtalet och inträdet [i facket] samtidigt, så var det på 70-talet liksom. Och därför trodde jag att om nån skulle komma på mig med att jag inte var med i facket, då skulle jag bli utbuad [skrattar], få sparken, jag vet inte. Jag tyckte det var hemskt pinsamt i varje fall. Så fackligt medlemskap är väldigt viktigt för mig. Faktiskt. Organisering, arbetarrörelse är jätteviktigt. Ja, det är – det är viktigt för mig. Sen har jag ungar som är uppfödda i det här- […] de är ju födda och uppväxta under tiden som morsan, som för det mesta har varit ensamstående, har jobbat fackligt. Så jag menar deras sommarlov- bästa sommarlov det var ju när vi var på Brunnsvik på fackliga utbildningar [skrattar] och såna saker.

2007 återgick hon till att jobba som vårdbiträde och till rollen som arbetsplatsombud. Hon berättar att hon egentligen hade tänkt fortsätta med det, men att det inte blev så:

> Meningen var ju då att jag liksom hade jobbat klart fackligt, förutom att vara ombud på arbetsplatsen. Men sen hur det än var så i slutet på 2008 ringde mina kompisar [från sektionen] och frågade ifall de kunde få nominera mig igen till sektionsordförande och då på nåt vis – jag tycker det är jättekul att jobba som vårdbiträde, alltså jag gillar gamla människor – men på nåt vis kändes det […] ja, det hände inget nytt under solen liksom. Då hade man gjort klart det där. Det var väl till och med så jag hade börjat glutta på andra arbetsplatser som hade det knökigt och – alltså som hade det svårt – för att liksom få nånting att bita i [skrattar]. Men då tackade jag ja, så att 2009 började jag jobba fackligt igen.

Vid tidpunkten för den första intervjun är Lena dels ordförande för sin sektion, som är en av Kommunals största i landet, och dels regionalt fackligt ombud. Hon sitter även i styrelsen för den Kommunalavdelning som sektionen ingår i. Vi träffas på sektionsexpeditionen, där det både finns mötesrum, kök och kontorsplatser. På väggarna sitter foton tagna under strejken 2003, och Lena berättar stolt och entusiastiskt om de olika utåtriktade aktioner de gjorde för att väcka allmänhetens uppmärksamhet. På ett foto från en demonstration syns Lenas hund med skylten ”lönekamphund”.

När vi träffas andra gången, två år senare, har hon lämnat avdelningsstyrelsen. Hon är fortfarande ordförande för sin sektion men sjukskriven, och därför precis på väg att avgå och lämna över uppdraget till någon annan. Hon har bjudit hem mig till lägenheten hon delar med sin yngsta dotter. Det är vinter och snö, och jag går sakta för att inte halka. När jag ringer på lägenhetsdörren hör jag omedelbart hunden, och det visar sig att det är samma hund som var med 2003.

Liksom Margareta menar Lena att det bästa hade varit att jobba fackligt på deltid och jobba på arbetsplatsen någon dag i veckan, men att det är väldigt svårt att kombinera:

> Ska du bli en duktig facklig företrädare så är det nästan omöjligt att kombinera det med ett annat jobb. För det är ju så här liksom, ja, men då kanske du bestämmer att du ska jobba måndag, tisdag och varannan onsdag […] på

> jobbet och sen resten fackligt. Ja, sen kommer det en kurs där, eller så kommer det en lönerevision där, och så måste du byta. Alltså det blir väldigt, väldigt hackigt. […] Det blir ungefär som att du inte räcker någonstans. Jag vet det med de flesta som har försökt att ha det så, det är jättesvårt. Då ska man ha ett jobb som man själv kan planera när man ska jobba på, och det har sällan Kommunals medlemmar.

Lena menar att det finns en orimlig förväntan högre upp i organisationen om att de som tar på sig fackliga uppdrag lokalt också ska fortsätta att ha en fot i den verksamhet de kommer ifrån. Ansvaret för att få ihop det lämnas över på den enskilda personen, och Kommunals arbetssätt är inte anpassat till de som har vanliga jobb:

> Jag tycker att det är jättesvårt, och jag har sagt det också till- väldigt många gånger både till förbund och avdelning att ”Det är ju jättesvårt för dem som har ett jobb, när ni kallar till exempel till gemensam träff på fredag eftermiddag, och ni gör det på måndagen”. Alltså har jag ett arbete så behöver jag lägga in tjänstledigheten 14 dagar innan. Och samtidigt då så står man, […] alltså förbund och sådant, och talar om vikten av att inte släppa kontakten med arbetsplatsen man kommer från, att man kommer långt ifrån medlemmarna. Ja, men hur ska det gå till då? För pusslet- det är ju ingen som talar om hur det ska gå till, utan det måste du ju själv uppfinna i så fall.

Sitt fackliga engagemang spårar hon tillbaka till barndomens rättvisepatos och föräldrarnas uppfattning om vikten av att göra någonting åt det som är fel:

> Jag har alltid fått höra liksom, utav mamma och pappa framför allt, att man ska inte komma och klaga på sådant som man kan förändra och inte har gjort. Alltså, ”Kom inte här och gnäll om du inte har försökt att göra något annorlunda, eller om du inte har sagt ifrån eller om du inte har sagt till” och så. Och det har jag alltid haft med mig och *i mig*. Och på något vis- jag har varit väldigt blyg, alltid. Men ändå har jag liksom varit sådär så att jag känner att hellre dör jag än att inte säga ifrån, ifall det är någonting som är fel.

När Lena gick i skolan var hon aktiv i elevrådet och menar att det var en av få saker som fick henne att komma till skolan över huvud taget. Hon beskriver det som att hon sa ifrån till lärare när hon tyckte att de betedde

sig dåligt och menar att ärlighet och att stå för vad man tycker var viktigt för henne redan då, och att det var det som gjorde att hon så småningom valdes av sina arbetskamrater att företräda dem fackligt:

> Och det var samma på jobbet liksom, jag kunde bli galen på alla mina duktiga arbetskompisar när jag kom dit ny, som satt i rökrummet, för det hade ju vi då, eller i personalrummet och sådant där, och var upprörda över saker och ting. Och sen när de hade chansen att ta upp det liksom med chefen, när chefen kom, då höll de käften. Alltså för mig var det otroligt. Så det var väl egentligen det, att jag inte kunde hålla mun, som gjorde att jag blev kontaktombud.

När hon sommaren 1983 vikarierade på sektionsexpeditionen var hennes arbetsuppgift egentligen att bringa reda i lådorna med matrikelkort med alla medlemmars kontaktuppgifter. Men när telefonen ringde och ingen annan var där som kunde svara tog hon saken i egna händer, vilket fick oväntade konsekvenser:

> Och då var det ju liksom folk som ringde, kvinnor som var jätteförtvivlade för de fick inte semester när deras män hade och sådant där. Och jag blev så jädra upprörd liksom och ”Är din chef inte klok? Menar hon att du ska semestra utan din man?!” och ”Klart du ska ha semester, hälsa att det har SKAF [den gamla förkortningen för Svenska Kommunalarbetareförbundet, min anm.] sagt!” Och sedan började cheferna ringa och liksom prata om kollektivavtal och jag hade ju ingen aning om vad kollektivavtal var. Jag var bara en rättskaffens-maniac! [skratt] Men det var liksom så man också fick lära sig då, för det var ju också någonting som var kul- Det var ju roligt med facket och är det någonting som är roligt så vill man ju lära sig mer. Och det är fortfarande kul.

Lenas föräldrar var båda politiskt aktiva i Vänsterpartiet (då Vpk), och hennes pappa var fackligt aktiv i Transport. Han jobbade först med att köra droska, men när Lena var liten började han köra tankbil. Han slutade sitt arbetsliv som åkare på ett åkeribolag, och gick i pension med avgångsvederlag eftersom bolaget skulle göra neddragningar. Hennes mamma var hemmafru på dagarna och på nätterna städade hon på olika platser. På 1960-talet började hon jobba timmar i hemtjänsten och blev fackligt aktiv i Kommunal. Hon var också aktiv i Svenska Kvinnors Vänsterförbund (SKV), och kämpade tillsammans med andra kvinnor i området för byg-

gandet av områdets första dagis. Lena minns också att hennes mamma och de andra i SKV engagerade sig för att det skulle finnas barnvagnsramper i trapporna till tunnelbanan som då höll på att byggas:

> För det skulle ju inte finnas, men det stred de för. Det är väl ingenting som man hamnar i historieböckerna för men [skratt] det är viktiga grejer!

Lenas mamma kom från Norge och växte upp på ett litet lantbruk. Lena beskriver det som en fattig och politiskt medveten miljö, där både släktingar och vänner till morföräldrarna var kommunister, och det fanns en stark lokal sammanhållning och kampidentitet. Hennes morföräldrar kunde inte försörja sig uteslutande på lantbruket utan var tvungna att ha andra inkomster också, och en viktig sådan kom av att köra timmer i skogen. På 1930- eller 1940-talet försökte Lenas morfar starta en fackförening för skogsarbetarna och blev svartlistad av arbetsgivaren. Då räddades familjen ekonomiskt genom hjälp från släkt och vänner.

Lenas pappa kom inte från en lika politiskt intresserad familj, men påverkades av grannar och vänner i arbetarlängorna där han växte upp. Som ung försökte han åka till Spanien som frivillig i kampen mot Francos diktatur. Han lyckades inte bli utsmugglad från den hamn han rest till, och Lena berättar att han som gammal fortfarande grämde sig över det.

Att båda Lenas föräldrar var politiskt aktiva när hon växte upp innebar att de hade mycket politiska diskussioner hemma, och det var inte alltid friktionsfritt. Lena minns att hon och hennes pappa rök ihop om almarna i Kungsträdgården och att hennes föräldrar hade en stor konflikt om Sovjetunionens invasion av Prag. Den värsta förolämpningen som kunde användas i familjen var ”Du är en jävla [Gösta] Bohman!”

Lena var själv aktiv i Vänsterpartiet (då Vpk) några år under 1980-talet, men kände sig aldrig riktigt hemma där:

> […] man var så medveten om att man var lågutbildad och ensamstående morsa, och det var väldigt mycket intellektuella med i den föreningen, som tyckte det var väldigt trevligt jag kom och var med. Men jag kände ju liksom att, jag skulle aldrig kunna bli- ihop med dem så här.

Lena sympatiserar fortfarande med Vänsterpartiet och säger att hon tror att det skulle vara annorlunda om hon gick med idag, men vill inte bli partipolitiskt aktiv så länge hon arbetar fackligt.

Tord, vaktmästare

Tord har föreslagit att vi ska ses på Kommunals avdelningsexpedition. Just den veckan är han sjukskriven från sitt jobb som skolvaktmästare, eftersom han återhämtar sig från en nyligen genomförd operation. Han har ett långt fackligt engagemang bakom sig, men fick lägga det på hyllan efter att ha drabbats av utmattningsdepression. Ungefär samtidigt som han blev fackligt aktiv blev han också aktiv i Socialdemokraterna. Han har bland annat varit ordförande i en kommunal nämnd, men när vi träffas har han begränsat det partipolitiska arbetet till kyrkopolitiken.

När jag kliver in på avdelningsexpeditionen står Tord och berättar för en facklig kamrat att en ”tjej från Lund” ska intervju honom om strejken. Jag blir bjuden på automatkaffe och Kommunalchoklad och vi sitter i läderfåtöljer i en ombudsmans rum. Det är nästan helt tomt på expeditionen eftersom de flesta är i väg på representantskap. Tord börjar direkt med att ivrigt visa bilder från strejken på sin iPad, och berättar entusiastiskt om olika roliga aktiviteter de gjorde. Det märks att han tycker det är väldigt roligt att prata om strejken.

Tord är född i slutet av 1950-talet. Hans fru jobbar som undersköterska och är också medlem i Kommunal, och de har två vuxna barn. Inom kommunen har han jobbat sedan 1975, när han började som ungdomsledare. Efter vad han beskriver som ”något mellanhopp på den privata sidan” återvände han sedan till kommunen och började jobba som vaktmästare. Han har hunnit jobba på flera skolor genom åren, och utöver vaktmästarsysslorna var han under en period också IT-ansvarig på en skola och fungerade som extraresurs i elevernas simundervisning.

Han var först arbetsplatsombud, men började sedan jobba fackligt på sin sektion och ökade successivt på tiden tills det blev heltid. Han sysslade bland annat med att värva nya arbetsplatsombud, hålla i utbildningsinsatser och skyddsombudsarbete eftersom han var huvudskyddsombud för Kommunal på den kommunala sidan. Han har också hunnit med att vara ordförande i en vaktmästarfackklubb och att sitta i styrelsen för sin sektion.

Under strejken var han nybliven ordförande för sektionen, och tillsammans med ordförandena för två andra sektioner jobbade han med att organisera strejkarbetet lokalt. Han berättar att det handlade mycket om intern kommunikation mellan de olika organisationsleden, och om att stötta och stärka de som stod strejkvakt utanför olika arbetsplatser:

> Jag var med runt och peppade andra, och tittade att det fanns folk bemannade på olika arbetsplatsområden och sådant här. […] Åkte runt till kommundelarna och till de olika arbetsplatserna, för att visa mig och… peppa och… få upp stridsmoralen, så att säga [skratt] på de andra. Det var den huvudsakliga grejen. […] Man åkte ut, oftast så hade man med sig någon kakburk eller någon sådan här fika eller… så man hade köpt med sig något till dem som var där ute. Och det var jätteuppskattat.

Fackligt ansluten blev han tidigt:

> Det var nästan direkt alltså när jag började arbeta. […] Det var skämmigt att inte vara med i facket utan det var självskrivet att ”Det är klart att man är med i facket.” Och det har aldrig varit någon fråga eller något konstigt för mig.

Engagemanget spårar han tillbaka till sin fackligt aktiva pappa, som han tror tillhörde Hotell- och restaurangfacket. Hans mamma var barnskötska, men han tror inte att hon var fackligt aktiv. Tord beskriver sig som en sådan som ”har svårt att hålla truten” när han känner engagemang för något. Att vara fackligt och politiskt aktiv har varit roligt, säger han, men det starka engagemanget gjorde att han ”brakade in i väggen”. Att jobba med andra som var i behov av rehabilitering påverkade honom så mycket att han till slut inte orkade själv. Han resonerar på samma sätt som Aina om balansen mellan det fackliga arbetet och jobbet i verksamheten, och menar att det inte är bra att bara jobba fackligt:

> Jag mådde så dåligt av att andra mådde dåligt så att säga. Så att… det var en av orsakerna då att jag ville söka mig till något helt annat än det fackliga. Jag hade ju jobbat i tio års tid med bara fackliga frågor, på heltid. Jag trodde inte på det från början men jag har ju sagt det i efterhand att ”Ingen ska jobba heltid fackligt” för att det är- Du behöver ha ett andningshål på en arbetsplats. Men det trodde inte jag då. För jag var så insnöad och tyckte att det här var så vansinnigt kul allting. Så att man behöver nog det här- och nu som när jag har en helt vanlig arbetsplats, att jag vet att när jag går hem… på kvällen… och låser dörren, då ligger de grejerna… Jag kan engagera mig i andra saker.

Efter sjukskrivningen drog Tord ner på sitt politiska engagemang, slutade jobba fackligt och började istället jobba på sin nuvarande skola. Där har han varit i tre år när vi träffas, och han säger att han trivs väldigt bra där.

Han är vaktmästare halva tiden och jobbar med skolans IT den andra halvan. Förutom att arbetet är varierat är det kontakten med eleverna han uppskattar mest. Det är det allra bästa med jobbet, tycker han:

> Jag älskar ju att få tillbaka… och vara med… Det är den gamla ungdomsledaren i mig som väcks till liv och få… ja, vara med de här ungdomarna i högstadiet. Jag tycker de är så härliga. Och jag får jättemycket feedback från eleverna för jag är så här att jag gärna har dörren öppen, det är- De kommer in och pratar och det om allt möjligt.

Dagen innan intervjun har han varit på sin arbetsplats och hälsat på och berättat att han snart ska komma tillbaka på halvtid:

> Och eleverna direkt ”Är du tillbaka nu!” och de var så glada att se mig. Jag tycker verkligen om dem. Så att… Och vi har ju en mångkulturell skola, så att det är ju från alla hörn… Och de är härliga på sitt sätt allihopa.

När jag frågar Tord om varför han tycker att det har varit viktigt att vara fackligt aktiv lyfter han fram kampen för rättvisa löner för kvinnor, inte minst för städerskor, vars situation han flera gånger återkommer till. Han nämner också behovet av en bättre arbetsmiljö. Han kommer även in på systemet med individuell lönesättning, som han är mycket kritisk mot, men som han menar att han var tvungen att acceptera när han var ordförande för sektionen, eftersom det var Kommunals linje:

> Det finns ingen anledning att någon ska tjäna mer pengar bara för att man är, ja- Jag har varit mot just den här individuella lönesättningen bland annat… Det har jag varit öppet, men så länge jag var ordförande accepterade jag hur det är. Men det här med individuell lönesättning, så länge inte arbetsgivarna tillför medel, då är det ju bara en omfördelning av de medel som finns så att ena året får Kalle och så får Ulla nästa och så blir det så här… Och så på en period på fem år så har vi fördelat om de där pengarna. […] Och jag vet ju, det var ju mycket snack med brandkåren och de killarna, de var ju jätte-emot. För de menar ju som så att ”vi jobbar i team”, och då tycker man att man ska ha lika lön för lika arbete. Om någon har sinkat, då är det en arbetsledarfråga att säga att ”Du gör inte vad du ska”, men inte en lönefråga.

När jag frågar vad det fackliga engagemanget har betytt på ett personligt plan är det första Tord kommer att tänka på de sociala relationer som det har gett upphov till:

> Det har nog präglat en hel del faktiskt. På många olika plan… Man har ju fått jättemycket kompisar, det har ju varit- och vänner över hela Sverige, det har varit mycket… roligt. När jag började och fick åka på kurser och träffa andra och byta tankar – det har varit fantastiskt hela den här perioden.

Han berättar att han försöker hålla kontakten med sina fackliga kamrater på sektionen fortfarande (”de är mina vänner”), och att han saknar det fackliga sammanhanget. Han utesluter inte möjligheten att någon gång kunna återuppta engagemanget.

Kajsa, undersköterska

Vi träffas på hennes kontor på sektionsexpeditionen. Kajsa ska iväg på ett lunchmöte, och vi har inte så lång tid på oss. Hon redogör fokuserat och med en tydlig kronologi för sin yrkesbana och sitt fackliga engagemang.

Kajsa är född i slutet av 1950-talet och uppvuxen i samma stad som hon fortfarande bor och arbetar i. Hon hade ett antal jobb innan hon började i vården, bland annat barnpassning, hotellrestaurang och städning. När hon var arton år började hon jobba inom landstinget, i disken i köket på ett patienthotell. Där fick hon sin första kontakt med Kommunal:

> Första kontakten med facket, det var när jag började på patienthotellet. Så fick jag en lapp, såhära ”nu ska du vara med i facket”. Och jag ifrågasatte aldrig det utan… Det är otroligt viktigt. Och jag var väl- jag brukar säga att jag har varit hjärntvättad sen jag [skratt] var liten, men jag tror ändå att det var mer tidigare att ”det är jätteviktigt att vi alla är med”. Det var en självklarhet. Det tycker jag har förändrats och jag hoppas, eller jag tror, att det är på väg tillbaka. Att facket är inte det här lull-lull utan att det är viktigt att alla- att vi är många. Och att vi blir starka.

Efter att ha jobbat på patienthotellet fick Kajsa ett vikariat på en sjukhusavdelning och fick vårdbiträdesutbildningen betald av arbetsgivaren. Hon valdes till arbetsplatsombud i början av 1980-talet:

> De tyckte väl att ”aldrig kunde hon vara tyst”. Jag säger vad jag tycker. Jag brukar säga det att vi som aldrig kan vara tysta, det är vi som hamnar här.

Just behovet av att säga vad hon tycker har ibland gjort det till en utmaning att anpassa sig till de förväntningar som finns på en facklig företrädare. Kajsa tar systemet med individuell lönesättning som exempel på en sådan fråga där hon haft starka åsikter som stått i strid med Kommunal förbundslinje. Liksom Tord menar hon att hon har fått behärska sig på grund av sitt uppdrag:

> Och jag kommer ihåg när vi fick individuell lön. Jag sa ”det ska ni veta, jag kommer *aldrig* gå ut och prata om någon jävla individuell lönesättning, det kan ni fetglömma”. Men då sa de det att ”då kan du ju inte jobba fackligt, det här är ett beslut som är taget på kongressen”. Aha, då fick jag ju backa tillbaka och fundera: Är det min åsikt eller är det allas åsikt som man har beslutat? Ja, jag fick ju gå där och stå och le och tala om hur bra det här var och jag sa ”Ja, jag tror inte det. Jag kommer få säga vad var det jag sa?” Och det ser man nästan nu.

När jag frågar Kajsa varför hon är så kritisk mot individuella löner svarar hon att hon inte tror på argumentet att det skulle öka kvinnors löner:

> Det kommer fortfarande att vara vissa grupper som kommer att sticka iväg. Och kommer vi få ut mer pengar än vad vi har i potten? Nej.

När landstinget fattade beslut om att den lägsta kompetensen skulle vara undersköterska så fick Kajsa gå undersköterskeutbildningen. Hon jobbade som undersköterska en bit in på 1990-talet. Då började hon arbeta fackligt en dag varannan vecka, och trappade sedan successivt upp det till heltid. Några år innan strejken valdes hon till vice ordförande i sin sektion, och kort därefter till ordförande, vilket hon fortfarande är vid intervjutillfället.

Även om det var självklart för Kajsa att bli medlem i facket menar hon att det var långt ifrån självklart för henne att bli fackligt aktiv. Som hos flera andra fanns det fackliga engagemanget redan i familjen, men Kajsa berättar att det för henne snarare var ett skäl att avstå:

> Jag hade bestämt mig för att jag inte skulle jobba fackligt därför att min mamma var engagerad fackligt, så ”nä, det ska jag *inte* göra”. Men jag halkade in på ett

> bananskal och 1993 så började jag jobba en dag i veckan – 1992, 93. Först en dag var fjortonde dag, sen var det en dag i veckan och sen var det halvtid och sen var det 75 [procent]. Sen då- 2000 eller var det -99, så skulle vi konstituera oss och då satt jag i styrelsen. Och då skulle vår dåvarande ordförande ha en vice ordförande och frågade mig och jag sa ”nej, det är inte jag”, men hon skulle inte ställa upp som ordförande om inte jag- Och då tänkte jag ”ja men jag kan väl stötta henne”. Så då från mars 2000 så klev jag in som vice ordförande och efter sommaren så kom hon tillbaka och mådde inte bra, så då blev hon sjukskriven och kom aldrig mer tillbaka i den rollen. Och utifrån det, så har jag varit ordförande sen dess. Så det är min bana.

Kajsas mamma var vårdbiträde på samma sjukhus, och jobbade heltid natt. Hon var arbetsplatsombud, satt i styrelsen för sektionen och var aktiv i Socialdemokraterna. Kajsa, som har fem syskon, beskriver att hon uppfattade sin mammas fackliga arbete mest som något som orsakade frånvaro:

> Min mamma […] gick mycket kurser och då var det tremånaders, så jag tyckte hon bara var borta och kände att ”Nä men du det där facket det” […] Men hon tyckte ju- hon var ju jättestolt. Hon gick bort här i maj och hon tyckte ju att jag gick i hennes fotspår, så hon var ju så otroligt glad för det.

Även partiengagemanget har gått i arv, och Kajsa beskriver det som att hon är ”fritidspolitiker på sidan om”, vilket innebär att hon sitter i en kommunal nämnd för Socialdemokraterna. Tidigare har hon också ingått i Kommunals avdelningsstyrelse. Det fackliga engagemanget har betytt väldigt mycket för henne, säger hon:

> För mig personligen så har [det betytt att] jag vuxit något otroligt. Jag kan ju säga att jag är dyslektiker – jag är grav dyslektiker – vilket jag egentligen fick svart på vitt först när jag gick ut undersköterskeutbildningen. Har alltid under hela min skolgång tänkt: ”Jag är dum, jag kan inte klara mig.” Men jag har fått lära mig så otroligt mycket. […] Sen en utmaning- jag har varit en otrolig kontrollmänniska. Och det har jag ju fått lära mig att ja, jag kan inte både vara här och här. Och det är ju en utmaning, för annars är det väldigt, väldigt lätt att du bränner ut dig. Och sen att du får ju ett nätverk. Du får ju ett otroligt nätverk.

Under strejken var hennes roll som sektionsordförande att samordna strejkarbetet lokalt. Hon berättar att hon såg till att det fanns strejkvakter på sjukhuset och att de hade vad de behövde för att kunna göra sin uppgift. Hon deltog också kontinuerligt i möten med arbetsgivaren, för att informera om strejken. Att hålla kontakt med Kommunalavdelningen och med förbundskontoret låg också på hennes bord.

Gustav, reparatör

Gustav föddes i början av 1960-talet och började sin yrkesbana som svetsare på kommunens fritidsförvaltning. Ett sommarjobb ledde till ett vikariat, som sedan ledde till en fast anställning som reparatör i slutet av 1970-talet. Gustav beskriver det som ett omväxlande jobb, som omfattade bland annat maskinskötsel och fastighetsskötsel, och en del svetsarbete.

Han började intressera sig för fackliga frågor efter ett par år, och höll i studiecirklar om pensionsavtal och försäkringar. Sedan valdes han till fackligt kontaktombud för Kommunal, och i mitten av 1990-talet blev han ordförande för sin sektion. Liksom flera andra intervjupersoner försökte han kombinera det fackliga uppdraget med att arbeta i sitt yrke, och fortsatte en period att jobba deltid som reparatör, men när jag intervjuar Gustav arbetar han heltid på sin Kommunalavdelning. Vi träffas på avdelningskontoret, och Gustav står vid sitt höj- och sänkbara skrivbord och jobbar när jag kommer.

> Det var ju så att jag försökte ju hela tiden… hålla mig kvar på jobbet, så att jag hade halvtid så långt det bara gick egentligen. För det ingick beredskapstjänstgöring för min del, som reparatör. […] Så att om det blev något speciellt så var jag tvungen att sticka ut på kvällarna, nätterna eller helgerna då. Men det där började ju kräva så mycket då man både var ordförande och så blev jag revisor för avdelningen och så hände mycket på jobbet och man rycktes iväg och skulle förhandla kors och tvärs. […] Men i alla fall, jag kämpade på men det gick inte till sist att hålla så då blev det heltid och […] strax efter blev jag kassör [i Kommunalavdelningen].

Gustav berättar att han fortfarande har kvar sin anställning på kommunens fritidsförvaltning, och när jag frågar om han tror att han kommer att återvända dit någon gång svarar han:

Ja, jag vet inte. Jag trivdes ju jättebra där, jag skulle nog inte ha nåt problem. Nu är det ett tag sedan faktiskt, men jag har haft jättebra kontakt med dem under alla år.

Strax innan strejken avgick Gustav från uppdraget som sektionsordförande, men fortsatte att vara facklig företrädare för sektionen ”i många år till”, tills han istället blev regionalt fackligt ombud. Funktionen regionalt fackligt ombud, som förkortas RFO, är Kommunals strategi för att hantera att allt fler arbetsplatser inom Kommunals område tillhör den privata sektorn:

Privat verksamhet i Kommunal har ju ökat för kommunen har lagt ut mer och mer verksamhet, och den verksamheten är ju större än landstingsverksamheten idag. Men då jag startade var det nästan bara landstingsanställda eller kommunanställda och kyrkan. Alltså det fanns nästan inga privata. Men det där har ju ändrats väsentligt. Och det är ju klart, då ska vi ge samma service till dem. För att, då du sitter på en sektion, då är det kommunen som står för den tiden, alltså man har framförhandlat facklig tid på grund av att man har många medlemmar som är anställda av kommunen. Så att den tiden är ju inte till för någon privat verksamhet. Så då införde vi någonting som heter regionala fackliga ombud. Som egentligen är ett avdelningsuppdrag. Och det är jag än idag, så att jag har ungefär 40 procent som regionalt fackligt ombud, och då är jag och förhandlar på privat verksamhet. Men jag har trivts som kassör sådär så att då är jag kassör på 50 procent, har 40 procent som RFO och så har jag centrala uppdrag och sitter i A-kassestyrelsen, och i valberedningen på förbundet och… är med i mycket utredningar som man kallas till på förbundet.

Gustav berättar att det är många av de privata arbetsplatserna som saknar arbetsplatsombud. Han menar att det är svårt att få folk att ställa upp, eftersom de är rädda för att hamna i konflikt med arbetsgivaren. De regionala fackliga ombuden är ett sätt att hantera den situationen som är, men målet är att även alla privata arbetsplatser ska ha arbetsplatsombud. Jag frågar om det inte är svårare att få igång lokal facklig verksamhet när den fackliga företrädaren kommer utifrån, och inte finns på arbetsplatsen:

Ja… Förhoppningsvis har vi ju medlemmar där, eller någon som är medlem eller ser nyttan av att vara med, att de får hjälp. För det gör ofta att då får du många som snabbt går in, om det liksom är råddigt på något företag. Så det ser jag ju liksom, att sen vi införde RFO verksamheten, att antalet ärenden har

ökat explosionsartat ute på de privata verksamheterna. För de fick ingen hjälp förut. Och det gör också att, ja men det är klart, de snackar sinsemellan och… ”Ja men de hjälpte upp min lön, jag låg helt fel”. Ja, men det är klart att det gör att ”Ja, man ska nog vara med i facket”. Så att, på så vis har det ju spridit sig, men det är ju det där att vi måste ut och fånga upp, och gärna begära in anställningsavtal, och då ser man ju att ”Ja, men den här är inte medlem” då kan man ju ringa den, ”Varför är inte du med i facket, ska du inte gå med, vi ser ju att du har fått anställning där och där”. […] men som sagt, vi jobbar mot arbetsplatsnära facklig verksamhet. Men vi är långt därifrån än, eller långt men det är en bra bit kvar.

Det egna inträdet i facket minns han, likt flera andra intervjupersoner, som något självklart. Han blev värvad av en äldre reparatör, som då var kontaktombud och skyddsombud.

De var ju liksom på en när man kom som ny, och det där är nästan borta idag. Och just det där. För då var det ju alltid en lokal, stark, facklig verksamhet. Och det är ju det där man vill försöka få även ut på de privata, på alla…

När jag ber Gustav reflektera över varför han tror att skillnaden är så stor mellan nu och då lyfter han fram den ökade individualiseringen i samhället, som han menar även genomsyrar facket. Han kopplar det bland annat till systemet med individuell lönesättning:

Jag vet inte… om man är riktigt stolt över att [skratt] vara kontakt- det var liksom mycket mer en självklarhet förut och jag tror inte nån skämdes för att vara kontaktombud eller skyddsombud som det hette, de bar ofta märkena på overallerna. […] alltså självklart finns det många jätteduktiga och där det funkar precis som det ska och ja… men man pratar inte fackliga frågor på samma sätt… och ja… jag tror lite grann det där att… man kanske lite mer såg betydelsen av att man skulle vara många. Det har blivit mycket mer individualiserat idag än vad det var då. Då var det ju lönegrad och löneklasser, det var inga individuella löner och annat. Och försökte man införa- så var det ju ett motstånd mot det liksom ”Vad fan ska det vara för, främja något rövslickeri” eller något sådant där gick ju snacket bland gubbarna. Men det var liksom lite mer det där ”Självklart liksom du ska vara med” [morrar lite] och det var ju hundraprocentigt som jag minns det då. Då var det ingen som stod utanför, han skulle ju ha blivit retad. [skratt]

När jag frågar Gustav var hans fackliga engagemang kommer ifrån, om hans föräldrar kanske var fackligt aktiva, skrattar han och svarar: ”Nej, tvärtom”. Han berättar sedan att hans pappa var moderat och hans mamma ”liberal folkpartist”, liksom hans mormor. Hans farfar och farmor var moderater och hans farfar var med i Frimurarna. Hans pappa var distriktschef på ett företag som sålde kontorsvaror och hans mamma var adjunkt på högstadiet. Hans farfar var bagarmästare på Konsum och ”hade haft eget tidigare”. Gustav säger att han alltid tyckt om att prata politik, och att han och hans pappa hade många diskussioner. Han beskriver det själv som att han har ”valt den fackliga banan” och även om han är ”med i partiet” [Socialdemokraterna] så har han inte velat ha några politiska uppdrag.

När jag frågar Gustav vad det fackliga engagemanget har betytt eller betyder för honom fokuserar han först på vad det var som fick honom att engagera sig fackligt från början, nämligen en vilja att påverka saker och en önskan om att lära sig mer. När jag sedan ställer samma fråga igen men med tillägget *på ett personligt plan* beskriver Gustav hur det fackliga engagemanget förändrat honom, från tillbakadragen till mer självsäker:

> Ja… Personligt plan, det är klart man har utvecklats som människa. Jag var ganska blyg från början, jag var inte någon sån här som gärna ställde mig i frontlinjen så att säga. Så att, att tala inför en stor folksamling, det har jag inga som helst problem med idag. […] Så att en sån utveckling, alltså en viss trygghet i sig själv… har det väl gett tycker jag.

För Gustav har facket varit en stor del av tillvaron under hela hans vuxna liv. Han säger att hans dotter ibland tyckt att det kunnat bli lite väl mycket Kommunal, men att hans sambo, som är undersköterska och kommunalare, stöttar honom.

> Och idag är man ju hedersmedlem- har man ju varit fackligt aktiv [skratt] och haft fackliga uppdrag så länge, sedan Hedenhös. Man får ett diplom och så en sådan här brosch med, nu är det ändrat, men då var det med det här handslaget, den där skölden. Ja, som ett guldmärke. Och så blir man som sagt hedersmedlem så man får gå på möten och man kommer att få *Kommunalarbetaren* fast man är pensionär.

Under strejken var Gustav uttagen den delen av tiden han skulle ha jobbat som reparatör, och jobbade fackligt resten av tiden. Men arbetsgivaren sökte och fick dispens för att han skulle kunna ha beredskap på jobbet, med motiveringen att det skulle kunna bli samhällsfarligt om han inte kunde rycka ut vid behov.

På grund av uppdraget som avdelningskassör ingick Gustav i konfliktledningen på avdelningsnivå, tillsammans med bland andra avdelningens ordförande och avtalsansvarig ombudsman. Han beskriver konfliktledningens uppgift som att det handlade om att uttala sig i media, och att ta emot förslag från de olika sektionerna om vilka yrkesgrupper som skulle tas ut i strejk, och att sedan skicka förslagen vidare till förbundsnivå. Utöver att vara på avdelningskontoret bemannade Gustav sektionsexpeditionen och stationerade ut strejkvakter till olika arbetsplatser:

> Och så sen hade vi de som var i strejk som fick åka runt och avlösa varandra [som strejkvakter] och vi servade med fika och så, jag minns att jag fick åka och handla en hel del. Fika och grejer så att de kunde ta en kopp kaffe och en bulle och komma upp på sektionen och lösa av varandra.

Under intervjuns gång funderar Gustav fram och tillbaka över om det var så att han också ingick i Kommunals avtalsdelegation under strejken, eller om det kan ha varit en annan gång. Till slut kommer han fram till att det måste ha varit 2003. Det är avtalsdelegationen som rekommenderar förbundsstyrelsen att acceptera eller förkasta ett bud, och sedan fattar förbundsstyrelsen beslutet. Avdelningarna nominerar personer som de vill ska ingå i avtalsdelegationen, och sedan gör förbundet ett urval med målet att ha representation från så många yrkesgrupper som möjligt inom avtalet som ska omförhandlas.

Gustav berättar att avtalsmotionerna har skickats in av medlemmar och behandlas av en avtalskonferens, men att det då redan gjorts ett urval av avtalsenheten på förbundskontoret utifrån vad som ”verkar rimligt” att kräva i förhandlingen med arbetsgivarna. Som Gustav minns det bestod avtalsdelegationen av ett femtiotal personer, men han berättar att antalet minskat. För att bli avtalsdelegerad måste man jobba i verksamheten, så idag skulle han vara diskvalificerad.

Anders, skötare

Anders är född i mitten av 1960-talet och jobbade som skötare på ett sjukhus när strejken ägde rum. Han beskriver sig själv som ”en rätt så genomsnittlig” kommunalare, i bemärkelsen att han tillhör gruppen skötare, en yrkesgrupp som han menar har anställningsvillkor och löner som ligger väldigt nära Kommunals största yrkesgrupp undersköterskorna.

Anders säger att han ”alltid varit fackligt organiserad och alltid varit fackligt aktiv”. I Kommunal har han varit det sedan 1987, och han har ingått i styrelsen för sin sektion sedan dess. När vi träffas arbetar Anders för Vänsterpartiet på deltid, och vi sitter i den lummiga trädgården utanför hans arbetsplats och pratar. Resten av tiden, en dag i veckan, jobbar han fortfarande fackligt på sin Kommunalsektion.

Anders beskriver det fackliga uppdraget som att prata med medlemmar som hör av sig och behöver hjälp med olika saker och att förhandla med arbetsgivaren. När vi träffas har han precis varit på sjukhuset och deltagit i samverkansförhandlingar med arbetsgivaren, med anledning av att en avdelning har lagts ner. Omedelbart kommer han in på läget i sjukvården, något han sedan återkommer till flera gånger under intervjun. Han menar att situationen är krisartad på grund av de stora nedskärningarna, som i sig orsakas av besparingsbeting:

> Och då har de anställningsstopp på sjukhuset så att folk som är föräldralediga eller sjuka eller sådär ersätts inte, så det har inneburit att det har varit svårt att få ihop personal på många avdelningar och av den anledningen så har man haft svårt att bedriva verksamhet, och i en del fall så har man lagt ner hela verksamheter som var fallet idag. […] Det är ju en väldigt traumatisk sak för folk att vara med om, alltså att förlora sitt levebröd som man- De flesta erbjuds ju istället arbete nån annanstans men den tryggheten som det innebär att du vet var du ska gå nånstans och att du jobbar med de arbetskamraterna du jobbade med tidigare och sådär, den går ju förlorad. Folk som kanske varit anställda i sådär 25–30 år som helt plötsligt får hoppa runt som vikarier istället. Jag menar, det skapar ju rätt mycket stress och oro. Och sen så är det naturligtvis- så trycker man då ut en massa vikarier på andra ställen, så att de som verkligen förlorar jobbet, det är ju vikarierna.

Anders berättar att det är flera hundra personer som blivit uppsagda, att det kommer att bli ännu fler, och att hans uppgift som facklig företrädare

är att försöka hjälpa de som drabbas att få nya jobb, ibland via fortbildning och validering av yrkeskompetens. Han säger att en del äldre personer överväger avgångsvederlag, alltså att köpas ut av arbetsgivaren, men att Kommunal inte ser det som en bra lösning:

> Det är ingenting vi rekommenderar folk att göra alltså för att för det mesta så handlar det ändå om att man har så pass långt kvar till pensionen så att avgångsvederlaget räcker inte. Och jag menar, så som arbetsmarknaden ser ut idag så rekommenderar vi inte nån att säga upp sig och gå den otrygghet till mötes som det innebär att ge sig ut och söka jobb. För oss är det inte en så väldigt positiv arbetsmarknad, för kommunalarna. För en del andra yrkesgrupper är det ju brist på, sjuksköterskor till exempel, men oss är det ingen brist på. För att när man har skurit ner så är det ju på kommunalarna man har skurit ner huvudsakligen, nästan uteslutande. Så det innebär att det har blivit färre och färre jobb.

Som fackligt förtroendevald var Anders en av dem som samordnade strejkarbetet på sektionsexpeditionen och svarade på frågor från medlemmarna. Han var också ute på arbetsplatser och pratade med dem som var strejkvakter. Han hade sedan tidigare erfarenhet av en strejk, den vilda skötarstrejken 1990, som spreds till tjugo orter i Sverige. Anders menar att en likhet mellan skötarstrejken och Kommunalstrejken var att den var stor och att den höll på i flera veckor. Men det var också stora skillnader, framför allt i den roll som facket hade i relation till de två strejkerna:

> Men det här [2003] var ju helt annorlunda för att nu hade vi ju förbundet i ryggen och sådär. Den vilda strejken var ju initierad av medlemmar, inte av oss från den fackliga styrelsen. Men vi var ju tvungna att förhålla oss till de medlemmar som var ute och strejkade och försöka föra dialog med arbetsgivaren, och till syvende och sist så fick vi gå in och övertyga arbetsgivaren om att de skulle återanställa våra medlemmar, för vad som hände då var att de sparkade allihop. Alla våra medlemmar fick sparken och då fick vi förhandla en efter en för att få allihop återanställda igen. Vi lyckades få tillbaka varenda en av våra medlemmar.

När jag frågar vad som blev resultatet av strejken svarar han att skötarna ”fick lite bättre lön och vi fick igång en skötarutbildning” men att det inte var en seger som blev långvarig:

> Alltså det ironiska var att ungefär samtidigt så började ju de stora nedskärningarna inom kommuner och landsting. Så att vad som hände dem som hade gått det första året av utbildningen var att de sades upp [bittert skratt] för att det här var ju unga människor, så de var ju de första som fick gå. Sen därefter så lades utbildningen ner eftersom helt plötsligt fanns det inte behov av fler skötare utan successivt började man dra ner på verksamheten. Så vi vann en liten seger, men samtidigt så blev det startskottet för nånting mycket större som inte låg inom våran kontroll.

Anders beskriver det som att hans sektion har ”en lång, radikal tradition”, och ”alltid [har] haft väldigt livlig diskussion”, och att de drivit på i politiska frågor. Han nämner bland annat kravet om att avskaffa systemet med individuell lönesättning och att införa arbetstidsförkortning. Facket behöver synas och höras utåt, menar Anders, och återkommer till situationen i sjukvården som exempel:

> Sjukvården befinner sig i fritt fall. Det har aldrig varit så katastrofalt dåligt läge inom sjukvården här som jag har varit med om, och alla säger samma sak. Det är dåliga arbetsmiljöer, det är bristande patientsäkerhet och Socialstyrelsen har konstaterat [flera] dödsfall som de har kopplat till bristande bemanning. Och man fortsätter att skära ner. Så det är ett väldigt svårt läge. Och där har ju vi som facklig organisation en viktig roll att berätta om det här för folk, hur det här fungerar ute på arbetsplatserna. Och det är en uppgift som vi måste ta på allvar.

Förbundsexpeditionen – Lars och Inger

Lars

Lars är född i början av 1940-talet och pensionär sedan knappt tio år tillbaka. Han var anställd på Kommunals förbundsexpedition från 1988 till pensionen och säger att det är det ”enda fasta jobbet jag har haft i hela mitt liv”. Lars arbetade på press- och informationsenheten, först som redaktör för interntidningen *Kommunal-Nytt*, därefter som pressekreterare och slutligen som kommunikationsstrateg. Under strejken var hans titel pressekreterare, men han menar att gränserna flöt mellan de olika yrkesrollerna på enheten och beskriver det som att han var väldigt inblandad i

opinionsbildningen kring strejken. Han utformade bland annat kampanjer som riktade sig till allmänheten, i syfte att öka stödet för strejken.

Innan han började på Kommunal var Lars frilansjournalist under många år. Han jobbade på en oberoende socialistisk tidskrift i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet, och hade även ett vikariat på DN. Innan dess var han medlem i LO-förbundet Musikerförbundet, och han jobbade även på fabrik i orten där han växte upp. Han beskriver det som att han ”kände en viss solidaritet med arbetarklassen, även om jag inte själv kom därifrån”.

Hans pappa sålde bilar och traktorer. Hans mamma var hemmafru väldigt länge men jobbade emellanåt på bank. Det politiska intresset menar han inte kom från föräldrarna, utan från arbetslivserfarenhet och kamrater, och formades i relation till den politiska utvecklingen i Sverige och världen i slutet av 1960-talet. Han säger att han hade kunnat få fast jobb på DN men att han valde den socialistiska tidskriften, som beskrev den antiimperialistiska kampen världen över.

I mitten av 1980-talet upplevde han att tillvaron som frilansjournalist blivit svårare, och därför sökte han jobb som informatör på Kommunal. Att han valde just Kommunal minns han som ett resultat av att han förstod att det skulle bli en politisk storm kring den offentliga sektorn och att han tyckte att det skulle vara spännande att vara mitt i det.

Lars beskriver sitt arbete under strejken som varierat:

> Dels var det att hålla kontakt med medier. Svara på frågor från journalister, skriva pressmeddelanden, ordna presskonferenser. Det var den ena sidan av saken. Det var vi två personer som jobbade med. Sen så var våra yrkesroller inte sådär fixerade, så att jag var väldigt mycket inblandad i det här [visar en kampanj i *Kommunal-Nytt* från strejken]. Jag var väldigt mycket inblandad i upplägget av de här och även konkret skriva texter och så. […] Så det var inte bara presskontakt, jag var även inblandad i sånt. Jobbade med en reklambyrå och så. Och det kunde jag ju göra för att jag hade jobbat många år som redaktör för tidskriften [*Kommunal-Nytt*], jag hade varit ute och träffat de flesta förtroendevalda. Jag hade en väldig massa kunskap om människor och hur de tänkte och pratade, deras verklighet.

I press- och kommunikationsenhetens arbete ingick också att ha ett nära samarbete med strejkledningen, som bland annat bestod av Kommunals förbundsordförande och avtalssekreterare och några förhandlingsom-

budsmän. Lars beskriver det som att han ”satt delvis adjungerad i de där sammanhangen”. Han sysslade också med intern kommunikation kring strejken, genom tidningen *Kommunal-Nytt*, Kommunals intranät KomIn och en nyhetssida som hette *KampNytt* med notiser om vad som hände i strejken.

Inger

Inger är född i början av 1950-talet och jobbade ursprungligen som undersköterska på ett sjukhus. Hon beskriver det som att hon ”har ett långt förflutet i Kommunal”, och berättar att hon bland annat varit ordförande för sin Kommunalavdelning och att hon även har suttit i Kommunals förbundsstyrelse. Hon är politiskt aktiv i Socialdemokraterna.

På förbundskontoret i Stockholm har hon jobbat sedan 1999, men hon har fortsatt att veckopendla till sin hemort. När vi träffas är hon ombudsman på den enhet som bland annat tecknar alla kollektivavtal. Under konflikten ingick hon i Kommunals dispensgrupp, som tog ställning till arbetsgivares ansökningar om undantag från strejken på grund av risk för att tredje man skulle komma till skada.

Avslutande reflektioner

Gemensamt för intervjupersonerna är en stark identifikation med fackliga värderingar och praktiker.[596] Deras fackliga engagemang har pågått i många år, från ett drygt decennium hos den yngsta personen jag intervjuat, till över trettio år hos flera av de äldre deltagarna. Facket har betytt och betyder mycket för dem, i form av bildning, gemenskap, ett större kontaktnät, spännande förtroendeuppdrag, och för några också en försörjning. Den betydelse som intervjupersonerna tillskriver facket i sina egna liv utmanar antaganden om att människor inte längre söker sig till och finner mening i traditionella, kollektiva sammanhang, och belyser en annan sida av facket än den som dominerat i forskning under de senaste decennierna, där fokus legat på LO som monolitiskt och som en aktör för exkludering av grupper som inte varit vita, manliga industriarbetare.[597] Hos flera av intervjupersonerna utgör identiteten som fackligt aktiv och som någon som kämpar för det som är rätt en viktig del av en personlig identitet.[598] Det fackliga engagemanget är en livsstil, som ibland tär på hälsan.

Majoriteten av intervjupersonerna är födda in i arbetarklassen och växte upp i miljöer präglade av arbetarrörelsens värderingar. Med något undantag har de flesta levt eller lever idag med partners som också tillhör LO-kollektivet. Flera av mina intervjupersoner har föräldrar som var fackligt och/eller politiskt aktiva i olika utsträckning, och några berättar även om mor- eller farföräldrar som var fackligt och/eller politiskt engagerade. Intervjupersonerna uttrycker att föräldrar och släktingar på olika sätt var viktiga för deras socialisering till fackligt engagemang och politisk identifikation med arbetarrörelsen.

Sociologen Johanna Palm visar, i sin avhandling om vilka faktorer som inverkar på människors fackliga organisering, att klassidentitet och uppfattningar om den egna klassbakgrunden är kopplade till olika trossystem som i sin tur påverkar kollektiv organisering och aktion på arbetsmarknaden.[599] En jämförelse med en studie av sociologen Patricia Fosh av motivation och värderingar hos fackligt aktiva stålverksarbetare i Storbritannien visar, trots att den har några decennier på nacken och trots att den handlar om ett mansdominerat arbetarkollektiv i tillverkningsindustri, på överensstämmelser med mina intervjupersoners bakgrund och uppfattningar.[600] Det gör även arbetsmarknadsforskaren Sian Moores studie från 2011 av brittiska fackföreningsaktiva. Det fackliga engagemanget vilade på en tilltro till kollektivism och till fackliga värderingar och praktiker. Aktiva tenderade att ha familjer som också var positiva till fackföreningar, och många hade föräldrar som varit medlemmar eller aktiva. Av Moores intervjupersoner, liksom av mina, var det flera som hade gått med i facket för att deras föräldrar sagt till dem att göra det så fort de började jobba.[601] För andra i Moores studie var den fackliga eller politiska bakgrunden mer svårfångad, och kunde snarare beskrivas med vad Healy med flera kallat ”outtalad politisk socialisering”[602]. Precis som för mina intervjupersoner kunde det handla om en uppväxtmiljö där det fanns en identifikation med arbetarrörelsens kultur och värderingar, utan att det tog formen av ett aktivt engagemang eller tydligt politiska diskussioner. Liksom för några av mina intervjupersoner var det generationen före de egna föräldrarna som uppfattades som en viktig influens för värderingar om kollektivism och att stå upp för det som är rätt.

I mitt intervjumaterial märks en generationsskillnad i hur intervjupersonerna pratar om facket. Flera av dem som är födda på 1950-talet eller i början av 1960-talet berättar om hur det var en självklarhet, inte bara för dem utan för människor i allmänhet, att bli fackligt aktiva. De reflekte-

rar kring hur facket var ”förr”, och deras reflektioner rymmer en längtan efter fler fackligt aktiva och mer arbetsplatsnära fackligt arbete. Vad som utrycks är en dröm om starkare gemenskap, i motsats till nutidens ökade individualisering. En individualisering som intervjupersonerna menar har slagit igenom också när det gäller människors förhållningssätt till facklig organisering.

Arbetslivsforskaren John Kirk beskriver hur en fackligt aktiv brittisk järnvägsarbetare, i sin berättelse om hur det var innan privatiseringen av järnvägen, gav uttryck för en känsla av förlust, på både ett individuellt och ett kollektivt plan.[603] Kirk beskriver detta som ”nostalgi som kritik” (”nostalgia as critique”). Det ska inte förstås som en äldre generations sentimentala tillbakablickande, utan som ett medvetande som reflekterar över förlusten av kollektivism och som uttrycker en kritik av upplevd individualism karaktäristisk för nyliberalismens omvandling av arbetslivet.[604] Sådan kritik, konstaterar Moore, uttrycks av äldre fackligt aktiva även i hennes studie.[605] ”Nostalgi som kritik” kan appliceras på hur Lena, Margareta och Elisabeth med flera pratar om hur det fackliga landskapet såg ut på 1970- och 1980-talet. Den förlust av det kollektiva som antyds i deras berättelser är en förlust som påverkar dem känslomässigt som personer, men det är samtidigt en kollektiv förlust. Snarare än som sentimentalitet över att allt var bättre förr (de uttrycker sig också kritiskt om saker som var sämre förr, som att deras jobb ännu mindre betraktades som arbete när de började jobba), bör deras berättelser tolkas som en politisk kritik över hur saker fungerar idag, och som ett vittnesmål över att det är möjligt att göra saker på ett annat sätt.

Politiskt engagemang var inte ett kriterium när jag letade efter personer att intervjua, men under intervjuerna har det visat sig att en majoritet i någon utsträckning själva är eller har varit politiskt aktiva på lokal nivå, ungefär hälften av dem i Vänsterpartiet och hälften i Socialdemokraterna. När det gäller partisympatier hos samtliga deltagare, alltså även inkluderat de som inte är aktiva i något parti, är det något fler som definierar sig som socialdemokrater. Intervjupersonerna är starkt identifierade med välfärdsprojektet, både i bemärkelsen att de har politiska uppfattningar om hur välfärden borde organiseras och försvaras och att de som välfärdsarbetare vill ha förutsättningar att göra ett bra jobb. Intervjupersonernas sätt att tala om det egna arbetet ifrågasätter den traditionella uppfattningen om var och hur omsorgsarbete utförs. Att vara vaktmästare eller lokalvårdare på en skola kan också omfatta ett socialt ansvar, och de sociala interaktionerna

med eleverna definierar förståelsen av det egna arbetet. Ulrika säger att hon skulle bli tokig av att städa kontorsbyggnader (en form av städning där den som utför arbetet ofta förväntas vara mer eller mindre osynlig, kanske jobba efter att alla andra har gått hem eller innan de kommer på morgonen), och beskriver de dagliga mötena med eleverna som det bästa med jobbet. Tord fungerar som en extra kurator för eleverna, han kan allas namn och han är stolt över att det på skolan går barn med många olika nationaliteter. För både Tord och Ulrika är interaktionen med eleverna på skolan en central anledning till att de trivs med sina jobb, och de ser arbetet på en skola som något kvalitativt annorlunda än att jobba som vaktmästare respektive städare i privat sektor.

Som Paula Mulinari framhållit finns det ”[…] en risk, i beskrivningar av lågbetalda arbeten, att genusforskningen i syfte att belysa exploateringsprocesser osynliggör arbetets positiva sidor”[606]. Intervjupersonerna beskriver positiva känslor för sina jobb och uttrycker en stark yrkesstolthet. Yrkesstolthet (”producer's pride”) handlar om att göra sitt arbete bra för att det är viktigt i sig självt.[607] Det sätt som intervjupersonerna talar om sina jobb på utmanar bilden av att arbete som identitetsskapande ersatts av konsumtion. De känner ett stort engagemang för sitt arbete, samtidigt som de är kritiska till de förutsättningar de har att utföra det på ett bra sätt.[608] Det handlar framför allt om en genomgående kritik mot nedskärningar och försämrade arbetsvillkor i välfärden. Fackliga visioner om ett bättre sätt att organisera arbetet, både för de anställdas och för brukarnas skull, är en viktig drivkraft i deras engagemang. Det finns en stark vilja att utföra ett bra arbete, och det har kostnader. I Sofias fall är det uppdraget som arbetsplatsombud som ibland får stå tillbaka för att det inte finns utrymme att vara borta, och hon inte vill lämna arbetskamrater i sticket.

Synen på hur fackligt arbete borde bedrivas omfattar hos flera av deltagarna en kritik av fackets byråkratisering och en önskan om mer demokratiska strukturer. Det finns också en önskan om att flera ska vara med och dela på de fackliga uppdragen. Eftersom deltagarna har en passion för arbetet i de olika välfärdsverksamheterna, är det också flera som uttrycker att de skulle vilja kunna kombinera det fackliga uppdraget med att fortsätta jobba i yrket, men att detta inte går av olika anledningar. Medan några av deltagarna valt att fortsätta ha en fot i det fackliga arbetet och den andra i yrket har andra försökt, men så småningom gett upp för att det blev för stressigt och splittrat, och börjat jobba fackligt på heltid. Oavsett vilket är spänningen mellan det fackliga arbetet och identiteten som yrkesutövare

på arbetsplatsen ett återkommande tema i deltagarnas berättelser.

Mina intervjupersoner känner eller tycker inte likadant om allt, och de representerar inte alla kommunalare. Däremot menar jag att de förmedlar viktiga erfarenheter av strejken och av välfärdsarbete. Intervjupersonerna är individer och berättar var och en sin personliga historia om den egna bakgrunden, det fackliga engagemanget, strejken och välfärdsarbetet. Men deras sätt att tala är delat, genom en blick eller ett perspektiv som kommer genom att de delar vissa klasserfarenheter och den värld som det fackliga arbetet utgör.[609] Tankarna och idéerna som uttrycks av intervjupersonerna är deras egna, men det är tankar och idéer som formats inom, och i relation till, kollektivet. Under strejken, såväl som i den fackliga vardagen som efterföljt den.

Nästa kapitel inleder den empiriska undersökningen av strejken och utforskar hur intervjupersonerna själva definierar lönekampens mål och innehåll. Jag diskuterar de särskilda förutsättningar som omgärdar arbetskonflikter i offentlig sektor, och undersöker hur intervjupersonernas reflektioner om syftet med strejken förhåller sig till Kommunals avtalskrav och det ramverk med fokus på jämställda löner och kvalitet i välfärden som mobiliserades i konflikten.

6.

VÄLFÄRDSARBETETS VÄRDE – STREJKEN SOM KAMP FÖR ERKÄNNANDE OCH OMFÖRDELNING

Syftet med det här kapitlet är att utforska hur intervjupersonerna själva definierar lönekampens mål och innehåll.[610] Hur beskriver de bakgrunden till konflikten, och vad tycker de att strejken handlade om? Vad var det som stod på spel för dem? Jag undersöker också hur deras reflektioner om syftet med strejken förhåller sig till Kommunals avtalskrav och det symboliska ramverk inom vilket kraven förklarades och försvarades, och lyfter fram överensstämmelser och skillnader mellan intervjupersonernas berättelser och Kommunals officiella budskap. Jag inleder med att diskutera betydelsen av inramning när det handlar om arbetskonflikter i offentlig sektor och introducerar hur Kommunal förhöll sig till detta under strejken. Dessa diskussioner fördjupas sedan i kapitlets olika avsnitt.

Strejken som politisk maktkamp

En grupp som deltar i en arbetskonflikt behöver skapa en berättelse som legitimerar det egna handlandet och sätter det i en större kontext.[611] För att vara framgångsrikt i mobiliserande syfte måste ett sådant symboliskt ramverk övertyga om det orättvisa i det rådande tillståndet och om det sannolika i att kunna ändra på det genom kollektivt agerande.[612] Hur en grupp framställer sig inför sig själv, inför allmänheten och inför motståndarsidan

bidrar också till den kollektiva formering som sker i en arbetskonflikt. Att sätta bilden av vad en strejk handlar om, och vilka det är som strejkar, utgör en viktig del av kampen.[613] Skapandet av ett symboliskt ramverk är särskilt viktigt för ett fackförbund som Kommunal som samlar så många olika yrkesgrupper, och därmed många olika yrkesidentiteter[614], men som ändå behövde sluta upp kring ett gemensamt mål under konflikten. Det är också avgörande för Kommunal eftersom förbundet organiserar offentliganställda:

> Sen är det ju det, när offentliganställda går ut i strejk så är det ju inte som när Volvoarbetarna går ut. Då är det ju en kamp om kapitalet. En strejk på Volvo slår ju direkt mot ägarnas plånböcker. Så är det ju inte i den offentliga sektorn [skratt], de sparar ju pengar på det hela. Så vi måste ju ha en helt annan strategi och då är det- det slår ju mot de välfärdstjänster som folk är vana och betalar skatt för att få. Så därför är opinionsbildningen så *oerhört* viktig, det är liksom A och O för de offentliganställda. (Lars)

> Det är en pedagogisk fråga att förklara för folk att det är rätt att gå ut och strejka för folk som arbetar med gamla och sjuka och psykiskt sjuka. Eftersom det är de som drabbas av vår strejk, det är inte nån arbetsgivare som sitter på ett kontor eller som har stora vinster som helt plötsligt sinar, utan det handlar om sjuka och barn och gamla som inte får vård. Så tredje man drabbas när vi strejkar. Till skillnad från när Transport strejkar till exempel och stannar lastbilarna – ja, det blir inga leveranser till industrierna, och helt plötsligt så kostar det jättemycket pengar för företagen. Det är mycket- maktmedlet är mycket kraftfullare än för oss. Där är det ju allmänhetens sympati som är det starkaste vapnet. (Anders)

Vad Lars och Anders pekar på, när de reflekterar över skillnaderna mellan en strejk genomförd av välfärdsarbetare och strejker genomförda av lastbilschaufförer eller Volvoarbetare, är de särskilda förutsättningar arbetskonflikter i offentlig sektor får eftersom de inte innebär någon ekonomisk förlust för arbetsgivaren[615], och eftersom välfärdsarbete går ut på att ta hand om, ge service till, eller skydda människor. Dessa faktorer påverkar hur fackliga organisationer förhåller sig strategiskt när de kämpar för sina medlemmars intressen.[616]

Styrkan i en strejk i offentlig sektor baseras på hur stor skada som användarna av välfärdstjänsterna, och medborgarna i stort, utsätts för.[617]

Samtidigt finns det i praktiken både moraliska och juridiska gränser för hur långt arbetare som jobbar med att ta hand om andra kan gå i en konflikt.[618] Det är dessutom, som Lars och Anders konstaterar, den allmänhet som i första hand drabbas av en strejk som de strejkande också behöver stöd av. Tillsammans med det faktum att arbetsgivaren sparar pengar när hen inte behöver betala ut löner[619] gör detta att stridsåtgärder i offentlig sektor, som arbetsrättsjuristen Kurt Junesjö formulerat det, är ett ”tveeggat svärd”[620]. Offentliganställdas fackliga organisationers förmåga att utöva makt genom strejker är med andra ord komplex, och komplexiteten är inte ny för Kommunal. I sin avhandling om Kommunals första femtio år konstaterade statsvetaren Ingemar Lindblad att de konflikter som kommunalare varit inblandade i ofta väckt ett särskilt stort intresse, eftersom de berört samhällsfunktioner som människor dagligen kommer i kontakt med. En strejk i en industri, skriver Lindblad, påverkade inte situationen för andra människor på samma sätt som en spårvägsstrejk eller om verksamheten vid ett gasverk låg nere.[621]

Den första riktigt stora strejken bland kommunalarbetare ägde rum i Stockholm 1905, fem år innan förbundets bildande, när ungefär 650 renhållningsarbetare och 2 000 övriga kommunalarbetare lade ner arbetet för att försöka driva igenom en löneökning och en dags ledigt i månaden.[622] Renhållningsarbetarnas strejk orsakade stora sanitära olägenheter[623], och den viktiga frågan för kommunalarbetarna var, precis som idag, vem allmänheten skulle komma att rikta sin irritation mot. Tidningen *Social-Demokraten* skrev till sina läsare att

> när du idag har obehag och förargar dig över smutsen på dina vackra stadsgator, torg och gårdar, så rikta din harm, ej mot den fattige arbetaren, utan mot arbetsgifvaren, som vill att det otrefliga och ansträngande arbetet för din hälsa och trevnad skall utföras för en usel svältlön.[624]

Strejk har således utgjort en del i kommunalarnas konfliktrepertoar[625] sedan innan de samlades i eget förbund, men strejker var betydligt mer förekommande innan 1930[626]. Efter genombrottsåren fanns hos Kommunal en allmän försiktighet, och bara i undantagsfall lät man större grupper strejka under 1930-, 1940-, och 1950-talen.[627] Man valde strategiskt ut mindre grupper för att utöva påtryckningar, men undvek generellt drabbande stridsåtgärder.[628] Att använda särskilda strategier för att skona medborgarna, så att de inte ska vända sig mot de strejkande, är utmärkande

för strejker i offentlig sektor.[629] 2003 lät Kommunal strejken hoppa mellan kommuner, för att påverkan på tredje man skulle bli mindre.[630]

Att försöka vinna den allmänna opinionen[631] och göra allmänheten till sina allierade är ett sätt att försöka sätta press på de politiskt valda arbetsgivarna, för att få dem att tillmötesgå de strejkandes krav.[632] Detta är anledningen till att strejker i offentlig sektor tenderar att vara politiska kraftmätningar.[633] Att vinna allmänhetens sympatier kräver att strejkkampen inte bara förs på arbetsplatserna; offentliganställda arbetare måste också vända sig utåt på olika sätt.[634] Under hela konflikten hade Kommunal en långtgående och övergripande kommunikationsstrategi fokuserad på att mobilisera allmänhetens stöd. Utöver de vanliga kommunikationsverktygen, så som pressmeddelanden, reklam och debattartiklar, inkluderade strategin en mängd knappar, bildekaler, låtar, slogans, affischer, serier av tecknaren Robert Nyberg samt, inte minst, röda jackor med parollen ”vi tar fajten” på ryggen.[635] Kommunalarna genomförde också möten över hela Sverige och samlade in namnunderskrifter till stöd för sina krav.

För att vinna och mobilisera allmänhetens sympatier tenderar de krav som ställs i en välfärdsstrejk[636] ofta att ackompanjeras av ett symboliskt ramverk som kretsar kring att definiera och försvara ett allmänintresse[637]. Kommunalstrejken 2003 är inget undantag. Kommunals ena huvudbudskap var att lönekampen handlade om att garantera en bra välfärd, eftersom lönenivåer hänger samman med personalförsörjning och trivsel på jobbet. Man argumenterade för att en bra välfärd i sin tur gynnar hela samhället, framför allt för att välfärdstjänsterna möjliggör för andra yrkesgrupper att lönearbeta. Det andra huvudbudskapet var att Kommunals lönekamp var en jämställdhetskamp, då flera av de stora yrkesgrupper som strejkade var kvinnodominerade och lågavlönade. Dessa två budskap utgjorde de viktigaste beståndsdelarna i det ramverk som Kommunal skapade för att kontextualisera och legitimera sina lönekrav.

Resten av kapitlet är utformat så att jag tematiskt utforskar hur intervjupersonerna beskriver syftet med lönekampen och vilka värden som stod på spel i strejken. Först fokuseras frågan om orättvisa löneskillnader. Jag visar hur Kommunals lönekrav såg ut, hur intervjupersonerna beskriver bakgrunden till lönekampen, samt hur de resonerar kring orättvisa löneskillnader. Jag diskuterar deras berättelser i relation till Kommunals officiella kommunikation kring löneorättvisor. Sedan undersöker jag, med hjälp av Linda Briskins begrepp ”politisering av omsorg”, hur intervjupersonerna förhåller sig till Kommunals budskap om strejken som försvar

av välfärdstjänsterna. Därefter lyfter jag fram ett tredje tema: osynlighet/synliggörande, som har visat sig ha en central betydelse för hur intervjupersonerna beskriver både strejkens bakgrund och mål. Erkännande och omfördelning är centrala begrepp i analysen, och i den fjärde delen, som utforskar hur intervjupersonerna beskriver lönens både materiella och symboliska betydelse för människovärde och välfärdens värde, knyter jag ihop den kritiska dialog mellan de strejkande kommunalarnas röster och Nancy Frasers konceptualisering av social rättvisa som jag lade grunden för i kapitel 3. Kapitlet avslutas med en sammanfattande diskussion.

Orättvisa löneskillnader – omfördelning som mål

> Den könssegregerade lönesättningen skulle spräckas och vi förde upp det på dagordningen och sa att en yrkesutbildad undersköterska, som är den genomsnittlige kommunalaren kan man säga, skulle ligga i paritet med en yrkesutbildad verkstadsarbetare. Skillnaden var då 2 700 kronor i månaden. Och då menade vi på att det där handlade ju om ren könsmässig diskriminering, ingenting annat. Att man kan konstatera med ansvar och utbildning och så vidare så var skillnaderna inga utan det handlade bara precis om att det var yrken som domineras av kvinnor. (Anders)

Som Waldemarson visat har Kommunals lönepolitiska diskussioner genom historien präglats av jämförelser med andra grupper på arbetsmarknaden, både vertikalt och horisontellt.[638] I strejken kretsade förbundets kommunikation i mångt och mycket kring en jämförelse med en annan grupp inom LO-kollektivet; arbetare i verkstadsindustrin. Det uttalade målet var att lönegapet till verkstadsarbetarna skulle minska med en fjärdedel under det första avtalsåret, för att på fyra år helt utraderas. Medellönen för kommunalare i yrken som kräver gymnasial yrkesutbildning skulle motsvara genomsnittet för verkstadsarbetare, yrke för yrke.[639] Hösten 2002 tjänade en genomsnittlig arbetare i verkstadsindustrin 19 000 kronor i månaden och en genomsnittlig kommunalare 16 300 kronor. Skillnaden, som Anders säger, var alltså 2 700 kronor. Mellan åren 1982 och 2001 hade kommunalarnas medellön som andel av verkstadsarbetarnas minskat från 91,4 procent till 85,3 procent.[640]

För att nå målet krävde Kommunal att arbetsgivarna lokalt skulle avsätta pengar som motsvarade som lägst ett löneutrymme på 5,5 procent.

Kommunal krävde också en höjning av lägstalönen, så att ingen kommunalare över 18 år skulle tjäna mindre än 14 000 kronor i månaden. Hösten 2002 var lägstalönen för 18-åringar 10 600 kr i månaden, och 12 000 kronor för den som fyllt 19 år.[641] Kommunal ville dessutom se överenskommelser med arbetsgivarna om ingångslöner och befattningslöner, för att förhindra att nyanställda automatiskt skulle få den lägsta lönen, oavsett erfarenhet och kvalifikationer.[642]

Kommunals argument för att få upp de lägsta lönerna handlade om solidaritet med de medlemmar som tjänade allra minst, men också om att låga ingångslöner dränerar lokala lönepotter, så att det blir väldigt lite kvar att fördela mellan övriga anställda. Att höja de lägsta lönerna sågs av Kommunal som avgörande för att åstadkomma höjda relativlöner, och man underströk att det var ett krav som berörde alla. På sikt skulle det leda till ett kollektivt bättre löneläge, eftersom mer av lönepotten skulle kunna gå åt till andra.[643]

Arbetsgivarna i Kommunförbundet och Landstingsförbundet å sin sida, motsatte sig en höjning av lägstalönerna av samma anledning: att höjda ingångslöner skulle lyfta alla uppåt och orsaka en dominoeffekt.[644] Åke Hillman, som var ordförande i Kommunförbundets förhandlingsdelegation, försvarade istället ökad lönespridning:

> Trycker man upp lägstalönerna för högt blir det svårt att ge löner som stimulerar till utbildning. Det ligger i lönebildningens natur. Vi vill ha differentierade individuella löner.[645]

Arbetsgivarna såg kraven om befattningslöner och höjda lägstalöner som en återgång till den lönepolitik som rådde innan individualiseringen på 1990-talet. Det var alltså inte bara löneökningarna som sådana man motsatte sig, utan också sättet Kommunal ville att de skulle ske på.

Lönekravens bakgrund

För att förstå Kommunals avtalskrav på hösten 2002 behöver man gå tillbaka till den föregående avtalsrörelsen, och det som blev resultatet av den. Kommunals krav i avtalsrörelsen 2001 var bland annat en relativlönegaranti med innebörden att en utbildad anställd inom fyra år skulle tjäna minst lika mycket som en verkstadsarbetare. I linje med LO:s samordning krävde förbundet också högre lön till kvinnodominerade yrken. Kommunal hade, efter att förhandlingarna strandat och medlare gått in, till slut ingått ett

treårigt avtal med Svenska Kommunförbundet och Landstingsförbundet (numera SKR).[646] Det sista avtalsåret var möjligt för endera parterna att säga upp, som senast den 30 oktober 2002. Enligt Kommunals dåvarande avtalsombudsman Jan Sjölin hade det varit nära att Kommunal avvisat medlarnas bud 2001, eftersom man inte tyckte att det gav tillräckligt. Att man till slut valde att acceptera det berodde på att man hade möjligheten att säga upp avtalet redan 2002, om lönerna då inte skulle ha hängt med verkstadsarbetarnas.[647]

Löneutrymmet i avtalet 2001 definierades inte som ett lägsta löneutrymme, men i en gemensam protokollsanteckning noterade parterna att medlarna i samband med sin slutliga hemställan gjort ett förtydligande som löd ”det lokala utfallets storlek avgörs av de lokala parterna”. Kommunal tolkade detta som att procentsatsen var ett golv och att de lokala överenskommelserna skulle kunna ge mer, vilket var centralt för Kommunals förväntningar på avtalet. Enligt Kommunal betraktade arbetsgivarna det istället som ett tak.[648] Lars, som arbetade på Kommunals förbundskontor under strejken, menar att arbetsgivarna var benhårda med det när lönerna väl skulle sättas:

> I det avtalet så stod det att ”löneökningen ska vara X procent och fördelas lokalt” och arbetsgivarna tolkade detta som att ”det ska *bara* vara X procent”. Det fanns inte en millimeters möjlighet för de lokala förhandlingarna att gå över det. Det var ett tak.

Målet med det avtal Kommunal slöt med arbetsgivarna 2001 var att lönegapet mellan kommunalare och verkstadsarbetare skulle minska, och 2002 hade det skett en liten minskning. När avtalet 2001 undertecknades tjänade en kommunalare i genomsnitt 83,6 procent av en verkstadsarbetares lön. På hösten 2002 var siffran 84,1 procent, men Kommunals bedömning var att skillnaden skulle ha ökat igen, om man låtit det ingångna avtalet löpa tre år.[649]

I samband med de lokala förhandlingarna 2002, samtidigt som valrörelsen pågick för fullt, fördes en omfattande diskussion i Kommunal om huruvida man skulle använda sig av rätten att säga upp det sista avtalsåret. Många medlemmar var missnöjda med det lokala utfallet, och det blev allt tydligare att Kommunals förväntningar på avtalet inte skulle komma att infrias. På flera orter i landet hade kommunalare börjat göra sina röster hörda och ställde offensiva krav på de lokala arbetsgivarna. *Kommunal-Nytt* skrev:

> Medlemmar över hela landet är besvikna och förbannade. Demonstrationer och upprop har avlöst varandra i ett år nu. Många tycker att det är dags att säga stopp”.[650]

Margareta, som är barnskötare och jobbade fackligt på sin sektion under strejken, minns att det ”kokade” bland kommunalarna, eftersom man var trötta på att andra fackförbund åstadkom bättre löneökningar medan kommunalarna halkade efter mer och mer:

> Det var mycket som kokade just där, på den tiden. Det var mycket som hände, det var mycket saker som kändes orättvist för våra grupper just där. Det gick bättre för andra förbund med lönerna och vi kände att vi hamnade efter mer och mer och […] vi kände att vi inte blev lyssnade på.

På hösten 2002 diskuterade sammanlagt omkring 500 förtroendevalda kommunalare under ett trettiotal regionala avtalskonferenser huruvida man skulle förespråka en uppsägning av avtalet eller inte.[651] De förtroendevalda var delade i två ungefär lika stora läger. De som förespråkade att säga upp avtalet i förväg argumenterade för att många medlemmar skulle bli besvikna annars, ”om inte Kommunal är en kamporganisation”. De som ville behålla avtalet var rädda att resultatet av ett nytt avtal skulle bli ännu sämre, och att många medlemmar då ändå skulle bli besvikna.[652] Kommunal befann sig i en svår situation. Det fanns ett tryck underifrån om att något måste hända för att få upp lönerna avsevärt, och samtidigt hägrade risken att en konflikt skulle slå tillbaka på Kommunal, om resultatet inte motsvarade de höga förväntningar som byggdes upp.

På avtalskonferenserna var det ungefär lika många som tyckte att Kommunal skulle säga upp sitt sista avtalsår, som ansåg att det var för riskabelt och att det var bättre att hålla fast vid det man hade.[653] Trots en liten majoritet för den senare hållningen beslöt sig Kommunals förbundsstyrelse i oktober 2002 för att säga upp avtalet.[654] Ylva Thörn menade att det var ”dags att syna korten” hos politiker som i valrörelsen lovat bättre löner i vård och omsorg. I valrörelsen 2002 hade företrädare för både Socialdemokraterna och borgerliga partier talat om vikten av att satsa på de välfärdsanställda. Göran Persson hade till exempel annonserat att sjukvården skulle tillföras omkring 20 miljarder.[655] I ett valtal i Borås hade han uttryckt sig på ett sätt som många kommunalare tolkade som ett löfte om att de skulle få löneökningar.

Thörn beskrev det också som en fråga om trovärdighet för förbundet, eftersom avtalet inte hade gett medlemmarna så mycket som man hade förväntat sig när det slutits 2001.[656] Medan många andra fackförbund fått mer än vad deras centrala avtal angav (så kallad löneglidning) blev det bara 54 kronor extra i snitt för kommunalarna, enligt Kommunals sätt att räkna, eller 0,1 procent över nivån i det centrala avtalet.[657] Det innebar att kommunalarna fortsatte att halka efter. Det viktiga målet, att man skulle ha kommit en ansenlig bit på väg mot att sluta löneklyftan mellan kommunalarna och verkstadsarbetarna, såg inte alls ut att bli verklighet.

Individuella löner – en återvändsgränd

I sin rapportering om löneläget konstaterade *Kommunalarbetaren* att förhoppningarna som Kommunal hade satt till individuell lönesättning inte hade slagit in, eftersom arbetsgivaren i tre av fyra fall inte gick med på mer än vad de var tvungna enligt det centrala avtalet.[658] Den individuella lönesättningen har sina rötter i den lönepolitiska omsvängning som Kommunal påbörjade under 1980-talet, där man successivt öppnade för ökad lönedifferentiering inom det egna området.[659] År 1994 tecknades ett avtal med arbetsgivarorganisationerna, där det centrala lönesystemet med fastslagna löneklasser och lönegrader ersattes med ett mer decentraliserat system där lokala modeller för differentierad och individuell lönesättning kunde ingå.[660]

Bakgrunden var ökade löneskillnader mellan mansdominerade och kvinnodominerade yrken i förbundet. Ett argument för det nya systemet var att de stora kvinnodominerade yrkesgrupperna måste brytas sönder genom en differentierad lönesättning för att en uppvärdering av arbetet – och därmed en positiv löneutveckling – skulle bli möjlig. Resonemanget var att det helt enkelt kostade för mycket att höja lönerna för väldigt stora kollektiv.[661] Lönetaket inom Kommunals område måste höjas, men det begränsade löneutrymmet gjorde att inte alla kommunalare skulle nå taket.[662] Den nya uppgiften för facket skulle därmed bli att skapa en rimlig lägstanivå och ett ökat löneutrymme uppåt.[663] Med den nya lönepolitiken gjordes fortfarande centrala satsningar på lägstalöner, men den kollektiva delen kom att upphöra vid grundlönen, och allt däröver blev individuellt.[664]

Bakom fanns också tanken om att välfärden och kommunalarnas jobb bara skulle kunna räddas genom ökad effektivitet och produktivitet. Om produktiviteten ökade skulle ett större löneutrymme skapas, och ett sätt

att nå dit, menade Kommunals ledning, var genom ett lönesystem som premierade ökat individuellt ansvar.[665]

Omsvängningen i lönepolitiken var inte på något sätt självklar inom Kommunal. Medan några hoppades på höjda löner som ett resultat av den nya modellen, menade andra att individuell lönesättning hotade solidariteten på arbetsplatserna och att det begränsade löneutrymmet skulle innebära att några skulle få stå tillbaka för att andra skulle bli vinnare.[666] De som var kritiska invände också att den effektivisering som skulle kunna åstadkommas redan var gjord utan att lönerna hade ökat, och att medlemmarna var för slutkörda av att ha tvingats ta på sig fler arbetsuppgifter för att orka med ytterligare ansvar.[667] 1998 var knappt hälften av sektionsstyrelserna positiva till individuell lönesättning, och två tredjedelar menade att frågan skapat motsättningar i det fackliga arbetet. ”Att den lönetaktik Kommunal valde för att knappa in på andra grupper samtidigt orsakade en intern lönedifferentiering”, skriver Waldemarson, ”var ett dilemma som går igen i hela förbundets historia”[668]. Som arbetsmarknadsjournalisterna Anna Danielsson Öberg och Tommy Öberg konstaterade 2013 har Kommunals individuella lönesättning heller inte inneburit att lönegapet mellan män och kvinnor försvunnit.[669]

Lena, vårdbiträde och sektionsordförande, är en av de som hela tiden varit väldigt kritisk mot den individuella lönesättningen. Hon menar att resultatet hade blivit att de lägsta lönerna släpade efter, och att strejken var ett sätt att försöka åtgärda detta:

> Vi har ju sålt väldigt mycket lön och löneutrymme i och med att vi har gått med på individuella löner. […] Vi – LO-facken – vi ska över huvud taget inte ha individuella löner, för det blir liksom det här- vad är det man säger? Kapitalismens bärande idé är att alla kan tillhöra ett fåtal rika. Det är ungefär samma sak med vårt individuella lönesystem. Vårat individuella lönesystems bärande idé är att alla ska tillhöra det här fåtalet som får mycket men ändå så är ju summan av kardemumman samma, att ju fler som får högre påslag, ju fler är det som får sämre. Så är det.

Anders, skötare och facklig företrädare i sin sektion på deltid, tror också att den individuella lönesättningen var en orsak bakom det missnöje som drev fram strejken. Han menar att individuella löner infördes som ett sätt att försöka hantera de låga lönerna, särskilt i de kvinnodominerade yrkesgrupperna, men att det inte gav önskat resultat:

> Och då kunde vi se när vi hade de mätningarna [arbetsvärderingsprojekt, min anm.] och vi tog alla Kommunals yrken från topp till botten, så kunde du dra ett streck på mitten, och alla under det strecket som tjänade under genomsnittet var de kvinnliga yrkena, alla över strecket var de manliga yrkena, utan undantag. Det fanns en väldigt, väldigt tydlig bild av den här könssegregerade lönesättningen. Och det var ju den bilden som gjorde att vi kände att ”Ja, men det här måste vi göra nånting åt”. Och vad förbundet *hade* gjort innan dess var ju att vi hade gått över till ett nytt lönesystem […] Med den individuella lönesättningen så var ju tanken att man skulle gå in och titta på vad var och en gjorde och värdera *det,* och tanken med det var ju då att man skulle se att många av de kvinnodominerade yrkena hade väldigt stort ansvar och förtjänade att lönesättas bättre. Så var tanken. Att det här skulle motverka lönediskriminering. Det visade ju sig att det funkade ju inte så. Och sen skulle det också leda till löneglidning, alltså att vi skulle få ut mer än avtal, eftersom man genom att kartlägga vad vi gjorde kunde se att vi gjorde så mycket och hade så stort ansvar så att det är klart att vi borde premieras för det. Men det visade ju sig att det gav ingenting. De individuella lönernas största effekt var att det skapade en väldig osämja ute bland folk. Folk blev ovänner för att den ena hade fått några korvören mer än den andra på oklara grunder. Man tyckte det var subjektivt, man tyckte att det här var pengar som gavs till gullgrisar och de som fjäskade för cheferna, och från att vi agerat som kollektiv och sett oss själva som en grupp som kämpade solidariskt tillsammans så helt plötsligt så gick man och lurpassade på varann [skratt] för att få de här extra kronorna. Så man förlorade bilden av det stora problemet och arbetsgivaren kom till att söndra och härska. Så litegrann var det väl att- ja, det kändes- vi behövde göra nånting annat, det räckte inte med de individuella lönerna, vi var tvungna att ta ett stort steg för att höja lönerna för hela våran grupp.

Anders framhåller att den individuella lönesättningen hade det lett till ökad konkurrens mellan kommunalarna och därmed till att arbetsgivaren stärkte sin ställning. Konflikten 2003, menar han, var ett sätt att försöka få upp lönerna inte bara för några få, utan för ”hela våran grupp”. Strejken och den kollektiva kampen för högre löner för alla kommunalare placeras därigenom i motsättning till systemet med individuella löner, som Anders menar hade försvagat arbetarkollektivet, och dessutom misslyckats med ambitionen att avskaffa könslöneskillnaderna.

Lön, kön och ”mjuka tjänster”

Att lönekampen handlade om att höja löner för kvinnodominerade yrken var, som jag beskrivit i inledningen till kapitlet, ett av Kommunals huvudbudskap i strejken. I sin opinionsbildningsplan skrev man: ”De låga lönerna i kvinnodominerade yrken hör inte hemma i ett jämställt samhälle. Vår lönekamp handlar om jämställdhet.” Resonemanget bakom var att en av de främsta anledningarna till att kommunalare inom vård och omsorg har låga löner är att de arbetar i kvinnodominerade yrken. Anledningen till att kvinnodominerade yrken har låga löner förklarade man i sin tur med att de sysslor som förknippas med kvinnor värderas lägre än de som förknippas med män: ”I grunden handlar det om en värdering i samhället som sätter det typiskt kvinnliga lägre än den typiskt manliga.” I opinionsbildningsplanen konstaterade Kommunal att argumentet väckte stark genklang hos kvinnor, men även hos män som ville se ett jämställt samhälle. Genom jämställdhetsbudskapet hoppades man öka stödet för Kommunals lönekrav.

Löneskillnaden mellan män och kvinnor inom den kommunala sektorn, där Kommunal har de flesta av sina medlemmar, är liten, eftersom kvinnodominansen är så stor. Inom landstingssektorn, där en mindre andel av kommunalarna arbetar, är löneskillnaden större.[670] Inom Kommunal är det de med specialistkunskaper, ofta män, som har högst löner.[671] Manliga kommunalare har de högsta medellönerna, både i offentlig och privat sektor.[672] År 2002 var medellönen för heltid i Kommunals mansdominerade yrken 17 534 kronor, och den faktiska utbetalda medellönen 16 677 kronor. Medellönen för heltid i de kvinnodominerade yrkena var 15 959 kronor, och den faktiska utbetalda medellönen 12 584 kronor. En del av förklaringen till den stora skillnaden i faktiskt utbetald lön ligger i att sysselsättningsgraden i de mansdominerade yrkesgrupperna var 95 procent, men bara 79 procent i de kvinnodominerade.[673] Samtidigt jobbar många av Kommunals manliga medlemmar i kvinnodominerade yrken; 2004 gjorde hälften av männen det.[674] Detta gäller i ännu högre utsträckning utlandsfödda män. 2007 var det dubbelt så vanligt att utlandsfödda män arbetade inom äldreomsorgen som män födda i Sverige.[675]

Kommunal var medvetna om att jämställdhetsbudskapet skulle kunna medföra att manliga medlemmar kände sig osynliggjorda i lönekampen: ”Risken är att det kan vantolkas som att lönekampen enbart gäller kvinnor; att Kommunal inte kämpar för sina manliga medlemmar.”[676] Pro-

blematiken med jämställdhetsinramningen av konflikten speglar ett evigt dilemma för Kommunal: majoriteten av medlemmarna finns i kvinnodominerade yrken där lönerna är väldigt låga, samtidigt som man också organiserar män i dessa kvinnodominerade yrkesgrupper, liksom män i mansdominerade yrken där lönerna visserligen är högre, men ändå låga i jämförelse med manslöner i privat sektor.[677] Inger, som arbetade på Kommunals förbundskontor under strejken, understryker att även om det finns strukturella löneskillnader mellan förbundets kvinnodominerade och mansdominerade grupper är det ingen som kan betraktas som högavlönad:

> Vi har ju inga grupper som är högavlönade, som sticker ut att ”de där är så högavlönade”, utan man ligger ju i samma sfär och sen ligger ju kvinnorna lägre.

Elisabeth, som var arbetsplatsombud för barnskötare under strejken, säger att hon ”tyckte att det var på tiden att någonting hände” med de låga lönerna i de kvinnodominerade yrkena. Hon är märkbart förbannad när hon pratar om löneskillnaderna mellan verkstadsarbetarna och kommunalarna. Det är löneskillnader som hon menar att LO felaktigt accepterar, och därmed accepteras också en facklig hierarki där de mansdominerade yrkena befinner sig längst upp och kommunalarna längst ner:

> Inte för att jag vet var pengarna och så skulle ha kommit ifrån men att man ändock hade sett över att man inte kan ha den här hierarkin inom LO, att de-Metall här uppe och ”ni kärringar därnere, ni behöver inte så mycket”. Ja, men, vad är det för samhällssyn? Nej.

När jag frågar intervjupersonerna om varför kommunalarna strejkade eller vad de tycker att strejken handlade om, är det flera som nämner kravet om att minska lönegapet mellan kommunalarna och verkstadsarbetarna. Några, som Elisabeth, talar om detta lönegap i termer av könsorättvisa eller bristande jämställdhet. I samma sammanhang nämner hon också att de tekniska yrkesgrupperna som Kommunal organiserar generellt har högre löner än omsorgsyrkena. Det sker en glidning mellan det budskap som Kommunal förde fram i strejken om löneskillnader mellan kommunalare och mansdominerade yrkesgrupper i andra LO-förbund och en kritik av vad Elisabeth uppfattar som könsbaserade löneskillnader inom Kommunals medlemskår. Elisabeth betonar att de som har högre löner är just de

mansdominerade yrkesgrupperna, medan män inom hennes eget område, barnomsorgen, också är lågavlönade:

> Men det är ju väldigt många män i vårat yrke [barnskötare, min anm.] också som- om man nu ska prata om man och kvinna- så varför ska man ha en låglönegrupp som gör sådant viktigt arbete som vi gör? Det är ju skandal inom LO. Verkligen! Och fortfarande, tycker jag.

Precis som hotell- och restaurangsektorn[678] är den offentliga välfärdssektorn en arbetsmarknad som härbärgerar icke-hegemoniska maskuliniteter. Det är allra tydligast när det handlar om män i vård- och omsorgsyrken, men inte heller renhållningsarbetare eller vaktmästare har samma löner eller status som byggnadsarbetare eller arbetare i verkstadsindustrin. Helen, undersköterska och arbetsplatsombud under strejken, understryker att det är stor skillnad mellan Kommunals manliga medlemmar och industrifackens medlemmar när det gäller villkor och löner:

> Män i vår- ifrån Kommunal har det också tufft. De är inte metallarbetare.

Sofia, barnskötare och arbetsplatsombud, säger att kön inte har så stor betydelse för vilken lön man får som undersköterska eller barnskötare, både kvinnor och män i de yrkesgrupperna har ungefär lika låga löner. Däremot menar hon att det påverkar lönerna generellt att det är många kvinnor inom yrkena:

> En man som jobbar som undersköterska och kvinna som jobbar som undersköterska som har jobbat ungefär lika länge har ju ungefär samma lön. Alltså där- åtminstone inom barnskötarna, där är det inte så stor skillnad mellan männen och kvinnorna, utan alla har lika dåliga löner allihopa liksom. Så det tror jag inte påverkar lika mycket. Men jag tror det påverkar att det är många kvinnor.

2002 konstaterade *Kommunalarbetaren* att löneskillnaden mellan män och kvinnor i Kommunal hade ökat något, till 1 000 kronor i månaden. Samtidigt skrev man att det var större könsskillnader i övriga samhället, bland privata tjänstemän var skillnaden till exempel 6 000 kronor i månaden. I likhet med Sofia konstaterade artikelförfattaren att skillnaderna inom Kommunal framför allt fanns mellan olika yrkesgrupper: ”Inom samma

yrkesgrupper är könsskillnaderna inte så stora. Det som spelar stor roll är att olika yrken domineras av olika kön."[679]

Den svenska jämställdhetsdiskursen betonar på olika sätt behoven av blandning på arbetsplatserna, framför allt finns det en betoning på att kvinnliga arbetsplatser behöver fler män.[680] I de intervjuer Mulinari har gjort med hotell- och restauranganställda beskrivs frånvaron av "svenska" män som en central orsak till varför branschen har sämre villkor än andra branscher.[681] När jag frågar Tord, vaktmästare och sektionsordförande under strejken, varför han tror att de kvinnodominerade yrkena har lägre löner tar han upp just den uppfattningen, som han är kritisk till:

> Och likadant om de säger att vi ska ha mer män i vården så får vi upp [lönerna, min anm.] Det har inte alls visat sig… det jag har sett, att det får de effekterna. Likadant inom kockyrket, att män inom skolmåltider skulle ha fått- att det skulle ha ökat [lönerna], det gör det inte. Utan det är det där fastrotade… […] det har ju varit så att mjuka… tjänster om man säger så, de som håller på med barnomsorg, äldreomsorg, det har alltid värderats lägre av någon anledning. Medan så fort du jobbar i en teknisk… mansdominerad- brandkår, så åker det upp. Eller om du jobbar inom IT-branschen, då räknas det mycket mera för att du håller på med sådana saker. Och det tycker inte jag är… det är inte rätt värderat.
>
> Kristin: Varför tror du att det är så, den värderingen?
>
> Tord: Jag vet inte… varför det är så [suckar]. […]
>
> Kristin: Om vi ponerar att det skulle komma in hälften män i barnomsorgen, tror du att det skulle dra upp lönerna eller skulle det fortfarande vara samma för att det är barnomsorg?
>
> Tord: Nej, det sitter så fastrotat i samhället just det här att jobbar du med barn, jobbar du med äldre så… ja, då värderas det inte samma som om du jobbar på Volvo, på industri, för då producerar du saker. Det är de där närande och tärande sektorerna… De förstår inte att Volvoarbetarna, deras barn behöver ju också omsorg. Så jag kan tänka att man skulle hellre kunna ta ut mer vinster från de stora företagen och ge till det som är det allmänna då när det gäller omsorgen.

Tord menar att det är omsorg om människor (”mjuka tjänster”) som värderas lågt, i relation till tekniskt arbete och arbete inom industrin. Han ser inte fler män inom välfärdsverksamheterna som lösningen på de låga lönerna. Frågan är komplex, men forskning har visat att när kvinnor och män arbetar i samma yrken tenderar villkoren att jämnas ut, så att män i kvinnodominerade yrken tjänar ungefär lika mycket (eller lite) som sina kvinnliga arbetskamrater, och kvinnor i mansdominerade yrken tjänar ungefär lika mycket som manliga arbetskamrater.[682] I en uppmärksammad studie visade England, Budig och Folbre att omsorgsarbete betalas sämre än annat jämförbart arbete, även om man inkluderar mansdominerade yrkesgrupper så som läkare.[683] Det som måste ändras, enligt Tord, är värderingen av själva arbetet.[684]

Gustav, reparatör och facklig företrädare på heltid, tror liksom Tord att värderingen framför allt har att göra med vilken typ av arbete det är som utförs, och inom vilken sektor, och han pekar på samma hierarki inom LO som Elisabeth kritiserar:

> Det har ju att göra med den här synen att ”Ja men, det måste produceras först och av överskottet för produktion då kan man ha välfärd” […] det är ju liksom den synen, så det är ju därför de går ut först, industriförbundet, bygg, IF Metall… och sätter ”märket” så att säga och… vi får slåss om smulorna… äh, nästan fult uttryckt… (Gustav)

När Gustav säger att ”de går ut först” syftar han på den modell som formades i slutet av 1960-talet och som i princip gällt sedan dess, där löneutrymmet beräknas utifrån pris- och produktionsökningarna i industrin och sedan tillämpas på alla sektorer.[685] Det formella avtal som reglerar detta benämns Industriavtalet[686] och skrevs under 1997, men i praktiken har industrin haft en löneledande roll sedan efterkrigstiden[687]. Att normen för löneökningar sätts av den konkurrensutsatta sektorns avtal innebär att Industriavtalet utgör det så kallade ”märket” i lönebildningen; den ram för löneökningar som andra avtal inte får gå utöver. Det är ”märket” som det statliga Medlingsinstitutet har att rätta sig efter i medlingar mellan parter som inte själva kan nå en uppgörelse.[688] Det innebär att andra fackförbund balanserar mellan att å ena sidan upprätthålla denna lönepolitiska modell, som bygger på industrins dominerande ställning och övrigas återhållsamhet i löneanspråk, och att å andra sidan vara kamporganisationer för bättre villkor för sina medlemmar.[689]

Gustav ångrar sig nästan lite när han sagt att det känns som att kommunalarna ska ”slåss om smulorna”. Frågan om ”märket” är känslig inom LO, och Gustav har tidigare nämnt att hans Kommunalavdelning har ett bra samarbete med just den lokala Metallavdelningen, som stöttade Kommunal under strejken. Att industriförbunden är de som är löneledande och sätter ”märket” som övriga sektorer ska anpassa sig till har lett till återkommande konflikter inom LO, och har kommit att ifrågasättas allt mer av andra LO-förbund, däribland Kommunal.[690] Det Tord säger om att man skulle kunna ”ta ut mer vinster ur de stora företagen och ge till det som är det allmänna” är ett ifrågasättande av den rådande modellen och går att tolka som ett återupplivande av den variant av solidarisk lönepolitik som Kommunal förespråkade under 1970- och 1980-talet, där en utjämning inte bara skulle ske inom utan också mellan sektorer.[691]

Gustav och Tord refererar båda till uppfattningen om arbete i produktionen som närande och arbete i välfärden som tärande; en uppfattning som varit föremål för spänningar inom LO-familjen inte minst mellan Metall och Kommunal.[692] Spänningarna inom LO framträdde framför allt i början av 1980-talet, när den offentliga sektorn var under hård attack från borgerligt håll, vilket påverkade synen på välfärdens organisering även inom arbetarrörelsen.[693] Metalls ordförande Leif Blomberg uttalade sig flera gånger om industrins avgörande betydelse för lönebildningen, uttalanden som gick ut på att den offentliga sektorn var beroende av den privata:

> Oavsett om vi representerar tjänstemannasidan eller LO-sidan, den offentliga sektorn eller privata sektorn, så vet vi alla att löneutrymmet är begränsat. […] Det är först när produktionen går för fullt i verkstäder och fabriker som det kan bli mer pengar i lönekuvertet för alla och som svångremmen på den offentliga sektorn kan lätta.[694]

På LO-kongressen 1986 anklagade Blomberg den offentliga sektorn för att vara en gökunge som klättrat upp i fågelboet, slängt ut de andra fågelungarna och ätit upp fågelmamman. Kommentaren fick Kommunals dåvarande ordförande att hota med att Kommunal skulle lämna kongressen.[695]

Kommunal, å andra sidan, gjorde stora ansträngningar för att få dels övriga LO-förbund och dels arbetsgivaren att ”uppskatta värdet av kommunalarnas arbete”[696]. Man argumenterade för att det fanns ett ömsesidigt beroende mellan industri och offentlig sektor, och att kommunalarnas arbete också var produktivt och bidrog till Sveriges ekonomi. Till detta

lade man välfärdens betydelse för tillgången till arbetskraft, att sjukvården skapade arbetstillfällen också för andra yrkesgrupper inom bland annat byggbranschen och läkemedelsindustrin och utgjorde en viktig hemmamarknad för svenska företag.[697] Såhär kunde Kommunals resonemang låta:

> Det är en felaktig uppfattning att insatser på den offentliga sektorn är mindre produktiva än inom den privata. Det är inte mindre produktivt att vårda sjuka och gamla och att ta hand om skolbarn än att tillverka exempelvis läppstift eller lyxbilar eller någonting annat.[698]

Tords anmärkning om att de som producerar saker också behöver barnomsorg ligger i linje med denna argumentation, och i lönekampen 2003 mobiliserades sådana argument i Kommunals opinionsbildning för att understryka att inte bara välfärdsarbetare skulle vinna på att Kommunal fick igenom sina lönekrav. Jag återkommer till det i avsnittet om strejken som försvar av välfärdstjänsterna. Jag återkommer också till en annan aspekt som lyfts fram som central för värderingen av kommunalarnas arbete: att välfärdsarbetare känner starkt för sina jobb, och därför stannar kvar trots att lönerna är låga.

Vertikala löneskillnader

Kommunals budskap i strejken var att lönekraven syftade till att minska löneklyftan mellan kommunalarna och verkstadsarbetarna; en klyfta som skulle vara utraderad på fyra år. Som jag har visat hittills är jämförelsen med mansdominerade arbetaryrken närvarande i intervjupersonernas reflektioner om varför strejken behövdes, samtidigt som det finns en betoning på att orsakerna bakom löneskillnaderna inte handlar om kön i sig, utan snarare om arbetets karaktär och den sektor det utförs inom. Nu skiftar jag fokus till en annan form av löneklyfta som intervjupersonerna återkommer till, men som inte var framträdande i Kommunals centrala kommunikation kring strejken; den mellan kommunalare och tjänstemän.

Våren 2002 publicerade *Kommunalarbetaren* statistik som visade att löneskillnaderna mellan kommunalarna och tjänstemännen ökade. Mellan 1994 och 2001 hade kvinnliga arbetare fått 3,4 procent mer per år och manliga arbetare 3,7 procent. Tjänstemännens löner hade ökat med 4 procent per år. Klyftan mellan arbetare och tjänstemän var också större i den offentliga sektorn än i den privata. Statistik över löneutveckling-

en i offentlig sektor från 1998 till 2001 visade att kommunalarna hade fått minst, både i procent och i kronor.[699] Kommunalarna i den offentliga sektorn tjänade i snitt 14 900 kronor i månaden, och tjänstemännen 21 300 kronor, vilket innebar ett gap på 43 procent.[700] En jämförelse med bank- och försäkringstjänstemännen visade att deras löner stigit med totalt 53,3 procent från 1994 till 2001, medan lönerna för kommunalarna i äldreomsorgen, skolan och barnomsorgen stigit med 22–23 procent under samma period.[701]

Kvinnliga intervjupersoner som jobbar, eller har jobbat, inom vård eller omsorg talar återkommande kritiskt om de stora skillnaderna i lön mellan den egna yrkesgruppen och de kollegor i välfärdsyrken som kräver högskoleutbildning. Som när Margareta, apropå varför kommunalarna är lågavlönade, reflekterar över vilken betydelse utbildningsnivå har:

> Och högre utbildning har ju också- [suckar] det har ju också en del i det. Vi har ingen universitetsutbildning, har ju inte vi som jobbar som barnskötare. Nu vet inte jag om det ska vara någon universitetsutbildning egentligen för att vara barnskötare, men däremot så anser jag att barnskötare och förskolelärare vi behövs, båda grupperna. Det är inga bekymmer, men det *ska inte skilja* 8 000 i lön, det ska det inte göra, för det är inte sån skillnad i arbetet.

Jämförelser mellan barnskötare och förskolelärare har en lång historia i Kommunal. Redan i mitten av 1970-talet skrev förbundet om att det på ”barnstugorna” arbetade två olika yrkeskategorier, där olika lön och villkor ledde till spänningar. Frågan om utbildningsnivå har över huvud taget varit svår för Kommunal. Å ena sidan har man strävat efter att underlätta för kommunalare att vidareutbilda sig och kunna byta yrke. Under 1970-talet drev Kommunal till exempel igenom att yrkesverksamma barnskötare skulle ges möjlighet till en kortare utbildning som skulle motsvara det som då hette förskollärarseminariet. Samtidigt har man strävat efter att höja statusen på det arbete som kommunalare utför, bland annat genom validering av kunskap som kommunalarna redan har, och möjlighet till kompetensutveckling och vidareutbildning inom yrken.[702]

Margareta tycker inte att utbildningsnivå borde få så stort genomslag i lönekuvertet. Även om förskolelärarna har högre utbildning menar hon att skillnaderna i själva arbetet som förskolelärare och barnskötare utför inte motiverar de skillnader i lön som hon beskriver.

Sofia anser att det är okej med ganska stora löneskillnader mellan kom-

munalare och tjänstemannagrupperna i välfärden, eftersom de senare har högskoleutbildning. Hon understryker också att det inte är förskolelärarnas eller sjuksköterskornas löner som är för höga, utan kommunalarnas löner som är för låga, och som borde höjas ordentligt. Sofia betonar särskilt att den som har jobbat länge som barnskötare borde ha högre lön, och tar som exempel sin före detta svärmor som jobbat ett helt yrkesliv utan att ha kommit upp i den nivå som förskolelärare kan hamna på redan som nyutexaminerade:

> Och jag menar syrrorna behöver ju bättre löner. Alltså lärarförbundarna- jag tycker vi kanske skulle ligga på det som Lärarförbundet har, de lönerna. Och de skulle ha högre. För de har ju bättre utbildning. Så det är inget konstigt att de har mer i lön, men vi kanske skulle ligga runt 30 000 som de gör och så skulle de kanske ligga runt 45–50. Sen att man inte behöver komma in på 30 som barnskötare men om man har jobbat i- min före detta svärmor, hon har säkert jobbat i 45–40 år eller någonting. Och hon har inte kommit upp i 30 liksom. Och det är helt otroligt. Det är inte okej.

Aina, barnskötare och facklig företrädare på deltid, tycker som Margareta att löneskillnaderna mellan barnskötare och förskolelärare är för stora, men liksom Sofia inkluderar hon även de högskoleutbildade yrkesgrupperna i ett kollektiv av välfärdsanställda, där många är underbetalda och förtjänar högre löner. Aina säger detta apropå de protester som genomförts av sjuksköterskor och barnmorskor för högre löner, protester som hon är positiv till:

> Jag tycker de är fantastiska, jag stödjer dem. Tänk en barnmorska, där börjar ju livet, där börjar vårt liv. Vi behöver dem, vi kan inte få barn utan dem, de är så viktiga. Jag tycker att de kämpar och de har jättedåliga löner, brandmännen har också dåliga löner men det hörs inte heller, jag vet inte vad polisen har… Men alltså, jag vet inte- visst, man kan ha skillnad i löner utifrån utbildning men inte så stora skillnader som idag, tycker jag. Jag tycker att sjuksköterskan är viktig, barnmorskan är viktig och även vårdbiträdet. Det ska vara en viss skillnad; utbildning ska ge pengar, man ska få betalt för att man har läst också absolut. Men det är så gigantiska skillnader […]

Det som lyfts fram här är hur viktiga alla välfärdsanställda är för samhället. Aina nämner både mansdominerade och kvinnodominerade yrkesgrup-

per som förtjänta av mer betalt, och det som binder dem samman är att de är samhällsbärande. Identifikationen bottnar i syftet med arbetet och den sektor det utförs inom; det handlar om en solidaritet med andra som jobbar med offentlig samhällsservice. Samtidigt visar Aina på smärtsamma skillnader i villkor inom detta kollektiv, när hon kritiserar det ”gigantiska” lönegapet mellan högskoleutbildade grupper och kommunalare.

I materialet görs också lönejämförelser med tjänstemannagrupper som inte jobbar med omsorg, och där markeras en helt annan form av avstånd. Under vår intervju återvänder Sofia flera gånger till vilka som egentligen är viktiga i samhället, och som därmed förtjänar inkomster därefter. Hon är medveten om den hierarki som både löne- och statusmässigt placerar tjänstemäns administrativa arbete över det jobb hon och hennes kollegor utför med barnen i förskolan. Hon gör motstånd mot den värderingen genom att understryka att de som idag får mest och tillskrivs hög status ofta är personer vars arbete inte tillför så mycket till samhället som helhet; personer som ”skriver papper”:

> Jag kan tycka att den som sitter- inte för att vara elak, men alltså sitter och kanske skriver papper hela dagarna inte är lika viktig som vi som jobbar med människor.

Sådana personer är beroende av kommunalarna för att kunna utföra sina jobb, menar hon. För att förklara exemplifierar hon med vad effekterna blir om olika yrkesgrupper går ut i strejk. Medan hela landet skulle stå stilla om alla kommunalare lade ner sitt arbete skulle det inte märkas så mycket om revisorer inte jobbade:

> Jag menar, skulle alla revisorer gå ut i strejk, jag vet inte hur mycket det skulle- alltså, det kanske inte skulle påverka så mycket. Ja, det är lite räkningar som inte blir betalda [skratt]. Men det är liksom inte lika stor samhällsfunktion, så.

Jag tolkar Sofia och Aina som att de känner en stark identifikation med andra som också jobbar med samhällsnyttig verksamhet. Skiljelinjen som dras upp går mellan de som bygger samhället genom att jobba med sådant som många är beroende av – vård, omsorg, kollektivtrafik, räddningstjänst (Sofia nämner vid ett annat tillfälle också de som bygger hus) – och de som ”skriver papper” på kontor, en beskrivning som syftar till att fånga arbete som är välavlönat men inte nödvändigt för att samhället ska fungera.

Samtidigt blir det tydligt att när intervjupersonerna reflekterar kring hur det känns att ha låg lön, står skillnaderna mellan Kommunals yrkesgrupper och högskoleutbildade yrkesgrupper i välfärden centrum. Det är dessa kvinnodominerade yrkesgrupper de möter på sina arbetsplatser dagligen, där de upplever att högskoleutbildade kollegor får mer betalt och synliggörs mer, utan att för den sakens skull utföra mer, eller viktigare, arbete, än kommunalarna.

I materialet får upplevelsen av denna löneorättvisa lika stort utrymme som lönegapet mellan kommunalare och metallare eller andra mansdominerade arbetarkollektiv. Det intervjupersonerna uttrycker är en önskan om en ekonomisk utjämning mellan arbetare och tjänstemän, och inte bara den omfördelning mellan olika LO-grupper som var Kommunals uttalade målsättning i strejken.

Försvar av välfärdstjänsterna – omfördelning och erkännande som medel

> När Kommunals medlemmar strejkar, så strejkar de ju inte bara- det är inte bara en facklig kamp de för, för sina egna villkor. Utan det är ju faktiskt en politisk kamp, de är inne i att förändra samhället. Och påverka värderingar och resursfördelning och allt sånt där. Det är en slags dubbel kamp på ett annat sätt än när bilkillarna och biltjejerna strejkar. Då är det bara den egna gruppens villkor som det handlar om. (Lars)

Vad Lars säger är att en strejk i offentlig sektor inte bara äger rum på den fackliga arenan, utan även på den politiska. Frågor väcks ofrånkomligen kring offentliga utgifter och politiska prioriteringar gällande välfärdstjänster. Som jag beskrev i kapitlets inledning tenderar de som strejkar i offentlig sektor att rama in konflikten med ett fokus på allmänintresset, där man försöker göra förhandlingarna till en debatt kring samhällets politiska inriktning. Strejker i den offentliga sektorn blir därmed föremål för en kamp om hegemoni, där både de politiska arbetsgivarna och de strejkande offentliganställda gör anspråk på att värna allmänintresset.[703]

Under Kommunalstrejken hävdade arbetsgivarna att de värnade allmänintresset genom att inte gå Kommunal till mötes, eftersom de löneökningar Kommunal krävde riskerade att hota samhällsekonomin. Fler arbetarkollektiv skulle kunna följa efter och också kräva 5,5 procent i lö-

neökningar, vilket i förlängningen skulle leda till inflation, och hota den svenska lönebildningsmodellen.[704] När Kommunal beslutade att säga upp sitt avtal uttalade Göran Persson visserligen sitt stöd, men underströk att det byggde på att andra grupper inte skulle kräva kompensation utan hålla tillbaka sina löneanspråk.[705] När strejken närmade sig sa arbetslivsminister Hans Karlsson att löneökningarna i genomsnitt inte borde ligga kring mer än 3,5 procent, och Göran Persson varnade LO för att låta fler förbund följa Kommunal i sina löneanspråk. Persson underströk att staten inte tänkte ge kommunerna mer pengar, medan socialdemokratiska kommunalråd i Kommunförbundets förhandlingsdelegation ansåg att Kommunals lönekrav hotade kommunernas budgetbalans och att löneökningarna bara kunde vara aktuella om staten sköt till mer resurser.[706] Enligt arbetsgivarnas bedömning hade ekonomin försämrats så kraftigt att redan nivåerna i det uppsagda avtalet var för höga.[707] Medlingsinstitutet sammanfattar det med att ”[a]rbetsgivarnas tyngsta argument för att inte gå med på några ytterligare lönehöjningar var kommunernas och landstingens ansträngda ekonomi”[708].

Kommunal, å sin sida, menade att löneökningar till kommunalarna var alldeles nödvändiga om kvalitet och personalförsörjning till välfärden skulle kunna bibehållas på sikt. I sin opinionsbildningsplan sammanfattade Kommunal budskapet som att ”Vår lönekamp handlar om bättre välfärd. Bra och rättvisa löner för Kommunals medlemmar är en investering i framtidens välfärd”[709]. När Ylva Thörn utvecklade resonemanget i intervjuer och debattartiklar kunde det låta såhär: ”Det vi tar strid för är […] inte bara våra medlemmars löner, utan vi tar strid för en fungerande barnomsorg, en fungerande kollektivtrafik och en fungerande äldreomsorg”[710]. Argumentet bygger på logiken att ”utan rejäla lönelyft kommer inte unga människor att söka sig till jobb inom äldreomsorgen, barnomsorgen eller trafiken”[711]. Ylva Thörn gjorde också en koppling mellan bra välfärdstjänster och ekonomisk tillväxt:

> Med dåliga välfärdstjänster hotas tillväxten. För hur ska alla som jobbar med teknikutveckling inom exportindustrin, de som jobbar med finansiella placeringar och de som jobbar med att öka effektiviteten i vårt näringsliv kunna göra ett fullgott jobb, när de inte har någon som tar dem till jobbet eller om de behöver oroa sig för sina barn eller sina gamla mammor?[712]

I Ylva Thörns och Kommunals resonemang definieras välfärden som ett allmänintresse, bland annat för att tillgång till bra välfärdstjänster är en

förutsättning för att tillväxt ska kunna skapas i privat sektor. Högre löner för kommunalarna behövs för att kunna garantera att verksamheterna bedrivs med hög kvalitet. Här blir den ekonomiska omfördelningen – löneökningen – ett verktyg för en bättre välfärd, genom att säkra framtidens personalförsörjning.

Att välfärden inte bara är viktig för kommunalarna och att kommunalarnas löner och villkor avspeglas i välfärdens kvalitet är, som jag tidigare nämnt, en argumentationslinje som inte var ny för strejken, utan som varit central för Kommunal sedan den offentliga sektorn började kritiseras på bred front under 1980-talet. Det som var speciellt var att detta ramverk nu användes för att legitimera arbetsnedläggelse, som i direkt mening drabbade de som var beroende av välfärdstjänsterna. Detta dilemma står i fokus i följande avsnitt.

Politisering av omsorg

> Vi strejkade för att det skulle bli bättre. För att samhället skulle må bättre, för att vi ska må bättre, då mår samhället bättre liksom. Om vi ska orka jobba med samhället så måste vi få bättre villkor. Så är det ju. (Sofia)

> Och det är ju det, vad är det vi värdesätter? Värdesätter vi vård, skola, omsorg som många pratar om, ja men då ska det vara att de som arbetar där ska också ha skäliga löner och arbetstider, de ska inte bli utbrända. Alltså då måste ju arbetsmiljön ses över, det ska vara schyssta villkor för de som jobbar där. För att de ska kunna bedriva en trygg och säker vård. För patienterna. Men om inte det värdesätts, om inte vi får upp löner utan det blir lönedumpningar, ja men vad resulterar det i? Vilka kommer och söka? Det kommer ju bara bli genomfarts-, det blir ju ingen kvalitet på det. (Helen)

> Problemet är att om våra yrken blir nån form av slasktratt som ingen vill söka sig till för att det är så dåliga villkor, så innebär det också att gamla och barn drabbas. Det kanske drar ut lite längre på tiden bara, men det innebär ju en försämring av kvaliteten på servicen. Det är ju inget snack om saken. […] Men man fick ju förklara det här med att man måste– att vi gjorde det här inte bara för vår egen skull utan även- lika mycket egentligen för verksamhetens skull. För yrkenas framtid. (Anders)

Flera forskare har framhållit att det i omsorgsarbetets karaktär ryms en

unik potential för motstånd mot låga löner, ökad arbetsintensitet eller besparingar, eftersom dessa fenomen, som Helen och Anders understryker, inte bara drabbar de anställda utan även brukarna av välfärdstjänster.[713] Denna potential omfattar också en möjlighet till allianser mellan välfärdsanställda och allmänheten (som brukare av välfärdstjänster eller som organiserade i sociala rörelser), baserade på gemensamma intressen av en välfungerande välfärd.[714] Sociologen Andrew Jones argumenterar i sin studie av klassmedvetande i omsorgsyrken för att motsättningen mellan omsorgslogiken och marknadslogiken utgör en särskild grund för välfärdsarbetares klassmedvetande.[715] Nedskärningar och ökad stress är inte bara en fråga om dåliga arbetsförhållanden för de anställda, utan påverkar också ”produkten” av arbetet negativt. Eftersom ”produkten” av omsorgsarbete är mellanmänskliga relationer är det dessa som nedvärderas och blir lidande om verksamheten försämras. I detta finns en öppning för motstånd från de anställda, baserat på omsorgsetik. Jones menar att omsorgsetiken i nästa led kan vidgas från att omfatta brukarna i direkt mening, till att gälla organiseringen av samhället i vidare bemärkelse.[716]

Samtidigt har omsorgsetik åberopats för att hindra välfärdsanställda från att strejka, med argumentet att det är hänsynslöst mot de som är beroende av välfärdstjänsterna.[717] Uppfattningen om omsorgsarbete som ett självuppoffrande kvinnokall har ofta varit en uttalad eller underförstådd beståndsdel i en sådan argumentation.[718] Att bita ihop och stå ut konstrueras då som en dygd, och kontrasteras mot strejker eller protester som självviska handlingar.[719] Man behöver inte gå så långt som till strejk för att se att omsorgsarbetets karaktär av en ”särskild” sorts arbete också kan fungera som en försvårande faktor när det handlar om att kräva högre löner eller bättre villkor. Sofia menar att många som arbetar i välfärden brinner för sina jobb, och att det möjliggör för arbetsgivarna att fortsätta betala låga löner. Ett starkt engagemang för människor och en identitet som välfärdsarbetare gör det svårt att söka sig till en annan bransch:

> Jag tror politikerna klart kommer undan med att vi har låga löner för att folk som jobbar med människor ofta brinner för det så pass mycket, så de har inte samma- alltså de skulle vilja ha högre lön, men de gör ändå. Det är lite så. För att människor som jobbar med människor är oftast sådana som brinner för det och vill göra det. De vill inte göra något annat. (Sofia)

I Sofias reflektion står valet mellan att antingen tiga och lida och fortsätta

jobba för låg lön, eller säga upp sig och lämna ett yrke man brinner för, i förhoppningen om att en annan typ av jobb skulle ge mer betalt. Det som händer när välfärdsarbetare börjar mobilisera för strejk är att det uppenbarar sig ett tredje alternativ: att kollektivt försöka åstadkomma bättre villkor där man befinner sig.

Välfärdsanställda har i allt större grad kommit att framhålla kollektiv mobilisering som ett sätt att värna en omsorgsetik. Sociologen Pablo Gastón visar hur bland annat det amerikanska fackförbundet Service Employees International Union (SEIU) gått från att under efterkrigstiden betrakta facklig organisering och kollektiva stridsåtgärder som ett brott mot plikten att vårda (en uppfattning som aktivt upprätthölls av arbetsgivarna), till att i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet anta en hållning som ställde den tidigare logiken på huvudet, där kollektiva stridsåtgärder inte längre tolkades som ett brott mot vårdkallet, utan som i linje med vårdanställdas moraliska åtaganden.[720]

Linda Briskin, som studerat sjuksköterskors arbetskonflikter, använder begreppet ”politisering av omsorg” (”politicisation of care”), för att benämna en sådan appropriering av det välfärdsetos som ingår i omsorgsarbetets identitet. Politisering av omsorg inbegriper ett erkännande av ett kollektivt, samhälleligt ansvar för vården och för den effekt som försämrade villkor för anställda har på kvaliteten, ett avvisande av essentialistiska anspråk om att kvinnor har ansvar för vård för att de är kvinnor, krav om att färdigheter som behövs i arbetet ska erkännas och belönas, samt en beredskap för kollektiv mobilisering för att ta strid för dessa saker.[721]

Politisering av omsorg har inneburit ett nytt sätt att se på strejketik, som utmanar hänvisningar till omsorgsetik för att ifrågasätta strejkandes moral och stämpla deras handlingar som samhällsfarliga.[722] Briskin visar att gentemot en konstruerad motsättning mellan att strejka och att visa omsorg har sjuksköterskor försvarat sitt kollektiva agerande med att man tar ansvar för patienter och för välfärden. I ett sådant ramverk anses det oetiskt att inte strejka, när patientsäkerhet och vårdens kvalitet upplevs vara under hot, och en strejk ses i sig själv som en försvarshandling.[723] Snarare än att avskräcka, fungerar engagemang i det egna arbetet alltså som en katalysator för strejk.[724] Detta betyder inte att frågan om hur brukare påverkas av en strejk försvinner. Kommunal argumenterade för att de strejkade för välfärden, men som jag nämnde tidigare i kapitlet använde man en strategi där strejken flyttades mellan olika platser och yrkesgrupper, bland annat för att allmänheten skulle drabbas mindre. I vår intervju betonar

Inger flera gånger att avsikten med strejken inte var att skada tredje man: ”för det var ju inte dem vi ville åt utan det var ju arbetsgivarna såklart”. Att få allmänhetens stöd och behålla det strejken igenom, även när människors vardag försvårades, var en central ambition för Kommunal.[725]

Politisering av omsorg innebär en rekonfiguration av omsorgsidén, som går emot konstruktionen av omsorg som en medfödd kvinnlig kvalitet som ska utföras oavsett villkor.[726] Politisering av omsorg är därför ett sätt på vilket kön utmanas eller motarbetas i en strejk, genom att de som strejkar ifrågasätter eller tar avstånd från sådana könade förståelser av arbete.[727] Samtidigt aktualiseras frågan om vilka ramverk som är tillgängliga för strejkande välfärdsarbetare, och på vilka sätt detta regleras av könsrelationer. I sin studie av de danska välfärdsstrejkerna 2007–2008 konstaterar Sörensen att de kvinnodominerade fackförbunden förmodligen lyckades mobilisera ett stort folkligt stöd genom att till en början fokusera just på vilka negativa konsekvenser de planerade nedskärningarna skulle få för brukarna i välfärden, snarare än på att de själva riskerade att bli av med sina jobb som en effekt av besparingarna. Hon kallar ramverket som användes för altruistiskt, och menar att det skulle ha varit svårt att bryta mot underliggande förväntningar som finns på kvinnor som arbetar med omsorg om att de ska vara osjälviska. Att betona det egna intresset, menar hon, skulle kanske ha varit kontraproduktivt.[728] När det sedan skedde en förändring av ramverket, genom att kravet om lika lön oavsett kön och sektor lyftes fram, bibehölls samtidigt den altruistiska ramberättelsen. Det betydde att kvinnorna inte helt bröt mot uppfattningar om hur kvinnliga omsorgsanställda ska bete sig, men ändå lyckades utvidga ramarna för det egna handlandet.[729]

Jag ser Sörensens tolkning som rimlig, såtillvida att ett fokus på brukarna sannolikt var ett starkare budskap eftersom det hade sitt ursprung i en bred välfärdsrörelse och hade potential att omfatta fler personer än vad ett renodlat jämställdhetsargument skulle ha haft. Som Briskin har konstaterat innebär politisering av omsorg att det blir det lättare, och mindre kontroversiellt, för allmänheten att visa stöd för en strejk i vården.[730] Däremot kan förståelsen av en brukarfokuserad argumentation som enbart eller i huvudsak altruistisk problematiseras genom Briskins politisering av omsorg. Det som mobiliseras är ”[...] ett vidare omsorgsbegrepp som omfattar en samhällelig, politisk dimension; politisering undviker synsättet att omsorg för andra och omsorg om det egna subjektet är ömsesidigt uteslutande”[731].

Uppfattningen att det inte finns någon motsättning mellan att strejka

och att visa omsorg har återkommit i mina intervjupersoners berättelser om varför strejken var nödvändig, som jag exemplifierat med citaten av Sofia, Helen och Anders i början av det här avsnittet. De betonar på olika sätt att kommunalarna har gemensamma intressen med de som är brukare av välfärdstjänsterna. Sofia säger att kommunalarna strejkade ”för att samhället skulle må bättre”, och gör således en direkt koppling mellan ett bra samhälle och en bra välfärd, och en bra välfärd och bra villkor för kommunalarna. Anders och Helen understryker att strejken var ett sätt att ta ansvar för välfärdssektorn, genom att motverka en situation som så småningom hade blivit ohållbar. Tjänsternas kvalitet behöver säkras genom villkor som möjliggör återväxt av personal som, i Helens tolkning, inte bara jobbar i välfärden för att de inte kan få något annat jobb.

I mitt material talar intervjupersonerna dessutom ibland om sig själva som både brukare och anställda, som när Lena ska förklara varför hon tycker att strejken var ett försvar av välfärden:

> Ingen utav oss som är brukare av samhällstjänster önskar väl ha en låglönearmé som på taskiga villkor utför ett arbete. Egentligen faller alla krav som vi har som kommunalare positivt ut även för brukarens del.

I mina intervjupersoners berättelser finns ingenting som talar för att kopplingen mellan högre löner och en god kvalitet i välfärden skulle vara enbart, eller i huvudsak, en kommunikativ konstruktion, som bara användes av strategiska skäl, medan högre löner för kvinnodominerade yrken skulle vara ett mer ”äkta” motiv. Båda Kommunals huvudbudskap framstår som genuint förankrade i kommunalarnas berättelser om varför strejken behövdes. I mitt material betonas välfärdens överlevnad mer, och ord som ”kvinnokamp” och ”jämställdhet”, som användes i Kommunals officiella kommunikation, förekommer mycket lite. Men det går inte att dra slutsatsen att något av budskapen enbart var taktiskt; de framstår som både grundade i en övertygelse och simultant som mobiliserade av strategiska skäl.

I nästa avsnitt diskuterar jag förutsättningarna för kommunalarna att använda sig av politisering av omsorg som ett symboliskt ramverk under strejken.

Olika förutsättningar

> Och det var ju den stora utmaningen för oss: att förklara att våra yrkesgrupper behövs. (Anders)

Briskins begrepp politisering av omsorg är relevant för att utforska Kommunals och intervjupersonernas argumentation för varför det var viktigt att strejka, och varför det var rätt trots att allmänheten, medan strejken pågick, påverkades negativt i sin vardag. Begreppet är dock utvecklat i den specifika kontexten av sjuksköterskors arbetskonflikter, vilken skiljer sig på flera sätt från kommunalarbetarnas situation. Briskin argumenterar visserligen för att begreppet är relevant även för den vidare kategorin vårdanställda, och Bengtsson har vidgat användningen genom att applicera det på socialarbetares kollektiva mobilisering.[732] Men det finns skillnader mellan olika välfärdsyrken när det gäller vilken symbolisk position de tillskrivs i den offentliga debatten.[733] Det innebär att olika fackförbund har olika förutsättningar att kombinera fackliga krav med en omsorgsrationalitet.

Medan kopplingen mellan sjuksköterskor och vård, eller socialarbetare och omsorg, får sägas vara självklar i samhällsdebatten, är kopplingen mellan Kommunals yrkesgrupper och omsorg inte lika förgivettagen. Kommunalarna behövde först förklara att deras jobb är en viktig del av välfärden, för att sedan kunna hävda ett samband mellan sina lönenivåer och välfärdens kvalitet. För att vinna allmänhetens erkännande måste de, som Anders säger, visa att deras yrkesgrupper behövs. Om allmänheten inte erkänner kommunalarnas jobb som centrala för välfärdens överlevnad faller argumentationen om löneökningen (omfördelningen) som ett medel för att försvara välfärden, och därmed som ett allmänintresse. För kommunalarna fanns alltså en dubbel utmaning i strejken: de behövde både få allmänheten att acceptera sambandet mellan deras löner och välfärdens framtid, och sedan behålla stödet för strejken trots att allmänheten påverkades av arbetsnedläggelsen.

Förutsättningarna för sjuksköterskor eller andra TCO-grupper att få allmänhetens uppbackning för en löneökning kan vara bättre inte bara för att de på ett mer självklart sätt förknippas med vård och omsorg, utan även för att de, till skillnad från LO-anslutna välfärdarbetare, kan hänvisa till sin långa utbildning.[734] Mellan välfärdsyrken som kräver högskoleutbildning och de som inte gör det finns professionella hierarkier, och att använda kunskapsargument för att höja kollektivets löner är mycket svårare för

Kommunal.[735] Förbundet har fått kämpa med att medlemmarnas arbete ska betraktas som yrkesarbete, och brottas fortfarande med att arbetet har låg status.[736]

Utbildningsaspekten har bäring inte bara när det gäller möjligheten att mobilisera allmänhetens stöd, utan också för den direkta makt olika yrkesgrupper i välfärden har gentemot arbetsgivaren. Detta kan illustreras genom en jämförelse mellan sjuksköterskor och kommunalare när det gäller vilka påtryckningsmedel som kan ingå i en kollektiv konfliktrepertoar. Ett alternativ till strejk, som använts av sjuksköterskor i många länder för att få upp de egna lönerna, är hot om kollektiva uppsägningar.[737] I Sverige var sådana aktioner aktuella när jag genomförde mina intervjuer, liksom en landsomfattande kampanj för att nyutexaminerade sjuksköterskor inte skulle ta anställning för mindre än 24 000 kronor i månadslön. Jag var nyfiken på vad mina intervjupersoner tyckte om metoderna, och när jag frågade var de flesta positiva. Samtidigt synliggjordes skillnader i möjligheter att kunna använda den sortens verktyg. Gustav fokuserar på de olika utbildningskraven som finns för sjuksköterskor och undersköterskor:

> Alltså vi kan ju inte det eftersom- ja, men om vi skulle säga ”Ja men ingen undersköterska jobbar under…” då blir det ju som det görs idag, de tar in outbildade [skratt] och… vad har vi vunnit med det? Ingenting. Så riktigt lika lätt tycker jag inte vi har, men [skratt] det är min uppfattning. Det är lättare då det finns krav via myndigheter att du ska ha den här och den här utbildningen för att över huvud taget vara anställningsbar. Skulle det bli så att, ja, men ”Det krävs det här för att kunna ta in en undersköterska”, men det gör det ju inte idag. (Gustav)

Gustav menar att förhandlingsläget hade varit bättre om det hade funnits myndighetskrav på en viss utbildning för undersköterskor. Frågor om utbildning och legitimation har länge varit centrala i Kommunals diskussioner om uppvärdering av medlemmarnas yrken.[738] Bland Kommunals medlemmar har cirka 85 procent av undersköterskorna yrkesutbildning, men det finns inga tydliga kriterier för vad en undersköterska behöver ha för utbildning och kompetens. Kraven, liksom arbetsuppgifterna, kan skilja sig åt från en arbetsplats till en annan. 2016 fattade Kommunals kongress beslut om att förbundet ska arbeta för att undersköterskor ska få yrkeslegitimation.[739] Kommunal hänvisar till att Statistiska centralbyrån beräknat att det kommer att saknas 161 000 undersköterskor år 2035, och

förbundet menar att yrkets status måste höjas för att behovet ska kunna mötas.[740]

Även Anders lyfter fram skillnaderna i förhandlingsstyrka mellan Kommunals yrkesgrupper och yrkesgrupper med högskoleutbildning. Om sjuksköterskornas kollektiva aktioner säger han att han ”tycker det är jättepositivt med den proteströrelsen som har varit” och att han ”hoppas att den ska växa sig starkare”. Han stödjer sjuksköterskornas mobilisering av välfärdspolitiska skäl, men påpekar liksom Gustav att kommunalarna inte skulle kunna använda sig av samma strategi i sin lönekamp:

> Alltså, vi kan ju inte hota med att säga upp oss. Arbetsgivaren säger ju upp oss och de vill säga upp oss snabbare. Så för oss är det ju inte ett verksamt hot att säga att vi säger upp oss, då hade arbetsgivaren sagt ”jippie!” Sjuksköterskorna kan ju hota att säga upp sig för att det är ett bristyrke. Så för vår del är det ju andra former än hot om uppsägning som- vi får ju väcka opinion och skriva insändare och genom olika typer av debatter och namninsamlingar och naturligtvis förhandlingar.

Medan sjuksköterskornas uppsägningsaktioner utgår från premissen att de är helt nödvändiga för att verksamheten ska fungera, och att det blir problem för de enskilda arbetsgivarna att hitta tillräckligt med arbetskraft om inte lönerna höjs, beskriver Anders det som att kommunalarna redan existerar lite på nåder i arbetsgivarnas ögon. Hot om kollektiv uppsägning har för sjuksköterskor kunnat vara en framgångsrik strategi för att få upp lönerna, åtminstone lokalt och på kort sikt, men ett sådant försök skulle vara ett stort risktagande för kommunalarna, eftersom deras tjänster tenderar att rationaliseras bort först.

Det som Anders och Gustav berör är vad sociologen Erik Olin Wright kallar för arbetares strukturella makt. Strukturell makt utgår från den specifika position en grupp arbetare har i det ekonomiska systemet. Stor strukturell makt har exempelvis en yrkesgrupp som besitter sällsynta kunskaper och färdigheter som arbetsgivarna efterfrågar och som jobbar inom en bransch med låga arbetslöshetsnivåer.[741] Vid brist på arbetskraft inom en bransch eller ett yrke blir den fackliga förhandlingspositionen starkare. Om de anställda däremot är utbytbara i hög grad blir den svagare.[742] Kommunförbundets arbetsgivardirektör Markus Gustafsson illustrerade detta när han på vintern 2002 fick frågan om varför kommunerna haft råd att höja lönerna för tjänstemannagrupperna, men inte tyckte sig ha råd att

möta Kommunals lönekrav. Han svarade då att kommunerna helt enkelt varit tvingade att gå tjänstemännen till mötes för att kunna rekrytera personal, men att så inte var fallet när det gällde kommunalarna.[743]

Det finns också skillnader mellan sjuksköterskorna och kommunalarna i vad det är man tror sig kunna åstadkomma med sina kollektiva aktioner, och hur man argumenterar för sina krav. I den aktion där sjuksköterskor hotade med kollektiv uppsägning som Granberg studerat var en av premisserna att deras avdelning var underbemannad. Eftersom lönenivåer hänger samman med möjligheten att attrahera ny personal, och därigenom också med arbetsintensitet och stress (det är stressigare om man är för få), krävde sjuksköterskorna högre löner. De hoppades kunna få högre löner och samtidigt förbättra sina arbetsvillkor genom att det skulle anställas fler kollegor.[744]

Vid en första anblick kan det tyckas vara precis samma resonemang som kommunalarna förde när de argumenterade för att högre löner var nödvändiga för att unga ska söka sig till välfärdsjobben. Men där det för sjuksköterskorna handlade om att öka möjligheten till fler kollegor, och därmed förbättra sin egen situation där och då, var det för kommunalarna snarare en omsorg om välfärdens fortsatta överlevnad på sikt som var i fokus. Det är också för kommunalarna en politisering av yrkesidentitet som sträcker sig bortom den traditionella definition av omsorg eller vård som mobiliseras i sjuksköterskornas argumentation. Även yrken som vaktmästare, lokalvårdare och skolmåltidsbiträde, som inte i direkt mening vårdar eller tar hand om, omfattades av Kommunals budskap kring strejken som försvar av välfärden, och som jag visat i kapitel 5 upplever intervjupersonerna sig som välfärdsarbetare oavsett yrke. En ytterligare skillnad är att i Briskins förståelse av begreppet är sjuksköterskors motstånd mot en könad konstruktion av vårdarbete (”kalltänkandet”) en central beståndsdel. I mitt material formuleras snarare ett ifrågasättande av att lågavlönat välfärdsarbete förväntas medföra underordning och avsaknad av anspråk.

Jag menar därför att ”politisering av identiteten som välfärdsarbetare” beskriver det fenomen jag ser i mitt material ännu bättre än ”politisering av omsorg”, eftersom det omfattar fler praktiker än det renodlade omsorgsarbetet eller identiteten som vårdanställd. Det handlar för intervjupersonerna om välfärden som ett sätt att organisera samhället; om hur barn och gamla och sjuka värderas genom den samhälleliga organiseringen av det reproduktiva arbetet. I deras berättelser finns dessutom en starkare betoning på välfärden som ett mål i sig än vad som uttrycktes i Kom-

munals officiella kommunikation, som också framhöll välfärdstjänsternas betydelse för tillväxtskapande i privat sektor.

Att kampen för värdet av det egna arbetet för Sofia, Helen, Anders och Lena kopplas till en kamp för ökad kvalitet i välfärdstjänsterna, innebär i förlängningen att strejken i ett större perspektiv kan förstås som en kraftmätning över den offentliga välfärdssektorns värde. I politiseringen av identiteten som välfärdsarbetare finns potential för motstånd inte bara mot hur välfärdsarbetet värderas utan hur själva välfärdsprojektet som samhällsmodell urgröps. Det är ett exempel på hur arbete inte bara omfattar underordning och utnyttjande, utan också är en plats där alternativ kan skapas.

I det här avsnittet har jag visat att Kommunal behövde övertyga allmänheten om vikten av kommunalarnas jobb, och kopplingen mellan deras villkor och välfärdens kvalitet. För att lyckas med det behövde de synas och höras i det offentliga rummet.[745] Att synas och höras var alltså ett strategiskt verktyg för att vinna allmänhetens erkännande, vilket i sin tur skulle kunna fungera som ett påtryckningsmedel på de folkvalda arbetsgivarna. I mitt material har erkännande också visat sig fylla en annan funktion; som något som hade ett värde i sig. I nästa del av kapitlet utforskar jag erkännande som mål i strejken.

”Vi upplevde att vi var osynliga” – erkännande som mål

> Vi har varit lite den här grå massan. Det är ju det som kan vara nackdelen när man är många, att ja, ”Men det är bara en hord av undersköterskor, nåt grått stim som kommer in såhär och jobbar och så försvinner de”. Men om man tar till exempel läkarna. De är ju så få och då blir det ju ”Men vi har två stycken, ja men det är de här två, det är Kalle och Anna som är här”, att då syns de [...]. Ibland betraktas vi, får jag känslan av, som en massa bara, en massa av undersköterskor. […] Alltså medlemmar som man pratar med, de har ringt till avdelningschefen och är missnöjda över saker och ting, och så får de till svar att ”Ja men passar det inte kanske du inte ska jobba här”. Alltså, att få det svaret från din chef när du lyfter att det inte känns okej på arbetsplatsen och de säger: ”Men du, det är bara att du söker dig härifrån, det finns ju fler.” […] Man vill ju få upp ögonen på arbetsgivaren, ’men titta vilken tillgång det är och hur duktiga alla undersköterskor är’, men det är... Det är ingen som har tid att titta, allting ska gå så fort och det är bara budget och bara pengar och bara- Och folk far illa. Det är bara jobba hårdare och jobba fortare och-. (Helen)

Intervjupersonernas berättelser har visat att den vilja att bli erkänd och synlig som utförare av ett viktigt arbete, som Helen uttrycker, hade en avgörande betydelse för viljan att gå ut i strejk och för de förväntningar de hade på strejken. Strävan efter erkännande förankras i erfarenheten av att bli osynliggjorda och ignorerade, med jobb som inte värdesätts. För Helen finns ett samband mellan arbetsgivarens fokus på att hålla budget, den ökande stressen i arbetet och upplevelsen av att ingen hinner se henne och arbetskamraterna. Beskrivningen av hur undersköterskorna betraktas som en hord där alla är utbytbara kontrasteras mot hur läkarna på sjukhuset är synliga inte bara som yrkesgrupp, utan också som individer.

Lars menar att känslan av att hela tiden få stå tillbaka hade vuxit hos kommunalarna under många år, när man gång på gång fått se sig omsprungna av andra lönemässigt. Dessutom hade Kommunals yrkesgrupper fått sämre villkor på grund av omfattande nedskärningar i välfärden som sedan aldrig återställts:

> Jag tänker på allt som föregick strejken – alla demonstrationer och aktioner på lokal nivå. Det fanns ett oerhört stort, uppdämt missnöje med hur löneutvecklingen hade varit det senaste året – då. Och 1990-talet, du hade krisen, de stora nedskärningarna- brutala nedskärningarna i offentliga sektorn, som Kommunals medlemmar hade genomlidit och tigit alltså. Det var så. De gick på knäna och de förstod att det var nödvändigt att spara och så. Men sen så kunde de ju se då när ekonomin fick fart igen att de andra sprang förbi dem, och de var kvar med samma tunga arbetsbelastning och samma lönegap till de manligt dominerade yrkesområdena. De var *skit*förbannade. Så var det. De var skitförbannade alltså. Sen hade då de politiska partierna, sossarna och alla, de hade pratat om att ”nu ska vi satsa på [kommunalarna]”. De såg aldrig det. Fortfarande var de underbemannade, alltså jämfört med den bemanning som hade varit på de olika tjänsterna. Låt säga att de hade skurit bort tjugofem procent – det hade ju aldrig fyllts igen, det hålet. Så att de hade släpat efter lönemässigt och fått ett tuffare jobb. Det är en väldigt viktig bakgrund till strejken.

Det Lars beskriver här, liksom Anders och Lenas resonemang om individuell lönesättning som jag tidigare återgett, antyder att det när det gäller bakgrundsfaktorer finns likheter med den nationella strejk som kommunalarbetare i Storbritannien genomförde bara året innan den svenska Kommunalstrejken. Missnöjet var stort med besparingar som genomförts av New

Labour-regeringen, och med den nyliberala omstruktureringen av välfärdsverksamheterna. Liksom i Sverige hade olika verktyg, så som arbetsvärdering, använts i syfte att få upp de låga lönerna för de kvinnodominerade yrkesgrupperna, men det hade inte gett det resultat man hoppats på.[746]

Åren innan den svenska strejken publicerade *Kommunalarbetaren* många insändare och debattinlägg från medlemmar som uttryckte sin besvikelse och frustration över de låga lönerna, tuffare arbetsvillkor och pågående privatiseringar. Vaktmästaren Bedo Anter, kontakt- och skyddsombud på Akademiska sjukhuset i Uppsala, beskrev hur villkoren för anställda vid sjukhuset försämrats, med fler sjukskrivningar som följd. Han, som själv jobbat på sjukhuset i över 20 år och tjänade 15 089 kronor i månaden, menade att kommunalarna fått höra i två decennier att de måste ta sitt ansvar för samhällsekonomin, och att de utmålats som tärande och inte närande. Insändaren, som jag citerade i avhandlingens inledning, avslutades med:

> Vi vädjar, ber, ropar och skriker: Ge vårt arbete ett erkännande! Tillåt oss att ta hand om de sjuka på ett sätt som inte kränker både dem och oss! Och ge oss anständigt betalt för vårt arbete![747]

Inläggen blottar de villkor som under lång tid präglat offentliganställda arbetares situation på arbetsmarknaden; där de förväntats att bita ihop och inte kräva för mycket. De vittnar om en historisk erfarenhet av underordning, där man i desperation vädjar till arbetsgivaren, snarare än att hota med åtgärder om inget händer.

Liksom Helen lyfter Anders fram upplevelsen av osynlighet på det sjukhus där han jobbar som skötare. Anders har tidigare under vårt samtal engagerat och upprört kritiserat de ständigt återkommande besparingarna i den lokala sjukvården. Nedskärningar har lett till att kommunalare har sagts upp, något som skapat svåra utmaningar för Kommunalsektionen. Han berättar om ett tillfälle när nedskärningar annonserades på sjukhuset:

> Men vi upplevde ju att till stor del så var vi osynliga. Folk såg inte att vi fanns. När de började diskutera nedskärningar till exempel, då om man tittade […] på statistiken över anställda på sjukhuset så satt jag med vid ett tillfälle där det redovisades att så här många läkare har vi anställda, så här många sjuksköterskor har vi anställda och sen övrig personal. Och övrig personal det var vi [skratt]. Så vi var ju majoriteten men vi fanns inte. Och det var väl

> också en viktig uppgift för strejken, att visa att vi fanns. Och det tror jag nog att folk blev varse. […] Lite kan man väl säga att det var en fråga om att få erkännande, och nån typ av yrkesstolthet också, som fanns med i det hela. Visa att utan kommunalare så stannar Sverige.

Anders skrattar åt absurditeten i att majoriteten döljs i kategorin ”övrig personal”, medan de mindre yrkesgrupperna räknas enskilt. Men det är ett skratt som blir bittert mot bakgrund av det smärtsamma konstaterandet att han och hans kollegor ”var osynliga”. Det som i hans konceptualisering stod på spel var att få andra människor att upptäcka kommunalarnas existens, för att de skulle få erkännande för det viktiga arbete de utför. Vikten av synlighet och erkännande kan här förstås både som någonting strategiskt; ett sätt att lyckas få gehör för de krav man ställt på arbetsgivarna i strejken, och som något som har ett värde i sig självt. Yrkesstolthet kan också förstås dubbelt – både som någonting som *fanns* hos kommunalarna (”utan kommunalare stannar Sverige”) och var en drivkraft i strejken, och som något som skulle bli resultatet av att gå ut i strejk.

Kajsa, undersköterska och sektionsordförande, säger att för henne var det huvudsakliga syftet med strejken att demonstrera vad som händer om kommunalarna lägger ner sitt arbete. Ett erkännande av kommunalarnas betydelse var för henne minst lika viktigt som de löneökningar som de formella kraven handlade om:

> Finns inte våra yrkesgrupper, då faller verksamheten. […] Så [att visa att] alla behövs i kedjan, det tyckte jag egentligen var huvudsyftet med konflikten.

Att alla behövs i kedjan är något som Aina återkommer till flera gånger under vår intervju. Precis som Anders lyfter hon fram relationen mellan olika yrkesgrupper i välfärdssektorn, och menar att de som synliggörs är professionerna med högre utbildning, som förskolelärare och lärare. Genom att ge exempel på det arbete som utförs av kommunalarbetare, betonar hon dessa arbetens samhälleliga betydelse. Hon gör också kopplingen mellan tillräckliga resurser och god kvalitet i välfärden, som var central i Kommunals argumentation under konflikten:

> Jag tror inte man har fattat hur viktiga vi är. Men det är min sanning. Alltså man pratar aldrig om hur jobbigt en städare som städar korridorer- hur monotont det är, alltså man pratar ergonomi och sånt där men man pratar inte så mycket

> om den gruppen av folk, eller barnskötare. Alltid när man tittar på tv så är det förskolelärare, det är lärare, de kan ibland prata om ungdomsarbetare och sånt där. Men jag tycker alla är viktiga, jag tycker man ska lyfta- man skulle kanske prata oftare om ”Vad är det att vara barnskötare? Vad är det att vara i köket?” Måltidsbiträde eller köksa på skolan eller lokalvårdare, eller vårdare, eller skötare eller boendestödjare. Alltså deras vardag, hur det är. För alla gör ett jättefint jobb, och jag tror att alla vill göra sitt bästa också. Och ger man resurser så får man möjligheter. Utan resurser blir det ingenting.

Aina tycker att det finns ett undantag från osynligheten som omger henne och andra kommunalare, och det är när någon som arbetar i äldreomsorgen gör något fel och det uppstår problem. Då blir kommunalarbetarna plötsligt synliga:

> Man kan ibland höra att man pratar om någon i äldreomsorgen som gör fel och det är kaos någonstans. Då kommer det upp, men inte annars.

Den feministiska kulturteoretikern Beverly Skeggs har diskuterat synlighet i relation till den brittiska arbetarklassen, och visat att synliggörande ofta sker på ett negativt och moraliserande sätt.[748] Arbetare, inte minst kvinnor, har under lång tid i tabloidpressen, realityserier och i den politiska debatten representerats som omoraliska, korkade och lata. Av den anledningen menar Skeggs att arbetarklasskvinnor inte har något att tjäna på synlighet, eftersom den alltid är på andra klassers villkor.[749] Jag är oenig med detta, eftersom analysen bortser från den möjlighet till självrepresentation som kommer genom kollektiv organisering. För kommunalarna var strejken ett sätt att ta kontroll, genom att visa hur ett samhälle utan deras arbete skulle se ut. Med sina lönekrav och det ramverk inom vilket dessa legitimerades försökte de bli synliga i offentligheten på sina egna villkor. De ifrågasatte både antaganden om utbytbarhet eller avsaknad av kompetens, och förminskningen av arbetare till enbart arbetskraft, eller inte ens riktig arbetskraft.[750] Genom att placera sig i centrum för den politiska debatten bröt de med följsamhet och evigt tålamod, och gjorde motstånd mot påbudet om att som lågavlönade välfärdsarbetare bita ihop och inte klaga.

Synlighet och erkännande i arbetarkamp

Känslan av osynlighet som en form av underordning är genomgående i berättelser om arbetarklassens arbetskonflikter. Historikern Howard Zinn menar att det i revolter och protester genom historien går att se ”[…] en stark […] strävan att hävda sin mänsklighet”[751]. Krav på materiella förbättringar har ofta gått hand i hand med anspråk på respekt och erkännande.[752] Traditionellt lågbetalda arbetargrupper, framför allt dominerade av kvinnor och rasifierade arbetare, har särskilt kämpat för att deras arbete ska respekteras och erkännas. Rättsvetaren Susanne Fransson konstaterar att kampen för synlighet och människovärde återkommer i kvinnodominerade strejker genom historien, och pekar på synlighetens dubbla betydelse som både mål och strategi.[753] I sociologen Eva Schmitz studier av ASAB-städerskornas och Algots-sömmerskornas arbetskonflikter på 1970-talet är känslor av osynlighet, och strävan efter respekt och värdighet, centrala teman.[754] Historikern Jonathan Moss visar i sin avhandling om kvinnors arbetskonflikter och politisk subjektivitet i Storbritannien 1968–1985 att kvinnliga fabriksarbetares krav på likalön formades i protest mot att behandlas som andra klassens arbetskraft.[755] De strävade efter att få erkännande för sitt arbete och sin kompetens. En viktig del i detta var att de ville att manliga arbetsgivare och fackliga företrädare skulle acceptera dem som (familje)försörjare och därmed som riktiga arbetare.

Omsorgsarbete har också ofta varit en plats från vilken kamp för erkännande, både symboliskt och ekonomiskt, har förts. Det bottnar i att sådant arbete är naturaliserat och undervärderat.[756] I en studie av den skotska barnskötarstrejken 2004, en av få studier som gjorts av kommunalarbetares strejkerfarenheter, beskriver intervjupersonerna hur deras arbete inte erkändes som riktigt arbete. Det brukade ofta avfärdas som att ”bara passa ungarna”, vilket antyder något som vem som helst kan göra, och dessutom något man inte kan förvänta sig att få ordentligt betalt för. En rad negativa förändringar i välfärden hade påverkat dem, inte olikt situationen för de svenska kommunalarbetarna, och deras löner hade länge släpat efter. De ville förändra bilden av arbetet och beskrev det som att de kämpade både för högre lön och för erkännande.[757] Sörensen har visat att strävan efter ett samhälleligt erkännande av kvinnodominerat välfärdsarbete präglade även de danska välfärdsstrejkerna 2007–2008.[758]

Anspråk på bekräftelse och erkännande är ofta kopplade till idéer om värdighet i arbetet.[759] Som Räthzel, Mulinari och Tollefsen visar i sin stu-

die av Volvoarbetare i Sverige, Mexiko, Indien och Sydafrika var önskan om respekt från arbetsgivaren en gemensam nämnare för arbetarna i de olika länderna, även om respekt kopplades till olika praktiker och gavs olika mening på de olika fabrikerna.[760] Räthzel med flera menar att önskan om att behandlas med respekt, bli lyssnad till och erhålla en rimlig lön för sin arbetsinsats omfattar ett visst mått av självunderordning, eftersom det innebär ett erkännande av att det är arbetsgivaren som har makten att bestämma vem som ska respekteras. Samtidigt utgör denna önskan ett motstånd mot de ojämlika relationer som reducerar arbetet till enbart ett medel för någon annan. Arbetarna känner stolthet över sin kompetens och över det de producerar, och vill erkännas för det.[761]

Medan Räthzel med fleras studie pågick genomförde Volvoarbetarna i Umeå en vild endagsstrejk, baserat på missnöje med sina arbetsförhållanden. Det handlade inte bara om löner och stress, utan också om upplevelser av bristande respekt från ledningen. Författarna konstaterar att denna upplevelse var en drivkraft, medan självförtroendet som är implicit i kravet på respekt från andra hjälpte dem att mobilisera tillräcklig styrka för att genomföra aktionen. De drar slutsatsen att kraven på respekt från arbetarna de intervjuade ifrågasätter den analytiska distinktionen som Nancy Fraser gör mellan erkännande och omfördelning, och argumenterar för att erkännande behöver återintroduceras som en viktig del i vår förståelse av klasskamp.[762] Detta är en slutsats som jag menar att kommunalarnas berättelser ger starkt stöd för.

Att arbetarkamp inte bara handlar om ekonomisk omfördelning, utan också omfattar en strävan efter att tillskrivas ett högre människovärde, speglar att exploatering omfattar både en kvantitativ (ekonomisk) och en kvalitativ (social) dimension.[763] Filosofen Kathryn Russell beskriver kapital som

> […] en social maktrelation, [där] de krafter som är inblandade i ackumulationen av rikedom är mäktiga nog att inte bara upprätthålla och öka vinstkvoten, utan också för att upprätthålla och öka kapitalismens kontroll över arbetarna.[764]

Sammantvinnandet av kampen för materiell anständighet och kampen för värdighet och respekt fångar denna dubbla underordning, och är därför centralt i utforskandet av arbetares förhållande till sina jobb.[765]

Även om kvinnodominerat arbete, och särskilt kvinnodominerat omsorgsarbete, utgör en särskild arena för kamp för respekt och erkännande

visar Räthzel med fleras studie av Volvoarbetare att detta inte är förbehållet kvinnodominerade arbetarkollektiv, eller arbetare som jobbar med omsorg. Även Mulinari lyfter i sin undersökning av Seko-strejken mot Veolia 2014 fram hur arbetarna ursprungligen identifierade arbetsgivarnas brist på omsorg och respekt för de anställda som det centrala problemet, snarare än de annonserade uppsägningarna i sig själva.[766] Anspråk på erkännande och värdighet har också varit centrala i manligt dominerade arbetskonflikter. I Sverige blev gruvstrejken 1969–1970 symbolen för krav på mänsklig värdighet i arbetarkampen. Med slagordet ”Vi är inte maskiner!” protesterade gruvarbetare i Kiruna och Malmberget mot allt sämre förhållanden, inklusive en farlig arbetsmiljö.[767] Gruvarbetarna, på många sätt en representation av den hårda och maskulina kroppsarbetaren, vittnade under strejkmöten om en slitsam och förnedrande arbetssituation, med löner som lämnade deras barn hungriga.[768] I Memphis 1968 gick svarta manliga renhållningsarbetare ut i strejk för värdighet, med plakat där det stod ”I AM a man” (”Jag ÄR en man”).[769] Att arbetares kamp för värdighet är könad gäller även när män strejkar, trots att kön då sällan mobiliseras på ett uttalat sätt. I renhållningsarbetarnas strejk i Memphis är det rasifiering som synliggör det som oftast förblir latent i mäns arbetskonflikter.[770] I sin studie av svarta och vita manliga amerikanska arbetares kulturella världar visar sociologen Michèle Lamont att värdighet är en central dimension i skapandet av klassgränser och i konstruktionen av maskuliniteter, som formas genom klass och rasifiering.[771]

Synliggörandets betydelse

> Det här med yrkesstolthet och sånt det ligger i det där, att bli sedd för det man gör. Det är nog väldigt viktigt. Och att man gör ett himla viktigt jobb, att någon säger ”ja men gud, är det såhär det är?” Det behöver inte alltid vara konflikt. […] Och då när man får prata om att det är såhär det ser ut eller ja, som vårdbiträde eller nåt annat, och någon intresserar sig för vad man sysslar med egentligen. På allvar liksom, då- då blir man ju- det jag gör viktigt på ett annat sätt. Eller vi *vet* ju att vi gör viktiga jobb, men vi blir ju inte sedda för det. (Lena)

Att bli sedd av andra i sin yrkesroll påverkar den egna självuppfattningen positivt, tycker Lena. Hon betonar den betydelse andras intresse och uppmuntran har för hur hon uppfattar sitt eget arbete, och menar att yr-

kesstolthet hänger samman med synlighet. Samtidigt finns i hennes berättelse en glidning mellan vetskapen om att det egna arbetet är väldigt viktigt, och uppfattningen att det *blir* viktigt genom andras erkännande.

Frågan om *vem* det är som ska se och erkänna är komplex för kommunalarna. Helen säger att hon tycker att hon får bekräftelse från patienter och från kollegor på att hon gör ett bra jobb. Det är arbetsgivarna som inte ser, och beviset på det är att lönerna förblir låga. Margareta reflekterar först över att i relation till barnen och föräldrarna kanske hon och de andra barnskötarna egentligen är mer synliga än vad förskolelärarna är, men att det inte märks i lönekuvertet:

> Margareta: Jag tror att vi barnskötare i verksamheten ofta är mer synliga för föräldrarna än vad förskollärarna är kanske. Vi är ju där tidiga mornar, sena kvällar. Vi är ju oftast där så att- egentligen vet de nog inte vilka som är vilka. Alltså vad vi har för utbildning. Det tror jag föräldrar inte bryr sig om. Utan de tittar mest på personal som de fastnar för, som de tycker om.
> Kristin: Så att du menar att ni är synliga i den direkta verksamheten?
>
> Margareta: Absolut.
>
> Kristin: Men att ni inte är synliga som-
>
> Margareta: Inte i lönekuvertet, nä, där är vi inte synliga.

När jag frågar Margareta vem det var hon ville att de skulle bli sedda av under strejken svarar hon ändå först föräldrarna, men ändrar sig sedan till chefer och politiker, de som ”bedömer” men inte ser:

> Margareta: Hos oss är det nog- det var nog föräldrarna, de ser väl oss egentligen utifrån barnen men mycket chefer, verksamhet, politiker, ja de som liksom bedömer på nåt sätt, som inte ser verkligheten.
>
> Kristin: Och ni kände att ni inte blev sedda?
>
> Margareta: Nej, eftersom vi alltid hamnade efter. Man pratade inte barnskötare, barnskötare pratade man inte om. Vårdbiträden pratar man inte heller så mycket om, det är sjuksköterskor, ja, men alltså så. Det är ju grupper som inte finns. Man pratar om förskolelärare och det är duttelidudd inom

> barnomsorgen, man pratar om sjuksköterskor beroende på vilken verksamhet det är. Fast de som utför grovarbetet, de syns ju inte.

Komplexiteten i vilka det är som inte ser kommunalarna, men som borde göra det, speglar att det i offentliga arbetsmarknadsrelationer finns tre parter – anställda, arbetsgivare och brukare/skattebetalare – och att arbetsgivare dessutom kan syfta på olika aktörer. Det kan handla om staten i bred mening, det parti (eller de partier) som har makten, lokala och regionala politiker och chefer i verksamheten.[772] Jag uppfattar det som att mina intervjupersoner framför allt menar lokala och regionala politiker när de pratar om arbetsgivarna, och chefer när det handlar specifikt om att inte bli sedda i den dagliga verksamheten. Det finns också en mer allmän, samhällelig dimension av erkännande, som när Aina beskriver det kommunalarna gör som arbeten som inte märks ”i vardagen”:

> Det räcker inte med sjuksköterskor och läkare, det räcker liksom inte i skolan med bara lärare. Det räcker inte att någon kör tåg, någon måste städa dem liksom. Det är så mycket mer faktiskt som man inte tänker på i vardagen, tänker jag i alla fall. Eller att man behöver nattis till sina barn, det är oftast barnskötare som jobbar [där] för det är ingen pedagogisk omsorg, eller de vårdbiträden som gör ett gigantiskt arbete på sjukhusen. Ja, bussen tillhör oss, om vi inte hade någon som körde buss till exempel. Ja, det är mycket som man inte tänker på egentligen.

När intervjupersonerna beskriver att de inte kände sig sedda är det framför allt i jämförelse med andra välfärdsyrkesgrupper med högre löner; grupper som tillhör TCO. För barnskötarna är det förskolelärarna som är jämförelsepunkten, för vårdbiträden och undersköterskor är det sjuksköterskor och i viss mån läkare. Dessa kollegor framträder i intervjupersonernas berättelser som välfärdsanställda som behandlas som subjekt på arbetsplatsen och i samhällsdebatten. Upplevelsen av att alltid hamna i skymundan bakom tjänstemannagrupperna hänger ihop med frustrationen över orättvisa löneskillnader, men handlar också om erkännande som ett mål i sig.

Medan lönekrav som företeelse, om än inte alltid till sitt innehåll, är en form av krav som definieras som legitima[773] är erkännande, respekt och synliggörande målsättningar som är svårare att formulera på ett sätt som tillåter en lösning i förhandlingar med arbetsgivaren. Lönekrav är begripliga, enkla att förhålla sig till för båda sidor och accepteras av arbetsgivaren

som inom den tillåtna räckvidden för arbetares kollektiva ambitioner. Att erkännandedimensionen betonas så starkt av intervjupersonerna visar att de konkreta kraven som ställs i en strejk både kan uttrycka en genuin strävan hos de strejkande, och samtidigt inte representera den totala summan av de upplevda problemen.[774]

Lön som omfördelning och erkännande

Hittills har jag fokuserat på kommunalarnas krav om rättvisa löner, på politisering av identiteten som välfärdsarbetare och viljan att erkännas som utförare av ett viktigt arbete. Jag har visat att ekonomisk omfördelning i intervjupersonernas berättelser konceptualiseras både som ett mål i sig, och som ett medel för en bättre välfärd. Jag har också visat att synlighet och erkännande fungerade som ett medel för att försöka uppnå lönekraven som ställdes i strejken, men att dessa dimensioner även tillskrivs ett eget värde. I det här avsnittet riktar jag blicken mot upplevelsen av att vara lågavlönad. Vad betyder det för intervjupersonerna att deras arbete inte värderas högre? Vilken mening kopplades till kampen för löneökningar i strejken?

Elisabeth och Aina fokuserar båda mycket på betydelsen av strejkens mål om löneökningar till alla, och reflekterar över vad de låga lönerna får för konsekvenser i vardagslivet.

> Vi ville ju få upp lägsta lönen. Skrämmande, om man tänker liksom hela utvecklingen har varit med- hur mjölken har gått upp, hyrorna har gått upp och fortfarande är det häruppe och lönerna är härnere. Jag menar, jag går snart i pension och jag har inte råd egentligen om man tittar på det orangea kuvertet. Och liksom, jag har jobbat sen jag var elva år i princip. (Elisabeth)

> En högre lön betyder att du lever, man behöver inte alltid räkna kronor – ”räcker lönen?” Ska vi vara halvfattiga? Jag har ganska bra lön själv men många av mina kollegor som har sämre, ska de räkna ifrån lön till lön, och kanske försöka kunna spara- att man kanske åker vart femte år på semester någonstans, det är inte okej. Och sen när man blir sjuk- man har så dålig pension att det inte räcker till. Eller man kanske skulle kunna köpa kött ibland istället för korv, njuta av livet och kanske gå och äta ute lite oftare, eller gå på bio eller har råd att köpa månadskort [till kollektivtrafiken, min anm.] Det är så mycket som påverkar. (Aina)

Vad de beskriver är att bristen på pengar påverkar alla aspekter av vardagen – vad man kan handla i matbutiken, vad man kan göra på fritiden och om man kan transportera sig ifrån området där man bor. Den ekonomiska situationen avgör om man kan åka på semester, om man har råd att vara sjuk och om man kan gå i pension. Aina understryker att hon tycker att hon själv har en hygglig lön, men att hon som facklig företrädare vet att det för många av hennes barnskötarkollegor finns en ständig ekonomisk oro. Elisabeth säger att det blivit svårare för henne ekonomiskt, och nämner som ett exempel att hon hade råd att äta Keso varje dag när hennes barn var små. Nu kan hon inte göra det längre, säger hon, trots att hennes barn har flyttat hemifrån.

Året innan strejken konstaterade *Kommunalarbetaren* under rubriken ”Plånboken lika tjock som för tio år sedan” att Sverige blivit mycket rikare sedan krisåren på 1990-talet, men att det inte gällde kommunalarna, som hade betalat för budgetsaneringen med sin hälsa och sina löner. Nedskärningar, skattehöjningar och blygsamma löneökningar under krisen hade slagit hårt mot kommunalarna, och under flera år kom många typiska barnfamiljer inte över fattigdomsgränsen. Det var fortsatt särskilt tufft för ensamstående kvinnor med barn, som hamnade precis ovanför strecket.[775]

Lena berättar för mig att kraven på högre löner var viktiga för henne och att hon hade velat se en rejäl löneökning. Hon är frustrerad över att det alltid är samma sak när det ska förhandlas om löner: att kommunalarna ”ska behöva slåss om smulor”:

> Alltså jag kan känna mig så oerhört kränkt som vårdbiträde när vi ska behöva slåss om smulor, alltså det är ju litegrann det som det känns som och så kändes det ju tyvärr – eller jag är i den kategorin av medlemmar som känner att ”Ja, får vi inte tusen kronor varje år i löneökning så tycker jag att det är småsmulor”. Och jag tycker inte det är okej att veta att ’ja, om det går som det ska så tar det bara fyrtioåtta år innan vi kommer upp i jämställda löner’ [skratt]. Nej, men alltså, då blir jag bara förbannad.

Hon fortsätter genom att säga:

> För jag tycker det handlar mycket om lön. Och på nåt vis kan man ju säga det att ”ja, men lön är inte allting, det är ju värdet av det du utför och tillfredsställelsen av ett gott arbete” – ja men vi jämför ju. Det är ju lönen vi jämför med, vi lyfter ju fram den och går du ut på nåt ställe nån kväll så inte

> sitter du och säger ”jag har artontusen i lön, wow!” utan då är det ju mer att ”jag har det så jävla taskigt ställt”.

Som Aina och Elisabeth betonar Lena strejkens materiella dimensioner genom att berätta att kravet på högre löner var det viktigaste för henne. Dock visar användandet av ordet ”kränkt”, liksom reflektionen om lönens betydelse för jämförelser med andra, hur lön inte bara handlar om ekonomisk överlevnad. Det handlar också om hur det arbete man utför värderas, och om hur man utifrån det värderas som person i samhället. Den ekonomiska värderingen påverkar också känslan av egenvärde.[776] Elisabeth, som berättat hur hon har svårare att få det att gå ihop ekonomiskt nu än för tjugo år sedan och att hon är orolig för den stundande pensionen, menar att en löneökning 2003 var viktig för att hon skulle kunna försörja sig själv. Men när jag frågar henne vad det skulle innebära att få en högre lön, är det första hon svarar ”Att man blir sedd”. Dessa exempel visar att det faktum att intervjupersoner lyfter fram erkännandedimensionen av lön inte ska tolkas som att ekonomisk omfördelning inte var viktigt i sig för dem. Som Hyman påtalat är det en falsk dikotomi att orsakerna bakom en konflikt måste vara antingen ekonomiska eller icke-ekonomiska.[777] Historiskt har det materiella och det symboliska vävts ihop i arbetares kollektiva mobiliseringar, genom att människovärde återkommande kopplats till kravet om en lön som det går att leva på.[778]

En annan dimension av lön som lyfts fram i intervjumaterialet är makt. Helen menar att den makt man har i arbetslivet är kopplad till den lön man har. Den som har låg lön betraktas inte som särskilt viktig, och kan lätt avfärdas. Den med en hög inkomst blir däremot lyssnad på. Dessutom får den som har en högre inkomst ut mer i kronor och ören av sina lönekrav, eftersom löneökningar är procentuella. Det innebär att skillnader i status och makt också fortsätter att öka:

> Ju lägre lön du har, desto mindre värdefull och viktig är du i din yrkesroll. Är det lågt, ”Ja men om inte du vill ha det kan någon annan ta det”, det spelar som ingen roll, det är väldigt låga krav på de som kommer in på de yrkena. Men tjänar du- vi säger en som tjänar 40 000 i månaden så är ju det en som är- alltså det är en ganska viktig person. [gemensamt skratt]. Så. Och kommer han och börjar ställa krav så har ju han- nu går ju det oftast på procent alltså, så det blir ju mycket mer utfall.

Helens reflektion kan tolkas som att lönen blir en måttstock på hur högt man kan vänta sig att ens åsikter och anspråk kommer att värderas på arbetsplatsen. Hon säger också att lönen ”är ett kvitto från arbetsgivarna på att jag gör ett bra arbete”. Det räcker inte, understryker hon, med att hon själv känner sig duktig eller att hon får uppskattning från patienter och andra i personalen. Lönen behövs för att bekräfta dessa former av uppskattning.

I sin studie av Volvoarbetare i olika länder visar Räthzel med flera att arbetarna uppfattade en hög grad av exploatering som brist på erkännande och respekt. Lönen symboliserade ett erkännande av arbetarnas kompetens och viktiga bidrag till produktionsprocessen; ett erkännande av att de var mer än bara arbetskraft. Å ena sidan bekräftar det den instrumentalitet som finns inskriven i relationen mellan anställd och arbetsgivare, där värdet på arbetet mäts i pengar. Å andra sidan, menar författarna, utmanas det förhållandet genom att arbetarna kräver mer än bara betalning, och därmed en relation mellan arbetare och arbetsgivare där arbetarnas prestationer och engagemang i arbetet erkänns. På det viset erkänns arbetarna som människor och inte bara behållare med arbetskraft.[779] Författarna konstaterar, vilket är precis vad Helen säger, att det inte räcker med ord om att arbetarna är värdefulla. Orden måste omsättas i praktik; i högre löner och bättre arbetsvillkor.[780]

Lön som kvitto är en återkommande metafor i intervjuerna. När jag frågar Aina vad det skulle betytt om Kommunal fått igenom alla lönekrav 2003 säger hon att det skulle ha varit ett kvitto för kommunalarna själva, som visat att de hade kämpat på riktigt. Hon menar också att rejäla löneökningar skulle ha medfört högre status för kommunalarna. När jag ber henne att utveckla vad hon menar med att högre löner leder till högre status beskriver hon hur lön påverkar bilden av det egna yrket:

> Vi har många medlemmar som alltid säger ”jag är bara barnskötare”, eller ”jag bara städar”, ”jag bara lagar maten”, men hur viktigt är det inte? Har du en köksa borta från jobbet blir det kaos, vem ska hoppa in i köket och laga maten? Om städerskan är borta, ”men gud vem ska ta soporna idag?”. De förstår inte att de är viktiga, men det känns- kanske är lönen en del av att höja statusen, absolut inte allt men man kan ju- man skulle ju få kunna leva med lönen. Och sen att man lyfter den här gruppen, utan dom stannar Sverige. Vi kan inte alla ha högskoleutbildningar, alla har en viktig roll i livet, tycker jag.

Slutligen lyfter intervjupersonerna fram kommunalarnas löner som ett kvitto på vad välfärden, och i förlängningen de som är beroende av välfärden, är värda. På frågan om hur det känns att kommunalare har så låga löner svarar Margareta och Helen:

> Det är för bedrövligt att vi inte har kommit längre, att barnen och de gamla inte har ett högre värde. Det är ju lite sorgligt att vi ser det så. (Margareta)

> Alltså vad är det vi vill ha för samhälle? Vill vi ha utbildad personal som tar hand om våra föräldrar eller ska vi bara ta in folk från gatan? Och man väger blöjorna innan de tas av för de ska kissa nog mycket. Alltså vi tappar lite värdighet i hela det här resonemanget… […] Så det är nog mer synen där, hur vi ser på de som är sjuka och äldre. Det är nog mest det som gör mig mest ledsen. Ska vi inte få ha mer värdighet när vi blir äldre, då är det verkligen slit-och-släng-samhället och även på människor. Då är man ingenting värd längre. Alla människors lika värde, det tycker jag, det är även om man är äldre eller sjuk. (Helen)

Både Margareta och Helen är märkbart upprörda över resurstilldelningen till välfärden, som de menar speglar hur samhället betraktar till exempel barn och gamla. Helen säger att det som gör henne ”mest ledsen” med kommunalarnas låga löner är bristen på värdighet för äldre vårdtagare, när de drabbas av besparingar i äldreomsorgen. De gör båda en direkt koppling mellan sina känslor kring kommunalarnas löner och hur de känner kring vad de ser som en undervärdering av välfärden.

Mina intervjuer visar att kravet på höjda löner har en tydligt materiell dimension. Högre lön betyder att man inte måste vända på varje krona, och att man kan leva ett bättre liv. Men det handlar också om mer än pengar; lön antar en viktig symbolisk karaktär i berättelserna om strejken.[781] För intervjupersonerna innebär en löneökning också en form av erkännande. Det finns alltså en dimension i strejkkampen för högre löner som går utöver det strikt materiella; en dimension som handlar om status, synlighet, yrkesstolthet och mänskligt värde. Det finns också en dimension som handlar om hur välfärden – och i förlängningen de som behöver välfärden mest – värderas.

Kommunalarnas berättelser om strejken utmanar Nancy Frasers analytiska modell för erkännande och omfördelning; en modell som förutsätter att den komplexitet som karaktäriserar verkliga kollektiv måste abstraheras

bort. Enligt Frasers modell har arbetarklassen inget behov av erkännande, eftersom dess mål är att avskaffa sig själv som klass.[782] Men som vi har sett, både genom historiska exempel och i berättelserna om Kommunalstrejken, går det inte att på ett enkelt sätt separera erkännande och omfördelning i arbetarkamp. Jag vill argumentera för att klasskamp inte ”bara” handlar om ekonomisk omfördelning, utan alltid innehåller ett element av erkännande, eftersom kampen om arbetskraftens värde i slutänden är en kamp om människovärde. Samtidigt är ”[k]ampen för fullt införlivande, för erkännandet av vår fullvärdiga mänsklighet, […] materiell”, eftersom lika rättigheter utan ekonomisk jämlikhet inte betyder något i praktiken.[783]

Om vi istället riktar fokus mot att en majoritet av kommunalarbetarna är kvinnor kan mina deltagare också förstås som medlemmar i ett bivalent eller tvådimensionellt kollektiv, som enligt Fraser är i behov av både erkännande och omfördelning. Men medan Frasers definition av erkännande förutsätter att det är något som en person saknar eller strävar efter på grund av en specifik grupptillhörighet, strävar mina informanter efter erkännande för vad de gör och, i ett större perspektiv, för en viss organisation av samhället. De vill utmana hur olika former av arbete värderas, och är kritiska till hur (högre) värde tillskrivs såväl arbete med maskiner som arbete med papper, än arbete med människor. För dem handlar det inte bara om att deras arbete ska erkännas och värderas, det handlar också om att utmana relationen mellan de egna yrkesgrupperna och andra, i ett samhälle där högre utbildning automatiskt innebär högre status, högre löner och mer inflytande.

I en senare redogörelse menar Fraser att erkännande handlar om att kunna delta i samhällslivet på lika villkor.[784] Det är dock tveksamt om det går att beskriva kommunalarnas mål som att få delta på jämlika villkor, då det inte finns några jämlika villkor i lönearbete.[785] Lönearbete betecknar en exploaterande klassprocess i vilken arbetare säljer sin arbetskraft som en vara till kapitalister, som tillägnar sig överskottet som produceras.[786] Detta är en specifik form av orättvisa, som konstruerar subjekt som underordnade oavsett formella rättigheter och möjligheter, och oavsett ekonomisk omfördelning inom detta produktionssätt. I kapitalismen är arbetarna från början icke-erkända (”misrecognized”) som människor, eftersom de bara konstrueras som bärare av varan arbetskraft.[787] Denna grundläggande orättvisa utmanas inte av Frasers förståelse av klass som ekonomisk snedfördelning.

Den dubbla karaktären i kraven på både omfördelning och erkännande

kan förstås som ”[...] yttringar av motsättningar eller dilemman inbyggda i de underliggande sociala relationerna”[788], mer specifikt arbetets (könade) funktion i ett kapitalistiskt samhälle. Att det arbete man utför erkänns innebär i en kapitalistisk kontext å ena sidan bara att det erkänns som lönearbete; en relation som i sig innebär underordning. Reproduktiva arbetare kan då förstås som icke-erkända i dubbel bemärkelse, då deras verksamhet inte ens ses som lönearbete, utan som en inneboende könsbestämd kvalitet. Samtidigt utmanar arbetarklasskamp för synlighet och värdighet lönearbetsrelationen; genom att ta strid för bättre villkor kräver arbetare också att bli betraktade som människor; som något *mer* än arbetskraft. Kommunalarnas kamp för erkännande kan alltså förstås både som en strävan efter att ses som (åtminstone) riktig arbetskraft, en strävan efter att betraktas som hela människor som förtjänar både värdighet, respekt och en rimlig levnadsnivå, samt – slutligen – som en strävan efter ett erkännande av ett annat sätt att organisera samhället, där löneskillnader mellan klasser och kön är mindre och den offentliga välfärdssektorn värderas högre.

Avslutande diskussion – erkännande och omfördelning i strejken

I intervjupersonernas berättelser om varför strejken behövdes framkommer en rad olika bakgrundsfaktorer; så som ökande löneskillnader mellan arbetare och tjänstemän, och ett segt lönegap mellan kommunalare och arbetare i verkstadsindustrin. Förhoppningarna ställda till individuell lönesättning hade inte slagit in, kommunalarna hade det fortsatt tufft ekonomiskt efter 1990-talskrisen, och nedskärningar hade försämrat deras arbetssituation och lett till ökad ohälsa. Statsminister Göran Persson hade i valrörelsen 2002 annonserat mer pengar till välfärden, och det fanns en besvikelse över svikna vallöften. Det gamla avtalet hade inte gett den löneglidning Kommunal hade hoppats på, och i förhandlingarna om ett nytt avtal uppfattades arbetsgivarnas bud som ett skambud. Som Hyman konstaterat är löner ofta i fokus i arbetskonflikter, eftersom krav kring löner är lätta att kvantifiera och utvärdera.[789] Det behöver inte betyda att konflikten enbart handlar om löner. En arbetskonflikt föregås ofta av missnöje även med andra saker, vilket intervjupersonernas berättelser vittnar om var fallet i Kommunalstrejken.

I kapitlet har jag visat att intervjupersonernas beskrivning av varför

strejken behövdes överensstämmer med Kommunals officiella ramverk, så till vida att minskade löneskillnader mellan verkstadsarbetarna och kommunalarna betonas som ett viktigt mål, och att strejken beskrivs som ett försvar av välfärden. Där Kommunal i sin officiella kommunikation mobiliserade en renodlad jämställdhetsretorik kring kampen för höjda kvinnolöner ger intervjupersonerna dock uttryck för mer komplexa resonemang om löneskillnader baserade på arbetets innehåll och den sektor det utförs inom, liksom på utbildningsnivå. Det finns en spänning mellan uppfattningen att välfärdsarbetet betalas dåligt för att det är kvinnodominerat och att det betalas dåligt för att det är arbete som syftar till omsorg om andra i olika former. Ibland ryms båda uppfattningarna i en och samma berättelse.

Det finns också i intervjumaterialet en större komplexitet när det gäller vilka löneskillnader som uppfattas som orättvisa, där intervjupersonernas reflektioner om omfördelning och erkännande i strejken belyser ett dubbelt spänningsfält. Upplevelsen av att betalas orättvist lite jämfört med kollegor med högskoleutbildning visar att det inte bara handlade om frustration över löneskillnader mellan mansdominerade och kvinnodominerade yrkesgrupper och sektorer, utan även om löneskillnader mellan kvinnor inom kvinnodominerade välfärdsyrken.

Både gentemot mansdominerade yrkesgrupper i LO och kvinnodominerade tjänstemannagrupper i välfärden finns en ambivalens. Intervjupersonerna uttrycker en klassolidaritet med andra LO-grupper, och lyfter även fram LO-yrken som inte tillhör välfärdssektorn som samhällsbärande, i kontrast till högavlönade tjänstemannajobb. Samtidigt markeras en irritation över att lönemässigt och statusmässigt vara de som hamnar längst ner i LO-hierarkin, där män som jobbar med maskiner finns i toppen. På motsvarande sätt visar materialet på en stark välfärdsarbetaridentitet och en politisk solidaritet med andra välfärdskollektiv som kämpar för högre löner och bättre villkor. Samtidigt återkommer en kritik mot den orättvisa värderingen av olika välfärdsyrken, där mer statusbärande grupper som förskolelärare eller sjuksköterskor både synliggörs på ett positivt sätt av samhället och har högre löner. Det sistnämnda är en kritik som är förankrad i upplevelser av klassmässiga gränsdragningar på de egna arbetsplatserna. Intervjuerna visar också på en medvetenhet om att kommunalarnas möjligheter att föra sin lönekamp skiljer sig från exempelvis sjuksköterskors. Medan de sistnämnda kan använda argument kring utbildning och specialistkompetens, och utöva

en omedelbar press på arbetsgivaren genom hot om kollektiva uppsägningar, pekar intervjupersonerna på att det inte råder någon brist på deras yrkesgrupper och att arbetsgivarna snarare rationaliserar bort deras tjänster. Vad mitt material illustrerar är att klass är centralt för att kunna upptäcka och analysera skillnader i förutsättningar för olika grupper av kvinnor.[790] Möjligheterna för olika kvinnodominerade kollektiv att föra fram krav och organisera sig, och hur detta bemöts och tolkas av andra, avgörs till stor del av klass.[791]

Kommunalarnas positioner som arbetare i den icke varuproducerande offentliga sektorn gjorde allmänhetens uppmärksamhet särskilt viktig. Den långa erfarenheten av att känna sig osynlig och inte tillräckligt uppskattad går som en röd tråd genom berättelserna om varför strejken behövdes. Behovet av att bli sedda och erkända kan tolkas både som ett strategiskt medel för att uppnå det önskvärda ekonomiska resultatet i strejken, och som något med ett värde i sig själv. Det kan också förstås som ett försvar för välfärdstjänsternas kvalitet, och i förlängningen för välfärdssamhället som politiskt projekt, genom betoningen på det gemensamma intresse som de själva och allmänheten delar när det kommer till att välfärdsanställda ges resurser att utföra ett bra jobb. Omfördelning beskrivs som viktigt för en rimlig levnadsstandard för kommunalarna, men också för en känsla av egenvärde, och för värdighet för de som brukar välfärdstjänsterna.

Kommunals strejkkrav var ekonomiska, men genom det symboliska ramverk man placerade kraven inom försökte man också få debatten att handla om saker som inte kan mätas i pengar. Detta kan ses i stark kontrast mot arbetsgivarnas renodlat ekonomistiska förståelse av strejken, som gjorde gällande att det fanns en brist på offentliga medel och att det därför var omöjligt att tillmötesgå Kommunals krav. Beskyllningen mot Kommunal att de ställde krav som hotade den svenska ekonomin står i motsats till fackets argument om att strejken var ett försvar av framtidens välfärdsyrken, och att kommunalarna därmed agerade i samhällets intresse. Strejken ifrågasatte den nyliberala hegemoni som präglat politiken sedan krisen på 1990-talet, där fokus varit på nedskärningar och besparingar som ett sätt att ta samhällsansvar. De olika artikulationerna kring vad strejken handlade om och vilken sida som värnade allmänintresset kan ses som en kamp över strejkens hegemoni, där frågan om vilka värden som faktiskt stod på spel var en del av maktkampen mellan facket och arbetsgivarna. Att denna kamp fördes mellan kommunalarna och arbetsgivarna innebär samtidigt att den till stor del fördes mellan olika aktörer och ideologier inom arbetarrörelsen.

Som jag har visat är omfördelning och erkännande genomgående i kommunalarnas berättelser om strejken. När intervjupersonerna beskriver vad konflikten handlade om framträder en triangel, där högre lön, synliggörande av kommunalarna och deras viktiga arbete, och kampen för en bättre välfärd, är intimt sammanlänkade. Att vinna erkännande är i intervjupersonernas berättelser ett strategiskt verktyg för att kunna driva igenom lönekraven (omfördelning), men beskrivs även som ett mål i sig. Att höja lönen (omfördelning) är ett mål i sig, men framstår också som ett verktyg för att värna kvaliteten i välfärden, och som ett sätt som erkännande förstås på av intervjupersonerna. Erkännande och omfördelning är sammanvävda på ett sätt som gör att de inte går att skilja från varandra i praktiken.

I nästa kapitel behandlas den långa period av uppladdning som föregick och ledde fram till strejken. Jag utforskar hur denna uppladdning konkret tog sig uttryck, samt vad intervjupersonerna kände när de fick veta att det skulle bli strejk och vilka förväntningar de hade på utfallet.

7.

UPPLADDNING FÖR STREJK

> Åh, möjligheter, förväntan. Ja, stor förväntan på att det skulle sluta bra. Det var en glädje och en kampvilja som var otroligt enorm, tycker jag. (Elisabeth)

> Aina: Ja, alltså jag var så naiv, jag trodde att vi får igenom alla våra yrkanden. Vi ska få det bra, alla ska få det bra.

> Kristin: Både höjda lägsta löner och 5,5 procent?

> Aina: Ja, och 5,5 procent det är minst, det skulle vi få minst.

När jag ber Elisabeth berätta om tiden innan strejken förändras hennes röst påtagligt. Den blir mjukare och fylld av glädje och värme vid minnet av uppladdningen, när alla möjligheter fortfarande låg öppna. Elisabeths ”förväntan på att det skulle sluta bra” rymmer ingen precisering av vad ett ”bra” slut skulle innebära specifikt, men talar om att höga förväntningar präglade strejkförberedelserna. När jag frågar Aina om hennes förväntningar svarar hon att hon hade en ”naiv” tro på att Kommunal skulle få igenom alla sina krav. Tillägget att de ”minst” skulle få 5,5 procent kan förstås både som en markering av att kraven inte var så högt ställda med tanke på de låga löner som kommunalarna hade, och som att Aina vill förmedla att hon är medveten om att hon hade väldigt höga förväntningar, som i efterhand, i ljuset av det avtal som blev resultatet av strejken, kan te sig som orimliga. Men hur uppstod dessa?

Utdragen ur intervjuerna med Elisabeth och Aina illustrerar de teman som är i fokus i det här kapitlet; mobilisering[792] och positiv förstärkning[793]

i uppladdningen inför strejken. Kapitlet inleds med att jag tecknar en bild av uppladdningen på olika orter i landet, så som den rapporterades i *Kommunalarbetaren* och *Kommunal-Nytt*. Därefter zoomar jag in på intervjupersonernas upplevelser av samma period. Vad kände de när de fick veta att det skulle bli strejk och vilka förväntningar hade de på utfallet av den? Hur såg förberedelserna ut där de befann sig? I kapitlet läggs grunden för den diskussion om solidaritetskulturer i Kommunalstrejken, som sedan tas vidare i kapitel 8 och 9.

Våren 2003 – förhöjd aktivitet i hela landet

Som jag visat i föregående kapitel började den lönekamp som strejken blev en kulmen på långt innan Kommunal sade upp sitt avtal med Kommunförbundet och Landstingsförbundet 30 oktober 2002, men den intensifierades när avtalet sagts upp och Kommunal presenterat sina avtalsyrkanden 3 december. Ytterligare en upptrappning skedde från att Kommunal förkastade medlarnas slutgiltiga hemställan 7 april och varslade om strejk 8 april, till att det första varslet trädde i kraft och strejken bröt ut 23 april. Den febrila aktiviteten i hela landet skruvades upp, med opinionsbildande aktiviteter i det offentliga rummet för att påverka allmänheten och arbetsgivarna, samtidigt som organisationen på alla nivåer förbereddes för strejk. Det var en tid präglad av ökat engagemang, och föreställningar kring vad strejken skulle kunna innebära växte fram i de lokala praktikerna.

Att arbetsgivarna är politiker och att man är beroende av allmänhetens stöd för att kunna pressa arbetsgivarna gör att de som är involverade i lönekampen måste kunna argumentera offentligt för sin sak, och göra det på ett övertygande sätt. Det räcker inte, för att uttrycka det lite tillspetsat, att medlemmarna står bakom en facklig företrädare som i sin tur förhandlar med chefen. Kommunal satsade mycket på att lönekampen skulle ske genom folkrörelseorganisering, där kommunalare lokalt skulle stå för en stor del av opinionsbildningsarbetet. Metoder som uppstod lokalt kunde sedan spridas från en ort till en annan genom ett digitalt tipsverktyg på förbundets intranät KomIn, där förtroendevalda också kunde hämta ner material, hitta argument, läsa nyheter, beställa Kommunalprylar, hitta slagord och få veta senaste nytt från förhandlingarna.[794]

Många avdelningar tog redan under våren 2002 initiativ till namninsamlingar, där allmänheten kunde skriva under till stöd för Kommunals

krav.[795] Namnlistorna lämnades sedan över till lokala politiska företrädare, ofta i samband med manifestationer utanför kommun- och stadshus. Ibland riktade sig kommunalarna direkt till Socialdemokraterna lokalt med sina krav, som till exempel när Kommunalsektionen i Härnösand demonstrerade vid arbetarekommunens representantskap 10 februari eller när kommunalarna i Sollefteå demonstrerade i samband med ett arbetarekommunmöte 27 mars.[796] En namninsamling för högre lön med 13 730 namn överlämnades också direkt till jämställdhetsminister Margareta Winberg.[797]

Det finns ingen siffra på exakt hur många namnunderskrifter som samlades in totalt under lönekampen, men Kommunals press- och informationsenhet uppskattar att det hade kunnat handla om 150 000 underskrifter om Kommunal hade haft en samlad, nationell namninsamling.[798] På bara några veckor i mars 2003 lyckades till exempel Kommunal Stockholms län samla in 40 000 namnunderskrifter för högre löner. Varje fredag överlämnades de nya underskrifterna till arbetsgivarnas förhandlare.[799]

Kommunals avtalskrav handlade om högre löner, men som jag visat i föregående kapitel ger såväl de intervjuer jag gjort som min genomläsning av medlemstidningen *Kommunalarbetaren* vid handen att fler faktorer än de låga lönerna ledde fram till att det blev strejk våren 2003. Trots att dessa faktorer inte syntes i Kommunals avtalskrav var de närvarande i de demonstrationer som kommunalare genomförde runt om i landet, även efter att avtalskraven var formulerade och överlämnade till arbetsgivarna. Samma dag som Kommunal sade upp avtalet med arbetsgivarna marscherade 300 kommunalare genom Borlänge med facklor och plakat med budskap som ”Sluta spara, vi är i fara” och ”Nu är det vår tur”, där de förutom högre löner även krävde mer personal i välfärden och stopp för nedskärningar. Den ursprungliga orsaken till demonstrationen var, enligt *Kommunal-Nytt*, de sparbeting som efter valet på hösten 2002 ålagts den lokala äldreomsorgen. Kommunalarna tågade till kommunhuset, där de överlämnade en skrivelse till det socialdemokratiska kommunalrådet Peter Hultqvist.[800]

I Gagnef i Dalarna demonstrerade kommunalare på scenen under kommunfullmäktiges möte 20 december, med krav på högre löner, men även på mer personal och rätten till heltidstjänster. De lämnade också över en namninsamling med 400 namn till stöd för samtliga krav.[801]

På flera platser i landet förekom det dessutom att Kommunal lokalt krävde större löneökningar än de som förbundet hade i sitt avtalsyrkande. Samma kväll som kommunalarna tågade genom Borlänge höll exempelvis Kommunalsektionen vid Falköpings sjukhus ett protestmöte, där man

antog en skrivelse med kravet på en löneökning om 2 000 kronor mer i månaden.[802] I Söderhamn skickade kommunalarna 850 runda vykort med Robert Nybergs motiv till arbetsgivarorganisationen Kommunförbundet, med kravet på 16 000 kronor som lägstalön, istället för de 14 000 kronor som var det officiella kravet.[803]

24 januari 2003 presenterade arbetsgivarna ett bud för Kommunal. Budet innebar att löneökningarna differentierades mellan olika yrkesgrupper, i motsats till vad Kommunal krävt. Kvinnodominerade yrken inom vården skulle få 4,2 procent medan övriga gruppers lönehöjningar skulle stanna på 2,0 procent. Kommunal avvisade budet eftersom det totala löneutrymmet skulle bli mindre än de föreskrivna 3,5 procenten för det tredje avtalsåret i det uppsagda avtalet. Budet saknade även en höjning av den lägsta tillåtna lönen.[804] Dagen efter demonstrerade kommunalare på nio orter i Sörmland, med plakat med budskap som ”Vi jobbar för 2 men får betalt för ½” och ”Vi har fått nog – betala vårt knog!”. Två dagar senare demonstrerade 500 kommunalare utanför kommunfullmäktiges möte i Skövde och i Kungsbacka gick 400 kommunalare i ett fackeltåg till Stadshuset. Bland parollerna fanns ”Högre lön? Byt kön?”, ”Högre löner än våra söner”, ”Vi behövs”, ”Andra åker på semester – vi lever på rester!”, ”Lön är en värdemätare. Är vårat arbete så lite värt?” och ”Hör vår bön, höj vår lön!”. I Kungsbacka talade den lokala LO-ordföranden, och sa bland annat ”Hela 90-talet har det varit reapris på kommunalare och man har köpt dem för samma pris som på Galne Gunnar och i Ullared [lågprisbutiker, min anm.]. Nu måste det bli slut på det”[805].

I Skövde kommenterade sektionsordförande Erkki Salmisaari att uppslutningen gjorde honom glad och sporrade till ytterligare aktivitet.[806]

12 februari gick 600 kommunalare genom Örebro, i ett fackeltåg för högre lön. Slagorden som ropades löd bland annat ”Vad vill vi ha? Högre lön! När ska vi ha’t? Nu! Nu! Nu!”, ”Skola vård och omsorgslöften – var det bara skott från höften?”, ”Stöd vår kamp för rättvis lön”, ”Sassa brassa mandelmassa – sluta skyll på dålig kassa!”.[807] I Skåne skickade Kommunalavdelningen ett öppet brev till samtliga politiker i de 33 kommunerna, samt till regionstyrelsen. I brevet hänvisade man till valrörelsen, där politiker hade sökt stöd hos kommunalare ”för att försvara den offentliga sektorn”. Kommunalarna frågade var samma politiker fanns i lönekampen, och adresserade frågan om det politiska arbetsgivarskapets betydelse:

> Ni kallade det för fackligt-politiskt samarbete. Har ni glömt slagorden? Eller är det så att ni upptäckt att ni är arbetsgivare för våra medlemmar, och därmed delar uppfattningen att Kommunals lönekrav är för höga?[808]

På löningsdagen 27 februari demonstrerade kommunalarna i skånska Osby. Sektionsordförande Mona Ekman sade till *Kommunalarbetaren*:

> Det blev ett mäktigt tåg som gick 'byarundan'. Folk stod på trottoarerna, i fönstren, på balkongerna, tjoade och knöt nävarna. Det kändes verkligen bra![809]

6 mars arrangerade Kommunalsektionerna i Varberg ett fackeltåg som samlade 1 500–2 000 personer. Samtidigt överlämnade de 4 000–5 000 namnunderskrifter till de ledande kommun- och landstingspolitikerna.[810] Samma dag gick förbundsordförande Ylva Thörn främst i en demonstration i Gävle som samlade 800–1 000 personer. Demonstrationen ordnades av lokala Kommunalsektioner tillsammans med LO-distriktet, Kommunalpensionärerna och PRO.[811] Ylva Thörn beskrev kampviljan bland kommunalarna som att den ”aldrig varit lika stark och samlad som nu!”.[812] På uppdrag av Kommunal genomförde Temo en undersökning bland annat av medlemmarnas kampvilja, som visade att denna var ”mycket god”.[813]

Kommunal gjorde också en nationell kraftsamling, när förbundet 12 mars ordnade en konferens i Stockholm för alla sektionsordförande i landet. Efteråt genomfördes en demonstration genom Stockholm med 500–600 kommunalare, med paroller som ”Hör vår bön – höj vår lön!”. Förbundsordförande Ylva Thörn gick längst fram och demonstrationståget passerade arbetsgivarna Svenska Kommunförbundets och Landstingsförbundets lokaler på Hornsgatan.[814] På morgonen samma dag hade alla sektioner i Kommunal Stockholms län delat ut flygblad till kollektivtrafikresenärer, sammanlagt 62 000 stycken.[815]

I Dalarna demonstrerade 3 600 kommunalare på fjorton orter 14–15 mars, samtidigt som 1 000 personer demonstrerade i Luleå.[816] *Kommunalarbetaren* rapporterade också att 400 hade demonstrerat i Örnsköldsvik, 500–600 i Kalmar och att brandmännen i Göteborg demonstrerade varje vecka.[817] Kommunal ordnade också demonstrationer på orter där det aldrig demonstrerats annat än på första maj, som till exempel i Junsele i Sollefteå kommun, där 100 personer samlades 27 februari, efter att Kommunal besökt alla lokala arbetsplatser där anställda berördes av lönekampen.[818]

På några platser använde sig Kommunal av kändisar för att få uppmärksamhet för sina krav. I Växjö höll Carin Mannheimer, som regisserat tv-serien *Solbacken, avd. E*, tal när cirka 1 000 personer demonstrerade 16 april. Tv-serien om livet på ett äldreboende följdes av två miljoner tittare och sändes samtidigt som Kommunal laddade för strejk.[819] I Stockholm var skådespelaren och komikern Claes Malmberg konferencier när mellan 2 000 och 3 000 personer samlades 29 mars.[820]

I *Kommunalarbetarens* bevakning av lokal aktivitet i lönekampen går det att utläsa att det inte bara fanns höga förväntningar på vad uppsägningen av avtalet skulle kunna leda till, utan hos en del även en oro över att den egna organisationen inte skulle leva upp till förväntningarna. Detta tyder på att bilden av det egna facket inte var så ljus hos alla medlemmar. Sven Saltin, P-vakt och den enda som var uttagen i strejk i Timrå kommun, sa till *LO-tidningen*:

> Vi har gått som samhällshjon i 25 år. Och det har vår organisation gått med på. Nu har trycket underifrån blivit så starkt att förbundet måste ta strid.[821]

I Gävle, där all personal utom anställda i vård och omsorg ingick i Kommunals strejkvarsel 23–29 april, uppmanade arbetsplatsombudet Esbjörn Enblom förbundsordförande Ylva Thörn att inte backa, och menade att ”[a]lla är livrädda för att förbundet backar”. Kommunalaren Håkan Engström trodde att det skulle bli medlemsflykt om inte ett kommande avtal gav åtminstone fem procent till alla, och Roland Östlund från den lokala sektionsstyrelsen tillade att ”[d]et är en ödesfråga för förbundet”.[822] Liknande retorik förekommer i ett reportage från Halmstad, där Leif Grenlund från Kommunals tekniska sektion säger att

> [k]raven på facket är bestämda. Alla, inte bara vården, ska få lyft. Absoluta golvet är 3,5 procent, det är vad det uppsagda avtalet gav. Mindre än så, då byter vi fack, säger många.[823]

Pressen från medlemmar var stor inte bara på att Kommunal skulle löpa linan ut och utlysa strejk, utan också på att resultatet av strejken skulle leva upp till de förväntningar som fanns. Strejken kan förstås som en möjlighet att få bli stolt inte bara över sig själv och sitt jobb, men också över sin organisation.

”Jag tror att vi jublade, faktiskt” – när strejkbeskedet kom

Som jag visat med exempel ur *Kommunalarbetarens* och *Kommunal-Nytts* bevakning av tiden innan strejken fanns det ett starkt tryck underifrån i organisationen på att något måste hända för att få upp lönerna. Det fanns en uppdämd frustration över att vara de som hela tiden förväntades stå tillbaka för andra, en frustration som riktade sig både mot politiker (i synnerhet socialdemokratiska) och mot den egna fackliga organisationen, som inte uppfattades ha varit tillräckligt offensiv i att försvara medlemmarnas intressen. Detta var också någonting som förbundsledningen var medvetna om, eftersom man i mars 2003 frågade medlemmarna om deras bild av det egna fackförbundet och resultatet visade att bara knappt hälften ansåg att Kommunal ”helt eller delvis var en kamporganisation”.[824] Lars menar att trycket underifrån var en av orsakerna till att Kommunal till slut varslade om strejk:

> Och jag tror också att det var- man kände av trycket från medlemmarna. ”Nu jävlar ska vi visa dem!” Det fanns en sån kampvilja som det hade varit oförlåtligt att inte utnyttja eller använda sig av eller förlösa, eller hur man ska uttrycka det.

Margareta säger att hon tror att ledningen var tvungna att ge dem strejken, som en slags ventil för alla uppdämda känslor:

> Man känner lite grann att, vi inte alltid har förståelse inom vårt eget- inom fackföreningen högre upp i hierarkin. Att de inte riktigt förstår oss, vad vi menar. Och jag tror nog att det var från båda hållen, att även vi kände att vi måste få gå ut och göra någonting åt det, och jag tror att Kommunal kände att de måste ge oss möjligheten att bevisa att vi- för att vi inte ska ledsna totalt på fackföreningen så var de ju tvungna att ge oss någonting också, så att vi fick ut våra känslor på ett eller annat sätt. Så jag tror att det var lite, åt båda hållen.

Strejkforskaren Christer Thörnqvist menar att det efter Göran Perssons löften om en omfattande satsning på välfärden skulle ha varit svårt för Kommunals ledning att inte agera kraftfullt och visa att man stod upp för medlemmarna.[825] Från fackliga ledningars horisont är strejker dock sällan särskilt attraktiva. Det är svårt att genomdriva tydliga segrar i omedelbar anslutning till den aktuella konflikten. Om det kommer en belöning blir

den ofta synlig först längre fram i tiden. Det är därför inte ovanligt att medlemmarna tvingar ut sina fackförbund i strejk genom att skapa ett tryck underifrån.[826] I Danmark började de välfärdsstrejker och protester som genomfördes 2007 och 2008 på gräsrotsnivå, och de fackliga ledningarna pressades in i välfärdsrörelsen av sina medlemmar.[827] Flera av de strejker som genomfördes under perioden var avtalsstridiga, bland annat undersköterskornas och vårdbiträdenas strejk i juni 2007, som spred sig över landet och berörde mer än hälften av de danska kommunerna.[828] I Sverige 2008 strejkade 10 000 sjuksköterskor, barnmorskor och andra yrkesgrupper som organiseras av Vårdförbundet för höjda löner. Strejken var ett utryck för en gräsrotsrevolt mot fackförbundets ledning, som velat skriva under ett avtal med arbetsgivarna som många medlemmar inte var nöjda med.[829]

I sin opinionsbildningsplan fastslog Kommunal att ett mål med opinionsbildningen var att ”Kommunal framstår som en effektiv, öppen och varmhjärtad kamporganisation”. Den utåtriktade kommunikationens långsiktiga mål var att en majoritet av medborgarna skulle stödja lönekraven och uppfatta Kommunal som en kamporganisation. Den interna kommunikationen syftade till att medlemmar och förtroendevalda ”agerar i enlighet med att vi är en kamporganisation”.[830] Identiteten som ett stridbart fackförbund var alltså något Kommunal verkligen gick in för i lönekampen. Samtidigt är det tydligt att det fanns en ambivalens till strejk som metod högre upp i organisationen, bland annat för att man var rädd att för höga förväntningar skulle leda till missnöje bland medlemmarna efteråt. Kampretoriken balanserades också upp av att Kommunal under avtalsrörelsen betonade att strejk är den sista utvägen i kampen för högre löner, en åtgärd som facket tvingas till när arbetsgivarna inte är beredda att kompromissa. När man på sin hemsida beskriver de strejker man genomfört från 1986 till 2008 konstaterar man inledningsvis att strejk alltid är ”en sista utväg, när förhandlingarna med arbetsgivarparten har misslyckats”[831]. Det framstår alltså som viktigt för förbundet att betona att strejkvapnet inte används lättvindigt, utan är något man får ta till när arbetsgivarna inte ger en något annat val. Detta är också en del i kampen om var ansvaret för en konflikt ska placeras i allmänhetens ögon.

När jag intervjuar Inger är hon noga med att understryka att en strejk verkligen är ett nödvändigt ont:

Inger: En strejk, det är ju ingen som kan önska det, därför att det är ju bland det allra värsta som man måste ta till på svensk arbetsmarknad, anser jag. Men däremot så är det ett konflikt- det är det enda konfliktvapnet vi har idag, att ta till strejk ytterst då.

Kristin: Hur menar du med att det är det värsta som man kan tvingas göra?

Inger: [upprört röstläge] Det är lätt att gå ut i en strejk men man ska ju komma tillbaka också. Man bygger upp förväntningar. För Kommunal är det alltid svårt att strejka eftersom medlemmarna jobbar med andra människor. Det drabbar tredje man, och det är inte det vi är ute efter.

Inger motiverar den återhållsamma synen på strejk med att man inte vill att tredje man ska drabbas, och betonar att det inte är allmänheten som är motparten i konflikten. Hon nämner också att det byggs upp höga förväntningar, som – underförstått – kanske inte kommer att uppfyllas. Att de som berörs av strejken är engagerade och beredda att dra sitt strå till stacken är viktigt för strejkens förutsättningar att bli framgångsrik, och därför är mobilisering avgörande. Myntets andra sida är att en ambitiös mobilisering riskerar att leda till stor besvikelse, om man inte lyckas få igenom sina krav. Detta dilemma var Kommunal mycket medvetna om.

Samtidigt var det ett faktum att det redan fanns en besvikelse eller ett missnöje i organisationen. Den bottnade i en ilska över låga löner och i att alltid vara de som förväntades tiga och lida och omfattade också en frustration över att den egna fackliga organisationen inte uppfattades som tillräckligt stridbar; inte som en kamporganisation som vågade ta strid för medlemmarnas intressen. När Kajsa berättar om hur hon och sektionen anklagades för att sitta i knäet på arbetsgivaren visar det hur inte bara förbundsledningen utan även de lokala företrädarna pressades av ett tryck från medlemmarna:

Kajsa: Vi hade fått höra ganska mycket att vi satt i arbetsgivarens knä och litegrann den delen och det är ju- ibland har jag full förståelse för det tyckte jag också ibland. Man vet inte vad som händer bakom stängda dörrar. Så går man in och nu ska vi fightas och så kommer vi ut och så ler vi mot varann. Jaha, är vi en kamporganisation? Vad är en kamporganisation? Jo, vi tycker olika saker och där ska vi ju kämpa och försöka få fram men med det menas inte att vi ska slåss.

> Kristin: Var det medlemmar som menade på det här att ni satt lite i arbetsgivarens knä?
>
> Kajsa: Ja, ”vad fan ska vi vara med i ett fackförbund, ni ser, ni går ju bara in till arbetsgivaren och ja, sen förlorar vi” och sådär. Vi är lite dåliga på att marknadsföra de vinster vi gör eller de krig vi vinner.

Först låter det på Kajsa som att hon menar att medlemmarna hade en felaktig bild av facket som alltför mjäkiga. Men när jag frågar henne vad hon minns av tiden innan strejken bröt ut svarar hon på ett sätt som jag tolkar som att hon själv också upplevde ett uppdämt behov av att ta strid, ett behov som stärkts genom att sjuksköterskekollegorna i Vårdförbundet hade strejkat. Kommunal blir här, i kontrast till Vårdförbundet, ett fackförbund som ger sig för lätt men som nu äntligen ska ”upp på barrikaden”:

> Tror man var ganska taggad. För det var ganska lång tid innan- det var ganska länge sen man hade en strejk. Och så ja, bara nu ska vi få vara ute- för jag visste ju att Vårdförbundet hade varit ute i strejk och vad fan, ger vi oss jämt – nej, upp på barrikaden!

I intervjupersonernas berättelser smälter minnen av det utåtriktade arbetet innan strejken ihop med det som skedde under själva strejken, vilket inte är konstigt eftersom det i flera fall handlade om att man gjorde samma sak när strejken brutit ut som man hade gjort innan. Under uppladdningsfasen hade själva strejken, i bemärkelsen nedläggelse av arbetet, visserligen inte börjat, men den omvandling av subjektivitet som strejk innebär hade gjort det, genom att den kollektiva praktiken ändrats och förväntningar börjat byggas upp. Det gör att det inte blir någon väsentlig skillnad mellan vad som hände under uppladdningen och vad som hände när strejken väl brutit ut; innehållsmässigt präglades båda perioderna av den processen.

I linje med detta är det som intervjupersonerna minns tydligt hur de *kände* när de fick veta att det skulle bli strejk, och hur stämningen var i deras fackliga omgivning när beskedet kom:

> Åh, jag tror att vi jublade, faktiskt. Det var ju en tid innan där när vi fick indikationer på att det var på g, jag tror att vi hade mycket teorier om vad som skulle kunna bli. Vi började planera för strejken ganska tidigt, att vi lade

> upp exakt hur vi skulle kunna göra på bästa sätt och hur vi skulle kunna nå alla medlemmar och alltihopa. Jag tror vi var väldigt förberedda faktiskt. Och det var positivt, vi jublade ganska mycket och tyckte att det här skulle bli *så* spännande och roligt. (Margareta)

Margareta minns det som att hon och kamraterna i sektionen ”jublade” när de fick beskedet om att det skulle bli strejk. Beskrivningen av förberedelserna visar att det rörde sig om ett strategiskt planeringsarbete som började redan innan det blev klart att det verkligen skulle bli strejk, men vittnar också om hur förväntan växte under den period när det fanns indikationer men ännu inget besked. När jag frågar vad de såg fram emot mest svarar Margareta:

> Jag tror att det var att få visa upp sig, att ”vi finns här och det är vi som gör ett fantastiskt jobb, ni måste se oss och förstå”. Och att de skulle se skillnaden om vi tog bort barnskötarna från förskolan- alltså det gjorde ju rätt mycket. Det var ju så påtagligt vilka som är där och vilka som finns där jämt. […] Vi skulle gå ut och världen skulle se hur det blir om våra arbetsgrupper inte finns. Barnomsorgen skulle få stänga igen, dom skulle inte kunna ha öppet. Jag menar, äldreomsorgen skulle liksom- ja, det skulle bli jätteproblem. Man skulle lysa upp och se vilket enormt arbete man gör underifrån, att det äntligen skulle synas.

När jag frågar Elisabeth om hur hon kände när hon insåg att det skulle bli en strejk säger hon:

> Nog fanns det en glöd i alla fall att få tala om att ”här finns vi och vi gör ett kanonjobb och det är vi värda att få betalt för”. […] Man fick ju en kamplust, att nu äntligen så kommer vi synas på kartan, att vi kan göra någonting, vi är så många och vi har stöd från så många.

I berättelserna om de förväntningar som byggdes upp under förberedelserna är lönekraven inte så framträdande. Elisabeth och Margareta kopplar stridslusten och förhoppningarna om att uppnå förändring till en förväntan om att bli ”synlig på kartan”, en önskan som jag i föregående kapitel visar hade byggts upp under lång tid. Det fanns en längtan efter att få visa på betydelsen av Kommunals yrkesgrupper, men även efter att få formeras som ett stridbart fackförbund att vara stolt över.

Lokala förberedelser – att rigga en konfliktorganisation

En arbetskonflikt involverar alltid en process av mobilisering.[832] Litteratur om mobilisering i arbetskonflikter utgår ofta från självorganiserade sådana, där de som ska strejka också är de som fattar beslutet om det egna deltagandet och där deltagande kan vara förenat med stora risker; det egna jobbet, och därmed den egna ekonomin, kan stå på spel. För kommunalarna var det i en konkret bemärkelse obligatoriskt att delta i strejken, annars vore man strejkbrytare i den egna organisationens ögon, men hur det deltagandet skulle se ut – med hur mycket entusiasm och med vilken nivå på den egna aktiviteten – var inte på förhand givet. Ju fler som deltar aktivt i strejkarbetet och ju fler som känner ett engagemang, desto starkare blir strejken. Därför är mobilisering avgörande även för legala arbetskonflikter. Kanske särskilt mycket i offentlig sektor, eftersom så mycket av strejkarbetet bygger på utåtriktade aktioner och andra aktiviteter som inte enbart handlar om strejkvaktande.

Mobilisering omfattar både en aktivering av en övertygelse som redan finns, genom att få de som är fackligt engagerade sedan tidigare att aktivt delta i konfliktarbetet, och försök att skapa ett engagemang hos de som inte omedelbart är beredda att agera kollektivt.[833] Konkret handlar mobilisering om att utföra en massa praktiskt arbete och försöka få andra att vara med och bidra. Men minst lika viktigt är den subjektivitetsomvandling som sker i det praktiska arbetet med förberedelser, där de band som knyts och de förväntningar och förhoppningar som skapas utgör grunden för den solidaritet som behövs för att hålla ut i en strejk.

Lena berättar om vilket stort arbete det var att få organisationen redo, och ger exempel på några av alla de saker som måste uppfyllas lokalt i sektionen innan en strejk kan ta sin början:

> Ja, alltså först innan strejken då så riggade ju vi en konfliktorganisation […] och då ska ju alla få information först och främst, det ska finnas ansvariga överallt som kan ansvara för att rätt lappar kommer upp på rätt ställen. Det är röda lappar för strejk, det är gula för, ja, varsel om anställningsstopp och annat. Så att man får ju rigga en konfliktorganisation där allting ska med, allt det här praktiska. Och det jobbade vi ganska hårt med innan. […] Och sen var det ju organisera strejkvakter och allting sånt, så att det- vi hade en ganska komplett konfliktorganisation innan vi körde igång. […] det är ju väldigt, väldigt mycket arbete att sätta en konfliktorganisation. Bara det här

att hitta lokaler som är tillräckligt stora för att boka till strejkmöten och så, få ut kallelser till alla, se till att det når allihopa, se till att vi har tillräckligt med blockad- och strejklappar och sätta upp och se till att den kedjan funkar så att man har täckt hela området och allting sånt. Så att det var ju väldigt mycket arbete, men sånt arbete är ju kul alltså [skratt]. Ja, jag känner inte någon som säger att ”Nej gud nej ska vi ha en konflikt?” liksom, utan då är det bara ”Ja!” och så sätter man igång. […] När det väl satte igång då hade vi jobbat så hårt med det här innan så att då var vi nog väldigt glada över att det satte igång.

Även om själva ordet strejk syftar på en frånvaro – vad någon inte gör (utför sitt lönearbete) – är det i praktiken förknippat med en febril aktivitet, som skapar en väldigt tillspetsad situation. Formuleringen ”rigga en konfliktorganisation” talar dels om en stor arbetsbörda för fackligt förtroendevalda, med en lång lista över praktiska saker som måste planeras och genomföras på en viss tid. En avtalsenlig strejk är omgiven av en mängd regleringar kring hur saker ska göras för att det ska gå rätt till, och alla förtroendevalda och anställda har på olika sätt ansvar för att det blir så.

Uttrycket ”konfliktorganisation” talar också om att förberedelserna för strejken innebar en transformation från ett Kommunal till ett annat. En facklig organisations ”normalläge” inom ramen för den svenska modellen är det som råder i fredstid, där frågor om löner och arbetsvillkor löses i samverkan eller i förhandlingar med arbetsgivaren.[834] En beredskap för strejk finns alltid latent, till exempel i form av en strejkkassa för att man ska kunna betala ut konfliktersättning till medlemmar om det skulle bli konflikt. Men när denna beredskap ska realiseras krävs en stor omställning av hela den fackliga organisationen, från central till lokal nivå. Ett kollektiv eller en organisation kan ha alla de resurser som behövs – resurser som är potentiella maktmedel – men dessa behöver bearbetas och aktiveras för att realiseras som sådana.[835]

Av Lenas redogörelse förstår vi att det var väldigt mycket hårt arbete med strejken innan den började. Samtidigt betonar hon att den typen av arbete är roligt, och beskriver hur även de som fanns omkring henne var positiva och beredda att trappa upp aktiviteten. När strejken väl bröt ut var det som en belöning för allt hårt arbete; Lenas ordval för tankarna till en förlossning som äntligen sätter igång. Den långa uppladdningen inför strejken skapade en otålighet, en önskan om att få se resultatet av allt det hårda arbete som lagts ner.

Tord minns ett stort möte när de fick information från ombudsmännen

om vilka yrkesgrupper som var uttagna på hans ort. Laddningen i rummet var olik något han dittills upplevt som fackligt aktiv, och han var tagen av hur många som hade tagit sig till mötet. När Gustav berättar om hur strejkförberedelserna såg ut där han befann sig, är det också den stora entusiasmen från medlemmar på ett stormöte som han lyfter fram:

> Alla var ju taggade så klart. […] jag menar det är väl klart att man sätter ribban ganska högt att ”Nu är det dags” liksom… Så att det kände jag väl definitivt att många var med på tåget och vi hade ju stora möten, och det kom oerhört med folk. Alltså vi hade ju hela stora Folkets Hus inför konflikten och det var absolut fullpackat, folk stod– alla kom inte ens in! Jag var ju peppad för det var ju första gången jag var med om en strejk så. Så det tycker jag väl var, det är ju lite…”Ja nu kör vi!” [skratt] Lite spännande sådär så att det… det kändes ju bara kul. Även om jag vet att… ja, att det skulle innebära en hel del så att säga engagemang. Jag menar, det spottade ju bara in via faxen här minns jag, på avdelningen.

Gustav säger också att känslan på mötet var ”nu jävlar!” och att det kändes som att Kommunal var en kamporganisation. Även om han betonar att det handlade om mycket jobb inför strejken, och att han var medveten om att det skulle bli ännu mer arbete när strejken väl kom igång, beskriver han det som spännande, att han var ”peppad”, och att han märkte av ett ökat engagemang från medlemmarna. I formuleringen om att man ”satte ribban ganska högt” finns också en antydan om att han var medveten om att väldigt höga förväntningar byggdes upp under den här tiden.

Att det var första gången är ett återkommande tema i intervjupersonernas berättelser. Eftersom strejker är så ovanliga på svensk arbetsmarknad måste varje generation som upplever en strejk lära sig allt från grunden. Gustav beskriver det faktum att han aldrig varit med om en strejk innan som något som gjorde att han var positiv och förväntansfull. Kajsa minns att det gjorde henne lite nervös att hon skulle vara med och organisera något som hon inte hade någon tidigare erfarenhet av. Hon var även lite orolig över att de ”gamla rävar” som hade mer facklig erfarenhet inte skulle klara omställningen från att sitta på sektionsexpeditionen till att stå på barrikaden:

> Kajsa: Ja, lite pirr i magen hade jag och litegrann ”Åh gud, jag – lilla Kajsa – ska jag vara med och rodda i det här? Kan vi få ihop det?” Jag var ju inte den

som hade varit med längst. Så, det var två män som var härinne då, gamla rävar och jag tänkte ”Är de med på barrikaden nu?”, såhär, för nu är det inte bara softa framför datorn [skratt]. Men, ja, lite nervös och ”Får vi ihop det här?”

Kristin: Var det en i huvudsak positiv eller i huvudsak negativ känsla som du hade?

Kajsa: Den var positiv.

Att ha lång facklig erfarenhet medför inte nödvändigtvis att man har erfarenhet av att organisera en strejk. Snarare bryter strejkarbetet mot mycket av det som vanligtvis förstås som facklig kompetens, så som kompromissvilja, tålamod och långsiktighet. Kajsas oro över om de på sektionsexpeditionen skulle klara av den utmaning som det innebar att organisera en strejk visar att hon förväntade sig att det skulle vara stor skillnad mellan det vardagliga fackliga arbetet och den nya upplevelse som väntade. Paula Mulinaris studie av Seko-konflikten 2014 visar att majoriteten av arbetarna, i likhet med kommunalarna, aldrig hade varit med om en strejk tidigare. De flesta var positiva, men många var samtidigt osäkra på vad man egentligen skulle göra när man strejkade.[836] Att strejk betyder att man inte jobbar säger sig självt, men vad händer istället och vilka krav finns på en i den nya tillvaro som strejken utgör?

Även Ulrika, lokalvårdare och arbetsplatsombud, var lite orolig inför strejken, men av en annan anledning än Kajsa. Hon var rädd att det skulle vara kaos på skolan när hon och hennes arbetskamrater kom tillbaka efter strejken, och att de skulle behöva städa upp:

Nej, alltså här var väl egentligen diskussionen: ”Hur ska det bli att komma tillbaka?” Alla var ju oroliga för- ja men, eleverna skulle ha med sig egen mat- då hade vi 650 elever… eleverna skulle ha med sig egen mat och alla toaletterna, hur skulle det se ut? Och man hade liksom hört skräckscenarion om hur- ja, hur det kunde bli. Så blev det inte här, för vi hade rektorer som var otroligt smarta… och med oss. Så de gav eleverna hemuppgifter och sa till alla eleverna att lärarna kommer att finnas här om det är så att ni kör fast eller behöver hjälp med någonting så att, vi stängde skolan en fredag eftermiddag och så på måndag morgon var det ju strejk. Och så som skolan såg ut när vi gick hem på fredagen så såg det också ut 14 dagar senare när vi öppnade upp

på måndagen igen. Så det var ju otroligt skönt, många stängde ju efter en halvdag, en dag och två dagar. Så det var ju väldigt olika. Och sen fick de ju jobba nästan dygnet runt för att reda ut allt elände som hade blivit. Men det slapp vi.[837]

Ulrika minns också att några av hennes arbetskamrater var tveksamma inför vad strejken skulle kunna åstadkomma. Både hon och hennes arbetskamrater var också lite bekymrade över hur strejken skulle påverka dem ekonomiskt:

Och sen var ju många, det kommer jag faktiskt ihåg när du säger det nu… fundersamma över ersättningen. För strejkersättningen är ju inte speciellt hög, så det är ju inte lönsamt att strejka direkt, när man ska få lönen. Och det var många oroliga för, så klart. Småbarnsföräldrar, kanske nyss köpt hus, alltså… så.

När jag frågar hur hon själv kände inför att det skulle bli strejk svarar hon:

Nä…ja…men alltså, jag var ju småbarnsförälder då så visst var man ju lite orolig, det var man ju. Men samtidigt så hoppades man ju också att det skulle bli någonting bra utav det. Och jag var ju med på de här extra mötena, så att, till slut så blev man ju ändå positiv, utav allt positivt som man fick höra där. För det är ju svårt att egentligen veta, hur det ska bli eller vad man ska tycka om det, om man aldrig har varit med om det tidigare.

Ulrika menar att hon upplevde en skillnad i inställningen till strejken mellan ”de på [fack]expeditionen” som var ”ganska säkra på att det skulle ge någonting” att strejka, och arbetskamraterna som hade en mer avvaktande eller skeptisk inställning. Inte heller för henne var strejken någon blixtförälskelse, så som den tycks ha varit för bland andra Lena, Margareta, Elisabeth, Kajsa och Gustav. Däremot påverkades Ulrika av att hon tillhörde ett fackligt sammanhang. Förberedelserna gjorde henne mer positiv, eftersom hon drogs med i entusiasmen från andra fackligt aktiva. Här skiljde sig Ulrika från sina arbetskamrater som bara var medlemmar i Kommunal men inte hade ett aktivt engagemang. I det fackliga sammanhanget skapade förberedelserna inför strejken en positiv förväntan, även där den inte fanns tidigare. Sociologen Michael Biggs beskriver detta som en process av positiv förstärkning inom kollektivet. Den som deltar i en arbetskonflikt blir hoppfull och förväntningarna på utfallet stiger, helt enkelt eftersom

andra runt omkring är hoppfulla och har höga förväntningar.[838] I detta finns också något performativt. Det handlar inte bara om vad som sägs om strejken, utan också om att själva handlingarna – så som demonstrationer, namninsamlingar eller möten – materiellt iscensätter kamp, som skapar högre förväntningar och ökat självförtroende.

Helen, som inte heller hade varit med om någon strejk innan och som inte hade varit fackligt aktiv så länge, beskriver stämningen på sektionen som positiv och förväntansfull. Men hon säger också att det var en blandning av flera känslor:

> Den var positiv. Och det var ju den här blandningen, dels den här, den här *spänningen*. Den här thrill-. Att man kände: *wow*, det här var ju nästan lite, vi vet inte, alltså det är lite okänt. Och nånting *stort.*

Den ena känslan var att det var spännande, eftersom det var något helt nytt. Detta kopplar Helen till den typ av arbete som hon och de andra undersköterskorna utför. Att strejka som vårdanställd kändes nästan som någonting förbjudet, som något som det inte ens var självklart att man hade rätt till:

> Det var ju en lite spännande känsla [skratt]. Som ”Oh, kan vi verkligen göra det här?” och ”Får vi strejka, vi som jobbar inom vården?” och dom frågorna kom ju upp. ”Men det kan vi ju inte göra, för hur ska det gå för patienterna?” [skratt]. Vi tänker ju hela tiden på patienterna. […] Så det var ju en oro. Alltså det var ju inte bara glädje. Dels så är det allvarligt men det är ju nånting som- det är ju *negativt* att vi över huvud taget behöver göra det här. Så att det är ju inte roligt på så vis, orsaken till det är ju sorglig. Så det var väl med de blandade känslorna som man gick in i det och sen: ”Ja men vad kommer att hända sen? Hur kommer relationen att vara efter det här och vilka efterföljder kan en sån här sak få?” Det visste vi ju inte heller.

Det som gjorde det spännande för Helen och hennes arbetskamrater var också det som skapade kluvna känslor: vårdarbetets karaktär. Som samhällsvetarna Raija Julkunen och Liisa Rantalaiho konstaterat skapar det motsägelsefulla lojaliteter för välfärdsarbetare att kärnan i deras arbete är att ta hand om andra människor.[839] I Helens berättelse blir detta tydligt. Hon tyckte att kraven i strejken var viktiga och att det var viktigt att synliggöra undersköterskorna som yrkesgrupp. Samtidigt fanns det en ome-

delbar oro över att patienterna skulle kunna bli lidande. Hon minns också att hon funderade över hur relationen med chefen, som hon tyckte bra om, skulle bli efter strejken. Hon pekar även på känslan av sorg över att kommunalarna var tvungna att utlysa strejk. Strejkbeskedet påminde om den långvariga situation som låg bakom konflikten, och att arbetsgivarna inte hade varit beredda att vika sig. I Helens berättelse framträder strejkens dubbla karaktär; dels som en reaktion mot en svår och frustrerande situation och dels som ett redskap för positiv handling.[840]

Avslutande reflektioner

Eftersom motparten i Kommunals lönekamp var folkvalda politiker i kommuner och regioner började man med att rikta sig direkt till dem, i hopp om att ett ökat tryck och massmedial uppmärksamhet skulle pressa fram högre löner. När så inte blev fallet, och Kommunal valde att säga upp sitt avtal med arbetsgivarna hösten 2002 och förbereda för strejk, trappade förbundet upp sitt opinionsbildningsarbete. Eftersom Kommunal var beroende av allmänhetens stöd för att strejken skulle bli framgångsrik genomfördes ett stort antal aktioner i det offentliga rummet för att skapa uppmärksamhet kring förbundets krav och för att etablera bilden av att dessa krav var rättfärdiga och rimliga. Det arbetet påbörjades långt innan strejken bröt ut, och fortsatte under hela tiden som strejken pågick.

Konstruktionen av identiteten som ”kamporganisation”, i vilken strejken och strejkens slogan ”vi tar fajten” får inräknas som beståndsdelar, går att tolka som ett svar på växande frustration och missnöje underifrån i organisationen. Det fanns ett tryck och en förväntan bland medlemmar på att mobiliseringen med demonstrationer och namninsamlingar skulle få sin logiska fortsättning, när arbetsgivarna inte verkade låta sig påverkas. Det ryms en ambivalens i hur Kommunal nationellt å ena sidan underströk att förbundet var en kamporganisation och att man var beredd att ta strid för medlemmarnas intressen, och å andra sidan betonade att strejk var en allra sista utväg, som man egentligen helst ville undvika. Å ena sidan gick man in för att mobilisera medlemmarna, å andra sidan fanns en oro över att det i strejkens kölvatten skulle uppstå besvikelse, orsakad just av att höga förväntningar skapats i mobiliseringen.

De flesta av intervjupersonerna som befann sig på regional eller lokal nivå beskriver däremot beskedet om att det skulle bli strejk i positiva ter-

mer, med ord som ”spännande” och ”äntligen”. Några uttrycker också att de kände viss nervositet, eftersom de aldrig hade varit i en sådan situation tidigare. Strejken framstår som något helt nytt och främmande, men ändå som något sedan länge efterlängtat. Såväl i reportagen i *Kommunalarbetaren* och *Kommunal-Nytt* som i intervjupersonernas berättelser blir det tydligt att det i uppladdningen inför strejken skapades en stark förväntan om vad som komma skulle. Den ilska och frustration som legat och pyrt under ytan under en lång tid, över att vara de som alltid fått stå tillbaka, skulle äntligen få utlopp. I detta rymdes en kritik mot det egna fackförbundet som inte uppfattats som tillräckligt stridbart. Det fanns en glädje över att äntligen få ta kampen för högre löner på ett offensivt sätt, och den glädjen förstärktes och spreds till fler under förberedelserna inför strejken.

Arbetskonflikter är inte automatiska resultat av ekonomisk nöd. Inte heller leder missnöje med någon självklarhet till handling. Missnöje omsätts i kollektivt handlande först genom organisering och mobilisering.[841] För att sådan ska äga rum måste det öppna sig möjligheter att agera kring missnöje eller krav som redan har funnits där under lång tid.[842] Som Granberg skriver är det sällan förändrad moral (vad som är rätt) hos ett kollektiv som gör att de är beredda att delta i en arbetskonflikt. Snarare handlar det om att saker som tidigare kan ha tett sig rättmätiga men omöjliga, eller åtminstone väldigt långsökta, plötsligt framstår som fullt realiserbara:

> Skiftet från ett fatalistiskt tillstånd till förnimmelsen av en möjlighet som presenterar sig och att nu, i mobiliseringens hetta är alla möjliga saker plötsligt realiserbara – denna ontologiska, snarare än moraliska, transformation – är kanske den viktigaste ingrediensen i kollektiv aktion, inklusive arbetskonflikter.[843]

Som jag visat i förra kapitlet såg intervjupersonerna Kommunals avtalskrav som självklart rättfärdiga, och flera personer betonar också att kraven inte var så högt ställda i relation till hur låga deras löner var. Att Kommunal valde att säga upp sitt avtal och ta till strejkvapnet för att försöka få till en bättre uppgörelse berodde på att det fanns ett långvarigt missnöje bland kommunalare, bland annat med den dåliga löneutvecklingen. Att kommunalarna förtjänade bättre betalt var alltså en uppfattning som redan fanns i organisationen, och inte något som uppstod när Kommunal bestämde sig för att gå ut i strejk. Det som däremot förändrades var uppfattningen om att en rejäl löneökning nu var möjlig att få igenom, i den kraftmätning med arbetsgivarna som strejken skulle bli.

Människor bedömer sina investeringar i kollektivt handlande inte bara utifrån vad det kan tänkas kosta dem, men också utifrån hur realistiskt det framstår att nå de uppsatta målen.[844] Beredskapen att göra uppoffringar – att vara borta från ett jobb man älskar, att riskera att behöva städa upp när man kommer tillbaka, att lägga ner extra tid på det fackliga arbetet eller att till och med lägga ner sin själ i det – är större om man bedömer det som realistiskt att nå målet. Uppfattningen om huruvida det är realistiskt att lyckas påverkas också av det egna deltagandet och stämningen omkring en. Om bedömningen visar sig vara fel, och man misslyckas med det man satt som mål, finns det en risk att tilltron till den egna fackliga organisationen skadas, vilket gör beslutet om strejk komplext. Det är alltså mycket som står på spel i en konflikt. Om den blir framgångsrik kan det stärka kollektivet och den fackliga organisationen, om ambitionerna inte uppnås kan det få en demoraliserande effekt och minska tilltron till fackligt engagemang.

Stora förhoppningar om en annan värdering av kommunalarbetarna och deras arbete växte fram under förberedelserna, och starka känslomässiga investeringar gjordes i strejken. Det handlade om hopp om bättre löner, men också om att erövra en synlighet i det offentliga rummet och få erkännande för ett viktigt arbete. Strejken och uppladdningen inför den skapade vidgade möjlighetshorisonter hos de som deltog på lokal nivå. Trots mångårig erfarenhet av nedskärningar och dålig löneutveckling uppfattade många av intervjupersonerna plötsligt att det var möjligt att uppnå en löneökning på 5,5 procent tillsammans med de andra kraven som Kommunal hade.

Förväntningar är ett annat sätt att beskriva den kollektiva makt man tror sig ha gentemot arbetsgivarna.[845] Tilly menar att en del i en ”möjlighetsstruktur” som ligger till grund för kollektivt handlande är en bedömning av att motparten ska vara beredd att göra eftergifter.[846] Biggs lyfter dock fram att det historiskt finns många exempel på när arbetares förväntningar på den relativa makten gentemot arbetsgivarna eskalerat under en arbetskonflikt, utan att det funnits någon anledning i form av ändrade externa omständigheter.[847] Istället handlar det om en självförstärkande process inom kollektivet, där man påverkar varandra.[848] Ett annat sätt att uttrycka det är att optimism ökar genom eget deltagande.[849] Det tydligaste exemplet på det i mitt material är att Ulrika först kände sig orolig över vad strejken skulle innebära för henne och hennes arbetskamrater, både ekonomiskt och i form av merarbete efter strejken, men att hon ”smittades” av den entusiasm och tillförsikt som fanns hos de fackliga kamraterna på sektionen.

Jag menar därför att uppladdningen inför strejken kan förstås som en

förändring av subjektivitet hos kommunalarna, och därmed som en tidig fas i utvecklingen av en solidaritetskultur.[850] I kapitel 8 undersöker jag nästa fas av samma fenomen, när jag fokuserar på vad intervjupersonerna minns av aktiviteterna under själva strejken, och hur de upplever att strejken påverkade dem själva och det fackliga sammanhang de befann sig i.

8.

”MAN HAMNADE I EN ANNAN VÄRLD” – SOLIDARITETSKULTURER I STREJKEN

Hittills har jag utforskat varför intervjupersonerna tycker att strejken var nödvändig och hur de beskriver månaderna av uppladdning som föregick den. Känslan av att alltid få stå tillbaka bottnade i många års erfarenhet av låga löner och dåliga villkor, och efter att ha provat olika vägar som visat sig vara återvändsgränder kvarstod endast strejk som alternativ. Jag har visat att de formella kraven på högre löner bara var en del av det som stod på spel i konflikten; att få erkännande som utförare av ett samhällsviktigt arbete och som människor var också avgörande, liksom att ta strid för en bra välfärd både för anställda och brukare. Under mobiliseringen inför strejken byggdes det upp höga förväntningar på att utfallet skulle bli de rejäla löneökningar och det erkännande som man så länge väntat på.

Vi har nu kommit fram till de fem intensiva veckor när strejken pågick. Det här kapitlet behandlar hur intervjupersonerna minns strejkvardagen; vad de gjorde där de befann sig och hur det kändes att strejka. Jag analyserar hur sammanhållning, solidaritet och stolthet genererades i de dagliga strejkpraktikerna, samt vilka olika betydelser omsorgsarbete hade i utformandet av dessa. Jag lyfter också fram den roll interaktionen med allmänheten och det erkännande intervjupersonerna fick av omgivningen spelade för upplevelsen av kollektiv styrka.

En röd tråd genom kapitlet är hur intervjupersonerna upplevde skillnaden mellan strejkvardagen och den vanliga fackliga vardagen, bland annat hur strejken blev en enande faktor där alla tycktes arbeta för samma mål, och där annars inaktiva medlemmar mobiliserades. Strejken fungerade som en kollektiv lärandeprocess, där kommunalare kunde växa i sina fackliga roller, men också tillgodogöra sig insikter och erfarenheter som stod i

kontrast till de vanliga fackliga rutinerna. Kapitlet avslutas med att jag, utifrån kommunalarnas berättelser om uppladdningens och strejkens praktik, diskuterar förekomsten av solidaritetskulturer i Kommunalstrejken.

Smörgåsar, omsorg och stadiga strejkvakter

I en reflektion om sitt fältarbete under den Seko-anslutna tågpersonalens strejk mot Veolias planerade uppsägningar 2014 beskriver Paula Mulinari hur den bild hon hade av hur en strejk ser ut inte motsvarades av den tämligen odramatiska strejkvardag som rådde på Malmö Centralstation.[851] De strejkande satt i ett rum och drack kaffe, åt kakor och snackade, eller gick runt på stationen och pratade med resenärer och bad dem skriva under en namninsamling. Några som var uttagna i strejken beskrev det som lite tråkigt, andra som kul, och en kvinna tyckte att det var ”mysigt”. ”Ordet mysigt”, skriver Mulinari, ”är kanske inte det första som kommer upp i huvudet när man tänker på strejker, men hon hade rätt, det var ganska mysigt.”[852] Mulinari konstaterar att hon kom till stationen i jakt på klasskonflikt, men att det först i efterhand slog henne att kanelbullsätandet och samtalandet var handlingar som gav klasskonflikten dess form och mening. Det var kittet som höll ihop strejken.[853]

När jag efterfrågat berättelser om hur en typisk dag under Kommunalstrejken kunde se ut, eller bett att få höra om något särskilt minne som intervjupersonerna bär med sig, har smörgåsar återkommit, framför allt i kvinnliga intervjupersoners svar. Margareta berättar att hon och andra som jobbade fackligt på heltid, och därför inte hade egna arbetsplatser att strejkvakta vid, istället såg till att alla strejkvakter hade något att äta och dricka på sina pass. Hon minns att de träffades klockan sex på morgnarna för att bre smörgåsar och koka kaffe, som de sedan åkte runt med till arbetsplatserna och delade ut till strejkvakterna. På eftermiddagarna upprepade de samma sak, fast då med kaffe och bullar istället. Strejkarbetsdagarna avslutades vid klockan åtta eller nio på kvällen, och förberedelser pågick även under helgerna.

När jag frågar om de inte var trötta svarar hon att de var det, men att det ändå var väldigt roligt att hålla på med strejken. Margareta minns särskilt en morgon på sektionsexpeditionen, när de som brukade vara på plats och fixa smörgåsar och kaffe fick hjälp av några äldre kommunalare som inte hade deltagit så mycket i strejkarbetet tidigare:

> Det var ett gäng äldre damer som bestämde sig för att de skulle vara där och göra smörgåsar på morgonen och hjälpa till, de ville vara mer aktiva. När de kom på morgonen- det fnittrades i köket och allihopa höll på där med sina smörgåsar och de kände inte varandra sen tidigare. Utan de bara var några stycken som bestämde sig på ett möte eller någonting sånt där att de skulle hjälpa till […] och hur de alltså- på morgonen, det här fnisset, och livet på morgonen när man kom in i lokalen, fnisset för att de inte riktigt kände varandra men ändå det här att de gjorde någonting tillsammans som var lite förbjudet, lite så där, som gjorde det *så himla mysigt* att komma på morgonen. Och du vet den dan var vi allihopa så där att det varit en bra dag, när vi kom ut till verksamheterna med smörgåsar och sa ”de här är gjorda med kärlek, de här smörgåsarna på morgonen”.

Margaretas berättelse om smörgåstillverkandet visar att det var en aktivitet som innebar en låg tröskel till ökat engagemang i strejken, för de som inte hade varit delaktiga tidigare. Det fungerade också som en samhörighetsskapande aktivitet mellan kommunalare som inte kände varandra sedan innan. När smörgåsarna tillverkades under uppsluppen stämning skapade det liv och värme på sektionsexpeditionen och det gav hela dagen en guldkant. Smörgåsarna har här också en viktig roll i upplevelsen av det positiva mötet med strejkvakterna, som inte fick några färdigköpta mackor utan smörgåsar som var ”gjorda med kärlek”.

I det solidaritetsarbete som de kvinnodominerade stödgrupperna utförde under gruvstrejken 1984–1985 i Storbritannien spelade den gemensamma matlagningen, och förberedandet av matpaket, en avgörande roll inte bara för människors överlevnad, utan också för den starka solidaritet som växte fram mellan de som deltog. Till viss del reproducerar arbetet med matlagning under en strejk en traditionell könsarbetsdelning, men eftersom det utförs i en offentlig sfär och som del av en politisk kamp, utmanar det också dikotomin mellan emotionellt arbete eller reproduktivt arbete å ena sidan, och politiskt arbete å den andra.[854]

Även Elisabeth och Lena har starka minnen av just smörgåstillverkning och distribution av smörgåsar till strejkvakterna:

> Jag hade lite olika roller. Dels var jag stöd som strejkvakt på en skola och sen åkte jag runt med smörgåsar och delade ut till alla i det här området, till de som strejkade eller var strejkvakter. […] Så många nationaliteter alltså som kom tidigt på morgnarna ner till sektionen och ställde sig och bredde mackor,

att det var liksom- nu rörde jag ju mig bland massor utav de här människorna som verkligen var såhär ”swoosh” [ljud som visar handlingskraft], att man ville- men samtidigt när jag kom ut med smörgåsar och så var de jätteglada och alla skrattade. (Elisabeth)

Vi hade strejkbilar som gick- Vi hyrde bilar. Ja, det var väl några som kanske hade egna också men vi hyrde ganska många bilar så att vid halv sex–sex på morgonen då var det fullt med folk här som stod och bredde mackor och fixade kaffe och sånt och så fyllde man på termosar och gjorde mackor, hade Festisar och frukt med sig, packade bilarna fulla och så åkte vi runt till alla som var ute och hade strejkvakt då. Och det var också jättepoppis för då känner man ju att man är många liksom, att man hänger ihop. Och sen hade vi- här hade vi öppet från sex på morgonen till åtta, nio på kvällen, så hit kunde man komma och ta en fika, hit kunde man komma och ställa frågor eller hämta saker eller be om hjälp, alltså det- det var sambandscentralen i så fall. […] Det var också ganska schysst tycker jag för att de som stod och bredde mackor här på morgnarna och så, det var inte barnskötarna som var uttagna i strejk utan det var vårdbiträden från hemtjänsten och andra som tillhörde sektionen, från psykiatrin och från hemtjänsten, äldreomsorgen och så, som stod här och bredde mackor på morgnarna innan man gick till jobbet. Alltså för man ville vara med. Och så gick man ju omkring och hoppades på att vi också skulle få gå ut i strejk. (Lena)

Smörgåsarna symboliserar gemenskapen mellan de fackligt aktiva – hur solidariteten dem emellan växte fram och upprätthölls i strejkens vardag. Smörgåsarna var kittet som knöt ihop de som jobbade fackligt på heltid, de som strejkvaktade utanför sina arbetsplatser och de som inte själva var uttagna i strejk, men som ändå ville vara med och hjälpa till. Eftersom Kommunals upplägg var att strejken flyttades mellan olika yrkesgrupper och orter som en slags stafett, kunde det, som i Lenas sektion som samlade flera olika yrkesgrupper, vara så att medlemmarna i en eller flera av dessa var uttagna i konflikt, medan medlemmarna i övriga yrken jobbade. Smörgåstillverkningen var ett sätt att vara delaktig, för de som väntade på att själva få gå ut i strejk. Det var en aktivitet där även äldre kvinnor kunde delta, och det samlade kommunalare med bakgrund i många olika länder.

Smörgåsarna är också ett uttryck för att till och med vardagliga och triviala saker blev roliga under strejken. Arbetsuppgifter som att göra smörgåsar fick en helt ny laddning när syftet med dem var att understödja strej-

ken. Det blev, som Margareta säger, någonting spännande eftersom det nästan var lite förbjudet. Som jag kommer att återvända till innebär denna speciella laddning, och den starka gemenskapen som växte fram kring de olika strejkaktiviteterna, att Margareta och de andra inte minns tröttheten av långa och intensiva dagar som ett problem.

Konfrontationer under strejken

Att göra smörgåsar tillsammans tidigt på morgonen var en uppgift som återkom varje dag och som därför strukturerade tillvaron under strejken. För Aina avslutades varje dag med att hon på vägen hem funderade över hur många frallor hon skulle köpa till nästa dag. Varje dag inleddes sedan med frukost för alla som var uttagna i strejk, där de fick frallor och kaffe:

> Och då började vi alltid med frukost, alla som var ute i strejk kom och prickade av sig och fick frukosten, jag köpte frallor- jag vet inte hur många [gemensamt skratt], 70 frallor per morgon och så mjölk och kaffe och vi kokade där. Och sen skickades de till sina respektive arbetsplatser, de skulle stå där lite, det var ganska lugnt. Det var inte alls sån här katastrof att folk skulle komma och spotta som man trodde liksom. Det var fint väder, många hade en stol och satt och solade utanför sin förskola och så kom de tillbaks efter några timmar och de som ville åka och demonstrera i stan köpte förköpshäften […] De som jobbade i [förort] bor även där, alltså man hade ett litet område att gå i, så man hade inga månadskort eller någonting. Så vi köpte månadskort och de åkte och strejkade där också och var med och skrek och gapade, och så kom de tillbaks.

Aina använder flera gånger under vår intervju ordet ”strejkade” i en sorts utökad mening, omfattande allt utåtriktat arbete under strejken. I citatet ovan som inleds med minnet av smörgåstillverkningen syftar hon på när kommunalarna i hennes stadsdel åkte in till centrum och deltog i de stora demonstrationer som anordnades där. Att strejka blir här någonting mer än bara själva arbetsnedläggelsen. Det är logiskt, eftersom motparten är politiker som framför allt påverkas av den effekt det strejkande kollektivets opinionsbildning har på allmänhetens uppfattning om vem som har mest rätt – de strejkande eller arbetsgivarna. Därför handlade mycket av Kommunals lönekamp om att få sympati från allmänheten, och behövde med nödvändighet föras inte bara vid arbetsplatserna, utan också på gator och torg, och i media.

Som jag kommer att visa senare i kapitlet upplevde intervjupersonerna

i huvudsak ett stort stöd från allmänheten under strejken, och den plötsliga synligheten som något positivt. Men att strejkstrategin gick ut på att synas överallt medförde också att kommunalarna potentiellt befann sig i skottlinjen för kritik från förbipasserande. Eftersom strejker är ovanliga i Sverige hade de flesta som var involverade i strejken 2003 aldrig deltagit i någon arbetskonflikt tidigare. Flera intervjupersoner uttrycker att det var svårt att veta vad man skulle vänta sig för reaktioner från omgivningen. Som jag diskuterat i kapitel 6 var det viktigt för Kommunal att förmedla att kommunalarnas lönekamp på sikt också skulle kunna komma att gynna allmänheten, i form av bättre kvalitet i välfärden. Att man skulle få stöd för sitt val att gå ut i strejk var inget man tog för givet.

Aina vittnar om en oro som fanns över att ”folk skulle komma och spotta” på kommunalarna som strejkvaktade. Eftersom jag inte frågade Aina vet jag inte om det var någon särskild grupp som kategorin ”folk” syftade på, men jag uppfattar det som att oron speglade en medvetenhet om det omsorgsansvar kommunalarna bär och den påverkan strejken därför med nödvändighet fick på de som använde välfärdstjänsterna. Oron för att bli attackerad visade sig där Aina befann sig vara obefogad. Hon menar att hennes kamrater som strejkvaktade upplevde det som ganska trevligt att ha möjlighet att sitta i solen och ta det lugnt. Så bekymmersfritt var det dock inte på alla arbetsplatser, berättar Lena. Att åka ut med smörgåsar till alla strejkvakter var också ett sätt för henne och de andra som arbetade fackligt på heltid att sondera terrängen, och få veta vilka eventuella problem som fanns och som behövde lösas. Lena berättar att det dels handlade om praktiska saker som om strejkvakterna behövde mer material, men också om att undersöka behovet av hjälp och stöd från mer erfarna kommunalare:

> I och med att man åkte runt med kaffe och mackor till alla så pratade man ju med alla också så de kunde ta upp då ifall de behövde nåt mer – jackor, strejkbanderoller, flygblad. Ifall det var nån knepig förälder eller politiker-fanns ju en del knäppgökar också. En del som var ute och skulle låsa upp skolor och så eftersom vaktmästarna inte jobbade och den allvarligaste incidenten det var väl […] när våra strejkvakter blev hotade med polisanmälan [harklar sig] utav en politiker som de hindrade från att låsa upp skolan. Men då hade vi också en sån här strejkvakt som man inte sätter sig på. Och när jag säger det, det handlar ju inte om våld alltså fysiskt utan det handlar ju om folk som är väldigt trygga i sig själva liksom, som kan utstråla en auktoritet. Och det var det där, så att det var fel person han gav sig på.

Lena förklarar att förutom strejkvakter utanför alla arbetsplatser som var berörda av strejken, hade de också en särskild grupp av ambulerande strejkvakter:

> Vi hade en kader av massa människor som vi kunde sätta ut där man hade svårt att täcka upp med strejkvakter. Det som var kul det var att det var ingen som ifrågasatte det här liksom, att stå strejkvakt och så. Det var en del som hade det jättejobbigt på sina förskolor, blev mobbade utav förskolelärarna eller cheferna eller nånting annat, men då såg vi ju till att de fick stöd och hjälp av andra. Vi hade en grupp med såna härа [harklar sig] stadiga, kvinnor till största delen, som inte kan- ja, som har sett det mesta och hört det mesta och som inte blir så upprörda eller rädda för nånting. […] De hade vi så att vi kunde skicka ut dem till arbetsplatser där det var stökigt, bråkigt, tjafsigt eller nånting annat.

Att det ibland kunde vara problem med förskolelärare som inte upplevdes som schyssta under strejken, och att det då kunde behövas stadiga strejkvakter som stöttade sina kamrater, påminner om den spänning mellan barnskötare och förskolelärare som jag i kapitel 6 visade att flera intervjupersoner ger uttryck för. Att vara uttagen i strejk från en arbetsplats där andra personalkategorier, i det här fallet kategorier med högre status och högre löner, fortsätter att driva delar av verksamheten, ger en annan situation än om hela arbetsplatsen stängs ner under en strejk. Förutom dagliga möten med arbetskamrater vars arbetssituation påverkades av kommunalarnas frånvaro träffade strejkvakterna också medborgare vars tillvaro komplicerades av strejken, till exempel föräldrar med barn på förskolan. Alla jag intervjuat har betonat att det bara var enstaka kollegor, chefer eller brukare som uttryckte missnöje, men risken för att någon sådan jobbig situation skulle uppstå påverkade ändå hur strejkarbetet strukturerades på vissa platser, och föranledde i Lenas sektion sammansättningen av en grupp ”stadiga” strejkvakter. En annan utmaning som utmärkte kommunalarnas strejkvardag var konflikterna som uppstod när folkvalda politiker valde att låsa upp kommunala lokaler. Som framgår av Lenas berättelse om hot om polisanmälan kunde detta leda till hårda konfrontationer mellan politiska företrädare och strejkvakter.[855]

Strejkvaktande kunde också innebära att behöva övertyga andra kommunalare om att inte bryta strejken. För Ulrika var diskussioner med potentiella strejkbrytare det som lyfte en annars ganska monoton strejkvar-

dag, som framför allt präglades av dåligt väder och en saknad efter den arbetsplats hon under strejken bara fick sitta utanför. Att åka runt i bilen och spana tillsammans med den äldre arbetskamraten som hade uppmuntrat henne att ta steget och bli fackligt aktiv var ”spännande” och gav strejkvaktandet en mening. Ulrika minns att det kunde bli diskussioner när hon och hennes arbetskamrat träffade på någon som ville bryta strejken och återgå till arbetet, men att det alltid slutade med att den som övervägt att bryta strejken lät sig övertygas om att inte göra det:

> Det var ofta argument som att ”Nej, men varför ska jag göra det här? Det kommer ändå inte ge någonting” och ”Nu är jag döless på det här, nu har vi suttit här en vecka, hur länge ska vi sitta? Vad tror man att det ska ge?” och ”Facket, vad ska de göra? De gör ju ändå ingenting”. Det är ju det ständiga som facket får höra.

På frågan om det var svårt att ta diskussionen med de som ville gå tillbaka till jobbet svarar hon att arbetskamraten hon var i sällskap med var

> otroligt duktig på att argumentera [skratt] och hade hållit på jättelänge med det här. Mycket, mycket, mycket längre än vad jag hade hållit på. Så att nej, det var inte alls svårt.

När Ulrika ger exempel på argument hon kunde möta från personer som övervägde att bryta strejken handlar det bland annat om att vara uttråkad efter att ha suttit utanför arbetsplatsen en vecka, vilket är ungefär samma känsla som Ulrika beskriver att hon själv hade när hon strejkvaktade. Ändå var det någonting som gjorde att Ulrika var lojal med strejken och tyckte att det var viktigt att försöka förhindra strejkbryteri. En avgörande skillnad mellan Ulrika och de hon diskuterade med är grundinställningen till den fackliga organisationen. De som övervägde att bryta strejken uppfattade facket som passivt, vilket Ulrika lite trött beskriver som något man ”ständigt får höra”, och de hade en pessimistisk syn på vad som egentligen skulle kunna åstadkommas genom strejken. Ulrika själv var, som framgår av föregående kapitel, inte heller omedelbart positiv till strejken, men blev det så småningom för att de fackliga kamraternas entusiasm under uppladdningsfasen smittade av sig. Trots att hon tyckte det var tråkigt att inte få lov att jobba var hon övertygad om att det var viktigt att försvara strejken, och kände sig trygg i att möta de som övervägde att bryta den.

Ulrikas berättelse är en viktig påminnelse om att det inte var alla som var glada över att bli uttagna i strejk, eller som hade höga förväntningar på utfallet av konflikten. Men den illustrerar samtidigt den betydelse det hade att Ulrika i ett tidigare skede blivit uppmuntrad av en mer fackligt erfaren arbetskamrat att engagera sig, en kamrat som också var med och stöttade när de strejkvaktade. Det gjorde att Ulrika i sin tur framgångsrikt kunde vara med och övertyga tvivlande kommunalare om att de trots allt skulle förbli lojala med kollektivet.

Behovet av ambulerande strejkvakter, och diskussioner med personer som övervägde att bryta strejken, är exempel på att allt inte bara var mysigt och trevligt under strejken. En strejk försvagas om några väljer att återgå till arbetet, eller om arbetsgivaren går in och utför det arbete som de strejkande lagt ner. Som jag har visat var det mycket som stod på spel i konflikten för kommunalarna, och att se till att effekten av strejken inte försvagades var av central betydelse för att de skulle kunna pressa arbetsgivarna och få igenom sina krav. Det var också viktigt att skapa och bevara en gemenskap mellan olika kategorier av kommunalare.

I sin bok om den uppmärksammade strejken för rätten att teckna kollektivavtal på leksaksföretaget Toys ”R” Us 1997 visar journalisten Ann Charlott Altstadt att det fanns en stor rädsla bland de Handelsanslutna medlemmarna för att strejkvakta utanför leksaksbutikerna.[856] Företaget använde sig av aggressiva utpressningsmetoder för att försöka skrämma dem tillbaka till arbetet, men de blev också vid flera tillfällen attackerade av kunder och förbipasserande, eller av människor som av politiska skäl tagit sig dit enbart för att verbalt eller fysiskt ge sig på strejkvakter. I de intervjuer Altstadt gjort med Handelsaktiva som var uttagna i strejken, och med personer som från Handels sida organiserade den, framkommer att det under hela strejken krävdes kontinuerliga insatser från den senare kategorin för att få medlemmar att våga stå utanför sina arbetsplatser. Att stödja och motivera medlemmarna att fortsätta trots sin rädsla var ett slitsamt emotionellt arbete som pågick dygnet runt, och som framför allt utfördes av kvinnor med lång facklig erfarenhet. Även Tara La Rose, forskare i socialt arbete, lyfter fram detta i sin studie av en socialarbetarstrejk i Kanada i början av 2000-talet. Precis som i Kommunalstrejken var många av de strejkande väldigt oerfarna och hade aldrig varit med om en arbetskonflikt tidigare. För de som hade mer erfarenhet upplevdes det som avgörande att ta hand om strejkvakterna och att göra strejkarbetet trevligt och roligt. De roliga aktiviteterna skapade en stark gemenskap och bidrog till att stärka

övertygelsen hos de som strejkade om att det de gjorde var rätt.[857]

En slutsats som kan dras såhär långt är att en strejk inte ”sköter” sig själv. Det krävs ett dagligt medvetet arbete för att hålla igång den och kampviljan hos de uttagna. Betydelsen av stöd och uppbackning (omsorg) från kommunalare med längre facklig erfarenhet återkommer på olika sätt i berättelserna om strejken. Det skapade en trygghet hos de som var lite nyare, och gjorde att de i sin tur kunde övertyga de som stod längre ifrån facklig aktivitet om att fortsätta vara lojala med strejken.

Omsorgsarbete i strejkvaktandet

Liksom socialarbetarna i La Roses studie utför även kommunalarna arbete med omsorgskaraktär, vilket gör det särskilt laddat att strejka. För kommunalarna skapade det speciella utmaningar när de stod utanför sina arbetsplatser och strejkvaktade. Som jag tidigare konstaterat innebar nedläggningen av arbetet för majoriteten av kommunalarna inte att den verksamhet de jobbade i avstannade helt. Skolor, äldreboenden, sjukhus och förskolor fortsatte ofta att vara öppna, även om verksamheten var reducerad eller på olika sätt påverkad av att kommunalarna var frånvarande. Att verksamheten fortgick skapade en särskild utmaning för Sofia och andra strejkande barnskötare, som behövde förhålla sig till att barnen på förskolan undrade varför vissa i personalen bara stod utanför och plötsligt hade sitt huvudsakliga fokus på något annat än interaktionen med barnen:

> Sofia: De ropade på oss och tittade på oss och vinkade till oss och undrade [med barnröst:] ”Varför står du där?” Och det är svårt att förklara för en fyraåring, femåring liksom de som då ställer frågorna. ”Vi står här för att vi vill ha mer pengar.” ”Va?” [Skratt] ”Nej men för att vi ska- vi står här för att vi ska trivas bättre på jobbet.” […]
>
> Kristin: Ja, just det. Hur kändes det då när de var där inne och vinkade och ropade?
>
> Sofia: Nej, men man vinkar ju tillbaka för att- alltså, även fast inte vi ska jobba så pratar man ju med barnen. Alltså det är mer mänskligt. Man pratar ju med barnen. Om barnen ställer en fråga, då svarar jag ju liksom. Nej, men det kändes okej. Och de såg ju bara oss när de var ute, inte när de var inne, för att det var fönster åt andra hållet. Så att […] det var ju skönt. De minsta,

ettåringarna, de kunde se oss. Men jag menar, de tänkte inte så mycket på det. De var så små. [Skratt]

Kristin: Hur kändes det att vara så nära sin arbetsplats men i en helt annan roll?

Sofia: Det kändes konstigt. Men ändå positivt. […] Och just det när barnen hela tiden försökte få kontakt- för man kan ju inte ignorera ett barn, för de kommer inte att förstå varför vi ignorerar dem, så att vi försökte hålla oss lite osynliga. Vi hade en liten gård som vi kunde ställa oss bakom för att de inte skulle se hela tiden, men ibland såg de oss. Så det var det svåraste att försöka att ta avstånd från barnen, alltså- sen sa man ju hej till sina kollegor som jobbar också när de kom på morgonen, för man är ju människa liksom. Men vi hade väldigt positiv stämning. Tycker jag.

Sofia brinner för sitt jobb som barnskötare. Yrkesidentiteten och identiteten som en i kollektivet välfärdsarbetare upphör inte för att det är strejk. Snarare var den identiteten något som aktivt mobiliserades i konflikten, genom betoningen på att Kommunal tog striden inte bara för medlemmarnas skull, utan också för välfärdens. Inte heller den konkreta relationen med barnen på förskolan upphör för att barnskötarna inte är på jobbet, den finns där ändå. När barnen vinkade och ropade försökte Sofia och de andra hitta en balans mellan att ”ta avstånd från barnen” och hålla sig ”lite osynliga”, å ena sidan, och att vara ”mänskliga” och interagera med barnen, å den andra. Det är en balans som utifrån Sofias berättelse inte verkar ha varit helt enkel att hitta, varken praktiskt eller känslomässigt. Att behöva distansera sig från barnen var svårt, men trots det upplevde hon att hon och arbetskamraterna som strejkvaktade tillsammans skapade en väldigt positiv stämning utanför förskolan.

Sofia pekar även på en annan viktig aspekt när välfärdsarbetare strejkar: att de själva också är användare av välfärdstjänsterna. Det betyder att de samtidigt är en del av den ”allmänhet” vars stöd behövs[858], och att de drabbas när andra kommunalare lagt ner arbetet. Eftersom förskolans öppettider påverkades av strejken kunde det hända att barnskötarnas barn fick vara med när deras mammor strejkvaktade:

Jag hade en kollega som också stod strejkvakt med mig. Hon hade en dotter som hon då inte fick ha på förskolan för att […] ja, [skratt] förskolan var ju

> stängd. Så hon var- det barnet fanns ju där nära oss hela tiden liksom för hon sa, ”Vad ska jag göra? Jag måste göra någonting med min dotter.” Så det fanns ju barn runtomkring då för att kollegor som stod strejkvakt och har barn, de hade ju sina barn med sig. Så fick de liksom springa runt oss i närheten […] Man var ju tvungen att lösa det på något sätt. Så att alla stod ju i samma situation hela tiden att, ”Vad gör vi med barnen?” Men det var ju det som var poängen. Alla skulle bli påverkade.

När kommunalarna strejkade fanns ingen tydlig gräns mellan det strejkande kollektivet och de som drabbades av strejken, ofta var det samma personer. Eller som Sofia säger: ”alla stod i samma situation”. Sofia betonar att det inte var något problem, utan helt enkelt bara den logiska konsekvensen av strejkstrategins syfte: att allmänheten skulle påverkas. En lösning för barnskötarna var att ta med sig sina barn när de strejkvaktade, något som innebar att omsorgsansvar och omsorgsarbete även på detta sätt präglade den form som strejkarbetet antog.

Medan skildringar av strejker, både i forskning och i populärkultur, ofta tenderat att betona det ”spontana” i sådana kollektiva protester, har mindre vikt lagts vid hur mycket arbete det faktiskt krävs för att organisera och fullfölja en strejk. Människor som kanske aldrig träffat varandra innan måste på kort tid svetsas samman som en grupp med ett gemensamt mål och ett gemensamt sätt att nå dit. Oavsett om man trivs med sitt jobb och sin vardag eller inte måste man bryta med det vardagliga och skapa en annan sorts tillfällig vardag tillsammans. Det handlar om noggrann planering och om att ibland göra även tråkiga och monotona arbetsuppgifter. Det handlar också om den typ av emotionellt arbete som behövs för att stötta varandra, hålla moralen uppe, se till att alla – även de som är nya eller de som är lite oroliga – är med på tåget, och att kollektivet fortsätter att hålla samman. En förutsättning för att människor ska kunna delta i en strejk är dessutom att det finns en lösning på hur det reproduktiva arbete som är nödvändigt för att vardagen ska fungera, så som barnpassning, ska organiseras.[859]

Utifrån sin studie av Seko-strejken 2014 argumenterar Mulinari för att analyser av reproduktivt arbete och omsorg kan vara viktiga för att bredda förståelsen av arbetskonflikter, en uppfattning jag delar.[860] Omsorgskaraktären på det lönearbete som kommunalarna inte utförde eftersom de strejkade präglade på olika sätt strejkvaktandet. Den sociala organiseringen av reproduktivt och emotionellt arbete – smörgåstillverkning, kaffekokning,

samtal, barnpassning, stöd till oerfarna strejkvakter – var en central del av Kommunalstrejkens dagliga infrastruktur och utgjorde det kitt som höll ihop strejken lokalt. Den kollektiva karaktären på arbetsuppgifterna, och känslan av att de utfördes i syfte att nå ett gemensamt och högre mål, politiserade sysslor som smörgåstillverkning och gav dem en ny dimension.

Strejkens repertoar – sambaorkester och ”Galna kommunalare”

Under lönekampen använde Kommunal en bred repertoar av utåtriktade metoder som speglade behovet av att väcka uppmärksamhet för lönekraven, vinna allmänhetens stöd och därigenom sätta press på de politiska arbetsgivarna. Som framgick i föregående kapitel genomfördes under uppladdningen inför strejken ett stort antal lokala namninsamlingar, som sedan överlämnades till politiker i kommuner och landsting, ofta i samband med torgmöten och demonstrationer. Men kommunalarna fortsatte att demonstrera även under själva strejken. När arbetsgivarorganisationerna Svenska kommunförbundet och Landstingsförbundet hade kongress i Linköping 4–8 maj samlades till exempel kommunalare från flera avdelningar i landet utanför.[861] De utåtriktade aktionerna hade ofta många deltagare; i den egna utvärderingen efter strejken konstaterade Kommunals press- och informationsenhet att ”[d]emonstrationerna […] på många håll i landet [hade samlat] fler demonstranter än första maj-tågen”[862].

Några av metoderna som användes i lönekampen initierades av Kommunals förbundsexpedition, genom att material och kampanjverktyg producerades centralt, med hjälp av en reklambyrå, för att sedan spridas till sektioner och avdelningar. Det handlade bland annat om väggtidningen Kampnytt som från och med 27 februari 2003 kom ut en gång i veckan eller oftare, bildekaler med budskap som ”Utan kommunalare stannar Sverige” och ”Soppatorsk i lönekuvertet”, knappar att sätta på jackan med texten ”Högre löner lönar sig” eller med motiv från satirtecknaren Robert Nyberg, tidningsannonser, tapplappar och klistermärken. Förbundsexpeditionen tog också fram insändarmallar, en ny kampsång[863], en slagordsmaskin, och de röda jackorna med texten ”Vi tar fajten” på ryggen. Man beställde nya Robert Nyberg-teckningar, som förstorades och blev till runda plakat att använda under demonstrationer. En lathund för kontakt med media togs fram, samt kroppsbanderoller som skulle bäras av alla som stod strejkvakt.[864]

Att en stor arsenal av material och kampanjverktyg producerades på förbundsnivå för att sedan distribueras ut innebar att strejken visuellt såg ungefär likadan ut runt om i landet, där de röda jackorna med texten ”Vi tar fajten” på ryggen blev den främsta symbolen för lönekampen. Men kampanjmetoder uppfanns också lokalt, och en del av dem spreds vidare till andra avdelningar och sektioner genom Kommunals intranät. Lars tycker att kommunalarna på många platser i landet var ”påhittiga, finurliga och stridbara” när det gällde att väcka uppmärksamhet lokalt för Kommunals lönekrav. I sin utvärdering skrev press- och informationsenheten att ”[l]önekampen […] aldrig varit vad den blev om det inte varit en folkrörelse med stor uppslutning kring demonstrationer, namninsamlingar o.s.v.”. Man konstaterade att det sättet att lägga upp strejkarbetet också gav Kommunal den självbild och identitet av att vara en kamporganisation, som man från förbundskontoret eftersträvade.[865]

Förutom smörgåsar och strejkvaktande är det just de utåtriktade aktionerna som flera intervjupersoner lyfter fram när jag ber dem berätta om vad de gjorde under strejken. Berättelserna visar på en breddad repertoar av aktiviteter, och det var många kommunalare som demonstrerade för första gången någonsin. Aina berättar att hennes sektion ordnade en lokal demonstration varje dag under de veckorna som deras medlemmar var uttagna i strejken:

> Så vi hade en tjej som var föräldraledig men ganska aktiv och hon säger ”Jag tycker vi ska demonstrera!” ”Jaha liksom, okej jag har aldrig gjort det men då gör vi det.” […] Vi tog en sambaorkester faktiskt och vi gick runt i stadsdelen och jag tror att vi skrek ”Vi vill ha 15 000!”, alltså 15 000, tänk att vi hade inte ens det på den tiden. […] Så varje gång när förvaltningshuset gick på lunch klockan tolv så kom vi dit med sambamusiken och det ekade i för sig ganska bra, det var en ganska fin upplevelse. Och gick runt där under deras lunch och sen när vi kom tillbaks gick vi förbi äldreomsorgen och de bjöd oss på kaffe. De som jobbade kom ut med vagnarna, jag tror inte det skulle funka idag med den arbetsmiljön som man har. Men de kom med kaffe och så fick vi kaffe efter när vi hade demonstrerat där. Och sen avslutade vi på någon grillfest […] Det var en sån sammanhållning som jag aldrig upplevt tidigare, alla höll ihop.

Aina hade aldrig demonstrerat, men var ändå positiv till idén när en yngre kamrat kom med förslaget. I sektionen fanns många medlemmar med rötter i andra länder och i utformningen av demonstrationerna hämta-

des inspiration från Latinamerika. Varje dag uppvaktades de lunchande lokala politikerna och tjänstemännen med sambamusik och slagord. Aina berättar om solidariteten hon och de andra barnskötarna upplevde från kommunalarna i äldreomsorgen, som tog sig tid att komma ut med kaffe till dem (och konstaterar också lite sorgset att hon inte tror att dagens arbetssituation skulle tillåta det). Sammanhållningen var stark, inte bara bland barnskötarna som var uttagna i strejk, utan även mellan dem och andra kommunalare i stadsdelen.

Lenas sektion hittade på något som de kallade ”Galna kommunalare”, som fyllde den dubbla funktionen av att både skapa ökad synlighet och uppmärksamhet för kommunalarnas lönekamp och att svetsa samman medlemmarna:

> Lena: Ja, vi hade alltså demonstrationer på [torget] […] och det var olika politiker som kom dit och pratade och vi ställde dem mot väggen och vi krävde- hade talkörer och grejer. Vi stod utanför stadshuset- det var jättestort och jättemycket folk. Och så hade vi ”Galna kommunalare”. Då stod vi ju där också, varje dag mellan klockan tolv och ett. Och så fick vi köpa smörgåstårtor till ett stackars arkitektkontor som aldrig fick lugn och ro…
>
> Kristin: [fnissar]
>
> …och kunde jobba ordentligt under den där tiden. Men det var rätt okej, alltså alla var ute och hejade. Vi fick jätterespons och ja, även fast inte SKL ändrade inställning då så tror jag att det är viktigt att visa sig, alltså. Att vara ute, att skapa opinion. Det tror jag. Dels att visa att man finns och att man tar fajten, men också att man kittar ihop det egna medlemsledet. Det är roligt att vara med i ett fack som syns. Det är jätteviktigt.
>
> Kristin: Varför kallade ni det ”Galna kommunalare”?
>
> Lena: Ja, vi tänkte på de här galna mödrarna, alltså. Vi ville ha en sån här som aldrig gav upp. Och man behöver inte vara många, man ska bara vara enveten i det man gör. Så att vi ville ha en aktivitet som man skulle kunna genomföra även fast vi inte var flera hundra utan det skulle räcka med tre, fyra men vi gör det varje dag istället. Och då tänkte vi på de här galna mödrarna och då blev det ”Galna kommunalare”. Usch, det låter jätteförmätet! De som kämpar för att få reda på vad som hänt deras barn, men det var alltså utifrån den tanken.[866]

Elisabeth återkommer till just de utåtriktade aktiviteter som hon deltog i. Hon minns hur häftigt det kändes när förbipasserande bilister, men även busschaufförer, sopåkare och brandmän, tutade till stöd för lönekraven:

> Och det var rätt roligt för att- ”tuta för högre lön”, då började bilarna tuta när de åkte förbi och bussar och brandkåren och sopbilarna och de liksom tog extra rundor bara för att tuta, så man kände att man hade ett otroligt stöd i det man gjorde. Och så hade vi de här röda jackorna då ”Vi tar fajten”. […] Det var så positivt och man var så glad. Det var så roligt. Och sen så när vi stod där och [en annan kommunalares hund] kom och hade fått en liten väst på sig, ”Ta fajten”. Och såg jättelycklig ut och […] glad och dann, ja, det var jätteroligt. Ja det var så mycket människor. Alla sjöng. Alla var glada.

För arbetarklassen har användandet av humor varit en central motståndsstrategi; ett sätt att avväpna de som har mer ekonomiska resurser och mer makt, genom att göra dem obekväma och osäkra på vad som kan hända. Samtidigt visar man genom användandet av humor en självdistans; att man inte heller tar sig själv på så stort allvar.[867] Användandet av humor ska inte tolkas som att man inte är arg eller inte tar den kamp man för på allvar, utan som ett sätt att samla kraft och att bygga en gemenskap. Användandet av kreativa metoder för att skapa positiv uppmärksamhet och mobilisera folkligt stöd för de egna kraven är en praktik som utmärker kvinnodominerade arbetskonflikter, inte minst i offentlig sektor.

I den danska välfärdsstrejken 2008 genomsyrades utåtriktade aktioner ofta av humor, till exempel dansande sjuksköterskor och pedagoger på prinsesspicknick. Undersköterskor och vårdbiträden delade ut jäst, för att symbolisera att höjda löner skulle göra för vårdarbetet vad jästen gör för brödet i bakningsprocessen.[868] När kanadensiska socialarbetare år 2000 genomförde en sex veckor lång strejk för bättre arbetsvillkor och mot nyliberala strukturförändringar utmärkte de sig genom kreativa metoder för att upprätthålla stridsmoralen och få allmänhetens stöd. Varje grupp med strejkvakter utvecklade sin egen profil, och genomförde sedan utåtriktade aktiviteter baserade på den. En grupp hade varje dag ett särskilt tema, som ”ta med ditt husdjur-dag”, ”pyjamasdag” och ”gör-om-mig-dag”, där det sistnämnda innebar att de som strejkvaktade fick professionell manikyr och hårstyling på plats. En annan grupp skrev egna strejksånger medan de strejkvaktade och framförde dem för förbipasserande. Medan arbetsgivarna beskrev metoderna som ”cirkus” och ”en skam” fick de strejkande so-

cialarbetarna stort stöd av allmänheten, liksom av lokala näringsidkare.[869] I de intervjuer sociologen Paul Johnston gjort med sjuksköterskor som strejkade i Kalifornien 1982 betonas också hur roligt det var att strejkvakta och vilken roll humor spelade, både för relationsskapandet inom sjuksköterskekollektivet och i bemötandet av män som försökte provocera.[870]

På samma sätt är att uppmana bilister att tuta för högre löner, de satiriska Robert Nyberg-teckningarna, rimmen på egenskrivna skyltar, att slå med grytlock, att sjunga en nyskriven kampsång, att ha med hundar med västar när man demonstrerar och att tåga med en sambaorkester, aktiviteter som alla präglas av kreativitet och ett visst mått av humor. Metoderna, och den uppsluppna stämning som intervjupersonerna beskriver, för tankarna till nya sociala rörelser, snarare än till traditionella svenska fackliga sammanhang.

Könad strejksubjektivitet

Lars lyfter just det kreativa och karnevaliska som någonting som utmärkte Kommunals lönekamp, och han tror att valet av sådana metoder hängde samman med att strejken genomfördes av ett kvinnodominerat kollektiv:

> Lars: Ja… Jag kan tänka mig att det hade betydelse för vilka aktioner som faktiskt genomfördes.
>
> Kristin: Hur tänker du då?
>
> Lars: Ja, jag tror att det fanns mycket mer humor och lekfullhet i Kommunals aktioner än det skulle ha varit om gubbarna hade varit ute och strejkat. Det fanns mycket humor, mycket spettacolo alltså, så det tror jag. Själva strejkens karaktär, eller aktionernas karaktär, såg annorlunda ut.

Lars resonemang är svaret på en fråga från mig om huruvida han tror att det hade någon betydelse i det fackliga arbetet eller i strejkarbetet att Kommunal är en kvinnodominerad organisation. Jag ställde den till samtliga intervjupersoner, och Lars var en av få som svarade tydligt ja. Trots att reportage i *Kommunalarbetaren* visade att kommunalare använde slagord som ”Högre löner än våra söner” och ”Högre lön? Byt kön?”, att barn deltog i manifestationer med plakat där budskapet var att mamma behöver

högre lön och att Robert Nybergs satirteckningar adresserar kvinnors lägre löner och sämre arbetsvillkor[871] svarade flera intervjupersoner att de inte trodde att kön hade någon betydelse. Jag fick en känsla av att det i responsen låg något defensivt, som om min fråga på något sätt antydde att Kommunal skulle vara sämre på grund av sin stora andel kvinnor, eller att själva strejken skulle ha varit sämre. Att kvinnor associeras till något negativt säger givetvis något om kvinnors status i samhället generellt, och kanske även i fackföreningsrörelsen. Att flera av intervjupersonerna avvisade min fråga om huruvida det spelade roll i strejken att de var ett kvinnodominerat kollektiv kan förstås som ett motstånd mot tillskrivandet av svaghet som lästes in i frågan. Att ställa frågan utan att det fanns en gemensam bakgrundsförståelse av att jag inte betraktade kvinnodominans som något i sig negativt var problematiskt. Men det fanns också en annan brist med frågans utformning, som tydliggjordes för mig genom Ainas reaktion:

> Kristin: Tycker du det påverkar det fackliga arbetet att ni är en kvinnodominerad organisation?
>
> Aina: Inte det fackliga arbetet, nä, det kan jag inte påstå. Eller jag vet inget annat fackligt arbete än det här, jag har inget och jämföra det med.

Att vara en majoritet kvinnor är för kommunalarna inget avvikande eller särskilt tillstånd, det är den självklara utgångspunkten. Samma sak gäller det faktum att många kommunalare har sina rötter i andra länder. Det är inget som sticker ut; det är det som är ”facket” för Aina. För henne, och för de flesta andra jag intervjuat, finns inget annat att jämföra med, och därför blir frågan konstig. Men när jag dröjer kvar vid ämnet lägger Aina till att de aktivistiska metoder hon och de andra barnskötarna använde lokalt kanske skulle ha uppfattats som lite löjliga av ett mansdominerat kollektiv:

> Kanske skulle killarna tycka det här var trams, gå med sambaorkester och demonstrera i stadsdelen där ingen gör någonting. Men vi kämpade i alla fall. Vi hade några killar med, inte många men några.

Hennes reflektion påminner om att ramarna för acceptabelt beteende i arbetskonflikter är snävare för kvinnor än för män.[872] Att tåga med en sambaorkester och föra liv och högljutt basunera ut sina krav, i den egna stadsdelen där det inte brukar hända sådana saker, och när man dessutom

aldrig har gjort något sådant innan, är att ta en risk. Man kan uppfattas som tramsiga och oseriösa kvinnor som gör bort sig. Samtidigt kan det faktum att kommunalarna lät humor genomsyra lönekampen också förstås som det minst riskfyllda. Det skulle kunna vara en strategisk anpassning till vad man bedömde att omgivningen förväntade sig av strejkande välfärdsarbetare, för vilka det absolut inte heller skulle vara riskfritt att signalera vare sig okontrollerad ilska eller sammanbiten värdighet. I den kanadensiska socialarbetarstrejk jag tidigare nämnt använde strejkvaktande kvinnor (den könade) identiteten som omsorgsarbetare för att skapa mindre konfrontativa situationer, när det var vad som behövdes för att nå framgång.[873] Som Linda Briskin konstaterat kan kön inte bara mobiliseras och användas strategiskt av de som deltar i en arbetskonflikt, utan också av andra aktörer.[874] Att håna kvinnors ilska har varit en strategi som använts av män för att hävda den egna känslokylan eller känslomässiga distansen som överlägsen, och stämpla kvinnors fackliga militans som onormal.[875] Om kommunalarna hade uppfattats som *för* arga skulle det ha kunnat påverka stödet från allmänheten negativt. En mer allvarsam inramning skulle förmodligen inte heller ha haft samma mobiliserande effekt på de egna medlemmarna, eller ha genererat lika stort utrymme i media, som den humoristiska framtoningen. Som Fantasia påtalat påverkar inte bara könstillhörighet utan även organisatoriska omständigheter och position på arbetsmarknaden hur en grupp kan framställa sig och agera offentligt i kollektiv kamp.[876]

Briskin menar att strejker genomförda av en majoritet kvinnor alltid utgör ett brott mot den traditionella föreställningen om att arbetarkamp på ett självklart sätt är kopplad till manliga arbetare.[877] De strejker som genomförts av kvinnodominerade arbetarkollektiv har fått betydligt mindre uppmärksamhet i både forskning, populärvetenskap och kultur. Som Granberg och Giritli Nygren skriver har ”en bild av den manliga stridbara arbetaren etablerats, som har blockerat minnet av kvinnors […] arbetskonflikter”[878]. I en fallstudie av sjuksköterskor som hotade med kollektiv uppsägning gjorde aktivisterna själva ofta jämförelser mellan stridbara och strejkvilliga industriarbetare å ena sidan och fogliga sjuksköterskor å den andra, och upprätthöll på så sätt en könsdikotomi kring facklig militans.[879]

Samtidigt finns också i kvinnors strejknarrativ en parallell och mindre dominerade uppfattning, om att det *egentligen* är kvinnor som är starkast och mest stridbara, när det väl gäller. I en intervju gjord året efter att den brittiska gruvstrejken 1984–1985 tog slut säger Dot, en av kvinnorna som

var med och drev en stödgrupp, att ”det var kvinnorna som höll strejken igång, det var inte männen”[880]. Det finns även andra exempel på berättelser från samma strejk om att det var kvinnorna som såg till att männen inte återvände till arbetet när det blev allt svårare att klara sig ekonomiskt. I dessa berättelser är det kvinnorna som, trots att de befinner sig i bakgrunden, är de verkligt starka, både mentalt och i sin politiska övertygelse om strejkens nödvändighet. Redan 1911 skrev den fackliga aktivisten Helen Marot om en kvinnostrejk som ägt rum i textilindustrin i New York två år tidigare att ”[s]amma temperament som uppvisades [i den] […] också återfinns i andra kvinnostrejker, så att det nu blivit en fackföreningstruism att ’kvinnor är de bästa på att strejka’”. Textilstrejken var karaktäristisk för alla strejker där kvinnor spelar en aktiv roll, menade Marot, genom att den präglades av ”[…] fullständig självuppoffring, känslomässig uthållighet, oräddhet och villighet att möta fara och lidande”[881].

När jag frågar Lena om hon tror att det spelade någon roll att Kommunalstrejken framför allt genomfördes av kvinnodominerade yrkesgrupper säger hon precis som Helen Marot, att hon tycker att kvinnor är bättre på att strejka:

> Lena: Nu säger jag nånting som mina manliga kamrater kommer väl bara att svimma av. Men jag inbillar mig att vi är mer taggade till att gå ut i konflikt än vad karlarna är. Vi är mer beredda på att ta kamp än vad karlarna är. Jag tycker att jag har exempel på det men det vill inte mina manliga kollegor här [på sektionsexpeditionen] hålla med mig om. Men sen är det ju så att vi- det är ju män även i våra kvinnodominerade verksamheter och det var inte så att de var mindre taggade än kvinnorna liksom, utan där var vi lika, men […] den ”Yes, nu tar vi fajten!” liksom, den här fullständiga liksom att ”Nu gör vi det, ingenting kan få stoppa oss”- ett otroligt starkt kollektiv och jag har svårt att se det hos männen faktiskt.
>
> Kristin: Hur kan det komma sig tror du?
>
> Lena: Jag vet inte. Det kanske är mer hur man pratar och så, jag vet inte. Jag har nog inte tänkt så tidigare, men vi har ju haft varsel om konflikt på olika mansdominerade arbetsplatser och då hade jag bara erfarenhet från den hära konflikten och hade väntat mig ungefär samma sak och här kommer man ut och de säger ”nej men vad fan” liksom och [suckar] ”ska man gå i strejk? Ja, det vet jag inte ifall jag har lust med” eller ”okej då, men jag tänker inte stå

> strejkvakt" eller "ja, ska det vara nån idé det?" och sådär liksom. Ja. Nu är jag hemskt orättvis men jag tror att det är lättare att få en solidarisk- få folk att solidariskt ställa upp på kvinnodominerade arbetsplatser än på andra. […] Ja, jag vet inte men så känns det. Jag skulle hellre- [skratt] om man fick välja nu, om man skulle gå ut och rigga en konfliktorganisation och mobilisera till konflikt så skulle jag hellre göra det på kvinnodominerade arbetsplatser än mansdominerade tror jag. Ja, det skulle jag.

För Lena är männen i de mansdominerade yrkesgrupper som Kommunal organiserar mindre stridsberedda och handlingskraftiga än kvinnorna (och männen) i de kvinnodominerade yrkesgrupper som hon var med och mobiliserade under strejken 2003. Uppfattningen att kvinnodominerade kollektiv är mer kampvilliga och mer solidariska, som återfinns i berättelser om kvinnors strejker genom historien och som uttrycks av Lena, bygger fortfarande på en dikotomi mellan könen, men det är en dikotomi där bilden av den manliga arbetaren som det självklara strejksubjektet inte bara utmanas utan tydligt ifrågasätts. När Lena berättar att de hade en kader av stadiga kvinnor som kunde rycka ut till arbetsplatser där det behövdes förstärkning, bryter det också med den traditionella bilden av manliga arbetare som de som självklart tar de tuffa konfrontationerna med potentiella strejkbrytare eller aggressiva arbetsgivare.

Synlighet, styrka och solidaritetskulturer

För att få stöd från allmänheten behövde kommunalarna genom sin frånvaro visa att deras arbete var meningsfullt, inte bara för dem själva utan också för användarna av välfärdstjänsterna. Sofia tycker att arbetsnedläggelsen och den plötsliga frånvaron av henne och hennes arbetskamrater gjorde deras viktiga arbete synligt för föräldrarna till förskolebarnen, genom att påminna dem om vem som faktiskt ser till att förskolan fungerar. De blev synliga i lokalsamhället på ett nytt sätt:

> De flesta föräldrar höll ju med oss, alltså de förstod våran sak, varför vi gjorde det och sådär, men de tyckte att på något sätt så skulle förskolan ändå ha varit öppen som vanligt. Men då sa vi det "Förskolan kan inte vara öppen som vanligt för att det är vi som jobbar. Och vi kräver att få bättre betalt för att vi jobbar för sådana skitlöner". Och det är inte rätt att ta in sådana som är

ännu mer- vikarier och sådana som har ännu sämre betalt för att täcka upp. Meningen med strejk är att den ska påverka. Folk ska känna av att ”Hur ska jag lösa dagen?”

Samtidigt, genom att visa på betydelsen av välfärdsarbetet, fanns det också en risk att förlora allmänhetens stöd. De skäl som kan användas för att visa att arbetet är värdefullt – att kommunalarbetarna tar hand om människor och därmed gör det möjligt för andra människor att utföra sina jobb – är också de som kan användas mot en strejk i välfärdssektorn – att en tredje, oskyldig part påverkas negativt. De kommunalare jag har intervjuat tycker att de klarade den balansgången, och att de kände av en stor uppbackning från människor som de mötte under strejken. I *Kommunalarbetaren* och *LO-tidningen* lyfte man fram exempel på hur allmänheten hejade på kommunalarna, som när Kommunal i Nynäshamn demonstrerade mot låga löner och mot besparingar som kommunen skulle göra, och pensionärerna hade samlats utanför servicehuset för att visa stöd när demonstrationståget passerade.[882] Statistiken visade samma sak: Åtta av tio svenskar stödde strejken, enligt en Temo-undersökning som beställdes av DN och genomfördes 22–24 april 2003.[883]

Helen minns reaktionerna från patienterna på sjukhuset som positiva. För henne var det en viktig bekräftelse, eftersom hon hade känt sig lite orolig över om det var försvarbart att strejka i sjukvården. Hejaropen från patienter stärkte hennes övertygelse om att Kommunal trots allt gjort rätt:

Kristin: Kommer du ihåg någon reaktion från patienter?

Helen: Ja, det var positivt. Det var ”Men ni är ju väl värda det”, och ”Ni gör ju ett så fantastiskt arbete”, och- så att det var fullt stöd. Överallt. Och det gjorde också att det kändes lättare. För det är ju inte *roligt*, alltså så. Det är det ju inte. Men när man känner att det är många som *håller med* och hejar på, så blir det ju- då känns det ju att ja, men det här, det var verkligen rätt att göra det här.

Kristin: Är det vad stödet betydde mest, att det gav känslan av att ni var rätt ute […]?

Helen: Ja, men det är ju för att känna ”Är det här relevant, eller ställer vi orimliga krav?” Att även om vi tycker att det är relevant så vet man inte vad omvärlden- jag har ju bara min bild av den här situationen. Men när andra

> kommer och säger ”Jo, men det här är helt rätt, ni ska ha mer och stå på er nu och ge inte vika”, då får man- det är som när man åker skidor och nån står och hejar i spåret [skratt], då får man ju energi.

Margareta beskriver hur människor visade sitt stöd för de som strejkvaktade genom att komma med smörgåsar och vatten, och hon tycker att det kändes att Kommunal hade allmänhetens uppbackning. Att få uppleva det var stort:

> Det roliga var att det äntligen kändes som att äntligen är det någon som lyssnar på oss. Som ser dom här bristerna som finns. Att våra yrkesgrupper måste få löner att leva på […] äntligen skulle vi få tala om det för folk runtomkring. Vi gör ett toppenjobb […] men jag tror ingen förstår egentligen hur det ser ut lönemässigt och sånt där. Vi fick ju lite eloge för det och folk var ju förvånade som sa liksom ”Gud, tjänar ni inte mer, har ni inte mer än så?”, det kändes väldigt positivt.

Att vara frånvarande från arbetet innebar för kommunalarna att plötsligt bli närvarande i offentligheten. Strejken fick stor uppmärksamhet i media; enligt Kommunals press- och informationsenhet fylldes en hel flyttkartong i veckan med pressklipp om kommunalarnas kamp.[884] Genom sin strejk hamnade de mitt i den svenska politiska debatten, på ett sätt som de inte var vana vid. Detta genererade en känsla av att få en slags symbolisk återbetalning för den osynlighet man hade upplevt under en lång tid. Intervjupersonerna beskriver att de blev sedda och erkända, inte bara som arbetare som upprätthåller viktiga välfärdstjänster, utan också som människor. Lena pekar på den betydelse som synligheten hade för upplevelsen av det egna värdet:

> Och man hamnar i media. Alltså man blir ett nyhetsvärde, man får ett- ja, man blir nån. Faktiskt. Och det tycker jag är viktigt.

Intervjupersonernas berättelser visar också att det inte bara var erkännandet från andra, förmedlat genom medias uppmärksamhet eller genom reaktioner från brukarna i välfärden, som fick betydelse för den kollektiva självbilden. Det var också en process som skedde i själva strejkkampen, i interaktionen kommunalarna emellan. I det kollektiva handlandet formades en kampvilja och en solidaritet som också skapade en känsla av styrka. Erfarenheten av sammanhållning och gemenskap finns latent i berättelserna om det dagliga arbetet med att göra smörgåsar och dela ut och

i beskrivningarna av demonstrationer och andra utåtriktade aktioner, men är också något flera intervjupersoner uttryckligen framhåller som det de i första hand associerar med strejken.

När jag intervjuar Lena första gången har jag fått höra att hon 2003 var väldigt kritisk till hur strejken avbröts. Min förutfattade mening är därför att hennes fokus i intervjun ska vara på besvikelse eller ilska. När jag börjar med att fråga henne vad som är det första som kommer upp i huvudet när hon tänker på strejken är det dock ett helt annat svar jag får:

> Men det är det alltså att kampandan var så fullständigt på topp. Det kändes som att man gjorde ett dygnet runt-arbete men att det var så kul så man hade ingen lust att varken sova, äta eller göra nånting annat just då för man, ja- och det var verkligen att kroka arm med varandra liksom. Det var sån total kampvilja, var det. Så att det är det första jag tänker på om 2003.

Lena tillägger att sammanhållningen och kampandan gjorde att ”det fanns egentligen ingenting som man upplevde man inte kunde lösa”, och pekar på hur utvecklingen av individuell och kollektiv styrka hänger samman:

> […] en strejk gör att man blir stark, alltså det stärker individerna, det stärker kollektivet och det stärker individerna i kollektivet väldigt mycket.

Vad subjektivitetsförändringarna som skedde genom det kollektiva handlandet kunde få för konkreta effekter exemplifierar Lena med att några kvinnor i hennes sektion inte gick tillbaka till sina arbetsplatser efter strejken, eftersom konflikterna där med chefer och förskolelärare hade blivit så djupa. De klarade inte längre av att underordna sig på det sätt som krävdes för att kunna jobba kvar, och såg det, enligt Lena, som positivt att byta till bättre arbetsplatser. Detta visar att den nya självbild som formats under strejken kunde få omedelbara konsekvenser för synen på det egna arbetets villkor, och leda till en konkret förändring.

Aina lyfter också fram sammanhållningen som sitt huvudsakliga minne från strejken, och den känsla av ny styrka som sammanhållningen genererade:

> Sammanhållningen. Vi var så starka, det kändes att vi höll ihop på något sätt, på något konstigt sätt. Det har vi aldrig gjort innan. Då liksom var det skönt att vara kommunalare, alltså jag tillhörde Kommunal, för att vi är så himla

> starka när vi är tillsammans, för stunden var det fint. […] Man har aldrig känt att barnskötarna var så starka tillsammans, och de bara skrek och gapade, och gjorde sina affischer och åkte till stan. Alltså man hamnade i en annan värld som man aldrig upplevt tidigare, det var så starkt, alla höll ihop och det bara flöt.

Formuleringen ”på något konstigt sätt” antyder att den plötsliga sammanhållningen nästan hade en mystisk karaktär som är svår att beskriva, eller kanske ens själv få grepp om eller förstå i efterhand. Som Fantasia påtalat har samhällsvetenskaplig forskning framför allt intresserat sig för vad han kallar arbetarrörelsens ”kroppsliga” (”corporeal”) former, så som organisationsstrukturer, institutionellt maktutövande, medlemsantal och medlemsegenskaper (kön, ålder etc.).[885] Men styrka och framgång för arbetarrörelsen hänger samman med rörelsens förmåga att frammana något som är större än detta – en idé som fungerar möjliggörande och mobiliserande och som ett medel för kollektivt handlande – solidaritet. Vid vissa tidpunkter och på vissa platser har solidaritet mellan arbetare framkallat starka krafter. Uppvisandet av solidaritet kan få det som tidigare framstått som omöjligt att plötsligt framstå som möjligt, och det kan i sin tur leda till ett större uppvisande av solidaritet, vilket kan flytta möjlighetshorisonten ytterligare, och så vidare. Känslan av solidaritet är det som kan lyfta en situation – ett möte, att bre smörgåsar, en avtalsrörelse – till en annan nivå; omvandla den till en nästan helig upplevelse. Det är detta några av intervjupersonerna vittnar om när de talar om sammanhållningen i strejken. Samma fenomen lyfts fram av Mulinari i hennes analys av Seko-strejken 2014, när hon beskriver ett strejkmöte i ett varmt rum på centralstationen i Malmö:

> Alla applåderar och ropar. Särskilt när [fackrepresentanten] läser högt om alla sympatiåtgärder som utlysts – alla 12 LO-förbund hade deklarerat olika former av solidaritetsstrejker som skulle stoppa alla tåg inte bara i Skåne utan i hela landet – känns det som att taket lyfter. I det lilla rummet kändes det som att allt var möjligt. […] Flera personer, även jag, grät. Det fanns en känsla av att det omöjliga var möjligt, av att verkligen kunna utmana ett bolag som i början av strejken hade framstått som oövervinnerliga.[886]

I Johnstons intervjuer med strejkande sjuksköterskor i Kalifornien på 1980-talet finns också berättelser om stark upprymdhet, stolthet och glädje kopplad till de dagliga strejkaktiviteterna. En sjuksköterska säger om

strejken att ”det var de bästa tre och en halv månaderna i mitt liv” och att hon kanske aldrig känt sig så glad som när hon strejkvaktade tillsammans med de andra. Hon förklarar det med den särskilda kamratskap som formades sjuksköterskor emellan.[887]

När jag frågar Aina om upplevelsen av stark sammanhållning var en för henne ny känsla svarar hon med emfas att det var det:

> Ja, *oh ja*, *oh ja*. Alltså man är ju i olika konstellationer i Kommunals värld, man går på utbildningar, man går på kurser och på jobbet kanske- man är medlem men inte på samma sätt som när alla samlas och demonstrerar och det är bara vi, vi Kommunalare som gjorde det. […] Kanske man skulle göra sånt lite oftare, jag vet inte hur det skulle smaka men det var något annorlunda.

Upplevelsen av facket under strejken skiljde sig från den fackliga vardag hon var van vid. De aktivistiska metoder hon och de andra använde sig av lokalt, att demonstrera och skrika slagord i förortens centrum och även inne i staden, blir konkreta exempel på praktiker som de ägnade sig åt för första gången, och som bidrog till känslan av en annan värld. Genom att berätta att hon aldrig hade demonstrerat tidigare och att många av barnskötarna var äldre, markerar Aina att högljudda demonstrationer inte på förhand kändes som något som var naturligt för dem att ägna sig åt. Trots detta ”flöt” verksamheten.

Solidariteten beskrivs av intervjupersonerna inte i första hand som ett strategiskt verktyg för att uppnå de löneökningar man hade krävt, utan framför allt som något som påverkade dem som personer och som kollektiv, och som också fick effekter på den fackliga organisationen. En aspekt av detta är att intervjupersonerna upplevde organisationen som mer enad under den tid som strejken varade. Det blev en sammanhållning både horisontellt, mellan olika yrkesgrupper och mellan de som var uttagna i strejk och de som inte var det, och vertikalt, mellan olika organisationsled. Man lade andra saker åt sidan och fokuserade på ett gemensamt mål.

Ett angränsande och återkommande tema i intervjuerna är att det var fler som engagerade sig under konflikten. Tord minns att personer som vanligtvis inte deltog i det fackliga arbetet plötsligt gjorde det. Att medlemmar var så stridslystna var en ny upplevelse i hans fackliga engagemang:

> …och kamplusten, folk som jag aldrig har sett i ett demonstrationståg gick och demonstrerade. Alltså det var ju… rejäl kamplust från alla håll. […] Så

> taggade tror jag aldrig folk har varit någonsin när det gäller kommunalarna… som de var där 2003. För då var det verkligen- de ställde upp mangrant.

Precis som där Aina befann sig lockade strejken nya deltagare till demonstrationstågen. I Tords berättelse om hur många plötsligt slöt upp finns en underliggande och outtalad erfarenhet av att vara den som alltid är med och ställer upp, och kanske (förgäves) försöker mobilisera andra att göra detsamma. När Anders reflekterar över den förhöjda aktivitetsnivån under konflikten är detta mer uttalat. När jag frågar efter ett särskilt roligt minne från strejken berättar han om något som tydligt viker av från det vanliga fackliga arbetet, och lyfter fram just det ovanliga i aktionen:

> Jag minns att vi bildade en mänsklig kedja genom stan. Det var rätt så roligt. Med kommunalare som höll varann i hand och så räckte den hela vägen. Och sen så gjorde vi vågen så att den rullade liksom längs hela den här kedjan, hela vägen. […] Vi brukar inte vara ute och demonstrera ihop på det här viset så ofta. Det är ju det som sker på första maj men av alla våra medlemmar så är det ju en minoritet i ärlighetens namn. Men under en strejk så blir det ju liksom- då ställer ju för det mesta väldigt många upp, så att då ser man ju verkligen vilken styrka som finns i en fackförening ifall man bara vill. Det är ju rätt så häftigt, att vi är så många. […] Det är en kraft som finns i det som är rätt så häftig. […] Och det var roligt att man fick med sig alla kompisarna på det här också, att många gånger så försöker man få med sig folk och det kan vara svårt att få folk att engagera sig men nej nu var det många som slöt upp helt plötsligt.
>
> Kristin: Vad tror du det beror på att det var lättare att engagera folk då?
>
> Anders: Jo, därför att vi- när vi gjorde den här saken gemensamt och det var så många som slöt upp, ja då blev det en solidaritet som innebar att det var svårt för nån att säga att ”Nej, jag ställer mig vid sidan om”. Då fick man ta ett- jag menar det sågs ju som att man svek i så fall, och det vill ju folk inte. Folk vill inte bli upplevda som nån som inte är solidarisk eller som är svikare, utan man ställde upp för kompisarna. Det blir tryck, grupptryck.

Till skillnad från i den fackliga vardagen, när Anders är en person som försöker få andra att engagera sig, var det under strejken lätt att få folk med sig. En vidgad solidaritet uppstod ur förväntningen att alla skulle

ställa upp för varandra. Inte ställa upp för institutionen ”facket”, utan ”för kompisarna”, som Anders säger. Plötsligt blev den latenta makt som finns i facklig organisering synlig.

Langford har velat förklara ökad facklig aktivitet och upplevelser av starkare solidaritet under arbetskonflikter med att strejkarbetet (hans exempel är strejkvaktande) kan ta den plats som lönearbetet vanligtvis har, medan fackligt engagemang annars representerar ett extra åtagande som konkurrerar med annat i ett redan fullt schema.[888] Även om det utan tvekan stämmer att facklig aktivitet underlättas under en strejk, och att det finns en tydlig förväntan om att alla ska ställa upp och strejkvakta, menar jag att hans förklaring är otillräcklig. Mina intervjupersoners berättelser om strejken visar att den ökade fackliga aktiviteten långt ifrån begränsades till strejkvaktande, som skedde på det som annars skulle ha varit arbetstid och där det fanns en förväntan om att alla skulle ställa upp och ta ett visst antal pass. Snarare är det genomgående att människor anslöt sig till andra former av aktiviteter, så som smörgåstillverkning, olika typer av demonstrationer, möten, flygbladsutdelningar med mera. Många av dessa aktiviteter får antas ha legat utanför det som vanligtvis var arbetstid, och kommunalare som inte själva var uttagna i konflikten deltog dessutom i strejkarbetet, utöver att vara på sina jobb. Mitt material visar att den ökade aktiviteten under strejken grundades i de processer av växande förväntningar och solidaritet som strejkförberedelserna och strejkarbetet omfattade, och att denna ökade aktivitet i sin tur generade ytterligare förväntningar och en ännu starkare känsla av gemenskap.

Trots att Aina, Lena, Tord och Anders har arbetat många år i sina respektive yrken är den kollektiva styrkan under strejken något de beskriver som en exceptionell upplevelse. I Ainas berättelse handlar det både om att den egna yrkesgruppen (barnskötarna) genomgick en förvandling till ett kämpande kollektiv som tog utrymme i det offentliga rummet, och om att hon under strejken fick en förändrad och förbättrad relation till sin fackliga organisation. Om Kajsas kommentar (i kapitel 7) att ”vi ger oss alltid” får symbolisera kommunalarnas syn på de egna yrkesgrupperna och på det egna fackförbundet (i relation till andra fackförbund som uppfattades mer stridbara) innan strejken, visar Ainas ”vi var så starka” att självbilden kunde ändras under strejkens gång.

Eftersom de jag intervjuat redan gjort valet att gå med i facket och också – i olika utsträckning – engagera sig fackligt – är det rimligt att anta att någon form av grundläggande solidaritet redan existerade mellan dem och

deras arbetskamrater och fackliga kamrater. Sociologen Randy Hodson, som analyserat ett stort antal etnografiska studier av arbetsplatser, konstaterar att solidaritetsnivån och förekomsten av ömsesidigt försvar är högre bland arbetare i fackliga arbetsplatsmiljöer än bland arbetare i icke-fackliga arbetsplatsmiljöer.[889] Detta mönster stödjer vad tidigare forskning visat när det gäller fackföreningar som en viktig understödjande faktor för arbetarklassolidaritet.[890] Solidaritet utgör alltså en viktig grund för arbetsplatskamp.[891] Samtidigt är det tydligt att upplevelsen av sammanhållning och kollektiv styrka i intervjupersonernas berättelser framstår som något som uppstod i själva strejkkampen.

En möjlig tolkning är att det fackliga medlemskapet och engagemanget i Kommunal (och den grundläggande solidaritet som detta i sig utgör) uppfattades som något självklart och vardagligt, och att den potentiella styrka som fanns latent i det växte och tog en särskild form under strejken, och först då blev synlig. Som Anders uttrycker det blev det tydligt under strejken vilken styrka som ”egentligen” finns i en fackförening. Kollektiv formering och kollektivt handlande har en stark symbolisk dimension; uppvisandet av solidaritet visar inte i första hand vad en grupp är vid en given tidpunkt, utan vad den har potential att vara.[892]

En annan tolkning, som inte står i motsats till den första, är att upplevelsen av sammanhållning, som kopplas till de speciella aktiviteter som ägde rum under konflikten, kontrasteras mot den fackliga vardagen och existerar i jämförelse med den. Det finns en stark betoning på att aktiviteterna under konflikten var roliga att vara med på. Tord beskriver de kreativa, utåtriktade aktionerna han deltog i som ”något av det roligaste jag har gjort”. Att det fackliga arbetet kunde vara så spännande var en ny upplevelse, som gjorde djupa avtryck på flera av intervjupersonerna. I deras berättelser om strejken framstår strejkarbetet på många sätt som facket ”som det borde vara” – synligt, aktivistiskt, inkluderande och redo för strid.

”Man var som i en stor bubbla”

Upplevelsen av sammanhållning och kampanda kopplas hos flera av intervjupersonerna till den stora plats som strejken tog i deras liv medan den pågick. Lena beskriver det som ett ”dygnet runt-arbete”, men menar att det inte gjorde något eftersom hon ändå inte ville göra något annat. Vardagliga rutiner som mat och sömn framstod som oviktiga. Aina talar

om strejken som ”en annan värld”, där alla höll ihop. När jag ber henne utveckla vad hon menar med att det var som en annan värld säger hon:

> Man var som i en stor bubbla, man såg bara det som var aktuellt för oss, jag vet inte- man glömde bort allt det övriga på nåt sätt. Alltså, när jag kom hem planerade jag hur jag skulle göra nästa dag, så det var det livet man levde. Det gör man inte annars, man har hundra saker i skallen som man ska göra, men på nåt sätt tog den [strejken, min anm.] så mycket plats. Det var nytt, det var spännande, det var annorlunda […] när man sen stängde dörren på facklokalen var klockan sex och man var jättetrött. Jag gick med min kompis som bor nära mig och hjälpte- ”Okej ska du gå och köpa frallor imorgon? Vad är det som fattas?” Man var inne och planerade dagen efter och sådär, så man glömde allt övrigt.

Att deltagandet i en arbetskonflikt kan påverka hela tillvaron har framhållits i tidigare forskning som ett av de sätt som kön förhandlats och omvandlats i arbetarkamp. När jag frågar Margareta om hon minns det som att strejken fick någon påverkan på hennes privatliv svarar hon:

> Det ställde man åt sidan, man var ju- vi var ju helt fokuserade på det här, det här är det som gäller. Det var ju inte så att man hade något privatliv under den tiden utan då gällde det här, och så var det bara hem och sova emellanåt för att man- och gå upp nästa dag, så var det ju. Det var ju verkligen 24 timmar, om inget annat kunde vi sitta hemma eller på [sektionsexpeditionen] var det väl mest- var det ibland. Vi kunde sitta där hela natten lång till morgonen efter och diskutera, kom inte hem över huvud taget, så var det. Ungarna, ja, det var många barn som sov därinne på kontoret också.

När Margareta berättar blir det tydligt att strejken hamnade i fokus på ett sätt som medförde att andra saker i tillvaron hamnade i skymundan. Prioriteringar ändrades. Att hon ibland inte gick hem alls utan stannade på fackexpeditionen för att sitta och diskutera med andra kommunalare visar att gränsen mellan privat och offentligt blev mindre skarp genom strejken. Strejken påverkade också omsorgsrutiner, när barn fick sova över på fackexpeditionen. Aina talar också om den stora skillnaden i att plötsligt ha en enda sak att fokusera på, istället för en massa olika saker som ska göras. Tillvaron blev mindre splittrad.

Andra intervjupersoner upplevde visserligen helheten av strejkarbetet

och det ökade fackliga engagemanget omkring dem som något nytt, men menar att påverkan på det egna privatlivet inte var utmärkande i deras fall, eftersom skillnaderna mellan strejken och den fackliga vardagen inte var så stora, när det gällde proportionerna mellan fackligt arbete och privatliv. Det de ger uttryck för är att det fackliga engagemanget redan utgjorde en så stor del av deras identitet och upptog så mycket av deras tid varje dag, att strejken på det sättet inte innebar någon drastisk förändring för dem eller för deras familjer. Gränserna mellan fackligt arbete, jobb och familj var redan suddiga.

> Nej, inte så mycket för mig tror jag, alltså för att- jag har alltid […] Ja, för mig, för mig har det varit ett sätt att leva. Det har alltid gått ihop, barn, fritid, jobb, alltså det har inte funnits någon skillnad för mig. Och det handlar väl också om att jag har haft sådana jobb som jag har tyckt varit så himla kul. […] Ungarna har varit med på jobbet, ibland för att de måste, för att det inte finns något annat val, och ibland för att de vill, oftast för att det inte finns något annat val. Lika mycket som att jag har tagit med mig jobbet hem och suttit på nätterna liksom. (Lena)

> Vid några tillfällen var det ju det, men vi har ju möten lite titt som tätt så att det var ju ingenting utanför det normala så att säga. Så är det ju att vara facklig, du kan ju inte- det är ju inte något sju till fyra. Utan det är ju- du är ju facklig egentligen dygnet runt faktiskt, mer eller mindre. Alltså jag har då aldrig telefonen stängd [skratt] men så är jag. Jag lider aldrig av det heller utan jag kan ringa någon medlem någon kväll som är upprörd och det är ja… kan man reda ut någonting då så är det väl bra för den personen. (Gustav)

När jag frågar Kajsa om hon tycker att strejken påverkade vardagslivet på något sätt, och om hennes tillvaro var annorlunda under den period som konflikten pågick, använder hon Kommunals slogan om ”tjugofyrasju” för att beskriva hur det var. ”Tjugofyrasju” handlar i Kommunals kampanjer om att välfärdsarbetet utförs dygnet runt, varje dag. Det är en central del i Kommunals argumentation kring att deras yrkesgrupper bär upp samhället. Här breddar Kajsa det till att även gälla det fackliga arbetet för Kommunal:

> Absolut. Mycket, om vi säger Kommunal pratade om tjugofyrasju. Och så var det ju. Och det kan jag köpa vid ett sånt tillfälle. Man var ju, jag var ju en

> mer- alla visste ju vem jag var helt plötsligt. Och alla var ju så kompis med en. Politiker och... tjänstemän och lull-lull. Däremot så kände jag ju ändå om vi säger från arbetsgivaren att de hade respekt. Och det är inte alla gånger jag tror att den relationen finns.

Kajsas upplevelse var att strejkarbetet pågick dygnet runt, men också att tillvaron förändrades genom att hon bemöttes annorlunda. Politiker, tjänstemän och den närmsta arbetsgivaren såg henne på ett annat sätt, behandlade henne med mer respekt. För den egna familjen menar hon dock att upplevelsen inte var så annorlunda under strejken, eftersom hon alltid varit tillgänglig dygnet runt i sitt fackliga uppdrag.

> Hemma hos mig, min karl och mina barn, de sa det ”Jo, men det var ju inget annorlunda, du är ju alltid sådär”. Eller inte *nu* [höjer rösten en aning], jag har alltid varit tillgänglig tjugofyrasju och det går till en viss gräns. Nu är jag tillgänglig på morgonen, fram till fem. Sen har jag den på tyst.

Medan några av intervjupersonerna beskriver tillvaron under strejken som annorlunda både när det gäller hur mycket tid de lade ner och vad tiden användes till, menar andra att det framför allt var det sistnämnda som förändrades under strejken. Gemensamt är upplevelsen att kunna fokusera på en enda sak, och gå helt upp i den, något som framstår som positivt i deras utsagor.

Strejken som kollektiv lärandeprocess

Tidigare i kapitlet har jag visat att intervjupersonernas förståelse av kommunalarna som kämpande subjekt, liksom av vad facket kan vara, förändrades under strejken. I det här avsnittet fokuserar jag specifikt på strejken som en kollektiv, facklig lärandeprocess.[893] I intervjupersonernas berättelser om lärande i strejken framträder två olika, om än relaterade, teman. Det första handlar om att strejken öppnade för möjligheter att förstå världen på ett annat sätt, och det andra om att vidareutveckla sina fackliga kunskaper genom praktisk erfarenhet. Som beteendevetaren Susanne Köpsén visat i sin avhandling *Från revolution till reträtt. Lärande i en fackförenings vardag,* som undersöker lärande i en fackklubbsstyrelse på en industriarbetsplats, kräver det lokala fackliga arbetet och ledarskapet en

mängd olika kunskaper och förmågor.[894] Det handlar bland mycket annat om konkreta färdigheter som att kunna läsa och tolka avtalstext, förhandla med arbetsgivaren eller skriva en dagordning. I takt med att förhandlingar om löner decentraliserats har mer ansvar flyttats neråt i den fackliga organisationen[895], samtidigt som flera av de jag intervjuat vittnar om att en ökad press i arbetslivet, fler sjukskrivningar etcetera ställer högre krav på fackligt förtroendevalda i mötet med medlemmar. Deras berättelser illustrerar att social rättvisa, i en tid av nyliberalism och facklig reträtt, i allt större utsträckning operationaliseras genom att ha kunskap om lagar och avtal, och kunna hävda denna kunskap gentemot den lokala arbetsgivaren.

Eftersom lärandet sker inom en rörelse handlar det inte bara om konkreta kunskaper och färdigheter utan också om utvecklingen av en kollektiv identitet. I den fackliga identiteten ryms saker som en analys av hur samhället fungerar och borde fungera, och hur facket fungerar och borde fungera. Genom deltagande utvecklas en tillhörighet till gemenskapen, där individen blir en del av en kollektiv kultur med traditioner. Konkret betyder det ”[…] att ’bli’ en facklig företrädare och en del av arbetarnas fackföreningsrörelse”[896]. Den fackliga arenan kan alltså förstås som ett socialiseringslandskap, där det parallellt med det konkreta fackliga arbetet hela tiden pågår en produktion av det som mina intervjupersoner kallar för att ”vara facklig”.[897]

Som Köpsén konstaterar börjar många fackligt aktiva som skyddsombud eller arbetsplatsombud, för att sedan bli ersättare eller ordinarie ledamot i styrelsen för en fackklubb eller sektion. Detta är fallet för nästan alla mina intervjupersoner. Det Köpsén beskriver är ett gradvis utökat engagemang, där lärande sker i den fackliga vardagen. Genom att arbeta tillsammans med de andra fackligt aktiva lär man sig successivt det fackliga uppdraget och kan efterhand ta större ansvar.[898] Att lärande sker i den fackliga vardagen gäller naturligtvis även för de kommunalare som jag intervjuat, men jag menar att strejken i deras berättelser framstår som en slags facklig intensivkurs. De beskriver på olika sätt hur strejken fungerade som en facklig lärandemiljö, antingen för dem själva eller för andra fackligt aktiva i deras närhet. Intensivkursen innebar förvärvande av traditionella fackliga färdigheter som annars skulle ha tagit längre tid att tillgodogöra sig, men också kunskaper som inte ryms inom det vardagliga fackliga arbetet, och som ibland står i direkt kontrast till det.

I det perspektiv på lärande som Köpsén utgår ifrån, och som jag ansluter mig till, betraktas lärande inte som separat eller som en särskild

slags aktivitet där individer ska ta emot kunskaper, utan som något som sker genom aktivt deltagande i ett socialt sammanhang.[899] De som deltar utvecklas alltså inte framför allt genom att passivt kontemplera över saker, utan genom praktisk erfarenhet.[900] Det betyder att nya aktiviteter ger nya lärdomar. Lärande sker med andra ord genom förändrat deltagande, till exempel genom utökade möjligheter till engagemang i den fackliga gemenskapen, och därigenom följer också en förändrad förståelse av det egna engagemanget.[901] Köpsén använder sig av begreppet praxisgemenskap (”community of practice”)[902] för att analysera gemensamma förändringsprocesser inom ramen för det kollektiva engagemang och åtagande som det fackliga arbetet utgör.[903] Med praxisgemenskap åsyftas ett kollektiv som delar en social praktik utifrån ett gemensamt intresse och åtagande.[904] I Köpséns studie är det fackklubbsstyrelsen på en arbetsplats som utgör praxisgemenskapen och det dagliga fackliga arbetet på arbetsplatsen som är den gemensamma praktiken. I min studie är det de fackligt aktiva kommunalarna som delar en praxisgemenskap och strejken blir en del av den fackliga praktik inom vilken lärande genom förändrat deltagande äger rum.

Lena är kritisk till hur hon tycker att möjligheterna till kollektivt lärande har utvecklats under den tid hon varit fackligt aktiv. Hon menar att det blivit allt mindre av gemensamma lärandetillfällen där kommunalarna själva sätter agendan och formar diskussionen, och allt mer av föreläsningar och workshops där det kommer någon ”utifrån” för att lära ut saker. Hon kopplar detta till att omvärldsanalyser köps in utifrån[905], istället för att medlemmarna diskuterar fram idéer och lösningar gemensamt:

> Det är som jag brukar säga, det ska vara workshops, det ska vara seminarier och tankekartor, och jag känner ”Vad är det för fel på studiecirklar liksom?” Det existerar inte längre, vi får aldrig en chans att liksom hitta egna ord och bolla med varandra och hitta lösningar utifrån att vi pratar med varandra. […] Jag tror att vi förlorar väldigt mycket på att vi inte har några studiecirklar. Att vi inte gör några omvärldsanalyser, alltså att vi lejer ut det på bolag, som gör omvärldsanalyserna åt oss. Att vi inte själva skapar dem inom arbetarrörelsen, och framtidsvisioner och sådant, utan det är hela tiden arbetsgivaren eller näringslivet eller kapitalet eller någonting annat, borgarna, som får ändra vindriktning så springer vi efter och hänger dem i svansen alltså. Och det är inte hållbart. Jag vet inte, men jag tycker det. Jag tror att vi hade varit starkare ifall vi hade utformat våra egna idéer. Faktiskt.

Medan de fackliga studier Lena beskriver styrs uppifrån eller köps in utifrån, och äger rum åtskilt från det praktiska fackliga arbetet, skulle strejken kunna jämföras med en studiecirkel, där deltagarna lär sig saker tillsammans på den plats de befinner sig, och genom aktivt deltagande i en gemensam praktik. Som sociologen Verónica Gago och geografen Liz Mason-Deese visat kan strejker vara viktiga arenor för kritisk kunskapsproduktion.[906] Lena tycker att strejken i hennes sektion blev som en skola i facklig organisering, men också ett tillfälle att lära sig mer om hur det omgivande samhället fungerar:

> […] det blir en gigantisk lektion i samhällskunskap. Alltså det sporrar en till att- ja, dels så får man ju lära sig rent praktiskt vad en strejk innebär men sen blir man ju också intresserad av att läsa ”Vad säger politikerna, vad tycker de?”, alltså det blir väldigt- jag tror att det blir en ganska hög kompetenshöjning på allmänbildningen, eller vad man ska säga, under en strejk.

Medan forskning om subjektivitet i kvinnodominerade arbetskonflikter i huvudsak lyft fram hur konflikterna för många blev det första mötet med politiska och fackliga diskussioner utvecklade Kommunalstrejken snarare redan existerande fackliga och politiska kunskaper hos de jag intervjuat. De identifierade sig redan när strejken bröt ut med fackliga praktiker, och flera hade lång erfarenhet av fackligt arbete. De härbärgerade också grundläggande arbetarrörelsevärderingar, i flera fall överförda från en eller flera äldre generationer. Det är rimligare att tala om att strejkupplevelsen förstärkte eller återuppväckte ett fackligt och politiskt intresse, än att den i dessa avseenden skapade något från grunden. Trots detta menar jag att strejken utgjorde en unik form för kollektivt lärande; en ny erfarenhet även för fackliga veteraner, där nya möjligheter presenterade sig.

Strejken kunde för några innebära specifika insikter om arbetslivets organisering, som kom av den konkreta erfarenheten av att befinna sig i öppen konflikt med arbetsgivaren. Helen beskriver hur det plötsligt blev tydligt att det finns två parter på hennes arbetsplats, arbetarna och arbetsgivaren. Hon berättar att hon stod ganska nära chefen, en person som hon tyckte bra om och såg lite mer som en kollega än som en överordnad. Inställningen till chefen som person förändrades inte under strejken, den var fortsatt positiv, men däremot framträdde chefen för första gången för Helen som representant för ett arbetsgivarintresse:

> Men när det här var, då blev det så *tydligt* att vi är två parter. Och att när det gäller allvar, jo men då [slår handen i bordet] då står vi ganska ensamma. Då är inte arbetsgivaren- de kan också visa den sidan. Att ”Nu håller inte vi med”. Och det var då jag kände att nu drogs vi- men det var inte att jag kände gentemot henne, alltså chefen, att hon hade nån skuld eller... Absolut inte. Utan hon var ju väldigt professionell. Men det var mer känslan att ”Nu, nu är vi verkligen två parter”.

Jag ber Helen utveckla vad hon menar med att hon kom till insikt om att det handlar om två parter:

> Det var väl just då att få den här bilden av att *arbetsgivaren* går ju in med *sina* intressen. De har sin budget, de har sitt att följa. Sen, vi är ju bara, vi är ju redskap. För att nå de här målen. Och där är det viktigt för att vi ska ha det bra och vi ska må bra och känna att vi utvecklas och allting och tryggheten på arbetsplatsen så är det viktigt att *vi* organiserar oss. För annars är det nog lätt att vi blir överkörda. Vi får det inte så bra. Utan därför måste vi gå ihop och bli starka tillsammans. Få nånting att stå på för att då kunna ställa *krav gentemot* arbetsgivaren: ”Men det här, det här går inte vi med på, såhär vill inte vi ha det.”

Samtidigt med insikten om att arbetsgivaren är en part med ett annat intresse än det som Helen delar med sina arbetskamrater på sjukhuset kommer också en ny syn på det egna kollektivet. Helen säger att hon och hennes arbetskamrater är ”redskap” för att arbetsgivaren ska kunna nå sina budgetmål, och att det därför är viktigt att de organiserar sig och sträcker på sig. Annars blir de överkörda. Det Helen beskriver är att hon och hennes arbetskamrater genom strejken gick från att som kollektiv vara arbetsgivarens redskap (objekt) till att träda fram som subjekt.

Helen vittnar också om hur arbetsplatsen var hennes trygga punkt i tillvaron, och hur strejken först skapade en känsla av ensamhet och separation när hon insåg att hon och chefen tillhörde olika parter med motstridiga intressen:

> Och arbetsgivaren är ju, var ju *min* trygg-, alltså arbetsplatsen är ju min trygghet och det är ju också att, händer det nånting såhär så är det ju att allting ställs ju på ända. Att jag kan ju känna mig väldigt ensam då. Då har jag inte den här tryggheten på min arbetsplats och min chef som alltid har fungerat. Helt plötsligt så får jag inte komma in till den här tryggheten som jag har. Utan nu händer det här och det blir jättemycket fokus- men det jag kände, det

var ju att jag hade tryggheten i Kommunal. Att vi är ett jättestort fackförbund och nu får vi verkligen bekänna färg [...]. Så att jag fann ju tryggheten, den fanns kvar men inte där jag hade haft den.

Genom strejken stärktes Helens fackliga identitet. Det tomrum som först uppstod när hon skiljdes från sin arbetsplats fylldes sedan av gemenskapen i Kommunal. Facket, när det trädde fram som en manifestering av undersköterskornas kollektiva intressen, tog över funktionen som trygg punkt i tillvaron. Att facket framträder på ett nytt sätt, och får en ny funktion för medlemmar under en konflikt, är något Lena återkommer till. Hon menar att en strejk är det mest effektiva sättet att förstå vad facket är, och varför det är viktigt att vara medlem. Att det är strejk så sällan tycker hon därför är ”lite synd, för alla medlemmar borde få vara med om en strejk nån gång under sitt liv”. De som inte får det går miste om en unik möjlighet att förstå vad facket kan vara, men också att växa i sin fackliga roll.

Tord tycker att han själv växte i sitt fackliga uppdrag under strejken. Som nybliven ordförande för sin sektion kände han sig lite överrumplad av alla krav som plötsligt riktade sig mot honom. I hans berättelse framträder betydelsen av att lära av varandra, när han minns hur han och två fackliga kamrater som också var ordförande för sina respektive sektioner stöttade varandra i den nya situation som strejken innebar för dem:

> När strejken startade igång, jag tror aldrig att jag har fått så mycket skäll av olika ombudsmän- vad jag skulle göra och inte ha gjort och sådär. Så jag blev ju lite sne på dem sen och sa ”Hur i tusan ska jag kunna veta vad som förväntas av mig som är nybliven ordförande och har aldrig varit med om en strejk eller någonting, vad skulle jag ha gjort eller inte gjort när det inte finns några regler eller…” ja. Men det löste ju sig till slut … Så jag har haft god hjälp av mina andra ordförandekompisar då… Det var ju ett väldans bra stöd som jag hade.

Tord kände frustration över att ”ombudsmän” skällde på honom och att han förväntades veta hur han skulle agera trots att det var en helt ny situation för honom. Tillsammans med sina två fackliga kamrater, som jag tolkar som lite mer erfarna i sina fackliga uppdrag, lyckades han navigera i den nya situationen och stärktes i sitt ledarskap. När Tord drabbades av utmattningsdepression kunde han i sin tur dra sig tillbaka och lämna över ordförandeskapet till en yngre kvinna som han hade upptäckt genom att hon utmärkte sig under strejken:

> Jag gick ju in i väggen och jag ville ha en ersättare. Och i strejken fiskade jag upp den här vansinnigt duktiga tjejen på sektionen som började jobba fackligt. Och sen fick ju hon då ta över ordförandeskapet efter mig.

Berättelserna om hur de som deltog i strejken utvecklades som politiska och fackliga subjekt kan förstås inom ramen för ett perspektiv på lärande som fokuserar på kollektiva praktiker. Lärandeprocessen utgörs av gemensamt deltagande i aktiviteter, där både kollektiva identiteter och sociala gemenskaper formas.[907] Som tidigare forskning om subjektivitet i arbetskonflikter har visat kan deltagande i arbetskonflikter fördjupa kunskapen om vilka motsättningar samhället bygger på, och maktrelationer som tidigare varit dolda kan bli synliga.[908] I intervjupersonernas minnen av strejken ingår berättelser om hur strejken öppnade för möjligheter att förstå världen på ett annat sätt, men också för att vidareutveckla fackliga kunskaper genom praktisk erfarenhet. Vad mitt material visar är således att subjektivitetsomvandlingen också handlade om förändring av facklig identitet. Det som utmärker strejken som kollektiv lärandeprocess är att den både fungerade som en slags snabbkurs i att vara facklig, och som en öppning mot omfamnandet av kreativa, offensiva och gränsöverskridande praktiker som bryter mot rutiner som är förknippade med att vara facklig.

Avslutande diskussion – solidaritetskulturer i Kommunalstrejken

Intervjupersonerna minns strejken som något som skapade en ny form av solidaritet och sammanhållning mellan kommunalare. Synen på den egna yrkesgruppen och det egna fackförbundet förändrades; en stark stolthet både över identiteten som välfärdsarbetare och över den fackliga identiteten som kommunalare karaktäriserade strejkupplevelsen. Arbetet med strejken stärkte kommunalarna som individer och som grupp; de blev medvetna om sig själva som ett kämpande kollektiv.

Flera intervjupersoner beskriver hur strejken fyllde hela tillvaron och skapade känslan av att befinna sig i en annan värld. Strejken utgjorde en annan livsform; den skapade en mer kollektivistiskt präglad tillvaro där uppdelningen mellan arbete och fritid upphörde eftersom strejken genomsyrade allt. Strejken fungerade även som en regim för fackligt lärande[909],

där intervjupersonerna utvecklades i sina roller som fackligt förtroendevalda och fick nya insikter om maktförhållanden i arbetslivet. De fick också erfarenhet av praktiker som inte tillhörde den fackliga vardagen. Dessa förändringar av subjektivitet, som skapades i den kollektiva praktik som strejken utgjorde, kan förstås genom begreppet solidaritetskulturer.

Eftersom begreppet härstammar från en annan strejkkontext är det här viktigt att understryka att det finns stora skillnader mellan Kommunalstrejken och de strejker under 1970-talet och 1980-talet som Fantasia och andra forskare utgått ifrån i sina analyser av subjektivitet i arbetskonflikter. Dessa strejker var i huvudsak vilda, och genomfördes antingen i direkt motsättning till, eller utan aktivt stöd från, fackliga organisationer. De grupper som strejkade var framför allt arbetare i tillverkningsindustrin.

Förutsättningarna skiljer sig åt mellan arbetarkollektiv som jobbar med omsorg av andra människor och de som inte gör det, men även mellan de vars arbetsnedläggelse i direkt mening kan påverka arbetsgivaren negativt ekonomiskt, och de som är beroende av att få övertaget i en hegemonisk kraftmätning för att pressa igenom sina krav. Arbetets karaktär, liksom vilken sektor det utförs inom, påverkar således taktik och strategi i en strejk.[910] På grund av den strikta könsarbetsdelningen som tar sig uttryck i att offentlig välfärdssektor är starkt kvinnodominerad är detta i förlängningen ett exempel på att både klass och kön formar strejkkampen.[911] Att kommunalarna utgör ett kvinnodominerat arbetarkollektiv i den offentliga välfärdssektorn bidrog till att solidaritetskulturerna fick sin specifika form. En central del i detta är anspråken på erkännande och omfördelning, och hur dessa dimensioner vävdes samman i konflikten.

Eftersom synliggörande (erkännande) var både ett mål i sig självt och ett medel för att kunna få igenom lönekraven (omfördelning) började uppladdningen långt innan strejkutbrottet med demonstrationer och namninsamlingar för att mobilisera allmänhetens stöd. Själva strejken omfattade också mer än bara arbetsnedläggelse, förhandlingar med arbetsgivaren och strejkvaktande utanför arbetsplatser. Det kommer till uttryck i intervjupersonernas berättelser om betydelsen av den gemensamma smörgåstillverkningen på morgnarna, men också i beskrivningarna av manifestationer, sambaorkestrar och allt annat som de hittade på för att skapa uppmärksamhet kring sina lönekrav. Att strejken var mer än arbetsnedläggelsen synliggörs kanske allra bäst i Ainas beskrivning av hur kommunalarna stod strejkvakt och ordnade demonstrationer lokalt i förorten, och hur de sedan ”åkte och strejkade [i stan] också”. Dessa aktiviteter skapade

tillsammans någonting som var större än summan av de enskilda delarna; en nästan andlig upplevelse av gemenskap och en känsla av kollektiv styrka som öppnade nya möjlighetshorisonter.

Politiseringen av identiteten som välfärdsarbetare öppnade också för en utökad solidaritetskultur. Intervjupersonerna upplevde det som att solidariteten inte begränsades till det egna, strejkande kollektivet, utan sträckte sig till att även omfatta brukarna av välfärdstjänster. Argumentet att man strejkade även för brukarnas skull vann gehör, och patienter, föräldrar och folk på stan uttryckte sympati för lönekampen och hejade på kommunalarna. Upplevelsen av starkt stöd från allmänheten var också en del av framväxten av solidaritetskulturer, eftersom det inverkade på den förändring av subjektivitet som skedde i strejken. Den ökade synligheten och positiva uppmärksamheten bidrog till en nyvunnen yrkesstolthet och till känslan av att kommunalarna hade rätten på sin sida.

Omsorgsarbete som lönearbete formade förutsättningarna för strejken, men omsorg var också centralt i det dagliga praktiska arbetet med strejken. Även om känslan av kampvilja och solidaritet i sig genererade mer kampvilja och solidaritet, precis som framhålls av Fantasia, är detta inte en process som sker helt automatiskt.[912] Det var många som jobbade intensivt och medvetet med strejken; som köpte frallor varje dag, som såg till att det fanns strejkvakter överallt och att strejkvakterna fick stöd vid behov, som var tillgängliga dygnet runt för att svara på frågor, och så vidare. Detta (könskodade) arbete utgjorde själva den grundläggande infrastrukturen för den förhöjda aktivitet och starka solidaritet som skapades.

I forskning om subjektivitet i kollektiva aktioner betonas att deltagande kan påverka tillvaron även efter att aktionen är slut, och färga de deltagandes identiteter.[913] Studier som fokuserar på subjektivitetsförändringar i kvinnodominerade arbetskonflikter – ofta utkämpade av lågavlönade yrkesgrupper vars arbete tagits för givet eller betraktats som förhandlingsbart i tider av ekonomisk recession – visar att sådana konflikter har omfattat erfarenheter av bättre självförtroende och en ny syn på den egna yrkesgruppens status och värde, men också att detta i sin tur har kunnat leda till en ökad självständighet som inverkat på de deltagande kvinnornas familjerelationer.[914] Forskare har av detta dragit slutsatsen att solidaritet och kollektivt handlande kan, även om effekten blir kortvarig, medföra att traditionella kvinnoroller uppfattas som problematiska. Det kan i sin tur skapa en öppning för förändring som annars inte skulle ha funnits där.[915] Harriet Bradley har argumenterat för att aktivism ger kvinnor självförtroende att

utmana patriarkal maktutövning, och för att aktivism sätter arbetarkvinnor i kontakt med feministiska idéer, även om de inte definieras som just feministiska.[916] Ingen av mina intervjupersoner talar om strejken ur detta perspektiv, och jag vill avslutningsvis beröra det.

Det är naturligtvis rimligt att en strejk på 1970-talet eller 1980-talet ledde till en mer förändrad syn på könsrelationer än en strejk 2003. Villkoren för kvinnors fackliga och politiska engagemang har ändrats mycket, och synen på kvinnors lönearbete präglas idag framför allt av idealet att kvinnor ska lönearbeta i samma utsträckning som män. En viktig aspekt är också att kommunalarna verkade inom en kvinnodominerad fackförening, och att både kvinnor och män strejkade tillsammans för samma krav. Flera studier visar hur kvinnliga arbetarkollektivs strejkerfarenheter färgats av möten med patriarkala strukturer både på arbetsplatser och i den egna fackföreningen, och hur dessa möten gjort könstillhörighet till en viktigare del av de strejkandes självförståelse.[917] I kommunalarnas fall är det, som vi kommer att se i följande två kapitel, inte upplevelser av manligt maktutövande som står i centrum när de reflekterar över motstånd och hinder de mötte i lönekampen.

Miriam Glucksman kritiserar i ett nyskrivet förord till sin klassiska studie *Women on the line* att diskussioner om kvinnors ”empowerment” fortfarande tenderar att kretsa kring kvinnors position i relation till män i den egna familjen eller omgivningen, som innehar patriarkala maktpositioner. Att kunna försörja sig själv, vilket Glucksman använder som exempel, möjliggör tveklöst än idag större oberoende från enskilda män, höjer kvinnors status, självkänsla och förbättrar möjligheten att lämna våldsamma eller destruktiva relationer. Men Glucksmans poäng är att det också finns andra typer av makt, som inte är personlig och inte kan utövas individuellt, och det är den kollektiva makt kvinnor har som arbetare.[918] När de kvinnliga kommunalare jag har intervjuat beskriver känslan av ”empowerment” under strejken har det mycket lite att göra med relationer till män omkring dem. Det är istället en kollektiv, klassbaserad facklig styrka som åsyftas. Däremot är min slutsats att den subjektivitetsförändring som skedde i strejken utmanade kommunalarnas bild av vilka som kan utgöra ett kämpande arbetarkollektiv, en bild som i allra högsta grad är genomsyrad av könade förståelser.

Att solidaritetskulturer uppstod i strejken, och att strävan efter erkännande och omfördelning gav dem ett särskilt innehåll, formade inte bara upplevelser av strejkarbetet, utan också av hur strejken avslutades och vad

som hände efter det. Nästa kapitel fokuserar på när strejken efter fem veckor avblåstes av Kommunals förbundsstyrelse, och ett nytt avtal med arbetsgivaren tecknades. Hur beskriver intervjupersonerna avslutet på strejken, och hur upplevde de återgången till den fackliga vardagen?

9.

NÄR STREJKEN TOG SLUT

I det här kapitlet behandlas strejkens slutskede och efterdyningar. Huvudfokus ligger på hur intervjupersonerna minns dagen när strejken blåstes av, ett tema som tar stort utrymme i intervjumaterialet. Kapitlet behandlar också hur de minns diskussionerna om det nya avtal som tecknades mellan Kommunal och arbetsgivarna. I korthet berörs även den fortsatta lönekampen i de lokala avtalsförhandlingarna som följde efter att det centrala avtalet tecknats. Avslutningsvis diskuterar jag den betydelse de solidaritetskulturer som växt fram under uppladdningen och själva strejken fick för upplevelserna av strejkavslutet, och diskrepansen mellan de förväntningar som byggts upp och det omedelbara resultatet av strejken.

Strejkens sista dagar

Strejken flyttades mellan olika yrkesgrupper och kommuner i olika vågor. I början behöll den ungefär samma omfattning när den flyttades, men efter några veckor utvidgades den successivt till att omfatta fler kommuner och medlemmar. En stor upptrappning skedde 26 maj, när strejken utvidgades till omkring 140 kommuner, och därmed fördubblades i omfattning.[919] I 122 kommuner togs samtliga av Kommunals medlemmar – cirka 47 000 – ut i konflikt, men vissa undantag gjordes (liksom tidigare) för personal inom de särskilda omsorgerna. I syfte att öka pressen på arbetsgivarna var dessa stridsåtgärder inte tidsbegränsade, utan skulle pågå tills en uppgörelse nåddes.[920]

Kommunals varsel var under merparten av konflikten riktade direkt

mot kommunernas och landstingens verksamhet, alltså det avtalsområde som strejken gällde, men det mönstret bröts genom varslet den 23 maj. Då varslade Kommunal själva om sympatiåtgärder för bussförare, en yrkesgrupp som förbundet organiserar men som omfattades av ett annat avtal. Åtgärderna var riktade mot företag inom Bussarbetsgivarna och de Kommunala Företagens Samorganisation (KFS), samt några ytterligare bussbolag. Den 4 juni skulle bland annat bussförare och parkeringsvakter gå ut i strejk. Dessa stridsåtgärder var inte heller tidsbegränsade.[921]

Samtidigt som Kommunal, genom varslen den 23 maj, utvidgade konflikten till trafikområdet bad man också om sympatiåtgärder från andra LO-förbund. Seko varslade den 26 maj om strejk och blockad. Samtliga Seko-anslutna lokförare på bland annat Pågatågen och Öresundstågen, pendeltågstrafiken i Göteborgsregionen samt Citypendeln i Stockholm skulle lägga ner arbetet den 6 juni.[922] Transport varslade den 28 maj Bussarbetsgivarna om strejk och blockad från och med den 7 juni. Varslet berörde samtliga Transport-anslutna bussförare som utförde arbetsuppgifter som omfattades av Kommunals varsel den 23 maj.[923]

Den 28 maj 2003, medan strejkkampen med utåtriktade aktioner pågick för fullt runt om i landet, skrev Kommunal under ett nytt avtal med arbetsgivarna. De pågående stridsåtgärderna avbröts därmed med omedelbar verkan. Det innebar att den sista vågen av stridsåtgärder bara hann pågå i två dagar. Varslen om nya stridsåtgärder återkallades. De varslade sympatiåtgärderna från Seko och Transport hann aldrig träda i kraft.[924]

Ett nytt avtal skrivs

Uppgörelsen som slöts med arbetsgivarna omfattade cirka 450 000 anställda. Kommunal hade krävt ett ettårigt avtal, för att inför avtalsrörelsen 2004 återigen vara i fas med de andra LO-förbunden och kunna vara med i samordningen. Resultatet blev ett tvåårigt avtal där det andra avtalsåret inte var möjligt att säga upp. Det innebar en försvagning av LO:s samordning och samtidigt att branschtänkandet förstärktes, eftersom alla avtal inom kommunsektorn nu skulle löpa ut samtidigt. Istället för att vara del av LO:s samordning 2004 skulle Kommunal således förhandla om löner igen samtidigt som sjuksköterskor och läkare. Detta var något som förespråkades starkt av medlarna, men som Kommunal hade motsatt sig.[925]

Kommunals krav var ett lönepåslag på 5,5 procent att fördela i de efter-

följande lokala förhandlingarna. Det blev i genomsnitt lägst 3,95 procent första året och lägst 2,45 procent andra året.[926] Det uppsagda avtalet, som bara skulle ha gällt i ett år till, hade gett ett löneutrymme på 3,5 procent att fördela lokalt.[927] Alla arbetstagare med fast lön som var medlemmar i Kommunal fick dock ett engångsbelopp om 1 000 kronor direkt efter strejken.[928]

Kommunal hade motsatt sig att i avtalet prioritera vissa yrkesgrupper, eftersom man hellre ville kunna bestämma fördelningen lokalt. När man sade nej till medlarnas första bud var det dels för att det ansågs för lågt för att kunna minska klyftan till jämförbara grupper, och dels för att vissa yrkesgrupper skulle behöva avstå löneökningar för att andra skulle få.[929] ”Hälften av medlemmarna ska inte betala den andra hälftens löneökningar”, kommenterade Ylva Thörn budet.[930] Det fanns en ilska från medlemmar och lokala företrädare över att arbetsgivarna presenterade bud som differentierade mellan olika yrkesgrupper, eftersom det ansågs som splittrande att ställa lågbetalda yrkesgrupper mot varandra.[931]

Det bud som Kommunal till slut accepterade innebar att utvalda yrkesgrupper fick mer än 3,95 respektive 2,45 procent, medan andra fick mindre. De som fick mer var i huvudsak stora kvinnodominerade yrkesgrupper i förbundet. Första året fick kommunalt anställda hemvårdare, skötare, arbetsterapibiträden, fotvårdsspecialister, vårdbiträden, sjukvårds-/laboratoriebiträden, undersköterskor, behandlingsassistenter/hemterapeuter, personliga assistenter samt vård- och omsorgspersonal ett löneutrymme om 5 procent, liksom landstingsanställda undersköterskor. Andra året fick barnskötare och dagbarnvårdare i kommunerna, liksom överskötare och skötare i landstingen 5 procent. Det innebar att övriga grupper i det centrala avtalet tilldelades som lägst 2,6 procent 2003 och som lägst 2 procent 2004.[932]

Enligt avtalet skulle det extra utrymmet på 5 procent ”främst […] fördelas till dem som anges i anmärkningarna”, det vill säga under 2003 i kommunerna vårdpersonal inom vård och omsorg av äldre, inom vård och omsorg av funktionshindrade samt inom individ- och familjeomsorg och i landstingen undersköterskor, och under 2004 gällde det i kommunerna barnskötare och dagbarnvårdare och i landstingen överskötare och skötare. Men i avtalet stod också att en ”del av utrymmet kan, efter överenskommelse mellan de lokala parterna, användas till andra åtgärder”[933].

Med det nya avtalet hade Kommunal hamnat i precis den situation man velat undvika: att lönejusteringarna skulle ske genom omfördelning mellan förbundets olika yrkesgrupper.[934] Kommunals ledning var noga

med att poängtera att det inte var facket som värderat vissa yrkesgrupper högre än andra, utan att det var arbetsgivarna som pressat igenom en differentiering. Man betonade också att inget var hugget i sten eftersom det centrala avtalet är ett slags riktmärke, medan de faktiska lönerna förhandlas och sätts lokalt:

> Kommunal förstår att många medlemmar är besvikna. Över att det gick så snabbt och för att det blev en uppdelning mellan olika grupper. ”Vi har inte värderat olika yrkesgrupper. Det är de lokala förhandlingarna som avgör vilka löneökningar det blir”, säger [Ylva Thörn]. ”Vissa kommuner har redan tidigare bestämt att satsa på vissa grupper. Det kan de även med det nya avtalet.”[935]

Samtidigt var Kommunals budskap att man gått segrande ur konflikten. I sin opinionsbildningsplan skrev man att man i april, om konflikt skulle bryta ut, skulle förbereda ett segerbudskap: ”Vi ska jobba även efter uppgörelsen så att bilden i organisationen och utåt blir att Kommunal vann.” Att man var mån om att etablera sig som vinnaren i konflikten kan vara orsaken till att man tycks ha undvikit att formulera det som att man i förhandlingarna tvingats ge upp frågan om differentiering mellan yrkesgrupper. Lars menar att det var ett viktigt krav från arbetsgivarna att vissa yrkesgrupper skulle prioriteras, och att Kommunal till slut kunde gå med på det eftersom det var till kvinnodominerade grupper man skulle avsätta större löneutrymme:

> Lars: Jag tror att det var ett viktigt krav från arbetsgivarna, som man kunde gå med på eftersom det var väldigt kvinnodominerade sektorer. Så jag tror att det var en kompromiss som- ett avtal är ju mellan två så att det tror jag var en kompromiss som man ansåg- som man gjorde.
>
> Kristin: Jag antar ju att det inte var meningen att det skulle bli så, att det inte var det man önskade?
>
> Lars: Nänä. Men det var en eftergift som man var tvungen att göra. […]Man *gav upp* på den punkten.

Arbetsgivarna framhöll också det nya avtalet som en satsning på kvinnolöner, och enligt deras beräkningar omfattades 80 procent av Kommu-

nals kvinnliga medlemmar i kommunerna och 73 procent av de kvinnliga medlemmarna i landstingen av det femprocentiga påslaget.[936]

Enligt *LO-tidningens* beräkningar innebar prioriteringarna att 58 procent av Kommunals medlemmar under 2003 skulle få ett lönepåslag om 5 procent, och resten ett lägsta utrymme på 2,6 procent. 2004 skulle 14 procent av medlemmarna få ett påslag på 5 procent och resten lägst 2 procent. Enligt samma beräkningar innebar avtalet att 42 procent av Kommunals medlemmar fick ett lägre löneutrymme att dela på första året än det som fanns i det uppsagda avtalet, bland annat brandmän, teknisk personal, städpersonal och skolmåltidspersonal.[937] Enligt Kommunals egna beräkningar skulle det nya avtalet innebära en ökning av medellönen under det första året från 16 094 kronor i månaden till 17 137 kronor i månaden.[938]

I avtalet reglerades också att lön för arbetstagare som fyllt 19 år skulle uppgå till lägst 13 000 kr per månad och att lön för arbetstagare i yrke där arbetsgivaren kräver, och arbetstagaren har, yrkesförberedande gymnasieutbildning samt ett års sammanhängande anställning i yrket, skulle uppgå till lägst 14 000 kronor per månad.[939] Höjningen av lägstalönerna hade varit ett viktigt krav, men Ylva Thörn hade under strejken argumenterat för att det inte skulle ”[…] krävas utbildning och ett års sammanhängande anställning för att få 14 000 kronor”, och *Kommunalarbetaren* framhöll att Kommunal sade nej till det andra medlarbudet för att man var missnöjd med att det i budet ingick att anställningstid skulle vara avgörande.[940] Att andra årets höjning av lägstalönen till 14 000 kronor i månaden bara omfattade kommunalare i yrken som kräver gymnasieutbildning, betydde att bland annat lokalvårdare inte omfattades av höjningen.[941]

Ylva Thörn framhöll två saker som avgörande för att Kommunal skrivit på avtalet: höjningen av lägstalönerna och att avtalet innebar att de angivna procentsatserna för löneutrymmet angav ett golv men inget tak.[942] ”Lägstalönerna kommer att innebära större möjlighet i de lokala förhandlingarna, för då behöver man inte lägga en stor andel pengar på de som har kommit in för lågt”, menade hon.[943] Att avtalet genom att ordet ”lägst” skrevs in öppnade för löneglidning – något som dittills framför allt varit förbehållit arbetare i privat sektor och tjänstemän – kallades av *LO-tidningen* för ett ”systemskifte”.[944] *Kommunalarbetaren* hade en mer kritisk hållning till det nya avtalet: ”Kommunernas ekonomichefer ligger knappast utslagna efter det tvåårsavtal för ca 400 000 kommun- och landstingsanställda som blev resultatet av 5 veckors strejk”, menade Liv Beckström på ledarplats.[945] Under rubriken ”Arbetsgivare anser att nivån är rimlig”

presenterade *LO-tidningen* en intervju med Svenska Kommunförbundets ordförande, socialdemokraten Ilmar Reepalu, som tyckte att avtalet var ”samhällsekonomiskt ansvarsfullt”. Åke Hammarstedt, som var kommunstyrelsens ordförande i Bromölla, ansåg att avtalet kantrade över till arbetsgivarnas ursprungliga bud, och att det berodde på det dåliga stödet från LO-förbund och rikspolitiker för Kommunals lönekrav.[946]

I *Kommunalarbetaren* intervjuades medlemmar och förtroendevalda från olika delar av landet, varav så gott som alla som kom till tals gav uttryck för stor besvikelse över det nya löneavtalet. Lokalvårdare, renhållningsarbetare och skolmåltidspersonal vittnade om en kraftfull uppladdning lokalt och sedan antiklimax när uppgörelsen var klar, och man förstod att andra yrkesgrupper prioriterats. Renhållningsarbetaren Jan Ohlsson i Halmstad beskrev situationen där som att ”alla gubbarna [är] missnöjda” och att de ”gång på gång” fått stå tillbaka.[947]

Gustav, som själv är reparatör, berättar att han mötte medlemmar från mansdominerade yrkesgrupper, som kände sig osynliggjorda i lönekampen:

> Gustav: Eftersom jag kom från de här tekniska grupperna så var det ju mycket det att ”Ja, det är bra surr om undersköterskor och kvinnodominerat – och vi då?!” Men då är det ju oftast så att i slutändan så är det som att arbetsgivaren har lättare ändå att lägga på de här [mansdominerade, min anm.] grupperna som är färre, och det vet jag ju förhandlingsmässigt.
>
> Kristin: Men var det ditt intryck att de kände sig åsidosatta i strejken?
>
> Gustav: Ja, lite grann, lite grann faktiskt. Så framkom det av brandkillarna… de på fastighetskontoret, maskinisterna och även till viss del idrotts- och parkarbetarna. Så tycker man att- men då har jag ju försökt förklara ”Ja, det är klart, det är ju 80 procent kvinnor, så vi är ju inte så många” […] Ja, men en del är- ser det lite grann så. […] Man tycker bara att man pratar om undersköterskor, så det är mycket det som kommer fram bland de här manliga grupperna.
>
> Kristin: Är det en synlighetsfråga?
>
> Gustav: Ja, men precis, […] det är ju självklart att vi måste se till att även våra maskinister och- men samtidigt så, är man insatt fackligt så vet man att

> arbetsgivaren, de tvingas ju ändå sätta [högre löner, min anm.], för det är ju en marknad som styr mycket vad- för det minns jag, det skulle rekryteras en driftteknikerer… och jag menar, det var ju långt över vad de gamla som var driftteknikerer hade- han sa bara, det var en kille direkt ifrån skolan, ”Ja men 17 000, annars får det vara”. Och då minns jag att lönerna låg kanske på 16, för övriga. Och man var ju skitförbannade vet du, kom ju ner på fackexpen och började gorma åt mig ”Hur i helvete, nu har de anställt en på 17, och vi ligger på 16, och nu ska vi handleda den där” och jag sa ”Ja men gud vad bra, då kommer ju lönerna ryka upp för er, det förstår man väl”. Och så var det ju nästa gång, de [arbetsgivaren, min anm.] var ju tvungna att justera upp för det. Så det är ju jättebra att ha en marknad som driver upp, men så såg de ju inte det då. Så att har man den där insikten så tror jag man- många har ju förstått när man har berättat och förklarat lite mer. Men man tycker ändå att man inte synliggörs på ett sätt då. […] Man förstår inte att det är klart att fokus måste ju ligga på de som ligger sämst till, och är det jättegrupper så är det klart, lyfter man där så blir det ju ett större utrymme för alla. Men… men det är nog mycket med det där att man synliggörs inte, utan man tycker man försvinner…

Att brandmän, maskinister, parkarbetare och andra kommunalare från mansdominerade yrkesgrupper vände sig till Gustav under strejken och uttryckte att de kände sig åsidosatta i jämförelse med undersköterskor och andra kvinnodominerade grupper inom förbundet illustrerar den balansgång mellan olika lågavlönade yrkesgrupper på en könssegregerad arbetsmarknad, som utgör en ständig utmaning för Kommunal.[948] Eftersom Kommunal är LO:s största förbund är det väldigt många medlemmar som ska dela på det löneutrymme man lyckas kämpa till sig. Av den stora medlemsskaran är en betydande majoritet kvinnor som jobbar i kvinnodominerade och lågavlönade yrken, som undersköterskor och barnskötare. Män i mansdominerade yrken utgör en minoritet av förbundet, som ofta har högre löner, samtidigt som många också är lågavlönade sett till arbetsmarknaden i sin helhet. Som Gustav säger kostar det mer löneutrymme att höja löner för stora lågavlönade kvinnodominerade yrkesgrupper, än att höja de låga lönerna för de relativt sett få medlemmarna i mansdominerade yrkesgrupper. Samtidigt måste Kommunal sträva efter att höja de stora kvinnodominerade yrkesgruppernas löner, om de ska representera majoriteten av sina medlemmar.

I Kommunals opinionsbildningsstrategi inför och under strejken in-

gick att beskriva lönekampen som en kamp för jämställda löner, och även som en kamp för de lägst avlönade – medlemmar som framför allt finns i de kvinnodominerade yrkesgrupperna. I planen konstaterar man också att man behöver se upp så att inte ”killarna i förbundet” ska känna att Kommunal bara vill höja kvinnornas löner.[949] I praktiken användes jämställdhetsargumentet mindre än argumentet om att högre löner skulle gynna välfärden. Tanken med jämställdhetsbudskapet var enligt Kommunals press- och informationsenhet att det ”[…] i huvudsak [skulle] drivas av röster utanför Kommunal för att inte medlemsgrupper skulle ställas mot varandra”[950]. Konkret var lönekraven inte heller inriktade specifikt på kvinnodominerade yrkesgrupper. Kravet var 5,5 procent för hela medlemskollektivet, som sedan skulle fördelas lokalt. Att det inte blev utfallet, eftersom Kommunal fick ge vika för arbetsgivarnas krav på differentiering mellan olika yrkesgrupper, ställde problematiken med balansgången mellan olika lågavlönade yrkesgrupper på en könssegregerad arbetsmarknad på sin spets.

Gustav berättar att det han brukar försöka säga till medlemmar i mansdominerade yrken som är missnöjda med sina löner är att sannolikheten för att deras löner ändå kommer att höjas är större, eftersom lönesättningen på den konkurrensutsatta privata marknaden för till exempel tekniker eller maskinister driver upp även de offentliganställdas löner. Detta är något som Gustav menar att han ofta lyckas förmedla, men att det ändå finns en känsla av osynlighet hos de mansdominerade yrkesgrupperna inom förbundet. Det Gustavs berättelse visar är att det inte bara handlar om det strikt ekonomiska – själva lönesättningen – utan att det fanns de som kände sig osynliggjorda av den *retorik* som Kommunal använde sig av i lönekampen, en retorik där deras yrkesgrupper inte var i fokus.

Att döma av *Kommunalarbetarens* insändarsida månaderna efter strejken var det inte bara medlemmar i mansdominerade yrkesgrupper som kände sig osynliga, utan även lokalvårdare och skolmåltidspersonal, som inte fick del av satsningarna på utvalda yrkesgrupper, trots att de var lågavlönade kvinnor i kvinnodominerade yrken.[951] Kampen handlade både om erkännande och om omfördelning, bland annat genom att löneökning uppfattades som en form av erkännande. Medan några kände att de lyckades med det första (att göra sig synliga i samhällsdebatten och få bekräftelse på att det egna arbetet var betydelsefullt) men inte med att få igenom lönekraven, upplevde andra att inget av de två målen uppnåddes för deras räkning. Dessutom tyckte en del att det var den egna organisationen som

gjorde att man förblev osynlig, genom att retoriken kretsade kring strejken som jämställdhetskamp, och genom att Kommunal till slut såg sig tvingade att gå med på arbetsgivarnas differentiering mellan olika yrkesgrupper.

Som Gustavs berättelse visar är svårigheten med att företräda alla en problematik som inte på något sätt var unik för strejken 2003, utan som alltid genomsyrar Kommunals fackliga arbete för högre löner. Balansgången handlar heller inte bara om kön och yrkesgrupp. I den händelse som Gustav kommer att tänka på när han pratar om de mansdominerade yrkesgruppernas löner är det istället ålder, eller snarare olika anställningslängd, som skapar en svår situation. En ung kille vill inte ta anställning som driftteknikер hos kommunen för under 17 000 kronor i månaden. Hans äldre arbetskamrater går till Gustav och uttrycker sin ilska över det orättvisa i att en ung kille, som de dessutom förväntas handleda, får mer i lön än de som jobbat länge. Gustav menar att det är en falsk motsättning, eftersom deras löner också kommer att höjas för att ligga i paritet med den nyanställdas. Att höjningen av lägstalönerna, som blev resultatet av strejken 2003, på sikt kommer att pressa upp lönerna för hela kollektivet var ett återkommande argument när Kommunal försvarade det nya avtalet. Logiken är att om man lyckas få upp lönerna för ”de som ligger sämst till” som ofta är ”jättegrupper”, som Gustav säger, så frigörs ett större löneutrymme, som då inte behöver gå till de som är sämst avlönade, utan som kan komma alla till del. Därför sågs höjningen av lägstalönerna som en viktig seger.

Att förklara och försvara avtalet

> Inledningsvis så tänkte jag: ”Jaha, vad har vi gjort det här för? Vad gav det här?” Och det är väl frustrationen som många av medlemmarna ute kände, de såg att här kämpade vi, vi stod på barrikaden, ja, jättetydligt, och vad gav det här? (Kajsa)

Besvikelse efter strejken fanns inte bara hos de medlemmar som tillhörde de yrkesgrupper som inte prioriterades i avtalet. Tidningen *Kommunalarbetaren* genomförde kort efter strejken en undersökning om hur Kommunals sektioner reagerat på uppgörelsen med arbetsgivarna. Undersökningen besvarades av 75 procent av Kommunals sektioner (306 av 400 stycken) och visade att i nästan alla avdelningar var sektionerna med kritisk medlemsopinion i majoritet. 7 procent av sektionerna uppgav att medlemmar-

na i huvudsak reagerat positivt, 28 procent att det varit en blandad reaktion med lika många positiva som negativa medlemmar och 63 procent att medlemmarna reagerat negativt eller mycket negativt. En liten majoritet av sektionsordförandena var själva kritiska. 53 procent svarade att uppgörelsen var dålig och 36 procent att den var bra.[952]

Kajsa, som företrädde landstingsanställda undersköterskor, beskriver i citatet ovan den känsla av antiklimax som infann sig hos henne och hos många medlemmar hon träffade, när det nya avtalet var tecknat. Kampandan och det hårda arbetet under strejken upplevdes stå i bjärt kontrast till det modesta resultat som det nya avtalet innebar. Strejken kändes just då meningslös.

När jag frågar Kajsa vad hon själv tyckte om utfallet av strejken svarar hon kort att hon hade väntat sig ett bättre resultat. Därefter börjar hon direkt prata om den svåra situation som hon och andra fackliga företrädare plötsligt befann sig i, när de förväntades förklara och försvara det nya avtalet inför medlemmarna.

> Kristin: Vad kände du själv om utfallet?
>
> Kajsa: Hade väl trott att det skulle bli bättre. Det kan jag ju säga. Jag vet att vi satt och pratade om det på kvällen. ”Hur ska vi kunna gå ut till våra medlemmar?” Där vi har varit ute och verkligen pushat dem för att nu ska vi gå ut i strejk och nu ska vi stå på barrikaden. Och så sen så var det det här. ”Kan vi få dem på tårna igen?” Ändå så tycker jag att vi ju pedagogiskt var ganska bra, tydliga och sa ”Ja, oberoende av om du går ut i en strejk så kan du ju aldrig vara garanterad att få något”. Det är likadant som om vi driver en fråga i förhandling. Vi kan ju aldrig säga såhär att ”Ja, vi vinner”. Nej. I slutändan så är det ju ändå arbetsgivaren som tar beslutet. Det är i den fackliga rollen- det är ju otroligt viktigt att förklara men mycket i den- när vi skulle ha lönerevision så fick vi tydligt ”Men det var ju facket som var vekt, det var facket egentligen som hade satt agendan”. Och lyckas få medlemmarna att vända på tanken – ”Nej det var inte det”. Men, ja, om vi inte hade strejkat vad skulle vi ha fått då? Det är ju att jämföra.

Kajsa beskriver oron hon och de fackliga kollegorna kände över att inte kunna mobilisera medlemmarna igen i framtiden, när resultatet av strejken upplevdes som ett misslyckande. Jag tolkar det som att det övergripande ansvar hon kände i sin roll som facklig företrädare ganska snabbt

överskuggade den besvikelse hon själv kände över utfallet. Kajsa var, även i den jobbiga stunden när det nya avtalet precis tecknats, medveten om att det skulle komma fler strider och att då skulle den kampanda som mobiliserats under strejken krävas igen.

För henne och andra fackliga företrädare handlade arbetet efter strejken mycket om att vara ”väldigt mycket ute på arbetsplatserna och försöka förklara”. Hon ger uttryck för hur tufft det var att vara den som skulle informera andra om uppgörelsen. Även om hon tycker att de ”pedagogiskt” förklarade det så bra som det var möjligt genom att säga att de aldrig var garanterade något, och att det var arbetsgivarnas hårda motstånd som hindrade ett bättre avtal, satt bilden hårt av att det var facket som orsakat en dålig uppgörelse.

Jag frågar Kajsa om hon tycker att sektionen fick tillräckligt mycket information från förbundskontoret för att kunna förklara innehållet i det nya avtalet på ett bra sätt. Först säger hon ”Nä” och suckar uppgivet. Sedan tillägger hon ”Både och”.

> Vi fick ju förklaringar och litegrann argument och ”Vi köpte det här därför att…” och den delen. Men att rent pedagogiskt föra ut det till medlemmarna, det är ju inte lätt. Och det är en stor organisation. Ibland får jag ju då höra att ”Är vi starka för att vi är många?” för det är ju det vi säger, ju fler vi är ju starkare är vi. ”Ja, men det kan ju vara motsatsen också.” Och den diskussionen pågår ju ganska mycket- eller ganska mycket, den pågår här. Är det bra att vi är så många olika yrken? Skulle vi vara starkare om vi var ett yrkesförbund? Som drev bara yrkesfrågor? ”Ja”, säger jag, ”det finns ju både och.” Och då jämför man sig till exempel med Vårdförbundet som är ett yrkesförbund. Men då sa jag det, ”Då är man ju sig själv närmast”. Vi är många till exempel undersköterskor, skötare, barnsköterskor, ja vi är många. Så vi kan bli ett förbund. Men tänker vi då på att de andra yrkesgrupperna som är ganska små, hur ska de klara sig? Och där tror ju jag vi är såna här- vi ska ju ta hand om alla.

När Kajsa beskriver svårigheten i att förklara för medlemmar varför Kommunal gått med på uppgörelsen associerar hon direkt till samma problematik som Gustav beskriver, att förbundet är en stor organisation som samlar många olika yrkesgrupper. Att vara många kan vara en styrka (kommentaren ”för det är ju det vi säger” skulle här kunna syfta både på att det är något Kommunal specifikt brukar betona och att det är en

generell facklig truism) men att vara många kan också vara en utmaning i avtalsrörelser. Kajsa säger att diskussionen om huruvida det vore bättre om vårdpersonalen bröt sig ur och bildade ett yrkesförbund förs mycket i sektionen, och att man jämför sig med Vårdförbundet. Jag tolkar det som att de som förespråkar ett yrkesförbund är frustrerade över att deras löner är mycket lägre än sjuksköterskornas, kollegor som de jobbar nära varje dag, och att de tror att de egna lönerna hade kunnat vara högre om de bröt sig ur Kommunal. Kajsa menar visserligen att det kanske hade fungerat, men att det vore egoistiskt att vara ”sig själv närmast” och inte tänka på andra yrkesgrupper som inte skulle klara sig ensamma. Hennes perspektiv är i första hand fackligt, där hela Kommunals medlemskollektiv måste tas hänsyn till, medan de som drömmer om högre löner genom ett yrkesförbund kanske istället ser den egna yrkesgruppen som det centrala kollektivet.

Tord minns att många i hans sektion var väldigt besvikna över resultatet av strejken, och att några lämnade Kommunal direkt. Han säger att han också hade ”stora förhoppningar” på utfallet av strejken och på att den ”skulle hålla på längre än den gjorde”. Precis som Kajsa menar han att det var svårt att förklara för arga och besvikna medlemmar vad Kommunal hade vunnit genom att strejka, och han tror att det var svårigheterna med att förklara som var orsaken till det stora missnöjet:

> Många var ju mycket besvikna, för de förstod inte utdelningen av själva resultatet. De tyckte att de strejkade för ingenting, egentligen. Och där var väl också svårt… hur vi kommunicerade ut det där. För vi som jobbade fackligt, vi förstod ju att vi hade ju vunnit. […] Så vi såg ju vinsterna, men det berättades inte till medlemmarna så att de förstod. […] För jag vet ju medlemmar på öppna möten vi hade, när avtalet var klart och vi skulle förklara, det var ju de som gick ur Kommunal såhär ”poff!”, även arbetsplatsombud som- de var så förbannade på- ”Vad var det här för strejk?” ungefär. Och jag tror det berodde nog mycket på att vi inte kunde… förklara på ett bra sätt vad vi hade vunnit på den här strejken. […] Jag vet att några gick ur, som även satt i sektionsstyrelsen, bara rakt av klev av helt och hållet för att de var förbannade. Och när man sitter då som i en styrelse så borde man ju ha haft mer kunskap, mer information.

Det finns en dissonans eller ambivalens i Tords sätt att tala om det nya avtalet. Å ena sidan berättar han att han själv var lite besviken över utfallet, å andra sidan säger han att han och de andra ”som jobbade fackligt” förstod

att Kommunal hade vunnit. Liksom hos Kajsa är det rollen som facklig företrädare som skapar ambivalensen. Personlig besvikelse över själva avtalet överskuggas av ansvaret för att förklara och försvara det för andra, och med det ansvaret följer också en frustration över att se medlemmar lämna Kommunal och inte kunna få dem att stanna kvar. Uppifrån fick de argument för att Kommunal hade vunnit, men någonting gjorde att det ändå var svårt att övertyga andra.

Även Anders talar om att han var besviken på utfallet av strejken och att han tycker att man borde ha hållit ut lite längre innan den bröts, men när jag frågar honom om hur *han* kände när strejken avblåstes fokuserar han liksom Kajsa och Tord på frustrationen över att medlemmar ville lämna Kommunal:

> Ja, man fick ta väldigt mycket diskussioner med människor som tyckte att facket var skit. Det var mycket såna diskussioner. Och från folk som inte var fackligt aktiva som hade läst i tidningarna att facket hade misslyckats fullständigt och sådär och som undrade ifall det stämde. Det finns liksom inget alternativ till att organisera sig fackligt, det blir ju aldrig bättre av att du inte organiserar dig. Det alternativet hade varit sämre. Men det fanns ju naturligtvis en vilja från borgerlig media att använda det här för att slå mot facket, så att en sån diskussion fanns det ju, och det fick man ju brottas med.

Det Anders vittnar om är att det var en fin balansgång mellan att vara kritisk mot avtalet och det sätt på viket strejken avbröts, och att spela intressen som skulle ha varit kritiska mot facket oavsett i händerna. Anders tycker att arbetsgivarna kom undan sitt ansvar, när allt fokus hamnade på missnöjet med Kommunal. Debatten om strejken ägde rum i en kontext där fackföreningsrörelsen tappat i inflytande och under lång tid angripits bland annat för att vara byråkratisk, gubbig och toppstyrd.[953] Dessutom hade den offentliga sektorn under hela 1990-talet utmålats som en bromskloss för kvinnors löneutveckling, och privatisering av välfärdsverksamheter hade av borgerligheten och näringslivet lanserats som ett sätt att minska könslöneskillnader.[954] Det är mot denna bakgrund situationen Anders beskriver ska förstås. I den hamnade intervjupersonerna i en form av återvändsgränd. De var arga på dem som hade makt i organisationen, men uppfattade att Kommunal i samhället i stort inte hade så mycket att sätta emot den väldigt negativa bild av strejken och förbundet som dominerade i media. Det var svårt att vara kritisk när kritiken kunde koopteras

och utnyttjas av andra krafter. När angrepp kom snabbt och från flera olika håll var det därför viktigt att försvara idén om facklig organisering.

Den dubbelheten i rollen som facklig företrädare som bland andra Anders, Tord och Kajsa ger uttryck för finns inte hos alla jag har intervjuat. Margareta menar att hon själv kände sig väldigt besviken när strejken tog slut, och att det även gällde för de andra fackliga företrädarna på hennes sektion. När jag frågar om hon kan beskriva vad besvikelsen handlade om svarar hon att hon inte tyckte att hon och hennes sektionskamrater fick någonting alls i det nya avtalet.

> Kristin: Vad handlade besvikelsen om?
>
> Margareta: Att vi inte nådde dit vi ville, vi hade ju inte fått det vi ville. Alltså enligt oss så fick ju vi väldigt lite. Medan de- Ylva Törn pratade om att vi hade fått så mycket, men vi vet ju inte vad vi fick. Det kändes inte som vi fick något. Nej, så att det var en jättebesvikelse.

Margaretas berättelse innehåller ett tydligt ”vi” som är sektionen – medlemmar som fackliga företrädare – som upplevde ett avstånd till Kommunals förbundsledning när det gällde synen på det nya avtalet. Under strejken framstod Kommunal plötsligt som *en* organisation, och en organisation som var mer stridbar och bättre speglade Margaretas syn på hur ett fackförbund ska vara. När uppgörelsen nåddes och strejken avbröts förbyttes den upplevelsen i en känsla av att sektionen och förbundsledningen igen upplevde verkligheten på olika sätt. Formuleringen ”vi vet ju inte vad vi fick” visar att detta är en känsla som inte ändrats med tiden som förflutit sedan strejken.

Även Elisabeth blir fortfarande arg när hon tänker på strejkavslutet. Trots att hon själv tillhörde en yrkesgrupp som prioriterades i avtalet tycker hon inte att det gav henne och kamraterna i avdelningen någonting. Beskedet om det nya avtalet utgör en skarp kontrast mot den glädje och trötthet hon kände efter att ha deltagit i en stor manifestation för Kommunals lönekrav tidigare samma dag:

> Och jag minns när avtalet skrevs på, då hade vi stått nedanför [plats]. Vi hade varit så *otroligt* många. […] Och man åkte hem och var så glad och var så trött och så vidare och så plötsligt började sms:en komma. Man trodde inte det var sant att det hade brutits av och för oss i vår avdelning så var det- du, vi fick ju *ingenting*.

> […] Där missade Kommunal, tror jag. Ja, de gjorde bort sig. Verkligen. Kommunals ledning, tycker jag, de förhandlarna som satt. *Gud*, vilken besvikelse det blev.

Ulrika har ett lite annat perspektiv på utfallet av strejken. Hon berättar att en av hennes närmaste arbetskamrater var så besviken och arg att hen gick ur Kommunal när strejken avblåstes, och har inte gått med igen efter det. När jag frågar vad hon tyckte om det svarar hon att hon inte sympatiserade med arbetskamratens val:

> Ja, jag tyckte inte som den här personen. För det blev ju inte sämre än vad vi hade, sen blev det ju inte så jättemycket bättre heller vad jag tycks minnas, men det blev ju inte sämre. Självklart hade ju alla önskat att det skulle ge mer, så är det ju. Men, men… vi fick i alla fall inte lägre lön [skratt].

Ulrika säger att hon hade varit fackligt aktiv för kort tid för att kunna ha någon egentlig uppfattning om vad som var rimligt eller realistiskt när det handlade om löneökningar. Hennes förväntningar var inte så höga, och hennes besvikelse blev heller inte så stor. Till skillnad från flera andra intervjupersoner säger Ulrika också att hon kände sig lättad när strejken blåstes av, eftersom hon saknade sitt jobb så mycket och ville återgå till arbetet.

Lars, som jobbade på förbundskontoret under strejken, tycker att det var ett ganska bra avtal som Kommunal lyckades åstadkomma, men menar att en svårighet var att flera av löneökningarna låg i framtiden, och inte skulle märkas direkt. Därför var det viktigt att förklara för alla som hade strejkat att avtalet skulle ge långsiktiga effekter. Det krävdes pedagogisk kommunikation för att lyckas med det, menar han, men han tycker inte att alla företrädare klarade uppgiften så bra:

> Lars: Det som var förnämligt med det här avtalet efter strejken var ju att det var framtidsinriktat. I och med att höjer man de lägsta lönerna, som var en av de stora stridsfrågorna, så är det ju nånting som inte har omedelbar verkan utan som har verkan i framtiden. Men det var ju naturligtvis svårt för folk att se, för det trillade ju inte rakt i plånboken just då. Plus det där med att höjningen skulle vara lägst, det låg också i framtiden. Så. Och det där är ju oerhört svår pedagogik att förklara. Och jag tycker också att det fanns- det fanns en del företrädare för Kommunal som inte kunde förklara det där på ett enkelt och begripligt sätt, tyvärr.

> Kristin: Tror du att det var för att de själva inte var övertygade, eller var det mer att de inte var så bra på-
>
> Lars: Nej, jag tror det var för att de inte kunde- de var inte så bra på att förklara saker och ting. Och att vi hade väl inte haft tid och möjlighet att- Det kom väldigt snabbt och överraskande, strejkslutet. Så vi kommunikatörer hade inte- fick inte tid att slipa budskapet. Tyvärr.

I sin utvärdering av strejken skriver Kommunals press- och informationsenhet att ”[a]vtalet kom till under stark tidspress. Varken organisationen eller press- och informationsenheten hann ställa in sig på det hastiga slutet”[955]. De konstaterar att några som däremot var snabba med att förmedla sin version till allmänheten var arbetsgivarna:

> Så fort avtalet var tecknat gick direktörerna på Svenska Kommunförbundet och Landstingsförbundet ut och pratade med journalister och gav sin version av resultatet. Då satt fortfarande hela Kommunals avtalsdelegation och presstjänsten på Polstjärnan [Kommunals konferenslokal, min anm.]. Sektioner, avdelningar och strejkvakter fick den första bilden av avtalet via media. Det påverkade med stor sannolikhet de [sic!] kvällens tv-nyheter med kritiska medlemmar och förtroendevalda. De uttalade sig före Kommunal över huvud taget hade hållit pressträff.[956]

Gustav, som var en av de som befann sig på Polstjärnan med resten av avtalsdelegationen, beskriver just hur snabbt det gick för beskedet att komma ut:

> Men jag hann ju bara ut så ringde det i telefonen […] [skratt] ja, det var många. Det var en som var på gatukontoret ett tag för han var ju…. fordonsförare för snöröjning och annat, och det var som arbetsplatsombud. [Han sa] ”Vad i helvete!” [basröst] Han var ju så stor och bullrade upp: ”Nu jävlar!”, och jag började till att förklara: ”Ta det lugnt nu.” Det var ju det lokala sen, så jag skulle förklara, jo men, det var ju just det att det pekade på olika grupper […] och så sen- ja, [skratt] ringde det flera stycken, bland annat en av ombudsmännen, [som undrade] ”Men hur i helvete kunde du säga ja?”

Att avtalet kom till så hastigt att inte ens den egna pressenheten var förberedd, och att många medlemmar och förtroendevalda fick veta både att

strejken var slut och vad som stod i det nya avtalet genom media, framstår i intervjupersonernas berättelser som något som fick stor påverkan på deras upplevelser av strejkens avslut. För Gustav handlade det om att han överrumplades av arga samtal från kommunalare som undrade hur han hade kunnat vara med och säga ja till det nya avtalet. För Margareta och Kajsa om att de båda fick veta att strejken var över genom att media ville intervjua dem om vad de tyckte om utfallet. Margareta, som nämner avslutet både som det första hon tänker på med strejken, och som det sämsta (och enda dåliga) med den, minns att hon och de andra på sektionen blev chockade när journalisterna klev in, och att de visade sin ilska öppet när de blev intervjuade:

> Vi satt och betalade ut strejkersättning till folk, vi hade datorerna på och allting sånt där och det var tv4 tror jag- eller om det var radio P4, jag kommer inte ihåg exakt, jag tror det var tv4, som kom in genom våran dörr och frågade ”Vad säger ni om att strejken är avblåst?” Då hade vi inte fått information från våra egna ens. Jag tror att vi bara grät allihopa, och tänkte ”Vad i helvete? Vad fan i helvete? Det här är inte okej”. Det var inga trevliga intervjuer, mycket svordomar i de intervjuerna.

Jag tolkar det som att det ligger en dubbel förnedring i att få beskedet av journalister, och inte av de egna. Det räcker inte att få ett besked som gör en ledsen och besviken, det kommer också från några som befinner sig utanför organisationen men som ändå vet mer än Margareta och hennes kamrater på sektionen. Att de sitter i godan ro och betalar ut strejkersättning kontrasteras mot det abrupta intrånget av journalisterna, som direkt överöser dem med frågor. Ilskan och sorgen de känner måste därmed omedelbart hanteras offentligt, och resultatet blir ”många svordomar”.

Precis som Margareta minns Kajsa tydligt ögonblicket när hon fick beskedet. Hon stod tillsammans med sin familj och väntade på att titta på sin son och hans klasskamrater när de anlände till sin studentbal:

> Kajsa: Min son skulle på studentbal, han hade gått ut gymnasiet. […] Vi stod utanför och väntade och så helt plötsligt så började telefonen min ringa. Men jag tänkte att de kommer ju så... Så jag svarade inte och så stod gubben min på andra sidan, och så tog han bara upp sin telefon och visade att jag skulle svara. […] Och så stod syrran där och så hade de ju jagat- Då var det ju media, som jagade. För helt plötsligt så svarade jag ju och så sa de det att ”Men du,

media jagar dig". "Jo, men varför?" "Ja, men konflikten är avblåst." [...] Och så kom [person], han var också facklig så han var med. Han sa "Kajsa, vi sticker!" De [media, min anm.] var ju som galna. Och då stack vi hem till mig och låste dörrarna. Ja, alltså, hela balen var ju förstörd, men det är ju en sak. Men man kan inte avblåsa den [strejken, min anm.] på så sätt. Och sen fick medlemmarna höra det i *media* [höjer rösten], innan vi hade nånstans gått ut med det. Från medlemmarna så fick vi ju *otroligt* mycket kritik. Och det finns ju inget facit hur man ska göra det heller, men nånstans så måste man ha en plan A, plan B och plan C i en sån här. Och det var ju en ganska stor konflikt. […]

Kristin: Hur kände du när du fick veta att det var avblåst?

Kajsa: Frustrerande, förbannad. Vi åkte som sagt var hem. Innan vi åkte hem gick vi på Bolaget och köpte två flaskor vin och sa det: "Nu dricker vi lite innan vi säger någonting, för annars…" [skratt]. Till viss del förståelse när man fick allting presenterat. Att det gick inte längre, man kom inte längre utan skulle man ha drivit det ännu längre så hade vi fått ännu mindre. Så på så sätt kanske jag förstår. Men man måste nog- ska man gå ut ur en konflikt och man har tagit ut- för våran sektions del så måste vi kunna säga att "Det här kan blåsas av om en timme, eller imorgon, men *vi* skickar meddelande". Jag fick ju inte meddelande från Kommunal. Utan jag fick meddelande från massmedia. Och det här har ju framförts och det är inga hemligheter men det är det där som man måste lära sig. Att det måste vara väldigt tydligt hur man kommunicerar så att vi då- vi kan ju ordna nåt sms, för det hade vi ju. Att vi snabbt skulle kunna kommunicera med våra medlemmar. Sen kanske vi inte kan hinna gå ut till alla men i alla fall de som i strejken var berörda.

Mer än ett decennium efteråt minns Kajsa i detalj hur det var när hon fick veta att strejken var avblåst – var hon stod någonstans, vilka andra som var där, telefonsamtalet hon fick, hur hon kände och vad hon gjorde sedan. Hon beskriver att hon var väldigt arg över det plötsliga slutet, men att hennes egen ilska över det nya avtalet dämpades något när hon så småningom "fick allting presenterat". Däremot var hon fortfarande arg över att hon och de andra fackliga företrädarna på sektionen inte hade getts en chans att själva delge medlemmarna nyheten om att strejken var slut. Trots att Kajsa själv hade fått beskedet av media fick hon, i sin roll som facklig företrädare, ta emot kritik från arga medlemmar.

Anders, Tords och Kajsas berättelser vittnar om att de som jobbar fackligt på heltid på sektionsnivå har en svår position. De har daglig kontakt med medlemmar ute på arbetsplatserna. Till skillnad från de anställda på förbundskontoret har de jobbat sida vid sida med fackliga kamrater i sina lokalsamhällen eller stadsdelar, och är själva direkt berörda av strejken. Som ordförande i sina respektive sektioner har de burit ett stort ansvar för strejkarbetet lokalt. De har mobiliserat sina kamrater i sektionen och bidragit till att hålla kampandan igång under hela lönekampen. Samtidigt är de väldigt långt ifrån de centrala förhandlingarna med arbetsgivarna, och var lika oförberedda på att strejken skulle blåsas av som de medlemmar de sedan behövde möta för att förklara varför strejken hade blåsts av.

I deras berättelser skymtar en kluvenhet och en splittrad lojalitet. Trots att de själva inte är särskilt nöjda med – eller till och med väldigt kritiska till – det nya avtalet, förväntas de företräda Kommunal och framhålla det förbundet faktiskt fick igenom i kraftmätningen med arbetsgivarna. En identifikation med medlemmarna och kamraterna i sektionen och den ilska och besvikelse som fanns omkring dem brottas med insikten om att facket måste försvaras eftersom det kommer fler strider längre fram. Oron över att många ska lämna Kommunal verkar ha överskuggat den besvikelse de själva kände, och för att övertyga människor om att stanna kvar måste de till viss del försvara avtalet. Man kan tolka det som att organisationen blir det överordnade målet för några av de fackliga företrädarna[957], även om logiken är att organisationen är viktig för att den är det medel de tror på för att nå fackliga målsättningar.

Hos Margareta och Elisabeth, som också hade fackliga uppdrag i sina sektioner, finns inte samma ambivalens. De beskriver inte att de kände något ansvar för att försvara uppgörelsen. I deras sektioner fanns en väldigt stark vi-känsla, som både kan ha skapat mindre oro över att medlemmar skulle lämna, och gjort identifikationen med det lokala sammanhanget mer självklar.

”När strejken tog slut tog luften slut”

> När strejken tog slut så tog också luften slut. Jag vet inte men det kändes bara- det kändes inte okej. Det kändes inte som att det gav allt det där som vi samlat krafter- och alltså vi var så ivriga, och åkte till stan och överallt. (Aina)

> Det var som om man hade blåst upp värsta luftballongen alldeles själv och så bara ”piuuuf” [pysljud]! (Elisabeth)

> Det glödde i många människors ögon, de var så stridslystna och de var förväntansfulla på- oj, vad det var taggat då! Och det var väl det många tyckte, att det var som att ballongen sprack. Att de hade förväntningar, jättestora förväntningar och det blev väl kanske inte som de hade trott från början. (Tord)

Metaforer om att det kändes som att sticka hål på något eller om att luften gick ur återkommer i flera berättelser om avslutet på strejken. Den oväntade och plötsliga upplösningen kontrasteras mot den enorma kraftsamling, entusiasm och förhöjda aktivitetsnivå som präglade strejkkampen. Aina säger att ”man förstår att någonting tar slut någon gång, men man förstod inte att det bara tog slut”, vilket antyder att hon på ett intellektuellt plan var medveten om att strejken inte skulle vara för evigt, men att den insikten hade svårt att få fäste känslomässigt när det väl hände.

Precis som Margareta och Kajsa minns Aina, Elisabeth och flera av de andra jag intervjuat exakt var de befann sig när de fick veta att strejken var slut, hur de fick veta det och vad de kände när de nåddes av beskedet. Detta står i kontrast till ganska vaga minnen när det gäller exakt vilka krav Kommunal ställde i strejken, hur det nya avtalet såg ut och när i tid olika saker hände. För de flesta människor är det förmodligen ett fåtal skeenden i livet som man minns så detaljerat. Det är händelser i den egna tillvaron eller i samhället som verkligen påverkat ens eget liv eller ens sätt att se på världen. Aina berättar om när hon fick ett samtal från en facklig kamrat med beskedet att strejken var slut:

> Aina: Jag tycker det var helt galet, jag var på Åhléns på kvällen, jag kommer så väl ihåg det. […] En annan kommunalare ringde till mig och sa ”Vet du, strejken är slut, du får ringa alla, alla får gå till jobbet”. ”Jag vet inte vad du pratar om”, jag hade så svårt att ta in det, man är mitt på Åhléns […] Det var

liksom som att man klipper av nåt, som att man tappar bilden på något sätt. […] Sen var det jobbet. Alltså man kände att man inte fick nåt riktigt avslut […] Jag kände så där ”Varför det då? Vi har ju inte fått igenom allt som man har begärt och ska jag börja ringa folk som ska jobba på kvällen idag?” [Jag tänkte] ”Jag hoppas att de tittar på tv, för jag vet inte vilka som jobbar och hur och när. Men okej, då är det väl slut då.” Det var alltså en besvikelse på nåt sätt som man kanske inte kan förklara, du får ett samtal ”Nu är det slut”. Aha, okej men så var det slut. Packa in jackorna, som är någonstans här, vi har fortfarande strejkjackor här och t-shirtar och sånt där, och sen bara tillbaka till arbetet.

Kristin: Hur kändes det då?

Aina: Det kändes jättekonstigt, jag vet inte om det kändes- ’Har man vunnit någonting eller varför blev det såhär?’ […] Jag vet inte, man pratade så mycket och sen var det slut. Så hade man några möten och så jobbade man som vanligt igen. […] Jag vet inte vilket avslut jag skulle vilja ha haft heller va eftersom- men känslan var fel ändå. Jag kommer ihåg att jag gick och kände ’Vad säger du? Vadå slut? Men jag ska demonstrera imorgon igen’, typ. Men nä, det var slut.

I mina följdfrågor försöker jag få Aina att precisera vad det var i strejkens avslutning som fick det att kännas så fel; om det var innehållet i avtalet som var orsaken eller om det var något annat. Aina tycker att det är svårt att sätta fingret på det och säger att det var ”en besvikelse på nåt sätt som man kanske inte kan förklara”. Att Kommunal ”inte fått igenom allt som man begärt” var en anledning till att hon blev chockerad när hon nåddes av beskedet. Men Aina säger också att hon inte vet vilket avslut hon hade velat ha men att ”känslan var fel ändå”, vilket antyder att det kanske inte var avtalet som var huvudproblemet. Snarare framstår det som att det var själva det abrupta uppbrottet från den andra värld – den kollektiva livsform som delats med de andra kommunalarna – som gjorde att något kändes fel. Efter att ha demonstrerat varje dag i två veckor kändes det tomt och konstigt att hon inte skulle göra det nästa dag också. På grund av sin intensitet hade strejken på kort tid blivit den nya vardagen. Det var svårt att föreställa sig att behöva återgå till arbetet och den vanliga, mer splittrade vardagen, som om inget hade hänt.

Känslan illustreras av att de röda jackorna, som symboliserade den nya synligheten i offentligheten och den starka kampviljan, fick hängas undan

(men finns kvar som ett minne av strejken[958]). Precis som Kajsa vittnar Aina också om en omedelbar oro över att behöva vara den som ska meddela de andra i sektionen att strejken är slut, och att de ska återgå till arbetet. Det försätter henne i en roll som hon inte alls vill ha och markerar ett avstånd mellan henne och medlemmarna som inte hade funnits där under strejkens gång, när sammanhållningen var så stark.

I likhet med Aina beskriver Elisabeth att hon hade mycket kraft kvar när strejken blåstes av, kraft som inte fick något utlopp:

> Av någon anledning satt jag i mitten av soffan och där blev jag bara sittandes. Och ”Jaha?!” Där satt man bara liksom. ”Ska man skrika, gråta eller någonting?” […] Så det är nästan som man känner ”Vaddå strejk? Har vi verkligen strejkat? Vad fick vi då?” ungefär. Man gick och var förbannad *jätte*länge. […] Man hade ju fortfarande så mycket kraft kvar. Man *ville*. Ja. Man ville så gärna. Hoppades så mycket.

Kraften och förhoppningarna som alstrats under lång tid kontrasteras mot tröttheten och tomheten som gjorde att hon inte orkade resa sig ur soffan när hon fått beskedet. Det Elisabeth ger uttryck för är att det fanns en potential i strejken som inte realiserades, men liksom i Ainas berättelse formuleras inte i konkreta termer vad den potentialen handlade om. Lars beskriver det diffusa som inte uppfylldes som att

> det finns nåt outtalat där, vad skulle kunna ha åstadkommits om den hade fortsatt. Och det där hänger- det finns inget svar på det, [skratt] utan det tror jag var och en har i sina förväntningar och så, i sina drömmar på nåt sätt, om nånting annat.

Att strejken avbröts på ett sätt som upplevdes vara ”i förtid” har gjort den till en projektionsyta för olika föreställningar om vad som hade kunnat bli om den fått fortsätta. Att de som var uttagna i strejk var det under ganska kort tid, och att många inte ens hann bli uttagna, innebär att strejken aldrig hann bli tråkig eller jobbig (undantag fanns naturligtvis: Ulrika saknade sitt jobb och tyckte det var monotont att strejkvakta) eller förknippad med frustration eller konflikter. En jämförelse går att göra med kända och beundrade personer som går bort för tidigt, och som i det allmänna medvetandet för alltid förblir unga och på väg mot toppen av sin prestationsförmåga. Samtidigt menar jag att svaret på vad det diffusa och

outtalade var delvis finns i berättelserna om den kollektiva livsform som strejken utgjorde. Det skapades värden i strejken som intervjupersonerna inte ville vara utan, och som de inte förväntade sig skulle finnas kvar när strejken var över.

Lars understryker att han är väl medveten om att även om avslutet kom som en överraskning också för honom och de andra på press- och informationsenheten på förbundskontoret var det mycket mer omvälvande för de som strejkat och jobbat med strejken på sektionerna:

> För oss gäller det ju bara då att ”Jaha, nu är vi i ett nytt läge, vi är små tjänstemän som ska göra vårt” ungefär [skratt]. […] Men jag kan ju tänka mig att det var en större känslomässig fråga bland de strejkande och ute på de lokala sektionerna alltså. Där var det nog mer, mycket mer känslor. Vi hade ju en profession att sköta. De hade ju sin- för dem var det ju deras livs fackliga kamp det handlade om. Så där kan jag- där var det nog mycket mer känslor, åt olika håll och kanter.

Lars berör något som jag tror är viktigt för förståelsen av strejkens betydelse för de som deltog, när han säger att det var ”deras livs fackliga kamp”. Av mina intervjupersoner hade ingen strejkat innan 2003, och de yrkesgrupper som togs ut i konflikt 2003 har inte strejkat igen därefter. Eftersom strejker är så ovanliga i Sverige är det troligt att den strejk man är med om bokstavligen är livets enda. Det är alltså osannolikt att de kommunalare som var ledsna över att strejken var slut och att resultatet inte blev vad de hoppats kunde trösta sig med tanken att det säkert skulle komma fler tillfällen. Kommunal hade också i sin retorik kring lönekampen formulerat att det var ”nu eller aldrig”.

För Helen var det blandade känslor när strejken utlystes. Hon tyckte det var spännande, men var också bekymrad över konsekvenserna för patienterna och tyckte det var svårt att skiljas från sin arbetsplats. Under strejken upplevde hon ett stöd från patienter, vilket bidrog till hennes övertygelse om att det trots allt var rätt att gå ut i konflikt. Hon fångades upp av det fackliga kollektivet, och upplevde en ny stark gemenskap. Att Kommunal sedan, som Helen upplever det, efter allt detta inte löpte linan ut skapade frustration. Hon var glad över att få komma tillbaka till sin arbetsplats, men besviken över hur strejken slutade. Hon kommer inte ihåg vad det ekonomiska resultatet blev, men minns känslan av att strejken inte nådde sin fulla potential:

> Jag kände mig besviken. Att det inte var- nu minns jag inte summorna så, men jag hade nog förväntat mig att vi skulle stå på mer. När vi ändå gjorde det [skratt]. Att vi drog igång en sån stor sak.

Strejkforskaren Richard Hyman har pekat på betydelsen av den tidigare strejkfrekvensen hos det berörda kollektivet. Ett kollektiv som strejkat flera gånger kan komma att betrakta det som naturligt eller till och med som rutin, men en grupp som bryter en lång tradition av arbetsfred uppfattar sannolikt en strejk annorlunda.[959] Mitt material visar att Kommunalstrejken var, som Helen formulerar det, ”en stor sak”, med betydande känslomässiga investeringar.

Inger återkommer flera gånger under vår intervju till att höga förväntningar byggs upp inför en strejk, och att det medför en risk för besvikelse längre fram. Hon formulerar det bland annat som att ”Det är lätt att gå ut i konflikt men svårt att avsluta en konflikt”. Kajsa tror också att det var de otroligt höga förväntningarna som gjorde att ”man var så besviken 2003”. Hon frågar sig om förväntningarna kanske trissades upp för högt av henne och de andra på sektionen, så att fallet blev högre än vad det hade behövt bli:

> Jag tror att vi som hade [facklig] tid och styrelsen var mer taggad och frågan är, drev vi upp nivån högre än vad vi skulle gjort? Så att ”Nu jävlar, nu ska vi upp på barrikaden! Vi ska visa- vi ska verkligen agera, få våra förtroendevalda att bli aktiva”, så då *trissade* vi upp det. Och kanske gav för- större förväntningar än vad vi skulle ha gjort. Så tror jag.
>
> Kristin: Man sa väl också från förbundshåll att det var ”nu eller aldrig” och-
>
> Kajsa: Just det. Och då sa vi det också så, ännu tydligare, förbundet säger ”Nu eller aldrig” till hela Sverige- Kommunal. Och litegrann är ju Kommunal lite tävlings- att våran avdelning ska visa, vi och våran sektion. På så sätt så tror jag att vi- kanske inte tanken var så, men med facit i hand så tror jag att vi här inne, att vi klev fram.

Att det fanns en risk för besvikelse efter strejken var något som Kommunals förbundskontor var medvetna om från början, redan innan det var klart huruvida det skulle bli strejk eller inte. I sin opinionsbildningsplan skrev man:

> Det finns en stor otålighet att köra igång lönekampen rejält bland förtroendevalda och medlemmar runt om i landet. Det är positivt. Men det finns också risker med att trycket blir för högt och att man blir besviken när man faktiskt inte får flera tusen mer i lön när avtalet är klart.[960]

Inger menar att hon och de andra på förbundsexpeditionen förstod från början att de krav som Kommunal ställde i lönekampen om bland annat 5,5 procent i löneökningar aldrig skulle uppfyllas:

> Och det är som jag säger att vi som är inne i det där, vi förstår ju att vi kommer ju aldrig dit- alltså kommer ju aldrig upp så, utan det är ju- alltså det är ju en förhandling hela tiden. Och i en förhandling så är det ju ge och ta, det är inte så att vi kan komma och lägga fast våra krav, ”Varsågod och ge oss det här”, utan- men däremot så bygger man ju upp förväntningar och man bygger ju upp dem och sen så måste man ju se till var man landar nånstans.

Gustav säger att han inte heller hade lika höga förväntningar på utfallet av strejken som många medlemmar, som uppfattade det som att 5,5 procent till alla var det som skulle stå i avtalet. Han beskriver sig som ”lite luttrad” som facklig företrädare när det kommer till avtalsrörelser, och menar att man alltid lägger nivån lite högre än vad man tror är realistiskt.

Genom mina intervjuer blir det tydligt att olika positioner i den fackliga strukturen gav olika förväntningar på utfallet av strejken, och olika reaktioner på det avtal som Kommunal tecknade med arbetsgivarna. Det finns ett ”vi som är inne i det här och vet hur det fungerar” högre upp i organisationen, där utgångspunkten är att man aldrig får igenom de krav man ställer. I Ingers och Gustavs berättelser kontrasteras detta ”vi” mot besvikelsen lägre ner i organisationen, där höga förväntningar byggdes upp under uppladdningen och strejken. Ett annat sätt att uttrycka detta är att de som hade mer inflytande över vilka krav som skulle ställas säger sig hela tiden ha förstått att dessa krav var orealistiska. De som inte i direkt mening bestämde vad förbundet skulle ställa för krav uppfattade dem som möjliga att få igenom. Det kan förstås som ett problem med kommunikation mellan de högre organisationsleden och de lägre, men snarare är skillnaderna i förväntningar en del av den struktur man verkar inom.[961] De som beslutar att utlysa en strejk är, som jag tidigare diskuterat, beroende av att höga förväntningar skapas i medlemskollektivet.

Spänningen mellan gräsrötter som vill fortsätta att strejka och en fackförbundsledning som vill ingå avtal, eller olika upplevelser av huruvida strejken var en seger eller en förlust, är inte på något sätt unikt för Kommunalstrejken, utan är ett återkommande tema i strejkforskning.[962] Efter Vårdförbundets sju veckor långa strejk 1995 var missnöjet stort med utfallet, och kritiken riktades framför allt mot den fackliga ledningen. Många medlemmar hade uppfattat kravet om 5 000 kronor i löneökning som att alla skulle få den summan lagd på sin månadslön, genom en överenskommelse mellan parterna på central nivå. I själva verket skulle förhandlingarna om de faktiska lönerna, liksom i Kommunalstrejken, ske lokalt efter att strejken avblåsts.[963] Paula Mulinari visar i sin studie av Seko-strejken 2014 att Seko:s ledning beskrev resultatet – att färre än 250 anställda blev uppsagda och att Veolia skrev under ett avtal som begränsade hur många visstidsanställda de kunde ha – som en seger, men att många av de som hade strejkat var besvikna och upplevde det som en förlust. Även bland Seko-medlemmarna som strejkat fanns en motvilja mot att återvända till hur tillvaron var före strejken. Den omsorg, solidaritet och styrka som hade skapats var en kraft som många av arbetarna ville vårda och behålla.[964]

Det är viktigt att understryka att besvikelse efteråt inte är något som är förbehållet strejker där man inte får igenom alla sina krav. Det handlar inte om ”lyckade” strejker och ”misslyckade” strejker[965] som två skilda fenomen, som står i motsats till varandra, utan om vad som byggs upp under konflikten. I Magnus Granbergs studie av en grupp sjuksköterskors hot om kollektiv uppsägning slutade aktionen med att sjuksköterskorna lyckades åstadkomma en rejäl löneökning. Ökningen gällde dessutom alla sjuksköterskor inom samma specialistområde, inte bara de som hade deltagit i aktionen. Ändå valde de flesta som hotat med att säga upp sig att faktiskt göra det. Resultatet uppfattades som en delseger, där löneökningen visserligen var större än i tidigare förhandlingsrundor, men den ansågs inte tillräcklig för att lösa problemet med underbemanning på avdelningen. Besvikelsen hos sjuksköterskor som deltagit i protesten handlade om att förväntningar och hopp byggts upp under aktionen, om att den skulle höja medvetandenivån och stridsviljan hos alla kollegor. Nu var de rädda att de som stannade på arbetsplatsen inte skulle fortsätta kämpa.[966] Kampen hade, precis som i Kommunalstrejken, fått ett värde som överskred den enskilda löneökningen.

Även efter gruvstrejken i Malmfälten 1969–1970, som dels gav gruvarbetarna höjda löner och dels inverkade på utvecklingen på svensk arbets-

marknad, bland annat genom införandet av MBL, fanns många som var missnöjda och ville fortsätta strejken.[967] Faktum är att Bruno Poromaa, ordförande för Gruvindustriarbetareförbundets avdelning 12 under gruvstrejken, i en intervju formulerar sig nästan exakt likadant som Inger gör när hon pratar om Kommunalstrejken: ”Det är så lätt att starta en konflikt, men det är så svårt att stoppa den. När den väl kommer igång är det som en lavin.”[968] Att Inger säger att en konflikt är lätt att starta men svår att avsluta visar att hon, trots att hon själv understryker att en strejk är ett nödvändigt ont att ta till när inga andra utvägar finns, är medveten om att en strejk är något i sig själv – att en strejk har en särskild dynamik; en särskild kraft som inte på ett enkelt eller självklart sätt går att kontrollera.

När Gustav berättar om de arga samtal han fick efter att han varit med och sagt ja till det nya avtalet frågar jag om han kan förstå de som var förbannade och besvikna. Lite motvilligt säger han att han på sätt och vis kan det, men att han tycker att folk drog för snabba slutsatser:

> Ja, alltså [skratt] det kan jag kanske, men då är det ju mer på den här- alltså, jag tycker man ska avvakta tills man verkligen ser utfallet, för det här var en central [uppgörelse, min anm.]- sen vad det verkligen landade i det kan man liksom inte säga förrän man vet. Men så långt tänker man ju inte- men då tror man ju att det här är vad var och en ska få. […] det var ju [skratt] det jag försökte förklara för dem som nu var i vrede. För det är klart man möttes av… missnöjda medlemmar och så vidare, där man då fick förklara, som sagt ”Det är ju nu det centrala och det är klart… det ser ut som att det inte var det som vi hade siktat på men, allt är ju en förhandling”, men sen är det ju först när det är klart lokalt som man kan säga att ”Så var det för min del”. […] Det är ju liksom inte förhandlat för den enskilde, och då tycker jag, då kan man inte uttala sig fullt- ”Blev det dåligt eller blev det bra för mig?” vilket det egentligen i slutändan handlar om. […]

Gustavs fokus är på det ekonomiska utfallet ”för den enskilde”, som är det som det ”i slutändan handlar om”. Han menar att man inte kunde uttala sig om det förrän de lokala förhandlingarna var genomförda och lönerna hade satts. Gustavs upplevelse var att det var den egna löneökningen som medlemmar och företrädare på lokal nivå var arga över, när de ifrågasatte valet att gå med på arbetsgivarens bud. Även om det inte finns någon anledning att tvivla på att många var besvikna just för att de såg det centrala avtalet som ett besked om vad de själva skulle få i plånboken, menar jag att mina intervjuer visar att det också handlade om andra saker. En känsla av

att ha blivit överkörd, en besvikelse på den egna organisationen som man hade investerat så stora förhoppningar i, ilska över att den egna yrkesgruppen hade prioriterats bort och en sorg över att strejken var slut är alla dimensioner som inte alls handlar om den enskilde, utan om kollektivet. Det är också saker som är svårare att sätta fingret på och att tala om. Procentsatser och kronor i plånboken är konkret, och det är den dimension som med självklarhet uppfattas som legitim att ha åsikter om. Andra dimensioner, som rör de dilemman, spänningar och begränsningar som finns inbyggda i den egna fackliga organisationen och i den arbetsmarknadsmodell som Kommunal är en del av – och att strejken som var ett nödvändigt ont nu blivit ett ändamål i sig – är svårare ämnen att närma sig.

Som jag visade i föregående kapitel blev strejken för flera av intervjupersonerna en omvälvande upplevelse av facklig solidaritet och gemenskap. Den kollektiva aktiviteten rymmer också förändringar av kollektiv subjektivitet. Ur den kollektivism som präglar arbetskonflikter skapas ett nytt behov, behovet av gemenskap. Den kollektiva sammanhållningen som från början kan ha framstått enbart som ett medel för att kunna driva igenom de krav som ställts i konflikten blir i sig ett mål.[969] När strejkjackorna plötsligt ska packas undan, och alla ska tillbaka till jobbet och tillbaka till den fackliga vardagen, infinner sig en känsla av tomhet:

> Den kvällen som strejken avslutades, då vet jag att då satt ett jättegäng med barnskötare här och fyllde i konfliktersättning och sånt här, och sen- det var väldigt mycket folk hela tiden som rörde sig här och då var det några som satt ute på trappen och rökte då och så sa de ”Åh vad konstigt det känns. Vad ska vi hitta på och göra nu då?” liksom [skrattar] ”när vi inte har strejken *att leva med* över huvud taget” [min kursivering]. (Lena)

I både Ainas, Elisabeths, Lenas och Ingers berättelser om strejkens upplösning, om än berättade från olika perspektiv, blir det tydligt att strejken satte igång en process som följde sin egen logik och som inte automatiskt avbröts när strejken formellt avslutades. Den känsla av ökad styrka som intervjupersonernas beskriver som så karaktäristisk för strejken tycks ha gjort att kravet om 5,5 procent i lönepott kändes inte bara rimligt utan också realistiskt att få igenom. Samtidigt visar deras berättelser att det inte enbart handlade om en tilltro till möjligheten att få gehör för kraven, utan också om en ”egen värld” som Aina kallar det, där solidaritet och aktivism präglade (hela) tillvaron på ett helt nytt sätt. De var inte beredda att överge denna nya värld.

Det finns en ytterligare dimension av att strejken tog slut, som handlar om kommunalarnas synlighet. Efter att ha upplevt sig som osynliga och lågt värderade i samhället innebar lönekampen att kommunalarna plötsligt för första gången befann sig i rampljuset. De syntes i media, fick lokal uppbackning av fackliga kamrater i andra LO-förbund och mötte uppskattning och lyckönskningar från omgivningen när de stod strejkvakt eller deltog i aktioner. Att äntligen få synas och få erkännande för sitt viktiga arbete hade en central betydelse för de solidaritetskulturer som uppstod. När strejken blåstes av blev det inte bara ett abrupt slut för den starka gemenskapen och kollektiva tillvaron, och för potentialen att få de eftergifterna från arbetsgivarna som många upplevde låg inom räckhåll. Det blev också stopp för möjligheten att visa upp sig för omvärlden:

> Jag tror nog det blev någon slags tomhet. Att när det… blåstes av, det tror jag nog att de flesta hade den här tomheten, att de hade förväntat sig lite mer, men det blev som en tomhet helt plötsligt… många hade nog förväntat sig att det skulle… vara lite längre strejk och det här- det skulle mer… mer visa upp för Sverige hur mycket kommunalarna egentligen betydde. Det var väl lite det också, och så blev det ”poff”. (Tord)

Margareta minns hur besvikna de medlemmar blev som skulle ha tagits ut i strejk om strejken hade fortsatt:

> De andra stod ju i kö för att- […] det var ju inom äldreomsorg som fanns på tur. De kom ju aldrig- de fick ju aldrig chansen, de var ju jättebesvikna över att de aldrig fick den här chansen, så var det ju.
>
> Kristin: Varför tror du att de var besvikna?
>
> Margareta: De kände väl också att de ville visa sig, tala om att de finns och ville att det skulle synas. Att även chefer och sånt skulle förstå alltså vilket jobb de gör. Jag tror att det var det man ville visa, tala om att ”Finns inte jag här ja, men alltså det är en massa saker som aldrig blir gjorda då”. För annars så pratar man ju aldrig om oss, oftast.

Inger berättar om hur hon från sin position på förbundskontoret upplevde reaktionerna från de som var besvikna:

> Det var många som var missnöjda för att de stod på tur att få gå ut i strejk och tyckte liksom att ”Fan, jag hade velat göra det här” liksom så för att- ja, de var liksom så upptriggade och ville verkligen slåss för de här sakerna och tyckte ”Nej vi vill ta fajten nu” och så var de besvikna- ”Nej men nu är vi överens om ett avtal” – ”Men vi skulle ju gå ut nu”. Så att det var väl mer lite så också som en del var besvikna, och en del var ju besvikna över utfallet, att det inte var så mycket som man- som de hade förväntat sig […]

Det Inger säger om de som stod på tur pekar på en baksida med strategin med rullande strejk. Eftersom ett viktigt mål i strejken var att få erkännande för det egna arbetet var det avgörande att få visa upp den egna yrkesgruppen. De som skulle ha tagits ut när nästa varsel trädde i kraft hade laddat upp för att få göra det och kände sig snuvade när de inte fick möjligheten. Aina beskriver samma känsla när hon på min fråga om hon tycker att strejken borde ha fortsatt entusiastiskt svarar att ”man skulle ha kunnat ta ut hela Sverige och visa att de behöver oss”. Att strävan efter både omfördelning och erkännande påverkade den form solidaritetskulturerna fick i strejken innebär att även strejkavslutet färgades av dessa dubbla förväntningar.

Rond 2 och strejkens efterdyningar

2 juni, bara fem dagar efter att man avblåst strejken, började Kommunals förbundsmöte i Malmö. I sitt inledningsanförande till ombuden sade Ylva Thörn att det varit ”lite turbulent” sedan avtalet tecknades, att Kommunal vetat hela tiden att ”fajten inte hade en given utgång” och att det ”skulle bli tufft”.[970] Hon fortsatte med att beskriva situationen i förbundet som att ”[d]et har varit storm och är kanske fortfarande storm […]”, och underströk att även om det var viktigt att ”[…] ha en öppen diskussion om utfallet av avtalet” var det nödvändigt att ”[…] väga in det samlade resultatet och inte enbart plocka ut några delar och säga att därför kan vi inte tycka det är bra”[971]. Ylva Thörn ägnade sedan en stor del av sitt tal åt att bemöta kritik mot avtalet, och betona resultatet av strejken som en delseger i kampen för bättre löner.[972]

Thörn underströk att lönekampen inte var slut i och med tecknandet av det centrala avtalet, utan att den skulle fortsätta med de lokala förhandlingar som skulle följa, som Kommunal kallade för ”rond 2” av lönekam-

pen.[973] Att lönerna skulle sättas efter lokala förhandlingar under hösten 2003 var fallet hela tiden, men kommunikationsmässigt hade Kommunal i sin opinionsbildningsplan utgått ifrån att avtalet var kulmen och slutet på lönekampen. Därför var Lars och de andra på Kommunals press- och informationsenhet oförberedda när strejken avblåstes och så många var besvikna. Press- och informationsenheten konstaterar i sin utvärdering att det ”saknades en idé om hur slutet på lönekampen skulle gestalta sig”, att beslutet om rond 2 fattades ”under resans gång”, och att det perspektivet borde ha förts in mycket tidigare.[974]

För Kommunal blev det avgörande att försöka etablera bilden av att strejken bara hade varit första ronden, för att hantera besvikelsen bland medlemmar och lokala förtroendevalda. I en annons i medlemstidningen *Kommunalarbetaren* var budskapet från förbundet ”Tillsammans fortsätter vi fajten”, och man tackade medlemmarna ”för allt slit”.[975] För att understödja budskapet om att man hade vunnit första ronden och att strejken var något att vara stolt över tryckte man också upp pins och t-shirts med texten ”Jag tog fajten, lönekamp 2003”.[976]

Kommunalarbetaren konstaterade att en viktig skillnad mellan lönekampens första och andra rond var att Kommunal i ”Rond 2” saknade ”stridsmedel som strejkrätten”[977]. På några orter fortsatte kommunalare i alla fall att genomföra aktioner för högre löner under de lokala löneförhandlingarna. I Örebro demonstrerade ett hundratal kommunalare 15 oktober mot att de lokala arbetsgivarna inte ville avsätta mer än vad som reglerades i det centrala avtalet. Röster höjdes för att kommunen borde satsa på alla yrkesgrupper och skjuta till mer pengar istället för att ”ta från en yrkesgrupp och omfördela till en annan”[978]. I Sigtuna demonstrerade 500 kommunalare mot de lokala arbetsgivarnas lönebud om 3,7 procent.[979] 20 november tågade kommunalare i Jokkmokk, och genomförde även ett öppet möte med de lokala politikerna. I Halmstad gick 200 kommunalare i ett fackeltåg till Rådhuset. När ingen politiker kom ut efter en halvtimmes ropande och visslande gick några medlemmar in och avbröt ett möte för att framföra sitt budskap.[980]

Detta visar att kommunalare lokalt fortsatte att argumentera för det som var Kommunals linje när man gick in i avtalsförhandlingarna under våren 2003 – att det inte skulle ske någon prioritering av vissa yrkesgrupper över andra. På det sättet gjordes det motstånd mot den kompromiss med arbetsgivarna som Kommunals ledning känt sig tvingade att gå med på.

I mina intervjupersoners berättelser ges de lokala löneförhandlingarna inte så stort utrymme. Några minns det som att de lokalt lyckades få ut mer än vad det centrala avtalet angav, andra som att de inte fick någonting extra. Det speglar ganska bra den delade bild som *Kommunalarbetarens* artiklar ger. Efter att alla lokala förhandlingar var färdiga gjorde tidningen en enkät till samtliga sektionsordföranden för att ta reda på vad resultatet hade blivit i de olika sektionerna. Enkäten visade att genomsnittet för de lokala påslagen (det sektionerna fick ut över det centrala avtalets nivåer) för 2003 låg mellan 0,3 och 0,4 procent. Men, konstaterade tidningen, ”[b]akom genomsnitten döljer sig stora skillnader mellan kommuner, förvaltningar och arbetsplatser”. I enkäten svarade trettio procent av sektionsordföranden att de inte hade fått nämnvärt mer än vad det centrala avtalet gav. Enkäten visade också att de flesta kommuner hade satsat mer på de grupper som prioriterades i det centrala avtalet, alltså vårdpersonal och barnskötare.[981] Efter att de lokala förhandlingarna för 2003 avslutats konstaterade *Kommunalarbetaren* att ”Kommunal tagit in på Metall så att klyftan mot industriarbetarna minskat med cirka 2–2,2 procent”, och att det var ett bättre resultat än vad man hade trott när det centrala avtalet slutits.[982] Strejken, dess avslut och resultat fortsatte dock att diskuteras i förbundet. På kongressen 2004 reflekterade Ylva Thörn positivt kring strejkens betydelse för de löneökningar som uppnåtts i de lokala förhandlingarna, medan enskilda ombud från några avdelningar i kongressmotioner uttryckte besvikelse över vad de såg som ett svek från både regeringen Persson och LO-ledningen, och en undergivenhet från den egna förbundsledningen.[983]

Avslutande reflektioner

Kommunalarna gick in i strejken med ambitionen att samhället skulle se dem och att de skulle få ett kollektivt erkännande för sitt viktiga välfärdsarbete. Övertygelsen om rättfärdigheten och rimligheten i lönekampen var stor långt innan själva strejken bröt ut, men den kampvilja som mobiliserades innan och under strejken gjorde att kraven inte bara uppfattades som legitima och rimliga utan också fullt möjliga att få igenom. Höga förväntningar skapades och möjlighetshorisonter ändrades genom aktivt deltagande i uppladdningen och i själva strejkkampen. Kampviljan stod i bjärt kontrast till det plötsliga avslutet som skapade en känsla av chock

och antiklimax. De intervjupersoner som uttrycker störst glädje över utlysandet av strejken och som talar mest lyriskt om sammanhållningen och styrkan som byggdes upp i strejkarbetet är också de som beskriver besvikelsen när strejken avblåstes som svårast. Frustration över att man inte fick fortsätta det som var i full gång visar att det inte enbart handlade om ett missnöje med vad man uppfattade som ett otillräckligt löneavtal, utan också om att solidaritet och en mer kollektiv tillvaro börjat upplevas som betydelsefullt i sig. Dessutom hade kommunalarna genom lönekampen lyckats ta plats i ett samhälle där de länge upplevt sig som osynliga och nedprioriterade. När strejken tog slut stängdes det möjlighetsfönster som den ökade synligheten och starka sammanhållningen hade öppnat.

Eftersom beslut om att avsluta en strejk fattas av Kommunals förbundsstyrelse, efter rekommendation från avtalsdelegationen, blir det faktum att strejken är slut någonting som når medlemmar och lokala företrädare som en information uppifrån, och dessutom filtrerat genom media. Även om medlemmarna, genom avtalskonferenserna, till viss del har varit med och utformat målen för konflikten innebär den fackliga strukturen att de inte är med och bestämmer när målen är uppnådda. Så har det inte alltid sett ut. I de ursprungliga lokala lönerörelserna fattade medlemmarna alla beslut. De bestämde när en lönerörelse skulle påbörjas, beslutade om förslaget till avtal, och godkände överenskommelsen alternativt enades om att utlysa strejk.[984] När förhandlingarna centraliserades förändrades maktfördelningen mellan centrum och periferi radikalt.[985] Många såg den lokala självständigheten som viktig eftersom den gav en ökad handlingsfrihet i förhandlingarna med arbetsgivarna. Centrala avtal skulle också oskadliggöra det verktyg som ofta varit framgångsrikt, nämligen möjligheten att gå ut i strejk lokalt. I samband med övergången till centrala avtal förlorade också avdelningarna möjligheten att direkt påverka avtalens innehåll. Till skillnad från flera andra fackförbund har Kommunal aldrig haft nationella medlemsomröstningar om centrala avtal eller eventuella stridsåtgärder.[986]

Frågan om makten över avtalsrörelserna har dock återkommit på kongresserna sedan 1920-talet, och ibland har förslag om att ge medlemmarna ett direkt inflytande blivit föremål för debatt, men det har aldrig funnits någon majoritet för ett sådant system.[987] I takt med att kommunalarnas arbetsmarknad förändrades genom privatiseringar, och att lönepolitiken decentraliserades under 1990-talet, har avtalsarbetet blivit mer krävande än tidigare.[988] Det har i sin tur lett till krav från medlemmar om att de avtalsdelegerade borde följa enhetligt uppsatta regler, men också till krav

om att rätten att sluta avtal borde flyttas ner till sektionerna och klubbarna, uppfattningar som inte delats av förbundsstyrelsen och som inte fått majoritet på någon kongress.[989]

Intervjupersonernas berättelser om strejkens avslutning rymmer besvikelse över det nya löneavtalet som tecknades, men också frustration över att strejken avbröts utan förvarning och utan att man förstod varför. Om strejken i intervjupersonernas berättelser framstår som ”facket som det borde vara” – en dynamisk rörelse med stark sammanhållning som kämpar för ett tydligt och radikalt mål – beskrivs det abrupta strejkavslutet som ”facket som det inte borde vara” – hierarkiskt, fegt, med otydlig kommunikation från ledningen till medlemmarna. Det som i första hand ifrågasätts är dock tidpunkten för avblåsningen av strejken och det faktum att lokala företrädare och medlemmar fick beskedet via media, snarare än den ordning som i praktiken innebär att de som strejkar inte är de som bestämmer över strejken.

När strejken tog slut uppstod en svår situation för flera av de intervjupersoner som var fackliga företrädare på sektionsnivå. Det fanns en ilska nerifrån mot avtalet och samtidigt förväntningar uppifrån om att de skulle försvara uppgörelsen. På denna punkt finns det en tydlig skillnad mellan självorganiserade arbetskonflikter – där den lokala solidariteten är det enda som finns att förlita sig på och alla som deltar formellt befinner sig på samma nivå – och sådana där det finns en facklig organisation att luta sig mot, men där detta också innebär hierarkier som skapar motstridiga positioner. Samtidigt som det i någon mening alltid finns en spänning mellan spontanitet och organisation är det också viktigt att understryka att svenska fackliga organisationer är starkt centraliserade.[990] Ett större medlemsinflytande har funnits historiskt, även inom ramen för den svenska arbetsmarknadsmodellen. Spänningen mellan spontanitet och organisation ska alltså inte förstås som statisk; historiska förändringar ger denna spänning en speciell karaktär. Den ambivalens som kommer till uttryck i några av intervjuerna kring den egna rollen i relation till strejkuppgörelsen kan delvis förklaras med att funktionen som facklig företrädare har inverterats, i bemärkelsen att det blivit svårare för medlemmar och lokala företrädare att kunna påverka centrala förhandlingar. Det ger en ordning där lokala representanter förväntas förmedla vidare ett budskap uppifrån till medlemmarna, snarare än att föra ett lokalt budskap vidare uppåt i organisationen.

Intervjupersonernas berättelser om när strejken tog slut visar att konflikten för flera av dem blivit en viktig del av livet under de fem veckor som

den pågick. Både strejken och strejkens avslutning väcker starka känslor mer än ett decennium senare. I kapitel 10 undersöker jag hur de kommunalare jag har intervjuat utvärderar strejken när de blickar tillbaka. Ambitionen är att lyfta fram vad som för dem blev de långsiktiga lärdomarna av konflikten.

10.

BOKSLUT – LÄRDOMAR AV STREJKEN

I det här kapitlet undersöker jag hur de kommunalare jag har intervjuat utvärderar strejken. Ambitionen är att lyfta fram vad som för dem blev de långsiktiga lärdomarna av konflikten. Kapitlets första halva fokuserar på strejkens förutsättningar och tillvägagångssätt. Intervjupersonerna reflekterar över Kommunals strategi med rullande strejk och vilka effekter deras arbetsnedläggelse fick, över hur de upplevde stödet från resten av fackföreningsrörelsen, samt över hur de politiska arbetsgivarna agerade under konflikten. I kapitlets andra halva utforskar jag hur intervjupersonerna beskriver strejkens kortsiktiga och långsiktiga effekter. Fokus ligger på om, och i så fall hur, de upplever att strejken har påverkat deras politiska och fackliga identitet, eller det sätt som det fackliga arbetet bedrivs. Analysen i kapitlets andra halva är strukturerad så att jag först lyfter fram tre olika teman som utkristalliserat sig när jag har frågat intervjupersonerna vad de tycker var det bästa med strejken; teman som jag har valt att beskriva som synliggörande, facklig revitalisering och ökad enighet. Därefter riktar jag blicken mot hur intervjupersonerna resonerar kring strejk som strategi för social förändring och vad de tror att en eventuell strejk idag skulle handla om.

Sedda men ändå ensamma

Som jag visat i föregående kapitel finns i mitt material starka uppfattningar om att strejken avbröts för tidigt. Det abrupta avslutet och att man fick nyheten via media skapade ilska och besvikelse, och det framstår än idag

som ett mysterium varför ledningen slöt avtalet när de gjorde det. Samtidigt känner sig de flesta ändå inte säkra på att det skulle ha gett ett bättre resultat om de fortsatt strejka. Några tror att det kanske hade kunnat göra det, men tycker framför allt att man borde ha försökt i alla fall. Gustav, som ingick i den centrala avtalsdelegationen, minns det som att de då resonerade så att man hade kommit till vägs ände och att en strejk under sommarmånaderna skulle ha tappat mycket i styrka. Såhär i efterhand menar han att det faktum att Kommunal på hans ort sedan lyckades få högre löneökningar i de lokala förhandlingarna (än vad det centrala avtalet angav som golv) talar för att det kanske ändå kunde ha gått att nå längre. Samtidigt är han medveten om att det inte blev det utfallet överallt i landet, och att arbetsgivarnas förhandlingsdelegation bjöd ett hårt motstånd: ”Det kändes att det var segdraget hela tiden… det tog en väldans tid.”

Lena, som återkommer till hur svårt det var att avbryta strejkarbetet när man var så ”taggad”, tyckte när det begav sig att Kommunal borde ha hållit ut längre för ett bättre resultat. Hon menar att hon blivit lite mindre hetlevrad med åren som gått, och att hon nu är mer tveksam. Hon säger att hon förstår att det kan ha funnits aspekter som spelade in som hon inte tänkte på då, till exempel att strejken kostade Kommunal mycket pengar:[991]

> Nej, jag tror kanske att vi inte hade kommit så hemskt mycket längre. Och de som behöver tänka på sånt kanske också måste göra en avvägning för hur stora konfliktkassor vi har [skratt] och ja, alltså, vad kostar en strejk? Jag vet inte, det är väl mycket som ska läggas in där.

Anders tror att Kommunal hade klarat att fortsätta strejken några veckor till, men inte mycket längre än så. Som flera andra menar han att Kommunal borde ha haft en mer offensiv strejktaktik, för att öka pressen på arbetsgivarna:

> Kristin: Tycker du att ni skulle ha fortsatt?
>
> Anders: Ja, det är klart. Om man påbörjar nånting så måste man ju avsluta det, annars blir det ju liksom desillusionerande. Men vi borde tagit ut- vi borde begärt sympatiåtgärder snabbare, så vi slapp hålla på så länge som vi gjorde. För det blev väldigt dyrt. Och vi hade inte orkat hålla ut jättelänge till, betala ut så mycket ur våra strejkkassor till så många människor. Vi hade

orkat hålla ut några veckor till men inte jättelänge till. Så vi hade behövt slå till hårdare snabbare.

Kristin: Tror du att några veckor till hade gett ett annat resultat?

Anders: Det vet jag inte, men vi hade ju kunnat hoppas det.

Margareta och Elisabeth uppfattade det som att Kommunal hade medvind i lönekampen och att de hade segern inom räckhåll. Därför menar de att strejken borde ha fortsatt. Båda framhåller det stora stödet från allmänheten som ett argument för varför det kanske hade kunnat gå att pressa arbetsgivarna ytterligare. På frågan om hon tror att Kommunal hade fått ut mer om man hade fortsatt strejka säger Elisabeth att hon i alla fall ”*vill* tro” det:

Det är ju det man hoppas och tror, man *vill* tro i alla fall. Det vet man ju inte. Men just då var det platt fall. För mig. Och många andra som jag kände då. Stor besvikelse. Vi hade ju- våra föräldrar [till barnen på förskolan, min anm.], de stöttade oss i 180 […] Alltså alla. Ingen kom och klagade runtomkring mig eller oss här.

Precis som Elisabeth framhåller Margareta stödet hon mötte när hon stod strejkvakt som ett argument för varför det hade gått att fortsätta längre:

Margareta: Strejken var ju väldigt positiv på många olika sätt, och så var den avblåst och så kändes bara som att- när vi var så nära. Alla var ju med oss liksom, det var ju liksom inget tjafs nånstans ifrån, de var ju med oss. Och sen så- ah nej, det var en jättestor besvikelse.

Kristin: Tyckte ni att man borde ha fortsatt?

Margareta: Ja, absolut. Det där kanske var vår enda chans att liksom kunna få nånting mer. […] Det kändes ju som att vi hade saker i vår hand på nåt sätt, att vi hade folk med oss. Vi blev inte trakasserade, det var ingen som blev arg eller förbannad. Föräldrarna på förskolan hade en enorm- liksom bara hejade på oss på morgonen och liksom ”lycka till, hoppas verkligen ni får det bra för ni gör ett toppenarbete!”.

En röd tråd i mitt material är diskrepansen mellan förväntningar och utfall i strejken. Det byggdes under uppladdningen upp höga förväntningar på vad kommunalarna skulle kunna uppnå genom att gå ut i konflikt, och under strejkens gång förstärktes dessa. Biggs menar att upplevelser av misslyckande eller nederlag uttrycker skillnaden mellan subjektiva förväntningar och objektiva omständigheter, och riktar uppmärksamhet mot en avgörande fråga: Varför tror människor att de kan uppnå förändring genom kollektiv aktion?[992] Mitt material visar att det framför allt var två faktorer som spelade in: känslan av stark kampanda och sammanhållning mellan kommunalarna, och upplevelsen av ett brett och ihållande stöd från allmänheten.

Genom politiseringen av identiteten som välfärdsarbetare[993] fick solidariteten i strejken för kommunalarna en vidare betydelse än att enbart omfatta det strejkande arbetarkollektivet. Argumentet att man strejkade även för brukarnas skull vann gehör, och patienter, föräldrar och folk på stan uttryckte sympati för kommunalarnas kamp. I opinionsundersökningar framkom också att en stor majoritet av befolkningen stod bakom kommunalarnas strejk. Intervjupersonerna vittnar om att det gav dem självförtroende, och jag tolkar det som att stödet från allmänheten bidrog till den förändring av subjektivitet som skedde i strejken.

Att detta stöd fick stor betydelse för kommunalarnas upplevelse av själva strejken, men inte tycks ha fått någon större effekt för den ekonomiska utgången, beror sannolikt på att den vidgade solidariteteten inte omsattes i några större mobiliseringar eller kollektiva uttryck för den sympati som fanns för de strejkande. Historiskt har sådana mobiliseringar kunnat leda till utökade solidaritetskulturer som i praktiken omfattat fler aktörer än det strejkande kollektivet.[994] Sådana allianser har också skapats i andra länder under de senaste decennierna, när välfärdsarbetare har strejkat eller protesterat till försvar av välfärden.[995] Att detta inte skedde under Kommunalstrejken kan delvis ha haft att göra med vilken typ av krav kommunalarna ställde. Offentliganställdas protester mot nedskärningar och marknadsanpassningar rymmer en stor potential för solidaritet mellan anställda och brukare/medborgare.[996] Flera studier visar att lokala allianser mellan facket och andra sociala rörelser eller initiativ har lett till bred mobilisering när kampen i direkt mening gällt kvalitet på och tillgång till välfärdstjänster.[997]

Det finns också exempel på hur välfärdsanställdas motstånd mot nyliberal omvandling av offentlig sektor mobiliserat sympatistrejker från andra arbetarkollektiv. Ett sådant är sjukvårdsstrejken i den kanadensiska pro-

vinsen British Columbia 2004; en strejk som enligt historikern Benjamin Isitt och sociologen Melissa Moroz samt sociala rörelser-forskaren David Camfield utgör ett centralt ögonblick av arbetarklassmotstånd mot nyliberal privatiseringspolitik.[998] 40 000 medlemmar i Hospital Employees' Union (HEU) – ett fackförbund som liksom Kommunal organiserar en majoritet kvinnor och en stor andel utrikesfödda och icke-vita – deltog, och målet var att förhindra privatisering av de egna jobben och av sjukvården i stort.[999] De strejkande kopplade försvaret av de egna jobben till försvaret av högkvalitativ offentlig vård.[1000] Strejken, som började som en sjukvårdsstrejk med flera olika fackförbund inblandade, utvecklades till något mer än en traditionell arbetskonflikt när en uppdämd ilska över tre års nedskärningar briserade.[1001] Det massiva stödet för strejken tog sig inte bara uttryck i passiv sympati utan i aktiv solidaritet.[1002] 30 000 fackanslutna i privat och offentlig sektor sympatistrejkade, vilket innebar att strejken spred sig från sjukhus och vårdinrättningar till bland annat sågverk, skolor och färjor.[1003]

Bilden är däremot mer splittrad när det handlar om motsvarande potential för mobilisering kring rena arbetsplatsfrågor som löner och villkor för välfärdsanställda, där det kan vara svårare att skapa en känsla av gemensamma intressen.[1004]

Att konkreta solidaritetsmobiliseringar av större skala uteblev under strejken är min reflektion och inget som intervjupersonerna sagt. Snarare är allmänheten den aktör som de framhåller att de verkligen hade stöd från. Jag tolkar det som att de inte hade några förväntningar på att strejken skulle generera några organiserade solidaritetsyttringar. Snarare var de lättade över att allmänheten inte var negativ till strejken och att de inte mötte fientlighet när de strejkvaktade. På samma sätt uttrycks ingen större besvikelse över att den feministiska rörelsen, partiernas kvinnoförbund eller ledande feministiska intellektuella var så tysta under strejken, något som däremot kritiserades i skarpa ordalag av Ylva Thörn, av *Kommunalarbetarens* ledarsida, liksom av journalisten Devrim Mavi.[1005] Förutom hos Lars, som arbetade med kommunikation på förbundskontoret och var en av de som formulerat strategin att anföra jämställdhetsargument i lönekampen, uppfattar jag inte att det fanns någon förväntan hos intervjupersonerna om att just feminister skulle backa upp dem.

Även om intervjuerna inte visar på några höga förväntningar heller när det gällde stöd från andra fackförbund, talar flera intervjupersoner försiktigt kritiskt om att Kommunal inte hade någon entydig uppbackning

från den övriga fackföreningsrörelsen. I *Kommunalarbetaren* rapporterades visserligen om att det varje dag kom in stöduttalanden från fackförbund, föreningar, politiska och ideella organisationer och enskilda, men i huvudsak handlade det om stöd på gräsrotsnivå, snarare än på nationell nivå.[1006] I en undersökning gjord av *LO-tidningen* tyckte 78 procent av de LO-medlemmar som svarade att det var rimligt att Kommunal skulle få ut mer i löneökningar än andra, men när det gällde stödet från fackliga kollegor på förbundsnivå beskrev *Kommunalarbetaren* det som ”ljumt för att inte säga kylslaget”.[1007] Några LO-förbund uttalade sympati för Kommunals lönekamp, framför allt Byggnads, Seko, Elektrikerna och Transport, och Seko och Transport varslade om sympatiåtgärder när Kommunal bad om det.[1008] Byggnads ordförande Hans Tilly menade att det var naturligt för Kommunal att agera när de inte fått ut det som deras avtal hade lovat.[1009] Men det fanns också flera LO-förbund som förhöll sig öppet skeptiska till Kommunals krav.[1010] Handels ordförande Ninel Jansson sa till *LO-tidningen* redan i oktober 2002 att det vore ”katastrofalt om Kommunal säger upp avtalet”, och fick medhåll av Industrifackets ordförande Leif Ohlsson. Även Metall, Livs, Pappers och Skogs- och Träfacket hörde till de som var kritiska.[1011]

I huvudsak handlade kritiken om att Kommunals lönekrav om 5,5 procent hotade samordningen inom LO. Kommunal ifrågasatte med sina lönekrav indirekt den modell som fastlägger att det är industrin som förhandlar först och sätter normen för löneökningar. Skogs- och Träfackets avtalssekreterare Per-Olof Sjöö framhöll att Kommunal först borde ha diskuterat sin plan om att kommunalarna skulle vara ikapp verkstadsarbetarna inom fyra år inom LO, innan man agerade.[1012] Flera förbund argumenterade dessutom för att även de hade många lågavlönade kvinnliga medlemmar som liksom kommunalarna var i behov av rejäla löneökningar. Leif Ohlsson framhöll att Industrifacket hade många medlemmar inom bland annat textil och tvätterier, med lika låga löner som Kommunals kvinnor.[1013] Handels ordförande Ninel Jansson kommenterade att det var ”[…] åt helsike att kvinnojobben är så lågt värderade”, men pekade på risken med att inflationsmålet skulle hotas om Kommunal fick igenom sina krav, något som skulle kunna innebära uteblivna löneökningar för Handels medlemmar.[1014]

Kommunals ordförande Ylva Thörn gick till hårda angrepp mot de LO-förbund som kritiserat Kommunal offentligt, särskilt Industrifacket, och anklagade dem för att spela arbetsgivarna i händerna.[1015] Enligt

Thörn var Kommunals lönekrav i linje med den överenskommelse som gjorts mellan förbunden om att satsa på kvinnodominerade gruppers löneökningar.[1016] I sin utvärdering av strejken skriver Kommunals press- och informationsenhet att det svajiga stödet i resten av fackföreningsrörelsen gjorde att Kommunal stod ganska ensamma i debatten: ”Vi hade inga kommunikatörer utanför vår egen organisation som kunde tala i vår sak. LO:s utredare och röst svek oss.”[1017] När jag frågar Gustav om han tycker att Kommunal hade stöd från resten av fackföreningsrörelsen lyfter han fram att han upplevde att de fick sympatier lokalt, vilket är ett perspektiv som flera av intervjupersonerna har, men att det i övrigt inte ”var så mycket hurra-rop inte, om man ska vara ärlig”.

På nationell nivå uttalade LO aldrig sitt stöd för Kommunals lönekrav. Håkan Meijer, LO:s avtalssekreterare, reagerade på kraven genom att säga att de inte rymdes inom 2001 års samordning, som angav löneökningen till 4,2 procent för de lågavlönade förbunden. Han underströk också vikten av att det nya avtalet skulle bli ettårigt, så att Kommunal återigen skulle hamna i fas med övriga förbund.[1018]

LO:s ordförande Wanja Lundby-Wedin fick under och efter strejken mycket kritik från Kommunalmedlemmar som var upprörda och besvikna över LO:s hållning. På insändarsidan i *Kommunalarbetaren* var det ett återkommande ämne. Undersköterskan Anna-Karin Jonsson i Stockholm menade att Lundby-Wedin verkade ”helt ha tappat fotfästet” och uppmanade LO-basen att skämmas och avgå från sin post. Iréne Carlsson i Falun, även hon undersköterska, skrev att hon var både ledsen och arg över att bli sviken av ”våra egna”, och nämnde förutom LO:s ordförande även Handels ordförande Ninel Jansson.[1019]

Elisabeth är fortfarande arg över vad hon upplevde som ett svek från LO:s ledning under strejken. När jag frågar henne om hon tror att det hade någon betydelse för utfallet av strejken att kommunalarna var ett kvinnodominerat kollektiv är det första hon tänker på besvikelsen över hur Wanja Lundby-Wedin agerade:

> Egentligen vill man ju inte tro det för man vill ju tro att vi kvinnor är väldigt starka och kan. Men det var ju kvinnor som tryckte ner. Om vi tar Wanja, om vi tar hela den här biten. Som inte var med och sa ”Fy fan vad ni är bra. Visst, såhär kan vi inte ha det. Upp på den här nivån ni också.” (Elisabeth)

Elisabeth pekar på att det inte fanns någon självklar solidaritet med kom-

munalarna från LO:s håll bara för att LO:s ordförande var kvinna. Kanske uppfattades det som ännu värre för att Lundby-Wedin dessutom själv var kommunalare i grunden, och hade jobbat i ett kvinnodominerat yrke.

På Kommunals kongress året efter strejken adresserade Lundby-Wedin i sitt tal den konflikt som uppstått kring strejken och den kritik hon fått för sitt agerande:

> Vad vi faktiskt inte riktigt tog diskussionen om [inom LO] – och där har jag kanske anledning att vara självkritisk – var nivån på 5,5 procent. Vi visste att den låg högre än den nivå som vi hade haft inom ramen för vår samordning, och vi visste att kring den nivån fanns det inte en möjlighet att kunna få enighet – inte därför att man inte tyckte att Kommunal kunde vara värda 5,5 procent utan därför att det låg utanför den samordningsperiod som vi var inne i. Då valde vi att inte säga någonting om det, egentligen. […] och ni vet vad som hände: andra använde detta till att slå kilar mellan oss. Det fanns de, också i andra LO-förbund, som var ute och hade synpunkter, och då uppstod en diskussion om ni verkligen hade LO:s stöd. Ja, ni hade LO:s stöd – inte om de 5,5 procenten, men det gick vi förstås inte ut och sade, för det kan vi inte göra – men vi tog inte heller den interna diskussionen så att vi hanterade detta på ett bra sätt.[1020]

På LO-kongressen i juni 2004 kan spänningarna kring Kommunalstrejken utläsas bland annat i några av de motioner som behandlades. Kommunals avdelning Älvsborg skrev i sin kongressmotion:

> Inom förbunden i LO finns olika former av överenskommelser för att ena förbunden inom hela LO-kollektivet bl.a. om en samordning i avtalsrörelser. Vi tycker att det är viktigt att vara lojala mot dessa överenskommelser och att det inte händer sådana saker som vi kunde se under vår konflikt i våras, där man inte var lojal i sitt handlande. Dessa diskussioner ska ske internt inom LO-förbunden, inte ute i en offentlighet, för det skadar även LO.[1021]

Motionens yrkande var att ”kongressen ställer hårdare krav på att förbunden håller på sin lojalitet inom LO-kollektivet”. Styrelsen svarade att man instämde i

> motionens utgångspunkt att oenighet mellan fackliga organisationer under en konflikt är synnerligen allvarligt. Styrelsen har därför vid flera möten efter detta

> diskuterat och utvärderat händelseutvecklingen. Styrelsen har funnit att det var en lång kedja av händelser och beslut som medförde att oenigheten mot slutet blev offentlig. Styrelsen har försökt att införa nya former och regler för det interna arbetet för att säkerställa en starkare sammanhållning i kommande politiskt och fackligt avgörande situationer.[1022]

Motsättningar mellan LO-förbund kring hur lönebildning ska fungera är inget unikt för Kommunalstrejken, inte heller att det inte är någon självklarhet med solidaritet mellan kvinnodominerade fackförbund. Liknande konflikter pågick också i den danska avtalsrörelsen 2007/2008, när välfärdsanställda strejkade. Några av danska LO:s medlemsförbund uttalade sig kritiskt om välfärdsstrejken i media, och menade att de löneökningar som krävdes av de kvinnodominerade förbunden skulle försvåra framtida förhandlingar och hota den danska modellen[1023], en argumentation som påminner mycket om den kritik som riktades mot Kommunals lönekrav. När de danska undersköterskorna och vårdbiträdena gick ut i strejk i juni 2007, fick de till en början kritik av två andra stora kvinnodominerade fackförbund – pedagogerna och sjuksköterskorna – som menade att undersköterskorna och vårdbiträdena inte borde få en löneökning om inte deras medlemmar också fick det. Sörensen menar att den bristande solidariteten förmodligen berodde på att undersköterskorna och vårdbiträdena hade kortare utbildning än pedagogerna och sjuksköterskorna, och därför inte ansågs kunna närma sig dem för mycket i lönenivåer. Detta visar att kön inte är det enda som avgör vilka fackliga allianser som bildas.[1024]

I den danska välfärdsstrejken anslöt sig dock så småningom fackförbundet för förskollärare och fritidspedagoger (PUBL), som också tidigare hade utgjort en aktiv del av den bredare välfärdsrörelse som strejken blev en fortsättning på. Det innebar att 44 procent av alla offentligt anställda var indragna i konflikten, och att den omfattade välfärdsanställda både från LO-fackförbund och från tjänstemannaförbund.[1025] I flera kommuner var strejken en framgång, eftersom arbetsgivarna gav efter och utlovade löneökningar.[1026]

En annan välfärdsstrejk där flera fackförbund gjorde gemensam sak var den brittiska kommunalstrejken 2002; en nationell arbetskonflikt som organiserades av tre olika kvinnodominerade fackförbund i välfärden (UNISON, GMB, TGWU). Fokus låg på orättvisa löneskillnader mellan kvinnor och män och mellan offentliganställda och privatanställda. Liksom i

den svenska Kommunalstrejken kopplades behovet av högre löner både till svårigheter med att rekrytera ny personal och det faktum att lönerna inte gick att leva på. Att den brittiska strejken blev relativt framgångsrik menar Thornley och Thörnqvist bland annat berodde på solidariteten mellan de inblandade fackförbunden, något som skiljde den från den svenska strejken där Kommunal stod ganska ensamma.[1027]

Anders tycker att stödet till Kommunal brast men att en stor del av ansvaret för att resten av LO inte entydigt visade solidaritet med förbundet låg på Kommunal själva. Kommunal hade inte, säger Anders, haft en bra dialog med resten av LO innan man lade fram sina lönekrav:

> Anders: Ja, det är väl kanske att vi inte hade pratat med dem tillräckligt innan. Att vi inte hade haft tillräckligt bra samordning. Och att de på nåt vis kände sig hotade av våra krav. Men deras medlemmar får ju på inget vis mer för att våra medlemmar får mindre. Det finns ju ingen sån koppling. Tvärtom är det så att om en lågavlönad grupp lyckas så är det ju en hävstång för en annan lågavlönad grupp och få framgångar.
>
> Kristin: Hur tror du att de kände sig hotade då?
>
> Anders: Ja, att man på något vis hade bilden av att löneutrymmet var nån form av konstant summa. ”Det finns såhär mycket utrymme för löneökningar i hela Sverige” och att vi då skulle äta upp en för stor del av den kakan. Men så är det ju inte. Det är en dragkamp mellan arbetsgivare och kapitalägare och arbetare och fackliga organisationer om hur stor del av den summan som ska vara vinster och hur stor del som ska vara löner, det är ju inte givet på nåt vis. Det finns ingen sån konstant.

Anders analys skiljer sig från den som gjordes av andra LO-förbund, men också av regeringsföreträdare och ekonomer. Han ifrågasätter själva grundpremissen i deras kritik, nämligen att mer pengar till Kommunal automatiskt skulle innebära mindre pengar till andra. Istället menar han att en framgång för ett arbetarkollektiv skulle kunna göra det enklare för hela fackföreningsrörelsen att flytta fram sina positioner.

Lars tror också att uppfattningen om att det finns en viss kaka att dela på spelade stor roll för de kritiska fackförbundens inställning. Han menar att ett avgörande skäl till att det inte blev mer omfattande sympatiyttringar för kommunalarnas krav var att Kommunal inte lyckades övertyga varken

allmänheten eller resten av fackföreningsrörelsen om att det fanns pengar till kommunalarnas löneökningar:

> Kristin: Varför tror du att det här argumentet om att Kommunals krav var ansvarslösa och rent av samhällsfarliga, varför tror du att det framfördes på så bred front? För det var ju både arbetsgivarna och vissa av de andra fackförbunden som tyckte så.
>
> Lars: Ja, alltså, dels så tror jag att det fanns gruppegoistiska motiv, man ville inte maka åt sig. Och dels så är det ju så att det där ekonomistiska sättet, det kamerala sättet att se på saker och ting, var ju väldigt dominerande i samhällsdebatten då. Att allting skulle kunna prissättas och räknas ut i kronor och ören, men man diskuterade inte innehåll och kvalitet. Det var som om världen bestod av- att allting var bokföring bara. Och politik, att vilja nånting annat- de diskussionerna, de var för svåra eller felaktiga att föra. Det handlade mycket om att det nyliberala sättet att se på saker och ting återspeglas i det här, att till och med fackliga organisationer började prata som kamrerer. Istället för att prata om vilket samhälle vi vill ha alltså. Så pratade man om plus och minus i bokföringen [skratt].

Det ekonomistiska eller kamerala synsättet utgår från premissen ”[…] om att ett oberoende ekonomiskt system […] fastställer ramarna inom vilka hela samhället måste röra sig”.[1028] I detta dominerande paradigm betraktas ekonomin som en autonom sfär skild från, och överordnad, politiken.

Kommunal försökte i sin kommunikation under strejken bemöta påståendet att det saknades pengar till löneökningar för kommunalarna. Dels, som jag har visat, argumenterade Kommunal för att högre löner till deras medlemmar skulle borga för bättre kvalitet i välfärden. Förbundets budskap var dessutom att kommuner och landsting hade pengar så det räckte till att tillmötesgå lönekraven, eftersom de rymdes inom ramen för de löneökningar arbetsgivarna hade budgeterat för. Man framhöll också att kommunalarnas löner bara stod för 35 procent av den totala lönesumman i kommuner och landsting: 68 miljarder av 193 miljarder. *Kommunalarbetaren* lyfte fram att tjänstemännens löner var en större utgift, men ändå hade de beviljats större löneökningar under åren före strejken, särskilt sjuksköterskor och lärare.[1029] Kommunal argumenterade också för att det skulle vara möjligt att spara pengar genom en bättre arbetsorganisation, till exempel framhölls att fasta anställningar kostar mindre än att ta in vikarier.[1030]

Arbetsgivarna å sin sida hävdade att det helt enkelt inte fanns några pengar – att den ekonomiska situationen var kärv och skulle fortsätta vara det. En bakgrund till detta var, som jag beskrev i kapitel 6, att Göran Persson i valrörelsen hade talat om en omfattande satsning på sjukvården, men sedan, när hotet om strejk började framstå som reellt, uttalade att kommunerna fick hantera situationen utifrån sin egen ekonomi och att staten inte kunde garantera att skjuta till mer pengar, eftersom det skulle riskera framtida förhandlingar. Arbetsgivarnas organisationer argumenterade för att utan mer pengar från staten skulle varken kommuner eller landsting kunna höja några löner, och hävdade att en löneökning för alla Kommunals yrkesgrupper på den offentliga sidan var mycket orealistiskt.[1031]

I sin opinionsbildningsplan konstaterade Kommunal att arbetsgivarna hade en starkare position än i tidigare avtalsrörelser, eftersom de delvis hade bytt argumentation. Tidigare hade de framförallt hotat med att människor skulle få sparken om lönerna höjdes, eftersom det skulle bli för dyrt att ha kvar all personal. Nu menade Kommunal att arbetsgivarnas huvudbudskap istället var att ”[d]e håller med oss rent moraliskt, de skulle vilja höja våra löner, men kan inte”[1032]. Enligt arbetsgivarna spelade det ingen roll att kommunalarna var förtjänta av högre löner – det fanns helt enkelt inga pengar. Det var inget som kunde diskuteras, utan ett faktum som de inte kunde påverka.

Som jag tidigare nämnt var stödet i befolkningen stort för strejken. En Temo-undersökning beställd av Kommunal visade att 6 av 10 svenskar ansåg att det var rätt av Kommunal att strejka, och en annan Temo-undersökning visade på ännu större stöd – 8 av 10. Men det var också 6 av 10 som höll med om arbetsgivarnas påstående att kommuner och landsting inte hade råd med Kommunals krav.[1033] I sin utvärdering konstaterar Kommunals press- och informationsenhet att ”[…] opinionen visserligen tyckte att vi hade moraliskt rätt, men de trodde på motparten som menade att om Kommunals krav genomfördes skulle kommunerna tvingas att avskeda personal, minska den kommunala servicen och höja skatterna”[1034]. Kommunal lyckades inte övertyga allmänheten om att det fanns pengar; arbetsgivarna var framgångsrika i att etablera som en sanning att kommunernas och landstingens ekonomier inte skulle tåla lönekraven. ”Att budskapet [om kommunernas och landstingens ekonomi, min anm.] vanns av motparten var avgörande för utgången av konflikten”, konkluderar man i utvärderingen.[1035]

I Danmark utlöste välfärdsstrejkerna 2007 och 2008 en politisk debatt

om att regeringen behövde skjuta till mer pengar till kommunerna. Ordförande för Kommunals danska motsvarighet, fackförbundet Fag og Arbejde (FOA), som organiserar bland andra undersköterskor och vårdbiträden, barnskötare, dagbarnvårdare, hemtjänstpersonal, busschaufförer och städare, krävde att fem miljarder skulle avsättas och öronmärkas för löneökningar till de lågavlönade kvinnodominerade yrkesgrupperna i avtalsrörelsen 2008, ett krav som var ovanligt eftersom parterna i Danmark, liksom i Sverige, brukar avvisa politisk öronmärkning och vilja sköta lönefrågorna utan inblandning från staten.[1036] Argumentet från FOA var att man befann sig en alldeles särskild situation, där flera av de kvinnodominerade fackförbunden halkat efter andra grupper på arbetsmarknaden, och att detta inte skulle gå att lösa utan riktade insatser.[1037]

Kravet på öronmärkta pengar från staten menar Sörensen kan ses som ett sätt för FOA, ett fackförbund som domineras av kvinnor och offentligt anställda, att agera inom ett arbetsmarknadssystem som i sin grundstruktur är uppbyggt utifrån och anpassat efter den privata arbetsmarknaden. Hon konstaterar att ”[…] i det offentliga, där staten är arbetsgivare såväl som lagstiftare och budgetmyndighet, måste förhandlingssituationens utgångspunkt vara en annan”, och menar att det blir svårt att upprätthålla den danska modellens tradition av att politiker inte ska intervenera i förhandlingarna mellan arbetsmarknadens parter när det de facto är politiska beslut som avgör hur mycket pengar som finns tillgängliga och därmed sätter de ekonomiska ramarna för förhandlingarna.[1038] I Sverige krävde Kommunal inte att pengar skulle öronmärkas, och det uppstod heller aldrig någon omfattande debatt om offentliganställdas förutsättningar att nå lönemässiga framgångar inom ramen för den svenska arbetsmarknadsmodellen.

Kommunals strejkstrategi

När intervjupersonerna reflekterar över varför det ekonomiska resultatet av strejken inte blev bättre ligger deras fokus inte i huvudsak på (det bristande) stödet från andra fackförbund, utan snarare på den strejkstrategi som Kommunal använde sig av, och de förutsättningar de som välfärdsarbetare i offentlig sektor hade att utöva press på arbetsgivarna. Som jag diskuterat i tidigare kapitel gör förekomsten av en tredje part att arbetskonflikter i offentlig välfärdssektor är komplexa. Styrkan i en strejk baseras å ena sidan

på hur stor skada som användarna av tjänsterna, och medborgarna i stort, utsätts för.[1039] Samtidigt finns det i praktiken gränser för hur långt arbetare, som jobbar med att ta hand om andra, kan gå en konflikt, både av moraliska och juridiska skäl.[1040]

Medvetna om detta startade Kommunal strejken ganska försiktigt. De flesta som togs ut i den första omgången tillhörde grupper vars frånvaro innebar en tydlig påverkan på samhället, men där arbetsnedläggelsen definitivt inte kunde betraktas som samhällsfarlig. Det handlade bland annat om parkeringsvakter och renhållningsarbetare. Personal i omsorg togs också ut i första omgången, men bara i ett fåtal kommuner.[1041] Detta var ett sätt att signalera att intentionen inte var att skada allmänheten, men samtidigt visa att man var tvungen att agera eftersom arbetsgivarna var så envisa.[1042] Thörnqvist menar att den rullande strejken var ett effektivt sätt att behålla stödet från allmänheten, som märkte av strejken i vardagen men inte drabbades under någon längre period, och som i huvudsak lade ansvaret för konflikten på de politiska arbetsgivarna. Han menar att det också var ett sätt för Kommunal att hålla i strejkkassan.[1043] Det hade kostat förbundet ännu mer att låta de som redan var uttagna kvarstå i strejk när nya grupper tillkom. Att strejken flyttades runt mellan olika kommuner gjorde också att medias intresse för den upprätthölls under hela tiden, både nationellt och lokalt.[1044]

Dessa slutsatser drar Kommunal också själva i sin utvärdering:

> Att ha hoppande strejk fungerade kommunikationsmässigt mycket bra. Enligt Observers medieanalys skapade det såväl ökad acceptans för konsekvenserna som fler publiceringstillfällen.[1045]

I utvärderingen menar Kommunal dock att medlemmar, förtroendevalda och allmänhet började bli skeptiska till förbundets strejkstrategi, ifrågasätta huruvida strejken gav någon effekt och fråga sig om Kommunal inte borde ha gått ut hårdare direkt.[1046] Kommunals press- och informationsenhet menar att Kommunal inte lyckades kommunicera varken utåt eller internt varför man lade just de varsel man gjorde och varför strejken flyttades mellan olika orter.[1047] Efter *Dagens Nyheters* mätning 17 maj, som visade att 84 procent av befolkningen fortfarande stödde Kommunal, drar de slutsatsen att det fanns ett fortsatt starkt stöd för Kommunals krav men att stödet för metoderna började svikta, och konstaterar att Kommunal inte kunde visa att strejken gav önskad effekt.[1048] Vad som åsyftas är att arbetsgivarna

inte visade några tecken på att vara på väg att vika sig, vilket fick strategin att framstå som verkningslös. 26 maj offentliggjorde visserligen Seko sitt varsel om sympatiåtgärder på en pressträff där Seko:s förbundsordförande Janne Rudén hade på sig en av Kommunals röda ”Vi tar fajten”-jackor. I sin utvärdering menar dock Kommunals press- och informationsenhet att Kommunals upptrappning av strejken vid det laget uppfattades som ett tecken på desperation, och att de åtgärderna borde ha genomförts tidigare.[1049]

Under sommaren 2003 rapporterade *Kommunalarbetaren* vid flera tillfällen om besvikelse i organisationen över strejkavslutet och uppgörelsen. En kritik handlade om strejkstrategin; Kommunal borde inte ”ha hattat så med strejken”, som Marie Zettervall, skolmåltidsbiträde i Halmstad, uttrycker det.[1050] I mina intervjuer är det en återkommande uppfattning att stafettmetoden (rullande/hoppande strejk) var en dålig strategi. De som redan hade tagits ut skulle ha fått fortsätta strejka och fler skulle ha tagits ut efterhand. Lena säger till exempel att hon inte tror att någon i Kommunal idag skulle förorda ett sådant tillvägagångssätt som man hade 2003. Inger, som inte uttryckligen säger att strategin var problematisk, menar ändå att hon tror att förbundet skulle göra på ett annat sätt vid en ny strejk, och att det inte är omöjligt att Kommunal skulle ha fått ett bättre resultat med en annan strategi.

Det finns också en kritik i mitt material mot att Kommunal gav för många dispenser till arbetsgivare, vilket försvagade strejkens effekter. Intervjupersonerna menar att en strejk behöver slå hårdare, för att sätta större press på politiker att agera. Risken med detta – och sannolikt anledningen till att Kommunal inte gjorde så – är att allmänhetens förtroende för Kommunal och för strejken hade kunnat minska om allmänheten drabbats hårdare eller under längre tid.[1051] Att gå ut hårdare skulle ha utgjort ett tydligt brott med den kommunikation Kommunal valt, där fokus var just på att framstå som ”tydliga men varmhjärtade”[1052].

Samtidigt innebär inte behovet av att mobilisera stöd för kraven att detta bara kan ske på ett enda sätt. I materialet finns en mängd olika reflektioner kring hur man hade kunnat göra för att uppnå större effekt snabbare. Uppfattningar om att Kommunal borde ha slagit till hårdare är särskilt intressanta i relation till den dominerande diskursen om vikten av att allmänheten ska skonas i strejker, som betonas av Inger när hon flera gånger återkommer till att avsikten inte var att skada tredje man: ”för det var ju inte dem vi ville åt utan det var ju arbetsgivarna såklart”. I intervju-

materialet finns mer komplexa resonemang om detta än vad som rymdes i Kommunals officiella kommunikation kring strejken. Å ena sidan understryker intervjupersonerna att deras lönekamp också var en kamp för alla som är beroende av välfärdstjänster, eftersom bättre villkor för personalen ger högre kvalitet i arbetet. Å andra sidan finns en irritation över att förbundet inte tog i hårdare och att konsekvenserna av kommunalarnas arbetsnedläggelse inte blev tillräckligt stora, konsekvenser som framför allt handlar om hur de som brukar tjänsterna drabbas.

Margareta tycker inte att det finns någon motsättning mellan att värna om välfärden och att en strejk gör tillvaron tillfälligt svårare för brukare av välfärdstjänster. Som jag visat i kapitel 6 avvisas den traditionella dikotomin mellan att strejka och att ta ansvar för människors väl, vilket jag beskrivit som en politisering av identiteten som välfärdsarbetare, inspirerat av Briskins begrepp politisering av omsorg. Margareta pekar på att den situation som rådde när Kommunal bestämde sig för att gå ut i strejk inte var bra för brukarna. Valet står alltså inte mellan en bra situation för de som använder välfärdstjänsterna och en dålig situation när det blir strejk, utan mellan att successivt låta en dålig situation bli värre (genom att fortsätta acceptera dåliga villkor), och att orsaka ett tillfälligt besvär för att uppnå en långsiktig förbättring. Det långsiktiga målet är en bättre välfärd både för anställda och brukare:

> Margareta: Ja, ibland önskar man ju att det skulle drabba åt helvete, ja, men så att det blir någon förändring […] I gengäld kanske de får en mycket trevligare förskolepersonal, eller äldreomsorgspersonal eller omvårdnads- var det nu är någonstans på vägen. Det är för att få någonting- för att göra någonting bra.
>
> Kristin: Även för de som är brukarna tänker du då?
>
> Margareta: Ja, absolut, det är det som är konsekvensen. Mår vi bra och man känner sig nöjd på sitt arbete är det klart att det gynnar dom vi tar hand om, såklart. Jag kan tänka att det skulle bli besvärligt en stund men det blir ju besvärligt på förskolan när folk inte mår bra. När personalen är i konflikter på förskolan eller att personalen är sjukskrivna så att, det är ju någonting som skulle kunna bli till någonting bättre.

Sofia tycker också att Kommunal borde ha haft en mer offensiv strategi och menar att det är stor skillnad mellan olika yrkesgrupper när det gäller

hur mycket hänsyn man behöver ta till hur en strejk slår. Ingens liv ska riskeras, men att det blir jobbigt för människor som inte kan ha sina barn i förskolan eller inte åka kollektivt är något helt annat. Där tycker hon att Kommunal borde ha gått betydligt längre:

> Jag tycker det ska drabba tredje man för annars så ger ingen effekt. Sen, visst är det så, ja, sjukvården ska ju vara undantaget då för att det ska ju inte drabba liv. Det ska det inte göra. Men jag menar om vi strejkar och någon förälder får vara hemma och inte kan gå till sitt jobb, det är okej. […] För jag menar, står bussarna stilla så är det ingen fara för någons liv liksom. Eller om barnskötarna inte går till jobbet, det är inte fara för någon.

Sofia menar att Kommunal väntade för länge mellan varje varsel, och att man snarare skulle ha tagit ut nya grupper i strejk varannan dag. Hon beskriver hur strategin hade kunnat se ut för hennes yrkesgrupp:

> ”På måndag tar vi ut alla barnskötare i Stockholm. Har vi inte kommit överens på onsdag, då tar vi ut alla barnskötare i Göteborg och Malmö.” Alltså så. I större utsträckning tagit ut fler. Och snabbare. För att annars så hinner de [arbetsgivarna] ju tänka ”Nej, det här löser sig” och sådana saker.

När jag frågar varför hon tror att Kommunal inte gjorde på det sättet pekar hon på den ambivalens som hon tycker fanns i strejkstrategin, som å ena sidan gick ut på att visa vad som händer när kommunalarna inte utför sitt viktiga arbete och å andra sidan lade sig vinn om att inte reta upp allmänheten:

> Jag vet inte. Man vill hjälpa men ändå inte. Alltså man vill finnas- alltså, man vill att allting ska fungera, fast ändå vill man liksom få sin vilja igenom. Man vill inte påverka […] för mycket. Alltså påverka samhället för mycket, fast det är egentligen det som jag tror skulle behövas. Men jag menar, skulle man ta ut alla Kommunalare i strejk, då skulle ju [staden] stå still. Så är det ju. […] På ett sätt så vore det nästan spännande att se, vad hände om man tog ut alla [stadens] kommunalare i strejk. Vad händer med staden då? (Sofia)

I mitt material framkommer en frustration över att allmänheten inte drabbades tillräckligt för att strejken skulle nå sin fulla potential. Jag tolkar det som att denna frustration omfattar två olika dimensioner. Dels handlar det

om att intervjupersonerna tror att Kommunal kanske hade kunnat pressa fram ett bättre avtal om strejkstrategin varit mer offensiv, dels finns en önskan om att strejken skulle ha märkts mer för att kommunalarnas frånvaro då skulle ha märkts mer. Eftersom en viktig ambition i konflikten var att få visa upp vilket viktigt arbete kommunalarna utför, skapade strategin med rullande strejk – och valet att inte låta de planerade upptrappningarna i slutet av maj få full effekt – en frustration. Att äntligen få vara synlig kändes bra, och det generade en önskan om att ytterligare får markera sitt värde. Det är så jag tolkar Elisabeths irritation över att Kommunal var alldeles för försiktiga, och att den rullande/hoppande strejken försvagade effekten:

> Jag hade ju tyckt att mot slutet skulle alla bort. Stäng ner skiten. Men det gjorde man ju inte. Man var ju så snäll hela tiden. ”Ni får vara ute i tre veckor här och ni får vara ute i tre veckor där” och sådär [förställer rösten för att låta mjäkig].

Inger berör också frågan om att stänga ner allt, men har ett annat perspektiv. Hennes utgångspunkt är att det är omöjligt att göra så som Elisabeth säger och ”stänga ner” allt, eller att, som Sofia föreslår, ta ut alla kommunalare i en viss bransch eller på en viss ort samtidigt. Hon jämför kommunalarnas förutsättningar med de som råder när industriarbetare går ut i konflikt, och pekar på en avsaknad av makt hos välfärdsarbetare i relation till arbetsgivarna:

> Och det är klart att ja, stänger man en fabrik så stänger man en fabrik och då är det – då är alla borta, men vi kan ju aldrig stänga. Vi kan ju aldrig strejka liksom och stänga ett sjukhus eller ta ut alla våra medlemmar, det går ju inte. Och utifrån det så har vi ju kanske inte de musklerna som man har i de mansdominerade yrkena för det slår inte – det slår ju direkt mot tredje man. Deras strejker slår ju till mot arbetsgivarna. Och det är ju till och med arbetsgivare som sitter och är lite hånfulla för att de behöver inte ta in nyanställda eller betala övertid eller så, så de tjänar ju pengar.

I mitt material finns således olika uppfattningar om hur långt välfärdsarbetare kan gå i en strejk. Margareta, Elisabeth och Sofia menar att Kommunal i själva verket har möjligheter som inte användes i strejken, och ser det underläge förbundet hade som delvis självvalt. Inger anser att svagheten är inbyggd i välfärdsarbetets karaktär, eftersom arbetsgivarna sparar pengar

när kommunalarna strejkar, och det inte går att skapa en ohållbar situation för arbetsgivarna utan att samtidigt utsätta människor för risk.

I intervjupersonernas berättelser om arbetsgivarnas reaktioner på strejken ryms också en dimension som inte bara handlar om kommunalarnas möjlighet att uppnå ekonomiska framgångar. Att arbetsgivarna inte påverkades mer av att kommunalarna lade ner sitt arbete fick också psykologiska konsekvenser. Aina berättar att strejken inte hade den effekt som hon hade hoppats på i hennes lokalsamhälle, eftersom föräldrarna på hennes förskola höll sina barn hemma under strejken. Därmed var inte frånvaron av barnskötare, som hon ser det, ett problem för arbetsgivarna:

> De behövde inte betala våra löner, våra arbetsgivare. Så man köpte lite nya saker till förskolan, som förskolelärarna gick och handlade. Alltså, det [att strejka] gav inte det som det var menat att ge egentligen.

Ainas sätt att prata om att arbetsgivaren sparade pengar när de strejkade, liksom Ingers kommenterar om att det hände att arbetsgivare var hånfulla, antyder att det också finns en känslomässig aspekt. Det handlar för Aina inte bara om att det var en nackdel strategiskt för Kommunal att deras strejk inte var ett ekonomiskt hot mot arbetsgivarna, utan också om en känsla av att sakna värde i arbetsgivarens ögon. Att arbetsgivaren inte gick med förlust ekonomiskt blir som en symbol för kommunalarnas låga status. Att förskolelärarna – en yrkesgrupp med högre löner och status – dessutom gick iväg och köpte in nya saker till förskolan medan Aina och de andra barnskötarna strejkade förstärker ytterligare känslan av att vara längst ner i hierarkin. Det blir i Ainas berättelse som en form av förnedring.

Arbetsgivarna som strejkbrytare

Strejken synliggjorde på flera sätt offentliga arbetsgivares särskilda roll, bland annat genom den debatt om strejkbryteri som uppstod. Arbetsgivarnas juridiska experter fastslog att alla som var förtroendevalda i en kommun också kunde betraktas som arbetsgivare och därför var tvungna att upprätthålla sina plikter. Enligt arbetsgivarorganisationerna omfattade lokalpolitikernas skyldigheter även att göra allt de kunde för att minska effekterna av strejken.[1053] Det började som en rekommendation, men un-

derströks allt mer när strejken fortgick och kom in på sin andra och tredje våg. Cirkulär skickades ut till kommunala nämnder och församlingar, och enligt Thornley och Thörnqvist hotades lokalpolitiker till och med av juridiska konsekvenser om de inte gjorde vad de kunde för att motverka strejken. Detta innebar att många lokalpolitiker utförde sådant arbete som lagts ner av de strejkande kommunalarna.[1054] *Kommunalarbetaren* rapporterade till exempel från Gävle, där fyra politiker låste upp skolor redan första dagen. Lärare städade gymnastiksalar och rektorer klippte upp lås.[1055]

I de strejkande kommunalarnas ögon var dessa politiker strejkbrytare:[1056]

> Eftersom kommunerna är politikerstyrda, så ytterst är det de som är ansvariga arbetsgivare och då är de förtroendevalda samtidigt. Så de var ju ute och utförde jobbet […] Om man skickar fritidspolitiker att låsa upp skolor, att låsa upp, ja, vad det nu kunde vara – ut och vattna i växthusen eller vad det var frågan om – då ansåg ju vi att det är strejkbryteri helt enkelt. Eller gå och öppna posten på kommunkansliet och sånt där. (Inger)

I juridisk mening finns inget strejkbryteri. Det enda som regleras är rätten att vara neutral, för de som inte omfattas av en strejk.[1057] I ett brev till Kommunal skrev arbetsgivarorganisationen Kommunförbundet att förtroendevalda är arbetsgivare och därför inte kunde stå neutrala i konflikten. Tvärtom menade Kommunförbundet att lokalpolitiker skulle se till att viktiga samhällsfunktioner fungerade. Men i Kommunals ögon var arbetsgivarnas agerande moraliskt förkastligt, och som jag visat i kapitel 8 hände det att det blev tuffa konfrontationer mellan lokalpolitiker och strejkvakter. Särskilt de politiker som företrädde arbetarrörelsen betraktades som svikare:[1058]

> Lena: Alltså det var rätt mycket politiker som inte fattade sitt uppdrag där. Det var rätt mycket politiker ute i våran strejk som också tillhör våran värdegrund och arbetarrörelsen och sånt, eller säger sig tillhöra den. Och som var ute och hittade på dumheter under strejken, i sin roll som arbetsgivare. […]
>
> Kristin: När du säger ”hitta på dumheter”, vad är det du tänker på då?
>
> Lena: Nej, men alltså till exempel gå ut och låsa upp skolor eller nånting annat som man tycker- det var väl några uppe i [ort] tror jag som var ute och tömde parkeringsautomater så att inte nån skulle råna dem, och så vidare liksom. Och då har man inte förstått det här.

När Lena säger att de politiker som låste upp skolor eller tömde parkeringsautomater inte hade ”förstått det här” är det den gemensamma tillhörigheten till arbetarrörelsen hon syftar på. För kommunalarna var det självklart att den tillhörigheten borde ha inneburit en solidaritet med strejken, och att den solidariteten i sin tur borde ha vägt tyngre än det arbetsgivaransvar som kommunpolitikerna ansåg sig skyldiga att utöva. Det finns i mitt intervjumaterial en förväntan om att de offentliga arbetsgivarna överlag ska agera annorlunda än privata arbetsgivare, när det gäller löner och villkor för de anställda. I sin strejkutvärdering skriver Kommunals press- och informationsenhet att Kommunal borde ha tryckt mer på att motparten var just folkvalda; att de var ”politiker och inte vilka direktörer som helst”[1059]. Liksom i Kommunals barndom, när kommunalarbetare uttryckte att kommunen borde vara mönsterarbetsgivare (som jag lyfter fram i kapitel 4), menar Anders att det finns politiska möjligheter i det offentliga arbetsgivarskapet som inte förverkligas. När jag frågar honom vilka Kommunal borde ha fått stöd av i strejken svarar han:

> Ja, från SKL:s ordförande Ilmar Reepalu till exempel. Alltså han sa att det är klart vi inte kan höja lönerna för städerskor och vaktmästare, för att de måste ligga i paritet med vad städerskor och vaktmästare tjänar på den privata arbetsmarknaden, och städerskor och vaktmästare på den privata arbetsmarknaden tjänar ju mindre.[1060] Så att då kan inte vi ha högre löner inom kommunen eller landstinget. Det tycker jag var ett underligt sätt att resonera för en socialdemokratisk politiker. Det är klart att man kan vara en bra arbetsgivare. Det finns ju ingenting som säger att du är skyldig att vara en dålig arbetsgivare. Det finns ingen ödesbundenhet i att bara för att du sitter i arbetsgivarrollen så måste du vara en så pass nyliberal arbetsgivare så att du resonerar på det där viset. Man kan välja att satsa på dem också som har det sämst, satsa på en bra arbetsmiljö och bra arbetsvillkor. Vara progressiv och tänka att genom att ha bra villkor så kommer vi få folk som söker sig till de här yrkena, och det kommer leda till kvalitetsförbättringar inom verksamheten. Så kan man också tänka som arbetsgivare. Man behöver inte tänka ”Hur fungerar det här på den privata marknaden?”

När Anders säger att Kommunförbundets ordförande Ilmar Reepalu borde ha haft en annan syn på lönefrågor motiverar han det både med att Reepalu är socialdemokrat och att han företrädde en offentlig arbetsgivarorganisation. Han menar att den lönepress som sker på den privata arbetsmarknaden inte behöver omfatta den offentliga sektorn. Istället kan

löneökningar och bra villkor för de anställda användas som ett verktyg för att förbättra kvaliteten på välfärdstjänsterna. Arbetsgivarnas och kommunalarnas respektive uppfattningar sätter fingret på det dilemma som finns inbyggt i arbetarrörelsens förhållande till arbetsgivarskapet, som jag diskuterat i kapitel 4.

På många sätt prövades det politiska arbetsgivarskapet genom strejken; vilken roll kommunpolitikerna skulle inta var inte självklar, och det skedde också förskjutningar under strejkens gång. Efter att flera vänsterpartistiska lokalpolitiker öppnat skolor under strejken, uppmanade partiet sina kommunpolitiker att inte agera på ett sätt som kunde uppfattas som strejkbryteri.[1061]

”Vi kom i blickfånget” – strejken som erkännande

> Att vi fick synas. Det tycker jag ju. Visa på […] den biten. […] Just att man beskrev det som att vi är någonting att räkna med, vi är inget man sopar under mattan. (Elisabeth)

> Helen: Det blev fokus på undersköterskor. Vi kom i blickfånget. Vi fick femton minuter i rampljuset [skratt]. Så. Det lyfte en väldigt stor yrkesgrupp. Som många gånger inte- som inte får nog uppskattning av arbetsgivaren.

> Kristin: Hur kändes det att få vara i blickfånget?

> Helen: Det kändes jättebra. Att äntligen, nu. Nu sträcker vi på oss. Och syns.

Genom sin strejk hamnade kommunalarna plötsligt i blickfånget, på ett sätt som de inte var vana vid. Elisabeth och Helen lyfter fram den nya synligheten som det de tycker var det allra bästa med strejken. I den fanns också ett inslag av återbetalning för kommunalarna, som hade känt sig åsidosatta under en lång tid. Elisabeths och Helens beskrivningar av hur kommunalarna inte längre ”sopades under mattan” och att strejken ”lyfte en väldigt stor yrkesgrupp” visar att strejken skapade ökad yrkesstolthet och en känsla av mänsklig värdighet. Genom strejken blev de sedda och erkända, inte bara som arbetare som upprätthåller viktiga välfärdstjänster, utan också som människor. Som jag visade i kapitel 6 beskriver intervjupersonerna att vara många kommunalare som en svaghet, eftersom det

innebar att de är osynliga och utbytbara. I strejken omvandlade de svagheten i att vara många till en styrka, genom att synas med demonstrationer och namninsamlingar på orter över hela landet och utanför varje arbetsplats som var berörd av konflikten. De erövrade en status som subjekt, under den tid som strejken pågick.

För Elisabeth är det synligheten – ”att man satte sig på kartan” – som blev framgången i konflikten. Hon säger att hon grät när strejken tog slut, och när hon blickar tillbaka drar hon slutsatsen att den inte betydde så mycket när det gällde bättre ekonomiska villkor. Löneökningen beskriver hon som så modest att strejken i det hänseendet var meningslös, och betonar att problematiken med låga löner kvarstår:

> Man grinade- ja det var- usch. Det var verkligen en *meningslös* strejk på så sätt, att allt man hade laddat- det enda var väl det att man satte sig på kartan - att vi finns. Vi är duktiga. Vi behövs verkligen i det här samhället. Men inte sjutton har det gett det- alla går ju hela tiden och väntar på att vi ska säga upp avtal för att sätta ner fötterna, att inte vi kan vara de som andra lever på, att inte vi får upp våra löner, att de hela tiden får högre. För det är ju fortfarande ett låglöneyrke. […] De försatt sin chans där och jag vet inte när det är dags att få en ny? Faktiskt. Det vet jag inte.

Det erkännande som kommunalarna fick genom att bli synliga som utförare av viktiga arbeten och som ett kollektiv som var beredda att stå upp för sig själva och ta strid, motsvarades för Elisabeth inte av den ekonomiska omfördelning som var det officiella målet för lönekampen. Eftersom lönen även tillskrivs ett symboliskt värde i hennes och andra intervjupersoners berättelser innebär det faktum att strejken inte gav de löneökningar de hade hoppats på att en viktig dimension av deras kamp för erkännande inte tillgodosågs.

Vilka konkreta effekter uppgörelsen 2003 har fått för kommunalarnas löneutveckling därefter ligger utanför ramen för den här studien, men det är ändå värt att nämna att såväl Waldemarson som Thornley och Thörnqvist menar att Kommunal hade viss framgång i de lönerörelser som följde efter strejken.[1062] Särskilda kvinnopotter (även kallat jämställdhetspotter), respektive låglönesatsningar framförhandlade inom LO, har varit två vägar för att minska lönegapet mellan könen som prövats efter strejken 2003. År 2007 använde LO jämställdhetspotter, som innebar att förbund med låga löner och många kvinnor fick stöd för lönekrav som var en procentenhet

högre än de mansdominerade förbundens. Kommunal beskrev 2010 detta som det största lönelyftet någonsin, och Waldemarson menar att denna lönerörelse får betraktas som särskilt framgångsrik för Kommunal, som lyckades få till ett bättre avtal än många andra fackförbund.[1063] Enligt Thornley och Thörnqvist måste detta ses som ett möjligt resultat av strejken fem år tidigare.[1064] Även 2011 enades LO-förbunden, efter en lång och konfliktfylld process, om en låglönesatsning som metod för att minska löneskillnaderna mellan könen, och man gjorde detsamma 2017.[1065]

Frågan om låga löner i kvinnodominerade yrken har alltså fortsatt att stå på dagordningen inom LO, men även om Kommunal fått igenom löneökningar under det dryga decennium som förflutit sedan strejken, och även om det är möjligt, eller till och med sannolikt, att strejken i någon mening lade grunden för det, är det som Elisabeth påpekar ett faktum att kommunalarna fortfarande är lågavlönade på den svenska arbetsmarknaden. Den ekonomisk-politiska doktrin som kräver budget i balans och ser offentlig sektor som en börda är fortfarande dominerande. Arbetsgivarna, ekonomer, regeringar och även fackförbund delar uppfattningen om att det finns ett begränsat ekonomiskt utrymme för offentliga utgifter, och att välfärdsarbetares löner måste hållas inom de ramar som existerande budgetar i kommuner och landsting medger.[1066] Som arbetsmarknadsforskaren Joseph B. Rose visat i en studie av löneutvecklingen i den offentliga sektorn i Kanada kan det, trots bättre ekonomiska förutsättningar, vara väldigt svårt för offentliganställda att komma ikapp lönemässigt efter att ha halkat efter under en period av ekonomisk kris.[1067]

”Det var som en gigantisk vitamininjektion” – strejken som facklig förnyelse

> Alltså, det man kommer ihåg och det man tar upp oftast, det är ju den här sammanhållningen. Och jag menar, vi har skitdåligt antal människor som kommer på årsmöten och medlemsmöten och sådant där, men jäklar i mig alltså när vi har strejk, vilket engagemang, och alla slöt upp liksom. Och alla tyckte det var kul. Alla ville vara med. Så det är väl det man pratar om många gånger, att man behöver ha en strejk lite oftare [skratt] faktiskt. (Lena)

> Ja, men det var väl att folk steg fram, att helt plötsligt så tillhörde man en förening. Att man vågade tillhöra den här föreningen liksom, som gjorde det

här. Det var väl en utav de fördelarna som blev, att det var väldigt många människor som steg fram och tänkte ”Jag är faktiskt medlem i det här facket, jag är faktiskt delaktig i det här”. (Margareta)

Många av oss tyckte ju att det här var precis i linje med hur vi ville att facket skulle fungera. Att facket är en kamporganisation som tar strid för medlemmarnas intressen. Det är inte bara en försäkringsorganisation som man går med i och passivt är med i, utan det är en organisation som man är med i för att göra nånting aktivt. (Anders)

För fackliga organisationer i kapitalismens centra är det sedan flera decennier tillbaka ett problem att man tappar medlemmar.[1068] Det går att beskriva det som en ond cirkel, där färre medlemmar, färre aktiva och svagare förhandlingsposition är faktorer som ömsesidigt förstärker varandra. Även om fackliga organisationer vinner betydelsefulla strider hela tiden lyser de verkligt stora segrarna eller framflyttandet av positioner med sin frånvaro.[1069] Detta påverkar i sin tur bilden av facket och människors vilja att engagera sig.

Förutom strukturella förändringar av arbetsmarknaden, attacker från arbetsgivarsidan och mindre samarbete mellan arbetarrörelsen och andra sociala rörelser är en minskning av facklig gräsrotsaktivism en anledning som framhållits till denna tillbakagång.[1070] Minskat gräsrotsdeltagande tenderar att innebära mindre aktivistisk och utåtriktad verksamhet, och därmed förstärka en facklig modell med hierarkiska organisationer där allt fokus är på förhandlingar kring löner.[1071]

Sedan början av 1990-talet förs både i forskning och i fackföreningsrörelser en diskussion kring behovet av facklig förnyelse, mot bakgrund av denna utveckling.[1072] Syftet är att hitta sätt att blåsa nytt liv i arbetarrörelser och återuppbygga facklig organisatorisk och institutionell styrka.[1073] En möjlig väg framåt som fått stort utrymme i dessa diskussioner är det som kallas för ”social movement unionism”. Strategier som förknippas med ”social movement unionism” är bland annat ökat gräsrotsdeltagande och gräsrotsinflytande, aktivistiska metoder, samt demokratisering av fackliga organisationer.[1074] Det handlar också om att fackliga organisationer ska samarbeta med sociala rörelser kring frågor där man har ett gemensamt intresse av förändring, som till exempel att stoppa utförsäljningar av den offentliga sektorn eller den ökade exploateringen av naturresurser.[1075] Den fackliga kampen riktar sig då till ett

bredare kollektiv, och fokuserar både på arbetsplatsen och på det omgivande samhället.[1076]

Detta sätt att tänka ligger i linje med de strategier och metoder som ofta används av välfärdsanställda i arbetskonflikter och andra typer av mobiliseringar, där man strävar efter att generalisera den fackliga kampen och bygga allianser med andra som har sammanfallande intressen.[1077] Briskin menar att för lite uppmärksamhet har riktats mot arbetskonflikter när det gäller deras betydelse för facklig förnyelse, för vilken de kan fungera som katalysatorer.[1078]

Mitt material visar på att facklig revitalisering utgör en kärna i kommunalarnas strejkerfarenheter. Samtliga intervjupersoner vittnar om att den fackliga aktiviteten ökade under konflikten och att fler deltog i verksamheten. Som jag visat i kapitel 8 beskrivs särskilt de kreativa metoder som användes i strejkarbetet i väldigt positiva ordalag. Att demonstrera, stå i trafiken med skyltar som uppmanade förbipasserande bilister att tuta för att stödja strejken, hitta på egna slagord om höjda löner och bilda mänskliga kedjor genom staden var alla aktiviteter som upplevdes som roliga och som attraherade nya aktiva. Lena beskriver strejken ”som en gigantisk vitamininjektion”, Gustav tycker att det allra bästa med strejken var att man mobiliserade medlemmar och fick en stark kampanda, och Kajsa säger att ”man såg att det fanns glöd” ute i organisationen. Kajsa menar att även om många var besvikna på utfallet av strejken så fick den positiva effekter i hennes avdelning genom att fler personer fick upp ögonen för det fackliga arbetet. Att göra någonting konkret gav mersmak och gjorde att personer som Kajsa tidigare uppfattat som tysta och osäkra plötsligt klev fram.

I deras berättelser jämförs den starka sammanhållningen, uppslutningen och det ökade intresset för fackliga frågor under strejken med hur de upplever det fackliga arbetet när det inte är strejk. Strejkens praktiker bildar en tydlig kontrast till den fackliga vardagen:

> Är man ute på en arbetsplats, det pratas ju inte så mycket fackligt. Ja, möjligtvis att det blir om jag dyker upp så här, men om jag skulle säga dagligdags så är man väl mer fokuserad på vad som händer på arbetet rent generellt med arbetsuppgifter och annat… än fackliga frågor. Så att engagemanget kring facket var ju väldigt tydligt större då [under strejken]. Det såg man ju bara så fort man kallade till något möte så var det ju… packat. […] det var inga problem att fylla en hall […] Det kan ju vara svårt annars om man kallar till ett möte till något särskilt, jag menar ”Uh, det kom några stackare… styrelsen

och närmast sörjande" [skratt]. Nej, men alltså, det ska ju vara något sådant speciellt, då känner man ju att man verkligen når ut och att många är med. (Gustav)

Flera personer talar om de fackliga praktikerna som användes under strejken som facket "som det borde vara" och ger uttryck för en längtan efter andra – mer aktivistiska och stridbara – fackliga identiteter och praktiker än de som vanligtvis är tillgängliga. Det finns en önskan om att konfliktorganisationens fördelar, med högre aktivitetsnivå och starkare sammanhållning, skulle kunna överföras till det dagliga fackliga arbetet.

Trots en sådan önskan framstår det dock som om dessa praktiker i huvudsak var förbehållna strejken. Kajsa anser att det vore önskvärt med lite mer utåtriktade metoder, men menar att det är svårt eftersom det finns så mycket annat som måste göras. Hon tycker att den ökade arbetsbördan hon upplever på sektionen omöjliggör den typ av utåtriktad verksamhet hon skulle vilja se mer av:

Kajsa: Det är lite frustrerande ibland, måste det vara nåt sånt här för att man ska göra aktiviteter så att medlemmarna känner att- kan vi inte göra nånting utan att det behöver vara en strejk? [...] Nån gång då och då tror jag att det behövs för jag tror att du vaknar.

Kristin: Tycker du att ni har för lite av den typen av aktiviteter? Generellt sett?

Kajsa: Om jag skulle säga ja nu, och det ska jag göra, men då måste man få förutsättningarna också. För att förutsättningarna har minskat radikalt inom Kommunal på våran nivå. Det läggs ju på- vi har ju högre arbetsbelastning på sektionsnivå idag än när jag började. Det läggs på mer administrativt, varningslistor- gud vet allt vi ska göra.

Ökad stress på arbetsplatser och ökade krav på lokala fackliga företrädare utgör en kontrast mot strejken då all energi kunde riktas mot ett enda mål. Margareta beskriver gemenskapen och den förhöjda aktivitetsnivån som uppstod i strejken som något som varade ett par år efter att strejken var slut, men att hon inte upplever den gemenskapen på samma sätt idag framkommer i hennes reflektion om att både hon själv och medlemmarna har svårt att få tid till det fackliga arbetet på arbetsplatserna:

> Det bästa med strejken det var att vi fick en stor gemenskap, det vart en stor gemenskap just då under några år, det fackliga livet- facket fanns ett tag igen […] Idag kommer jag ut kanske en gång i månaden, om jag har tur för dom har inte tid med mig, samtidigt som jag kanske inte alltid har tid att komma ut till dom. Jag menar alltså så då hade vi tid, det var nog det bästa. […]

Förutom jämförelsen mellan strejken och nutid finns också i berättelsen en jämförelse mellan strejken och en äldre, förfluten tid, i kommentaren om att ”facket fanns igen” under strejken. De med lång facklig bakgrund aktualiserar strejken som referenspunkt – som minne – en klyfta mellan facket idag och facket som de en gång föreställt sig det eller upplevt det. Det går att tolka som att strejken påminner om något de lärt sig, men sedan successivt lärt av sig. Det finns något sorgset eller svårhanterat i dessa berättelser, i att minnas strejken och att inte riktigt kunna förlika den med den fackliga vardagen.

En hänvisning till facket som det var ”förr” finns också i Kajsas reflektion kring varför det vore bra med ett mer aktivistiskt arbetssätt. Hon kopplar ett sådant arbetssätt till den kampvilja som hon förknippar med fackföreningsrörelsens barndom:

> Det ger ju lite energi, ut mot medlemmarna att vi är en kamporganisation. Nånstans måste vi ju backa tillbaka- varför föddes fackföreningen? Och det har varit glömt under ett tag. Nu tycker jag ju ändå att det finns liv i ungdomarna. Men det är ju mer- det är ju bara att se vad som händer i världen. Vill vi att det ska gå åt det håll som det gör nu, eller ska vi kämpa åt det andra hållet?

I Kajsas resonemang återkommer uttrycket ”kamporganisation”, som framstår både som något som Kommunal är och som medlemmarna ska se att Kommunal är, och som något som Kommunal ska *bli* genom den energiinjektion som mer utåtriktad verksamhet skulle ge. Lena beskriver också hur strejken tillförde något till organisationen som hon menar att den skulle behöva injiceras med jämna mellanrum:

> Jag skulle ju kunna säga att vi behöver en strejk var tredje år för att få känna solidariteten och kroka arm och vara starka tillsammans och såna saker. För det är så hemskt mycket annat det ger en konflikt liksom.

Att strejken upplevdes som positiv *i sig själv* står i kontrast till den hållning som Kommunal på förbundsnivå gav uttryck för under avtalsrörelsen, där man betonade att strejk är ett nödvändigt ont – en åtgärd som facket tvingas till när arbetsgivarna inte är beredda att kompromissa. Inger betonar flera gånger under vår intervju att en strejk är den sista utvägen när man inte kommer längre i en förhandling, och att det inte är något man kan önska sig. Men hon beskriver även de positiva effekter hon menar att en strejk får för hela organisationen:

> Det är fördelen kan jag säga, att hela förbundet står upp för samma sak, jobbar för samma sak. Ingenting är jobbigt utan det blir så tajt och så bra samarbete som sker då, det går så himla snabbt med allt och man kommer nära medlemmarna, de som är ute, på ett annat sätt än annars […] Man kan känna liksom att ”Jag vill vara med lite mer” och ”Jag ser att förbundet står upp för mig och där vill jag vara med också, och vara en del av att jobba på det sättet”. Visst är det så.

När jag frågar om hon då inte kan önska att det vore strejk lite oftare svarar hon:

> Ja, lite skämtsamt har vi sagt det nån gång – inte så, men mer att få hela förbundet att gå åt samma håll och med medlemmar och alltihop så att det – ja, det händer väldigt mycket och det är tufft och det är jobbigt, men samtidigt så blir man ju stimulerad, för man ser att det faktiskt funkar och att det funkar väldigt bra dessutom.

Trots betoningen av strejker som ett nödvändigt ont finns det även hos Inger en uppfattning om att strejken i någon bemärkelse var något positivt *i sig*, eftersom den innebar att alla stod upp för samma sak och att fler kunde identifiera sig med sitt fackliga medlemskap. I nästa avsnitt lyfter jag fram strejkens funktion som en enande faktor i förbundet, som den sista aspekten som intervjupersoner framhåller som det bästa med strejken.

”Vi var litegrann *ett* Kommunal” – strejken att samlas kring

> [Det] bästa med strejken tycker jag var att vi fick ihop hela avdelningen. […] Många var delaktiga och jag kände att vi var *en* avdelning, det var aktiviteter som knöt ihop allt. Så att, även om resultatet kanske inte blev som det skulle så är det ju minnen och sånt här ”Ja, men kommer du ihåg hur gjorde vi det och de gjorde det här” och ja... Vi var litegrann *ett* Kommunal. (Kajsa)

> Och från alla… kategorier av människor gick i samma tåg, och det var kommunalare… det kändes mäktigt. […] Man kände samhörighet på ett väldigt fint sätt. […] du träffar så många andra yrkeskategorier, du träffar… visar att vi är många. Vi är många, det är bara så. Under samma paroll. Det tycker jag kändes som det mäktigaste. (Tord)

Som jag berört i bland annat kapitel 4 och 9 är Kommunal en stor organisation som rymmer många olika yrkesgrupper och som därmed behöver göra svåra lönepolitiska hänsynstaganden, där risken är överhängande att någon alltid känner sig åsidosatt. De senaste decennierna har det också skett en individualisering av anställningsförhållanden och lönepolitik, som innebär att fackliga företrädare företräder allt mer differentierade yrkesgrupper, där individer på en och samma arbetsplats konkurrerar med varandra om högre lön.[1079] I förbundet finns också olika uppfattningar om hur den fackliga demokratin bör fungera, bland annat när det gäller vilken makt som bör ligga hos vilket organisationsled. Kommunal är dessutom en organisation som rymmer många olika politiska åsikter. Under 1990-talet var bland annat frågor om individuell lönesättning, privatiseringar av välfärdsverksamheter, jämställdhet och representation inom den egna organisationen, samt hur Kommunal skulle förhålla sig till nedskärningar som genomfördes i kommuner och landsting, föremål för mycket debatt.[1080]

En ökad fragmentisering leder till ett ökat behov av att formulera en gemensam identitet och lyfta fram det som förenar många kommunalare, vilket i stor utsträckning är identiteten som välfärdsarbetare.[1081] Särskilt från 1990-talet och framåt har Kommunal arbetat mycket med att skapa, om inte enighet så åtminstone en bild av enighet, i förbundet.[1082] Kommunals ledning behövde också överbrygga avståndet till medlemmarna och möta den kritik som fanns om att man inte var tillräckligt stridbara och

offensiva i lönekampen. Genom strejken skulle man formera sig som en kamporganisation, som var beredd att ta fajten när inget annat hade hjälpt för att få upp lönerna.

Mitt material visar att upplevelsen av en ökad enighet i organisationen under strejken var viktig för intervjupersonerna. Den handlade om en starkare solidaritet mellan olika yrkesgrupper och inom enskilda sektioner eller avdelningar, men också vertikalt mellan de olika nivåerna i förbundet. Det senare omskrivs som något positivt men ovanligt i press- och informationsenhetens utvärdering efter strejken, som dessutom fått det talande namnet ”När hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt”:

> Budskapen accepterades av organisationen utan debatt, vilket förhoppningsvis är ett tecken på att åsikterna delas av den breda majoriteten medlemmar. Enligt Observers analys använde alla Kommunals företrädare och medlemmar sig av samma argument, nämligen de fyra som fastslogs i opinionsbildningsplanen. Det är annars mycket ovanligt att Kommunal centralt och lokalt har samma budskap.[1083]

Frågan om vertikal enighet i organisationen är dock komplex. Det finns en önskan om att alla ska ”kroka arm” (Lena) och att hela organisationen ska ”gå i takt” (Inger), något som flera av intervjupersonerna, oavsett var i organisationen de befinner sig, framhåller som det bästa med strejken. För några handlar det om att den energi och sammanhållning som genomsyrade strejkarbetet, med utåtriktade aktioner och nya metoder för att skapa uppmärksamhet, ska prägla organisationen även när det inte är strejk, medan det för andra handlar om att hela organisationen ska dra åt samma håll. I uppladdningen och under strejken kunde dessa viljor sammanfalla, men efter strejken blev det svårare.

Hos flera av intervjupersonerna på sektionsnivå finns en stolthet över att tillhöra sektioner som har en egen, särskild prägel. Det handlar framför allt om en hög grad av engagemang bland de aktiva eller att man har en viss typ av verksamhet. Under strejken låg detta i linje med den strategi som Kommunal hade när man ställde om till konfliktorganisation och uppmuntrade kreativa initiativ lokalt för att få ut budskapet. Men den spontanitet och pluralism som utmärkte strejken upplever Lena och Margareta sedan begränsades av vad de ser som en ökad strömlinjeformning av Kommunal. Lena tar som exempel aktionerna med ”Galna kommunalare” som hon deltog i under strejken, en upplevelse som hon tidigare under

intervjun pratat väldigt entusiastiskt om. Hon säger sorgset att utrymmet för att genomföra sådana aktioner lokalt blivit mindre:

> Från och med i år så får vi inte ta några egna initiativ utan vi ska ta initiativ när förbundet säger åt oss att ta initiativ. Så nu har vi inte kunnat vara så galna. Men det kanske ändrar sig igen.

Lena har under sina år som aktiv i Kommunal hunnit uppleva ett antal stora organisationsförändringar. En av de organisatoriska diskussioner som förts på Kommunals kongresser har handlat om relationen mellan förbundet, avdelningarna, sektionerna och klubbarna, där olika sektioner menat att avdelningarna haft för stor makt över dem, och att förbundet i sin tur haft för stor makt över avdelningarna. Ett exempel på detta är när en sektion i Falun på en kongress på 1990-talet menade att Kommunals stadgar var skrivna ”uppifrån och ner”, där sektionerna skulle ”lyda högre nivå”, och att dessa högre nivåer snarare fungerade som ”ljuddämpare” än ”högtalare för medlemmarna”[1084]. Diskussionen är inte unik för Kommunal. I fackföreningsrörelsen har en central utmaning varit att kombinera medlemsinflytande och effektivitet. Den väg man har valt, med centralism, byråkrati och representativ demokrati (snarare än direktdemokrati) har, som Mulinari och Neergaard konstaterar, möjliggjort en hög grad av organisatorisk och ideologisk homogenitet och har ”[…] gett den svenska arbetarklassen ett utrymme för framgångsrika förhandlingar och anspråk […]”, men samtidigt har den kommit att minska fackföreningarnas folkrörelsekaraktär.[1085]

Lena säger att hon ofta varit kritisk mot vad hon uppfattat som centraliseringar inom förbundet. Den senaste förändringen beskriver hon som ett försök att få Kommunal att i högre utsträckning uppfattas som ”ett förbund”. Det är en målsättning Lena i sig inte motsätter sig, men hon är rädd att en del av metoderna riskerar att radera ut lokala särdrag och möjligheten att lokalt utforma verksamhet och utåtriktad kommunikation:

> Meningen var ju då att Kommunal ska uppfattas som ett förbund, och det köper jag rätt av. Och framför allt då när man har gått ut i konflikt och strejk, då är ju inte rätt tid för fria viljor och egna initiativ, utan då gör man ju bara som man blir tillsagd liksom. Då är vi ju en armé, eller vad man ska säga. Men det finns ju ett speciellt skäl att man är det i en konflikt, eller kanske någon annan gång när man är tvungen att visa sin styrka, men i vanliga fall så måste

> ju fackföreningen, för att kunna fortsätta vara levande, få vara lite spretig, alltså så länge vi har samma mål. Men på något vis nu när man har bestämt att Kommunal ska uppfattas som ett förbund och det ska gå en röd tråd genom Kommunal och du som medlem ska egentligen få […] oavsett vilken sektion, vilken avdelning du är med i, så ska du få samma hjälp som alla andra. Och det tycker jag också- det är väl jättebra att ha som målsättning. Men vi kan ju inte sänka ribban för dem som har kommit långt, bara för att det är andra som inte har kommit dit ännu. Och det är det lite grann som har hänt. Vi hade en väldigt aktiv hemsida tidigare till exempel, som hade hur mycket besök som helst, och det var verkligen Kommunal, men det var vår sektion liksom. Och alla visste om den och […], den var lätt att hitta. Men det var ju inte så att vi hade någon undergroundrörelse, utan vi skrev ju om de fackliga sakerna. Sen blev det ju beslut att vi fick inte ha egna hemsidor. Utan alla ska ha hemsidor på Kommunals hemsida. Och då får man heller inte lägga ut saker själv, som sektion, utan då får vi skicka upp vad vi vill ha insatt, och så ska det granskas och sedan är det någon annan som sätter in det. Och det känns ju också- det blir väldigt tungrott.

Genom att betona att enhetlighet är rimligt att kräva under en strejk men ifrågasätta strömlinjeformningen av saker som sektionernas hemsidor, gör Lena en tydlig åtskillnad mellan facket under konflikt och facket under fredstid. När det är strejk fungerar facket lite som ”en armé”, och det är nödvändigt för att man ska kunna nå sina mål. Men om kravet på enhetlighet ska genomsyra den lokala verksamheten och kommunikationen hela tiden innebär det ett hot mot den profil som Lenas sektion har byggt upp, med en egen välbesökt hemsida och en stridbarhet både internt och utåt. När Lena ger uttryck för att Kommunal även i den fackliga vardagen borde fungera lite mer som under strejken, är det inte den armélika organisationen hon syftar på, utan de kreativa och aktivistiska praktikerna och den kampvilja som genomsyrade hela förbundet under konflikten. Som Lena ser det förutsätter detta lokala miljöer med egen prägel och ett utrymme att ta egna initiativ.

Även Margareta tycker att den fackliga verksamheten har blivit mer toppstyrd, och att hon och kamraterna i hennes sektion hade större möjligheter att utforma saker själva tidigare. Margareta tror att det hon uppfattar som krav på ökad enhetlighet, både i det interna arbetet och i hur man som kommunalare får synas utåt, delvis handlar om att de som arbetar och är aktiva på sektionsnivå och de som finns högre upp i hierarkin har olika bakgrund:

> Jag tror att mycket handlar om att vi är förtroendevalda i verksamheten, vi lever i verksamheten. Högre upp i hierarkin så är man anställd och har en helt annan bakgrund. Idag är inte alla ur arbetar- heller liksom, utan de är anställda på grund av andra kompetenser.

Jag tolkar det som att Margareta är kritisk mot att de som är tjänstemän högre upp i organisationen inte alltid är personer med en bakgrund i arbetarrörelsen, utan personer som är anställda för att de är bra på att utföra vissa arbetsuppgifter. Hon menar att viljan att diktera saker uppifrån är större om man inte har erfarenhet av lokalt fackligt arbete, men tillägger att hon tror att det även finns skäl som handlar om partipolitik:

> Personligen så tror jag att det finns rädslor inom- vi har varit trygga, vi har tillhört Socialdemokraterna, det har varit en massa såna saker. Idag är det ju inte riktigt så. Vi är ju fortfarande- tillhör- Socialdemokraterna är ju vår närmsta partner och så. Men väldigt mycket folk är inte socialdemokrater idag utan har annan politisk- eller ja, ligger mer åt vänster kanske, som också gör att det finns lite oro, att det ska bli för mycket så, det tror jag.

Margareta syftar på spänningen mellan socialdemokrater och kommunister, som inte minst historiskt har utgjort en central konfliktyta i fackföreningsrörelsen.[1086] Sedan efterkrigstiden har den socialdemokratiska dominansen inom LO och dess förbund varit påtaglig, vilket inneburit en stark ideologisk homogenitet från avdelningsnivå till förbundsnivå. Historikern Klas Åmark menar att utvecklingen hängt samman med kombinationen av representativ demokrati och centralisering, där avdelningar slagits samman och blivit större enheter och lokal särprägel fått mindre inflytande uppåt i organisationer.[1087] Som Mulinari och Neergaard konstaterar har den också inneburit en stark koppling mellan lojalitet med det socialdemokratiska partiet och positioner inom fackföreningsrörelsen.[1088] Margareta menar att detta inte längre är lika självklart i medlemmars ögon, och att det skulle kunna upplevas som hotfullt av den fackliga ledningen. Mitt material visar på att längtan efter den kämpaglöd som byggdes upp under strejken och de aktivistiska praktiker som utmärkte strejkkampen även finns hos intervjupersoner som är socialdemokrater. Kanske är det inte så mycket andra partitillhörigheter som kan uppfattas som hotfulla på det sätt Margareta beskriver, utan snarare att många, oavsett partitillhörighet, skulle vilja ta dessa praktiker vidare.

Lena menar att det finns olika uppfattningar om hur Kommunal ska arbeta. Hon tycker att det traditionella fackliga arbetet med förhandlingar och facklig-politisk samverkan är viktigt, men är orolig att den strömlinjeformning hon upplever ska innebära att det är det enda som tillåts. Hon tycker också att en del tillmäter närvaro i sociala medier för stor betydelse, och understryker att det är viktigt att ”också fortfarande gå ut på gator och torg”. Att vara ute på gator och torg präglade strejken, och dessa praktiker var då en del av en helhet, eftersom den centrala opinionsbildningsstrategin byggde just på att lokala initiativ skulle uppmuntras. Detta hade samtidigt en motsägelsefull karaktär. Det var en enighet och gemensam kraftsamling som visserligen omfattade stor frihet för de olika lokala aktörerna, men som ägde rum inom ramen för ett budskap som till stor del kom uppifrån. Å andra sidan var det ett budskap som många i organisationen stod bakom och kände igen sig i. Ett exempel är den medvetna konstruktionen av identiteten som ”kamporganisation” (inklusive Kommunals strejkslogan ”Vi tar fajten”). Att denna identitet lyftes fram så mycket från den centrala nivån var sannolikt ett resultat av att det fanns en växande frustration och ett missnöje underifrån som man ville kanalisera, som jag diskuterat i kapitel 6 och 7. Det var dock fortfarande en ovanifrån-konstruktion, med vissa restriktioner kring innehållet i identiteten. Den fick till exempel inte omfatta viljan att fortsätta strejka när strejken hade avblåsts, och den fick inte vidareutvecklas lokalt på vilket sätt som helst efter strejken.

Jag menar att den spänning eller ambivalens som finns kring identiteten som kamporganisation måste förstås mot bakgrund av den ordning/kaos-dikotomi som löper som en röd tråd genom fackföreningsrörelsens historia, där det varit viktigt med gränsdragningar mot sådant som har uppfattats hota ansvarstagande och stabilitet.[1089] En alltför stark lokal prägel, särskilt i sektioner där ledande personer inte är socialdemokrater, skulle kunna tolkas som en sådan företeelse. Begreppet ”kamporganisation” blir mot denna bakgrund inte helt lätt att hantera. En balansgång är nödvändig, där det måste råda rätt proportioner mellan samförstånd och kamp.[1090] Den organisationsutredning som presenterade sin slutrapport med titeln ”En öppen, varmhjärtad, effektiv kamporganisation” för förbundskongressen ett år efter strejken visar på precis detta:

> Det gäller att vi blir tydligare med kamp och samverkan: att kampen är vår identitet och samverkan vår strategi – men vi får inte samverka ihjäl oss. Vi ska kombinera de här två sakerna på ett framgångsrikt sätt.[1091]

Citatet klargör att kamporganisation är just en identitet, som här kontrasteras mot det man faktiskt gör (vår strategi). Strategi är samverkan med arbetsgivarna, även om denna inte får leda till att Kommunal utplånas som part i relationen. Under strejken kunde identitet och strategi sammanfalla. Det fanns en överensstämmelse mellan det man gjorde och hur man såg på sig själva, och talade om sig själva; identiteten som kamporganisation förankrades i de metoder man använde. Men i ”fredstid” är det annorlunda. Framväxten av solidaritetskulturer i strejken kunde fungera produktivt just under själva konflikten, men riskerar att bli ett hot mot den balans som eftersträvas när strejken är avblåst.

Om det blev strejk igen

I Fantasias förståelse av subjektivitet i arbetskonflikter är segern i konflikten sekundär för den subjektivitetsomvandling som sker; det primära är den process av solidaritet som sätts igång i själva strejken.[1092] Denna process är verksam oavsett om konflikten handlar om att de strejkande försöker tillskansa sig mer (högre lön eller bättre villkor), eller om de försvarar det de redan har mot angrepp. Distinktioner mellan offensiv och defensiv kamp blir därför meningslösa, eftersom konflikter alltid innehåller element av båda. Även när arbetare under attack försvarar existerande rättigheter kan något nytt uppstå i den kollektiva praktiken. Ett exempel är gruvarbetarkonflikterna i England 1984–1985. Gruvarbetarna strejkade för att försvara sin industris existens mot Thatcherregeringens angrepp. De solidaritetsorganisationer som framför allt kvinnor skapade för att understödja strejken syftade också till ett bevarande av gruvbyarna och ett visst sätt att leva. Samtidigt fungerade dessa organisationer som verktyg för förändring, där nya praktiker uppstod och nya sociala band knöts. Trots att gruvarbetarna förlorade strejken ledde solidaritetsarbetet till en omvandling av subjektivitet, där kön utmanades både i samhällena, i strejken och i gruvfacket.[1093]

Samtidigt menar Fantasia att även om seger i den aktuella konflikten inte är avgörande för att sådana kollektiva processer ska existera, är ett positivt utfall för de strejkandes sida ändå en faktor som kan fungera förstärkande. En strejk som upplevs lyckad kan leda fram till en ny strejk eller konflikt, eftersom förväntningarna på vad som går att åstadkomma kollektivt ökat. Och omvänt: en upplevelse av nederlag kan skapa besvikelse

och passivitet, vilket var det Kommunals ledning var oroliga över skulle ske om utfallet av strejken inte blev det som medlemmarna förväntade sig. Mina intervjuer visar på en komplexitet när det gäller de lärdomar som intervjupersonerna menar sig ha dragit av deltagandet i konflikten. Anders säger om strejken att ”vi såg hur svårt det var, så det är klart att det hade väl en desillusionerande effekt på det viset”, och syftar på arbetsgivarnas hårda motstånd och det ekonomiska utfallet. När jag frågar Margareta om hon tycker att hon dragit någon speciell lärdom av strejken fokuserar hon på sin syn på Kommunal, en syn hon menar har blivit lite mer skeptisk:

> Margareta: Kan nog vara så att jag är kanske lite mer kritisk mot den egna organisationen, så är det nog. Samtidigt som man inte får ge upp grundidéerna och att ändå fortsätta kämpa framåt. Jag tror på fackföreningen, jag tror på att det är det enda sättet för oss försöka få det lite bättre, det gör jag. Men jag är kanske lite pessimist också.
>
> Kristin: Är du mer pessimist efter strejken än innan?
>
> Margareta: Ja, det tror jag nog att jag är, eller mera misstänksam, det är jag nog. […] Om man ska göra någonting så vill jag nog få mera svar vad det ska leda till, vad har man för förväntningar, vad kan jag förvänta mig om jag gör de här sakerna nu, kan jag förvänta mig att jag har uppbackning hela vägen eller kommer de att säga efter halva tiden att ”Nu är det klart”? […] Om jag drar igång det här nu så vill jag liksom veta att […] man får löpa linan ut, och då vill jag ha det på papper, så är det nog.

Anders och Margaretas reflektioner antyder att förstärkningen också kan gå åt andra hållet, genom att en känsla av besvikelse efter en verkligt stor uppladdning kan verka nedslående eller avskräcka från liknande försök i framtiden. I mitt material finns dock inget som talar för att benägenheten att gå ut i konflikt igen, under rätt förutsättningar, skulle ha minskat hos intervjupersonerna. Besvikelse över det ekonomiska utfallet och strejkavslutet är för flera ett starkt känslomässigt minne, men tycks ändå inte ha påverkat viljan att engagera sig fackligt eller politiskt. Ingenting antyder att synen på strejk som metod skulle ha blivit mer negativ, eller att tilltron till det egna arbetarkollektivet skulle ha påverkats negativt. Utifrån sin studie av Seko-konflikten 2014 drar Paula Mulinari samma slutsats. Många Seko-medlemmar tyckte att det var viktigt att man hade genomfört

strejken, trots att utfallet inte betraktades som en seger. Även arbetare i den grupp som blev uppsagda trots att man tagit kampen för att jobben skulle bli kvar tyckte att det var rätt att man hade genomfört strejken. Precis som i Kommunalstrejken fanns ett missnöje med hur konflikten avslutades, men aldrig mot strejk som motståndsstrategi. I mina intervjuer är det hur strejken var upplagd och det abrupta slutet som är föremål för kritik, men ingen säger att man inte borde ha strejkat eller att strejker är meningslösa. Tvärtom är det flera som pratar om behovet av en ny strejk, eller att Kommunal borde strejka oftare, som Sofia:

> Jag skulle vilja se antingen en stor Kommunalstrejk eller till och med kanske en stor LO-strejk. Bara för att se liksom- vad händer? Alltså, vad skulle hända med samhället om alla LO-medlemmar gick ut i strejk? Det skulle vara ganska många, tror jag. [Skratt]

Sofia pekar på den potentiella makt som LO-kollektivet besitter, och leker med tanken på vilken effekt det skulle få för samhället om arbetare slutade arbeta. Det ligger i linje med hennes resonemang om vilka det är som bär upp samhället, och vilka vars arbetsnedläggelse inte skulle märkas så mycket. Jag tolkar det som att hennes reflektion grundas i erfarenheten från strejken – i tankar om vilken effekt det *hade* kunnat få om Kommunal haft en mer offensiv strategi och tagit ut fler medlemmar samtidigt. Sofia är kritisk till vad hon menar var en alltför försiktig strategi 2003, men det får henne snarare att bli nyfiken på hur det skulle bli om den potential hon ser i LO-kollektivet skulle förverkligas. Tilltron till strejk som stridsmedel tycks alltså vara intakt. Däremot ger flera av intervjupersonerna, i likhet med Margareta, uttryck för att tilltron till det fackliga ledarskiktet – både inom Kommunal och inom LO – skadades av uppgörelsen med arbetsgivaren och av det sätt på vilket konflikten 2003 avslutades.

Att strejkavslutet kvarstår för flera som ett sår som inte fullt ut läkt, och att de säger sig inte förstå mer idag av varför det blev som det blev, är som jag konstaterat inget som påverkat intervjupersonernas vilja att fortsätta vara fackligt aktiva i Kommunal. Strejken stärkte tron på vad kollektiv styrka och kamp verkligen kan åstadkomma, trots att den slutade i besvikelse. Besvikelsen påverkade inte intervjupersonernas förtroende för kollektivet eftersom konflikten efter strejken i huvudsak blev mellan medlemmarna och ledningen, och mellan facket och arbetsgivarna. Liksom Margareta säger Aina att det inte blir bättre av att gå ur facket. Man

kan som kommunalare vara oenig med förbundsledningen, men att lämna Kommunal är inget alternativ:

> Jag var besviken men ändå- jag var inte besviken på mina kollegor, där ute var vi jättestarka. Sen de som man säger leder och fördelar arbetet- kanske i stunden var man besviken på dem, självklart. Men inte annars. Jag kan många gånger se på Kommunal nu, de som beslutar galet- men jag vet samtidigt att jag inte kan ändra världen själv så att... Men jag tror att det är viktigt att vara många. Om man är en facklig rörelse eller vilken som helst.

Vad Margareta och Aina ger uttryck för är en stark tilltro till kollektiva förändringsmetoder. De tycker att facket är långt ifrån perfekt, men de förkastar inte fackliga värderingar och praktiker. De tror på facklig organisering som verktyg för att göra samhället bättre. Trots irritation över de politiskt valda arbetsgivarnas agerande under konflikten har de intervjupersoner som var partipolitiskt aktiva vid tiden för strejken inte heller slutat vara det. Tord menar snarare att strejken stärkt hans uppfattning om att kommunalare också behövs i partipolitiken, för att kunna påverka på båda arenorna. För de intervjupersoner som är vänsterpartister tycks erfarenheten av strejken i några fall ha stärkt en uppfattning som redan fanns, om att det inte går att lita på socialdemokratin när det gäller att stå upp för arbetares intressen, men det politiska intresset eller tilltron till arbetarrörelsen i bred mening verkar inte ha minskat.

Det fackliga livet fortsatte helt enkelt att ha sin gång även efter strejken, och i stort uppfattar intervjupersonerna att de fortfarande slåss för samma saker som de slogs för 2003. Strejken finns där som ett i huvudsak positivt minne av kampanda, solidaritet, sammanhållning och ökad och revitaliserad facklig aktivism, och som en vision för hur det fackliga arbetet borde fungera även när det inte är konflikt.

Lena reflekterar själv över att hon idag minns strejken väldigt positivt, trots att hon, när det begav sig, var så arg över hur den avslutades. Hon funderar på om det kan ha med ålder att göra, att hon blivit mer pragmatisk med åren. Kanske kan det vara en faktor, men det skulle också kunna handla om den tid som förflutit sedan strejken, i termer av vad den inneburit för förändringar på arbetsplatser och i det fackliga arbetet. När intervjupersonerna reflekterar över hur saker och ting har utvecklats sedan 2003, särskilt på arbetsmiljöområdet, är det en ganska mörk bild som träder fram. Det är troligt att detta bidrar till att forma minnet av strejken,

som förutom att den innebar ökad sammanhållning och kampvilja i organisationen, ägde rum i en tid med villkor som intervjupersonerna då var väldigt kritiska till, men en tid som i ljuset av de förändringar som skett sedan dess trots allt framstår som bättre.

När jag frågar vad en strejk idag skulle handla om är det antingen löner eller arbetsmiljö, eller både och, som blir svaret. Intervjupersonerna pekar dels på att lönerna fortfarande är låga, dels på att de upplever en kraftigt försämrad arbetsmiljö.

Aina beskriver vilka konsekvenser det får för människor att lönen inte räcker till. Hon menar att timanställda och kommunalare med icke-svensk bakgrund (två grupper som ofta sammanfaller) är längst ner i hierarkin när lönerna sätts:

> Det är fortfarande likadant idag, alltså vi säger att vi har individuella löner. Alltså ibland kan jag uppleva- det behöver inte vara sant men min sanning är att om jag får två anställningsavtal, och det är två olika namn, namnen ger betydelse fortfarande, vad du får för ingångslön. Och det finns någonting man inte kan ta på, för det är inte så tydligt som att alla med ett visst namn får någonting och alla med ett annat namn får nåt annat, men jag upplever det. Och jag tycker fortfarande våra löner är för låga, efter tio år. […] Folk kan inte vara sjukskrivna, inte att de inte är sjuka utan de har inte råd för karensdagen är över 1 000 kr för dem. Så istället arbetar man när man är sjuk. Och jag menar, lönerna räcker inte till så mycket. Om man tänker en vanlig arbetare, om du börjar som timmis kanske du får 18 000. Om du ska få en lägenhet som är nybyggd, de kostar 10 000. Alltså, det är orimligt med våra löner fortfarande, det är så orättvist tycker jag. Jag jobbar i ett kvinnodominerat yrke där man pratar mycket men satsar lite. Jag tycker att alla de som jobbar är värda mycket mer pengar idag.

I en rapport framtagen av Kommunal 2008 framkom det att medlemmar födda utanför EU och som arbetade inom kommunsektorn hade sämre anställningsvillkor och missgynnades lönemässigt jämfört med medlemmar födda i Sverige.[1094] Oavsett anställningsform hade, år 2007, de kommunalare som var födda utanför Norden som grupp ett sämre löneläge än de medlemmar som var födda inom Norden.[1095] Nästan hälften av medlemmarna födda utanför Norden var tillfälligt anställda och var femte var timavlönad.[1096] Att välfärdens arbetsgivare utnyttjar den skiktning av arbetarklassen som könsarbetsdelning och rasifiering innebär är en del i

intervjupersonernas kritik av hur kommunalarnas arbete värderas.

Förutom den frustration som skapas av låga löner och strukturell diskriminering av delar av kollektivet, menar Aina också att det fackliga arbetet har blivit mycket tyngre, när hon jämför dagens situation med hur det var kring 2003:

> Jag tycker att vi har fått mycket mer att jobba med, rehab-ärenden, överläggningar, och sådana saker faktiskt, för att folk mår dåligt. Tycker jag. Jag tycker man ska strejka om bättre arbetsmiljö nästa gång. […] Det är så många som är sjuka, och då måste man börja titta på ”Vad är problemet?” […] Jag hoppas att vi får mer personal, bättre arbetsvillkor, alltså förebyggande arbete, tycker jag. Det är A och O.

Lena säger att förutom ”att det är tuffare schemaläggningar och allting sånt där” så tycker hon att kulturen på arbetsplatserna har ändrats; att det är mer rädsla och tystnad idag:

> Man ska veta sin plats på något vis, det känns som att vi har åkt tillbaks jättelångt i tiden. Och det tror jag hänger ihop med hela samhällssynen att ”Du ska vara glad över att du har ett jobb”. (Lena)

Det som blir tydligt när Aina och Lena beskriver situationen idag är att ökad stress och ohälsa får effekter som överstiger de enskilda medlemmarnas situation. Det får också konsekvenser för det fackliga arbetet, där mer ansvar för tunga problem hamnar på det lokala facket. Det påverkar dessutom den kollektiva styrkan på arbetsplatserna, genom att många mår dåligt och inte vågar stå upp för sina rättigheter.

Avslutande reflektioner

Det finns ett glapp i intervjupersonernas berättelser mellan *känslan* av styrka i strejken – med ökad synlighet för kommunalarna och deras arbete, starkt och ihållande stöd från allmänheten och solidaritet och energi som genomsyrade det fackliga arbetet – och det avtal som blev resultatet av den. Frågan som hänger där obesvarad i intervjupersonernas berättelser är varför det inte blev en mer förmånlig uppgörelse, när kommunalarna hade kämpat så hårt och upplevde att de hade majoriteten med sig? I kapitlet

har jag pekat på att allmänhetens stöd aldrig omsattes i konkreta mobiliseringar för att trycka på de politiska arbetsgivarna som en möjlig förklaring. Jag har också lyft fram att kommunalarna inte hade någon entydig eller stark uppbackning från resten av fackföreningsrörelsen och att de politiska arbetsgivarna bjöd ett hårt motstånd, bland annat genom att försvaga strejken lokalt. Strejken blottade fackliga och politiska spänningar kring prioriteringar, strategier och lojaliteter inom arbetarrörelsen. Det fanns en styrka i de solidaritetskulturer som formades i strejken, men den styrkan räckte inte för att få övertaget gentemot arbetsgivarna. Kommunalarna hade helt enkelt inte ensamma möjligheten att förändra den dominerande uppfattningen om att kommuner och landsting inte hade råd med löneökningar.

I mitt material återkommer kritiska kommentarer om den strategi som Kommunal använde sig av, där strejken flyttades geografiskt och mellan olika yrkesgrupper. Intervjupersonerna ger uttryck för en mer komplex inställning till effekterna en strejk får för tredje man, än vad som rymdes i förbundets officiella kommunikation. I deras resonemang är långsiktiga förbättringar av välfärden genom en framgångsrik strejk överordnat ambitionen att skona allmänheten från strejkens omedelbara konsekvenser. Uppfattningen om att Kommunal borde ha tagit i hårdare bottnar både i en tro på att en mer offensiv strejkstrategi hade kunnat ge ett bättre avtal, och i en vilja att få visa vad som skulle hända med samhället om kommunalarna verkligen lade ner arbetet i större omfattning.

Förutom synligheten som strejken skapade, och den fackliga förnyelse som den innebar medan den pågick, är ökad enighet i organisationen ett tema som återkommer i intervjupersonernas reflektioner om vad som var det bästa med strejken. Olika yrkesgrupper kom samman och motsättningar inom Kommunal lades åt sidan tillfälligt medan man fokuserade på ett gemensamt mål och drog åt samma håll. Berättelserna om strejkens upplösning antyder dock att det saknades samstämmighet kring hur långt man skulle dra åt det hållet, vilket bland annat kan förstås genom de spänningar och olika betydelser som kopplas till det i materialet återkommande uttrycket ”kamporganisation”. För några fanns en önskan om att den livsform och kampform som strejken utgjorde skulle leva vidare i den fackliga vardagen, vilket man menar att bland annat en ökad strömlinjeformning av organisationen satte stopp för. Från ledningens håll betonades behovet av balans mellan identiteteten som ”kamporganisation” och den samverkan med arbetsgivarna som förbundet efter strejken skulle återgå till.

Trots besvikelse över det sätt strejken avslutades, och över det ekono-

miska utfallet av den, är intervjupersonerna fortsatt lojala med det fackliga projektet. I materialet finns heller ingen tvekan kring strejk som verktyg i facklig kamp. Både högre löner och en förbättrad arbetsmiljö lyfts fram som krav Kommunal skulle kunna ta strid för genom en ny strejk.

11.

KAMPEN OM VÄLFÄRDSARBETETS VÄRDE – SLUTSATSER OCH AVSLUTANDE REFLEKTIONER

En strejk är så mycket mer än att en grupp anställda tillfälligt lägger ner arbetet. Trots att själva ordet strejk syftar på en frånvaro – vad någon inte gör (utför sitt lönearbete) – betyder en strejk i praktiken snarare förhöjd aktivitet. Mer fackligt arbete utförs inför och under en konflikt, och det är fler som är med och utför det. Men det handlar inte bara om en ökad aktivitetsnivå: själva aktiviteterna är också annorlunda. För ett fackförbund innebär en strejk att organisationen genomgår en omfattande omvandling: från det vardagliga arbetet med samverkan och förhandlingar antar den istället karaktären av konfliktorganisation. För de flesta fackförbund i Sverige är detta en omvandling som sker mycket sällan – som mest en gång per generation av fackligt aktiva. En strejk är med andra ord en stor händelse för ett fackförbund.

De intervjuer jag har gjort med fackligt aktiva kommunalare visar att Kommunalstrejken var en unik erfarenhet, som mer än ett decennium senare fortfarande är förknippad med starka känslor. Ett av undersökningens mest centrala resultat är att strejkens betydelse för intervjupersonerna vida överskred de konkreta krav på löneökningar som konflikten formellt kretsade kring. Strejken var en plats där uppdämd ilska och frustration över osynliggörandet av Kommunals yrkesgrupper och den orättvisa värderingen av välfärdsarbetet kunde få utlopp. Den var ett sätt för kommunalarna att bli synliga och erkända för sitt arbete och innebar att deltagandes syn

på den egna yrkesgruppen och det egna fackförbundet förändrades. Strejken var också en arena för omsorg, kreativitet, aktivism och facklig revitalisering, och möjliggjorde en kollektiv livsform som bröt mot vardagens lönearbete och fackliga rutiner. Den genererade – i sina konkreta praktiker – nya möjlighetshorisonter och hopp om en bättre tillvaro.

I det här kapitlet lyfter jag fram studiens bidrag till kunskapsutveckling inom genusvetenskap, arbetarhistoria och feministisk arbetslivsforskning. Jag återvänder till de frågor jag ställde i bokens inledande kapitel och sammanfattar undersökningens viktigaste resultat.

Avhandlingens bidrag

Med min avhandling har jag velat placera välfärdsarbetares erfarenheter av kollektiv mobilisering i centrum för genusvetenskapens debatter om arbete, klass och social förändring. Jag har gjort det genom att utgå från fackligt aktiva kommunalares berättelser om Kommunalstrejken – berättelser som jag analyserat med hjälp av marxistiska och feministiska perspektiv. Genom en kombination av muntlig historia och ståndpunktsteori har jag kunnat ta del av den stora kunskap mina intervjupersoner besitter om strejken – men också om villkor för välfärdsarbete och fackligt engagemang – och placera deras erfarenheter i en större historisk och politisk kontext.

Med målsättningen att utforska villkoren för välfärdsarbetares arbetskonflikter i offentlig sektor har undersökningens syfte varit att empiriskt undersöka Kommunals strejk 2003, och bidra till en teoretisk diskussion om strejken som en kamp om välfärdsarbetets värde och som arena för kollektiv mobilisering och subjektsformering. Med utgångspunkt i idén om att arbetskonflikter ”talar” har jag genom att analysera fackligt aktiva kommunalares erfarenheter av strejken 2003 belyst den situation inom vilken konflikten ägde rum, och diskuterat förutsättningarna för välfärdsarbetare att artikulera och ta strid för kollektiva krav. Jag har dessutom försökt fånga lokala strejkpraktiker och visa hur dessa legat till grund för omvandling av kollektiv subjektivitet; en process som jag analyserat genom begreppet solidaritetskulturer.

Med studien har jag synliggjort de särskilda förutsättningar som omgärdar arbetskonflikter i offentlig välfärdssektor; specifikt hur dessa förutsättningar upplevs av välfärdsanställda som tillhör LO-kollektivet. Detta är en grupp som hittills inte har stått i fokus för forskning om välfärdsanställdas

arbetsvillkor eller protester i den nyliberala eran. Att utgångspunkten tas i fackligt aktiva välfärdsarbetares muntligt förmedlade strejkerfarenheter innebär att forskningsfältet om arbetskonflikter utvecklas både empiriskt och metodologiskt. Min avhandling visar att skillnaderna mellan tjänste- eller omsorgsarbete och varuproduktion, liksom huruvida de som deltar i en arbetskonflikt är anställda inom privat eller offentlig sektor, är centrala faktorer i utforskandet av arbetares strejkerfarenheter, och för utvecklandet av förståelsen av subjektivitet i arbetskonflikter.

I avhandlingens olika kapitel har jag utvecklat nya förståelser av strejken som en kamp om välfärdsarbetets värde, samt som arena för kollektiv mobilisering och subjektsformering. Till genusvetenskaplig forskning bidrar avhandlingen genom att synliggöra de specifika förutsättningar som omgärdar arbete och arbetskonflikter i offentlig välfärdssektor, och nyanserar det mer eller mindre ensidiga fokus som legat på frågan om huruvida kvinnors arbete är underbetalt eller undervärderat för att det utförs av kvinnor. Med utgångspunkt i mina intervjupersoners berättelser lyfter jag fram betydelsen av välfärdsarbetets reproduktiva karaktär och det faktum att det utförs inom den skattefinansierade sektorn, en sektor som i samhällsdebatten allt mer kommit att betraktas som en ekonomisk belastning. Avhandlingen bidrar också till det genusvetenskapliga fältet genom att placera arbete och klass i centrum för utforskandet av subjektivitet. Jag visar på den centrala betydelse som arbete, klass och kollektiv organisering har för konstruktionen av identitet, och för upplevelser av tillhörighet och gemenskap. Genom att subjektsformering studeras i en kontext av offentliganställdas fackliga mobilisering, utvecklas förståelsen av klass och kön som samkonstruerade sociala relationer, som genom kollektiva ansträngningar kan utmanas och omvandlas.

Avhandlingen adderar till arbetarhistorisk forskning med ny kunskap om den största strejken bland offentliganställda i Sverige, kunskap som utgår från erfarenheter av personer som var uttagna i konflikten eller var med och organiserade den. Hur välfärdsarbetare själva tolkat och reagerat på situationen i välfärden efter den ekonomiska krisen på 1990-talet och de politiska förändringar som inleddes då, är en viktig pusselbit i den svenska arbetarklassens moderna historia, och Kommunalstrejken är en del av denna pusselbit. Avhandlingen ger dessutom en inblick i arbetarrörelsens interna dynamik, specifikt hur fackligt aktiva kommunalare upplevde de spänningar inom LO, och mellan Kommunal och det socialdemokratiska partiet, som karaktäriserade strejken.

Till feministisk arbetslivsforskning bidrar avhandlingen i huvudsak genom att lyfta fram strejken som en kamp om arbetets värde, där välfärdens värde och arbetarnas värde som arbetare, och som människor, hänger ihop. Därmed visar avhandlingen också att erkännande behöver återintroduceras som en viktig del i förståelsen av klasskamp. Ytterligare bidrag till detta fält görs genom att avhandlingen illustrerar hur klassbaserade hierarkier i arbetslivets vardag utmanar solidaritet mellan olika kvinnodominerade yrkesgrupper. Avhandlingen visar också hur en utvidgad tolkning av omsorgsarbete, som delvis överskrider könskodade förståelser av sådant arbete, är central för kommunalarnas syn på sig själva som arbetare.

Teoretiskt ger avhandlingen två huvudsakliga bidrag till marxistiska och feministiska debatter om social förändring. Det första är en kritik av den binära förståelse av erkännande och omfördelning som genom Nancy Frasers teoretiska modell blivit dominerande i samhällsvetenskaplig forskning. Med utgångspunkt i kommunalarnas strejkerfarenheter visar jag att denna förståelse är otillräcklig för att utforska ett kvinnodominerat arbetarkollektivs strävan efter rättvisa. Det andra bidraget är att jag analytiskt utvecklar begreppet solidaritetskulturer, som har sitt ursprung i studier av självorganiserade arbetskonflikter i en nordamerikansk kontext. Genom att använda begreppet för att undersöka subjektivitet i en legal strejk genomförd av en nationell facklig organisation inom ramen för den svenska modellen, visar jag att begreppet är relevant även utanför sitt ursprungliga sammanhang, och hur det kan användas i dialog med feministiska debatter om social förändring. Jag visar hur en utvidgad förståelse av erkännande och omfördelning, kopplad till det offentliga välfärdsarbetets särskilda karaktär och förutsättningar, fick en central betydelse för hur solidaritetskulturer växte fram i strejken.

Genom att lyfta fram studiens viktigaste resultat, kommer jag i det följande tydliggöra hur jag har besvarat de tre övergripande forskningsfrågor som jag ställde i avhandlingens inledningskapitel. Dessa var 1) vilka kunskaper om strejken som förmedlas genom fackligt aktiva kommunalares erfarenheter, 2) vad deltagandet i strejken betydde för formeringen av individuell och kollektiv subjektivitet samt 3) hur en belysning av fackligt aktiva kommunalares strejkerfarenheter kan bidra till en fördjupad förståelse av hur frågor om rättvisa artikuleras i klassbaserad kamp för samhällsförändring.

Att strejka i offentlig sektor

Ett återkommande tema i intervjupersonernas berättelser om strejken är de specifika förutsättningar som omgärdar arbetskonflikter i offentlig välfärdssektor, där arbetsgivarna är politiskt tillsatta och allmänheten utgör en tredje part utöver fack och arbetsgivare. Detta är förutsättningar som får sägas ha påverkat alla aspekter av strejken. Att Kommunal över huvud taget gick ut i konflikt speglar de begränsade möjligheter som förbundet har att åstadkomma löneökningar på andra sätt. Efter att ha provat flera olika vägar, bland annat införande av individuell lönesättning, var strejk det alternativ som kvarstod.

Att kommunalarna arbetar i välfärden avgjorde hur Kommunals strejkstrategi utformades. Eftersom hänsyn måste tas till hur nedläggningen av arbetet påverkar allmänheten togs medlemmar ut i strejk i olika vågor, och arbetsgivare beviljades dispenser. Det symboliska ramverk som Kommunals lönekrav förklarades och legitimerades genom fokuserade på att vinna allmänhetens sympatier, i syfte att opinionen i sin tur skulle påverka politikerna att tillmötesgå Kommunals lönekrav. Ett sådant påtryckningsmedel är centralt för ett strejkande kollektiv i offentlig sektor, där arbetsgivarna inte förlorar ekonomiskt på en arbetsnedläggelse. Eftersom de politiska arbetsgivarna till stor del företrädde arbetarrörelsens partier var strejken framför allt en politisk maktkamp mellan kommunalarna och andra aktörer i arbetarrörelsen. En annan aspekt av detta förhållande är att offentliganställdas fackliga styrka också är beroende av uppbackning från andra fackförbund, och sympatiåtgärder eller hot om sådana från förbund vars arbetsnedläggelse orsakar ekonomisk skada. Sådant stöd saknades till stor del för kommunalarnas lönekamp.

Välfärdsarbetets omsorgskaraktär, liksom att det utförs inom offentlig sektor, genomsyrade även hur arbetet med strejken organiserades. Strejken var mycket mer än strejkvaktande utanför arbetsplatser; den karaktäriserades av en mängd utåtriktade aktiviteter för att skapa uppmärksamhet kring lönekraven. Arbetets karaktär påverkade hur intervjupersonerna upplevde strejkvaktandet, som omfattade dagliga möten med brukare av välfärdstjänsterna. Strejkvaktandet innebar även konfrontationer med lokala politiker som utförde arbete som nedlagts av de strejkande, politiker som i många fall tillhörde samma arbetarrörelse som kommunalarna.

Min studie ger alltså stöd åt Briskins tes om att arbetares stridbarhet inte bara formas av yrkesegenskaper (arbetets beskaffenhet och organise-

ring), utan också av sektor (offentlig/privat), två faktorer som på grund av samhällets könsarbetsdelning båda är könade.[1097]

I avhandlingen har jag visat hur det ramverk som mobiliserades i strejken utmanade uppdelningen mellan att bry sig om sig själv och bry sig om andra, genom att kampen för högre löner kopplades samman med kampen för välfärdens överlevnad. Jag har argumenterat för att ”politisering av identiteten som välfärdsarbetare” beskriver det fenomen jag ser i mitt material ännu bättre än Briskins ”politisering av omsorg”, eftersom intervjupersonernas sätt att tala om det egna arbetet ifrågasätter den traditionella uppfattningen om var och hur omsorgsarbete utförs. Oavsett vilka kärnarbetsuppgifterna är definieras arbetet genom den samhällsmodell det organiseras inom, där syftet är att människor ska ha en så bra tillvaro som möjligt och där välfärdstjänsterna ska utformas efter behov. Detta visar att den kontext inom vilket arbetet utförs är central för att utforska hur arbetare förstår sina egna aktiviteter.

Genom att ifrågasätta uppfattningen om att omsorgsarbete kan utföras för låga löner och under dåliga villkor, utmanade strejken könade förståelser av arbete. Men där Briskins begrepp politisering av omsorg framför allt använts för att analysera motstånd mot vårdarbete som ett kvinnokall, bland annat genom att mobilisera diskurser om professionalitet och utbildning, visar min studie snarare ett ifrågasättande av att välfärdsarbete som inte kräver universitetsutbildning förväntas medföra en självklar underordning och avsaknad av anspråk. Budskapet att kommunalarna bär upp välfärdssamhället och att deras välfärdsarbete kräver yrkeskunnande tar avstamp i en klassbaserad identitet som lågavlönade, snarare än i en könsbaserad förståelse av lönediskriminering.

Att kampen för värdet av det egna arbetet kopplas till en kamp för ökad kvalitet i välfärdstjänsterna, innebär i förlängningen att strejken kan förstås som en kraftmätning över den offentliga välfärdssektorns värde. I politiseringen av identiteten som välfärdsarbetare finns potential för motstånd, inte bara mot hur välfärdsarbetet värderas utan hur själva välfärdsprojektet som samhällsmodell urgröps. Det är ett exempel på hur arbete inte bara omfattar underordning och utnyttjande, utan också är en plats där alternativ kan skapas.

Politiseringen av identiteten som välfärdsarbetare omfattar en politisk vision och önskan om solidaritet och samhörighet mellan alla som utför samhällsnyttigt arbete – oavsett kön eller utbildningsnivå – men klassbaserade hierarkier i arbetslivet skapar spänningar och ambivalenser som gör

detta svårt i praktiken. Kommunalarnas lönekamp ägde rum i ett dubbelt spänningsfält, i relation till både mansdominerade LO-grupper – som var de Kommunals officiella kommunikation pekade ut som lönemässig jämförelsepunkt – och kvinnodominerande välfärdsyrkesgrupper som tillhör TCO-kollektivet. I intervjupersonernas berättelser utmanas logiken kring vilka löneskillnader som får beskrivas som orättvisa (de som handlar om kön/sektor) genom att skillnader i lön och status mellan kvinnliga arbetare och kvinnliga tjänstemän också kritiseras som alltför stora och omotiverade. Intervjupersonerna artikulerar en klassorättvisa och uttrycker större anspråk på vilken omfördelning (och vilket erkännande) som borde ske – inte bara horisontellt mellan olika grupper inom LO-kollektivet, utan även vertikalt.

I materialet finns en spänning mellan uppfattningen att välfärdsarbete är underbetalt för att det till stor del utförs av kvinnor, och att det är arbetets karaktär och den sektor det utförs inom som är anledningen till de låga lönerna. Denna spänning speglar den som fanns i Kommunals officiella kommunikation under strejken, men i det officiella ramverket fanns en starkare betoning på kön, medan intervjupersonerna i högre utsträckning artikulerar en kritik av hur olika typer av arbete värderas, där skiljelinjen dras mellan arbete i produktionen vars syfte är att skapa tillväxt, och arbete vars utgångspunkt är tillfredsställandet av mänskliga behov. På motsvarande sätt uttrycker intervjupersonerna en identitet som välfärdsarbetare och arbetare i en kvinnodominerad sektor, snarare än en identitet som lönediskriminerade kvinnor. I materialet finns en komplexitet kring kön, där det adresseras genom en kritik av hur kvinnodominerat arbete undervärderas, samtidigt som motstånd görs mot att kategoriseras som ett kvinnodominerat fackligt kollektiv.

Solidaritetskulturer i strejken

Genom att analysera intervjupersonernas berättelser om uppladdningen, strejkens vardag och strejkens avslutning visar jag att strejken innebar ett tydligt brott mot vardagliga rutiner; en övergång till helt andra former av social aktivitet än lönearbete och det vanliga fackliga arbetet. Jag har beskrivit detta som en kollektiv livsform, med beståndsdelar som ett ökat fackligt gräsrotsengagemang, politiska diskussioner och kollektiva lärandeprocesser, möjligheten även för de som inte jobbar fackligt på heltid

att kunna gå upp i en enda sak (till skillnad från en vardagstillvaro som delas upp i olika block: lönearbete, fackligt engagemang, socialt umgänge, familj etcetera) och facklig självorganisering och utveckling i det egna området. Dessa företeelser står alla i någon utsträckning i kontrast både till fenomen som konkurrens, egennytta och stressen i lönearbetet, samt till det vardagliga fackliga arbetet med dess tidsbrist, hierarkier och upplevt låga aktivitetsgrad. De nya fackliga praktikerna inom ramen för den kollektiva ambition som strejken manifesterade förkroppsligade materiellt andra ideal och utsikter. Jag har analyserat dessa processer med hjälp av begreppet solidaritetskulturer.

I avhandlingen betonas kopplingen mellan mänsklig aktivitet och subjektivitet, närmare bestämt mellan kollektivt handlande och subjektivitetsomvandlingar. När människor deltar i arbetskonflikter eller andra former av kollektiva mobiliseringar öppnar det för förändringar i självförståelse och förståelse av världen runt omkring. Fantasias analys av arbetares självorganisering, en analys som inspirerat mitt arbete, visar hur arbetskonflikter kan sätta igång kollektiva processer som skapar förväntningar som utmanar de rådande ramarna inom vilket arbetet är organiserat.[1098] Jag har visat på sådana processer i Kommunalstrejken genom en analys av hur såväl uppladdningsfasens mobilisering som det dagliga arbetet med strejken präglades av visioner och växande förväntningar hos kommunalarna.

Ett exempel på detta är att det kom att uppfattas som realistiskt att få igenom de lönekrav som Kommunal lagt fram i sitt avtalsyrkande, men visionerna och förväntningarna överskred också de specifika kraven på högre löner. Det handlade bland annat om visioner om hur facket borde fungera, där det i materialet förekommer uppfattningar om strejk som ett ideal för facklig verksamhet, snarare än som en icke önskvärd nödlösning. Strejken symboliserar då den kamporganisation som Kommunal borde vara: en dynamisk rörelse med stark sammanhållning som kämpar för ett tydligt och radikalt mål. Visionerna och förväntningarna handlade även om vilken plats kommunalarnas yrkesgrupper borde ha i det offentliga rummet och i samhällsdebatten. Jag har också visat att deltagandet i strejken påverkade synen på den egna yrkesgruppen och de deltagandes syn på facklig kamp. Kommunalarnas bild av vilka som kan utgöra ett kämpande arbetarkollektiv utmanades, en bild som är genomsyrad av könade förståelser.

Kontexten för min studie skiljer sig på flera sätt från den inom vilken begreppet solidaritetskulturer utvecklades. Att kommunalarna arbetar med människor i den offentliga välfärdssektorn innebär att de måste ta hänsyn

till hur deras strejkaktiviteter påverkar de som är beroende av välfärdstjänsterna. Kommunalarna ramade också in sina strejkkrav genom att hänvisa till ett allmänintresse. Därmed vidgades solidariteten från att bara gälla det enskilda arbetarkollektivet till att omfatta ett större kollektiv, och strejken blev till en samhällskritik av hur politiska prioriteringar placerar privat produktion över offentlig reproduktion. Den vidgade solidariteten från kommunalarnas sida och allmänhetens sympatier för deras lönekrav ledde dock aldrig vidare till några omfattande stödmobiliseringar för strejken.

Solidaritetskulturernas utformning påverkades också av att strejken var en legal strejk inom ramen för den svenska arbetsmarknadsmodellen.[1099] De vilda strejkerna var oftast lokala aktioner där de involverade arbetarna i stor utsträckning kontrollerade den egna parten. Det kan inte sägas vara fallet i Kommunalstrejken. Beslutet om att utlysa strejken fattades av förbundsstyrelsen, liksom beslutet att avsluta den och på vilka villkor detta skedde. Trots dessa skillnader visar avhandlingen att kollektiva processer som formar solidaritetskulturer mellan arbetare inte tycks vara förbehållna vilda strejker, utan också kan vara verksamma i konflikter där mycket i själva strejkpraktiken avgörs av fackliga representanter, och där de avtalsmässiga ramarna sätter gränser för vad som är möjligt att göra.[1100] En avgörande skillnad är dock att kommunalarna inte själva kunde avgöra hur de subjektivitetsomvandlingar som karaktäriserade strejken skulle utvecklas vidare. Det fanns förväntningar från det egna fackförbundet om att de skulle mobilisera inför och under strejken, men det förväntades också att de skulle avbryta de processer som satts igång när beskedet om att strejken avblåsts kom. Intervjupersonernas erfarenheter rymmer ambivalenser kopplade till olika lojaliteter och tillhörigheter som komplicerar frågan om kollektivt agerande. De bär upp det fackliga projektet, samtidigt som flera av dem är kritiska till de begränsningar som de fackliga ramarna sätter upp för det lokala fackliga arbetet.

Kommunalarnas organisation är i sin tur en del av LO, som är en sammanslutning av olika fackliga intressen med skilda förutsättningar och roller i relation till den rådande lönepolitiska modellen. LO har nära band med det socialdemokratiska partiet, som har ett allt mer komplicerat förhållande till välfärdsstaten och därmed indirekt till Kommunals yrkesgrupper, inte minst i rollen som arbetsgivare åt offentliganställda. Den arbetarrörelse som kommunalarna är en del av satte med andra ord upp ramar för deras lönekamp – ramar som reglerar såväl fackets roll, som vilka krav som kan ställas i en strejk och hur mycket pengar som finns att för-

dela till kommunalarnas löner. Dessa ramar avgör vad som är möjligt att åstadkomma genom att strejka, och kommunalarna försökte agera inom dem. Avhandlingen visar att inom det normala funktionssättet för de organisationsformer som reglerade strejken kunde den potentiella makt som kommunalarna förkroppsligar inte realiseras.[1101]

Mer än lönekamp – erkännande och omfördelning i strejken

Kommunal gjorde ett medvetet val att använda ordet ”lönekamp”, istället för det mer formella ”avtalsrörelse”, för att beskriva förbundets arbete från uppsägningen av avtalet i oktober 2002. Det får tolkas som en del i strategin att förbundet skulle uppfattas som en kamporganisation av både medlemmar och allmänhet, och ett grepp för att göra avtalsrörelsen mer medialt intressant. Även om ”lönekamp” tidsmässigt rymmer betydligt mer än själva strejken visar avhandlingen att det inte räcker för att innehållsmässigt inkapsla allt det som kommunalarna kämpade för (och emot) under den period som lönekampen pågick. Strejken skildras av de intervjuade som en kamp om mer än pengar.

Den långa erfarenheten av att känna sig osynlig och inte tillräckligt uppskattad går som en röd tråd genom berättelserna om strejken. Det behov av att bli sedda och erkända som uttrycks av intervjupersonerna kan tolkas både som ett strategiskt medel för att uppnå det önskvärda ekonomiska resultatet i strejken, och som något med ett värde i sig. Det kan också förstås som ett försvar för välfärdstjänsternas kvalitet, och i förlängningen för välfärdssamhället som politiskt projekt, genom betoningen på det gemensamma intresse som de själva och allmänheten delar när det kommer till att välfärdsanställda ges resurser att utföra ett bra jobb. Omfördelning beskrivs som viktigt för en rimlig levnadsstandard för kommunalarna, men också för en känsla av egenvärde, och för värdighet för de som brukar välfärdstjänsterna.

Genom att hävda kopplingen mellan lön, erkännande av det egna arbetet och erkännande av välfärdssamhället som politiskt projekt utmanade kommunalarna den hegemoniska uppfattningen om vad en strejk får lov att handla om (kronor och ören). Sammanvävningen visar på det problematiska i att betrakta strejker för högre löner som kortsiktiga eller apolitiska. Min studie stöder vad tidigare forskning anfört om att en arbets-

konflikt alltid handlar om mer än vad som uttrycks i de formella kraven. I Kommunalstrejken rymdes bland annat visioner om hur samhället borde organiseras för att tillgodose mänskliga behov.

Som jag visat i avhandlingen var den särskilda artikuleringen av erkännande/omfördelning inte bara viktig för att förklara varför strejken behövdes, utan också betydelsefull för den form solidaritetskulturerna i strejken fick. Den plötsliga synligheten var central för de förändringar av subjektivitet som ägde rum: när kommunalarna genom strejken klev fram som aktörer erkändes de av andra och av sig själva som kämpande subjekt. Detta förstärkte känslan av kollektiv styrka och vidgade möjlighetshorisonter. Strävan efter erkännande bidrog också till att besvikelsen blev så stor när strejken avblåstes och kommunalarna inte längre var synliga i det offentliga rummet.

Begreppen erkännande och omfördelning, som genom Nancy Frasers teoretiska bidrag[1102] hamnat i fokus för feministiska debatter om social förändring, har, som jag visat, varit användbara för att utforska kommunalarnas konceptualisering av rättvisa. Avhandlingen illustrerar dock att när utgångspunkten tas i ett kvinnodominerat arbetarkollektivs strejkupplevelser är den skarpa åtskillnad mellan strävandet efter erkännande och kampen för omfördelning, samt den skarpa uppdelningen mellan olika kollektiv, som genomsyrar Frasers teoretiska modell, problematisk. Omfördelning och erkännande är i kommunalarnas berättelser sammanflätade på ett sätt som gör det svårt att tydligt särskilja dem. När de beskriver vad strejken handlade om framträder en triangel, där högre lön, synliggörande av kommunalarna som utförare av ett viktigt arbete och som människor, och kampen för en bättre välfärd, är intimt sammanlänkade. Mot bakgrund av detta menar jag att begreppen fungerar mer produktivt när de används analytiskt i dialog med levda erfarenheter, snarare än normativt i utformningen av abstrakta modeller, och att erkännande behöver återintroduceras som en viktig del i vår förståelse av klasskamp.

Kollektivt handlande och solidaritetens villkor: några tankar om vidare forskning

Min avhandling visar på den centrala betydelse som kollektiv organisering har för konstruktionen av identitet, för meningsskapande i tillvaron, och för erfarenheter av tillhörighet och gemenskap. Den illustrerar att männ-

iskors kollektiva handlande gör det möjligt att både utmana strukturell underordning och att föreställa sig alternativ till denna. Arbetskonflikter är med andra ord bärare av visioner för andra sätt att organisera arbete och mänskliga relationer. Nya horisonter skapas när när en alternativ vardagstillvaro erfars, och gränsen för vad som upplevs som möjligt flyttas.[1103] Ett annat sätt att uttrycka detta är att det är mänsklig praktik som generar hopp om något bättre.[1104]

Strejken kan ses som en blixtbelysning av detta, där den kollektiva livsform som strejkvardagen utgjorde innebar att känslan av att ”vara facklig” upplevdes mer intensivt och att saker som tidigare skulle ha tett sig som omöjliga framstod som möjliga att förverkliga. Sammanhållning och solidaritet lyfte fackliga aktiviteter och gav dem en ny dimension. När intervjupersonerna berättar om strejkens bästa stunder beskriver de något som snarast kan uppfattas som eufori. Som E.P. Thompson formulerat det ”kan det vara så att vi är gladare när vi är engagerade i saker som överskrider våra individuella behov; som är större än oss själva”.[1105]

Strejken blev en intensiv illustration av detta, men även det vardagliga fackliga engagemanget har en mycket viktig roll i intervjupersonernas tillvaro och för hur de uppfattar sig själva. Att vara en del av den fackliga rörelsen är att, tillsammans med andra, ha rötter bakåt och en horisont framåt. Som Sian Moore skriver ”förblir fackföreningar en av de få kanaler som kollektivistiska impulser kan uttryckas genom”[1106]. Resultatet av dessa kollektivistiska impulser är en gemenskap som inte i första hand är baserad på vem man är, utan på vad man gör. Den har sin grund i organisationen av lönearbetet, men kretsar kring kollektiva praktiker och ambitioner för samhällsförändring.

I en tid när debatter om social rättvisa kretsar mycket kring å ena sidan bakslag för progressiva rörelser och å andra sidan (oöverbryggbara) skillnader mellan olika kollektiv, borde en central uppgift för feministisk forskning vara att utforska hur och när hopp och solidaritet faktiskt blir möjligt. Under vilka villkor går människor samman och agerar kring gemensamma mål, och hur tar detta sig uttryck? Den andra sidan av saken är givetvis att undersöka vad som försvårar solidaritet och kollektivt handlande, för att kunna bidra till en förståelse av hur dessa hinder kan undanröjas.

I mitt material finns en mängd berättelser som jag inte kunnat fördjupa mig i inom ramen för den här studien, framför allt om den tid som förflutit sedan strejken och hur situationen för kommunalarna förändrats under den tiden. Flera av dessa trådar menar jag vore särskilt relevanta för

feministiska forskare att ta sig an, eftersom de berör rådande arbetsvillkor och samtida och framtida förutsättningar för kollektivt agerande för kvinnodominerade yrkesgrupper. Ett exempel är det som i mina intervjuer lyfts som en strukturell diskriminering av välfärdsarbetare med rötter i andra länder, när det gäller (lägre) löner och (osäkra) anställningsformer. Det får konsekvenser för hela kollektivet, bland annat genom att en större del av lönepotten måste användas för att försöka kompensera de väldigt låga lönerna. Vad innebär det för möjligheten till facklig solidaritet när arbetsgivaren skiktar kollektivet genom olika anställningsformer och lönenivåer?

Min studie har visat på en frustration hos kommunalare över att vara längst ner i hierarkin på arbetsplatser, där andra kvinnodominerade yrkesgrupper med längre utbildning har högre löner och högre status. I sin studie av maktrelationer på två sjukhus diskuterar Selberg hur klasskillnader mellan sjuksköterskor och undersköterskor upprätthålls och förhandlas i kategoriseringar av vissa arbetsuppgifter som vård och andra som service.[1107] Genom att betona att det de själva ägnar sig åt är vård och inte service, skapar sjuksköterskorna en distans till undersköterskor och vårdbiträden som befinner sig under dem i hierarkin.[1108] Mitt material indikerar att det skulle vara relevant att även studera sådana processer i förskolemiljö, inte minst hur dessa upplevs av barnskötare respektive förskolelärare, och hur dessa gränsdragningar påverkas av de förändringar som ibland sammanfattas med New Public Management. En specifik förändring som mina intervjupersoner berört är ökad arbetsbörda på grund av krav på omfattande administration, något som orsakar spänningar kring vilket värde som tillskrivs olika typer av arbetsuppgifter. I förlängningen handlar frågor om klassbaserade hierarkier på arbetsplatser om villkoren för solidaritet mellan olika kvinnodominerade kollektiv i välfärden.

Frågan om löner är fortsatt aktuell och i fackföreningsrörelsens debatt om lönebildningen har det hänt mycket sedan 2003. Det är uppenbart att LO har svårigheter med att hålla ihop många förbund kring en gemensam lönepolitik, när både könssammansättning och sektorstillhörighet gör att förutsättningarna – och kanske också målsättningarna – ser olika ut. Inom LO finns fackförbund – bland annat Kommunal – som menar att Medlingsinstitutets instruktion om att verka för en ”väl fungerande lönebildning”, där den konkurrensutsatta sektorn sätter normen för löneökningarna, gör det omöjligt att höja lönerna i kvinnodominerade sektorer och att instruktionen därför behöver ändras.[1109] Som Sörensen konstaterat i sin studie om danska välfärdsarbetare är det sannolikt att fackliga kon-

flikter kring den etablerade lönebildningsmodellen kommer att öka ytterligare.[1110] Detta väcker frågor om förutsättningarna för solidaritet inom LO-kollektivet och styrkepositionen gentemot arbetsgivarna, men också om arbetarrörelsens syn på välfärdens och välfärdsarbetets värde.

Sist, men inte minst, finns i intervjuerna många berättelser om hur kommunalarnas arbetsplatser förändrats under det dryga decennium som förflutit sedan strejken. Det handlar om ökad stress, färre tillsvidareanställningar, ökad psykisk ohälsa, fler sjukskrivningar, och en större rädsla för att framföra kritik mot arbetsgivaren. Detta påverkar i sin tur förutsättningarna för det fackliga arbetet. Lokala företrädare behöver hantera medlemmars ekonomiska och sociala utsatthet i mycket högre utsträckning än tidigare, bland annat beroende på utförsäkringar och arbetslöshet, men också på grund av ett ökat antal privata arbetsgivare som inte sköter grundläggande åtaganden.

Ingenting talar för att denna situation förbättrats sedan intervjuerna genomfördes. De senaste åren har Undersköterskeupproret genom manifestationer och en namninsamling riktat uppmärksamhet mot vad som beskrivs som ett akut läge i många verksamheter, och hösten 2019 rapporterade *Kommunalarbetaren* att ilskan kokade bland kommunalare på sociala medier. Flera tillfrågade medlemmar uttryckte att en strejk för bättre arbetsvillkor vore önskvärt.[1111] Därefter kom pandemin, och den avtalsrörelse som skulle ha inletts i våras sköts fram. Situationen med covid-19 har medfört att frågor kring arbetsvillkor och arbetsmiljö i välfärden verkligen ställts på sin spets. Ett angeläget ämne för vidare forskning är hur Kommunal kommer att använda sig av den förnyade aktualitet som diskussioner om välfärdsarbetets värde har fått under det här året.

TACK

När jag för snart nio år sedan påbörjade arbetet med den här avhandlingen var det med glädje över att vara den som skulle se till att Kommunalstrejken utforskades som den viktiga samtidshistoriska händelse den är. Efterhand har den glädjen fått sällskap av en viss prestationsångest. I akademin är det underförstått att texter produceras under vissa villkor – forskaren har en begränsad tid på sig, ett specifikt syfte och utvalda frågeställningar som ska besvaras. Varje ämne bär på ett nästintill oändligt antal möjliga trådar att dra i, men avgränsningar måste göras. En doktorsavhandling utgör, med andra ord, en särskild genre. Utanför akademin kan det finnas andra förväntningar på vad en bok ska innehålla, när det är den första i sitt ämne. Under de här åren har jag fått många välmenta och intressanta tips på personer jag skulle kunna prata med och källmaterial jag skulle kunna använda, och varje gång jag inte följt upp ett sådant tips – för att det legat utanför ramen för studien – har jag känt att jag kan ha missat någonting viktigt. Att lära sig leva med detta, har jag förstått efterhand, är en del av forskningsprocessen. Ändå känns det nervöst att sätta punkt och så småningom invänta reaktioner på det som blev resultatet.

***

Att avhandlingen äntligen är klar betyder inte bara att andra nu faktiskt ska läsa det jag skrivit, utan också att det är dags att tacka de som på olika sätt bidragit till att det blivit en bok.

Mitt första och största tack går till de kommunalare som gett av sin tid och delat med sig av sina erfarenheter av strejken. Varje gång jag befunnit mig i en svacka har jag återvänt till intervjuerna med er och funnit ny inspiration och motivation. Att era erfarenheter skulle nå fler har varit den huvudsakliga drivkraften i arbetet med boken. Även om ni inte håller med

om allt jag har skrivit, hoppas jag att ni ändå känner att jag har gjort era berättelser rättvisa.

Det går inte att skriva detta utan att nämna att en av de personer jag intervjuat inte längre finns i livet. Jag visste att Lena var sjuk, men jag hoppades av hela mitt hjärta att hon skulle hinna få se den färdiga boken. Att det inte blev så känns tungt, och många gånger har jag förbannat mig själv för att skrivandet tagit så lång tid. Men jag är tacksam över att jag hann intervjua Lena, inte bara en utan två gånger. För att hedra hennes minne har jag låtit hennes berättelse ta lite större utrymme i avhandlingen, och, efter att ha rådgjort med Lenas barn, valt att använda hennes riktiga förnamn. Jag vill tacka Lenas dotter Kari för fin respons när jag, efter att ha samlat mod, till slut hörde av mig.

***

Ett stort antal personer har varit behjälpliga i det praktiska arbetet med avhandlingen, och jag vill börja med att nämna mina handledare: Diana Mulinari, Lars Ekdahl och Mia Liinason.

Diana, jag vet inte om du minns det men som student rådfrågade jag dig en gång om huruvida jag skulle läsa kandidatkursen i historia eller göra en praktiktermin. ”Kandidatkursen”, svarade du blixtsnabbt, ”för det är bra att ha två kandidatuppsatser när du söker forskarutbildningen.” Du sa det som att det var självklart att en sådan bana skulle vara aktuell för mig, men för min del var det första gången det uppenbarade sig som ett tänkbart alternativ. Tack för all teoretisk inspiration genom åren, för att du alltid trott på min förmåga, för alla våra samtal om arbete och klass, och för din aldrig sinande entusiasm över mitt avhandlingsprojekt.

Lars, om det inte vore för ditt stöd och ditt trygga lugn i en väldigt svår period hade jag kanske inte fortsatt doktorandstudierna, och den här avhandlingen hade då inte blivit till. Tusen tack för din uthållighet och för all kunskap om det fackliga som du delat med dig av. Tack också för inspirerande samtal på ditt kontor på Metall, för luncherna på Hubertus och för att jag fick ett så varmt välkomnande av dig, Ewa och katterna när vi hade handledning i ert underbara hem. Jag ser fram emot att komma tillbaka när undantagstillståndet är över.

Mia, du kom in i projektet när det var dags att gå från manusutkast till färdig avhandling. Med ett imponerande lugn och en orubbat positiv attityd har du guidat mig under de senaste tio månaderna, och utan att jag

riktigt förstått hur det gått till har det som hade börjat kännas omöjligt till slut blivit möjligt. Stort tack för din strukturerande blick och dina raka svar på små och stora frågor. Tack också till Lena Karlsson, som såg behovet av en extra resurs i slutspurten och såg till att det blev verklighet.

Utöver mina handledare vill jag också lyfta fram några personer som på olika sätt bidragit till avhandlingens tillkomst. Kerstin Sandell invigde mig i den ädla konsten att göra forskningsintervjuer. Åsa Lundqvist ryckte med kort varsel in som opponent på mitt halvtidsseminarium, och Anders Neergaard hade motsvarande roll på slutseminariet. Tack till er båda för värdefulla kommentarer på manuset. Anders, din entusiasm på slutseminariet – att du också såg det som jag ser i materialet – var en viktig bekräftelse. Zlatana Knezevic, Manuela Rossing, Josephine Reijs och Agnes Kauranen har hjälpt mig med transkribering av en del av mina intervjuer. Transkribering – att omvandla ljudinspelningar till text – är ett tidskrävande och ansträngande arbete som sällan synliggörs, trots att det är en förutsättning för användandet av muntligt material. Ett stort tack till er alla fyra för ett gediget jobb. Tack också till Klara Twete som hjälpt mig med översättning av kapitel som jag ursprungligen hade skrivit på engelska.

Jag vill även tacka de kollegor och kamrater som tipsat om, eller satt mig i kontakt med, personer att intervjua. Av hänsyn till intervjupersonernas anonymitet kan jag inte nämna er vid namn, men ni vet, som man brukar säga, vilka ni är. Tack också till personalen på Kommunals förbundskontor, särskilt Kerstin Ljungberg, som bland annat sett till att jag fått tillgång till interntidningen *Kommunal-Nytt*. Tony Johansson, Johanna Mårtensson och Rebecca Selberg har läst delar av avhandlingen och kommit med konstruktiva synpunkter som hjälpt mig att förbättra texten. Stryknings-mästaren Kalle Holmqvist och språkproffset Ida Norberg bistod mig i abstractskrivandet under de sista skälvande veckorna.

Varmt tack också till Moa Elf Karlén på Leopard förlag för att du tyckte att avhandlingen verkade intressant, och till redaktör Sanna Ehrnlund för allt ditt jobb med att omvandla texten till bok.

***

De jag nämnt hittills är sådana som i direkt mening varit involverade i arbetet med avhandlingen. Men jag vill även lyfta fram några personer och miljöer i akademin som varit viktiga på andra sätt. Malena Gustavson och Irina Schmitt gjorde en avgörande insats genom att anställa mig på timmar

för att transkribera intervjuer när jag tagit min masterexamen. Transkriberingsjobbet var det som höll mig kvar på universitetet, och gav mig modet att våga skriva och skicka in en ansökan om doktorandtjänst. På institutionen har jag sedan haft förmånen att vara omgiven av snälla och intellektuellt skarpa kollegor, som har trott på mig trots att arbetet med avhandlingen tagit lång tid. Jag vill särskilt nämna min historikerkompis Jens Rydström, som det alltid piggat upp att träffa på i köket, och Helena Gyllensvärd och Irene Pelayo, som stått för såväl praktisk hjälp som trevliga samtal.

Anna Olovsdotter Lööv, Maja Sager, Maria Tonini, Lovise Haj Brade, Katrine Scott, Ina Knobblock, Marco Bacio, Josefine Landberg, Amarantha Thompson, Hansalbin Sältenberg, Riya Raphael och Mikael Mery Karlsson har varit mina fina doktorandkollegor under olika delar av de här nio åren. Ni har varit det bästa med alltihop. Maria och Lovise, tack för att ni varit feminist killjoys med zero fucks to give. Mikael, jag är så glad att du kom, och tog med dig lokalsamhällesorganiseringen in. Anna, tack för goda råd och för att du satt ord på saker jag upplevt men inte kunnat uttrycka. Att leva i två världar som sällan möts har i sina bästa stunder varit en analytisk drivkraft, men ofta har det genererat frustration och ensamhet. Att då kunna dela små ögonblick av samförstånd med andra som känt liknande har varit en viktig ventil.

Ina och Katrine, ni var mina första kontorssambor och några av de roligaste ögonblicken under doktorandtiden har jag haft med er. Jag har verkligen saknat vår trio de senaste åren. Jag tänker ganska ofta på institutionens resa till Berlin hösten 2011, när vi var helt nyantagna till forskautbildningen och precis börjat lära känna varandra. Att få åka gratis till Berlin och bo i en universitetslägenhet i Mitte var stort, men det var ännu större att ha fått doktorandkollegor som också tyckte det var lika självklart att gå till Marx och Engels-statyn som att gå på julmarknad och dricka glühwein. På ett sätt tror jag aldrig att det blev bättre än den kvällen, när vi hade funnit varandra och känslan var att akademins alla möjligheter låg öppna.

Några sammanhang och miljöer under doktorandtiden har varit särskilt stimulerande. Jag tänker till exempel på när jag våren 2012 hade förmånen att på Umeå universitet få vara med på en workshop och föreläsning med den muntliga historietraditionens absoluta rockstar Alessandro Portelli. Jag tänker också på internationella forskarskolan InterGenders doktorandkurs Gender, Class and Value som gick av stapeln på Stockholms universitet 2013, med den legendariska feministiska klassforskaren Beverley Skeggs som lärare. Samma år deltog jag i den väldigt givande doktorandkursen

Muntlig historia - i teori och praktik, som ordnades av Nationella forskarskolan i historia och leddes av Malin Thor Tureby och Ylva Waldemarson. Dessa sammanhang fick stor betydelse för avhandlingens teoretiska och metodologiska inriktning, och jag vill tacka alla iblandade. Jag vill också tacka Eda Farsakoglu, Vanna Nordling och övriga i Critical methodologies-nätverket för systerskap och sporadiskt skrivsällskap. Apropå systerskap känns det självklart att här även nämna Eva Schmitz, vars forskning om kvinnodominerade strejker varit en viktig inspirationskälla. Tack för att du gick före, och för det intresse och engagemang du visat för mitt arbete under de här åren.

***

Merparten av den här avhandlingen har kommit till vid köksbordet eller skrivbordet i min lägenhet. Mest sällskap och stöd har jag därför haft av de som trampat över tangentbordet, lagt sig på böcker och papper, kämpat för att få plats i knäet eller i värmen intill datorn. Som tålmodigt har väntat genom långa nätter på att det ska bli dags att gå och lägga sig. Som inte vetat något om den tänkta slutprodukten av allt stirrande på skärmen och alla nedslag på tangenterna, och som är helt ointresserade av prestation eller status. Findus, Lina och Affe, som jag saknar varje dag. Semlan och Smulan, som har kommit in i mitt liv under de senaste åren, och som kommer att få uppleva ett ”efter avhandlingen”. Dessa relationer över artgränserna har gjort och gör mig dagligen till den jag är, och har således även format den här boken.

Till de tvåbenta vänner som, trots att avhandlingsarbetet försatt mig i ofrivillig isolering, inte gett upp om mig, vill jag rikta ett kollektivt tack. Jag har saknat er. Om det är nånting jag verkligen längtar efter så är det att kunna umgås igen, och att kunna göra det utan att känna att jag egentligen borde jobba. Ett alldeles extra tacksamt tack vill jag rikta till min vän och partner i strejker, Magnus Granberg. Ingen annan (som inte fått betalt för det) har läst lika många utkast, kommit med lika många konstruktiva förslag och varit lika uppmuntrande som du. Utan ditt stöd under avhandlingsarbetets gång, och utan den intellektuella inspiration du stått för under alla år vi känt varandra, skulle det här vara en mycket sämre bok.

Jag vill också tacka mina föräldrar, som på olika sätt fått mig att reflektera kring lönearbetets betydelse för identitetsskapande. Min mamma vill jag dessutom särskilt tacka för att du uppmuntrade mitt läsande och

skrivande från att jag var väldigt liten, för all hjälp med läxor och skoluppgifter genom åren, och för allt du gjorde för att underlätta mitt politiska engagemang och därmed även min bildning. Min pappa vill jag särskilt tacka för värdefulla erfarenheter av arbete som jag aldrig hade fått på annat sätt, och för våra långpromenader med tillhörande samtal under de senaste åren. Många veckor har det varit enda gången jag lämnat lägenheten, så det har betytt mycket.

En person som jag verkligen önskar att jag hade fått tacka, men som inte längre är i livet, är min mormor Asta Linderoth. Liksom många andra arbetarkvinnor som föddes för omkring hundra år sedan var hon med och byggde det välfärdssamhälle som gjorde att kvinnor som min mamma kunde utbilda sig, så att kvinnor som jag kan disputera. Under den sista tredjedelen av sitt arbetsliv jobbade min mormor på lasarettet i Kristianstad. Först som ekonomibiträde, men så småningom vidareutbildade hon sig till vårdbiträde, och arbetade som det tills hon gick i pension. Sin vårdbiträdesbrosch och sin Kommunal-nål sparade hon, och när hon som gammal vid olika tillfällen behövde få vård på lasarettet levde hon alltid upp över att vara tillbaka på sin gamla arbetsplats. Det gav mig viktiga insikter om vad det svenska välfärdsbygget betytt, inte bara för levnadsstandarden men också för att en ny arbetsmarknad, och därmed nya kollektiva sammanhang, öppnades för kvinnor. Min mormor fick uppleva att jag blev antagen till forskarutbildningen, som den första någonsin i släkten. Tyvärr fick hon inte se slutprodukten av arbetet, men jag vet att hon skulle ha sagt att jag var duktig, för det sade hon alltid.

Till sist. Filip, jag skulle kunna skriva att det inte hade blivit någon avhandling utan dig, och det skulle förstås vara sant. Allt hushållsarbete, omsorgsarbete och emotionellt arbete du utfört, all lagad mat du satt framför mig, alla räkningar du betalat, all oro du fått hantera, allt ansvar du lyft från mina axlar och lagt på dina egna, alla sena nätter du suttit uppe för att hjälpa mig under slutfasen – dina uppoffringar har möjliggjort för mig att skriva färdigt, och därför tillägnar jag dig boken. Men allt det jag räknat upp räcker ändå inte för att beskriva din betydelse för att jag idag är där jag är. Du är min livlina. Jag är tacksam varje dag för att jag hittade hem.

Nöbbelöv, 12 augusti 2020

BILAGA 1:

HUR FUNGERAR EN AVTALSRÖRELSE?

En avtalsrörelse innebär att flera förhandlingar om olika kollektivavtal pågår samtidigt mellan fackförbunden och arbetsgivarnas organisationer. Trots att avtalsrörelse ibland kallas för lönerörelse handlar det inte nödvändigtvis bara om löner. I kollektivavtalen regleras också andra saker, som möjlighet till kompetensutveckling, hur många semesterdagar man ska ha och hur arbetsvillkoren ska se ut. Ett kollektivavtal gäller aldrig tills vidare, utan alltid för en viss period.[1112] Hur lång en avtalsperiod ska vara är en av sakerna som förhandlas i en avtalsrörelse, och det vanliga är att det rör sig om ett till tre år.

För avtalsområdet kommuner och regioner regleras i det centrala avtalet mellan Kommunal och Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) hur det överenskomna löneutrymmet ska fördelas lokalt. Det centrala avtalet anger en ram, och inför lokala löneförhandlingar beräknas ett löneutrymme (ofta kallat ”potten”) i procent på arbetstagarorganisationens lönesumma. Det är detta löneutrymme som sedan fördelas. Lönesumman utgörs av summan av lönen för tillsvidareanställda arbetstagare med månadslön. Det här sättet att beräkna löneutrymmet kallas för insamlingsmodell.[1113] Fördelningen lokalt sker på yrkesgrupper, individer eller som ett generellt påslag till alla.[1114]

Under en bestämd tidsperiod innan förhandlingarna om nya kollektivavtal inleds har medlemmar rätt att lämna in förslag på vilka krav förbundet ska driva gentemot arbetsgivaren.[1115] Förslagen behandlas först av sektionen, går sedan vidare till avdelningen där de behandlas av styrelsen och skickas sedan till förbundsnivå. Därefter vidtar regionala avtalskonferenser som diskuterar vilka frågor som ska prioriteras.

När avtalen sägs upp utser Kommunals förbundsstyrelse[1116] vilka som ska ingå i de olika avtalsdelegationerna som finns för varje kollektivavtal. De avtalsdelegerade ska tillsammans vara representativa för Kommunals yrkesgrupper.[1117] Avtalsdelegationens uppgift är att stödja ombudsmännen under förhandlingarna och att vara en rådgivande instans till förbundsstyrelsen. Avtalsdelegationen prioriterar i sin tur bland avtalsförslagen och föreslår förbundsstyrelsen vilka krav som ska ställas i förhandlingarna med arbetsgivaren. Förhandlingsarbetet utförs av ombudsmän, och därefter godkänner eller förkastar avtalsdelegationen det slutliga förslaget till avtal. Det är dock förbundsstyrelsen som fattar det formella beslutet om huruvida avtalet ska undertecknas. Om Kommunal och arbetsgivaren är överens om det centrala avtalet vidtar sedan det lokala förhandlingsarbetet för att teckna avtal om löner. I annat fall kan förbundsstyrelsen besluta om att Kommunal ska varsla om konflikt.[1118]

BILAGA 2:

KONFLIKTEN I DATUM

2002[1119]

30 oktober: Kommunal använder rätten att säga upp det sista året på sitt treåriga avtal med arbetsgivarna i kommuner och landsting.

3 december: Kommunal lämnar avtalsyrkanden om ettårigt avtal för 1/4 2003–31/3 2004. Centrala krav är ett löneutrymme på 5,5 procent och höjda lägstalöner till 14 000 kronor.

2003

24 januari: Kommunförbundet och Landstingsförbundet lämnar sitt bud till Kommunal, som avvisar det samma dag. Arbetsgivarnas bud erbjuder i genomsnitt 3,2 procent, mindre än i det avtal Kommunal sagt upp. Vissa vårdgrupper erbjuds 4,2 procent, övriga får dela på 2 procent. Förhandlingarna strandar.

Februari*:* Medlare kallas in. Till medlare utses Rune Larsson, Isa Skoog och Claes Stråth.

21 mars: Medlarna presenterar hemställan 1.

24 mars: Parterna svarar på hemställan 1; att man är beredd att gå vidare.

28 mars: Medlarna presenterar hemställan 2. Budet är långt ifrån Kommunals krav. Nästan hälften skulle 2003 få 2 procent, en del vårdanställda skulle få 5 procent. 2004 skulle alla få 2 procent. Det skulle bli mindre höjningar av lägstalönerna än vad Kommunal krävt.

31 mars: Parterna svarar på hemställan 2, Kommunal säger nej till budet. Arbetsgivarna tycker att budet ”i allt väsentligt” överensstämmer med deras men att löneökningarna är för höga.

4 april: Medlarna presenterar slutgiltig hemställan.

7 april: Parterna säger nej till medlarnas bud om 3 procent första avtalsåret och 2 procent andra avtalsåret, där vårdpersonal prioriteras.

8 april: Kommunal varslar om strejk (1) för ca 9 000 medlemmar, samt nyanställningsblockad i hela landet.

14 april: Kommunal varslar (2).

16 april: Kommunal varslar (3).

23 april: Varsel (1) träder i kraft – strejk! Strejken flyttar runt mellan olika kommuner men behåller ungefär samma omfattning. Under hela konflikten vidtar SAC (Sveriges Arbetares Centralorganisation) sympatiåtgärder, vilket innebär att på de arbetsplatser som omfattas av Kommunals varsel, och där SAC hade medlemmar, deltar dessa i Kommunals stridsåtgärder. Totalt deltar omkring 25 av SAC:s medlemmar.

25 april: Kommunal varslar (4).

29 april: Varsel (2) träder i kraft.

30 april: SKTF (Sveriges Kommunaltjänstemannaförbund) varslar om sympatiåtgärder.

5 maj: Varsel (3) träder i kraft. LO-styrelsen sammanträder.

6 maj: Kommunal varslar (5) om strejk och blockad mot närmare 140 kommuner. Stridsåtgärderna i detta varsel är inte tidsbegränsade.

11 maj: Förhandlingarna bryter samman.

12 maj: Varsel (4) träder i kraft. Det innebär att i 60 kommuner lägger nästan alla kommunalare ner arbetet.

13 maj: SKTF:s sympativarsel träder i kraft. Totalt deltar ca 1 300 av SKTF:s medlemmar i sympatiåtgärderna.

16 maj: Kommunal varslar (6).

23 maj: Kommunal varslar (7), utvidgar konflikten till trafikområdet och hemställer om sympatiåtgärder från andra LO-förbund.

26 maj: Varsel (5) träder i kraft, strejken utvidgas till 140 kommuner, däribland storstäderna. Kommunal varslar buss- och spårvagnsförare. Seko beslutar om sympatiåtgärder. Samtliga Seko-anslutna lokförare på bl.a. Pågatågen och Öresundstågen, pendeltågstrafiken i Göteborgsregionen samt Citypendeln i Stockholm ska lägga ner arbetet den 6 juni 2003. Förhandlingarna återupptas.

27 maj: OFR (Offentliganställdas Förhandlingsråd) Förbundsområde Poliser varslar om strejk och blockad för de av Polisförbundets medlemmar som arbetar som parkeringsvakter och trafikövervakare åt Stockholms stad. Parterna förhandlar.

28 maj: Transport varslar Bussarbetsgivarna om sympatiåtgärder (strejk och blockad) från och med den 7 juni. Varslet avser Transports samtliga bussförare som utför arbetsuppgifter som träffades av Kommunals varsel den 23 maj.

Kommunal skriver på det nya avtalet som ger ett löneutrymme på i genomsnitt lägst 3,95 procent för 2003 och för 2004 lägst 2,45 procent. Vårdpersonal och barnomsorgspersonal prioriteras första respektive andra året. Strejken tar slut.

2 juni: Varsel (6) skulle ha trätt i kraft.

4 juni: Varsel (7) skulle ha trätt i kraft.

6 juni: Seko:s varsel skulle ha trätt i kraft.

7 juni: Transports varsel skulle ha trätt i kraft.

NOTER

1 *Kommunalarbetaren.* 2002, nr 4, s 27.

2 Det fullständiga namnet är Svenska Kommunalarbetareförbundet, men sedan 2004 finns även förkortningen Kommunal med i förbundets stadgar (Waldemarson 2010, s 27), och det är detta namn som i praktiken används.

3 Medlingsinstitutet, Större arbetsinställelser åren 1938–2010, [opublicerat dokument].

4 En faktor som utmärker strejker i den offentliga sektorn är otydligheten kring vem som egentligen är motparten. Är det staten i bred mening, det parti (eller de partier) som har makten, skattebetalarna eller lokala och regionala politiker? (Thornley & Thörnqvist 2009, s 4). När jag skriver arbetsgivarna eller de politiska arbetsgivarna syftar jag på lokala och regionala politiker och deras arbetsgivarorganisationer Kommunförbundet och Landstingsförbundet, som var de Kommunal förhandlade med inför och under strejken. Som vi kommer att se är det en komplicerande faktor att dessa arbetsgivare bara till viss del har makt över sina budgetar (det gäller även de chefer i verksamheterna som i slutändan sätter lönerna lokalt). Deras övergripande förutsättningar regleras av de ekonomiska prioriteringar som görs av regeringar, men det är inte regeringar som offentliganställdas fackliga organisationer förhandlar med (Ross & Savage 2013, s 12).

5 Kommittén Välfärdsbokslut 2001.

6 Thörnquist & Thörnqvist 2018, s 96–98.

7 Det är redan här värt att notera att den tuffa situationen för många kommunalare inte började med nedskärningarna på 1990-talet. Även på 1980-talet hade vårdbiträden stor risk för belastningsskador; de som jobbade i hemtjänsten hade betydligt mer besvär i rygg och axlar än skogsarbetare och bilmekaniker (Sjölin 1987 se Gustafsson 2000, s 141). Psykosociala arbetsskador var också vanligare än i andra grupper, och sjukfrånvaro och personalomsättning låg klart över genomsnittet (Aronsson et al. 1994 se Gustafsson 2000, s 142). Undersköterskor i vården låg i topp när det gällde ökade påfrestningar i arbetet under 1980-talet (Szulkin & Thålin 1994, s 106 se Gustafsson 2000, s 142).

8 Sjölander, Ann-Christin. 2002. Ohälsan ökar bland kommunalare.

Kommunalarbetaren, nr 5, s 10. Se även Kommunals medlemsutvecklingsenhet. 2005. *Sexton år av smärta och besvär. En rapport om kommunalarnas arbetsmiljö och hälsa 1988–2003*. Stockholm: Kommunal.

9 SCB 2004a, s 244 se Thörnqvist 2007, s 24.

10 *Kommunalarbetaren*. 2002. Uselt löneläge lockar inte unga, nr 2, s 5.

11 I maj 2003, medan Kommunals strejk pågick, beslutade Kommunförbundets och Landstingsförbundets respektive kongresser att de två arbetsgivarorganisationerna skulle bilda en gemensam federation från 1 januari 2007, en federation som i praktiken redan existerade (Thörnqvist 2007, s 18). Idag heter det Sveriges Kommuner och Regioner (SKR).

12 Thornley & Thörnqvist 2009, s 14.

13 *Kommunal-Nytt.* 2002. Därför sägs avtalet upp – Löneklyftorna måste minska, nr 16, s 3.

14 Lindgren Strömbäck, Karin. 2002. Beslutet chockar arbetsgivarna, *LO-tidningen*, nr 33, 25 oktober, s 6.

15 Bergsmark, Bengt. 2002. Kommunals krav: Ikapp inom fyra år, *Kommunalarbetaren*, nr 22, s 6–7. I kapitel 6 redogör jag mer utförligt för Kommunals krav, och arbetsgivarnas respons på dessa.

16 Bergsmark, Bengt. 2002. Lägstalönerna måste upp, *Kommunalarbetaren*, nr 19, s 9.

17 Jacobsson, Gun. 2003. Hotell- och Restaurang ligger efter Kommunal, *LO-tidningen*, nr 9, 7 mars, s 6; Bergsmark, Bengt. 2002. Stor förståelse – lite pengar, *Kommunalarbetaren*, nr 22, s 8.

18 Jacobsson, Gun. 2002. Kaos om Kommunal säger upp avtalet, *LO-tidningen* nr 31, 11 oktober, s 4; Bergsmark, Bengt. 2003. Spricka i LO om Kommunals krav, *Kommunalarbetaren*, nr 5, s 9.

19 Bergsmark, Bengt. 2003. Spricka i LO om Kommunals krav, *Kommunalarbetaren*, nr 5, s 9.

20 Thörnqvist 2006; Thornley & Thörnqvist 2009.

21 För en tidslinje över konflikten, se Bilaga 2.

22 *LO-tidningen*. 2003. Det är på tiden att vi hävdar oss!, nr 14. LO-tidningen heter nu Arbetet.

23 Junesjö 1998, s 77; Thörnqvist 2007, s 26.

24 Medlingsinstitutet. 2003. *Avtalsrörelsen och lönebildningen 2003. Medlingsinstitutets årsrapport,* s 126–131.

25 Kommunals konfliktregister, informationen erhållen genom korrespondens med Kommunals förbundskontor 2014-11-05. Det förekommer flera olika uppgifter om antalet som var uttagna i strejken 2003. På Kommunals hemsida fanns tidigare rubriken Kommunals strejkhistoria (sidan är nu arkiverad på http://archive.is/qstU#selection-715.0-723.125, [20-02-21] under vilken det stod att ”närmare 83 000 medlemmar var ute i strejk...”, och detta är också den siffra som anges i Ylva Waldemarsons bok om Kommunal från 2010. I Medlingsinstitutets rapport *Avtalsrörelsen och lönebildningen* från 2003 står att ”Omkring 73 500 arbetstagare deltog i stridsåtgärderna”. Enligt Medlingsinstitutet baserar de sina

siffror på information från parterna. I en artikel i *Kommunalarbetaren* 2003 (nr 20, s 26) skriver Kommunals ordförande Ylva Thörn att ”nästan 68 000 av våra kamrater var ute i strejk under den största arbetsmarknadskonflikten sedan 1945”. I sin bok om strejkvapnet på svensk arbetsmarknad skriver Erik Moberg (2006, s 109) att det sammanlagt var 46 000 medlemmar i Kommunal som var uttagna. I korrespondens med Kommunals förbundskontor har jag fått siffran 86 431, vilket är antalet medlemmar som enligt deras konfliktregister fick konfliktersättning utbetald av förbundet. Jag har inte lyckats utröna varför det förekommer så olika uppgifter, men väljer att använda mig av den siffra jag erhållit direkt från Kommunal.

26 Medlingsinstitutet 2003, s 128. Den andra större arbetsinställelsen under år 2003, stridsåtgärderna i förhandlingarna mellan Svenska Elektrikerförbundet (SEF) och arbetsgivareorganisationen Elektriska Installatörsföretagen (EIO, nu Installationsföretagen), resulterade i drygt 22 000 förlorade arbetsdagar. Sammantaget blev 2003 års siffra för antalet förlorade arbetsdagar till följd av konflikt på arbetsmarknaden den högsta sedan 1995 (Medlingsinstitutet 2003, s 133–134).

27 Det rör sig om två olika avtal – ett mellan Kommunal och Kommunförbundet och Pacta (Pacta är arbetsgivarorganisationen för kommunala bolag och heter numera Sobona), och ett mellan Kommunal och Landstingsförbundet. Löneutrymmet är detsamma i båda avtalen, varför jag för enkelhetens skull skriver avtalet i singular.

28 Jacobsson, Göran. 2003. Det här är innebörden i det nya avtalet, *LO-tidningen*, nr 20, 6 juni, s 9; Medlingsinstitutet 2003, s 196.

29 Medlingsinstitutet 2003, s 196; Jacobsson, Göran. 2003. Det här är innebörden i det nya avtalet, *LO-tidningen*, nr 20, 6 juni, s 9; Löneavtal 03. 2003. Kommunal, Svenska Kommunförbundet och Pacta; Löneavtal 03. 2003. Kommunal, Landstingsförbundet.

30 *Kommunalarbetaren.* 2003. Sektionsordförandena: Medlemmarna är besvikna, nr 12, s 7.

31 *Expressen*. 2003. Kommunalstrejken är över, 28 maj, http://www.expressen.se/nyheter/kommunalstrejken-over/, [20-08-10].

32 Kommunal. 2003. Protokoll från Kommunals förbundsmöte 2 juni, s 3.

33 Thornley & Thörnqvist 2009, s 15; Thörnqvist 2006, s 105.

34 Thornley & Thörnqvist 2009, s 21; Waldemarson 2010, s 403.

35 En debatt mellan Kommunal och teamet bakom Uppdrag granskning fördes i *Kommunalarbetaren* efter att programmet sänts, se bl.a. Kommunals avtalsombudsman Håkan Petterssons inlägg Flera faktafel om avtalet i nr 22, s 27.

36 Granberg 2016.

37 Benford & Snow 2000; Polletta & Jasper 2001; Granberg 2016; Briskin 2013.

38 Fantasia 1988; Briskin 2007; Granberg 2016; Barron 2009; Moss 2015; Saka 2019; McDowell, Anitha & Pearson 2014; Schmitz 2007, 2011.

39 I likhet med sociologen David Snow (2001, stycke 6) förstår jag kollektiv

självuppfattning eller identitet som något som skapas mellan människor, och som är kopplat till kollektivt handlande. Det handlar om en delad uppfattning om ett ”vi”, en uppfattning som är förankrad i verkliga eller föreställda gemensamma attribut eller erfarenheter, och som formas i relation till ett föreställt ”de”. Den delade känslan av ett ”vi” rymmer en motsvarande uppfattning om kollektivt aktörskap baserat på gemensamma intressen. Kollektiv identitet konstitueras alltså av en delad och interaktiv känsla av ett ”vi” och en delad benägenhet till kollektivt handlande. Se även Benford & Snow 2000; Polletta & Jasper 2001; Hunt & Benford 2004.

40 En mer detaljerad genomgång av material och urval finns i nästa kapitel.
41 Portelli 1997.
42 Cox & Nilsen 2014; Smith 2005; DeVault & McCoy 2006; Harding 2004; Hartsock 1998.
43 Gluck 2011, Portelli 1997; Passerini 1987/2009.
44 Granberg 2016.
45 Fantasia 1988.
46 Fraser 1995, 1997, 2005.
47 Mavi 2004.
48 Fransson 2009.
49 Danielsson Öberg & Öberg 2013, s 17.
50 Fredholm 2003, s 7.
51 Therborn 2018.
52 Kjellsson 2014; Linder, Heckley & Gerdtham 2020.
53 Kjellberg 2019.
54 Tollin 2011, s 164.
55 Brown 2005, 2015; Power 2009; Cotter 2020.
56 Mulinari & Selberg 2013; Acker 2006a; Bradley 1996; Mulinari & Neergaard 2004, s 26.
57 Silver 2003; Bhattacharya 2017.
58 Milkman 1985, s xii. Se t.ex. Cunnison & Stageman 1993; Munro 1999; Purcell 1984; Lawrence 1994; Hirdman 1998; Waldemarson 2000.
59 Mulinari & Neergaard 2004, s 17.
60 Se t.ex. Briskin 2013; Schmitz 2011; La Rose 2009; Sörensen 2014.
61 Fransson & Thörnqvist 2003, s 203.
62 Bordogna & Cella 2002, s 602; Briskin 2007; Kelly et al. 2013.
63 Thornley & Thörnqvist 2009, s 3.
64 Briskin 2007, s 10.
65 Fransson 2009, s 29–31; Thörnqvist 2007; Medlingsinstitutet. 2002. *Avtalsrörelsen och lönebildningen 2002. Medlingsinstitutets årsrapport*, s 58.
66 Granberg 2016; Selberg 2012, s 321–328.
67 Bengtsson 2018.
68 Wiberg, Marie & Klingstam, Jenny. 2019. Nu startar vi undersköterskeupproret!, *Kommunalarbetaren*, 8 maj, https://ka.se/2019/05/08/nu-startar-vi-underskoterskeupproret/, [2020-03-02]; Förskoleupproret 2020.

69 Sörensen 2014.
70 Henttonen, LaPointe, Pesonen & Vanhala 2013.
71 Mailand et al. 2019.
72 I Frankrike har offentliganställdas fackförbund protesterat mot en minskning av antalet lärare och mot nedläggning av offentliga sjukhus (Gill-McLure & Thörnqvist 2018), och bland annat skolpersonal och tågpersonal har under 2019 deltagit i strejkerna mot förändringar av det franska pensionssystemet (https://www.svt.se/nyheter/utrikes/masstrejk-mot-pensionsreform-lamslar-frankrike, [20-03-02]). Stora protester bland offentliganställda har också ägt rum i Tyskland och Italien (Gill-McLure & Thörnqvist 2018, s 11). I Storbritannien deltog i början av 2000-talet anställda i hemtjänsten, vårdbiträden, sjukhuspersonal, lärare, socialarbetare, universitetslärare, barnskötare: många yrkesgrupper inom välfärden i arbetskonflikter som handlade om löner och villkor, men också syftade till att protestera mot liberaliseringsreformer (Mooney & Law 2007, s 14). I USA (Webber et al 2018) och Kanada (La Rose 2009; Briskin 2011a; Isitt & Moroz 2007; Camfield 2006) har välfärdsanställda genomfört strejker och andra kollektiva aktioner, som ofta handlat om löner men också om att protestera mot nedskärningar eller privatiseringar. I Indien har miljontals arbetare strejkat de senaste åren för höjda löner och för att skydda den offentliga sektorn mot privatiseringar (Larsson, Erik. 2020. Masstrejk i Indien i protest mot privatiseringar. *Arbetet*, 8 januari, https://arbetet.se/2020/01/08/masstrejk-i-indien-i-protest-mot-privatiseringar/ [20-03-02]). I Chile sommaren 2019 strejkade 80 000 lärare mot det nyliberala utbildningssystemet (Chávez 2019) och i de strejker och omfattande protester mot regeringen som följt därefter har offentliganställda spelat en stor roll (Robertson 2019). I Sydafrika deltog lärare och andra offentliganställda i ett flertal strejker under 2000-talets första decennium, som ett svar på nyliberala reformer (Amoako 2012), och 2011 till 2018 stod offentliganställda (bland annat i sjukvård och socialtjänst) för det största antalet strejker i landet, framför allt kring arbetsvillkor (Department of Employment and Labour 2020). Colatrella (2011, s 87-92) gör en global genomgång av arbetskonflikter (varav många i offentlig sektor) under två dygn i oktober 2010.
73 Mooney & Law 2007, s 4.
74 Harvey 2005; Colatrella 2011; Brown 2019; Magdahl & Jordhus-Lier 2020.
75 Camfield 2006, s 9; Jordhus-Lier 2012; Davidson 2017.
76 Gill-McLure & Thörnqvist 2018; Peters 2011; Colatrella 2011; Lobao, Gray, Cox & Kitson 2018.
77 Se t.ex. Briskin 2011a; De Angelis & Harvie 2009; Mooney & McCafferty 2005; Selberg 2012; Granberg 2016.
78 Hyman 2008; Selberg 2012, s 22; Thornley & Thörnqvist 2009, s 14; Thörnqvist 2006, s 98.
79 Waldemarson 2010, s 14; Ekdahl 2010; Hamann & Kelly 2004; Jordhus-Lier 2012.
80 Hyman 2008, s 8.

81 Se t.ex. Machin 2000; Bryson & Gomez 2005; Kjellberg 2013; Danielsson Öberg & Öberg 2012; Lindberg & Neergaard 2013.
82 Rosenfeld 2014.
83 Kelly 1998; Briskin 2011a, s 509.
84 Moss 2015, s 27.
85 Thörnqvist 2007, s 19.
86 SCB 2004b, s 333. Idag är det Unionen, med ca 675 000 medlemmar, som är Sveriges största fackförbund (Unionen 2020).
87 SCB 2004b, s 305. Egen uträkning baserad på Kommunals medlemsantal i relation till den totala arbetskraftens storlek.
88 Ekdahl 2010.
89 Se t. ex. Boréus 1994, s 307; Tollin 2011; Gustafsson 2000; Harvey 2005.
90 Ekdahl 2010; Waldemarson 2010.
91 Waldemarson 2010, s 14.
92 Julkunen & Rantalaiho 1993, s 107.
93 Gustafsson 2002; Alestalo, Bislev & Furåker 1991, s 94. En uppfattning har varit att välfärdsarbetare inte kan räknas till arbetarklassen (se t.ex. Poulantzas 1978) eftersom deras arbete inte är produktivt enligt kapitalismens logik (Alestalo, Bislev & Furåker 1991, s 95), det vill säga inte producerar något mervärde för kapitalet. Om arbete är produktivt eller inte beror inte på själva aktiviteten i sig, dess användbarhet eller betydelse för samhället, utan på vilka sociala relationer det utförs inom (Johansson 2003; Fine & Saad-Filho 2004). Att arbetare inte utför arbete som genererar mervärde åt kapitalet betyder dock inte att de inte exploateras (Haubner 2020). Trots att de inte producerar varor måste de ändå arbeta fler timmar än det tar för en genomsnittlig produktiv arbetare att producera värde jämförbart med deras lön. Poulantzas uppfattning – att alla icke-varuproducerande arbetare skulle klassificeras som ”småborgerlighet” – får sägas vara i minoritet idag, där de flesta klassteoretiker betraktar välfärdsarbetare och andra servicearbetare som en del av arbetarklassen, även om de inte utför arbete som är mervärdesgenererande (Ikeler & Crocker 2018, s 3).
94 Gill-McLure & Thörnqvist 2018, s 3–4; Gustafsson 2016, 2002, s 324; Jordhus-Lier 2012, s 424; Johnston 1994; Ross & Savage 2013. I en svensk kontext konstaterar välfärdsforskaren Rolf Å Gustafsson att relationer mellan de offentligt anställda arbetarnas fackföreningar och offentliga arbetsgivarföreträdare ”[…] intar en undanskymd plats i historieskrivningen om ’den svenska arbetarrörelsen’ och ’den svenska modellen’” (2016, s 147).
95 Selberg 2020, s 168.
96 Selberg 2020, s 168. Som sociologen Joan Acker beskrivit har organisationer inom den offentliga sektorn också mycket av de klasshierarkier och organisationspraktiker som finns i privata företag (2006a, s 107), med ”[…] systematiska skillnader i makt och kontroll över målsättningar, resurser och utfall; arbetsplatsbeslut som hur arbetet ska organiseras; möjligheter till befordran och intressant arbete; anställningstrygghet och tillgång till förmåner; lön och andra ekonomiska belöningar; respekt; och njutning i arbetet och relationer på

arbetet", (Acker 2006b, s 443 [min övers.]). Arbetsköparens fria händer att leda och fördela arbetet gäller även om arbetsgivaren har demokratiskt fastställda syften (Gustafsson 2000, s 44).

97 Jones 2001, s 287; Gustafsson 2000, s 106; Selberg 2020.

98 Cohen 2011, s 190 se Selberg 2012, s 73.

99 Silver 2003; Ross & Savage 2013; Jordhus-Lier 2012, s 427. Strejkforskaren Beverly Silver menar till exempel att lärare är centrala för kapitalackumulationen i den samtida kapitalismen, eftersom utbildning och kunskap tillmäts stor betydelse i konkurrensen mellan företag, och lärare är med och producerar den arbetskraft som arbetsgivarna behöver (2003, s 115).

100 Johnston 1994; Magdahl & Jordhus-Lier 2020.

101 Carter 1997 se Jordhus-Lier 2012, s 428; Ahrne & Leifsrud 1984 se Alestalo, Bislev & Furåker 1991, s 101.

102 Samuelsson 2002.

103 Gustafsson 2000, s 12.

104 Oran 2017, s 159.

105 Peck & Tickell 2007 se Jordhus-Lier 2012, s 430.

106 Therborn 2018, s 4.

107 Therborn 2018, s 80, 148 [citat].

108 Se t.ex. Briskin 2007, 2011a, 2013; Granberg 2016; Bengtsson 2018; La Rose 2009.

109 Fraser 2003, 2009; Brown 2008, 2015, 2019; Mulinari 2001; Gustafsson 2000; Ekdahl 2010; Waldemarson 2010.

110 Se t.ex. Hyman 1989; Thörnqvist 1994; Silver 2003.

111 Briskin 2007. Jag använder citationstecken för att markera en socialkonstruktivistisk förståelse av begreppet (Se t.ex. Mulinari & Neergaard 2004, s 20–21).

112 Fantasia 1988; Briskin 2007, 2011a, 2013; Granberg 2016; Schmitz 2007, 2011; Moss 2015; Briggs 1995; Saka 2019; Beckwith 1998; McDowell, Anitha & Pearson 2014.

113 Hyman 1989; Korpi 1974; Biggs 2003.

114 Briskin 2007; Fantasia 1988.

115 Göransson 1987, s 118.

116 Thörnqvist 2007; Junesjö 1998.

117 Se t.ex. Selberg 2012; Granberg 2016; Briskin 2011a; Lauri 2016; Jönsson 2018; Espvall 2018; Tham 2018; Stranz 2013; Dahl 2009; Behtoui, Boréus, Neergaard & Yazdanpanah 2016; McCafferty & Mooney 2010; La Rose 2009.

118 Se bl.a. Briskin 2007; 2011a; 2013.

119 Briskin 2013, s 105, 112.

120 Briskin 2013, s 119.

121 Granberg 2014, 2016; Granberg & Giritli Nygren 2017; Bengtsson 2018; Mulinari 2018.

122 Gastón 2017.

123 Sörensen 2014; Mooney & McCafferty 2005.

124 Thörnqvist 2006; 2007; Thornley & Thörnqvist 2009.
125 Waldemarson 2010.
126 Se t.ex. Korpi 1974, s 66–79.
127 Brenner, Brenner & Winslow 2010; Thörnqvist 1994; Fantasia 1988.
128 Thörnqvist 1994; Giese 1979; Göransson 1979; Schmitz 2008; Schmitz 2011.
129 Schmitz 2007, 2011.
130 Ekdahl 2011.
131 Se t.ex. Darcy & Lauzon 1983; Schmitz 2007, 2011; Giese 1979.
132 Briggs 1995.
133 Se t.ex. Stead 1987.
134 Shaw & Mundy 2005; Davies 2010; Sutcliffe-Braithwaite & Thomlinson 2018; Spence & Stephenson 2007, 2009.
135 Moss 2015.
136 Stevenson 2016.
137 Fantasia 1988.
138 Mohammadi 2018; Granberg 2016; Mulinari 2020.
139 Waldemarson 2010, s 405; Jacobsson, Gun. 2003. Hotell- och Restaurang ligger efter Kommunal, *LO-tidningen*, nr 9, 7 mars, s 6; Jacobsson, Gun. 2002. Medlingsinstitutets chef väntar med bävan på Kommunals beslut, *LO-tidningen*, nr 32, 18 oktober, s 7; Lindgren Strömbäck, Karin. 2003. 9000 redo gå i strejk, *LO-tidningen*, nr 14, 11 april, s 7; Bergsmark, Bengt. 2002. Lägstalönerna måste upp, *Kommunalarbetaren*, nr 19, s 9.
140 Eftersom forskningsfrågorna kretsar kring intervjupersonernas erfarenheter och materialinsamlandet följer deras berättelser, har jag inte studerat material från arbetsgivarsidan.
141 Thor 2001; Abrams 2010; Portelli 1990, 1997, 2011; Passerini 1987/2009; Olsen & Shopes 1991; Moss 2015; Tureby 2015. Den engelska termen 'oral history' används av många forskare även i Sverige. Den svenska organisationen för muntlig historia, som bildades 2014, heter till exempel Föreningen för oral history i Sverige. Jag använder båda termerna i texten, för att läsningen ska bli mer varierad. Jag syftar då både på fältet eller forskningstraditionen och på konkreta metoder för materialinsamlande och kunskapsproduktion.
142 Smith 2005; Harding 1991, 2004, 2009; Hartsock 1998, 2004; Hennessey 1993; Collins 1997. För en översikt över centrala debatter se Cockburn 2015/2020. Ibland används den engelska termen 'standpoint theory' även i Sverige.
143 Se t.ex. Portelli 1979; 1997 & Passerini 1987/2009; Ekelund 2017. I Sverige har arbetarhistoria och kvinno- eller genushistoria varit relativt starka och välintegrerade inriktningar inom akademisk historisk forskning, och det har varit vanligare att som historiker definiera sig utifrån ämne än att betrakta valet av källmaterial som avgörande. Som Robert Nilsson Mohammadi (2018, s 35) skriver, i en utförlig redogörelse för muntlig historia i Sverige, har 2000-talets första decennium och 2010-talet inneburit ett bredare genomslag för muntlig historia inom historieämnet i Sverige. Flera studier har producerats som bygger

på muntligt förmedlade berättelser och där muntlig historia getts stort utrymme i metodologiska diskussioner, se t.ex. Mohammadi 2018; Glaser 2015; Lindholm 2016; Strollo 2013; Thor 2005.

144 Thor 2001; Abrams 2010; Portelli 1997, s 6–7; Gluck 2011; Ohlsson 2015.

145 Moss 2015, s 42.

146 Mulinari & Sandell 1999; Smith 2005; Harding 1991; Mies 1991; Selberg 2014; Strollo 2013.

147 Harding 2004; Hartsock 1998; Smith 2005; Collins 1997.

148 Ståndpunktsbegreppet förklaras i nästa avsnitt.

149 Feministisk ståndpunktsteori har anklagats för att leda till relativism, genom grundantagandet att all kunskap är situerad. Som ett sätt att bemöta sådan kritik har Sandra Harding (1993) argumenterat för vad hon kallar stark objektivitet (”strong objectivity”). Begreppet ska förstås i relation till den förmenta objektivitet som tas för given i en traditionell positivistisk vetenskapssyn, där kunskapen ofta utgår från dominerande förståelser av samhället men där centrala faktorer som påverkar kunskapsproduktionen inte erkänns. Harding menar att ståndpunktsteori istället omfattar starka krav på reflektion och självkritik, vilket resulterar i en mer ansvarsfull kunskapsproduktion.

150 Waldemarson 2009, s 143.

151 Sager 2011, s 96, 100.

152 Mulinari 2005, s 115; Mulinari & Neergaard 2004, s 79–80; Lööv 2014, s 35; Esseveld 1997.

153 Se t.ex. Harding 2004; Hartsock 1998; Strollo 2013, s 56; Smith 2005.

154 Glucksman 1982/2009, s xix [min övers.].

155 Mulinari & Sandell 1999, s 45. Se även DeVault & McCoy 2006, s 19, 40.

156 Wright 1994, s 212. Se även Haug 2020; Cotter 2020.

157 Mulinari & Neergaard 2004, s 89.

158 Cox & Nilsen 2014; Mulinari & Sandell 1999.

159 Marx & Engels 1845-–46/1932.

160 Mies 1991, s 66.

161 Cox & Nilsen 2014, s 8.

162 Mulinari & Sandell 1999.

163 DeVault & McCoy 2006, s 19; Collins 1997, s 247; Smith 1987, s 78; Selberg 2014, s 91.

164 Olson & Shopes 1991, s 191. Rasifiering är ett begrepp som används inom samhällsvetenskaplig forskning för att beteckna ”[…] processer genom vilka grupper av människor, flertalet – dock inte alla – invandrare eller barn till invandrare skapas som annorlunda och underordnade genom antagandet om […] biologiska eller etniska/kulturella skillnader”, (Mulinari & Neergaard 2004, s 19).

165 Acker, Barry & Esseveld 1991, s 135 [min övers.].

166 Smith 2005, s 42–43.

167 Isaksson 2010, s 66.

168 Smith 2005, s 42–43.

169 Portelli 1997, s 88; Thompson 1988.
170 Sager 2011, s 100; Bracke & Puig de la Bellacasa 2004, s 311.
171 För en diskussion av sådan kritik, se Rolin 2009, s 218 och Smith 2005, s 9.
172 Hennessy 1993, s 14–15; Selberg 2012, s 55; Moya 2001, s 38–39; Harding 1991; Collins 1997, Weeks 1998, s 188.
173 Smith 2005; Hartsock 2004; Collins 1986/1991; Mulinari & Sandell 1999; Wylie 2003; Rolin 2009.
174 Smith 1987, s 79. Marx beskriver ”klass för sig” såhär: ”De ekonomiska förhållandena har till en början förvandlat massan av befolkningen till arbetare. Kapitalets välde har för denna massa skapat en gemensam situation, gemensamma intressen. Så är denna massa gentemot kapitalet redan en klass, ehuru ännu inte för sig själv. I kampen, som vi blott karakteriserat i några av dess faser, samlas denna massa, konstituerar sig som klass för sig själv. De intressen den försvarar blir klassintressen.” (Marx 1847/1981, s 186).
175 Eller som överordnade grupper inte vill känna till, eller till och med systematiskt ignorerar eller förnekar (Wylie 2003).
176 Wylie 2003.
177 I muntlig historia ska fokus på subjektivitet förstås i relation till den positivistiskt influerade kunskapssyn som dominerat historievetenskapen, där forskaren betraktas som en neutral aktör och det som studeras är ”objektivt”, i bemärkelsen ”det som hänt”, snarare än vad människor tänker och känner om det som hänt (Abrams 2010). För en mer utförlig definition av subjektivitet inom ramen för en marxistisk teoretisk förståelse, se kapitel 3.
178 Även om intervjupersonernas subjektivitet är vad som gör muntliga källor unika, kan muntliga källor också avslöja okända händelser eller okända aspekter av redan kända händelser (Portelli 1979, s 36).
179 Moore 2011, s 5; Portelli 1979, s 36.
180 Weeks 1998, s 184–185.
181 Frymer & Grumbach 2020.
182 Polletta & Jasper 2001, s 284.
183 Fantasia 1988, s 4–5. Se även Katznelson 1986.
184 Fantasia 1988, s 4 ff. Se även Carchedi 1989, s 114–116 och Moore 2011, s 6–7.
185 Fantasia 1988, s 11; Fantasia 1995, s 276.
186 Fantasia 1988; Moss 2015.
187 Fantasia 1988, s 23.
188 Fantasia 1988, s 5.
189 Fantasia 1988; Hodson 2001/2012, s 266.
190 Thor 2001; Portelli 1997.
191 Sohl 2014, s 62; Acker et al 1991, s 14.
192 DeVault & McCoy 2006.
193 Smith 2005, s 51; Portelli 1997. Se även Mohammadi 2018, s 39.
194 Smith 2005, s 34; DeVault & McCoy 2006, s 20.
195 Portelli 1997; Thor 2001.

196 Taylor 2007, s 35; Sohl 2014, s 68–70; Lööv 2014, s 28.
197 Det statliga Medlingsinstitutet inrättades år 2000, med instruktionen att verka för en väl fungerande lönebildning, där den konkurrensutsatta sektorn är normerande (Danielsson Öberg & Öberg 2017, s 73–74).
198 Se även Waldemarson 2010, s 386.
199 Strollo 2013, s 48.
200 Abrams 2010, s 5.
201 Moss 2015, s 47.
202 Glucksmann 1994, s 158; Abrams 2010, s 8–9; Moss 2015, s 45.
203 Glucksmann 1994, s 159. Se även Mohammadi 2018, s 47.
204 Abrams 2010, s 8–9.
205 Portelli 1997, s 44; Portelli 1979, s 37.
206 Portelli 1997, s 101–102.
207 Haraway 1988, s 589.
208 Smith 2004, 2006, s 2.
209 Mulinari 2005, s 116; Skeggs 1994, s 77.
210 Mulinari & Neergaard 2004, s 86–87.
211 Skeggs 1997/2006, s 38; Liedman 1980, s 26.
212 Lööv 2014, s 21.
213 Linderoth 2010.
214 Se t.ex. Thor 2001; Mies 1991; Smith 2005; Wylie 2003.
215 Smith 2005, s 42.
216 Weston 2004, s 182.
217 Collins 1986/1991, s 53.
218 Skeggs 1997/2006, s 61–62.
219 Bowell 2011.
220 Portelli 1997, s 52.
221 Sager 2011, s 100; Iversen & Soskice 2015; Neale 2008; Gago & Mason-Deese 2019.
222 Portelli 1997, s 52.
223 Browne 2005.
224 Sager 2011, s 105.
225 Ågren 2006 se Sohl 2014, s 60.
226 Browne 2005, s 53.
227 Waldemarson 2010, s 62. Jag återkommer till detta i kapitel 4, där jag beskriver Kommunals medlemssammansättning.
228 Se t.ex. Portelli 1997, s 12.
229 Skeggs 1997/2006, s 65.
230 Olsen & Shopes 1991, s 196.
231 Skeggs 1997/2006.
232 Olsen & Shopes 1991, s 196.
233 Glucksmann 1994, s 150. Glucksman förtydligar att hon inte vänder sig emot diskussioner om hur en forskare bör bete sig, hur forskning ska bedrivas för att intervjupersoner inte ska betraktas som objekt etcetera, utan att hennes

poäng är att forskarens självreflexivitet bör inkludera en realistisk uppskattning av forskning som plats för politisk aktivitet (Glucksmann 1994, s 151). Hennes argument handlar om muntlig historia genomförd inom akademins traditionella ramar (Glucksmann 1994, s 165, fotnot 8). Muntlig historia kan också genomföras inom ramen för lokalsamhällesprojekt, självbiografier, grävcirklar eller andra kollektiva sammanhang, där deltagarna är de som initierar forskningen och är med och styr riktningen för kunskapsproduktionen och vad den används till (se t.ex. Mercier & Buckendorf 2007; Popular Memory Group 1982/2006).

234 Glucksmann 1994, s 155, 163.

235 Abrams 2010, s 166.

236 Glucksmann 1994, s 150–151.

237 1994, s 151. Förhållandet mellan forskning och politik är naturligtvis inte statiskt, utan kan se olika ut i olika historiska och geografiska kontexter. Om forskningen sker i relation till starka sociala rörelser kan möjligheten för kollektiv kunskapsproduktion vara betydligt större (Glucksmann 1994, s 164).

238 Mulinari & Neergaard 2004, s 90. Se även Neale 2008.

239 För säkerhets skull vill jag understryka att jag inte alls uppfattade Ainas fråga eller intervjupersonernas avspända sätt att interagera med mig som något negativt. För mig kändes det naturligt. Det är i relation till den metodlitteratur som betonar den enskilda forskaren som en person med status eller auktoritet i förhållande till forskningssubjekten som jag gör reflektionen.

240 Gallagher 2004, s 217.

241 Glucksman 1982/2009, s xxiii.

242 Olson & Shopes 1991, s 193.

243 Neale 2008; Skeggs 1994, s 86.

244 Skeggs 1994, s 86.

245 Se Neale (2008, s 242–243) för en diskussion om hur det ”kompakta” akademiska språket bidrar till att få plattityder eller ogrundade påståenden att låta förtroendeingivande och förföriska.

246 Neale 2008, s 217.

247 Portelli 1997, s viii [min övers.].

248 Grele 1998, s 44.

249 Selberg 2012, s 100.

250 Olsen & Shopes 1991, s 198.

251 Vissa delar av inspelningarna har inte transkriberats, eftersom de inte berört avhandlingens ämne. Det kan till exempel handla om småprat om vardagliga saker eller om samtal mellan intervjupersoner och andra personer som kommit in i rummet.

252 Tilley & Powick 2002.

253 Klein 1990, s 54; Ross 2010.

254 Sager 2011, s 120–121. Referenser på sidan 63, andra stycket under ”Att återge och tolka muntligt och skriftligt material”: Mohammadi 2018, s 52; Skeggs 1994, s 86; Portelli 2010, s 10.

255 Sohl 2014, s 68.
256 Sohl 2014, s 69, 73.
257 Taylor 2007, s 35.
258 Se Lööv 2014, s 36–37 för en diskussion om detta dilemma.
259 Lööv 2014, s 36–37.
260 Selberg 2012, s 102–103.
261 Sager 2011, s 121.
262 Fraser 1995, 1997, 1998, 2003, 2007.
263 Mulinari & Selberg 2013, s 93 [min övers.].
264 Skeggs 1997/2006; Acker 2006a; Mulinari & Selberg 2013.
265 Mulinari & Selberg 2013, s 87; Moore 2011; Meiksins Wood 1986. Se även Ebert & Zavarzadeh 2008.
266 Mulinari & Selberg 2011, s 15.
267 Gimenez 2001, s 23.
268 Mulinari & Neergaard 2004, s 26.
269 Bauman 2000.
270 Kenny 2013, s viii.
271 Bhattacharya 2017, s 68. Se även Bradley 1996; Gimenez 2001; Acker 2006a.
272 Newman 2012, s 5 se Selberg 2012, s 38.
273 Bhattacharya 2017, s 68; Moore 2011, s 29.
274 Balibar 1991, s 157; Fantasia 2013.
275 Mulinari & Sandell 1999.
276 Bhattacharya 2017, s 68.
277 2017, s 68; Frymer & Grumbach 2020.
278 Selberg & Mulinari 2013.
279 Räthzel, Mulinari & Tollefsen 2014, s 6.
280 Moore 2011, s 17.
281 Haubner 2020.
282 Räthzel, Mulinari & Tollefsen 2014, s 7–8; Mulinari 2007.
283 Mutz & Mondak 2006, s 141.
284 Betydelsen av lönearbetet gäller också omvänt: att ofrivilligt vara utan arbete påverkar inte bara våra ekonomiska förutsättningar, utan kan också få effekter på vår självbild och sociala situation. Se t.ex. Andersson 2006.
285 Se t.ex. Moss 2015; McIvor 2014.
286 Moss 2015, s 214.
287 Weeks 2011; Gimenez 2001.
288 Hyman 1989; Korpi 1974. Det betyder att motsättningen mellan arbetsgivaren och de anställda inte uppstår när en strejk utbryter, eller strax innan. Den ligger också till grund för, och uttrycks i, fredliga avtalsförhandlingar, eller i mindre uppseendeväckande konfliktpraktiker, som till exempel när en grupp av anställda bestämmer sig för att följa regelverket till punkt och pricka, och därigenom inte utföra extraarbete (Hyman 1989, s 55–56).
289 Hyman 1989, s 17 [citat, min övers.], 55–56.
290 Tilly 1978; Tilly & Tarrow 2007.

291 Tilly 1978, s 159.
292 Fantasia 1988, s 62.
293 Fransson & Thörnqvist 2003, s 203; Kjellberg 2013, s 39. Det visades inte minst i Kommunals (framgångsrika) krav om att skjuta fram avtalsrörelsen 2020 till en tidpunkt när det speciella läge som covid-19 skapat – ett läge där det skulle vara mycket svårt för grupper som arbetar i välfärden att gå ut i konflikt – förhoppningsvis inte längre gäller. För att strejk ska vara ett effektivt påtryckningsmedel även när det inte är strejk måste arbetsgivaren dock uppfatta ett latent strejkhot som reellt, och det bygger i sin tur på att strejkvapnet trots allt används då och då.
294 Granberg 2016, s 1. I en marxistisk förståelse av begreppet rymmer subjektivitet intersubjektivitet, samarbete och samhällelig existens, och innebär inte att alla sociala fenomen reduceras till enskilda individers uppfattningar och agerande (Miller 1979, s 4–5).
295 Granberg 2016, s 32; Fantasia 1988.
296 Babcock 1978, s 32 se Fantasia 1988, s 16.
297 Hyman 1989, s 120; Fantasia 1988.
298 Benford & Snow 2000; Polletta & Jasper 2001.
299 Biggs 2003.
300 Fantasia 1988; Briskin 2007; Granberg 2016, s 30; Barron 2009.
301 Therborn 2018, s 25.
302 Gimenez 2001, s 32. Se även Meiksins Wood 1986.
303 Fantasia 1988, s 13.
304 Fantasia 1995, s 275.
305 Acker 2006a, s 5; Wright 1980, s 325; Russell 2007; Thompson 1963/2013, s 8.
306 Mulinari & Sandell 2006, s 141.
307 Mies 1991, s 63.
308 Briskin 2013, s 112.
309 Mulinari 2007, s 63.
310 Anthias & Yuval-Davis 2000; de los Reyes & Mulinari 2005.
311 Acker 1989, s 238; 2006a; Camfield 2004; Pollert 1996.
312 Acker 2006a; Pollert 1996; Glucksman 1982/2009; Mulinari & Selberg 2013.
313 Se t.ex. Wallerstein 1991.
314 Bhattacharya 2017, s 87; Bernans 2002, s 52.
315 Acker 1990, s 145ff se Selberg 2012, s 38.
316 Julkunen & Rantalaiho 1993,s 98.
317 Hagen & Jenson 1980; James 1972, s 10.
318 Weeks 1998, s 185; Briskin 2013, s 112.
319 Duffy 2011, 2015; England et al. 2002.
320 Camfield 2004; Thompson 1963/2013; Anthias & Yuval-Davis 2000, s 51.
321 Silver 2003, s 21; Rose 1997, s 138–139 se Silver 2003, s 21.
322 Mohandesi & Teitelman 2017; Bhattacharya 2017; Federici 2004, 2012; Katz 1986.

323 Acker 2006a; de los Reyes 1998, 2000; Knocke 1986, 2011; Gunnarsson & Szebehely 2009; Gavanas 2010; Strollo 2013; Åhlund 1994; Glucksmann 1982/2009; Salzinger 2003; Sommestad 1992; Selberg 2012; Mulinari P. 2007; Aurell 2001. För en forskningsöversikt, se Mulinari & Selberg 2013.
324 Briskin 2007; McDowell, Anitha & Pearson 2014; Beckwith 1998; Sörensen 2014.
325 Heller 1976/2018, s 75–76.
326 Marx 1845, tes nr 6.
327 Pollert 1996, s 646, 654.
328 de los Reyes et al. 2002; Russell 2007.
329 Acker et al. 1991, s 151, [min övers.].
330 Räthzel, Mulinari & Tollefsen 2014, s 39–40; McAdam, Tarrow & Tilly 2001.
331 Hyman 1989, s 71; Linderborg 2001, s 15.
332 Marx 1852/1981, s 11.
333 Tilly 1995; Cox & Nilsen 2014.
334 Granberg 2016, s 3.
335 Cox & Nilsen 2014, s 40.
336 Chibber 2017.
337 Therborn 2018, s 75.
338 Bradley 2008, s 345.
339 Hyman 2001, s 4.
340 Thompson 1963/2013, s 8 [min övers.].
341 Thompson 1963/2013, s 8 [min övers.].
342 Chibber 2017.
343 Thompson 1963/2013, s 9.
344 Thompson 1963/2013, s 9. Arbetaren, menar Thompson, har i forskning om historisk förändring felaktigt uppfattats som någon ”som spasmodiskt klappar sig på magen, och svarar på grundläggande ekonomiska stimuli”, (1971, s 78 [min övers.]).
345 Zinn 2004, s 582.
346 Se t.ex. Carchedi 1989; Eagleton 2018; Russell 2007; Cox & Nilsen 2014; Granberg 2016.
347 Hyman 1989, s 71, 76, 72; Thompson 1963/2013.
348 Carchedi 1989, s 118.
349 Hyman 1989, s 71.
350 Hyman 1989; Tilly 1978; Granberg 2016; Thompson 1963/2013.
351 Engels 1845/1983, s 212.
352 Se Hyman 1971 och Palm 2017 för en översikt.
353 Hyman 1971, s 14–17, 44.
354 Luxemburg 1918 se Hyman 1971, s 43.
355 Lenin 1899 [sidnumrering saknas].
356 Lenin 1902 se Hyman 1971, s 12.
357 Hyman 1971; Colatrella 2011, s 99. För exempel på en nutida analys med detta perspektiv, se Maya 2018.

358 Se t.ex. Hyman 1971; Thompson 1963/2013; Chibber 2017; Fantasia 1988; Moss 2015.
359 Hyman 1971, s 26. Se Camfield 2013b för en initierad analys av fenomenet facklig byråkrati.
360 Colatrella 2011, s 99–100; Hyman 1989, s 130.
361 Hyman 1971, s 36.
362 Hyman 1989, s 79, 109.
363 Camfield 2006; Isitt & Moroz 2007; Bradley 2008.
364 Anderson 1967, s 276.
365 Hyman 1971, s 26, 52–53.
366 Polletta & Jasper 2001, s 284–285.
367 Fantasia 1988, s 107. Se även Chibber 2017.
368 Fantasia 1988, s 228.
369 Fantasia 1988, s 19 [min övers.].
370 Sociologerna Laurence Cox och Alf Gunvald Nilsen (2014, s 73–78) diskuterar samma fenomen men i en bredare kontext av sociala rörelsers kamp för samhällsförändring, och alltså inte begränsat till arbetsplatskonflikter. De använder istället begreppet ”militant partikulärism” [”militant particularism”], myntat av den marxistiska kulturteoretikern Raymond Williams, för att benämna sådana processer av lokala oppositionella praktiker. De definierar begreppet som ”sådana former av kamp som uppstår när en underordnad grupp använder specifika förmågor och kunskap i konfrontation med en dominerande grupp på en speciell (”particular”) plats vid en speciell tidpunkt i en specifik konflikt om en specifik fråga (Cox & Nilsen 2014, s 77 [min övers.]), och exemplifierar fenomenet med hänvisning till Fantasias studier. Militanta partikulärismer kan sedan generaliseras, och överskrida den specifika lokala kontexten (Cox & Nilsen 2014, s 79), eller, som Williams uttrycker det: arbetarrörelser har förmågan att förverkliga påståendet att partikulära intressen tillsammans utgör ett allmänintresse (Williams 1989, s 249). På samma sätt kan solidaritetskulturer, som med nödvändighet börjar som lokala fenomen, fogas samman till något som då överskrider den specifika lokala kontexten.
371 Fantasia 1988, s 72, 237.
372 Acker 2006a; Harding 1998; Briskin 2007; Saka 2019.
373 Briskin 2007, s 7.
374 Moore 2011, s 28–29.
375 Fantasia 1988, s 175.
376 Fonow 1998, s 710.
377 Briskin 2007, s 22. ”Labour militancies” syftar på en specifik form av arbetarkamp; organiserad och kollektiv aktivism i fackligt anslutna arbetares arbetsplatskonflikter. Briskin skiljer detta från ”worker militancies”, som refererar till kollektiv organisering och motstånd bland icke fackligt anslutna arbetare, men även från ”union militancies”, som fokuserar på fackliga organisationers interna praktiker (Briskin 2007, s 5).
378 Briskin 2013, s 116.

379 Saka 2019.
380 Fantasia 1988, s 237, 11.
381 Langford 1994, s 110.
382 Langford 1994, s 119.
383 Langford 1994, s 111–112.
384 Fantasia 1988, s 23.
385 Langford 1994, s 119.
386 Chibber 2017.
387 Fantasia 1988, s 92. Se även Atzeni 2010 för en analys av motsvarande fenomen.
388 Fantasia 1988, s 116–117.
389 Se t.ex. Shaw & Mundy 2005; Davies 2010; Sutcliffe-Braithwaite & Thomlinson 2018; Spence & Stephenson 2007, 2009.
390 Spence & Stephenson 2007.
391 Sutcliffe-Braithwaite & Tomlinson 2018, s 85 [min övers.].
392 Spence & Stephenson 2009.
393 Fantasia 2013.
394 Chibber 2017; Brenner 1988; Mulinari & Neergaard 2004, s 36–37, 42–43.
395 Fantasia 1988, s 229.
396 Langford 1994, s 115.
397 Brenner, Brenner & Winslow 2010; Screpanti 1987; Göransson 1979.
398 Thornley & Thörnqvist 2009; Ekdahl 2010.
399 Briskin 2011d, s 48.
400 Fraser 1995, 1997, 1998, 2003, 2005, 2007.
401 1995 [Artikeln saknar sidnumrering] [min övers.].
402 Fraser 1997.
403 Fraser 2005.
404 Fraser 1997, 2003.
405 Fraser 1995, 2003, s 17.
406 Fraser 2003, s 17.
407 Fraser 1995.
408 Fraser 2003, s 19.
409 Fraser 2003, s 21.
410 Butler 1998.
411 Swanson 2005.
412 Young 1997.
413 Alcoff 2007.
414 Funk 2013.
415 Honneth 2003, s 133, 135. Se även Surin 2009.
416 Poletta & Jasper 2001.
417 Honneth 2003, s 133, 135.
418 Honneth 2003, s 114, 142, 157.
419 Fraser 2003, s 36, 2007.
420 Fraser definierar klass som ”[…] en ordning av objektiv underordning, grundad i ekonomiska arrangemang som förvägrar några aktörer de medel och resurser

de behöver för jämlikt deltagande", (Fraser 2003, s 49 [min övers.]). Klass är för Fraser således en fråga om ekonomisk snedfördelning, och betecknar inte en relation där exploatering har sin grund i konstruktionen av mänsklig arbetskraft som en vara, som i en marxistisk klassförståelse.

421 Fraser 2003, s 49–50.

422 Fraser 2003, s 63.

423 Fraser 2007.

424 1998; 2003, s 25. Fraser noterar också (1995, not 16) att de flesta socialistiska rörelser historiskt har hävdat arbetarklassens värde och värdighet, och därmed blandat krav på omfördelning med krav på erkännande. Klass kan, skriver hon 2003, också förstås som tvådimensionellt, när man utgår ifrån hur det ser ut i den verkliga världen (s 23). Icke-erkännande kan då hämma möjligheten att mobilisera mot ekonomisk snedfördelning, och att mobilisera för ekonomisk omdaning av samhället kräver att kulturella uppfattningar om att fattiga har sig själva att skylla utmanas, (2003, s 24). Detta ges dock inget större utrymme i Frasers texter, som, trots att de tar sin utgångspunkt i en vänsterkritik av samtida feministiska rörelsers anpassning till en nyliberal agenda, inte fokuserar på klassbaserad kamp.

425 Se även Brown 2005, 2015; Power 2009; Cotter 2020.

426 Alcoff 2007.

427 Skeggs 1997/2006, s 39.

428 Russell 2007.

429 Smith 2004, s 453.

430 Fraser 1998, s 6.

431 Pollert 1996, s 655.

432 Russell 2007.

433 Moore 2011.

434 Russell 2007.

435 Fantasia 1988.

436 Briskin 2007.

437 Fraser 1995, 1997, 1998, 2003, 2005, 2007.

438 Mest centrala är historikerna Ylva Waldemarsons och Lars Ekdahls arbeten om Kommunals moderna historia, med fokus på välfärdspolitik och lönepolitik, som författades på uppdrag av Kommunal i samband med förbundets hundraårsjubileum 2010. För Kommunals tidiga historia lutar jag mig framför allt mot Tage Lindboms (1935) och Ingemar Lindblads (1960) pionjärarbeten. För perioden som ibland kallas den svenska modellens guldålder, samt för 1980-talet och framåt, använder jag mig förutom av Waldemarson (2010) och Ekdahl (2010) även av journalisten och tidigare chefredaktören på *Kommunalarbetaren* Åge Jensen (1992) och Ingrid Palm och Nils Palm (1984, 1985) som skrivit på uppdrag av Kommunal, samt av feministisk arbetslivsforskning (Liljeström & Özgalda 1980; Fürst 1998) som bedrivits på uppdrag av Kommunal. Även om Ekdahl och Waldemarson skrivit på uppdrag av Kommunal skiljer de sig från övriga författare genom att de går i kritisk dialog med såväl Kommunal som den

övriga fackföreningsrörelsen, och det socialdemokratiska partiet. Deras studier fokuserar på frågor som varit föremål för interna debatter och motsättningar, ofta mellan medlemmar och förbundsledning. Diskussionerna om offentligt arbetsgivarskap bygger framför allt på Waldemarson (2010) och sociologen Rolf Å Gustafssons arbeten (1999; 2000; 2002; 2016).

439 Waldemarson 2010, s 17; s 21.

440 Ekdahl 2010.

441 Liljeström & Özgalda 1980, s 6.

442 Lindbom 1935, s 21–22.

443 Palm & Palm 1985, s 2–3.

444 Kommunal 2016, s 22; Lindblad 1960, s 54. För en utförlig genomgång av kommunalarbetarnas tidiga organisationer, se Lindblad 1960, s 54–60.

445 Lindblad 1960, s 38.

446 Palm & Palm 1985, s 2; Lindblad 1960, s 57.

447 Lindbom 1935, s 31; s 58.

448 Lindbom 1935, s 31.

449 Lindbom 1935, s 28.

450 Lindbom 1935, s 58.

451 Åmark 1999.

452 Palm & Palm 1985, 6–7.

453 Liljeström och Özgalda 1980, 9.

454 SCB 2004b, s 305.

455 10 år tidigare var medlemsantalet 660 000 och organisationsgraden 87 procent för kommun- och landstingsanställda (Kommunal. 2004. *Kamp med hjärta. Översynsutredningens slutrapport* – antagen av Kommunals kongress 2004, s 15). Trots en allmänt hög facklig organisationsgrad bland offentliganställda (Hyman 2008, s 8) har den sjunkit i många länder sedan 1980-talet (Jordhus-Lier 2012, s 433). Det beror bland annat på att många tjänster försvunnit från den offentliga sektorn, att välfärdsanställda fått privata arbetsgivare när verksamhet privatiserats eller lagts ut på entreprenad, samt att arbetskraften i högre utsträckning har osäkra anställningsvillkor (Jordhus-Lier 2012, s 431).

456 Kommunal. 2004. *Kamp med hjärta. Översynsutredningens slutrapport* – antagen av Kommunals kongress 2004, s 16.

457 Jensen 1991, s 110; Jensen 1992, s 10; Waldemarson 2010, s 22.

458 Waldemarson 2010, s 17.

459 Waldemarson 2010, s 21; Lindblad 1960, s 231.

460 Palm & Palm 1985, s 24–25; Fransson & Thörnqvist 2003, s 204. Endast en liten andel av nyrekryteringen till de kvinnodominerade yrkena (t.ex. sjukvårdsbiträden) skedde genom arbetskraftsinvandring 1960 till 1975, jämfört med en stor andel i tillverkningsindustrin (Therborn 1981/2018, s 135). Både kvinnor och män som kom till Sverige genom arbetskraftsinvandring lokaliserades i industrin (de los Reyes 1989). Idag har, som jag redan nämnt, en stor andel av kommunalarna migrantbakgrund, inte minst bland de med osäkra anställningar. Förekomsten av reservarbetskraft är alltså kontinuerlig, men vem

som placeras där varierar.
461 Waldemarson 2010, s 22.
462 Waldemarson 2010, s 23.
463 Liljeström och Özgalda 1980, s 10.
464 Linderoth 2010; Waldemarson 2010.
465 Lindblad 1960, s 232.
466 Två studier som utforskat etnicitet i Kommunal är Edgren 2006 och Knocke 1986.
467 Waldemarson 2010, s 62; Moisander, Maria. 2003. Mångfald i Kommunal, *KA*, nr 11, s 18.
468 Linderoth 2010; Waldemarson 2010, s 36–37.
469 Waldemarson 2010, s 62.
470 *Kommunal-Nytt.* 2003. Integrationen i siffror, nr 16, s 8.
471 Yeshywork. 2012. *Det räcker inte att göra rätt. En intervjuundersökning om arbetsmiljö bland Kommunals medlemmar med utländsk bakgrund*. Stockholm: Kommunal, s 105; *Kommunal-Nytt*. 2003. Löner har födelseland, nr 13, s 8; Bergsmark, Bengt. 2003. Många tjänar på höjd lägstalön, *KA*, nr 11, s 13.
472 Waldemarson 2010, s 15.
473 Waldemarson 2010, s 35.
474 För utförlig genomgång av Kommunals lönepolitik från 1960 till 2010, se Waldemarson 2010.
475 Waldemarson 2010, s 113.
476 Waldemarson 2010, s 187.
477 Waldemarson 2010, s 160.
478 Waldemarson 2010, s 176.
479 Danielsson Öberg & Öberg 2013, s 28.
480 Waldemarson 2010, 412.
481 Kvarnström & Waldemarson 1996, s 12.
482 Gustafsson 2002, s 325.
483 Briskin 2007, s 21; Johnston 1994.
484 Schmidt & Müller 2018, s 71.
485 Waldemarson 2010, s 19; Johnston 1994, s 210–211.
486 Ekdahl, 2010, s 17.
487 Ekdahl 2010, s 17.
488 Waldemarson 2010; Ekdahl 2010.
489 Lindblad 1960, s 233.
490 Lindblad 196, s 234.
491 Waldemarson 2010, s 116.
492 Waldemarson 2010, s 17.
493 Gustafsson 2000, s 87; Waldemarson 2010, s 358.
494 Waldemarson 2010, s 352–353.
495 Östberg 1996, s 163.
496 Gustafsson 2000, s 42–43.
497 Waldemarson 2010, s 353.

498 Gustafsson 2000, s 45. Se Bach & Bordogna (2016a) för en europeisk översikt över det offentliga arbetsgivarskapets olika former.
499 Gustafsson 2016, s 415.
500 Gustafsson 2000, s 130.
501 Gustafsson 2000, s 130.
502 För en beskrivning av hur arbetsgivarskapet sköttes innan Kommunal blev ett eget förbund och under förbundets första decennier, se Lindblad 1960, s 38 ff.
503 Arbetsgivarskapet utövades tidigare genom flera olika organisationer, bland andra Landstingsförbundet, Stadsförbundet och Kommunförbundet, som, efter successiva sammanslagningar, år 2007 blev Sveriges Kommuner och Landsting (SKL), idag omdöpt till Sveriges Kommuner och Regioner (SKR). Genom privatiseringar och att verksamhet lagts ut på entreprenad har det dessutom tillkommit ett antal privata arbetsgivare (Waldemarson 2010, s 25).
504 Waldemarson 2010, s 286.
505 Gustafsson 2016, s 455.
506 Waldemarson 2010, s 358.
507 Waldemarson 2000, s 46.
508 Gustafsson 2016, s 456; Waldemarson 2010, s 18; Ekdahl 2010, s 305.
509 Ross & Savage 2013.
510 Spero & Capozola, 1973, s 235 se Johnston 1994, s 24; Ross & Savage 2013, s 15.
511 Gustafsson 2002, s 325; Julkunen och Rantalaiho 1993, s 110.
512 Mooney & Law 2007, s 7.
513 Gustafsson 2002, s 308.
514 Ekdahl 2010.
515 Ross & Savage 2013, s 12.
516 Therborn 1981/2018, s 44–45.
517 Waldemarson 2010, s 19–20.
518 Palm & Palm 1985, s 29.
519 Johansson & Magnusson 2012, s 280.
520 Ekdahl 2010.
521 Ekdahl 2010; Waldemarson 2010.
522 Esping-Andersen 1990, s 57–58.
523 Hagen & Jenson 1980, s 8; Jordhus-Lier 2012, s 432.
524 Hagen & Jenson,1980, s 8.
525 Hagen & Jenson 1980, s 4; s 8–9.
526 Granberg 2014.
527 Brenner & Ramas 2000.
528 Teeple 2000 se Ross & Savage 2013, s 12; Esping-Andersen 1990, s 3.
529 Ankarloo 2005, s 67–68.
530 Johansson 1989, s 15.
531 Peck 1996; Naiman 2008, s 178.
532 Mohandesi & Teitelman 2017, s 59; Gough 1979; Offe 1984.
533 Brenner & Ramas 2000, s 44–45.

534 Selberg 2012, s 330.
535 Selberg 2012, s 330.
536 Brenner & Ramas 2000, s 39–40.
537 Brenner & Ramas 2000, s 44.
538 Gustafsson 1999, s 16; Hyman 2008, s 6.
539 Klasskompromiss-modellen var enligt Silver (2003, s 154–155) reserverad för de ”utvecklade” länderna, där arbetarklassen kunde få ta del av det ökade välståndet, medan arbetare i tredje världen först förväntades genomgå omfattande industrialisering och ekonomisk ”utveckling”.
540 Hyman 2008, s 6; Boréus 1994; Linderborg 2001.
541 Gustafsson 1999; Tollin 2011.
542 Taylor-Goobi 2002, s 2.
543 McCafferty & Mooney 2010, s 162.
544 Lindberg & Neergaard 2013, s 14.
545 Gumbrell-McCormick & Hyman 2013; Kelly 2015.
546 Palm 2017, s 61. Idén om hög organisationsgrad som synonymt med facklig styrka har kritiskt diskuterats av Mulinari och Neergaard (2004, s 234–235), som menar att andra former av styrka – som stor mobiliseringspotential eller hög grad av aktivism – har uteslutits ur den fackliga självförståelsen i Sverige. Med hjälp av en av sina fackliga informanter lyfter de fram att den fackliga styrkan går att jämföra med ett finrum som finns men som sällan används.
547 Fanelli 2014; Hyman 2008, s 18–19.
548 Peters 2011.
549 Bach 2016; Rose 2016; Stevens & Templeton 2016.
550 Silver 2003, s 14; Howell 2016; Peters 2011.
551 Hamann & Kelly 2004, s 24.
552 Rossi & Balsa-Barreiro 2019; Hyman and Gumbrell-McCormick 2010; Crouch 2011; Streeck 2014.
553 Panitch 1981, s 35–36.
554 Savage & Smith 2013, s 14.
555 Hyman 2008, s 8.
556 Fraser 2003.
557 Mulinari 2001, s 12.
558 Brown 2005, s 107 [min övers.].
559 Brown 2015.
560 Se även Linderborg 2001.
561 Piven & Cloward 2000, s 413–414, 421.
562 Boréus 1994, s19; Linderborg 2001, s 14; Surber 1998, s 86; Showstack Sasson 1987.
563 Mulinari & Neergaard 2004, s 49.
564 Eagleton 1991, s 114 se Moore 2011, s 21.
565 Surber 1998, s 79. Det som står på spel i den hegemoniska kampen är alla de sociala relationer som den ideologiska konstruktionen av verkligheten bidrar till att upprätthålla (Hennessey 1993, s 22). Hegemoni kan därmed inte reduceras

till endast ett ideologiskt eller kulturellt styre, vilket har föreslagits i en del samtida operationaliseringar av begreppet (Linderborg 2001, s 20). Ytterst vilar hegemoni på makten över ekonomin (Linderborg 2001, s 15).

566 Boggs 1976, s 40; Linderborg 2001, s 15, 23; Surber 1998, s 87.
567 Linderborg 2001.
568 Liljeström & Özgalda 1980, s 11.
569 Se t. ex. Boréus 1994:307.
570 Ekdahl 2010, s 98.
571 Ekdahl 2010, s 22.
572 Ekdahl 2010, s 16; Thörnqvist 2006, s 99; Tollin 2011, s 101.
573 Tollin 2011, s 100–102.
574 Berge et al. 1999, s 3.
575 Ekdahl 2010, s 106; Acker 1992, s 292–293; Selberg 2012, s 23; Tollin 2011, s 101; Ankarloo 2005; Thörnqvist 2006, s 99.
576 Ekdahl 2010, s 16.
577 Waldemarson 2010, 219–230; Antman 1994; Horgby 2012.
578 Waldemarson 2014, s 257.
579 Ekdahl 2014.
580 Se t.ex. Antman 1999; Ankarloo 2005; Liljeström och Özgalda 1980, s 11.
581 Ekdahl 2010, s 36–40.
582 Waldemarson 2010, s 407.
583 Edgren 2006, s 179.
584 Ekdahl 2010, s 180.
585 Ekdahl 2010; Waldemarson 2010, s 379.
586 Ekdahl 2010.
587 Ekdahl 2010, s 219.
588 Waldemarson 2010, s 405.
589 Detta gäller med undantag för en intervjuperson; Lena. När jag genomförde de allra första intervjuerna hade jag en samtyckesblankett där intervjupersonerna kunde välja mellan att vara anonyma och att förekomma med eget namn. Lena valde det senare. Jag bestämde mig sedan för att ha en konsekvent linje och avidentifiera alla. Under färdigställandet av boken gick Lena bort, och efter noggrant övervägande och samråd med Lenas familj bestämde jag mig då för att göra ett undantag och använda hennes riktiga namn. Att låta de som kände Lena få veta att det är hennes röst i boken, och att låta hennes fackliga kunskap och erfarenheter framträda som just hennes, är mitt sätt att hedra Lenas minne. Av samma skäl har jag låtit min presentation av Lena i det här kapitlet ta lite större utrymme än övriga intervjupersoners.
590 Att en del presentationer är längre och andra är kortare speglar delvis hur mycket olika intervjupersoner berättat om sig själva.
591 Kommunal. *Organisation*. Kommunal.se/om-kommunal/fackforeningen/organisation, [20-08-10].
592 Kommunal. 2012. *Handledarmaterial sektionsuppdrag*. Stockholm: Kommunal, s 20.

593 Kommunal. 2016a. *Det här är Kommunal: alltid på din sida*. Stockholm: Stockholm: Kommunal, s 19.
594 Lindblad 1960, s 239.
595 Macdonald 2019 och Iversen & Soskice 2015 har visat att fackligt medlemskap ökar arbetares politiska kunskap.
596 Det engelska begreppet här skulle vara ”trade unionism”, men det saknas ett motsvarande ord på svenska. På engelska omfattar ”trade unionism” fackföreningars övertygelse, principer och praktiker, där idéer eller teoretiska uppfattningar inte kan skiljas från den praktik eller rörelse de uppstår inom. Det ligger nära andlighet eller kultur, snarare än att man har en viss uppsättning åsikter. Om ordet ”facklighet” existerade på svenska skulle det kanske kunna omfatta vidden som det engelska uttrycker rymmer, och överensstämmer dessutom med vokabuläraren som intervjupersonerna använder (”att bli/vara facklig”).
597 Se t.ex. Hirdman 1998; Yalcin 2010; Mulinari & Neergaard 2004; Waldemarson 2000.
598 Polletta & Jasper 2001, s 290.
599 Palm 2017, s 60.
600 Fosh 1981.
601 Moore 2011, s 143.
602 Healy 2004, s 456 se Moore 2011, s 144 [min övers.].
603 Kirk 2007, s 174–176 se Moore 2011, s 21–22.
604 Se även Ramsden 2016.
605 Moore 2011, s 21–22.
606 Mulinari 2007, s 127. Se även McIvor 2014.
607 Räthzel, Mulinari & Tollefsen 2014, s 200.
608 Se även Mulinari 2007, s 276.
609 Räthzel, Mulinari & Tollefsen 2014, s 72.
610 Kommunal gjorde ett medvetet val att använda ordet ”lönekamp”, istället för det mer formella ”avtalsrörelse” (KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03* [internt material], s 4) Det var en del i strategin att förbundet skulle uppfattas som en stridbar organisation av både medlemmar och allmänhet, och ett grepp för att göra avtalsrörelsen mer medialt intressant. Jag använder mig av ordet ”lönekamp” när jag syftar på den kamp för högre löner som Kommunal bedrev lokalt och nationellt från det att man tecknande avtal med Kommunförbundet och Landstingsförbundet i maj 2001, till att man avslutat sina lokala förhandlingar på hösten 2003. Dit räknas opinionsbildningsarbetet som pågick under hela perioden, uppsägningen av avtalet i oktober 2002, förhandlingsarbetet, varsel, strejken 2003 och de lokala avtalsförhandlingarna som följde på strejken. ”Lönekamp” möjliggör också kopplingar till den segdragna kamp för högre löner som Kommunal bedrivit historiskt, och fortsatt att bedriva även efter 2003. Jag använder ”strejken” när jag syftar på 23 april till 28 maj 2003, alltså den period under vilken kommunalare lade ner arbetet, och

”konflikten” när jag syftar på det som skedde från att Kommunal sade upp sitt avtal på hösten 2002 till att strejken tog slut.

611 Benford & Snow 2000; Polletta & Jasper 2001; Granberg 2016, s 32.

612 Gamson 1988 se Polletta & Jasper 2001, s 291.

613 Polletta & Jasper 2001, s 284; Fantasia 2013.

614 Waldemarson 2010.

615 Junesjö 1998, s 77. Se även Ross & Savage 2013, s 12.

616 Ross & Savage 2013, s 15.

617 Bordogna & Cella 2002, s 605.

618 Thornley & Thörnqvist 2009, s 4. I de flesta länder finns det någon form av begränsningar för strejker som hotar liv och hälsa. I Sverige, där offentliganställda bara haft full strejk- och förhandlingsrätt sedan 1966 (Thörnqvist 2007, s 21–22), regleras dessa begränsningar i Lag om Offentlig Anställning (SFS 1994:260), §23–29. Huvudorganisationerna på det offentliga området har även i sina avtal själva lagt in begränsningar vad gäller möjligheten att vidta stridsåtgärder, med hänvisning till den offentliga verksamhetens särskilda karaktär (Junesjö 1998, s 78). Fransson och Thörnqvist menar att den sent tillkomna strejkrätten innebär att offentliganställda har haft jämförelsevis kort tid på sig att utveckla traditioner av facklig militans (Fransson & Thörnqvist 2003, s 202; 2004, s 50–51 se Thörnqvist 2007, s 22). Den i praktiken begränsade möjligheten att använda strejkvapnet har, menar Thörnqvist, också försämrat offentliganställdas förhandlingsposition. Medan den solidariska lönepolitiken var i bruk gjorde det inte så mycket – tack vare den centraliserade arbetsmarknaden kunde LO kräva att alla arbetare skulle få ta del av den ekonomiska tillväxten, oavsett om de arbetade i de mest produktiva industrierna eller inte – men situationen har blivit en annan sedan den solidariska lönepolitiken rullats tillbaka, och ökade löneskillnader accepterats även av arbetarrörelsen (Thörnqvist 2007, s 22).

619 I den privata sektorn sparar arbetsgivaren naturligtvis också in på lönekostnader under en strejk, men går samtidigt miste om profit (Moberg 2006, s 21).

620 Junesjö 1998, s 77.

621 Lindblad 1960, s 218–219.

622 Lindblad 1960, s 63; Lindbom 1935, s 32–33.

623 Lindblad 1960, s 63.

624 Lindbom 1935, s 33.

625 Tilly & Tarrow 2007.

626 Se Linbom 1935 och Lindblad 1960.

627 Från 1980-talet har Kommunal genomfört några större arbetsinställelser. 1986 strejkade 2400 hamnkranförare, trafikövervakare, barnskötare och barnsköterskor under en månad för höjda löner, och arbetsgivaren svarade med lockout av 4000 kommunalare. 1995 strejkade 11 000 kommunalare under en knapp månad, för bland annat högre löner. Uttagna var parkerings- och trafikövervakare, personal som tömde parkeringsautomaterna, personal som tog hand om sopor och avfall på stationer/tippar och samtliga anställda på bad- och simhallar, idrottsanläggningar, ishallar (*Kommunals strejkhistoria*, http://

archive.is/qstU#selection-715.0-723.125 [arkiverad 2012-05-25], [läst 20-02-21].). 1999 genomförde bussförarna en uppmärksammad strejk för bättre arbetsmiljö, högre lön och möjlighet att ta paus för toalettbesök. Strejken, som pågick under tre veckor, omfattade 15 000 privatanställda bussförare, garage- och verkstadspersonal (Kommunal 2010, s 14). 2008 strejkade 6000 bussförare under två veckor. Konflikten rörde bland annat krav på förkortade arbetspass, löneökningar och rätt till fast anställning (Kommunal. *Kommunals strejkhistoria*; Niemi, Maria. 2008. Stor glädje över nytt bussavtal, https://web.archive.org/web/20080802032003/http://www.kommunal.se/Nyheter/Stor-gladje-over-nytt-bussavtal/, [20-08-11]). 2013 strejkade 1 000 anställda i busstrafiken, för högre löner och bättre arbetsvillkor (Kommunal 2013, *Strejk på trafikområdet*, https://web.archive.org/web/20130624022003/http://www.kommunal.se/Kommunal/Medlem/Avtalsrorelse/Avtalsnyheter/Strejk-pa-trafikomradet-/, [20-02-21]). Ett par kortvariga, vilda strejker har också genomförts av kommunalare under samma period. 1989 strejkade drygt 200 vårdbiträden i hemtjänsten i Stockholm under en dag, i protest mot nedskärningar i verksamheten (Höijer 2015). Året efter gjorde vårdbiträden i Malmös hemtjänst samma sak, i protest mot ett lönebud som Kommunal accepterat, och mot regeringens planerade strejk- och lönestopp ('Nittionian Lina' 2015). 1990 strejkade även mentalskötare i Malmö och bussförare i Umeå vilt (*KA.* 2003. Kampen gav resultat, nr 8, s 10).

628 Lindblad 1960, s 223.

629 Thörnqvist 2007, s 26; Fransson 2009.

630 Thornley & Thörnqvist 2009.

631 Vad allmänheten tycker är naturligtvis inte helt oväsentligt i arbetskonflikter i den privata sektorn. I den stora Konfliktutredningen från 1984 skriver utredarna att arbetsmarknadens parter själva fäster stor vikt vid hur media behandlar arbetskonflikter, och att få stöd i den allmänna opinionen för det egna agerandet tycks "[…] vara ett centralt moment i arbetsmarknadsorganisationernas konfliktstrategier", (SOU 1984:18, s 51 se Moberg 2006, s 72–73).

632 Briskin 2013, s 128; Thörnqvist 2007, s 26; Jordhus-Lier 2012, s 429; Sörensen 2014, s 153; Ross, S. 2013.

633 Thornley & Thörnqvist 2009, s 16; Thörnqvist 2006, s 105.

634 Ross, S. 2013; Camfield 2013a.

635 Waldemarson 2010, s 389.

636 Detta är inte begränsat till omsorgsyrken. I SEKO-konflikten 2014 använde sig den strejkande tågpersonalen av ett ramverk där solidaritet och gemensamma intressen med resenärerna mobiliserades. Passion för arbetet, och omsorg om arbetskamrater och resenärer, var ett centralt tema i de strejkandes utåtriktade kommunikation (Mulinari 2020).

637 Ross & Savage 2013, s 12; Briskin 2013, s 128.

638 Waldemarson 2010, s 398.

639 Bergsmark, Bengt. 2002. Så vill Kommunal prioritera, *KA*, nr 22, s 7.

640 Kommunal. 2004. *Löner och löneutveckling för medlemmar i Kommunal*, s 28.

641 12 000 kronor 2003 motsvarar ungefär 14 425 kronor 2019 (Uträknat med hjälp av SCB:s prisomräknare, https://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/prisomraknaren/).
642 *Kommunal-Nytt*. 2002. Mindre klyftor, låglönesatsning, nr 19, s 3; Bergsmark, Bengt. 2002. Stor enkät: Tuffa krav på höjda lägstalöner, *KA*, nr 21, s 9.
643 *Kommunal-Nytt*. 2002. Därför sägs avtalet upp – Löneklyftorna måste minska, nr 16, s 3; Eld, Anders. 2003. En höjning av lägstalönen – ”ett oerhört viktigt krav”, *LO-tidningen*, nr 16, 2 maj, s 5.
644 Lindgren Strömbäck, Karin. 2003. Kommunal sa nej till första lönebudet, *LO-tidningen*, nr 4, 31 januari, s 6.
645 Eld, Anders. 2003. En höjning av lägstalönen – ”ett oerhört viktigt krav”, *LO-tidningen*, nr 16, 2 maj, s 5.
646 Det rör sig egentligen om två avtal, ett med vardera arbetsgivarorganisationen, men innehållet är detsamma.
647 Lindholm, Stephen. 2002. En cowboy rider vidare, *KA*, nr 4, s 28–32.
648 *Kommunal-Nytt*. 2002. Därför sägs avtalet upp – Löneklyftorna måste minska, nr 16, s 3.
649 *Kommunal-Nytt*. 2002. ”Det bästa avtalet” gav för lite, nr 16, s 2.
650 Hultén, Annika. 2002. Avtalet hetaste frågan just nu*, Kommunal-Nytt,* nr 15, s 3.
651 Nilsson, Karl-Ola. 2002. Dags för en ny lönekamp?, *Kommunal-Nytt,* nr 14, s 6.
652 *Kommunal-Nytt.* 2002. Ska avtalet sägas upp?, nr 15, s 3.
653 Waldemarson 2010, s 399.
654 Gustafsson, Mats. 2004. Minns du vad som hände?, *KA*, nr 8, s 16–17.
655 Lindgren Strömbäck, Karin. 2003. Kommunal väntar på att politikerna ska uppfylla sina vallöften om lönerna. *LO-tidningen*, nr 7, 21 februari, s 8; Frykskog, Ulrika. 2002. S lovar göra offentliga sektorn till Sveriges bästa arbetsplats. *Kommunal-Nytt*, nr 15, s 8. Enligt Thornley & Thörnqvist (2009, s 15) rörde det sig om 25 miljarder kronor.
656 Bergsmark, Bengt. 2002. Lägstalönerna måste upp, *KA*, nr 19, s 9.
657 *Kommunal-Nytt.* 2002. Knapp höjning av lokala löner, nr 5, s 9.
658 Bergsmark, Bengt. 2002. Säg upp löneavtalet!, *KA*, nr 5, s 9.
659 Waldemarson 2010, s 218.
660 Fürst 1998, s 1.
661 Fürst 1998, s 40.
662 Waldemarson 2014, s 248–249.
663 Waldemarson 2007, s 78.
664 Waldemarson 2014, s 252.
665 Fürst 1998, s 70–71.
666 Waldemarson 2014, s 250.
667 Fürst 1998, s 72.
668 Waldemarson 2010, s 156.
669 Danielsson Öberg & Öberg 2013, s 146.

670 Danielsson Öberg & Öberg 2013, s 68.
671 Danielsson Öberg & Öberg 2013, s 71.
672 Danielsson Öberg & Öberg 2013, s 133.
673 Kommunal. 2004. *Löner och löneutveckling för medlemmar i Kommunal*. Stockholm: Kommunal. s 6.
674 Mavi, Devrim. 2004. Kommunal vill satsa på högre löner för kvinnor…, *KA*, nr 10, s 18.
675 Wondemeneh 2013, Yeshywork. 2013. *Mångfald i äldreomsorgen. Om anställningsvillkor för utlandsfödda medlemmar i Kommunal*. Stockholm: Kommunal, s 9. .
676 Kommunals press- och informationsenhet. 2003. *Opinionsbildningsplan för Kommunals lönekamp.* [internt material].
677 Waldemarson 2010.
678 Mulinari 2007, s 178.
679 Bergsmark, Bengt. 2002. Kommunalarna fick minst i löneökning, *KA*, nr 2, s 9.
680 Dahl 2005 se Mulinari 2007, s 172.
681 Mulinari 2007, s 175.
682 Fine 1992.
683 England, Budig & Folbre 2002, s 455.
684 Ambitionen att förändra bilden av det egna arbetet, och därmed också förändra det sätt som det värderas ekonomiskt, har präglat kommunalarbetarnas drygt hundraåriga historia. Trots att kommunalarbetare kring sekelskiftet 1900 så gott som enbart var män betalades deras arbete mindre än motsvarande arbete som utfördes i privat sektor; inte heller då hade det någon hög status. I ett kongressanförande år 1993 spekulerar Kommunals dåvarande ordförande Lillemor Arvidsson om dagens eftersläpande löner kan ha något att göra med hur man fördomsfullt och nedlåtande beskrivit kommunalarbetare genom historien – som gubbar som kunnat ta det väldigt lugnt på jobbet (Linderoth 2010, s 48). Idag är Kommunals budskap att kommunalarna är lågavlönade för att arbetet i huvudsak utförs av kvinnor i vård och omsorg, men som jag visar i det här avsnittet finns i mitt material en spänning mellan denna syn och andra analyser, som att det är välfärdsarbete i offentlig sektor som värderas lågt i relation till arbete i industrin.
685 Waldemarson 2010, s 150–151.
686 Samarbetsavtal om industriell utveckling och lönebildning är det formella namnet på överenskommelsen (Danielsson Öberg & Öberg 2017, s 63.).
687 Danielsson Öberg & Öberg 2017, s 15.
688 Danielsson Öberg & Öberg 2017, s 12.
689 Johansson & Magnusson 1998, s 78.
690 Danielsson & Öberg 2017.
691 Se t.ex. Waldemarson 2010.
692 Se t.ex. Waldemarson 2014.
693 Se t.ex. Ekdahl 2010; Waldemarson 2014.
694 Blomberg citerad i Waldemarson 2010, s 205.

695 Waldemarson 2014, s 256.
696 Waldemarson 2010, s 237.
697 Waldemarson 2010, s 235–236.
698 Waldemarson 2010, s 237.
699 *Kommunal-Nytt.* 2002. Fyra års vinnare och förlorare, nr 14, s 7.
700 Beckström, Liv. 2002. Uselt löneläger lockar inte unga, *KA*, nr 2, s 5.
701 Bergsmark, Bengt. 2002. Kommunalarna fick minst i löneökning, *KA*, nr 2, s 9.
702 Waldemarson 2010, s 317–320.
703 Briskin 2013, s 121–122.
704 Waldemarson 2010, s 405; Jacobsson, Gun. 2002. Medlingsinstitutets chef väntar med bävan på Kommunals beslut, *LO-tidningen*, nr 32, 18 oktober, s 7; Jacobsson, Gun. 2003. Hotell- och Restaurang ligger efter Kommunal, *LO-tidningen*, nr 9, 7 mars, s 6; Lindgren Strömbäck, Karin. 2003. 9000 redo gå i strejk, *LO-tidningen*, nr 14, 11 april, s 7; Bergsmark, Bengt. 2002. Lägstalönerna måste upp, *KA*, nr 19, s 9.
705 KPI. 2003. *Opinionsbildningsplan för Kommunals lönekamp* [internt material]; Persson, Magnus & Gustafsson, Sten. 2002. Göran Persson stöder Kommunal, *LO-tidningen*, nr 33, 25 oktober, s 5.
706 Lindström, Olle. 2003. Perssons stöd inte lika kraftfullt längre, *LO-tidningen*, nr 15, 25 april, s 4; Lindgren Strömbäck, Karin. 2002. Lönerna i vården är ingen valfråga, *LO-tidningen*, nr 26, 6 september, s 16.
707 Medlingsinstitutet. 2003. *Avtalsrörelsen och lönebildningen 2003. Medlingsinstitutets årsrapport.* s 123.
708 Medlingsinstitutet. 2003. *Avtalsrörelsen och lönebildningen 2003. Medlingsinstitutets årsrapport.* s 123.
709 Kommunals press- och informationsenhet. 2003. *Opinionsbildningsplan för Kommunals lönekamp.* [internt material].
710 Thörn, Ylva. 2002. -Vår lönekamp är bra för välfärden, *Kommunal-Nytt*, nr 17, baksidan.
711 *Kommunal-Nytt*. 2002. Ylva Thörn: -Högre löner en investering, nr 19, s 2.
712 Thörn, Ylva. 2002. -Vår lönekamp är bra för välfärden, *Kommunal-Nytt*, nr 17, baksidan.
713 Se t.ex. Gastón 2017; Granberg 2016; Bengtsson 2018; Jones 2001; Briskin 2013; Folbre 2006.
714 Gill-McLure & Thörnqvist 2018; Camfield 2006; Isitt & Moroz 2007; Jordhus-Lier 2012; McCafferty & Mooney 2010; Johnston 1994.
715 Jones 2001, s 289.
716 Jones 2001, s 296.
717 Gastón 2017.
718 Briskin 2011a; 2013.
719 Granberg 2016.
720 Gastón 2017.
721 Briskin 2011d, s 49.
722 Briskin 2013, s 106; 2013, s 119.

723 Briskin 2013, s 119–120.
724 Briskin 2011d, s 48.
725 Waldemarson 2010, s 404.
726 Briskin 2013; Granberg 2016.
727 Briskin 2007.
728 Sörensen 2014, s 146–147.
729 Sörensen 2014, s 148.
730 Briskin 2013, s 106. Briskin konstaterar att många sjuksköterskestrejker har åtnjutit stort folkligt stöd. Trots arton uppmärksammade strejker under 1998 och 1999 i Kanada fick sjuksköterskor den högsta placeringen i en mätning av allmänhetens förtroende för olika yrkesgrupper år 2000 (Briskin 2011d, s 49). I en sjuksköterskestrejk i England 1988 visade en nationell opinionsmätning att 85 procent stödde en betydande löneökning för sjuksköterskor och att en majoritet stödde själva strejken, och i en nationell demonstration planerad av vårdfackförbunden deltog minst 43 000 personer i London och 50 000 i Glasgow. I de danska välfärdsanställdas strejk 2008 stödde 80 procent kravet på en femtonprocentig löneökning, och när de finska sjuksköterskorna hotade med massuppsägningar 2007 uppgav 61 procent att de sympatiserade med aktionen (Briskin 2011d, s 49).
731 Granberg 2014, s 150 [min övers.].
732 Briskin 2011a; Bengtsson 2018.
733 Magdahl & Jordhus-Lier 2020, s 2.
734 Julkunen & Rantalaiho 1993, s 108.
735 Thörnqvist 2007, s 28.
736 Waldemarson 2010, s 306.
737 Se t.ex. Briskin 2011a; Granberg & Giritli Nygren 2017.
738 Waldemarson 2010, s 311; s 319–322.
739 Regeringen har tillsatt en utredning om reglering av yrket undersköterska som presenterades våren 2019, och som Kommunal har skickat in ett remissvar på (Kommunal. 2019. *Viktigt att veta om regleringen av yrket undersköterska.* https://www.kommunal.se/underskoterskeutredningen, [20-07-18]).
740 Kommunal. 2019. *Viktigt att veta om regleringen av yrket undersköterska.* https://www.kommunal.se/underskoterskeutredningen, [20-07-18].
741 Wright 2000, s 962.
742 Kjellberg 2013, s 42; Waldemarson 2010, s 321.
743 Lindgren Strömbäck, Karin. 2002. … och kommunalarna ska komma ikapp metallarna, *LO-tidningen*, nr 38, 6 december, s 4.
744 Granberg & Giritli Nygren 2017, s 59–60.
745 Jag diskuterar denna aspekt av lönekampen mer utförligt i kapitel 7 och 8.
746 Thornley & Thörnqvist 2009, s 9 ff.
747 *KA*. 2002. nr 4, s 27.
748 Skeggs 1997/2006.
749 Skeggs 2012.
750 Bernans 2002.

751 Zinn 2004, s 582.
752 Se t. ex. Ekdahl 2011; Ross, R. 2013.
753 Fransson 2009, s 34.
754 Schmitz 2007; 2011.
755 Moss 2015.
756 Jordhus-Lier 2012, s 433.
757 Mooney & McCafferty 2005.
758 Sörensen 2014.
759 Sayer 2007; Hodson 2001/2012.
760 Räthzel, Mulinari & Tollefsen 2014, s 257.
761 Räthzel, Mulinari & Tollefsen 2014, s 258.
762 Fraser 2014, s 259.
763 Ross, R. 2013, s 63.
764 Russell 2007, s 40.
765 Ross, R. 2013, s 61.
766 Mulinari 2020, s 129.
767 Ekdahl 2011.
768 *30 år har gått, kamrat*. 2000/2007. [dokumentärfilm]. Redigerad av Lars Westman i samarbete med Fredrik Gertten. Stockholm: Folkets Bio AB.
769 Ross, R. 2013, s 65; Briskin 2007, s 6.
770 Briskin 2007, s 7.
771 Lamont 2002.
772 Thornley & Thörnqvist 2009, s 4.
773 Hyman 1989, s 128–129.
774 Hyman 1989, s 131.
775 Bergsmark, Bengt. 2002. Plånboken lika tjock som för tio år sedan, *KA*, nr 6, s 20–21.
776 Skeggs 2004, s 5.
777 Hyman 1989, s 130.
778 Fransson 2009, s 34.
779 Räthzel, Mulinari & Tollefsen 2014, s 272.
780 Räthzel, Mulinari & Tollefsen 2014, s 275.
781 Hyman 1989, s 128; Julkunen & Rantalaiho 1993, s 112.
782 Fraser 1995.
783 Ross, R 2013, s 63 [min övers.].
784 Fraser 2000.
785 Swanson 2005; Bernans 2002; Nilsson 2008.
786 Swanson 2005.
787 Bernans 2002.
788 Acker et al 1991, s 144.
789 Hyman 1989, s 128.
790 Mulinari & Selberg 2013, s 87.
791 Acker 2006a.
792 Kelly 1998, s 24; Gamson 1975.

793 Biggs 2003.
794 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03*, s 9, 20 [internt material].
795 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03*, s 9 [internt material].
796 *Kommunal-Nytt*. 2003. nr 3, s 6; *Kommunal-Nytt*. 2003. nr 6, s 3.
797 Beckström, Liv. 2003. Visioner och frihetsvingar. *KA*, nr 6, s 5.
798 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03*, s 10 [internt material].
799 Beckström, Liv. 2003. Ni som snålar – ge oss stålar!, *KA*, nr 7, s 7.
800 *Kommunal-Nytt*. 2002. nr 17, s 3.
801 *Kommunal-Nytt*. 2003. nr 1, s 3.
802 *Kommunal-Nytt*. 2002. nr 17, s 3.
803 *Kommunal-Nytt*. 2003. nr 6, s 3.
804 Medlingsinstitutet. 2004. *Avtalsrörelsen och lönebildningen 2004. Medlingsinstitutets årsrapport,* s 123.
805 Hultén, Annika. 2003. Budet en krigsförklaring, *Kommunal-Nytt*, nr 2, s 5. Enligt *KA*, nr 3, s 9 rörde det sig om 600–700 personer
806 Bergsmark, Bengt. 2003. Demonstrerar för högre löner, *KA*, nr 3, s 9.
807 Bergsmark, Bengt. 2003. ”Vi har fått nog – betala för vårt knog!’, *KA*, nr 4, s 16–17.
808 *Kommunal-Nytt*. 2003. nr 8, s 2.
809 Bergsmark, Bengt. 2003. 150 demonstrerade för högre löner, *KA*, nr 5, s 9.
810 *Kommunal-Nytt*. 2003. nr 5, s 7.
811 *Kommunal-Nytt*. 2003. Vi ska strida tillsammans!, nr 5, s 6.
812 Bergsmark, Bengt. 2003. Samling i slutna rum och på gator och torg, *KA*, nr 6, s 9.
813 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03*, s 5 [internt material].
814 Bergsmark, Bengt. 2003. Samling i slutna rum och på gator och torg, *KA*, nr 6, s 9; *Kommunal-Nytt*. 2003. nr 5, s 5; KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03*, s 7 [internt material].
815 *Kommunal-Nytt.* 2003. nr 5, s 1, 7.
816 *Kommunal-Nytt*. 2003. nr 6, s 3.
817 Bergsmark, Bengt. 2003. Samling i slutna rum och på gator och torg, *KA*, nr 6, s 9.
818 *Kommunal-Nytt*. 2003. nr 5, s 7.
819 *Kommunal-Nytt*. 2003. nr 8, s 5.

820 Beckström, Liv. 2003. Ni som snålar – ge oss stålar!, *KA*, nr 7, s 7.
821 Lindgren Strömbäck, Karin. 2003. ”Rakt på sak…”, *LO-tidningen*, nr 16, 2 maj, s 7.
822 Gustafsson, Mats. 2003. Backa inte, Ylva Thörn, *KA,* nr 8, s 6–7.
823 Bergsmark, Bengt. 2003. *KA,* nr 8, s 10.
824 Kommunal. 2004. Översynsutredningens slutrapport ”En öppen, varmhjärtad, effektiv kamporganisation”, Förslag till kongressen i Stockholm den 1–4 juni 2004.
825 Thörnqvist 2007, s 26.
826 Brecher 2014.
827 Sörensen 2014, s 146.
828 Sörensen 2014, s 148–149.
829 Briskin 2011b, s 491.
830 KPI. 2003. *Opinionsbildningsplan för Kommunals lönekamp*. [internt material]
831 Kommunal [arkiverad 2012] *Kommunals strejkhistoria*. http://archive.is/qstU#selection-715.0-723.125, [16-07-05].
832 Kelly 1998, s 24.
833 Gamson 1975, s 15.
834 Lundh 2010.
835 Tilly 1978; Kelly 1998.
836 Mulinari 2020, s 136.
837 Att de som jobbade med städning skulle få bära konsekvenserna av strejken på sina axlar visade sig vara en obefogad oro just på Ulrikas arbetsplats, men på en del ställen blev det precis så. I en insändare i *Kommunalarbetaren* efter strejken skrev en lokalvårdare att det kändes som att hennes yrkesgrupp fick ”röja upp i röran” efteråt (*KA*. 2003. nr 18).
838 Biggs 2003, s 239.
839 Julkunen & Rantalaiho 1993, s 109.
840 Wellisz 1953, s 365; se Hyman 1989, s 132.
841 Kelly 1998, s 29, 100. Se även Thompson 1963/2013.
842 Tilly 1978.
843 Granberg 2016, s 32 [min övers.].
844 Chibber 2017.
845 Biggs 2003, s 232.
846 Tilly 1978, s 55.
847 Biggs 2003, s 243.
848 Biggs 2003, s 239.
849 Biggs 2003, s 218.
850 Fantasia 1988.
851 Mulinari 2020.
852 Mulinari 2020, s 125 [min övers.]
853 Ibid.
854 Spence & Stephenson 2007.
855 Jag återkommer till intervjupersonernas upplevelser av arbetsgivarnas agerande

under strejken i kapitel 10.

856 Altstadt 2001.

857 La Rose 2009, s 238–239.

858 Jordhus-Lier 2012, s 428; McCafferty & Mooney 2010, s 172.

859 Cranford 2007.

860 Mulinari 2020.

861 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03*, s 11 [internt material].

862 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03*, s 28 [internt material].

863 ”Värdevisa”, som skrevs av Mats Nörklit, fanns i tre versioner – som svängig samba, som marsch och som enkel version med tydlig sång (Johansson Junttila, Catarina. 2003. Kommunal har fått en kampsång, *KA*, nr 6, s 10). Texten löd ”Vi som finns på plats från startsekunderna till ditt allra sista andetag, vi som rycker ut dom svåra stunderna, vi som jobbar hårt trots värsta blunderna. Vi som kramar gubbarna och gummorna, vi som håller om små ledsna glin, vet att vi är värda minst dom summorna som man ger för vård av en maskin”, (*Kommunal-Nytt.* 2003. Vi har vår egen kampsång, nr 5, s 5).

864 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03*, s 5, 10 [internt material].

865 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03*, s 24 [internt material].

866 Madres de la Plaza de Mayo (spanska för Mödrarna av Plaza de Mayo), även kända som De galna mödrarna, är en rörelse som består av argentinska kvinnor vars barn kidnappades av militären under högerdiktaturen 1976–1983. Under mer än fyra decennier har de samlats varje vecka på torget Plaza de Mayo i Buenos Aires och krävt att få veta vad som hänt deras barn.

867 Se t.ex. Sahlström 2000.

868 Sörensen 2014, s 163; Briskin 2011d, s 47.

869 La Rose 2009, s 239.

870 Johnston 1994, s 132-133.

871 Hultén, Annika. 2003. Budet en krigsförklaring, *Kommunal-Nytt*, nr 2, s 5; *Kommunal-Nytt.* 2002. Kommunalare på marsch för högre lön, nr 17, s 1.

872 Fantasia 1988, s 175.

873 La Rose 2009, s 240.

874 Briskin 2007, s 26.

875 Langford 1994, s 130. Detta ska inte tolkas som att kvinnodominerade arbetarkollektiv aldrig deltar i hårda konfrontationer. Darcy och Lauzon framhåller till exempel att flera arbetskonflikter i Kanada på 1970- och 1980-talen, där det förelåg stor risk att utsättas för polisvåld eller repression

från arbetsgivarna, utkämpades av kvinnodominerade arbetarkollektiv (1983, s 176–177).

876 Fantasia 2013.

877 2013, s 118. Den traditionella bilden av kvinnliga arbetare som mindre konfliktbenägna, lättare att exploatera och svårare att organisera fackligt (Purcell 1984; Yates 2006, s 565) har utmanats genom studier som dels visat på motsatsen genom att framhäva kvinnors samtida och historiska arbetsplatskamp (se t.ex. Briskin 2011a; Briskin 2011b; McDermott & Briskin 1993; Thom 1986; Schmitz 1982, 2007, 2011; Pollert 1981; Sörensen 2014; La Rose 2009; Moss 2015) och dels pekat på olika strukturella hinder som försvårar kvinnors fackliga engagemang (se t.ex. Purcell 1984; Munro 1999; Lawrence 1994; Fine 1992).

878 2017, s 63 [min övers.].

879 Granberg & Giritli Nygren 2017, s 63.

880 Shaw & Mundy 2005, s 163.

881 Marot 1911 se Briskin 2011b, s 488.

882 Lindgren Strömbäck, Karin. 2003. Upp till kamp för höjda löner i Nynäshamn, *LO-tidningen*, nr 12, 28 mars, s 7.

883 Kamienski, Per-Jakob. 2003. Majoritet i Sverige för strejken, *KA*, nr 9, s 13.

884 Lindgren Strömbäck, Karin. 2003. Pressklipp i stora lass. *LO-tidningen*, nr 20, 6 juni, s 10.

885 Fantasia 2013.

886 Mulinari 2020, s 138 [min övers.].

887 Johnston 1994, s 133 [min övers.].

888 Langford 1994, s 130.

889 Hodson 2001/2012, s 230.

890 Se t.ex. Godard 1992.

891 Fantasia 1988; Molstad 1988 i Hodson 2001/2012, s 205.

892 Fantasia 2013.

893 Göransson 1979.

894 Köpsén 2008, s 71.

895 Bach & Bordogna 2016b; Lundh 2010.

896 Köpsén 2008, s 76.

897 Köpsén 2008, s 94

898 Köpsén, 2008, s 79–80.

899 Köpsén 2008, s 71–72.

900 Cox & Nilsen 2014, s 87, 89; Gago & Mason-Deese 2019.

901 Köpsén 2008, s 82.

902 Begreppet kommer från antropologen Jean Lave och datavetaren Etienne Wenger (1991) och vidareutvecklades av Wenger (1998). På svenska finns flera möjliga översättningar, till exempel praxisgemenskap, gemensam praktik och gemensam social praktik (Köpsén 2008, s 81).

903 Köpsén 2008, s 73.

904 Köpsén 2008, s 81–82.

905 Ekdahl 2010, s 275.
906 Gago & Mason-Deese 2019.
907 Köpsén 2008, s 72.
908 Fantasia 1988; Giese 1979.
909 Köpsén 2008.
910 Johnston 1994; Briskin 2013, s 119.
911 Briskin 2007.
912 Fantasia 1988.
913 Polletta & Jasper 2001, s 296.
914 Briskin 2007; Schmitz 2008; 2011; Giese 1979; Göransson 1979; Darcy & Lauzon 1983.
915 Fantasia 1988, s 238; Briskin 2007.
916 Bradley 2008, s 344.
917 Se t.ex. Stevenson 2016 och Moss 2015.
918 Glucksman 1982/2009, s xix.
919 Thornley & Thörnqvist 2009, s 17; *KA.* 2003. Kommunals strejker och varsel, nr 10, s 9; Medlingsinstitutet. 2003. *Avtalsrörelsen och lönebildningen 2003. Medlingsinstitutets årsrapport.,* s 123.
920 Medlingsinstitutet. 2003. *Avtalsrörelsen och lönebildningen 2003. Medlingsinstitutets årsrapport.,* s 127.
921 Medlingsinstitutet. 2003. *Avtalsrörelsen och lönebildningen 2003. Medlingsinstitutets årsrapport.*, s 122–127.
922 Medlingsinstitutet. 2003. *Avtalsrörelsen och lönebildningen 2003. Medlingsinstitutets årsrapport.,* s 131.
923 Medlingsinstitutet. 2003. *Avtalsrörelsen och lönebildningen 2003. Medlingsinstitutets årsrapport.,* s 131.
924 Medlingsinstitutet. 2003. *Avtalsrörelsen och lönebildningen 2003. Medlingsinstitutets årsrapport.,* s 126–131.
925 Jacobsson, Gun. 2003. Viktigt ha med Kommunal nästa år, *LO-tidningen*, nr 20, 6 juni, s 10.
926 Löneutrymmet beräknas på alla tillsvidareanställda medlemmars lönesumma, se Bilaga 1 ”Så fungerar en avtalsrörelse”. De nya lönerna gällde från 1 juli 2003 respektive 1 april 2004 (Harring, Göran. 2003. Hur sätts lönerna? *Kommunal-Nytt*, nr 10).
927 Jacobsson, Göran. 2003. Det här är innebörden i det nya avtalet, *LO-tidningen*, nr 20, 6 juni, s 9; Medlingsinstitutet. 2003. *Avtalsrörelsen och lönebildningen 2003. Medlingsinstitutets årsrapport.*, s 196.
928 Medlingsinstitutet. 2003. *Avtalsrörelsen och lönebildningen 2003. Medlingsinstitutets årsrapport.*, s 196.
929 Bergsmark, Bengt. 2003. Därför sa Kommunal nej till medlarbudet, *KA*, nr 7, s 6.
930 Hultén, Annika. 2003. Kommunal avvisade ohållbart lönebud, *Kommunal-Nytt,* nr 2, s 2, 4 februari.
931 Bergsmark, Bengt. 2003. ”Medlemmarna är taggade”, *KA*, nr 8, s 10.

932 Harring, Göran. 2003. Hur sätts lönerna?, *Kommunal-Nytt*, nr 10; Medlingsinstitutet. 2003. *Avtalsrörelsen och lönebildningen 2003. Medlingsinstitutets årsrapport.*, s 196; Jacobsson. 2003. Det här är innebörden i det nya avtalet, *LO-tidningen*, nr 20, 6 juni, s 9; *Löneavtal 03.* 2003. Kommunal, Svenska Kommunförbundet och Pacta; *Löneavtal 03.* 2003. Kommunal, Landstingsförbundet.

933 *Löneavtal 03.* 2003. Kommunal, Svenska Kommunförbundet och Pacta; *Löneavtal 03.* 2003. Kommunal, Landstingsförbundet.

934 Waldemarson 2010, s 399.

935 Lindgren Strömbäck, Karin. 2003. Thörn anser att segern är de lägsta lönerna, *LO-tidningen*, nr 20, 6 juni, s 9.

936 Jacobsson, Göran. 2003. Det här är innebörden i det nya avtalet, *LO-tidningen*, nr 20, 6 juni, s 9.

937 Här är det viktigt att notera att dessa beräkningar är baserade på det centrala avtalet som utgör ett slags riktmärke, medan de faktiska lönerna sätts i lokala förhandlingar.

938 Jacobsson, Göran. 2003. Det här är innebörden i det nya avtalet, *LO-tidningen*, nr 20, 6 juni, s 9.

939 Svenska Kommunförbundet och Pacta. 2003. *Löneavtal 03*; Landstingsförbundet. 2003. *Löneavtal 03*.

940 Lindgren Strömbäck, Karin. 2003. Den yttersta kampen, *LO-tidningen*, nr 18, 16 maj, s 5; Lindgren Strömbäck, Karin. 2003. Kommunal väntar på nytt medlarbud, *LO-tidningen*, nr 13, 4 april, s 10.

941 Jacobsson, Göran. 2003. Det här är innebörden i det nya avtalet, *LO-tidningen*, nr 20, 6 juni, s 9.

942 Kommunal. 2003. Protokoll Kommunals förbundsmöte 2 juni 2003, s 3.

943 Erlandsson, Johan. 2003. Ylva Thörn: Jag förstår besvikelsen, *KA*, nr 12, s 9.

944 Jacobsson, Göran. 2003. Avtalet öppnar för löneglidning, *LO-tidningen*, nr 20, 6 juni, s 10.

945 Beckström, Liv. 2003. Vem vann fajten?, *KA*, nr 12, s 5.

946 Martos Nilsson, Mårten. 2003. Arbetsgivare anser att nivån är rimlig, *LO-tidningen*, nr 20, 6 juni, s 11. Stödet från arbetarrörelsen behandlas i kapitel 10.

947 Bergsmark, Bengt. 2003. Missnöjet är stort, *KA*, nr 12, s 10.

948 Waldemarson 2010.

949 KPI. 2003. *Opinionsbildningsplan för Kommunals lönekamp*. [internt material].

950 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03* [internt material], s 25.

951 Se t.ex. *KA.* 2003. Vi fick sämre avtal än innan strejken, nr 18, s 48.

952 Bergsmark, Bengt. 2003. Sektionsordförandena: Medlemmarna är besvikna, *KA*, nr 12, s 7.

953 Se t.ex. Mulinari & Neergaard 2004, s 27; Tollin 2011. I sin bok om strejken på Toys "R" Us 1997 visar Altstadt att en huvudsaklig angreppslinje som användes av företaget och andra som kritiserade strejken var att Handels egentligen inte

representerade medlemmarnas intressen och åsikter.
954 Tollin 2011, s 100 ff.
955 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03* [internt material], s 15.
956 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03* [internt material], s 16.
957 Camfield 2013b.
958 Aina berättar vid ett annat tillfälle under intervjun att hon sparat sin jacka för att kunna visa den för sina barnbarn.
959 Hyman 1989, s 74.
960 KPI. 2003. *Opinionsbildningsplan för Kommunals lönekamp*. [internt material].
961 Camfield 2013a, s 142.
962 Isitt & Moroz 2007, s 100–107; Camfield 2006; Mooney & McCafferty 2005; Briskin 2011b, s 490.
963 Thörnqvist 2007, s 25.
964 Mulinari 2020, s 139.
965 Jag använder ”lyckade” och ”misslyckade” i brist på bättre ord, det jag syftar på är huruvida de strejkande får igenom alla sina krav eller inte.
966 Granberg & Giritli Nygren 2017, s 65.
967 Törnqvist 1994; *30 år har gått, kamrat*. 2000/2007. [dokumentärfilm]. Redigerad av Lars Westman i samarbete med Fredrik Gertten. Stockholm: Folkets Bio AB; *Kamrater, motståndaren är välorganiserad*. 1970/2007. [dokumentärfilm]. Redigerad av Lena Ewert, Lasse Westman och Malmfältens strejkkommitté (1969–1970). Stockholm: Folkets Bio AB.
968 *30 år har gått, kamrat.* 2000/2007. [dokumentärfilm]. Redigerad av Lars Westman i samarbete med Fredrik Gertten. Stockholm: Folkets Bio AB.
969 Fantasia 1988.
970 Kommunal. 2003. Protokoll Kommunals förbundsmöte 2 juni 2003, s 1.
971 Kommunal. 2003. Protokoll Kommunals förbundsmöte 2 juni 2003, s 2.
972 Kommunal. 2003. Protokoll Kommunals förbundsmöte 2 juni 2003, s 2.
973 Kommunal. 2003. Protokoll Kommunals förbundsmöte 2 juni 2003, s 3.
974 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03* [internt material], s 27.
975 *KA*. 2003. nr 12, s 23.
976 *Kommunal-Nytt*. 2003. Material för lönekampen, nr 12, s 13.
977 Bergsmark, Bengt. 2003. Krav på lokala lönelyft möts med kalla handen, *KA*, nr 22, 17 dec–13 jan, s 6–8.
978 Stjerna, Johanna. 2003. I Örebro demonstrerar Kommunal men i Vilhelmina är man nöjd, *Kommunal-Nytt*, nr 14, s 5.
979 Stjerna, Johanna. 2003. Höjda lägstalöner är bra för alla, *Kommunal-Nytt*, nr 15, s 5.

980 Stjerna, Johanna. 2003. Lönerna klara i hälften av kommunerna, *Kommunal-Nytt*, nr 16, s 5.
981 Bergsmark, Bengt. 2004. Strejkens resultat i siffror, *KA*, nr 8, s 18.
982 Beckström, Liv. 2003. Anständiga löner måste löna sig, *KA*, nr 20, s 5.
983 Waldemarson 2010, s 398.
984 Lindblad 1960, s 350.
985 Lindblad 1960, s 364.
986 Waldemarson 2010, s 114–116.
987 Lindblad 1960, s 365–370; Waldemarson 2010, s 105–106.
988 Waldemarson 2010, s 109.
989 Waldemarson 2010, s 110–111.
990 Mulinari & Neergaard 2004.
991 Kommunal hade byggt upp en konfliktfond (strejkkassa) som innehöll 1 873 miljoner vid konfliktens början. Enligt *Kommunalarbetarens* beräkningar på våren 2003 kostade en strejkdag i genomsnitt 420 kronor per kommunalare, och en strejk med cirka 47 000 medlemmar omkring 100 miljoner i veckan. Enligt samma beräkningar skulle pengarna ha räckt en bit in i september. (Bergsmark, Bengt. 2003. Kommunal har råd att strejka hela sommaren, *KA*, nr 10, s 17). I början av juni rapporterade tidningen att kostnaden för strejken då uppgick till 100 miljoner, men man förväntade sig att summan skulle öka efterhand som fler medlemmar ansökte om konfliktersättning, en ersättning som Kommunals förbundsstyrelse då beslutat att höja från 80 till 100 procent av lönen (Lindgren Strömbäck, Karin. 2003. Notan för strejken: Minst 100 miljoner, *LO-tidningen*, nr 20, 6 juni, s 10). Enligt en person med god insyn, som arbetade på Kommunals förbundskontor under strejken, ska den totala kostnaden för strejken ha blivit ca 300 miljoner kronor.
992 Biggs 2003, s 219.
993 Briskin 2011a; 2013.
994 Kelliher 2017.
995 Se t.ex. Camfield 2006; Isitt & Moroz 2007; McCafferty & Mooney 2010. Det förekom några enstaka sådana initiativ under Kommunalstrejken, som till exempel när föräldrar till förskolebarn i Nacka samlades till demonstration utanför riksdagshuset, för att trycka på politikerna. De menade att de politiska arbetsgivarna hade skött avtalsrörelsen dåligt, och uttryckte att bonusar och avgångsvederlag skulle slopas, till förmån för fast anställning till fler kommunalare (Lindgren Strömbäck, Karin. 2003. Gör upp så att barnen kan gå på dagis, *LO-tidningen*, nr 18, 16 maj, s 7).
996 Gill-McLure & Thörnqvist 2018, s 11; Magdahl & Jordhus-Lier 2020.
997 Se t.ex. Tattersall 2006; Sörensen 2014.
998 Isitt & Moroz 2007; Camfield 2006.
999 Isitt & Moroz 2007, s 91; s 95.
1000 Camfield 2006, s 22.
1001 Isitt & Moroz 2007, s 99.
1002 Camfield 2006, s 10.

1003 Isitt & Moroz 2007, s 91.
1004 Tattersall 2006; Jordhus-Lier 2012, s 431.
1005 Gustafsson, Mats. 2003. Ylva Thörn besviken på feminister, *KA*, nr 11, s 9; Beckström, Liv. 2003. Ekande tyst från feministerna, *KA*, nr 11, s 5; Mavi, Devrim. 2003. Feminister! Varför är ni så tysta om strejken?, *KA*, nr 11, s 14–15; Mavi 2004.
1006 Thornley & Thörnqvist 2009, s 22; Rosberg, Laina. 2003. Stöd från hela världen, *KA*, nr 11, s 15; *LO-tidningen*. 2003. Fick Kommunal tillräckligt stöd?, nr 20, 6 juni, s 14–15.
1007 Pejer, Mats. 2003. Majoriteten tycker att kommunalarbetarna ska få mer än andra, *LO-tidningen*, nr 9, 7 mars, s 7; Lindgren Strömbäck, Karin. 2003. Kommunal väntar på att politikerna ska uppfylla sina vallöften om lönerna, *LO-tidningen*, nr 7, 21 februari, s 8.
1008 *LO-tidningen*. 2003. Här är fackförbunden som stöder Kommunal, nr 11, 21 mars, s 4; Jacobsson, Göran. 2003. Halva LO ger Kommunal stöd, *LO-tidningen*, nr 11, 21 mars, s 4–5.
1009 Lindgren Strömbäck, Karin. 2003. Kommunals lönekrav får stöd av Byggnads, *LO-tidningen*, nr 9, 7 mars, s 7.
1010 Thörnqvist 2007, s 26.
1011 Jacobsson, Gun. 2002. Kaos om Kommunal säger upp avtalet, *LO-tidningen,* nr 31, 11 oktober, s 4; *LO-tidningen*. 2003. Här är fackförbunden som stöder Kommunal, nr 11, 21 mars, s 4.
1012 Jacobsson, Göran. 2003. Kvinnoförbunden fick bättre avtal, *LO-tidningen*, nr 9, 7 mars, s 6.
1013 Jacobsson, Gun. 2002. Kaos om Kommunal säger upp avtalet, *LO-tidningen,* nr 31, 11 oktober, s 4.
1014 Jacobsson, Gun. 2003. Hotell- och Restaurang ligger efter Kommunal, *LO-tidningen*, nr 9, 7 mars, s 6.
1015 *LO-tidningen.* 2003. Thörn går till storms mot LO, nr 8, 28 februari, framsida.
1016 Thörn, Ylva. 2003. Vi var eniga om att satsa på kvinnolöner – men nu gör flera LO-förbund gemensam sak med våra arbetsgivare, *LO-tidningen*, nr 8, 28 februari, s 3.
1017 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03* [internt material], s 14.
1018 Jacobsson, Gun. 2003. Hotell- och Restaurang ligger efter Kommunal, *LO-tidningen*, nr 9, 7 mars, s 6.
1019 Jonsson, Anna-Karin. 2003. ”Har du tappat fotfästet Wanja?”, *KA,* nr 20, s 48; Carlsson, Iréne. 2003. LO:s ordförande gick emot oss, *KA*, nr 16, s 48.
1020 Kommunal. 2004. Kongressprotokoll, Kommunals kongress 1–4 juni 2004, s 239.
1021 LO. 2004. Motioner och utlåtanden 1 & 2, 20.04 Lojalitet inom LO, Kommunalarbetareförbundet avd Älvsborg, LO:s kongress 19–23/6, s 130.
1022 LO. 2004. Motioner och utlåtanden 1 & 2, 20.04 Lojalitet inom LO,

motionssvar, LO:s kongress 19–23/6, s 135.
1023 Sörensen 2014, s 157.
1024 Sörensen 2014, s 148; 151–152.
1025 Sörensen 2014, s 158–159.
1026 Sörensen 2014, s 150.
1027 Thornley & Thörnqvist 2009, s 13.
1028 Tollin 2011, s 107.
1029 Jacobsson, Göran. 2003. Svalt stöd för Kommunal, *LO-tidningen*, nr 7, 21 februari, s 8.
1030 KPI. 2003. *Opinionsbildningsplan för Kommunals lönekamp.* [internt material].
1031 Thornley & Thörnqvist 2009, s 15.
1032 KPI. 2003. *Opinionsbildningsplan för Kommunals lönekamp.* [internt material].
1033 Erlandsson, Johan. 2003. Folket stöder strejken, *KA*, nr 8, s 11.
1034 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03* [internt material], s 8.
1035 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03* [internt material], s 26.
1036 Sörensen 2014, s 151; Thörnqvist 2007, s 21–22.
1037 Sörensen 2014, s 151.
1038 Sörensen 2014, s 153, [min övers.].
1039 Bordogna & Cella 2002, s 605; Thornley och Thörnqvist 2009, s 4.
1040 Thornley & Thörnqvist 2009, s 4.
1041 Thornley & Thörnqvist 2009, s 17.
1042 Thörnqvist 2007, s 26.
1043 Thörnqvist 2007, s 27.
1044 Thornley & Thörnqvist 2009, s 18.
1045 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03* [internt material], s 11.
1046 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03* [internt material], s 13.
1047 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03* [internt material], s 10.
1048 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03* [internt material], s 13–14.
1049 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03* [internt material], s 14.
1050 Bergsmark, Bengt. 2003. Missnöjet är stort, *KA*, nr 12, s 10.

1051 Thornely & Thörnqvist 2009, s 18.
1052 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03* [internt material], s 11.
1053 Thornley & Thörnqvist 2009, s 20.
1054 Thornley & Thörnqvist 2009, s 20–21.
1055 Lindgren Strömbäck, Karin. 2003. De vaktar strejken i ur och skur, *LO-tidningen*, nr 16, 2 maj, s 8–9.
1056 Enligt Lasse Thörn, ombudsman på Kommunal, var förbundets uppfattning att de som var ordförande för kommunala nämnder kunde betraktas som arbetsgivare och därmed kunde man acceptera att de ingrep, men man motsatte sig den syn som Kommunförbundet hade, och som fanns i många kommuner, där även ledamöter i nämnder sågs som arbetsgivare (Lindgren Strömbäck, Karin. 2003. Politikerna tog arvode för att öppna skolorna, *LO-tidningen*, nr 21–22, 13 juni, s 5).
1057 Lindgren Strömbäck, Karin. 2003. Strejkbrytare ska utsättas för förakt, *LO-tidningen*, nr 16, 2 maj, s 7.
1058 Thornley & Thörnqvist 2009, s 21.
1059 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03* [internt material], s 25.
1060 ”Varför ska en städare i kommunen tjäna mer än en städare på hotell eller restaurang?” frågade sig Ilmar Reepalu i en intervju i *KA* under våren 2003 (*KA. 2003.* nr 11, s 15).
1061 Lindgren Strömbäck, Karin. 2003. Politiker bedriver inte strejkbryteri, *LO-tidningen*, nr 18, 16 maj, s 6.
1062 Waldemarson 2010; Thornley & Thörnqvist 2009.
1063 Waldemarson 2010, s 403; Kommunal. 2010. *100 år av kamp och vilja*, s 72.
1064 Thornley & Thörnqvist 2009, s 20.
1065 Danielsson Öberg & Öberg 2013, s 65-66; 2017, s 115.
1066 Thörnqvist 2007, s 27.
1067 Rose 2004, s 284–285.
1068 Lindberg & Neergaard 2013, s 14; Kjellberg 2013, s 50; Briskin 2011c, s 504.
1069 Murray 2017, s 10.
1070 Clawson 2003; Nissen 2003.
1071 Kimeldorf & Stepan-Norris 1992; Levi 2003; Piven & Cloward 1979.
1072 Schiller 2013, s 257; Danielsson Öberg & Öberg 2012; Briskin 2011c, s 504; Murray 2017, s 10.
1073 Kumar & Schenk 2006.
1074 Kumar & Schenk 2006; Turner & Hurd 2001, s 11; Murray 2017, s 22; D’Urso & Longo 2018.
1075 Schiller 2013, s 258–260. Sådana sociala fackliga rörelser har varit centrala i flera delar av världen, bland annat i Brasilien och Sydafrika (Schiller 2013, s 260).

1076 Kumar & Murray 2006, s 82; Thomas & Tufts 2016. Även om ”social movement unionism” diskuteras som ett nytt fenomen är grundtanken inte ny; Karl Marx argumenterade redan 1866 för att fackliga organisationer behövde lyfta blicken och solidarisera sig med andra politiska och sociala rörelser med samma mål om det klasslösa samhället (Bhattacharya 2017, s 85. Se även Hyman 1971/1975, s 10).
1077 Briskin 2011b, s 494.
1078 Briskin 2013, s 106.
1079 Waldemarson 2007, s 74; s 80–81.
1080 Ekdahl 2010; Waldemarson 2010; Linderoth 2010.
1081 Waldemarson 2007, s 90.
1082 Waldemarson 2010; Ekdahl 2010.
1083 KPI. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03* [internt material], s 5–6.
1084 Waldemarson 2010, s 103.
1085 Mulinari & Neergaard 2004, s 99; s 272. Se även Åmark 1999.
1086 Horgby 2012; Mulinari & Neergaard 2004, s 95–96.
1087 Åmark 1999, s 361.
1088 Mulinari & Neergaard 2004, s 272.
1089 Mulinari & Neergaard 2004, s 235.
1090 Se Waldemarson 2010, s 288–291 för en diskussion om Kommunals förhållningssätt till det lokala samverkansarbetet.
1091 Kommunal. 2004. Översynsutredningens slutrapport ”En öppen, varmhjärtad, effektiv kamporganisation”, Förslag till kongressen i Stockholm den 1–4 juni 2004, s 337.
1092 Fantasia 1988.
1093 Fantasia 1988, s 231; Briggs 1995.
1094 Umegård 2008 se Wondemeneh, Yeshywork. 2012. *Det räcker inte att göra rätt. En intervjuundersökning om arbetsmiljö bland Kommunals medlemmar med utländsk bakgrund.* Stockholm: Kommunal, s 12.
1095 Wondemeneh, Yeshywork. 2012. *Det räcker inte att göra rätt. En intervjuundersökning om arbetsmiljö bland Kommunals medlemmar med utländsk bakgrund.* Stockholm: Kommunal, s 105.
1096 *Kommunal-Nytt*. 2003. Löner har födelseland, nr 13, s 8; Bergsmark, Bengt. 2003. Många tjänar på höjd lägstalön, *KA*, nr 11, s 13.
1097 Briskin 2007, s 12.
1098 Fantasia 1988.
1099 Lund 2010.
1100 Se även Ekdahl 1994; Karlsson 1998.
1101 Fantasia 1988, s 170; Weeks 1998, s 187.
1102 Fraser 1995; 1997; 2000; 2003; 2007.
1103 Mulinari 2020; Fantasia 1988.
1104 de los Reyes & Mulinari 2020.

1105 Thompson 1982, s 51 se Edelman 2012, s 64.
1106 Moore 2011, s 170 [min övers.].
1107 Selberg 2012.
1108 Selberg 2012, s 333.
1109 Danielsson Öberg & Öberg 2013, s 41; 53.
1110 Sörensen 2014, s 167.
1111 Berglund, Catarina & Gunnarson, Helena. 2019. Många kommunalare ropar på strejk, *KA,* 11 november, https://ka.se/2019/11/11/manga-kommunalare-ropar-pa-strejk/ [läst 20-02-21].
1112 Kommunal. 2016b. *Medlemmarna hela vägen genom avtalsrörelsen*, https://www.kommunal.se/nyhet/medlemmarna-i-kommunal-hela-vagen-genom-avtalsrorelsen, [20-08-09].
1113 Harring, Göran. 2003. Hur sätts lönerna?, *Kommunal-Nytt*, nr 10; Svenska Kommunförbundet och Pacta, Löneavtal 03; Landstingsförbundet, Löneavtal 03.
1114 Stjerna, Johanna. 2003. Löneprocessen steg för steg, *Kommunal-Nytt*, nr 12, s 8.
1115 Kommunal. 2016a. *Det här är Kommunal: alltid på din sida*. Stockholm: Kommunal, s 21.
1116 Förbundsstyrelsen väljs av Kommunals högsta beslutande organ – kongressen – på en mandatperiod om tre år (Kommunal. 2016a. *Det här är Kommunal: alltid på din sida*. Stockholm: Kommunal. s 9).
1117 Waldemarson 2010, s 109.
1118 Kommunal. 2016b. *Medlemmarna hela vägen genom avtalsrörelsen*, https://www.kommunal.se/nyhet/medlemmarna-i-kommunal-hela-vagen-genom-avtalsrorelsen, [20-08-09].
1119 Uppgifterna kommer från *Avtalsrörelsen och lönebildningen 2003. Medlingsinstitutets årsrapport*, s 122–127.

REFERENSER

Källor

Intervjuer [2012–2016]

- Aina, barnskötare
- Anders, skötare
- Elisabeth, barnskötare
- Gustav, reparatör
- Helen, undersköterska
- Inger, förbundskontoret
- Kajsa, undersköterska
- Lars, förbundskontoret
- Lena, vårdbiträde
- Margareta, barnskötare
- Sofia, barnskötare
- Tord, vaktmästare
- Ulrika, lokalvårdare

Kommunal

- Förbundsmötesmaterial 2003
  - Protokoll
  - Kommunal-Nytt, 2002–2003
- Konfliktregister [internt material]
- Kongressmaterial 2004

  * Motioner
  * Protokoll
  * Rapporter
- Kommunals- press och informationsenhet (KPI)
  * Kommunals press- och informationsenhet. 2003. *Opinionsbildningsplan för Kommunals lönekamp*. [internt material].
  * Kommunals press- och informationsenhet. 2003. *Hur hela Kommunal hoppade jämfota samtidigt. Utvärdering av opinionsbildningsarbetet under Kommunals lönekamp 2002/03* [internt material].
- Löneavtal
  * Löneavtal 03. 2003. Kommunal, Landstingsförbundet.
  * Löneavtal 03. 2003. Kommunal, Svenska Kommunförbundet och Pacta.
- Rapporter m.m.
  * Kommunal. 2010. *100 år av kamp och vilja*. Stockholm: Kommunal.
  * Kommunal. 2016a. *Det här är Kommunal: alltid på din sida.* Stockholm: Kommunal.
  * Kommunal. 2012. *Handledarmaterial sektionsuppdrag*. Stockholm: Kommunal.
  * Kommunal. 2004. *Löner och löneutveckling för medlemmar i Kommunal*. Stockholm: Kommunal, https://blogg.kommunal.se/utredare/files/2011/04/Loner_och_loneutveckling_for_medlemmar_i_Kommunal_2004.pdf [20-08-09].
  * Kommunals medlemsutvecklingsenhet. 2005. *Sexton år av smärta och besvär. En rapport om kommunalarnas arbetsmiljö och hälsa 1988–2003*. Stockholm: Kommunal.
  * Wondemeneh, Yeshywork. 2012. *Det räcker inte att göra rätt. En intervjuundersökning om arbetsmiljö bland Kommunals medlemmar med utländsk bakgrund.* Stockholm: Kommunal.
  * Wondemeneh, Yeshywork. 2013. *Mångfald i äldreomsorgen. Om anställningsvillkor för utlandsfödda medlemmar i Kommunal*. Stockholm: Kommunal.
- Webbsidor
  * Kommunal. *Kommunals strejkhistoria*, http://archive.is/qstU#selection-715.0-723.125 [arkiverad 12-05-25] [20-08-09].
  * Kommunal. 2016b. *Medlemmarna hela vägen genom avtalsrörelsen,* https://www.kommunal.se/nyhet/medlemmarna-i-kommunal-he-

la-vagen-genom-avtalsrorelsen [20-08-09].
  * Kommunal. *Organisation*. Kommunal.se/om-kommunal/fackforeningen/organisation [20-08-10].
  * Kommunal. 2013. *Strejk på trafikområdet*, https://web.archive.org/web/20130624022003/http://www.kommunal.se/Kommunal/Medlem/Avtalsrorelse/Avtalsnyheter/Strejk-pa-trafikomradet-/ [20-02-21].
  * Kommunal. 2020. *Så fungerar en avtalsrörelse*, https://www.kommunal.se/om-kommunal/avtalsrorelse [20-08-09].
  * Kommunal. 2019. *Viktigt att veta om regleringen av yrket undersköterska*, https://www.kommunal.se/underskoterskeutredningen [20-08-09].
  * Niemi, Maria. 2008. *Stor glädje över nytt bussavtal*, https://web.archive.org/web/20080802032003/http://www.kommunal.se/Nyheter/Stor-gladje-over-nytt-bussavtal/ [20-08-11]

Landsorganisationen (LO)

- Kongressmaterial 2004
  * Protokoll
  * Motioner och utlåtanden

Medlingsinstitutet

- *Avtalsrörelsen och lönebildningen 2002. Medlingsinstitutets årsrapport.* https://www.mi.se/alla-vara-arsrapporter/
- *Avtalsrörelsen och lönebildningen 2003. Medlingsinstitutets årsrapport.* https://www.mi.se/alla-vara-arsrapporter/
- *Avtalsrörelsen och lönebildningen 2004. Medlingsinstitutets årsrapport.* https://www.mi.se/alla-vara-arsrapporter/
- Större arbetsinställelser åren 1938–2010. [Opublicerat dokument, erhållet genom korrespondens 14-10-14]

Tidningar

- *Expressen*, 2003.
- *Kommunalarbetaren* (KA), 2001–2004, 2019.
- *LO-tidningen*, 2002–2004, 2020.

Internet

- Department of Employment and Labour. 2020. *Strikes in 2018 reaches a high in the past five years*, http://www.labour.gov.za/strikes-in-2018-reaches-a-high-in-the-past-five-year-%E2%80%93-department-of-employment-and-labour [20-03-02].
- Förskoleupproret. 2020. *Förskoleupproret - för bättre förutsättningar i förskolan!*, https://forskoleupproret.weebly.com/ [20-08-09].
- Unionen. 2020. Medlemskapet, https://www.unionen.se/medlemskapet [20-02-14].

Audivisuella medier

- *30 år har gått, kamrat*. 2000/2007. [dokumentärfilm]. Redigerad av Lars Westman i samarbete med Fredrik Gertten. Stockholm: Folkets Bio AB.
- *Kamrater, motståndaren är välorganiserad*. 1970/2007. [dokumentärfilm]. Redigerad av Lena Ewert, Lasse Westman och Malmfältens strejkkommitté (1969–1970). Stockholm: Folkets Bio AB.
- *Uppdrag granskning.* 2003. *Kommunalstrejken* [tv-program], Sveriges Television, SVT 1, 25 november.

Litteratur

Abrams, Lynn. 2010. *Oral history theory*. New York & London: Routledge.

Acker, Joan. 1989. The problem with patriarchy. *Sociology*, vol. 23(2), s 235–240.

Acker, Joan.1990. Könskompromissen i den svenska välfärdsstaten. *Tiden,* (8).

Acker, Joan, Barry, Kate & Esseveld, Johanna. 1991. Objectivity and truth: Problems in doing feminist research. I Berger Gluck, Sherna & Patai, Daphne (red.) *Women's words. The feminist practice of oral history*. New York & London: Routledge.

Acker, Joan. 1992. Två diskurser om reformer och kvinnor i den framtida välfärdsstaten. I Acker, Joan (red.) *Kvinnors och mäns liv och arbete*. Stockholm: SNS Förlag.

Acker, Joan. 2006a. *Class questions. Feminist answers*. Oxford: Rowman & Littlefield.

Acker, Joan. 2006b. Inequality regimes: gender, class, and race in organizations. *Gender & society*, vol. 20(4) s 441–464.

Alcoff, Linda Martín. 2007. Fraser on redistribution, recognition and identity. *European Journal of Political Theory*, vol. 6(3), s 255–265.

Alestalo, Matti, Bislev, Sven & Furåker, Bengt. 1991. Public Employment and Class Formation. *International Journal of Sociology*, vol. 21(2), s 91–118.

Altstadt, Ann Charlott. 2001. *Strejken på Toys "R" Us. En sommar som skakade Sverige*. Stockholm: Ordfront.

Amoako, Samuel. 2012. Cogs in the Wheel: Teacher Unions and Public Sector Strikes in Post-apartheid South Africa, 1999-2010. *Labour, Capital and Society / Travail, capital et société,* vol. 45(2), s 84–110.

Anderson, Perry. 1967. The limits and possibilities of trade union action. I Blackburn, Robin & Cockburn, Alexander (red.) *The incompatibles: trade union militancy and the consensus*. Harmondsworth: Penguin, s. 263–280.

Andersson, Maria. 2006. Att känna sig arbetslös – kategori, identifikation och stigmatisering. I Mäkitalo, Åsa (red.) *Att hantera arbetslöshet. Om social kategorisering och identitetsformering i det senmoderna* (Arbetsliv i omvandling 2006:16). Stockholm: Arbetslivsinstitutet.

Ankarloo, Daniel. 2005. *Kris i välfärdsfrågan. Vänstern, välfärden och socialismen*. Linköping: Nixon.

Antman, Peter. 1994. Vägen till systemskiftet – offentliga sektorn i politiken 1970–1993. I Gustafsson, Rolf Å. (red.) *Köp och sälj, var god svälj?* Stockholm: Arbetsmiljöfonden.

Antman, Peter. 1999. Möllers andra agenda – om offentliga tjänster och socialisering. *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia,* (75–76), s. 1–31.

Anthias, Floya & Yuval-Davis, Nira. 2000. Att sätta feminismen i sin kontext – genusmässiga, etniska och klassmässiga skiljelinjer. *Fronesis,* (3–4).
Arvidsson, Lillemor & Wettergren, Gunilla. 1997. *När Lillemor fick makten*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
Aurell, Marie. 2001. *Arbete och identitet. Om hur städare blir städare*. Diss. Linköping: Linköpings universitet.
Atzeni, Maurizio. 2010. *Workplace conflict: mobilization and solidarity in Argentina*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
Bach, Stephen. 2016. Contracting the State: Public Service Employment Relations in a Period of Crisis. I Bach, Stephen & Bordogna, Lorenzo (red.) *Public Service Management and Employment Relations in Europe. Emerging from the Crisis.* New York & London: Routledge.
Bach, Stephen & Bordogna, Lorenzo. 2016a. Emerging From the Crisis: The Transformation of Public Sector Employment Relations? I Bach, Stephen & Bordogna, Lorenzo (red.). *Public Service Management and Employment Relations in Europe. Emerging from the Crisis.* New York & London: Routledge.
Bach, Stephen & Bordogna, Lorenzo. 2016b. *Public Service Management and Employment Relations in Europe: Emerging from the Crisis*. New York & London: Routledge.
Balibar, Etienne. 1991. From class struggle to classless struggle? I Balibar, Etienne & Wallerstein, Immanuel (red.) *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities*. London: Verso.
Barron, Hester. 2009. *The 1926 Miners' Lockout: Meanings of Community in the Durham Coalfield*. Oxford: Oxford University Press.
Bauman, Zygmunt. 2000. *Liquid modernity*. Cambridge: Polity.
Bhattacharya, Tithi. 2017. How Not to Skip Class: Social Reproduction of Labor and the Global Working Class. I Bhattacharya, Tithi (red.) *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression*. Pluto Press.
Beckwith, Karen. 1998. Collective Identities of Class and Gender: Working-Class Women in the Pittston Coal Strike. *Political Psychology,* vol. 19(1), s 147–167.
Behtoui, Alireza, Boréus, Kristina, Neergaard, Anders & Yazdanpanah, Soheyla. 2016. Speaking up, leaving or keeping silent: racialised employees in the Swedish elderly care sector. *Work, Employment and Society,* vol. 31(6), s 954-971.
Benford, Robert D. & Snow, David A. 2000. Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment. *Annual Review of Sociology,* vol. 26, s 611-639.
Bengtsson, Anna Ryan. 2018. Collective mobilization among welfare professionals in Sweden – the politicisation of caring. I Sowa Frank, Staples Roland & Zapfel Stefan (red.) *The Transformation of Work in Welfare State Organizations. New Public Management and the Institutional Diffusion of Ideas*. London: Routledge.
Berge, Anders, Korpi, Walter, Palme, Joakim, Stenberg, Sven-Åke & Åmark, Klas. 1999. Välfärdsstat i brytningstid: Inledning. I Berge, Anders (red.) *Välfärdsstat i brytningstid*. Örebro: Sociologisk forskning, Högskolan i Örebro, Institutionen för samhällsvetenskap.

Bernans, David. 2002. Merely economic? Surplus extraction, maldistribution, and misrecognition. *Rethinking Marxism*, vol. 14(1), s 49–66.
Biggs, Michael. 2003. Positive feedback in collective mobilization: The American strike wave of 1886. *Theory and Society*, vol. 32, s 217–254.
Boggs, Carl. 1976. *Gramsci's Marxism*. London: Pluto Press.
Bordogna, Lorenzo & Cella, Gian Primo. 2002. Decline or transformation? Change in industrial conflict and its challenges. *Transfer*, vol. 8(4), s 585–607.
Boréus, Kristina. 1994. *Högervåg: nyliberalismen och kampen om språket i svensk debatt 1969–1989*. Stockholm: Tiden.
Bowell, Tracy. 2011. Feminist standpoint theory. *Internet Encyclopedia of Philosophy*, s 1–12. http://www.iep.utm.edu/: University of Tennessee. [20-07-20]
Bracke, Sarah & Puig de la Bellacasa, María. 2004. Building standpoints. I Harding, Sandra (red.) *The feminist standpoint theory reader. Intellectual and political controversies*. London: Routledge.
Bradley, Harriet. 1996. *Fractured identities: Changing patterns of inequality*. Cambridge & Malden: Polity Press.
Bradley, Harriet. 2008. No more heroes? Reflections on the 20th anniversary of the miners' strike and the culture of opposition. *Employment & Society*, vol. 22(2), s 337–349.
Brecher, Jeremy. 2014. *Strike!* Oakland: PM Press.
Briggs, Jacqueline Ellen. 1995. *The 1984/5 miners' strike: the politicising effects*. University of York.
Brenner, Aaron, Brenner, Robert & Winslow, Cal. 2010. *Rebel Rank and File: Labor Militancy and Revolt from Below During the Long 1970's*. London: Verso.
Brenner, Johanna. 1988. Work relations and the formation of class consciousness. *Critical Sociology*, vol. 5(1), s 83–89.
Brenner, Johanna & Ramas, Maria. 2000. Rethinking Women's Oppression. I Brenner, Johanna (red.) *Women and the politics of class*. New York: Monthly Review Press.
Briskin, Linda. 2007. Gendering labour militancies, paper submitted to the Gender as Social Practice stream of the *Gender, Work and Organization Conference*. Keele: Keele University.
Briskin, Linda. 2011a. Resistance, mobilization and militancy: nurses on strike. *Nursing Inquiry,* vol. 19(4), s 285-296.
Briskin, Linda. 2011b. The militancy of nurses and union renewal. *Transfer: European Review of Labour and Research*, vol. 17(4), s 485–499.
Briskin, Linda. 2011c. Union Renewal, Postheroic Leadership, and Women's Organizing: Crossing Discourses, Reframing Debates. *Labor Studies* Journal, vol. 36(4), s 508–537.
Briskin, Linda. 2011d. Att kartlägga sjuksköterskors militans. Politiseringen av vården, det offentliga stödet och strejkerna. *Arbetarhistoria*, (2–3), s. 45–53.
Briskin, Linda. 2013. Nurse militancy and strike action. *Workers of the world*, vol. 1(2), s 105–134.

Brown, Wendy. 2005. *Edgework: critical essays on knowledge and politics.* Princeton: Princeton University Press.
Brown, Wendy. 2008. *Att vinna framtiden åter: Texter om makt och frihet i senmoderniteten*. Stockholm: Atlas.
Brown, Wendy. 2015. *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution.* New York: Zone Books.
Brown, Wendy. 2019. *In the ruins of neoliberalism: the rise of antidemocratic politics in the West*. New York, NY: Columbia University Press.
Browne, Kath. 2005. Snowball sampling: using social networks to research non-heterosexual women. *International Journal of Social Research Methodology*, vol. 8(1), s 47–60.
Bryson, Alex and Gomez, Rafael. 2005. Why have workers stopped joining unions? Accounting for the rise in never-membership in Britain. *British Journal of Industrial Relations*, vol. 43(1), s 67–92.
Butler, Judith. 1998. Merely cultural. *New Left Review*, (227), s 33-45.
Camfield, David. 2004. Re-Orienting Class Analysis: Working Classes as Historical Formations. *Science & Society,* vol. 68(4), s 421–446.
Camfield, David. 2006. Neoliberalism and working class resistance in British Columbia: The hospital employees union struggle 2002–2004, *Labour/Le Travail*, vol. 57, s 9–41.
Camfield, David. 2013a. Renewing Public Sector Unions. I Ross, Stephanie & Savage, Larry (red.) *Public sector unions in the age of austerity*. Halifax: Fernwood Publishing.
Camfield, David. 2013b. What is Trade Union Bureaucracy? A theoretical account. *Alternate Routes*, vol. 24, s 133-156.
Carchedi, Guglielmo. 1989. Classes and class analysis. I Wright, Erik Olin (red.) *The debate on classes.* London & New York: Verso, s 105–126.
Chávez, Sebastián Uchida. 2019. Chile's Nationwide Teacher Strike Has Thousands Taking to the Streets. *Jacobin*, 7 november, https://www.jacobinmag.com/2019/07/chile-teacher-strike-student-movement [20-03-02].
Chibber, Vivek. 2017. Rescuing class from the cultural turn. *Catalyst*, vol. 1(1). Tillgänglig på https://catalyst-journal.com/vol1/no1/cultural-turn-vivek-chibber [20-04-08].
Clawson, Dan. 2003. T*he Next Upsurge: Labor and the New Social Movements.* Ithaca: ILR Press.
Cockburn, Cynthia. 2015/2020. Standpoint theory. I Fakier, Khayaat, Mulinari, Diana & Räthzel, Nora (red.) *Marxist-Feminist Theories and Struggles Today. Essential writings on Intersectionality, Labour and Ecofeminism*. Zed Books Ltd.
Colatrella, Steven. 2011. In our hands is placed a power: Austerity, worldwide strike wave, and the crisis of global governance. *Socialism and Democracy,* vol. 25(3), s 82–106.
Collins, Patricia Hill. 1986/1991. Learning from the Outsider Within: The Sociological Significance of Black Feminist Thought. I Fonow, Mary Margaret & Cook, Judith A. (red.) *Beyond Methodology. Feminist Scholarship as Lived*

Research. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
Collins, Patricia Hill. 1997. Comment on Hekman's "Truth and Method: Feminist Standpoint Theory Revisited": Where's the Power? *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, vol. 22(2), s 375–381.
Cook, Alice H., Lorwin, Val R. & Kaplan Daniels, Arlene. 1992. *The Most Difficult Revolution: Women and Trade Unions*. Cornell University Press.
Cotter, Jennifer. 2020. The "flat ontology" of neoliberal feminism. I Fakier, Khayaat, Mulinari, Diana & Räthzel, Nora (red.) *Marxist-Feminist Theories and Struggles Today. Essential writings on Intersectionality, Labour and Ecofeminism*. Zed Books Ltd.
Cox, Laurence & Nilsen, Alf Gunvald. 2014. *We Make Our Own History. Marxism and Social Movements in the Twilight of Neoliberalism*. London: Pluto Press.
Cranford, Cynthia J. 2007. Constructing Union Motherhood: Gender and Social Reproduction in the Los Angeles "Justice for Janitors" Movement. *Qualitative Sociology*, vol. (30), s 361–381.
Crouch, Colin. 2011. *The Strange Non-Death of Neoliberalism*. Cambridge: Polity Press.
Cunnison, Sheila & Stageman, Jane. 1993. *Feminizing the unions: challenging the culture of masculinity*. Aldershot: Avebury.
Dahl, Hanne Marlene. 2009. New Public Management, care and struggles about recognition. *Critical Social Policy*, vol. 30(4), s 634–654.
Danielsson Öberg, Anna & Öberg, Tommy. 2012. *Facklig kräftgång: rapporter från Europa*. Stockholm: Premiss förlag.
Danielsson Öberg, Anna & Öberg, Tommy. 2013. *Lönekamp med förhinder. Om kvinnolöner i vård och verkstad.* Stockholm: Premiss förlag.
Danielsson Öberg, Anna & Öberg, Tommy. 2017. *Vem ska bestämma på lönemarknaden? Industriavtalets lönenorm utmanas.* Stockholm: Premiss förlag.
Darcy, Judy & Lauzon, Catherine. 1983. The right to strike. I Briskin, Linda & Yanz, Lynda (red.) *Union Sisters: Women in the Labour Movement*. 2 uppl. Toronto: Women's Educational Press, s. 171–181.
Davidson, Neil. 2017. Crisis Neoliberalism and Regimes of Permanent Exception. *Critical Sociology*, vol. 43(4–5), s 615–634.
Davies, Rebecca. 2010. "*Not just supporting but leading": the involvement of the women of the South Wales Coalfield in the 1984-85 miners' strike.* Diss. University of Glamorgan.
De Angelis, Massimo & Harvie, David. 2009. Cognitive capitalism' and the rat-race: How capital measures immaterial labour in British universities. *Historical Materialism*, vol. 17(3), s 3–30.
de los Reyes, Paulina. 1998. I skärningspunkten mellan genus och etnicitet. Ett ekonomiskt-historiskt perspektiv på invandrarkvinnor i svenskt arbetsliv. *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, vol. 4(1), s 13–31.
de los Reyes, Paulina. 2000. Diversity at Work: Paradoxes, Possibilities and Problems in the Swedish Discourse on Diversity. *Economic and Industrial Democracy: An International Journal*, vol. 21(2), s 253–266.

de los Reyes, Paulina, Molina, Irene & Mulinari, Diana (red.) 2002. *Maktens (o) lika förklädnader: kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige: en festskrift till Wuokko Knocke*. Stockholm: Atlas

de los Reyes, Paulina & Mulinari, Diana. 2005. *Intersektionalitet*. *Kritiska reflektioner över (o)jämlikhetens landskap.* Malmö: Liber.

de los Reyes, Paulina & Mulinari, Diana. 2020. Hegemonic Feminism Revisited: On the Promises of Intersectionality in Times of the Precarisation of Life. *Nora: nordic journal of feminist and gender research.* DOI: http://dx.doi.org/10.1080/08038740.2019.1705905.

DeVault, Marjorie & McCoy, Liza. 2006. Institutional ethnography: Using interviews to investigate ruling relations. I Smith, Dorothy (red.) *Institutional ethnography as practice*. Rowman & Littlefield Publishers Inc.

Duffy, Mignon. 2011. *Making Care Count: A Century of Gender, Race, and Paid Care Work*. Rutgers University Press.

Duffy, Mignon. 2015. Beyond Outsourcing: Paid Care Work in Historical Perspective. I Armenia, Amy, Duffy, Mignon & Stacey, Clare L. (red.) *Caring on the Clock: The Complexities and Contradictions of Paid Care Work*. Rutgers University Press, s. 14–26.

D'Urso, Lucila & Longo, Julieta. 2018. Radical Political Unionism as a Strategy for Revitalization in Argentina. *Latin American Perspectives*, vol. 45(6), s 97–113.

Eagleton, Terry. 2018. *Why Marx was right.* New Haven: Yale University Press.

Ebert, Teresa L. & Zavarzadeh, Mas'Ud. 2008. *Class in culture*. Boulder, Colorado: Paradigm Publishers.

Edelman, Marc. 2012. E.P. Thompson and moral economies. I Fassin, Didier (red.) *A companion to moral anthropology*. Chichester: Wiley-Blackwell, s 49–66.

Edgren, Monika. 2006. Antidiskrimineringens dilemma: Representationer i Kommunalarbetaren 2003–2004. I de los Reyes, Paulina (red.) *Arbetslivets (o) synliga murar*. SOU 2006:59. Stockholm.

Ekdahl, Lars. 1994. *Två traditioner inom svensk arbetarrörelse*. Stockholm: Institutet för arbetslivsforskning.

Ekdahl, Lars. 2010. *Välfärdssamhällets spegel. Kommunal 1960–2010*. Stockholm: Premiss Förlag.

Ekdahl, Lars. 2011. Makten och människovärdet. Gruvstrejken 1969 som samhällskritik. *Arbetarhistoria,* (2–3), s 12–17.

Ekdahl, Lars. 2014. Den fackliga rörelsen mellan två modeller. I Ivarsson Westerberg, Anders, Waldemarson, Ylva & Östberg, Kjell (red.). *Det långa 1990-talet. När Sverige förändrades*. Boréa Bokförlag.

Ekelund, Robin. 2017. *Retrospektiva modernister: om historiens betydelse för nutida mods*. Diss. Malmö: Malmö högskola.

Engels, Friedrich. 1845/1983. *Den arbetande klassens läge i England. Från egna iakttagelser och autentiska källor* (Marxismens klassiker 12). Göteborg: Proletärkultur.

England, Paula, Budig, Michelle & Folbre, Nancy. 2002. Wages of Virtue: The Relative Pay of Care Work. *Social Problems*, vol. 49(4), s 455–473.

Ericsson, Martin, Brink Pinto, Andres & Nyzell, Stefan. 2016. Verktygslåda för konfliktforskare. I Ericsson, Martin & Brink Pinto, Andrés (red.). *Politik underifrån: Kollektiva konfrontationer under Sveriges 1900-tal*. Lund: Arkiv, s. 7–29.

Esping-Andersen, Gösta. 1990. *The three worlds of welfare capitalism*. Oxford: Polity Press.

Espvall, Majen. 2018. Professional strategies and neoliberal challenges in Swedish social work practice. I Kamali, Masoud & Jönsson, Jessica H. (red.) *Neoliberalism, Nordic welfare states and social work: Current and future challenges*. London: Routledge, s. 148–158.

Esseveld, Johanna. 1997. Att söka förändra vårt tänkande om kvinnlighet och kön/genus. I Lundqvist, Åsa & Mulinari, Diana (red.) *Sociologisk kvinnoforskning*. Lund: Studentlitteratur.

Fanelli, Carlo. 2014. Neoliberal Urbanism and the Assault Against Public Services and Workers in Toronto, 2006–2011. *Articulo – Journal of Urban Research*. Tillgänglig på http://journals.openedition.org/articulo/2380 [20-07-30]

Fantasia, Rick. 1988. *Cultures of solidarity. Consciousness, action, and contemporary American workers.* Berkeley: University of California Press.

Fantasia, Rick. 1995. From Class Consciousness to Culture, Action, and Social Organization. *Annual Review of Sociology*, vol. 21, s 269–287.

Fantasia, Rick. 2013. *Labor Solidarity: From Cultures of Solidarity to Practical Myth* [filmad föreläsning]. University of Wisconsin-Madison, https://vimeo.com/72279735 200409 [20-05-01].

Federici, Silvia. 2004. *Caliban and the witch: women, the body and primitive accumulation*. New York: Autonomedia.

Federici, Silvia. 2012. *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle*. Brooklyn/Oakland: Common Notions/PM Press.

Fine, Ben. 1992. *Women's employment and the capitalist family*: *towards a political economy of gender and labour markets.* London: Routledge.

Fine, Ben & Saad-Filho, Alfred. 2004. *Marx's Capital*. London: Pluto Press.

Folbre, Nancy. 2006. Demanding Quality: Worker/Consumer Coalitions and "High Road" Strategies in the Care Sector. *Politics & Society*, vol. 34(1), s 11–32.

Fonow, Mary Margaret. 1998. Protest Engendered: The Participation of Women Steelworkers in the Wheeling-Pittsburgh Steel Strike of 1985. *Gender and Society*, vol. 12(6), s 710–728.

Fonow, Mary Margaret. 2003. *Union Women: Forging Feminism in the United Steelworkers of America*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Fosh, Patricia. 1981. *The active trade unionist: a study of motivation and participation at branch level*. New York: Cambridge University Press.

Fransson, Susanne. 2009. Kvinnors strejker – en väg till rättvisa och jämställda löner?. I Egerö, Anne-Marie (red.) *Nio perspektiv på jämställdhet. En antologi om kvinnors och mäns löner*. Stockholm: Medlingsinstitutet.

Fransson, Susanne & Thörnqvist, Christer. 2003. Gender-specific Strategies for

Industrial Action: The Swedish Case in Historical Perspective. I Fleming, Daniel & Thörnqvist, Christer (red.) *Nordic Management-Labour Relations and Internationalization. Converging and Diverging Tendencies (*Nord 2003:015), Nordic Council of Ministers, Copenhagen.
Franzway, Suzanne & Fonow, Mary Margaret. 2011. *Making Feminist Politics: Transnational Alliances between Women and Labor.* University of Illinois Press.
Fraser, Nancy. 1995. From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Post-Socialist' Age. *New Left* Review, (212), s 68-93.
Fraser, Nancy. 1997. A rejoinder to Iris Young. *New Left Review*, (223), s 126–129.
Fraser, Nancy. 1998. Heterosexism, misrecognition and capitalism: A response to Judith Butler. *New Left Review,* (228), s 140-150.
Fraser, Nancy. 2000. Rethinking recognition. *New Left Review,* (3), s 107–120.
Fraser, Nancy. 2003. *Den radikala fantasin – mellan omfördelning och erkännande*. Göteborg: Daidalos.
Fraser, Nancy. 2005. Mapping the Feminist Imagination: From Redistribution to Recognition to Representation. *Constellations*, vol. 12(3), s 295–307.
Fraser, Nancy. 2007a. Feminist politics in the age of recognition: A two-dimensional approach to gender justice. *Studies in Social Justice*, vol. 1(1), s 23–35.
Fraser, Nancy. 2007b. Identity, Exclusion, and Critique: A Response to Four Critics. *European Journal of Political Theory*, vol. 6(3), s 305–338.
Fraser, Nancy. 2009. Feminism, capitalism and the cunning of history. *New Left Review,* (56), s 97-117.
Fredholm, Kerstin. 2003. *LO-kvinnorna. Jämställdheten, det utvecklande arbetet och facket – en kunskapsöversikt*. KAL-projektet, delrapport 1. Landsorganisationen i Sverige.
Frymer, Paul & Grumbach, Jacob M. 2020. Labor Unions and White Racial Politics. *American Journal of Political Science.* DOI: 10.1111/ajps.12537.
Funk, Nanette. 2013. Contra Fraser on feminism and neoliberalism. *Hypatia*, vol. 28(1), s 179–196
Fürst, Gunilla (red.). 1998. *Lönebildning och arbetsvärdering, LÖV. 17, Löneutveckling på lika villkor? Om könsperspektiv och lokal lönebildning på Kommunals område*. Solna: Arbetslivsinstitutet.
Gago, Verónica & Mason-Deese, Liz. 2019. Rethinking Situated Knowledge from the Perspective of Argentina's Feminist Strike. *Journal of Latin American Geography*, vol. 18(3), s 202–209.
Gallagher, Charles A. 2004. "White like me?" Methods, Meaning, and Manipulation in the Field of White studies. I Nagy Hesse-Biber, Sharlene & Leavy, Patricia (red.) *Approaches to Qualitative Research. A Reader on Theory and Practice*. New York & Oxford: Oxford University Press.
Gamson, William A. 1975. *The strategy of social protest*. Homewood, Illinois: Dorsey Press.
Gastón, Pablo Uriarte. 2017. *A Caring Class: Labor Conflict and the Moral Economy of Care in California Hospitals*. Diss. Berkely: University of California.
Gavanas, Anna. 2010. *Who cleans the welfare state? Migration, informalization, social*

exclusion and domestic services in Stockholm. Stockholm: Institute for Futures Studies.
Giese, Suzanne (red.). 1979. *Sida vid sida. Kvinnokamp på fabrik & kontor.* Stockholm: Rabén & Sjögren.
Gill-McLure, Whyeda & Thörnqvist, Christer. 2018. Reconstructing resistance and renewal in public service unionism in the twenty-first century: lessons from a century of war and peace. *Labor History*, vol. 59(1), s 3–14.
Gimenez, Martha E. 2001. Marxism, and Class, Gender, and Race: Rethinking the Trilogy. *Race, Gender & Class*, vol. 8(2), s 23–33.
Glaser, Joakim. 2015. *Fotboll från Mielke till Merkel: kontinuitet, brott och förändring i supporterkultur i östra Tyskland*. Diss. Malmö: Malmö högskola.
Gluck, Sherna Berger. 2011. Has feminist oral history lost its radical/subversive edge? *Oral History*, vol. 39(2), s. 63-72.
Glucksmann, Miriam. 1982/2009. *Women on the line.* London: Routledge.
Glucksman, Miriam. 1994. The work of knowledge and the knowledge of women's work. I Maynard, Mary & Purvis, June (red.) *Researching women's lives from a feminist perspective*. London: Taylor & Francis.
Godard, John. 1992. Strikes as collective voice: A behavioral analysis of strike activity. *Industrial and Labor Relations*, vol. 46, s 161–175.
Gough, Ian. 1979. *The political economy of the welfare state.* London: Macmillan.
Granberg, Magnus. 2014. Manufacturing dissent: Labor conflict, care work, and the politicization of caring. *Nordic journal of working life studies*, vol. 14(1), s 139–152.
Granberg, Magnus. 2016. *Care in revolt: Labour conflict, gender and neoliberalism*. Diss. Sundsvall: Mittuniversitetet.
Granberg, Magnus & Giritli Nygren, Katarina. 2017. Paradoxes of Anti-austerity Protest: Matters of Neoliberalism, Gender, and Subjectivity in a Case of Collective Resignation. *Gender, Work and Organization*, vol. 24(1), s 56–68.
Grele, Ronald J. 1998. Movement without aim. Methodological and theoretical problems in Oral History. I Perks, Robert & Thomson, Alistair (red.). *The oral history reader*. London & New York: Rotledge.
Gumbrell-McCormick, Rebecca & Hyman, Richard. 2013. *Trade unions in Western Europe: hard times, hard choices.* Oxford: Oxford University Press.
Gunnarsson, Evy & Szebehely, Marta. 2009. *Genus i omsorgens vardag*. Malmö: Gleerups.
Gustafsson, Rolf Å. 1999. *N*ärande eller tärande välfärd? A*rbetskraftsproduktionens dolda historia*. Särtryck ur Häften för kritiska studier 1998:2, Centrum för välfärdsforskning, Mälardalens högskola.
Gustafsson, Rolf Å. 2000. *Välfärdstjänstearbetet: dragkampen mellan offentligt och privat i ett historie-sociologiskt perspektiv*. Göteborg: Daidalos.
Gustafsson, Rolf Å. 2002. Är det ingenting speciellt med välfärdstjänstearbetet? En essä om klassanalys för nästa samhälle. *Socialvetenskaplig Tidskrift* (4), s 308–337.
Gustafsson, Rolf Å. 2011. *Politisk styrning och demokrati. Byråkrati och offentligt arbetsgivarskap i historiesociologisk belysning*. Göteborg: Daidalos.

Gustafsson, Rolf Å. 2016. *Från ämbetsmannastat till välfärdsstat. En studie av svensk offentlig arbetsgivarpolitik*. Göteborg: Daidalos.
Göransson, Anita. 1979. Om de låser fabriken? Då låser vi upp. I Giese, Suzanne (red.) *Sida vid sida. Kvinnokamp på fabrik & kontor*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
Göransson, Anita. 1987. Bröd och rosor: lönearbete och kvinnliga strategier. *Historisk tidskrift* (107), s 114–129.
Hagen, Elisabeth & Jenson, Jane. 1980. Paradoxes and Promises. Work and Politics in the Postwar Years. I Jensen, Jane, Hagen, Elisabeth & Reddy, Ceallaigh (red.) *Feminization of the Labour Force. Paradoxes and Promises*. Cambridge: Polity Press.
Hamann, Kerstin & Kelly, John. 2004. Unions as Political Actors. I Frege, Carola & Kelly, John (red.) *Varieties of Unionism. Strategies for Union Revitalization in a Global Economy*. Oxford: Oxford University Press, s. 93–116.
Haraway, Donna. 1988. Situated knowledges: the science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist studies*, vol. 14(3), s 575–599.
Harding, Sandra. 1991. *Whose science? Whose knowledge? Thinking from women's lives*. Ithaca, N.Y: Cornell University Press.
Harding, Sandra. 1993/2004. Rethinking Standpoint Epistemology: What is Strong Objectivity? I Harding, Sandra (red.) *The Feminist Standpoint Theory Reader.* New York & London: Routledge.
Harding, Sandra. 2004. How standpoint methodology informs philosophy of social science. I Hesse-Biber Nagy, Sharlene & Leavy, Patricia (red) *Approaches to qualitative research. A reader on theory and practice*. New York & Oxford: Oxford University Press.
Harding, Sandra. 2009. Standpoint Theories: Productively Controversial. *Hypatia*, vol. 24(4), s 192–200.
Hartsock, Nancy. 1998. *The feminist standpoint revisited & other essays.* Boulder, Colorado: Westview Press.
Hartsock, Nancy. 2004. The feminist standpoint: Developing the ground for a specifically feminist historical materialism. I Harding, Sandra G. (red.) *The feminist standpoint theory reader: intellectual and political controversies*. New York: Routledge.
Harvey, David. 2005. *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
Haubner, Tine. 2020. Reading Marx against the grain: rethinking the exploitation of care work beyond profit-seeking. I Fakier, Khayaat, Mulinari, Diana & Räthzel, Nora (red.) *Marxist-Feminist Theories and Struggles Today. Essential writings on Intersectionality, Labour and Ecofeminism*. Zed Books Ltd.
Haug, Frigga. 2020. Contradictions in Marxist feminism. I Fakier, Khayaat, Mulinari, Diana & Räthzel, Nora (red.) *Marxist-Feminist Theories and Struggles Today. Essential writings on Intersectionality, Labour and Ecofeminism*. Zed Books Ltd.
Heller, Agnes. 1976/2018. *The Theory of Need in Marx.* London: Verso.

Hennessy, Rosemary. 1993. Women's Lives/Feminist Knowledge: Feminist Standpoint as Ideology Critique. *Hypatia*, vol. 8(1), s 14-34.
Henttonen, Elina, LaPointe, Kirsi, Pesonen, Sinikka, & Vanhala, Sinikka. 2013. A stain on the white uniform – the discursive construction of nurses' industrial action in the media. *Gender, Work & Organization*, vol. 20(1), s 56–70.
Hirdman, Yvonne. 1998. *Med kluven tunga: LO och genusordningen*. Stockholm: Atlas.
Hodson, Randy. 2001/2012. *Dignity at work*. Cambridge University Press.
Honneth, Axel. 2003. Redistribution as Recognition: A Response to Nancy Fraser. I Fraser, Nancy & Honneth, Axel. *Redistribution or recognition?: a political-philosophical exchange*. London: Verso.
Horgby, Björn. 2012. *Kampen om facket: den socialdemokratiska hegemonins förändringar.* Umeå: Boréa.
Howell C. 2016. Regulating class in the neoliberal era: the role of the state in the restructuring of work and employment relations. *Work, Employment and Society*, vol. 30(4), s 573–589.
Hunt, Scott & Benford. Robert. 2004. Collective Identity, Solidarity, and Commitment. I Snow, David, Soule, Sarah & Kriesi, Hanspeter (red.) *The Blackwell Companion to Social Movements.* Oxford: Blackwell, s. 433–460.
Hyman, Richard. 1971. *Marxism and the sociology of trade unionism*. London: Pluto Press.
Hyman, Richard. 1989. *Strikes*. 4. uppl., Basingstoke: MacMillan Press.
Hyman, Richard. 2008. The State in Industrial Relations. I *The SAGE Handbook of Industrial Relations*, SAGE Publications Ltd, s. 258–283.
Hyman, Richard & Gumbrell-McCormick, Rebecca. 2010. Trade unions, politics and parties: is a new configuration possible? *Transfer: European Review of Labour and Research*, vol. 16(3), s 315–331.
Höijer, Lena Ericson. 2015. Stopp för anställningsstopp. Stockholm 1989. I Tuuloskorpi, Frances (red.). *Om strejker* (Folkrörelse på arbetsplatsen, del 4), s. 15–19.
Ikeler, Peter & Crocker, Jillian. 2018. The continuity of work: Class consciousness in service and non-service jobs. *Economic and Industrial Democracy.* DOI: https://doi.org/10.1177/0143831X18769411.
Isaksson, Anna. 2010. *Att utmana förändringens gränser. En studie om förändringsarbete, partnerskap och kön med Equal-programmet som exempel*. Lund: Lunds universitet.
Isitt, Benjamin & Moroz, Melissa. 2007. The Hospital Employees' Union Strike and the Privatization of Medicare in British Columbia, Canada. *International Labor and Working-Class History*, vol. (71), s 91–111.
Iversen, Torben, & Soskice, David. 2015. Information, Inequality, and Mass Polarization: Ideology in Advanced Democracies. *Comparative Political Studies*, vol. 48(13), s 1781–1813.
James, Selma. 1972. *The power of women and the subversion of the community.* Falling Wall Press.

Jensen, Åge. 1991. *Förbund i förvandling: 80 år med Kommunal*. Stockholm: Svenska Kommunalarbetareförbundet.
Jensen, Åge. 1992. *Kommunals historia från 593 medlemmar till 675 000*. Stockholm: Svenska Kommunalarbetareförbundet.
John, Maya. 2018. Heterogeneous Labour, Labour Theory of Value and Identities. *Social Scientist*, vol. 46(9–10), s 43–60.
Johansson, Anders L. 1989. *Tillväxt och klassamarbete – en studie av den svenska modellens uppkomst*. Stockholm: Tiden.
Johansson, Anders L. & Magnusson, Lars. 1998. *LO andra halvseklet. Fackföreningsrörelsen och samhället*. Stockholm: Atlas.
Johansson, Tony. 2003. Introduktion till Karl Marx distinktion mellan improduktivt och produktivt arbete. *Fronesis,* (9–10).
Johnston, Paul. 1994. *Success while others fail. Social movement unionism and the public workplace*. Ithaca: ILR Press.
Jones, Andrew W. 2001. Caring labor and class consciousness: The class dynamics of gendered work. *Sociological Forum*, vol. 16(2), s 281–299.
Jordhus-Lier, David C. 2012. Public Sector Labour Geographies and the Contradictions of State Employment, *Geography Compass*, vol. 6(7), s 423–438.
Julkunen, Raija & Rantalaiho, Liisa. 1993. Women on strike – nonexistent or silenced? I Kettunen, Pauli (red.) *Strike and social change* (Publication series 7). Turku Provincial Museum.
Junesjö, Kurt. 1998. *Strejk: en demokratisk rättighet för bättre arbetsförhållanden.* Stockholm: LO.
Jönsson, Jessica H. 2018. Servants of a ”sinking titanic” or actors of change? Contested identities of social workers in Sweden. *European Journal of Social Work*. DOI: 10.1080/13691457.2018.1529659.
Karlsson, Sten O. 1998. *När industriarbetaren blev historia: studier i svensk arbetarhistoria 1965–1995*. Lund: Studentlitteratur.
Katz, Katarina. 1986. Och hon skall sopa trappan och hon skall skura golv... Klass, kön och politisk ekonomi. I Ganetz, Hillevi, Gunnarsson, E & Göransson, Anita (red.) *Marxism och feminism: en förälskelse med förhinder: en antologi*. Stockholm: Arbetarkultur, s 115–146.
Katznelson, Ira. 1986. Working-class formation: Constructing cases and comparisons. I Katznelson, Ira & Zolberg Aristide R. (red.) *Working-Class Formation: Nineteenth-Century Patterns in Western Europe and the United States*. Princeton, NJ: Princeton University Press, s 3–41.
Kelliher, Diarmaid. 2017. Constructing a Culture of Solidarity: London and the British Coalfields in the Long 1970's. *Antipode*, vol. 49(1), s 106–124.
Kelly, John. 1998. *Rethinking industrial relations. Mobilization, collectivism and long waves*. London & New York: Routledge.
Kelly, John, Hamann, Kerstin & Johnston, Alison. 2013. Unions Against Governments: General Strikes in Western Europe 1980–2006. *Comparative Political Studies*, vol. 46(9), s 1030–1057.
Kelly, John. 2015. Trade union membership and power in comparative perspective.

The Economic and Labour Relations Review, vol. 26(4), 526–544
Kenny, Michael. 2013. Introduction. I Thompson, E.P. *The making of the English working class*. London: Penguin Books.
Kimeldorf, Howard & Stepan-Norris, Judith. 1992. Historical Studies of Labor Movements in the United States. *Annual Review of Sociology*, vol. 18, s 495–517.
Kirk, John. 2007. *Class, Culture and Social Change: on the Trail of the Working Class*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
Kjellberg, Anders. 2013. Kan fackets försvagning hejdas – facklig styrka och organisering i en globaliserad värld. I Lindberg, Ingemar & Neergaard, Anders (red.) *Bortom horisonten: fackets vägval i globaliseringens tid*. Stockholm: Premiss förlag.
Kjellberg, Anders. 2019. Kollektivavtalens täckningsgrad samt organisationsgraden hos arbetsgivarförbund och fackförbund. *Studies in Social Policy, Industrial Relations, Working Life and Mobility*, vol. 2019(1).
Kjellsson, Sara. 2014. Ojämlikhet i hälsa: Vilken betydelse har social klass och kön? I Evertsson, Marie & Magnusson, Charlotta (red.) *Ojämlikhetens dimensioner: uppväxtvillkor, arbete och hälsa i Sverige*. Stockholm: Liber, s. 288–310.
Klein, Barbro. 1990. Transkribering är en analytisk akt. *Rig*, vol. 73(2), s 41–66.
Knocke, Wuokko. 1986. *Invandrade kvinnor i lönearbete och fack: en studie om kvinnor från fyra länder inom Kommunal- och Fabriksarbetareförbundets avtalsområde*. Stockholm: Arbetslivscentrum.
Knocke, Wuokko. 2011. Osynliggjorda och ”fragmenterade”: invandrade kvinnor i arbetslivet. I Mulinari, Paula & Selberg, Rebecca (red.) *Arbete: Intersektionella perspektiv*. Malmö: Gleerups.
Kommittén Välfärdsbokslut. 2001. *Välfärdsbokslut för 1990-talet: slutbetänkande*. SOU 2001:79. Stockholm: Socialdepartementet.
Korpi, Walter. 1974. *Varför strejkar arbetarna*. Stockholm: Tiden.
Kumar, Pradeep & Murray, Gregor. 2006. Innovation in Canadian unions: Patterns, causes and consequences. I Kumar, Pradeep & Schenk, Chris (red.) *Paths to Union Renewal: Canadian Experiences*. University of Toronto Press.
Kumar, Pradeep & Schenk, Chris (red.) 2006. *Paths to Union Renewal: Canadian Experiences*. University of Toronto Press.
Kvarnström, Lasse & Waldemarson, Ylva. 1996. Jakten på de statsanställda – gemensamma utgångspunkter. I Kvarnström, Lasse, Waldemarson, Ylva & Åmark, Klas (red.) *I statens tjänst. Statlig arbetsgivarpolitik och fackliga strategier 1878–1930*. Lund: Arkiv.
Köpsén, Susanne. 2008. *Från revolution till reträtt. Lärande i en fackförenings vardag.* Diss. Linköping: Linköpings universitet.
La Rose, Tara. 2009. One Small Revolution: Unionization, Community Practice, and Workload in Child Welfare, *Journal of Community Practice*, vol. 17, s 223–246.
Lamont, Michele. 2002. *The dignity of working men*. Harvard University Press.
Langford, Tom. 1994. Strikes and Class Consciousness. *Labour/Le Travail*, vol. 33, s 107–37.

Lauri, Marcus. 2016. *Narratives of governing: rationalization, responsibility and resistance in social work.* Diss. Umeå: Umeå universitet.
Lawrence, Elizabeth. 1994. *Gender and trade unions*. London: Taylor & Francis.
Lenin, V.I. 1899. *Om strejker*. Tillgänglig på https://www.marxists.org/svenska/lenin/1899/om_strejker.html [20-06-01].
Levi, Margaret. 2003. Organizing Power: The Prospects for an American Labor Movement. P*erspectives on Politics*, vol. 1, s 45–68.
Liedman, Sven-Eric. 1980. *Surdeg. En personlig bok om idéer och ideologier*. Stockholm: Författarförlaget.
Liljeström, Rita & Özgalda, Elisabeth. 1980. *Kommunals kvinnor på livets trappa. En studie av Rita Liljeström och Elisabeth Özgalda gjord i samarbete med medlemmar i Svenska Kommunalarbetareförbundet inför organisationens 70-årsjubileum 1980*. Stockholm: Svenska Kommunalarbetareförbundet.
Lindberg, Ingemar & Neergaard, Anders. 2013. ”Mellan Marx och Polanyi” – Ett nytt landskap för kollektivt handlande och facklig förnyelse. I Lindberg, Ingemar & Neergaard, Anders (red.) *Bortom horisonten: fackets vägval i globaliseringens tid*. Stockholm: Premiss förlag.
Lindblad, Ingemar. 1960. *Svenska Kommunalarbetareförbundet 1910–1960. En studie i svensk fackföreningsrörelse*. Diss. Stockholm: Tiden.
Lindbom, Tage. 1935. *Svenska Kommunalarbetareförbundet 1910–1935*. Stockholm: Tryckeriaktiebolaget Tiden.
Linder, Anna, Heckley, Gawain & Gerdtham Ulf-G. 2020. Socioekonomisk ojämlikhet i psykisk ohälsa i Sverige – hur stora är skillnaderna och vad driver utvecklingen? *Ekonomisk Debatt*, vol. 48(4), s 26–35.
Linderborg, Åsa. 2001. *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000.* Diss. Stockholm: Atlas.
Linderoth, Kristin. 2010. *Mellan kamp och samförstånd: den könspolitiska debatten i Svenska Kommunalarbetareförbundet 1958–2006*. Masteruppsats, Genusvetenskapliga institutionen. Lund: Lunds universitet.
Lindholm, Susan. 2016. *Remembering Chile: an entangled history of Hip-hop in-between Sweden and Chile*. Diss. Malmö: Malmö högskola.
Lobao, Linda, Gray, Mia, Cox, Kevin & Kitson, Michael. 2018. The shrinking state? Understanding the assault on the public sector. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, vol. 11(3), s 389–408.
Lundh, Christer. 2010. *Spelets regler: institutioner och lönebildning på den svenska arbetsmarknaden 1850–2010*. 2. uppl., Stockholm: SNS Förlag.
Lööv, Anna Olovsdotter. 2014. *Maskulinitet i feminismens tjänst: dragkingande som praktik, politik och begär*. Diss. Lund: Lunds universitet.
Macdonald, David. 2019. How Labor Unions Increase Political Knowledge: Evidence from the United States. *Political Behavior.* DOI: 10.1007/s11109-019-09548-7.
Machin, Stephen. 2000. Union decline in Britain. *British Journal of Industrial Relations*, vol. 38(4), s 631–645.
Magdahl, Jörgen Eiken & Jordhus-Lier, David. 2020. Labour internationalism

and the public sector: The case of the Public Services International. *Political Geography*, vol. 79. DOI: 10.1016/j.polgeo.2020.102146.
Mailand, Mikkel, Johnstone, Stewart, Saridakis, George & Wilkinson, Adrian. 2019. Proactive employers and teachers' working time regulation: Public sector industrial conflicts in Denmark and Norway. *Economic & Industrial Democracy*, vol. 40(3), s 682–699.
Marx, Karl. 1845. *Teser om Feuerbach*. Tillgänglig på https://www.marxists.org/svenska/marx/1845/03-d006.htm [20-07-01].
Marx, Karl. 1847/1981. *Filosofins elände. Svar på Proudhons "Eländets filosofi"* (Marxismens klassiker 5). Göteborg: Proletärkultur.
Marx, Karl. 1852/1981. *Louis Bonapartes adertonde Brumaire* (Marxismens klassiker 1). Göteborg: Proletärkultur.
Marx, Karl & Engels, Friedrich. 1845-46/1932. *Den tyska ideologin* (Urval). Tillgänglig på https://www.marxists.org/svenska/marx/1846/03-d036.htm#h4 [20-05-09].
Mavi, Devrim. 2004. Insiktslös, osolidarisk och bländande vit. *Bang,*(1), s 13-16.
McAdam, Doug, Tarrow, Sidney G. & Tilly, Charles. 2001. *Dynamics of contention*. Cambridge: Cambridge University Press.
McCafferty, Patricia & Mooney, Gerry. 2010. Resisting the neoliberal 'modernisation' of public services in contemporary Scotland: the case of public service workers. I Davidson, Neil, McCafferty, Patricia, and Miller, David. (red.) *Neoliberal Scotland: class and society in a stateless nation*. Newcastle: Cambridge Scholars, s. 161–179.
McDermott, Patricia & Briskin, Linda (red.). 1993. *Women challenging unions: feminism, democracy, and militancy*. Toronto: University of Toronto Press.
McDowell, Linda, Anitha, Sundari & Pearson, Ruth. 2014. Striking narratives: class, gender and ethnicity in the 'Great Grunwick Strike', London, UK, 1976–1978. *Women's History Review*, vol. 23(4), s 595–619.
McIvor, Arthur. 2014. *Working Lives: Work in Britain Since 1945*. London: Palgrave Macmillan.
Mercier, Laurie & Buckendorf, Madeline. 2007. *Using Oral History in Community History Projects*. Oral History Association.
Mies, Maria. 1991. Women's research or feminist research? The debate surrounding feminist science and methodology. I Berger Gluck, Sherna & Patai, Daphne (red.) *Women's words. The feminist practice of oral history*. New York & London: Routledge.
Milkman, Ruth. 1985. Introduction. I Milkman, Ruth (red.) *Women, Work and Protest: A Century of U.S. Women's Labor History.* Routledge & Paul Kegan.
Miller, James. 1979. *History and Human Existence – From Marx to Merleau-Ponty.* Berkeley: University of California Press.
Moberg, Erik. 2006. *Lockout, Strejk och Blockad – en strategisk analys av konfliktvapnen på den svenska arbetsmarknaden*. Stockholm: Ratio.
Mohammadi, Robert Nilsson. 2018. *Den stora gruvstrejken i Malmfälten. En muntlig*

historia. Diss. Stockholm: Stockholms Universitet.
Mohandesi & Teitelman. 2017. Without reserves. I Bhattacharya, Tithi (red.) *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression*. Pluto Press.
Mooney, Gerry & Law, Alex. 2007. New Labour, ”modernisation” and welfare worker resistance. I Mooney, Gerry & Law, Alex (red.) *New Labour/hard Labour? Restructuring and Resistance Inside the Welfare industry.* University of Bristol: The Policy Press.
Mooney, Gerry & McCafferty, Tricia. 2005. ”Only looking after the weans?” The Scottish nursery nurses' strike, 2004. *Critical Social Policy*, vol. 25(2), s 223–239.
Moore, Sian. 2011. *New Trade Union Activism. Class Consciousness or Social Identity?* Basingstoke: Palgrave McMillan.
Moss, Jonathan Thomas. 2015. *Women, workplace militancy and political subjectivity in Britain, 1968–1985*. Diss. Glasgow: School of History, College of Arts, University of Glasgow.
Moya, Paula M. L. 2001. *Learning from experience: minority identities, multicultural struggles.* Berkeley: University of California Press.
Mulinari, Diana. 2001. Såhär gör vi i Sverige. Några reflektioner om den svenska fackföreningsrörelsen och framtiden. I Holmgren, Anna (red.) *Klassamhället – förändring, splittring och vanmakt* (LO Idédebatts skriftserie ”Vadå klassamhälle?” nr 3).
Mulinari, Diana. 2003. Om det behövs blir vi uppkäftiga…. I de los Reyes, Paulina, Molina, Irene & Mulinari, Diana (red.) *Maktens (o)lika förklädnader: kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
Mulinari, Diana. 2005. Forskarens biografi och situerad kunskapsproduktion. I Lundqvist, Åsa, Davis, Karen & Mulinari, Diana (red.) *Att utmana vetandets gränser: En bok om metod, metodologi och epistemologi*. Malmö: Liber.
Mulinari, Diana & Neergaard, Anders. 2004. *Den nya svenska arbetarklassen: rasifierade arbetares kamp inom facket.* Umeå: Boréa.
Mulinari, Diana & Sandell, Kerstin. 1999. Exploring the notion of experience in feminist thought. *Acta Sociologica*, vol. 42(4), s 287–297.
Mulinari, Diana & Sandell, Kerstin. 2006. Feministiska reflektioner över kön som kategori. I Mulinari, Diana & Sandell, Kerstin (red.) *Feministiska interventioner. Berättelser om och från en annan värld*. Stockholm: Atlas.
Mulinari, Paula. 2007. *Maktens fantasier och servicearbetets praktik – arbetsvillkor inom hotell- och restaurangbranschen i Malmö*. Diss. Linköping: Linköpings universitet.
Mulinari, Paula. 2018. To Care and Protect: Care Workers Confronting Sweden Democrats in their Workplace. *NORA: Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, vol. 26(2), s 84-96.
Mulinari, Paula. 2020. The Best Thing I Have Done is to Give Birth; the Second is to Strike. I Fakier, Khayaat, Mulinari, Diana & Räthzel, Nora (red.) *Marxist-Feminist Theories and Struggles Today. Essential writings on Intersectionality, Labour and Ecofeminism*. Zed Books Ltd.
Mulinari, Paula & Selberg, Rebecca. 2011. ”What a way to make a living”. I

Mulinari, Paula & Selberg, Rebecca (red.) *Arbete: intersektionella perspektiv*. Malmö: Gleerups, s 7–34.
Mulinari, Paula & Selberg, Rebecca. 2013. Intersectional Directions in Working Life Research: a Proposal. *Nordic Journal of Working Life Studies*, vol. 3(3), s 81–98.
Munro, Anne. 1999. *Women, work and trade unions*. London: Mansell.
Murray, Gregor. 2017. Union renewal: what can we learn from three decades of research? *Transfer*, vol. 23(1), s 9–29.
Mutz, Diana C. & Jefferey J. Mondak. 2006. The Workplace as a Context for Cross-Cutting Political Discourse. *Journal of Politics*, vol. 68(1), s 140–55.
Naiman, Joanne. 2008. *How Societies Work: Class, Power and Change in a Canadian Context*. Black Point: Fernwood.
Neale, Jonathan. 2008. Ranting and silence: The contradictions of writing for activists and academics. I Armbruster, Heidi & Lærke, Anna (red.) *Taking sides: ethics, politics and fieldwork in anthropology.* New York: Berghahn Books, s 217–256.
Nilsson, Magnus. 2008. Rethinking redistribution and recognition: Class, identity, and the conditions for radical politics in the 'postsocialist' age. *New Proposals: Journal of Marxism and Interdisciplinary Inquiry*, vol. 2(1), s 31–44.
Nissen, Bruce. 2003. Alternative Directions for the U.S. Labor Movement: Recent Scholarship. *Labor Studies Journal*, vol. 28, s 133–55.
Ohlsson, Annika. 2015. Från att ge röst till att ge och ta plats. Oral history, retorik och intersektionalitet. I Tureby, Malin Thor & Hansson, Lars (red.) *Muntlig historia i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
Offe, Claus. 1984. *Contradictions of the welfare state.* London: Hutchinson.
Olsen, Karen & Shopes, Linda. 1991. Crossing boundaries, building bridges: Doing oral history among working-class women and men. I Berger Gluck, Sherna & Patai, Daphne (red.) *Women's words. The feminist practice of oral history*. New York & London: Routledge.
Oran, Serap Saritas. 2017. Pensions and Social Reproduction. I Bhattacharya, Tithi (red.) *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression*. Pluto Press, s. 148–170.
Palm, Ingrid & Palm, Nils. 1984. *Din bit av Kommunals historia*. Stockholm: Svenska Kommunalarbetareförbundet.
Palm, Ingrid & Palm, Nils. 1985. *Kommunal 75 år, 1910–1985*. Stockholm: Svenska Kommunalarbetareförbundet.
Palm, Johanna. 2017. *There is power in a union. Trade union activity in Sweden*. Diss. Stockholms Universitet. Stockholm: Stockholms Universitet.
Panitch, Leo. 1981. *Trade unions and the capitalist state*. New Left Review, (125).
Passerini, Luisa. 1987/2009. *Fascism in popular memory. The cultural experience of the Turin working class.* Cambridge: Cambridge University Press.
Peck, Jamie. 1996. *Work-Place: The Social Regulation of Labor Markets*. New York: Guildford Press.
Peters, John. 2011. Neoliberal convergence in North America and Western Europe:

Fiscal austerity, privatization, and public sector reform. *Review of International Political Economy*, vol. 19(2), s 208–235.
Piven, Frances Fox & Richard A. Cloward. 1979. *Poor People's Movements: Why They Succeed and How They Fail*. New York: Random House, Inc.
Piven, Frances Fox & Cloward, Richard A. 2000. Power Repertoires and Globalization. *Politics & Society*, vol. 28(3), s 413–430.
Pollert, Anna. 1981. *Girls, Wives, Factory Lives*. Basingstoke: MacMillan Press.
Pollert, Anna. 1996. Gender and class revisited; or, The poverty of 'patriarchy'. *Sociology*, vol. 30(4), s 639–659.
Polletta, Francesca & Jasper, James M. 2001. Collective identity and social movements. *Annual Review of Sociology*, vol. 27, s 283–305.
Popular Memory Group. 1982/2006. Popular memory. Theory, politics, method. I Perks, Robert & Thomson, Alistair (red.) *The oral history reader*. London & New York: Routledge.
Portelli, Alessandro. 1979/2006. What makes oral history different. I Perks, Robert & Thomson, Alistair (red.) *The oral history reader*. London & New York: Routledge.
Portelli, Alessandro. 1990. *The death of Luigi Trastulli, and other stories: Form and meaning in oral history*. Albany: State university of New York press.
Portelli, Alessandro. 1997. *The battle of Valle Giulia: Oral history and the art of dialogue*, Wisconsin: The Wisconsin University Press.
Portelli, Alessandro. 2011. *They say in Harlan County: an oral history*. New York: Oxford University Press.
Poulantzas, Nicos. 1978. *Classes in contemporary capitalism*. London: Verso.
Power, Nina. 2009. *One-dimensional woman.* Winchester, UK; Washington, USA: 0 [Zero] Books.
Purcell, Kate. 1984. Militancy and Acquiescence among Women Workers. I Siltanen, Janet & Stanworth, Michelle (red.) *Women in the Public Sphere.* London: Hutchinson.
Ramsden, Stefan. 2016. "The community spirit was a wonderful thing": on nostalgia and the politics of belonging. *Oral History*, vol. 44(1), s 89–97.
Robertson, Sean. 2019. Chilean Workers Reject Piñera's "New Constitution" with a General Strike. *Left Voice*, 15 november, https://www.leftvoice.org/chilean-workers-reject-pineras-new-constitution-with-a-general-strike [2020-03-02].
Rolin, Kristina. 2009. Standpoint Theory as a Methodology for the Study of Power Relations, *Hypatia*, vol. 24(4), s 218–226.
Rose, Joseph B. 2004. Public Sector Bargaining: From Retrenchment to Consolidation. *Relations Industrielles / Industrial Relations*, vol. 59(2), s 271–294.
Rose, Joseph B. 2016. Constraints on public sector bargaining in Canada. *Journal of Industrial Relations*, vol. 58(1), s 93–110.
Rosenfeld, Jake. 2014. *What Unions No Longer Do*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
Ross, Jen. 2010. Was that infinity or affinity? Applying insights from translation studies to qualitative research transcription. *Forum: Qualitative Social Research*, vol. 11(2).

Ross, Robert. 2013. Bread and roses: Women workers and the struggle for dignity and respect. *Working USA: The Journal of labour and society*, vol. 16, s 59–68.
Ross, Stephanie. 2013. Social Unionism and Union Power in Public Sector Unions. I Ross, Stephanie & Savage, Larry (red.) *Public sector unions in the age of austerity*. Halifax: Fernwood Publishing.
Ross, Stephanie & Savage, Larry. 2013. Introduction: Public sector unions in the age of austerity. I Ross, Stephanie & Savage, Larry (red.) *Public sector unions in the age of austerity*. Halifax: Fernwood Publishing.
Rossi, Elia & Balsa-Barreiro, José. Is it dead or only sleeping? The crisis of social democracy (and the establishment) in Europe. *Harvard International Review*, vol. 40(2), s 38–40.
Rowbotham, Sheila. 1997. *A century of women: the history of women in Britain and the United States*. London: Viking.
Russell, Kathryn. 2007. Feminist dialectics and Marxist theory. *Radical Philosophy Review*, vol. 10(1) s, 33–54.
Räthzel, Nora, Mulinari, Diana & Tollefsen, Aina. 2014. *Transnational Corporations from the Standpoint of Workers*. Basingstoke: Palgrave McMillan.
Sager, Maja. 2011. *Everyday clandestinity. Experiences on the margins of citizenship and migration policies*. Diss. Lund: Lunds universitet.
Sahlström, Olle. 2000. *Don Emelios badkar. Om klassförtryck, arbetarrörelsen och skrattet nerifrån*. Stockholm: Atlas.
Saka, Burcu. 2019. Women's shop floor militancy and empowerment: Industrial dispute in an automotive factory in Turkey. *Labor and Society*. DOI: 10.1111/lands.12454.
Salzinger, Leslie. 2003. *Genders in Production: Making Workers in Mexico's Global Factories*. Berkeley: University of California Press.
Samuelsson, Fredrik. 2002. Motsättningar i välfärdsstaten, *Riff-Raff*, (1). Tillgänglig på https://libcom.org/library/mots%C3%A4ttningar-i-v%C3%A4lf%C3%A4rdsstaten-fredrik-samuelsson [20-02-11].
Savage, Larry & Smith, Charles, W. 2013. Public Sector Unions and Electoral Politics in Canada. I Ross, Stephanie & Savage, Larry (red.) *Public sector unions in the age of austerity*. Halifax: Fernwood Publishing.
Sayer, Andrew. 2007. Dignity at Work. Broadening the Agenda. *Organization*, vol. 14(4), s 565–581.
SCB. 2004b. *Statistisk årsbok för Sverige 2005*. Stockholm: SCB.
Schiller, Bernt. 2013. Mot en ny facklig solidaritet? – En diskussion om förnyelse och solidaritet. I Lindberg, Ingemar & Neergaard, Anders (red.) *Bortom horisonten: fackets vägval i globaliseringens tid*. Stockholm: Premiss förlag.
Schmidt, Werner & Müller, Andrea. 2018. Germany: an intertwined two-part system of unilateralism and collective bargaining, *Labor History*, vol. 59(1), s 71–86.
Schmitz, Eva. 1982. *Kvinnor, kamrater- kvinnans roll i arbetarrörelsens uppbygge till slutet av 1930-talet*. 1. uppl. Stockholm: Röda rummet.
Schmitz, Eva. 2007. *Systerskap som politisk handling: kvinnors organisering i Sverige*

1968–1982. Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
Schmitz, Eva. 2008. Systerskapet och solidaritetens möjligheter: Kvinnorörelsens politiska strategi 1968 och framåt. *Tidsignal: tidskrift för politik, kultur och samhällsdebatt* ,(8), s 40–70.
Schmitz, Eva. 2011. Kan de strejka i Norge kan väl vi också. ASAB-städerskornas strejker under 1974 och 1975. *Arbetarhistoria,* (2–3), s 18–26.
Schuchert, Jane Walsh. 2012. A 'New' Social Movement: US Labor and the Trends of Social Movement Unionism, *Sociology Compass*, vol. 6(2), s. 192–204.
Screpanti, Ernesto. 1987. Long Cycles in Strike Activity: an Empirical Investigation. BJIR. *An International Journal of Employment Relations*, vol. 25(1), s 99–124.
Selberg, Rebecca. 2012. *Femininity at work. Gender, labour and changing relations of power in a Swedish hospital*. Diss. Lund: Arkiv.
Selberg, Rebecca. 2014. Erfarenhet som feministiskt begrepp: kön, medvetande och handling i institutionell etnografi. I Sandell, Kerstin, Räthzel, Nora & Sager, Maja (red.) *Kritiska gemenskaper: att skriva feministisk och postkolonial vetenskap: en vänbok till Diana Mulinari*. Lund University, s 83–93.
Selberg, Rebecca. 2020. The 'crisis of care' and the neoliberal restructuring of the public sector – a feminist Polanyian analysis. I Fakier, Khayaat, Mulinari, Diana & Räthzel, Nora (red.) *Marxist-Feminist Theories and Struggles Today. Essential writings on Intersectionality, Labour and Ecofeminism*. Zed Books Ltd.
SFS 1994:260. *Lag om offentlig anställning*. Stockholm: Finansdepartementet.
Shaw, Monica & Mundy, Mave. 2005. Complexities of class and gender relations: Recollections of women active in the 1984–5 miner's strike. *Capital & Class*, vol. 29(3), s 151–174.
Showstack Sassoon, Anne. 1987. *Gramsci's Politics*. Londin: Hutchinson.
Silver, Beverly J. 2003. *Forces of Labor. Workers' Movements and Globalization Since 1870*. Cambridge University Press.
Skeggs, Beverley. 1994. Situating the Production of Feminist Ethnography. I Maynard, Mary & Purvis, June (red.) *Researching Women's Lives From A Feminist Perspective*. Taylor & Francis, s 72–92.
Skeggs, Beverly. 1997/2006. *Att bli respektabel: konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.
Skeggs, Beverley. 2004. *Class, self, culture*. London: Routledge.
Skeggs, Beverley. 2012. Åter till frågan om respektablitet**.** Personvärdets moraliska ekonomi. *Fronesis* 40–41.
Smith, Dorothy. 1987. *The everyday world as problematic: a feminist sociology.* Boston: Northeastern University Press.
Smith, Dorothy. 2004. Ideology, science and social relations: A reinterpretation of Marx's epistemology. *European Journal of Social Theory*, vol. 7(4), s 455–462.
Smith, Dorothy. 2005. *Institutional Ethnography: A sociology for people* Lanham: Altamira Press.
Smith, Dorothy. 2006. Introduction. I Smith, Dorothy (red.) *Institutional ethnography as practice*. Rowman & Littlefield Publishers Inc.
Snow, David. 2001. Collective Identity and Expressive Forms. (CSD Working

Papers). *UC Irvine: Center for the Study of Democracy.* Tillgänglig på https://escholarship.org/uc/item/2zn1t7bj [20-08-20].

Sohl, Lena. 2014. *Att veta sin klass: kvinnors uppåtgående klassresor i Sverige*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.

Sommestad, Lena. 1992. *Från mejerska till mejerist: en studie av mejeriyrkets maskuliniseringsprocess*. Lund: Arkiv.

Spence, Jean & Stephenson, Carol. 2007. Female Involvement in the Miners' Strike 1984–1985: Trajectories of Activism. *Sociological Research Online*, vol. 12(1), s 1–11.

Spence, Jean & Stephenson, Carol. 2009. "Side by Side With Our Men?" Women's Activism, Community, and Gender in the 1984–1985 British Miners' Strike. *International Labor and Working-Class History*, vol. (75)1, s 68–84.

Stead, Jean. 1987. *Never the Same Again: Women and the Miners' Strike*. London: Women's Press.

Stevens, Andrew & Templeton, Andrew. 2016. Collective action and labour militancy interrupted: Back-to-work legislation and the state of permanent exceptionalism at Air Canada. *Economic and Industrial Democracy*, vol. 41(1), s 6–28.

Stevenson, George. 2016. The Women's Movement and 'Class Struggle': gender, class formation and political identity in women's strikes, 1968–78. *Women's history review*, vol. 25(5), s 741–755.

Stranz, Anneli. 2013. *Omsorgsarbetets vardag och villkor i Sverige och Danmark: ett feministiskt kritiskt perspektiv*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet, 2013.

Streeck Wolfgang. 2014. *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*. London: Verso.

Strollo, Emma. 2013. *Det städade folkhemmet. Tyskfödda hembiträden i efterkrigstidens Sverige*. Linköpings universitet, Makadam förlag.

Strollo, Emma. 2015. Att analysera levnadsberättelser. Muntlig historia ur ett feministiskt perspektiv. I Tureby, Malin Thor & Hansson, Lars (red.) *Muntlig historia i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.

Surber, Jere Paul. 1998. *Culture and critique: an introduction to the critical discourses of cultural studies*. University of Denver: Westview Press.

Surin, Kenneth. 2009. *Freedom Not Yet: Liberation and the Next World Order*. Durham, NC: Duke University Press.

Sutcliffe-Braithwaite, Florence & Thomlinson, Natalie. 2018. National Women Against Pit Closures: gender, trade unionism and community activism in the miners' strike, 1984–5. *Contemporary British History*, vol. 32(1), s 78–100.

Sørensen, Astrid Elkjær. 2014. Fra velfærdsbevægelse til ligelønsbevægelse – De offentlige kvinders kamp for ligeløn i forbindelse med forløbet omkring overenskomstforhandlingerne 2008. *Temp – Tids-skrift for historie,* (9), s 142-170.

Swanson Jacinda. 2005. Recognition and redistribution: Rethinking culture and the economic. *Theory Culture Society*, vol. 22(4), s 87–118.

Tattersall, Amanda. 2006. Bringing the community in: Possibilities for public sector union success through community unionism. *International Journal of Human Resources Development and Management*, vol. 6(2/3/4), s 186–199.
Taylor, Yvette. 2007. *Working-class lesbian life: Classed outsiders*. Basingstoke: Palgrave McMillan.
Taylor-Goobi, Peter. 2002 /1999. ”Hollowing out” vs. the new interventionism. Public attitudes and welfare futures. I Svallfors, Stefan & Taylor-Goobi, Peter (red.) *The end of the welfare state? Responses to state retrenchment*. London & New York: Routledge.
Tham, Pia. 2018. A professional role in transition: Swedish child welfare social workers' descriptions of their work 2003 and 2014. *The British Journal of Social Work*, vol. 48(2), s 449–467.
Therborn, Göran. 1981/2018. *Klasstrukturen i Sverige 1930–1980. Arbete, kapital, stat och patriarkat*. Lund: Arkiv. DOI: https://doi.org/10.13068/9789179243241.
Therborn, Göran. 2018. *Kapitalet, överheten och alla vi andra: klassamhället i Sverige – det rådande och det kommande*. Lund: Arkiv.
Thom, Deborah. 1986. The Bundle of Sticks: Women, trade unionists and collective organisation before 1918. I John, Angela V. (red.) *Unequal Opportunities. Women's Employment in England, 1800-1918.* Oxford: Basil Blackwell.
Thomas, Mark P. & Tufts, Steven. 2016. Austerity, right populism, and the crisis of labour in Canada. *Antipode* 48(1):212–230.
Thompson, E.P. 1963/2013. *The making of the English working class*. London: Penguin Books.
Thompson, E.P. 1971. The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century. *Past & Present*, vol. 50(1), s 76–136. DOI: https://doi.org/10.1093/past/50.1.76
Thompson, Paul. 1988. The voice of the past. Oral history. I Perks, Robert & Thomson, Alistair (red.) *The oral history reader*. London & New York: Routledge.
Thomson, Alistair. 2007. Four paradigm transformations in oral history. *The Oral History Review,* vol. 34(1), s 39-70.
Thor, Malin. 2001. Oral history – mer än en metod. *Historisk tidskrift*, (4), s 325-345.
Thor, Malin. 2005. *Hechaluz - en rörelse i tid och rum: tysk-judiska ungdomars exil i Sverige 1933-1943*. Diss. Växjö: Växjö universitet.
Thornley, Carole & Thörnqvist, Christer. 2009. Where's the Enemy? A comparison of the Local Government Workers' Strike of July 2002 in the UK and the Municipal Workers' Strike of Spring 2003 in Sweden. Paper presenterat vid BJIR Conference 2009 in honour of Richard Hyman, London 28–29 maj 2009.
Thörnquist, Annette & Thörnqvist, Christer. 2018. Do public sector industrial relations challenge the Swedish model? *Labor History*, vol. 59(1), s 87–104.
Thörnqvist, Christer. 1994. *Arbetarna lämnar fabriken: Strejkrörelser i Sverige under efterkrigstiden, deras bakgrund, förlopp och följder*. Göteborg: Historiska institutionen, Göteborgs universitet.

Thörnqvist, Christer. 2006. Ekonomiska paradigm och människovårdande arbete i Sverige. *Tidskrift for arbejdsliv*, vol. 8(1), s 96–110.
Thörnqvist, Christer. 2007. Changing industrial relations in the Swedish public sector. New tensions within the old framework of corporatism. *International Journal of Public Sector Management*, vol. 20(1), s 16–33.
Tilley, Susan A. & Powick, Kelly D. 2002. Distanced data: transcribing other people's research tapes. *Canadian Journal of Education*, vol. 27(2–3), s 291–310.
Tilly, Charles. 1978. *From mobilization to revolution*. New York: Random House.
Tilly, Charles. 1995. *Popular contention in Great Britain, 1758–1834*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
Tilly, Charles & Tarrow, Sidney G. 2007. *Contentious politics*. Boulder, Colorado: Paradigm Publishers.
Tollin, Katharina. 2011. *Sida vid sida: en studie av jämställdhetspolitikens genealogi 1971–2006*. Diss. Stockholm: Atlas.
Tureby, Malin Thor. 2015. Oral history i en internationell kontext. En svensk historikers perspektiv. I Tureby, Malin Thor & Hansson, Lars (red.) *Muntlig historia i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
Turner, Lowell & Richard W. Hurd. 2001. Building Social Movement Unionism: The Transformation of the American Labor Movement. I Hurd, Richard W., Katz, Harry C. & Turner, Lowell (red.) *Rekindling the Movement: Labor's Quest for Relevance in the 21st Century*. Ithaca: ILR Press, s. 9–26.
Vogel, Lise. 1983/2014. *Marxism and the Oppression of Women: Towards a Unitary Theory.* Chicago: Haymarket Books.
Waldemarson, Ylva. 2000. *Kvinnor och klass – en paradoxal skapelseberättelse. LO:s kvinnoråd och makten att benämna 1898–1967*. Stockholm: Stockholms universitet, Historiska institutionen.
Waldemarson, Ylva. 2007. Rättvisan, produktiviteten och den ekonomiska rationaliteten – Svenska Kommunalarbetarförbundet inför ett vägval? I Florin, Christina, Elgán, Elisabeth & Hagemann, Gro (red.) *Den självstyrande medborgaren? Ny historia om rättvisa, demokrati och välfärd*. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier.
Waldemarson, Ylva. 2009. En erfarenhet rikare. I Bornemark & Svenaeus (red.) *Vad är praktikkunskap*. Södertörns högskola.
Waldemarson, Ylva. 2010. *Mellan individ och kollektiv: Kommunal 1960–2010*. Stockholm: Premiss.
Waldemarson, Ylva. 2014. Kommunal möter 1990-talet. I Ivarsson Westerberg, Anders, Waldemarson, Ylva & Östberg, Kjell (red.) *Det långa 1990-talet. När Sverige förändrades*. Umeå: Boréa Bokförlag.
Wallerstein, Immanuel. 1991. The ideological tensions of capitalism: Univeralism versus racism and sexism. I Balibar, Etienne & Wallerstein, Immanuel (red.) *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities*. London: Verso.
Webber, Jeffery R., Bhattacharya, Tithi, Blanc, Eric, Griffiths, Kate Doyle & Weiner, Lois. 2018. Return of the Strike: A Forum on the Teachers' Rebellion in the United States. *Historical Materialism*, vol. 26(4), s 119–163.

Weeks, Kathi. 1998. Labor, standpoints and feminist subjects. I Harding, Sandra (red.) 2004. *The feminist standpoint theory reader*. Routledge: New York & London, s. 181–193.
Weeks, Kathi (2011). *The problem with work: feminism, Marxism, antiwork politics, and postwork imaginaries.* Durham: Duke University Press.
Weston, Kath. 2004. Fieldwork in Lesbian and Gay Communities. I Nagy Hesse-Biber, Sharlene & Leavy, Patricia. 2004. *Approaches to Qualitative Research. A Reader on Theory and Practice*. New York & Oxford: Oxford University Press.
Williams, Raymond. 1989. *Resources of hope*. London: Verso.
Wood, Ellen Meiksins. 1986. *The retreat from class: a new 'true' socialism*. London: Verso/New Left Books.
Wright, Erik Olin. 1980. Varieties of Marxist Conceptions of Class Structure. *Politics & Society*, vol. 9(3), s 323-370.
Wright, Erik Olin. 1994. *Interrogating inequality: essays on class analysis, socialism, and Marxism*. London: Verso.
Wright, Erik Olin. 2000. Working-Class Power, Capitalist-Class Interests, and Class Compromise. *American Journal of Sociology*, vol. 105(4), s 957–1002.
Wylie, Alison. 2003. Why standpoint matters. I Figueroa, Robert & Harding, Sandra (red.) *Science and Other Cultures: Issues in Philosophies of Science and Technology.* New York: Routledge, s. 26–48.
Yalcin, Zeki. 2010. *Facklig gränspolitik: Landsorganisationens invandrings- och invandrarpolitik 1946–2009*. Diss. Örebro: Örebro universitet.
Yates, Charlotte. 2006. Challenging misconceptions about organizing women into unions. *Gender, Work and Organization*, vol. 13(6), s 565–584.
Young, Iris Marion. 1997. Unruly categories: A critique of Nancy Fraser's dual systems theory. *New Left Review,* (222), s 147–160.
Zinn, Howard. 2004. *Det amerikanska folkets historia: makten och medborgarna från Columbus till Clinton*. [Ny utg.] Stockholm: Manifest i samarbete med Ordfront.
Ågren, Marja. 2006. *"Är du finsk, eller...?" En etnologisk studie om att växa upp och leva med finsk bakgrund i Sverige.* Göteborg: Arkipelag.
Åmark, Klas. 1999. Arbetarrörelsen, socialförsäkringssystemet och genusordningen 1932–1970. I Berge, Anders (red.) *Välfärdsstat i brytningstid: historisk-samhällsvetenskapliga studier om genus och klass, ojämlikhet och fattigdom*. Örebro: Sociologisk forskning, Högskolan i Örebro, Institutionen för samhällsvetenskap.
Östberg, Kjell. 1996. *Kommunerna och den svenska modellen. Socialdemokratin och kommunalpolitiken fram till andra världskriget*. Stockholm/Stehag: Symposion.